

**T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Doktora Tezi

**18. YÜZYILDA DOĞU AKDENİZ'DE TİCARET VE
HALEB**

**M. Sait TÜRKHAN
2502060049**

**Tez Danışmanı:
Prof. Dr. İdris BOSTAN**

İstanbul 2014

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Doktora Tezi

18. YÜZYILDA DOĞU AKDENİZ'DE TİCARET VE
HALEB

M. Sait TÜRKHAN
2502060049

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. İdris BOSTAN

İstanbul 2014

Bu doktora tezi İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 7121 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : M. Sait TÜRKHAN

Numarası : 2502060049

Anabilim/Bilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı

Danışman Öğretim Üyesi : Prof. Dr. İdris BOSTAN

Tez Savunma Tarihi : 02.09.2014

Tez Savunma Saati : 10.00

Tez Başlığı : 18. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Ticaret ve Haleb

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorular sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / ÖYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. İdris BOSTAN		Kabul
2-Prof. Dr. Mahmut AK		Kabul
3- Prof. Dr. Feridun M. EMECEN		Kabul
4- Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU		Kabul
5- Prof. Dr. Ertan EĞRİBEL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Fikret SARICAOĞLU		
2- Doç. Dr. Ömer İŞBİLİR		

M. Sait TÜRKHAN

18. Yüzyılda Doğu Akdeniz’de Ticaret ve Halep

ÖZ

Bu tezde 18. yüzyılda İngiliz Levant Company tüccarlarının Halep merkezli olmak üzere yürüttükleri ticari organizasyon incelenmektedir. Bu kapsamda Halep şehrinin ticari önemi ve Halep ticaretini uluslararası piyasalara açan İskenderun ve Kıbrıs gibi Akdeniz limanlarındaki İngiliz konsolos ve tüccarların faaliyetleri ve ticari organizasyonları İngiliz ve Osmanlı arşiv belgeleri doğrultusunda incelenmiştir. Bu çalışma ile İngiliz tüccarların Halep ve Akdeniz limanlarındaki ticari faaliyetlerini nasıl bir organizasyon içerisinde yürüttüklerinin yanı sıra, bu tüccarların kredi ilişkilerine dair bazı yeni sonuçlar da elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-İngiliz ticari ilişkileri, Halep, Levant Company, İskenderun, Kıbrıs.

M. Sait TÜRKHAN

Trade in the Eastern Mediterranean in the 18th c. and Aleppo

ABSTRACT

The aim of this PhD thesis is to examine the commercial organization of the British Levant Company activities in the 18th century in Aleppo. In this context the commercial importance of Aleppo and commercial activities of British merchants and consuls in Aleppo and the Mediterranean ports Alexandretta and Cyprus, that opened Aleppo trade to the international markets, have been studied based on English and Ottoman archives. In this study, some new outcomes have been obtained about the British commercial organization and loan activities of British merchants in Aleppo and Mediterranean ports

Keywords: Ottoman-British Commercial Relationship, Aleppo, Levant Company, Scanderoon-Alexandretta, Cyprus.

ÖNSÖZ

Bu doktora tezi 18. yüzyılın ilk yarısında Haleb ve Doğu Akdeniz limanlarındaki İngiliz tüccarların faaliyetlerini ve Levant Company üyelerinden oluşan İngiliz konsolosluk organizasyonunu incelemektedir. Doğu Akdeniz'in en eski ticaret merkezlerinden birisi olan ve yüzyıllar boyunca İran ve Hindistan ticareti ile güçlü kervan yolu bağlantıları bulunan Haleb şehrinin hemen batısındaki limanlar üzerinden Akdeniz dünyasına ve onun da ötesinde Akdeniz dışındaki Londra ve Amsterdam gibi önemli ticari merkezlerle güçlü ticari bağlantıları bulunmaktaydı. Benzer bir özellik Kızıldeniz-Akdeniz arası ticaret ile bu ticarete eklenen Hindistan ticaretinin kavşak noktasında bulunan Kahire için söz konusuydu. Kahire'nin Akdeniz'e çıkış limanı olarak İskenderiye, Dimyat ve Reşit limanları kullanılırken, Haleb'in Akdeniz'e çıkışını sağlayan limanlar başta İskenderun olmak üzere Lazkiye, Sayda, Akka, Beyrut, Trablusşam limanlarıydı. Günümüzde Suriye, Lübnan ve İsrail devletlerinin sınırları içinde kalan bu limanlarındaki ticari hayat 16. yüzyılda bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra Avrupalı devletlere verilen ahidnameler ile başta Venedik, Fransa, İngiltere, gibi devletler tarafından konsolosluklar ve ticarethaneler açılmış, adı geçen bu devletlerin tüccarları bölgedeki ticari hayata yeni aktörler olarak katılmışlardır. 17. yüzyıla gelindiğinden ise bu devletlere önemli bir ticari rakip olarak Hollanda'da katılmıştır. 17. yüzyılla birlikte ticareti yapılan malların yönüde bir değişim meydana gelmiştir. Hindistan ürünü baharat çeşitleri bölge limanlarından Avrupa'ya ihraç edilen mallar arasından çıkıp, Ümit Burnu üzerinden taşınıp yeniden Akdeniz'e ithal edilen malları haline

gelmiştir. Bu değişim 18. yüzyıl başlarında kahve ticareti için de aynı yönde gerçekleşecek ve daha önceleri bu limanlardan Avrupa'ya ihraç edilen Yemen kahvesi yerini Avrupalı tüccarlarca bu limanlara ithal edilmeye başlanan Atlantik koloni kahvesine bırakmaya başlayacaktır. Ancak bölgenin diğer önemli ithalat ürünleri olan ve Batı Avrupa'nın yoğun biçimde talep ettiği ipek, pamuk ve keçi yünü gibi tekstil hammaddeleri 19. yüzyıla kadar bu limanlardan ihraç edilmeye devam edilmiştir. İşte kısaca bu şekilde bir mal hareketliliğinin yaşandığı ticari yaşamda İngiliz tüccarlar 16. yüzyıl sonundan itibaren bölgede yoğun biçimde ticaret yapmaya başlamışlar ve varlıklarını değişen şartlar çerçevesinde 19. yüzyıldaki değişen şartlara kadar müstemen tüccarlar olarak sürdürmüşlerdir. Bu ticarete İngiliz tüccarların bölgeye ithal ettikleri malların başında yünlü kumaş ile kalay ve kurşun gibi maden ürünleri gelmektedir. Bölgeden İngiliz ihracatı ise özellikle ipek, pamuk, mazi, çivit ve ilaç ürünleri üzerinden gerçekleşmiştir.

17. yüzyıl sonlarında Osmanlı mali sisteminde yaşanan değişim ve dönüşümler, taşra idaresinin adem-i merkezîyetçi yaklaşımların hız kazanmaya başlaması, uzamaya ve kaybedilmeye başlanan savaşlar sonunda maliyenin daha fazla nakit ihtiyacı içine girmesi ve bunun sonunda alınan bazı tedbirlerin ayanların ortaya çıkışı hazırlaması gibi etmenler 18. yüzyılda Doğu Akdeniz limanlarındaki Avrupa tüccarların daha önceki dönemlere nazaran daha rahat ve farklı bir döneme girdiklerini göstermektedir. Akdeniz'in Okyanuslara nazaran ticari önemi azalırken buradaki faaliyet gösteren tüccarların da daha fazla kredi ilişkilerine girdikleri ve Osmanlı merkezi otoritesinin yerini alma eğilimindeki adem-i merkezîyetçi yerel güçlere kredi sağlayan aktörlere haline gelmeye başladıkları görülmektedir. Önce iltizam daha sonra da malikane sistemlerinin getirdiği yüksek oranda nakit ihtiyacı ve bu nakdin İstanbul'a aktarılması gerekliliği müstemen tüccarlara kredi piyasasında rol alma imkanı tanıyarak onlara yeni bir alan açmıştır. Önceleri daha düşük seviyede var olan bu ilişkiler bu dönemde gerek miktar ve gerekse hacim olarak artmaya başlamıştır. Avrupalı devlet tüccarları ve diplomatları bakımından ise bu değişim, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla doğru başlardaki yabancılık ve güçlü Osmanlı siyasi idaresinin karşısındaki ürkek ve çekingenlikten sıyrılarak, bölgeye daha fazla nüfuz etme, ticari ve siyasi ayrıcalık ve çıkarlarını daha fazla savunur hale gelme ve nihayet 19.

yüzyılda bölgeyi sömürge imparatorluklarının bir parçası haline getirme girişimine doğru evrilmiştir.

Bu tezde esas olarak çizilen bu çerçeve içinde 18. yüzyılın ilk yarısında İngiliz ticari varlığının Haleb’de ve Haleb’i Akdeniz’e açan başta İskenderun olmak üzere diğer limanlarda nasıl şekillendiği, tüccarların Haleb merkezli ticari ve diplomatik yapıları ile limanlar arasında nasıl bir ilişki ve bağlantı olduğu ve Haleb ile liman kentlerindeki ticari organizasyonları incelenmektedir. Giriş bölümünde önce çalışmanın kaynakları tanıtılmış ve konuyu tarihi arka planını verilmiş, 16. yüzyılda Osmanlı-İngiliz ilk diplomatik ve ticari temaslar, İngilizlerin Osmanlı limanlarında ticarete yapma girişimleri, 1580 ahidnamesine giden gelişmeler, Levant Company’nin kuruluşu incelenmiştir. Birinci bölümde Haleb şehrindeki ticari yaşam ve bu şehirdeki İngiliz tüccarların ticari faaliyetleri ve kredi ilişkileri incelenmektedir. İkinci bölümde, Haleb’te İngiliz Levant Compan tarafından oluşturulan konsolosluk teşkilatı bu teşkilatın organizasyon yapısı ve incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, Haleb dışında, İngiliz tüccarların aktif oldukları diğer iki liman bölgesi olan İskenderun ve Kıbrıs adasında bulunan Tuzla (Larnaka)’daki konsolos vekillikleri ve liman temsilcilikleri incelenmiştir.

İngiliz Levant ticaretinde 17 ve18. yüzyıllar boyunca ticarete geçerli para olarak dolar esas alındığı görülmektedir. Bu para birimi “piece of eighth” olarak da ifade edilen İspanyol dolarıdır ve 80’lik bir sisteme sahiptir, yani 80 kuruş 1 dolara tekabül etmektedir. Haleb’de İngiliz tüccarlarca yürütülen ticaret ve kredi ilişkilerinin tamamında dolar cari para birimidir. İngiliz tüccarların patronlarında yazdıkları rapordaki fiyatlar ile muhasebe kayıtları da dolar üzerinden tutulmuştur. Levant Company memurları ile tercüman ve diğer görevlilerin maaşları da yine dolar üzerinden ödenmiştir. İspanyol doları hem bir muhasebe birimi ve hem de reel para olarak kullanılmıştır. Bu sebeple bu tezde İngiliz belgelerine dayalı olarak verilen tüm bilgiler aslına uygun şekilde dolar olarak verilmiştir. Doların 100’lük yerine 80’lik sisteme sahip oluşu muhasebelendirmede küsuratlı kısımların 10’luk tabalı matematik işlemlerinde hataya sebep olması nedeniyle kesirli ifadelerin kullanılmasına neden olmuştur. Bu nedenle İngiliz belgelerdeki tüm muhasebe

işlemlerinde bolca kesirli ifadelerle rastlanmaktadır Bu sebeple biz de metin içinde yer yer belirtilen küsuratlı rakamları aynen kesirli olarak verdik. Örneğin bir buçuk dolar, 1,5 dolar şeklinde yazılmak yerine 1,1/2 şeklinde yazılmıştır.

Birçok Avrupa devletinin aksine İngilizler günümüzde kullanılan gregorian takvim sistemine oldukça geç bir tarihte 1752 yılında geçmişlerdir. Bu nedenle tezde kullanılan İngiliz belgelerinin neredeyse tamamının orijinal tarihleri julian sistemine göredir. Hatta kimi zaman hem julian hem de gregorian takvim kullanılan çift tarihli belgelere rastlanmakta ve kullanılan tarihin eski usul (julian) veya yeni usul (gregorian) olduğu belirtilmektedir. Her iki takvim arasındaki fark 11 gün olup gregorian takvim sistemi julian takvime göre 11 gün ileridedir. Tezde kullanılan 1752 tarihi öncesine ait belgelerin tamamının tarihleri eski usul (Julian) olduğu için bunların tamamı dipnotlarda / işaretinden internet¹ üzerinden gregorian takvimine çevrilerek verilmiştir. Metin içinde kullanıldığı zaman ise sadece gregoriana çevirilmiş hali verilmiştir.

Tez konusunun tespitinde, araştırma ve yazım sürecinde danışmanım Prof. Dr. İdris Bostan hocam destek ve katkılarını esirgememiştir, kendisine müteşekkirim. Hocalarım Prof. Dr. Feridun Emecen, Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, Prof. Dr. Mahmut Ak ve Prof. Dr. Ertan Eğribel'e gösterdikleri yakın ilgi ve çeşitli konulardaki yardım ve destekleri için teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu zaman zarfında birlikte çalıştığım Avrasya Enstitüsü müdürleri Prof. Dr. Feridun Emecen, Prof. Dr. Mahir Aydın, Prof. Dr. Hayati Tüfekçioğlu ve Doç. Dr. Bekir Günay rahat bir çalışma ortamı sağlayarak desteklerini esirgemediler, kendilerine teşekkür ederim.

Londra'da The National Archives'daki ilk araştırmalarım dönemime maddi destek sağlayan Edinburgh/İskoçya'daki Hazel Heughan Educational Trust ve bu vakfın yöneticisi Dr. Christopher Ferrard'a müteşekkirim. İngiliz arşiv ve kütüphanelerindeki ikinci araştırma aşaması TÜBİTAK'ın doktora öğrencileri için sağladığı 2214-Yurtdışı Araştırma Bursu sayesinde mümkün olabilmiştir. İngiltere'deki araştırmalarım sırasında ilgi ve desteğini esirgemeyen Dr. Rhoads

¹ İnternette bulunan ve bir çok eski ve günümüzde kullanılan takvimler arasında çeviri yapma imkanı sunan "www.calendarhome.com" kullanılmıştır. bkz. <http://www.calendarhome.com/calculate/convert-a-date/>

Murphey'ye ve The National Archives'daki araştırmalarımın ilk aylarında arşivde bana rehberlik ve yoldaşlık eden Dr. Ranin Kazemi'ye Őukran borçluyum. Londra'nın Hertford kasabasındaki Hertfordshire Record Office alışanları tüm imkanlarını seferber ederek kısıtlı zaman diliminde mümkün olan en fazla belgeyi incelememi sağladılar bu unutulmaz yardımları için bu arşivin tüm çalışanlarına teşekkür ederim. Doç. Dr. H. Ahmet Arslantürk, Yard. Doç. Dr. Yusuf A. Aydın, Yard. Doç. Dr. Miraç Tosun, Yard. Doç. Dr. Özgür Kolçak, zgr Oral ve Ahmet stner başta olmak üzere burada adlarını sayamadığım birçok arkadaŐ ve meslektaŐım gerek fikir alıŐveriŐinde bulunarak ve gerekse bazı teknik konularda destek olarak önemli katkılar sağladılar, kendilerine müteşekkirim. Annem ve babam tüm eğitim hayatım boyunca olduğu gibi doktora aşamasında da maddi ve manevi desteklerini esirgemediler, haklarını ödemem imkansızdır. EŐim Ayşe Türkhan araştırma ve yazım aŐamalarında desteğini hiç esirgemedi en büyük teşekkürü kendisine borçluyum. Burada tamamını zikredemediğim tüm başka katkı ve destekler dışındaki bütün kusurlar yazar olarak bana aittir.

M. Sait TÜRKHAN

skdar, Eylül 2014.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	X
HARİTA, ŞEKİL VE TABLOLAR LİSTESİ	XIV
KISALTMALAR	XV

GİRİŞ

OSMANLI-İNGİLİZ TİCARİ İLİŞKİLERİ VE LEVANT COMPANYY

1. Kaynaklara Dair	1
1.1. Osmanlı Arşiv Belgeleri	1
1.1.1. Düvel-i Ecnebiye Defterleri	5
1.1.2. Haleb Sicilleri:	5
1.2. İngiliz Arşiv Belgeleri	6
2. 15. ve 16. Yüzyıllarda Akdeniz’de İlk İngiliz Tüccarlar	7
3. Osmanlı-İngiliz Ticari İlişkilerinin Tesisi	17
3.1. 1580 Ahidnamesi	20
4. Levant Company’nin Kuruluşu	24

BİRİNCİ BÖLÜM

18. YÜZYILDA HALEB’TE TİCARET VE İNGİLİZLER

1.1. Haleb Şehri ve Uluslararası Ticaret	30
1.1.2. Haleb Piyasasının Hinterlandı ve Kervanlar	40
1.1.2.1. Haleb ile Bağlantılı Uzak Ticaret Merkezleri ve Kervanlar	42
1.1.2.1.1. Basra-Bağdat ve İran	42
1.1.2.1.2. Kara Yolu ve Fırat-Dicle Üzerinde Taşımacılık	51
1.1.2.1.3. Musul Kervanı ve Mazı Ticareti	53
1.1.2.1.4. Erzurum	59
1.1.2.1.5. Hac Kervanı	60
1.1.2.2. Haleb Yakın Çevresindeki İpek Üretim Merkezleri	65

1.1.2.2.1. Antakya	65
1.1.2.2.2. Lazkiye	68
1.1.2.2.3. İskenderun Kervanı ve Kervancılar	76
1.1.2.3. Yol Güvenliği	85
1.2. İran ve Akdeniz'deki Savaşlar ve Haleb Ticareti	89
1.2.1. Osmanlı-İran Savaşlarının Haleb İpek Ticaretine Etkisi	89
1.2.2. İspanya Veraset Savaşlarının Akdeniz Ticaretine Etkisi	101
1.3.1. Haleb'te İngiliz Tüccarlar	105
1.3.1.1. Müflis Tüccarlar	112
1.3.1.2. William Harvey, Henry Maynard ve Jerow Rawstorn'un İflasları ..	114
1.3.1.3. Londra'da Osmanlı Tüccarı Var mıydı?	119
1.3.2. Acentelik Sistemi ve Haleb'te İngiliz Acenteleri	124
1.3.2.1. Acentelerin Görevleri	126
1.3.3. Çıraklık Sistemi ve Acente Çıraklığı	132
1.4. İngiliz Tüccarların Haleb'teki Kredi İlişkileri	134
1.4.1. Malikaneci ve Mültezimlerle Kredi İlişkileri	137
1.4.2. Yerel İdarecilere Verilen Krediler	139
1.4.3. Aşiret Mensuplarına Verilen Krediler	140
1.4.4. Risk Faktörleri	140
1.4.5. Batan Kredilerin Tahsili	145
1.4.6. Kredi Geri Ödemelerinin Aynı Olarak Tahsili: Tahıl ve Kahve Ticaretine Geçiş	149
1.5. Uluslararası Ticaretin Merkezi: Haleb Hanları	154
1.5.1. Gümrük Hanı	158
1.5.2. Haleb'teki Diğer Hanlar	161
1.6. Diğer Ticari Aktörler: Depocular, Simsarlar ve Katipler	164
1.7. İngiliz Tüccarların Haleb'teki Sosyal Yaşamları	172
1.8. İngiliz Tüccar ve Konsolosların Osmanlı Yetkilileri ile İlişkiler	178

İKİNCİ BÖLÜM

18. YÜZYILDA HALEB'TE İNGİLİZ KONSOLOSUK TEŞKİLATI

2.1. Haleb'te İngiliz Konsolosluk Teşkilatı	185
---	-----

2.1.1. Haleb Konsolosu.....	187
2.1.2. Konsolosun Görevleri.....	189
2.1.3. Haleb Konsolosluk Meclisi.....	196
2.1.4. Konsolosluk Memurları.....	198
2.1.4.1. Kañçılaryya.....	199
2.1.4.2. Hazinedar.....	200
2.1.4.3. Din Adamları.....	203
2.1.5. Tercümanlar.....	206
2.1.5.1. Müslüman Tercüman İstihdamı.....	213
2.1.5.2. İstihdam Edilen Tercüman Sayısı.....	214
2.1.5.3. Tercümanlar ile Yaşanan Sorunlar.....	216
2.1.6. Konsolosluk İkametgâhı ve Diğer Konutlar.....	217

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

18. YÜZYILDA DOĞU AKDENİZ'DE İNGİLİZ TİCARET AĞI: İSKENDERUN VE KIBRIS

3.1. İskenderun Limanı.....	223
3.1.1. İskenderun Limanının Fikizi Yapısı.....	227
3.1.2. İklimin İskenderun'da Yaşam Üzerindeki Olumsuz Etkileri.....	229
3.1.3. Diğer Doğu Akdeniz Limanları Karşısında İskenderun Limanının Yükselişi.....	232
3.1.4. İskenderun'da İngiliz Liman Depoları.....	236
3.2. İskenderun İngiliz Liman Temsilcisi/Konsolos Vekili ve Görevleri.....	245
3.2.1 Liman Temsilcisinin Atanması.....	245
3.2.2. Liman Temsilcisinin Maiyetindeki Memurlar.....	248
3.2.2.1. Tercümanlar.....	248
3.2.2.2. Katipler.....	249
3.2.3. Liman Temsilcisinin Görev ve Sorumlulukları.....	252
3.2.3.1. Ticaretin Organizasyonun.....	252
3.2.3.2. Gemi Yükleme ve Boşaltma İşlemleri.....	253
3.2.3.3. Depolama ve İskenderun Haleb Arasında Mal Transferi.....	258
3.2.2.4. Liman Temsilcisinin Hesaplarının Teftişi.....	262

3.2.3.5. Liman Temsilciği Harcı	271
3.2.3.5.1. Liman Harcı Tarifesi	271
3.3. Kıbrıs Adası.....	275
3.1. Kıbrıs'ta İlk İngiliz Tüccarlar	276
3.2. Kıbrıs Konsolosluğu	276
3.3. Kıbrıs'ta İngiliz Tüccarların Kredi Faaliyetleri	283
3.4. Kıbrıs'ın Konumu ve Doğu Akdeniz Ticaret Güzergahındaki Yeri.....	285
SONUÇ.....	287
EKLER.....	291
BİBLİYOGRAFYA.....	296
ÖZGEÇMİŞ.....	323

HARİTA, ŞEKİL VE TABLOLAR LİSTESİ

Fotograf 1	Meşe palamudu, meşe mazısı ve mazının oluşumuna neden olan sinek...	55
Harita 1	İskenderun-Halep arası yol haritası	78
Plan 1	Halep şehrinin batısındaki hanlar bölgesi yerleşim planı	156
Plan 2	Gümrük Hanı ile kuzeyindeki Gümrük Suk'ı ve çevresindeki dükkanların zemin kat planı	160
Şekil 1.	Levant Company Londra-İstanbul-Halep idari oragnizasyon şeması	190
Tablo 1	İngiltere'nin Halep Konsolosları (1580-1825)	195
Harita 2	İskenderun Körfezi Haritası	228
Tablo 2	Levant Company Liman Vergisi Tarifesi	272
Tablo 3	İngiltere'nin Kıbrıs Konsolosları Vekilleri (17. ve 18. yüzyıllar)	282

KISALTMALAR

A. DVN. DVE:	Düvel-i Ecnebiyye Defterleri
A. DVNS. AHK. MR:	Mora Ahkâm Defteri
B.:	Receb
BL.:	British Library
BTTD.:	Belgelerler Türk Tarihi Dergisi
C. ML.:	Cevdet-Maliye
c.:	cilt
C.:	Cemaziyelahır
Ca.:	Cemaziyelevvel
çev.:	çeviren
D. BŞM. SBM:	Baş Muhasebe Kalemi Sayda-Beyrut Mukataası Dosyaları
DİA.:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Edt.:	Editör
HERT.:	Hertfordshire Record Office-London
HS.:	Haleb Sicilleri (Evâmîr-i Sultâniye)
IOR.:	India Office Records
L.:	Şevval
M. :	Muharrem
N.:	Ramazan
no:	numara
pub.:	publication
R.:	Rebiülahır
Ra.:	Rebiülevvel
s. :	sayfa
S.:	Safer
SP.:	State Papers
sy.:	sayı
Ş.:	Şa'ban

ter.:	tercüme
TNA.:	The National Archives-London
tt.:	tahmini tarihi
TTK.:	Türk Tarih Kurumu
ty.:	tarihsiz
v.	İngiliz arşiv belgelerinde ve yazmalarında varağın numara verilmeyen ikinci yüzü için kullanılan kısaltma
v.b. :	ve benzeri
vol.:	volume
yay. haz.:	yayına hazırlayan
yay.:	yayınları
Z.:	Zilhicce

GİRİŞ

OSMANLI-İNGİLİZ TİCARİ İLİŞKİLERİ VE LEVANT COMPANY

1. Kaynaklara Dair

Giriş bölümünde konuya girilmeden önce tezin dayandığı arşiv belgeleri ile ilgili kısa bir değerlendirme yapılarak tezin dayandığı arşiv kaynakları tanıtılacaktır.

1.1. Osmanlı Arşiv Belgeleri

Ticaret tarihi özellikle de uluslararası ticaret tarihi çalışmaları için gümrüklere ait verilerin yadsınamaz bir önem taşımaktadır¹. Gümrük verileri ithalat ihracat hacmi yanında mal çeşitliği ve bu çeşitliğinin zamansal olarak nasıl bir değişime uğradığının tespiti bakımından da önemli kaynaklarındandır. Ancak 18. yüzyıl Osmanlı arşiv belgeleri Osmanlı ticaret tarihini çalışmaları açısından sorunlu bir kaynak gurubunu oluşturmaktadır. Zira elde çok sınırlı sayıda gümrük defteri bulunmakta olup bunların çoğunluğu da 19. yüzyıla ait defterlerdir². Elde bulunan çok az sayıdaki 17 ve 18.

¹ Gümrük teşkilatı ve bu teşkilatın nasıl işlediğine dair son zamanlarda yapılmış bir çalışma için bkz. Saim Çağrı Kocakaplan, “İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2014.

² Osmanlı gümrük defterleri hakkında bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Gümrük Kayıtları”, **Osmanlı Araştırmaları**, c. I, İstanbul 1980, s. 219-234. Gümrük defterlerine dayalı bazı örnek çalışmalar için bkz. A. Mesud Küçükkalay, **Osmanlı İthalatı: İzmir Gümrüğü 1818-1839**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007; Halil Sahillioğlu, “1763'de İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve Tarifesi”, **BTTD**, c. XI/8 (1968), s. 53-57; Mübahat S. Kütükoğlu, “1253 Mali Yılına Aid Saraybosna Gümrük Defteri”, **GDAAD**, sy. 8-9 (1980), s. 23-36.

yüzyıla ait defterlerden ise ithalat ve ihracata dair uzun vadeli seriler elde etmek mümkün değildir. 1660-1661 tarihlerine ait bir İskenderun gümrüğü defterini inceleyen Suraiya Faroqhi, bu tarihlere ait gümrük gelirlerinin 1.260 esedi kuruş olduğunu ve bu miktarın oldukça düşük bir miktar olduğunu tespit etmiş olmakla birlikte, bu iki yılı içeren defterdeki verilerin, İskenderun'un coğrafi konumu ve fiziksel özellikleri ayrı tutulmak kaydıyla, gerek İskenderun ve gerekse asıl piyasa merkezi olan Halep'in ticari durumunu göstermekten oldukça uzak olduğunu belirtmektedir³. Bu sorun büyük oranda 17. yüzyıl sonunda Osmanlı mali sisteminin yaşadığı yapısal dönüşümler ile ilgilidir. Önce iltizam⁴ ve ardından 1695 yılında uygulamaya konulan malikane⁵ politikaları sonucunda devlet, vergi gelir kaynaklarının işletilmesini şahıslara devretmekte ve bunun karşılığında da bir nevi iç borçlanma şeklinde peşin ödeme olarak hazineye kaynak sağlamayı hedeflemekteydi. Ancak bu durum vergi gelir kaynaklarının yerinden idaresi gibi bir sisteme yol açmış ve İstanbul'u mali anlamda sadece bu vergi kaynağından alacağı peşin (muaccel) ve vaktinde ödeme (müeccele) ödemeleri ile ilgilenmeye sürüklemiştir. Emanet sisteminde olduğu gibi artık vergi gelir kaynaklarının muhasebeleri merkeze ulaşmaz hale gelmiştir. Bu sebeptendir ki bugün liman kentlerindeki gümrükler dahil bir çok vergi kaynağının Osmanlı arşivlerindeki kayıtları, seri oluşturmaya yarayacak şekilden uzak bir biçimde ancak malikane sisteminin uygulanması çerçevesinde yani malikane kayıtları ve bu gümrük gelirlerinin nerelere harcandığını ifade eden havale kayıtlarını ihtiva etmektedir. Örneğin, Selanik gümrüğünün gelirleri 1720-1770 arası dönemde reelde yaklaşık %400'den fazla artış göstermesine⁶ rağmen bu artış Mehmet Genç'in tespit ettiği şekilde Osmanlı vergi kayıtlarında %0,5'tir. Bu durum İzmir ve Kavala limanlarında 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı kayıtlarına göre hiç değişmeden kalmak şeklinde tezahür ettiği gibi⁷ gerçek iktisadi hareketliliği vermekten uzaktır. Bu kadar uzun süreli bir durgunluk göstergesi ise malikane sisteminin kayd-ı hayat şeklinde uygulanmasının bir yansıması olarak yorumlanmıştır⁸. Burada sorun büyük bir handikaba dönüşmüş gibi görünmekle

³ Faroqhi, "Traders and Customs Officials in 1660's İskenderun", *New Perspectives on Turkey*, no: 5-6, (Fall 1991), s. 115-117.

⁴ İltizam için bkz. Mehmet Genç, "İltizam", *DİA.*, c. XXII, İstanbul 2000, s. 154-159.

⁵ Malikane sistemi için bkz. Mehmet Genç, "Malikâne", *DİA.*, c. XVII, İstanbul 2003, s. 516-518.

⁶ Mehmet Genç, "18. Yüzyıla Ait Osmanlı Malî Verilerinin İktisadî Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği Üzerine bir Çalışma" *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken yay. İstanbul 2000, (bundan sonra "Malî Verilerinin Kullanılabilirliği Üzerine") s. 155.

⁷ Genç, "Malî Verilerinin Kullanılabilirliği Üzerine" s. 155.

⁸ Genç, "Malî Verilerinin Kullanılabilirliği Üzerine", s. 156.

birlikte bazı çıkarımlarla bazı gümrük gelirlerinin malikane sözleşmelerindeki muaccelle ödemelerinden hareketle mukataanın reel gelirlerini hesaplama denemesi yine Mehmet Genç tarafından yapılmıştır⁹. Ancak Genç'in yaptığı bu hesaplamalar tek bir vergi kaleminin oluşturduğu mukataa kalemleri için söz konusu olup burada bir başka sorun olarak birçok mukataanın bir mukataa kalemi şeklinde birleştirilmiş olarak işlem gören mukataalarda karşımıza çıkmaktadır. İltizam sisteminde bu birleştirmeler belli bir bölgede bulunan birkaç vergi kaynağının birleştirilmesinden meydana geldiği gibi farklı bölgelere veya farklı sektörlere ait vergi kaynaklarında yapılan birleştirmeler de mevcuttur. Mesela İstanbul gümrük mukataasında olduğu gibi farklı nitelikli gelirlerin bir mukataa kalemi altında birleştirilmesi ile zarar eden veya geliri düşük kalan bir vergi kaynağı ile yüksek geliri olan dengelenmek istenmiştir¹⁰. Ancak bu birleştirmeler neticesinde ticaretin sektörel bazda uzun vadeli olarak nasıl bir seyir takip ettiğini hesaplamak imkansız hale gelmektedir. Bu tür birleştirilmiş gümrük kayıtları için Haleb gümrüğü muhassıllığı iyi bir örnek teşkil etmektedir. 18. yüzyıl boyunca 1736 ve 1745-50 tarihleri arasında seri halinde her yıl için tespit edilen Haleb gümrüğü muhassıllık beratında muhassıllığa dahil olan gelir kalemlerinin birbirinin ayrılmaması gerekliliği vurgulanmış ve bir kalemdeki gelir kaybının diğer kalemdeki gelir artışı ile dengelenmesi ümit edilmiştir¹¹. Benzer bir durum Suriye kıyılarının tamamındaki bütün gümrükleri için de geçeriydi; 1728 yılında Payas, İskenderun, Lazkiye, Haleb, Trablus, Sayda, Beyrut, Akka, Yafa ve Avret adası iskelelerinin tamamının bütün resmi

⁹ Genç, "Malî Verilerinin Kullanılabilirliği Üzerine"; Mehmet Genç'in yaklaşımına Ankara-İzmir limanı ve tiftik-sof üretimi ilişkisi üzerinden bazı itirazlar için bkz. Özer Ergenç, "İzmir Harcı Tiftik İpliği: Ankara Sofunun İzmir Serüveni Üzerinden İngiltere Serüveni (1700-1800)", **Şehir Toplum Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2013, s. 299-317.

¹⁰ İstanbul gümrüğü mukataasına İstanbul'a bağlı iskelelerin tamamı ile kara gümrükleri, dellaliye resmi, miri dalyanlar, pençik resmi, meyve ve bal kapanları, kahve rüsumu, serçin ve dercin gibi başka kalemlerde dahil edilmişti. Bkz. Lütfi Güçer, "XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası", **Türk İktisat Tarihi Yıllığı**, s. 1, İstanbul 1987, s. 27. İstanbul gümrüğü için ayrıca bkz. Kocakaplan, "İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret".

¹¹ 1736-1745 ve 1749 tarihleri için tespit edilen toplam 11 Haleb muhassıllık beratında bu durum şu şekilde ifade edilmiştir. "... bil cümle tevabi olan mukataat ve maktuat ve kura ve mezari birbirlerinden ayrılmayup birinün fazlası birine kesrine medar olmak üzere...", söz konusu 11 berat için bkz. **Haleb Sicilleri (Evâmîr-i Sultâniye) (bundan böyle HS.)**, defter no 3, sf. 203-204/hüküm: 344, (tarihsiz(ty.)), tahmini tarihi(tt.) Z. 1148 veya gurre-i M. 1149/Mayıs 1736); **HS.**, 3, 253/404, (gurre-i M. 1150/1 Mayıs 1737); **HS.**, 3, 319-320/485, (ty., tt: Z. 1150/Mart Nisan 1738); **HS.**, 4, 10/18, (23 Ş. 1149/27 Aralık 1736); **HS.**, 4, 64/141, (ty., tt: 1152/1740); **HS.**, 4, 127-128/260, (t ty., tt: Z. 1153/1741); **HS.**, 4, 167-168/342, (15 N. 1154/24 Kasım 1741); **HS.**, 5, 86-87/188, (ty., tt: 29 Za. 1155/25 Ocak 1743); **HS.**, 5, 94-95/202 (ty., tt: Za. 1156/Ocak 1744); **HS.**, 5, 176-177/367, (ty., tt: Za. 1157/Ocak 1745); **HS.**, 1, 257-258/467, (ty., tt: Za. 1162/Ekim Kasım 1749)

mukataası birleştirilip 7.500 kuruş mal ile malikane olarak verilmişti¹² Aynı şekilde Bursa, İstanbul, İzmir Selanik, Edirne ve tevabii mizân-ı harir mukataası adıyla malikane şekliiden işletilmekteydi¹³. Bu bölgesel olarak birleştirilmiş mukataa kalemlerinin içinden bir bölgeye veya limanın vergi gelirini net olarak tespit etmek mümkün olmamaktadır. Bu tür bölgesel birleştirmeler dışında devlet zamanla daha fazla gelir getirdiğini gördüğü bir sektöre ait vergi gelirlerini de tamamen birleştirme yoluna başvurmuştur. Böyle bir gelişme tütün vergisi tahsilinde darbhanenin tüm imparatorluk genelindeki tütün vergisini 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren emaneten işletmeye başlaması ile gerçekleşmiştir¹⁴.

Burada gelirlerini daha düzenli ve yüksek bir seviyede tutma gayreti içindeki merkezi idarenin dönemin şartları çerçevesinde gelirlerin düzenli ve yüksek miktarda tahsili ile hazineye intikali veya doğrudan harcanma yerine havalesi ile daha çok ilgilendiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte de Osmanlı bürokrasisi gümrüklere sadece gelecek olan muaccelle ve müeccele çerçevesinde bakmaya başlamıştır. Nitekim mukataa kayıtlarına ait arşivde bulunan belgeler bu gelirlerin hangi harcama kalemlerine harcandığına veya kimlere veya hangi bölgelere ve nerelere havale edildiğinden ibarettir¹⁵. Bu sebeple mukataaların ne şekilde gelir ürettiğinden ziyade ne kadar yüksek miktarda gelir elde edileceği mantığıyla çalışan iltizam-malikane sisteminden gelir kalemlerinin ne kadar gelir ürettiklerini ve üretim kapasitesinin durumunu tespit etmek mümkün değildir. Bu sebeple ticaret tarihinin istatistiki verilere dayalı kısmını oluşturması gerek gümrüklerin ithalat ve ihracat hacmi ve mal çeşitliliği

¹² Fehmi Yılmaz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)” **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı**, İstanbul 2005, s. 153.

¹³ Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, **Şehir Toplum Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2013, s. 262-266.

¹⁴ 1759’da İstanbul tütün gümrüğünden başlamak üzere 1776 yılına kadar imparatorluk genelindeki tüm tütün gümrükleri “İstanbul ve Arabistan ve tevabii Duhan gümrükleri” adıyla tek bir yönetim altında toplanmış ve darphane tarafından emaneten idare edilmeye başlanmıştır. Bkz. Fehmi Yılmaz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili, 1600-1883”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2005, s. 156-157. Darbhanenin sadece İstanbul tütün gümrüğünü kendi uhdesinden emaneten işlettiği İstanbul dışındakileri ise kendi kontrolünde bir alt mukataa olarak iltizam verdiği görülmektedir. Bkz. Ömerül Faruk Bölükbaşı, **18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay. İstanbul 2013, s. 162.

¹⁵ 17. yüzyıl ortalarından 18. yüzyıl sonuna kadar olan dönemi kapsayan Sayda-Beyrut mukataasına ait dosyaların hemen hemen tamamı bu mukataadan maaş alan kimselere ödenecek miktarların havalesi ile yine imparatorluğunu çeşitli bölgelerindeki kalelerde bulunan yeniçeri mevacicleri için bu mukataadan yapılan havalelerden ibarettir. Bkz. **D. BŞM. SBM**, dosya 1-16 (sene 1057-1207/1647-1792).

ve Haleb ve çevresindeki limanların ticari aktivilerinin objektif olarak değerlendirilmesi mümkün olmamaktadır.

1.1.1. Düvel-i Ecnebiye Defterleri

Tezde başvuru Osmanlı belgeleri arasında İngiliz ticareti ve tüccarlar ile ilgili belgelerin başında düvel-i ecnebiye defterleri gelmektedir. Bu defterler Osmanlı devletinin ahidnamelerin uygulanmalarında karşılaşılan ve İstanbul'a yansıyan sorunların çözümleri ile tercüman ve konsolos atamalarına ait beratların suretlerinin kaydedildiği defterler olup, diplomasi ve ticaret tarihi için önemli olan bu sorunları ve bu konulardaki davaları içermektedir¹⁶. Ancak davaların sadece bir kısmının merkeze yansımış olması, yansıyan davalar da ticaretin niteliği bakımından ayrıntıya sahip olmayıp ve büyük bir çoğunluğunun fazla vergi talebi, yol hükmü yazılması istidası, boğazlardan geçiş için izn-i sefine talebi, konsolos ve tercüman atanması ve bunların beratları gibi standart konulardan oluşmaktadır. Bu sebeple dava çeşitliliği az olmakla birlikte İngiliz tüccarların Haleb ve limanlardaki faaliyetleri bakımından çeşitli bilgileri bu defterlerden edinmek mümkün olmaktadır.

1.1.2. Haleb Sicilleri:

Çalışmada başvuru Osmanlı kaynak gurubunu Haleb kadı sicilleri içinde bulunan evâmîr-i sultâniye defterleridir. İstanbul'dan Haleb'e gönderilen emirlerin ve merkezi yönetimi ile ilgili bazı meselelerin kaydedildiği bu defterlerden 1668-1885 tarihlerini kapsayan toplam 67 defter bulunmaktadır ve ilk 5 tanesi 18. yüzyılın ilk yarısına aittir. Bu defterlerde bulunan İngiliz ve diğer müstemen tüccarlar ile Haleb'in ticari yaşamına dair merkezden gönderilen genel hükümler bulunmaktadır. Tezde sicillerin Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) kütüphanesinde bulunan dijital kopyaları kullanılmıştır ve dipnotlarda ve bibliyografyada **Haleb Sicilleri (Evâmîr-i Sultâniye) (HS.)**, şeklinde belirtilmiştir.

¹⁶ Osmanlı arşivinde 18. yüzyılın ilk yarısına ve İngiltere ile olan ilişkilere ait toplam 2 defter mevcuttur: **A. DVN. DVE**, 35/1 (1675-1841), **A. DVNS. AHK. MR (Mora Ahkam)**, 2 (1717-1750).

1.2. İngiliz Arşiv Belgeleri

Avrupalıların gerek siyasi gerekse ticari anlamda Osmanlı ülkesine yönelik ilgileri, bu devletlerin diplomatik temsilcileri ile seyyah ve tüccarlarınca oluşturulmuş Osmanlı devleti ve toplumu hakkında resmi ve gayri resmi geniş bir arşiv ve kitabi kaynak birikimi ile sonuçlanmıştır. Bu çerçevede İngilizler tarafından oluşturulan önemli bir kaynak gurubunu Osmanlı topraklarında ticaret yapma yetkisi verilen Levant Company'ye arşiv oluşturmaktadır. İngiliz Levant Company doğrudan elçi ve konsoloslar atayan ve onların maaşlarını ödeyen bir ticari kurum olarak Osmanlı limanlarında İngiliz ticaret yetkisini tekel olarak 1583-1825 tarihine kadar elinde tutan tek kurumdur. İstanbul'a elçi ve diğer şehirlere konsolos olarak atanan kimseler buldukları bölgelerde İngiliz hükümetini temsil etmekle birlikte, maaşları ve diğer ihtiyaçları bu bölgelerde ticaret yapan Levant Company tüccarlarından alınacak vergi ve harçlarla karşılanmaktaydı. Bu durumda İngiliz diplomatları ile Levant Company'nin ticari faaliyetleri bütünleşik bir hal almıştır. Böylesi çift taraflı bir yapı diğer Avrupalı devletlere nazaran şirket üyesi tüccarlar ile diplomatik görevlilerin her zamanla daha sıkı bir iş birliği içinde olmasına neden olmuştur. Bu yapı çerçevesinde Levant Company'nin temsilcisi olan elçi ve konsolosların Londra'ya gönderdikleri raporlar ve mektuplar ile Londra'dan elçi, konsoloslar ile ticari acentelere gönderilen emir ve mektupların kopyalarının kaydedildiği defterler Londra'da dönemin bürokratik yapılanması çerçevesinde bağlı oldukları Secretary of State bölümünde muhafaza edilmiştir. Bugün bu belgeler İngiliz Ulusal Arşivi'nde (The National Archives) Secretary of State dairesinin arşivdeki tasnifi olan State Papers (SP) tasnifi altında toplanmış durumdadır. SP 105 ve SP 110 numaralı tasnifteki defterler, ticarete dair düzenlemeleri ve ticari işleyişi anlatan belgelerdir. Bu iki seri dışında elçi ve konsolosların Londra'ya gönderdikleri siyasi içerikli raporların kopyaları ise SP 97 tasnifinde toplanmış durumdadır. İngiltere'nin İstanbul dışındaki en önemli konsolosluk merkezleri Halep ve İzmir'dedir. Bu iki şehir dışındaki yerlerde ise konsolos vekilleri veya fahri konsoloslar görev yapmaktaydılar. SP 105 ve SP 110'daki kayıtların büyük bir kısmı Halep ve İzmir'de bulunan konsolos ve ticareti acentenin yazışmalarından ibaret olup ticaretin işleyişi bakımından değerli bilgiler sunmaktadır.

İngiliz Levant ticareti Levant Company ortaklarının ve bunların kendi aile içlerinde kurdukları ortaklıklar ile çirak-acente-patron silsilise şeklinde yürütülen bir

ticaretti. Haleb’de konsolos dışında sürekli Londra’daki patronlarla bağlantılı ticari temsilciler (factory) ve bunların yanında ıraklık eden kimseler bulunurdu. Bu yapı içerisinde kimi çırakların zamanla acente seviyesine yükselip işlerin takibini ele aldıkları görülmektedir. Böylece karşılıklı güvene ve ortak çıkarlara dayalı daha yakın ilişkilerle bağlı deniz aşırı bir ticaret gerçekleştirilmekteydi. Bu yapının en önemli avantajı şüphesiz karşılıklı güven temeline dayanmasıydı. Londra yakınlarındaki Herfordshire şehri arşivinde 18. yüzyıl’ın ilk yarısında Levant Company’ye bağlı olarak Haleb ve çevresinde ticari faaliyetlerde bulunmuş olan Radcliffe ailesinin şahsi arşivinden intikal etmiş belgeler bulunmaktadır. Hertfordshire Record Office’de muhafaza edilmekte olan bu belgeler SP 105 ve 110 tasniflerindeki belgelerinden farklı olarak tüccarların kişisel ve aile arşivlerine ait belgelerdir ve SP tasnifindeki bulunmayan faturalar, ticari sözleşmeler, özel yazışmalar ve ticaretin işleyişine dair başka bazı ayrıntılar bakımında daha farklı bir perspektif sunmaktadır. Bu belgelerin bir kısmı daha önce Ralph Davis¹⁷ tarafından da kullanılmıştır.

Genel olarak, zikredilen tüm bu İngiliz belgeleri, ticaretin doğası ve işleyişi, ithal ve ihraç edilen mallar, bu malların özellikleri, cins, kalite ve fiyatları, fiyat hareketlilikleri, piyasadaki arz talep değişimleri, gemilerin limanlara gelişleri ve ayrılışları, seyrsafain şartları, gemi kazları, hac ve diğer ticari kervanların Haleb’e ticaretine etkileri, Haleb’te tüccarların gündelik yaşamları, finansal konular, yerel tüccar, Osmanlı idarecileri ve üretim gurupları ile ilişkiler gibi doğrudan ticaret ile ilgili konulara geniş yer verilmektedir. Bu bilgilerin yanında ticareti etkilemesi mümkün olan veba salgını, savaş durumu, isyan, yerel idarecilerle ilişkiler, ürün rekolteleri, gibi bilgilere de ayrıntılı bir biçimde bu belgelerden ulaşılmaktadır.

2. 15. ve 16. Yüzyıllarda Akdeniz’de İlk İngiliz Tüccarlar

İngilizlerin Akdeniz dünyasına aşınalığı ve Türklerle ilk temâsları haçlı seferleri çağına kadar geri götürülebilir. Diğer Avrupa devletleri ile birlikte İngiliz orduları da başta Kudüs olmak üzere kutsal yerleri müslüman idaresinden kurtarmak üzere başlattıkları bu seferlere katılmışlardır¹⁸. Bu seferlere dair anlatılar daha 14 ve 15.

¹⁷ Ralph Davis, **Aleppo and Devonshire Square English Traders in the Levant in the 18th Century**, Glasgow 1967.

¹⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, “On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar”, **Bellefen**, XIII/51 (Temmuz 1949), Ankara 1949, s. 573/573-648.

yüzyıllarda İngilizceye tercüme edilerek yayınlanmış ve İngiltere’de okunur hale gelmiştir¹⁹. Ayrıca Kudüs ve çevresinin hristiyan dünya için taşıdığı kutsal değer bu topraklara yapılan hac ziyaretleri de tüm batı zihin dünyasında önemli bir yer işgal etmekteydi²⁰. İngilizlerin Osmanlılarla ilk karşılaşmalarına dair ilk bilgiler ise en erken 1396 tarihine denk düşmektedir. Niğbolu savaşında Macar Kralı Sigismund’un komutasındaki haçlı ordusunda bin kişilik bir İngiliz birliği de bulunmaktaydı²¹.

İngilizlerin ticaret yapmak üzere ilk kez Akdeniz’de faaliyet göstermeleri de yine 15. yüzyıl başlarına denk düşmektedir. Başta karabiber olmak üzere baharat ve ipek ve ipekli ve pamuklu dokumalar gibi doğu mallarına Venedik ve Flander tüccarları tarafından İngiltere’ye taşınmaktaydı²². Ancak özellikle Akdeniz’deki Osmanlı ilerlemesi ve Portekiz’in Hint adalarından elde ettiği baharatı okyanus yoluyla batıya ulaştırmaya başlaması Venedik’in ticari hareket sahasının daraltmıştır. Suriye ve Mısır’ın Osmanlı idaresine girmesi ise ticareti sona erdirmemiş bu ticareti Osmanlı egemenliği altına almıştır. Akdeniz’de İngiliz tüccar tekneleri ile ilgili bilinen ilk iki kayıt 1412 tarihlidir. Levant’a geldiği bilinen ilk tüccar ise 1446 ve 1458 yıllarında çeşitli ticari seferler yapan Bristollü tüccar Robert Sturmy’dır. Bristol şehrinin önde gelen tüccarlarından olan Sturmy, Bristol’dan yün, yünlü kumaş, kalay ve kurşun yüklemiş ve karşılığında İtalyan limanlarından kuru üzüm, taze meyve, baharat, buğday vb. doğu ürünleri almıştır. Bu ilk seferinde Sturmy “St Anne” isimli gemisi ile Floransa limanına götürmek üzere toplam 26.000 libre ağırlığında 40 çuval yün ve 100 parça kalaydan oluşan bir yükü yola çıkmıştır. Robert Sturmy’in 1446’daki bu ilk Akdeniz yolculuğu o sırada daha çok Ceneviz gemileri ile gerçekleştirilen İngiltere’ye yönelik Akdeniz ticaretini İngiliz gemilerine açma gayreti görülür. Gemide bulunan bir yolcu gurubu da hac ziyareti için Yafa ve Kudüs’e gitmektedir. Gemi Yafa’dan dönüşte 23 Aralık 1446 gecesi Modon açıklarında kaza yapmış ve batmıştır. Fakat Sturmy’in bu kazadan sağ olarak kurtulduğu ve İtalyan limanları ile 1458 yılına kadar Akdeniz

¹⁹ Gülgün Üçel Aybet, “Barok Devirde İngiltere’de Türk Kültürü”, **Türkler**, c. XI, Ankara 2002, s. 934-943.

²⁰ Haç amaçlı gezilerle ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Samuel C. Chew, **The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance**, Oxford University press, New York 1937, s. 55-99.

²¹ Feridun Emecen, “Niğbolu Savaşı”, **DİA**, c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 89-93. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. I, Ankara 1954, s. 280. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, “Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar”, s. 573.

²² Georg Christ, **Trading Conflicts: Venetian Merchants and Mamluk Officials in Late Medieval Alexandria**, Brill press, Leiden 2012, s. 64 ve 198.

ticaretine devam ettiği anlaşılmaktadır²³ Sturmy'nin Akdeniz'deki bu seferlerinden kısa bir süre sonra İngilizlerin ilk konsolosluklarını 1480'lerde Piza'da açmışlardır, Braudel bu hareketin Venedik ve Ceneviz'in Akdeniz tekelini kırma hareketi olduğunu iddiasındadır²⁴. Öte yandan 1413 ve 1415 yıllarında Londralı bazı tüccarlar Fas kıyılarında ilk ticari girişimlerini gerçekleştirmekteydiler ve yine karşılıklarına rakip olarak Ceneviz gemileri çıkmaktaydı²⁵. 1511-34 arası döneminde Londra, Southampton ve Bristol gibi limanlardan kalkan bazı gemilerin düzenli olarak Akdeniz ticaretine dahil oldukları ve düzenli seferler gerçekleştirildikleri görülmektedir. Bu gemiler artık İtalyan limanlarından başka Sicilya, Girit, Sakız, Kıbrıs, Trablusşam ve Beyrut'a limanlarına ticaret maksatlı seferler düzenlemekteydiler. Getirdikleri mallar ise esas itibarıyla yünlü kumaşlardır. Karşılığında ise, çeşitli şaraplar, zeytinyağı, başta karabiber olmak üzere tarçın ve diğer baharatlar ve ilaçlar, ipek, halı, mazi, ham pamuk, gibi doğu ürünleri götürüyorlardı²⁶. 1511'deki bu İngiliz tüccarlar arasında Gonsonlar ailesi de bulunmaktaydı. Gonsonların filosunda bulunan "Mathew Gonson" isimli 300 tonluk gemi 100 kişilik bir mürettebata sahipti. Bu İngiliz tüccarlar muhtemelen Venedik bayrağı altında ticari faaliyetlerini sürdürmüş olmalıdırlar. Gonsonlar 1550 yılına kadar bölgede ticaretlerini sürdürmüşler ve İngiliz kumaşları karşılığında Akdeniz limanlarında başta pamuklu dokuma, tarçın, biber, zeytinyağı, baharat, şarap ile kazayağı gibi bazı ilaç ürünleri ve Türk halıları almışlardır. İngiliz tüccarların 1523 yılına kadar Sakız, Kandiye ve Zante'de ticarethaneler açtıkları görülmektedir²⁷. 1523 yılında Kral VIII. Henry, Justiniano adlı bir İtalyan'ı İngiltere adına konsolosluk yapmak üzere Sakız adasına, 1520'de ise Girit'e Balthazari adlı Giritli bir tüccarı ve 1530'da da yine Girit'e Londralı bir tüccar olan Dionysius Haris'i konsolos olarak atamıştı²⁸. 1539 tarihinde ise kaptan John Knowles'in son on yıl içinde Levant'a 4 ticari

²³ Sturmy'nin Akdeniz'deki ticari faaliyetleri için bkz. **The Overseas Trade of Bristol in the Later Middle Ages**, (edt. Eleanora Mary Carus-Wilson), New York 1967, s. 83-118 ve Braudel, **Akdeniz Dünyası**, c. I, s. 413-414. Wood, Sturmy'nin her iki seferinin de başarısızlıkla sonlandığını yazar. Bkz. Alfred C. Wood, **Levant Kumpanyası Tarihi**, (çev. Çiğdem Erkal İpek), Ankara 2013, s. 20.

²⁴ Braudel, **Akdeniz Dünyası**, c. I, s. 414.

²⁵ Gerald MacLean, **Doğuya Bakış: 1800 Öncesi Dönem İngiliz Yazmaları ve Osmanlı İmparatorluğu**, (çev. Sinan Akıllı), ODTÜ Geliştirme Vakfı yay., Ankara 2009, s. 77-78.

²⁶ William Foster, **England's Quest of Eastern Trade**, Adam and Charles Black pub., London 1966, s. 15.

²⁷ H. G. Rawlinson, "Early Trade between England and the Levant", **Journal of Indian History**, vol. II/1 (1922), s. 109-110.

²⁸ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 20-21.

sefer düzenlediğini görülmektedir²⁹. 1550’de Kaptan Roger Bodenham isimli İngiliz tüccar gemisi “Aucher” ile ticaret maksadıyla Girit’e Kandiye limanına ve Sakız’a kadar gelmiştir³⁰. 1553’te ise John Lock, Gonsonların gemisi ile Yafa limanına kadar bir ticari sefer düzenlenmişti.

1540’lardan itibaren İngiltere’nin, Akdeniz’in girişini elinde tutan İspanya ile girdiği siyasi mücadele İngiltere’nin bu ülkede bulunan ve Fas başta olmak üzere Kuzey Afrika ülkeleri ile ticarete aracılık eden aracı tüccarlarını geri çekmesine ve Fas ile doğrudan ticari ilişkiler kurmasına neden olmuştur³¹. Böylece daha önce İspanya üzerinden Akdeniz zeytinyağı alan İngilizler Kuzey Afrika kıyılarına ve daha sonraları da Batı Akdeniz’den doğrudan zeytinyağı almaya başlamışlardır³².

1553 yılından sonra İngiliz tüccarların Akdeniz’e daha az gelmeye başladıkları ve ilginin Rusya üzerinden İran’a ulaşma çabalarına kaydığı görülmektedir. Braudel 1552’den sonra İngilizlerin Akdeniz ticaretinden çekilişlerini konusunda İngiliz tarihçilerinin genel kanısının aksine, Türklerin Akdeniz’deki fetihlerinin doğrudan ilgili olmadığını düşünmektedir. Ona göre bu çekilmenin gerisinde, ülke ekonomisindeki daralma ve “Company of Merchant Adventures” adlı tüccarlar gurubunun İran’a ulaşmak üzere çıktığı kuzey yoluna yönelmeleri ile başlayan Rusya ticaretinin etkisi vardır³³. Ancak ekonomik daralma yanında Rusya üzerinden İran’a ulaşma isteği de aslında Türk yayılmasının endişe ile karşılandığını da göstermektedir. Nitekim Kanuni tarafından yürütülen Akdeniz politikası Akdeniz’de Fransa ittifakına dayanmakta ve bu ittifak karşısında Akdeniz’in diğer iki önemli kuvveti İspanya ve Venedik’e yönelik bir tehdit oluşturmaktaydı³⁴. Nitekim Akdeniz’de İngiliz gemileri ile yapılan ticaret öncesine göre oldukça azalmış görünmektedir. Ancak Venedik gemileri İngiltere’ye mal

²⁹ T. S. Willan, “Some Aspects of English Trade with the Levant in the Sixteenth Century”, **The English Historical Review**, vol. 70, no. 276 (July 1955), s. 400/399-410.

³⁰ Rawlinson, “Early Trade between England and the Levant”, s. 111.

³¹ Robert Brenner, **Merchants and Revolution Commercial Change, Political Conflict, and London’s Overseas Traders 1550-1653**, Verso pub., London-New York, 2003, s. 12.

³² Braudel, **Akdeniz Dünyası**, c. I, s. 93.

³³ Tartışma için bkz. Braudel, **Akdeniz Dünyası**, c. I, s. 415 ve Samuel C. Chew, **The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance**, Oxford University press, New York 1937, s. 205-206.

³⁴ Kanuni’nin Akdeniz politikaları için bkz. İdris Bostan, “Kanuni ve Akdeniz Siyaseti 1530-1550”, **Muhteşem Süleyman**, (edt. Özlem Kumrular) Kitap yay., İstanbul 2007, s. 25-44.

taşımaya devam etmekteydiler³⁵. 1546 yılından itibaren ticareti öğrenmek amacıyla Akdeniz'in çeşitli limanlarına seyahat ettiği anlaşılan³⁶ Anthony Jenkinson isimli bir başka İngiliz tüccar da 1553'te³⁷ Kanuni'nin İran seferi için Haleb'de bulunduğu sırada kendisi için Haleb'de bazı ticari ayrıcalıklar elde etmiştir³⁸. Ancak Rusya ve İran ile bu ilk temasın sağlandığı 1552'den sonra 1552-1573 yılları arasında İngilizlerin Doğu Akdeniz'deki faaliyetlerinin kesintiye uğradığı anlaşılmaktadır³⁹. Nitekim Jenkinson'un Haleb için aldığı beratta şahsi bir girişim olarak kalmış ve muhtemelen aynı yıl İngiliz tahtında oturmuş olan katolik Kraliçe Mary'nin Türklere karşı olan olumsuz tutumu yüzünden bu beratın sağladığı ayrıcalıklar kullanılmadan uygulama dışı kalmıştır⁴⁰.

İngiliz tüccarların kuzeyden Baltık denizi üzerinden Rusya ve Hazar üzerinden İran topraklarına ulaşmak şeklinde uygulamaya iki aşamalı olarak planlanmıştır. 1553 yılından sonra Rusya limanların ulaşan İngiliz tacirler buradaki ticari fırsatları değerlendirmek istemişler ve ardından da Hazar Denizi üzerinden İran'a ve Orta Asya'ya inme planları yapılmış ve bu çabada önceleri bir miktar başarı da sağlanmıştır⁴¹. Bu başarı sonrasında 1555'de Kraliçe Mary, Muscovy Company'nin kuruluşunu onaylamıştı⁴². Daha önce Haleb ticareti için Osmanlı devletinden izin almış olan tüccar Anthony Jenkinson'ın da bu girişimlerde aktif rol oynadığı ve Rusya ve İran içlerine ticaret yapmak üzere çeşitli seyahatler yaptığı görülmektedir. Rusya'ya ulaşan tüccarlar arasında Jenkinson'ın başka, daha sonra Rusya yolunu kuzeyden dolaşması ile ünlü olacak olan ve daha önce Roger Bodenham ile 1550'de Girit ve Sakız'a kadar

³⁵ Braudel, **Akdeniz Dünyası**, c. I, s. 419-20, T. S. Willan, "Some Aspects of English Trade with the Levant in the Sixteenth Century", **The English Historical Review**, vol. 70, no. 276 (July 1955), s. 400-401/399-410.

³⁶ Mohamad Ali Hachicho, "English Travel Books about the Arab near East in the Eighteenth Century", **Die Welt des Islams**, New Series, vol. IX, Issue 1/4 (1964), s. 20.

³⁷ Akdes Nimet Kurat bu beratın Aralık 1553 tarihli olabileceği kanısındadır. Akdes Nimet Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişimi 1553-1610**, TTK. yay., Ankara 1953, s. 10.

³⁸ Jenkinson'a Kanuni tarafından verilen ve günümüze Osmanlıca aslı ulaşmayan bu beratın İngilizce tercümesi için bkz. Richard Hakluyt, **The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation**, (edt.), vol. V, Cambridge University press, New York 2014, s. 109-110.

³⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)**, TTK. yay., Ankara 2013, s. 14.

⁴⁰ J. Theodore Bent, "The English in the Levant", **The English Historical Review**, vol.V/20 (Oct., 1890), s. 655. Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 21. William Foster, **England's Quest of Eastern Trade**, Adam and Charles Black pub., London 1966, s. 15.

⁴¹ İngilizlerin kuzey doğuya foğru seferleri ve Rusya ile sağlanan ilk temas ile ilgili daha ayrıntılı anlatılar için bkz. **The Origin and Early History of the Russia or Muscovy Company, Taken from Hakluyt, Purchas, etc.**, London 1830.

⁴² Samuel C. Chew, **The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance**, Oxford University press, New York 1937, s. 206.

ticari seferlerde bulunmuş olan Richard Chancellor de vardı⁴³. Anlaşıldığı üzere daha önce Akdeniz'e ticaret maksatlı gelen önemli İngiliz tüccarlar da bu sırada Rusya üzerinden İran'a ulaşma maksatlı girişimlere yoğun etkin biçimde dahil olmuşlardır⁴⁴. İngiltere'nin bu girişimleri Rus Çarlığı tarafından da olumlu karşılanmış olmalı ki, Mart 1557'de bir Rus elçi İskoçya üzerinden Londra'ya ulaşarak Muscovy Company tüccarları tarafından karşılanmış ve Kraliçe Mary'ye Çar'ın mektubunu sunmuştur. Rus elçisinin Nisan 1557'deki dönüş yolculuğuna Anthonie Jenkinson da dahil olmuş ve Rus Çarı'na kraliçenin cevabi mektubunu sunmuştur⁴⁵. 1560'da Londra'ya dönmüş olan Anthony Jenkinson 1561'de tekrar, bu sefer Kraliçe Eliazbeth'in Şah İsmail'e mektubu ile yeniden Rusya üzerinden İran'a hareket etmiştir. 1563 yılında bu seyahatinden büyük umutlarla dönen Jenkinson'un 1566 ve 1571 yıllarında iki kez daha Moskova'ya sefer yaptığı görülmektedir⁴⁶. Rusya ile yakın ticari ilişkiler kuran İngilizlerin, ismi o sırada St. Nicholas olan Arhangelsk yakınlarından karaya çıkarak buradan aldıkları balmumu, balina yağı, kürk, keten, kenevir, fok dişi karşılığında yünlü kumaş ve nakit para verdikleri görülmektedir⁴⁷. Arhangelsk'ten sonraki diğer şirket temsilcilikleri ise Kholmogori ve Vologhda şehirlerinde bulunmaktaydı. Jenkinson ve ardılları Christopher Burrough ve Henry Lane'ın Rusya içlerine ve Hazar Denizi'ni geçip İran'a kadar ulaşma çabalarına rağmen Moscow Company'nin faaliyetleri çok uzun sürmemiş ve İngiliz ilgisi bir süre sonra yeniden Akdeniz'e yönelmiştir⁴⁸. İngilizlerin İran içlerinde faaliyetlerinin 1561'den itibaren Osmanlı ve Venedikli tüccarlarca fark

⁴³ Rawlinson, "Early Trade between England and the Levant", s. 111.

⁴⁴ İngiliz tüccarların Rusya'ya yönelik ticari seferleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Armand J. Gerson, "The Organization and Early History of the Muscovy Company", **Studies in the History of English Commerce in the Tudor Period**, University of Pennsylvania pub. New York 1912, s. 1-122. 1912

⁴⁵ Foster, **England's Quest of Eastern Trade**, s. 17.

⁴⁶ Rusya şirketinin kuruluşu Anthony Jenkinson'ın faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Samuel C. Chew, **The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance**, Oxford University press, New York 1937, s. 206-213. Foster, **England's Quest of Eastern Trade**, s. 14-47.

⁴⁷ Braudel, **Akdeniz Dünyası**, c. I, s. 120.

⁴⁸ Braudel, **Akdeniz Dünyası**, c. I, s. 120. Rusya üzerinden İran ile ticaret yapma girişimleri ve bu maksada matuf diplomatik girişimler için bkz. Foster, **England's Quest of Eastern Trade**, s. 14-47. Jenkinson ve ardılları Christopher Burrough ve Henry Lane'ın bu faaliyetleri için bkz. **Hakluytus Posthumus or Purchas his Pilgrimes Contayning a History of the World in Sea Voyages and Lande Travells by Englishmen and Others**, vol. XI ve XII, (edt. Samuel Purchas), Glasgow 1906.

Rus İngiliz ticaretinin gelişimi ve 18. yüzyıla kadarki durumu hakkında bkz. Herbert H. Kaplan, **Russian Overseas Commerce with Great Britain During the Reign of Catherine II**, American Philosophical Society, Philadelphia 1995.

edildiği ve İngilizlerin Şah ile doğrudan bir ticaret anlaşması yapmalarının önüne geçilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır⁴⁹.

1553'te İngiliz tüccarların yeni yöneldikleri alanlardan bir diğeri ise Batı Afrika'da Atlantik kıyısındaki Gine bölgesidir. Bir kısmı Rusya şirketi bir kısmı da Fas ile ticaret yapan İngilizlerden oluşan bu tüccarların sayısı 1558'de 34'e ulaşmıştı⁵⁰.

1580 öncesinde İngilizlerin dünyanın farklı noktalarına yönelik ticari girişimleri ve bu maksatla kurulan şirketler başta yünlü kumaş olmak üzere İngiliz dış ticaret potansiyelini ve İngiliz tüccarların ticaret güdüsünün bir göstergesi olarak önemlidir. Bu girişimler Akdeniz'de 1580 ahidnamesi sonrasında da devam etmiştir. İngilizlerin Osmanlılar ile ahidname görüşmeleri sürerken bir yandan da başka anlaşmalarla Akdeniz'deki varlıklarını daha da pekiştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Osmanlı ahidnamesinden hemen sonra Temmuz 1582'de Malta şövalyeleri de İngiliz tüccarlara kaçakçılık yapmamak şartıyla İngilizlere adada serbestçe ticaret yapma ve Doğu Akdeniz'e gidebilme izni vermişlerdir⁵¹.

1560'larda Batı Avrupa'da gelişen bir dizi olay Avrupa'da siyasi dengeleri değiştirmiş ve Akdeniz ticaretini de etkilemiştir. Bu tarihlerde Anvers ile ilişkileri bozulan İngiltere'nin Hollanda kanalı ile gelen doğu mallarına ulaşımı imkanı azalmıştı⁵². Üzerine bir de 1568'de İspanya'ya karşı Hollanda isyanı çıkınca doğu ürünlerinin akışı daha da aksatmıştır⁵³. Fransa ise aktif olan Marsilya limanına rağmen 1560'lardan sonra kendi iç karışıklıkları ile mücadele etmeye başlamıştır ve 1589'dan sonra bu bunalımlar daha da artmıştır⁵⁴. Papa'nın Şubat 1570'te İngiliz Kraliçesi II. Elizabeth'i dini anlamda heretik olarak ilan etmesi ve katolik dünyanın kraliçe ile ilişkisini kesmesi yönündeki emri üzerine İngiliz bayrağı taşıyan gemiler de katolik devlet donanmalarının açık hedefi haline gelmişti. Bu da İngiliz gemilerinin güvenlik nedeniyle eskisine nazaran daha az Akdeniz'e gelmeye başlamalarına neden olmuştur⁵⁵.

⁴⁹ Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol**, s. 14.

⁵⁰ Brenner, **Merchants and Revolution**, s. 14.

⁵¹ Braudel, **Akdeniz Dünyası**, c. I, s. 421.

⁵² Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı**, s. 5.

⁵³ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 25.

⁵⁴ Braudel, **Akdeniz Dünyası**, c. I, s. 140.

⁵⁵ Susan A. Skilliter, **William Harborne and the Trade with Turkey 1578-1582: A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations**, Oxford Univ. Press, London 1977, s. 23.

1578 tarihinde Vâdisseyl savaşında Portekiz kralı Sebastiyani'nin ölümünün ardından Portekiz'in 1580'de İspanya egemenliğine girmesi ve 1580'de Hollanda'nın İspanya Kralı II. Philip tarafından işgali gibi gelişmeler Akdeniz'in batısında güç dengesinin İspanya lehine dönmesini sağlamıştır. Batı Akdeniz'de İspanya'nın güçlenmesi İngiltere için Akdeniz mallarından yoksunluk anlamına geldiği gibi kendi ticaretinin adeta lokomotifi olan yünlü sanayiinin ürünleri yünlü kumaşları da eskisi gibi ithal edememesi anlamına gelmekteydi. Nitekim İspanya, İngiliz yünlülerinin Avrupa'ya çıkış noktalarından birisi olan İspanya Hollandasında 1561-1563 ve 1571-1573 yılları arasında İngiliz yünlülerine karşı ambargo uygulamıştı⁵⁶. Bu gelişmelere karşı önlem almak ihtiyacı hisseden İngiltere ise tıpkı Fransızların yaptığı gibi Osmanlılar ile anlaşabilir ve Doğu Akdeniz'de ticaret yapmakta olan Fransa gibi ve aynı zamanda İspanya'ya karşı bir müttefik olarak Osmanlı padişahının yardımı sağlayabilirdi⁵⁷. Bu düşüncenin ve Fransa örneğinin İngiliz siyasetinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim daha sonra kraliçe tarafından açıkça kendilerine İspanya'ya karşı bir donanma seferi teklif edilmiştir⁵⁸. Bu siyasi ve ekonomik şartlar altında İspanya'ya karşı Kraliçe I. Elizabeth'in Osmanlılarla ikili ilişkilerini başlatma gayretleri olayların İngiltere tarafından gayet iyi bir şekilde takip edildiği göstermektedir.

1580 ahidnamesi öncesi tüm bu gelişmeler ve İngiliz tüccarların bu ilk faaliyetleri İngilizlerin Akdeniz'i daha iyi tanıma ve bu denizde ticaretin nasıl işlediğini öğrenme fırsatı sunduğu gibi, olası avantaj ve dezavantajları da öğrenme imkanı tanımıştır. Nitekim 16. yüzyıl Akdeniz'i batısında ve doğusunda bulunan iki büyük güç İspanya ve Osmanlı imparatorluğu ile Venedik'in mücadele alanı olduğu gibi bu devlet donanmaları dışında Garb Ocakları korsanları ve bağımsız hareket eden korsanların da faaliyet alanıdır⁵⁹. Tüm bu faaliyetler Akdeniz dışındaki bir devletin bu sularda ticari gemilerinin seyrüseferini çok tehlikeli hale getirmekteydi. Öte yandan Akdeniz'in doğusundaki Türk hakimiyeti, bu bölgede Osmanlıların izni dışında ticaret yapma

⁵⁶ Brenner, **Merchants and Revolution**, s. 8. Brenner, İspanya'nın İngiltere'ye karşı olan ambargosunu 1573 yılında kaldırmasından sonra kurulan Spanish Compnay'nin 1580'den sonrada rahatlıkla ticarete devam ettiğini ifade etmektedir. bkz. s. 15.

⁵⁷ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 25-26.

⁵⁸ Akdes Nimet Kurat, "Hoca Sadeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü", **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı**, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yay., Ankara 1953, s. 305-315.

⁵⁹ Garb Ocakları korsanlarının tehlikesinin farkına varan İngiltere'nin 1577'de Fas Sultanı'na bir elçi göndererek Akdeniz'deki İngiliz gemilerine karşı koruma sözü elde ettiği görülmektedir. Bkz. Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 30.

imkanını kısıtlamakta ve bu imkandan sadece Osmanlı sultanından ahidname almış Venedik ve Fransız gemileri faydalanabilmekteydi. Sayılan bu etkilerin ötesinde Ümit Burnu'nun bulunmasından sonra artan ticari faaliyetlerin ve daha fazla baharatın Portekizliler tarafından bu yolla sağlanması karşısında Akdeniz ticaretinin Hindistan yolu karşısında göreceli olarak zayıflaması ve doğu mallarına Ümit Burnu üzerinden daha kolay ulaşılır hale gelmesini de meselenin bir başka boyutunu oluşturmakla birlikte, Akdeniz ticaretinin henüz etkisini ve varlığını yitirmediği anlaşılmaktadır.

1558'de Mary'nin yerine tahta geçen I. Elizabeth'in kendisinden önceki kral ve kraliçelerin aksine İngiliz denizciliği geliştirme çabası⁶⁰ ve katolik mezhebine karşı mesafeli duruşu ile İngilizleri yeniden Akdeniz'e yaklaştırmıştır. Bu sırada İngiltere merkantilist devlet görüşünün şafağında ticaretin gelişmekte olduğu toplumsal yapının eski feodal kalınlardan kurtulmaya başladığı bir dönemi yaşamaktadır. Coğrafi keşifler ile denizlere açılan İngiltere, bu dinamizmini Akdeniz'e, Kuzey'den Rusya'ya ve Atlantik üzerinden yeni dünyaya intikal ettirebilecek kapasitededir. Özellikle 15. yüzyıl sonlarından itibaren yünlü sanayinde süregelen gelişmelerle İngiliz yünlü kumaşları artık Avrupa ve Akdeniz dünyasında büyük talep duyulan mallar arasına girmiştir⁶¹. Yünlü karşılığında Akdeniz'den alınacak mallar hakim olan merkantilist politikalar bakımında da karşı bir kazanç demektir⁶². Gelişen gemicilik ve şirketleşme çabaları daha aktif bir uluslararası ticareti gündeme getirmekteydi. Bu gelişmeler ve Kraliçe Elizabeth'in Avrupa'daki katolik rakiplerine karşı güçlü olma güdüsü gerek Atlantik ve Rusya ve gerekse Akdeniz'e yönelik İngiliz ticari faaliyetleri teşvik edici önemli bir etki olmuştur.

Osmanlılar için ise İnebahtı sonrasında Osmanlı donanmasının çabuk toparlanması çabaları ve ardından gelen İran savaşları gibi gelişmeler, Osmanlıların İngiltere'den ithal edebilecekleri savaş için gerekli kalay ve kurşun gibi metallere⁶³ ve

⁶⁰ J. Horton Ryley, Ralph Fitch, **England's Pioneer to India and Burma, his Companions and Contemporaries, with his Remarkable Narrative Told in his own Words**, T. Fisher Unwin, London 1899, s. 22-23.

⁶¹ Londra limanının Elizabeth devrindeki yünlü ithalatında yaşanan dalgalanma için bkz. Brenner, **Merchants and Revolution**, s. 6-8.

⁶² Yabancı tüccarlar yerine İngiliz tüccarların bu ticaretin karını elde etmeleri fikri Kraliçe Elizabeth'in danışmanı Walsingham tarafından da benimsenmişti. Bkz Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 30.

⁶³ İspanya'nın Londra'daki casusu Mendoza'nın belirttiğine göre Türklerin esas gayesi top dökümünde önemli bir maden olan İngiliz kalayına olan ilgidir. Braudel, **Akdeniz Dünyası**, c. I, s. 423.

yünlü kumaşlara olan talebini artırmış olmalıdır⁶⁴. Nitekim Osmanlı İngiliz resmi ticari ilişkilerinin henüz başlamadığı dönemlerde ve sonrasında da İngiltere'den Osmanlı ülkesine özellikle reform hareketleri sırasında kullanılamaz duruma gelen kilise çanlarının çoğunlukta olduğu kalay ve kurşun gibi madenlerin Osmanlı ülkesine ithal edildiği anlaşılmaktadır⁶⁵. Bu sıralarda doğuda İran ile mücadele eden Osmanlılara batıdan, denizdeki düşmanları olan İspanyollarla düşman olan İngilizlerden, bir ahidname talebi gelmiş olması Osmanlı-İngiliz yakınlaşmasını kolaylaştırmış olmalıdır. Nitekim Kraliçe Elizabeth'in Sultan III. Murad'a Ekim 1579'da yazdığı ilk mektubunda katolik hristiyan dünyaya karşı gerçek hristiyanlığın savunucusu olduğunu belirterek kendisini açıkça katolik dünyadan ayırmaktaydı⁶⁶.

İlk resmi ilişki kurma teşebbüsleri sırasında İngiliz gemileri Fransız bandırası altında Osmanlı limanlarına kadar gelerek ticaret yapmaya devam etmekteydiler. İngilizler Türk halısı, ipek gibi değerli mallar karşılığında yünlü kumaş, kalay, kurşun gibi madenleri Osmanlı limanlarına ithal etmekteydiler⁶⁷. 1580 ahidnamesine kadar bu ticaret düzenli olmayıp belli bir hacme de ulaşmış değildir ve daha çok Batı Akdeniz limanları ve Venedik üzerinden dolayı, Fransa gemileri ve bandırası ile resmi veya İngiliz gemileri ile gizlice yürütülmüştür. İngiliz mallarının Doğu Akdeniz'e ulaşması ise Venedikli aracı tüccarlar sayesinde gerçekleşmiştir⁶⁸. Aslında İngilizlerin Akdeniz'deki bu ilk faaliyetleri Venedik'in yararına olmuştur, Venedik'e yünlü kumaş, kalay, kurşun, demir gibi mallar getiren İngilizler oradan kiraladıkları gemilerle Ege'den kuru üzüm, şarap almakta ve bunları yeniden kendi teknelerine yükleyip ülkelerine dönmekteydiler⁶⁹. İngiltere'nin Akdeniz ticaretinde ısrarcı olduğu ve Osmanlılardan önce Venedik ile görüşmeler gerçekleştirerek Venedik'ten de ticari imtiyaz sağladığı anlaşılmaktadır. Venedik gemileri ile yapılan ticaret devam etmiş ve hatta bu ticaretin bir kısmı bizzat Venedikliler tarafından organize edilmiştir. 1575 yılında Venedik Acerbo Velutelli Venedik tarafından İngiltere'ye Levant üzümü ve

⁶⁴ Harborne'in İstanbul'daki faaliyetleri sırasında İstanbul'daki Fransız elçisi Germingy'nin bu konudaki görüşleri için bkz. Skilliter, **William Harborne**, s. 25.

⁶⁵ V. J. Parry, "Materials of War in the Ottoman Empire", **Studies in the Economic History of the Middle East from the rise of Islam to the Present Day**, (edt. M. A. Cook), Oxford University press, London 1970, s. 226-227.

⁶⁶ Skilliter, **William Harborne**, s. 23. Harborne ve Kraliçe Elizabeth için katolik dünyaya karşı Osmanlılar ile ittifakının önemi hakkında değerlendirmeler için ayrıca bkz. MacLean, **Doğuya Bakış**, s. 53-55.

⁶⁷ MacLean, **Doğuya Bakış**, s. 47.

⁶⁸ Venedik merkezli bazı ticari seferler için bkz. Willan, "Some Aspects of English Trade", s. 402.

⁶⁹ Braudel, **Akdeniz Dünyası**, c. I, s. 422.

zeytinyağlarını ihraç etme hakkı elde etmiştir. Velutelli uygulamada bu malları İngiltere'ye İngiliz gemileri ile ihraç etmiştir ve bu mallardan artı bir ihracat vergisi alarak kendisi için bir avantaj oluşturmak istemiştir. Bu uygulama üzerine Venedik devleti İngiltere'ye Venedik gemilerinden başka gemilerle gönderilen üzüm ve zeytinyağından fazladan gümrük vergisi talep ederek Velutelli'nin bu uygulamasının önüne geçmiştir. Aynı dönemde Elizabeth'in de Venedik'in uygulamasının tersine, İngiltere'ye yabancı gemilerle gelen gelen üzüm ve zeytinyağından fazladan vergi alması sonucu üzüm ve zeytinyağı ticaretinde bir tıkanma yaşanmasına neden olmuştur⁷⁰. Tıkanan bu karşı ticareti yeniden canlandırma ilk önce Venedik'in İngiliz tüccarlara kendi limanlarında ticaret yapma imkânı tanıması mümkün olmuştur. 1580 ahidnamesi öncesi İngiliz ticareti Fransa için de kazanç demektir. Zira İngiliz gemileri kendi bandıralarını kullanmadıkları için Fransa bandırası kullanmakta⁷¹ veya Marsilya'ya getirdikleri mallarını buradan Fransız gemileri ile Osmanlı limanlarına ulaştırmaktaydılar.

3. Osmanlı-İngiliz Ticari İlişkilerinin Tesisi

İngilizlerin Osmanlı başkentinde ticaret yapmak üzere ilk ciddi resmi teşebbüsü 1575 yılında yaptıkları görülmektedir. Bu tarihte Lehistan üzerinden karadan İstanbul'a ulaşan Joseph Clements'in III. Murad'dan tüccar efendisi Edward Osborne'a kredi veren William Harborne adına Türk topraklarına serbestçe giriş çıkış yapma izni veren bir mürur tezkeresi elde etmişti. Bu izni alan William Harborne, Ekim 1578'de Joseph Clement ile birlikte İstanbul'a gelmiş ve Fransız bayrağı altında ticari faaliyetlerde bulunmuştu⁷². Harborne İstanbul'da, Sokullu Mehmed Paşa ile hekim Salamon⁷³ ve Sultan III. Murad'ın hocası Hoca Saadeddin Efendi ile yakın ilişkiler kurmuştu. Özellikle o sırada devam etmekte olan İran savaşlarının sona erdirilip İspanya ile mücadeleye girişilmesini savunan Hoca Saadeddin Efendi İspanya'ya karşı İngiliz

⁷⁰ Theodore J. Bent, "The English in the Levant", **The English Historical Review**, vol.V/20 (Oct., 1890), s. 655.

⁷¹ Fransa'ya verilen 1569 ve 1577 ahidnameleri uyarınca İngiliz gemileri de Fransız bandırası ile Osmanlı limanlarına gelmekte ve Osmanlı limanlarında Fransa konsoloslarına konsolosluk vergisi ödemekteydiler. Bkz. Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol**, s. 47.

⁷² Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 29-30.

⁷³ Kurat, hekim Salamon'un 1573 yılında Osmanlıların Venediklilerle yaptıkları barış görüşmelerinde murahhas olduğunu ve Venedik, Avusturya ve Lehistan ile ilgili meselelerde Osmanlı sarayında oldukça etkili olduğunu ve Harborne'un 1583 yılında İstanbul'a gelip göreve başladığı sırada da İstanbul'da hahambaşı olarak görev yaptığını belirtmektedir. Bkz. Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı**, s. 19 ve 58.

ittifakının önemli olduğunu görerek Harborne'a İstanbul'da destek olmuştu⁷⁴. Harborne, Sultan III. Murad'dan Kraliçe II. Elizabeth'e yazılmış 15 Mart 1579 tarihli bir name-i hümayun ile geri dönmüştür⁷⁵. Bu name-i hümayun adı geçen bu 3 İngiliz tüccarına Osmanlı limanlarında serbest ticaret imtiyazı sağlamaktaydı⁷⁶. Bu belge Jenkinson'un 1553 yılındaki şahsi beratından sonra İngiliz tüccarlara verilen ikinci imtiyazdı. Kraliçe Elizabeth ise Ekim 1579 tarihli cevabi mektubu ile bu ticari ayrıcalıkların tüm İngiliz tüccarlarına teşmilini talep etmekte ve karşılığında İngiliz limanlarına gelecek Türk gemilerine de aynı imtiyazın sağlanacağını bildirmekteydi. Bu mektup ile tekrar İstanbul'a gelen William Harborne mektubu herhangi bir güçlkle karşılaşmadan III. Murad'a takdim etmiş ve Mayıs 1580 tarihinde de ilk ahidnameyi almaya muvafık olmuştur⁷⁷. Ancak bu girişimle İngilizlerin Fransa bayrağı altında ticaret yaparken kendi bayrakları altında ticarete başlayacak olmaları ve dolayısıyla Osmanlı limanlarında Fransız tüccarlara rakip hale gelecek olmaları, 25 Eylül 1579'da İstanbul'a gelerek göreve başlamış olan Fransız elçisi Germingy'nin dikkatinden kaçmamıştır. Elçi Germingy, Harborne'nin İstanbul'a ikinci kez gelişinde henüz ticaret imtiyazının tüm İngiliz tüccarlara teşmil edilmesine dair mektubunu Sultan'a sunmadan önce Sakız adasında el konulan bir İngiliz gemisinin geri verilmesi hususundaki görüşmelere hami devlet elçisi sıfatı ile dahil olup gerek Harborne'ü ve gerekse Osmanlı makamlarını İngilizlerin Fransız bayrağı altında ticarete devam etmeleri gerektiğine ikna etmeye çalışmıştır. Harborne ise meseleyi görünürde kabul ederek ve geminin kurtarılmasını sağlayarak Sultan'a imtiyazların tüm İngiliz vatandaşlarına teşmil edilmesini isteyen Kraliçe'nin mektubunu sunmuştur. Bu mektup üzerine İngilizlere III. Murad tarafından Temmuz 1580'de ahidname verilmiştir⁷⁸. 1580 ahidnamesinden itibaren İngiliz ticaretinin 1583 yılında Harborne'un elçi olarak görevlendirilmesine kadar İngiliz ticaretinin yine Fransız bayrağı altında yürütüldüğü anlaşılmaktadır⁷⁹. 1583 yılına kadar

⁷⁴ Kurat, "Hoca Sadeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü", s. 305-315.

⁷⁵ Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol**, s. 15. Bu name-i hümayunun tarihi ile ilgili geniş bir tartışma için bkz. Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol**, s. 16.

⁷⁶ Söz konusu belge İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından yayınlanmıştır, bkz. "Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", s. 615-616.

⁷⁷ Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol**, s. 17-18.

⁷⁸ Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol**, s. 47-48. Ahidnamenin aslı Latince kaleme alınmış olup Mühimme Defteri, XLIII, 246-247/458'de eksik bir kopyası ve Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi koleksiyonu 3345, v. 170-172 ve Oxford Bodleian Library Laud Or. 67, v. 81-85v'de tam olmak üzere üç kopyası mevcuttur. Bu son iki kopyaya dayalı yeni bir Osmanlıca metin tesisi ve ayrıca İngilizceye çevirisi yapılmıştır. Bkz. Skilliter, **William Harborne**, s. 86-89 ve 232-236.

⁷⁹ Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı**, s. 37.

İstanbul'a bir İngiliz elçisi atanmadığı için 1581 tarihli Fransa ahidnamesinde Fransa ve Venedik'ten başka diğer yabancı devletler gibi İngilizlerin de Fransız bayrağı altında ticaret yapacakları hükmü konulmuştu. Fransa'nın İngiltere ile dostluk ilişkilerine rağmen ticari rekabet şartları içinde sorun olarak gördüğü İngiliz elçisinin İstanbul'a atanmasına muhalefeti⁸⁰, 3 Mayıs 1583 tarihinde Harborne'un yeniden İstanbul'a bu sefer elçi olarak gelişi ile baş göstermiş ve Fransız elçisi Germiny, Harborne'u taşıyan Susan gemisinin Fransız bandırası taşıması gerektiğini iddia etmiştir. Fransa'nın bu muhalefetinin sebebi Avrupa devletleri içinde Osmanlı sarayındaki itibarının azalması endişesi yanında o zamana kadar Osmanlı limanlarında Fransa bayrağı altında ticaret yapmak zorunda olan İngiliz tüccarlarını hamilik sıfatını kaybedecek olmasıdır. Ekonomik olarak ise Fransa, İngilizlerin Fransız elçi ve konsoloslarına ödemek zorunda kaldıkları konsolosluk harcından mahrum kalacak bu şekilde gelir kaybına uğrayacaktı. Fransız elçisinin itirazları Osmanlı idaresi tarafından göz ardı edilerek Harborne 4 Mayıs 1583 tarihinde saraya kabul edildi ve Osmanlı-İngiliz ticari ve diplomatik ilişkileri devletlerarası resmi bir statü kazanmış oldu⁸¹. Bu tarihten sonra İngiliz bayrağını taşıyan ilk ticaret gemisi ise 9 Haziran 1584 tarihinde İstanbul'a gelmiştir⁸². 1580-1583 arası süreçte ise Londra'da Levant Company'nin kuruluşu hakkında Kraliçe Elizabeth ile yürütülen görüşmeler tamamlamıştır.

Coğrafi keşifler ve Atlantik ticaretinin hızlanmaya başladığı bir dönemde İngilizlerin Akdeniz ticaretine ilgi göstermeleri aslında iki bölge arasındaki ticaretin yönüne ve ürün farklılıklarına dayanmaktadır. Atlantik ticareti kısa zamanda değerli maden kaynaklarından köle ticaretine doğru evrilerek ve plantasyonlarda başta şeker mısır olmak üzere Atlantik bölgesinin ürünlerinin ticaretine dönüşürken, Akdeniz limanları hala İran üzerinden gelen ve Akdeniz havzasında üretilen ham ipek yanında Akdeniz havzasına ait pamuk, kuş üzümü⁸³, tiftik ve keçi yünü, zeytinyağı, şarap gibi ürünlerin temin edildiği yegane bölgedir. Bu nedenle 16. yüzyıl sonlarında Akdeniz

⁸⁰ Harborne'un İstanbul'a gelmeden önce İngiltere'nin 1582 yılında ahidnamenin yürürlüğe girmesi ve İstanbul'da bir İngiliz elçisi bulunması konusunda Fransa'yı ikna amaçlı Paris'teki İngiliz elçisi Cobham ve Fransa Kralı III. Henry'nin annesi Katherine de Medici vasıtasıyla bazı diplomatik girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu girişimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı**, s. 45-47.

⁸¹ Harborne için yapılan karşılama merasimi ve saraya kabulünde uygulan teşrifat ve Harborne tarafından Osmanlı devlet adamlarına sunulan hediyeler için bkz. Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı**, s. 50-54.

⁸² Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol**, s. 50-51.

⁸³ 1591-1669 yılları arası Levant limanlarından İngiltere'ye ithal edilen kuş üzümü miktarı için bkz. Brenner, **Merchants and Revolution**, s. 27.

piyasasına ilgi halen devam etmektedir. Özellikle Elizabeth devrinde gelişen ipekli sanayii sektörü için Osmanlı limanları ile İtalya'dan temin edilen ipek önemli bir yer tutmaktadır. Henüz Çin ve Hindistan ipeğinin yeteri kadar temin edilmediği bir dönemde İngiliz ipekli sanyininin tek ham ipek temin bölgesini Akdeniz oluşturmaktadır⁸⁴. Buna karşılık Akdeniz ülkeleri, yükselişi devam eden İngiliz yünlü kumaş sanayininin mamülleri için hala çok iyi bir pazar olmayı sürdürmektedir⁸⁵.

3.1. 1580 Ahidnamesi

Klasik dönemde Osmanlı devletinin diğer devletler ile olan münasebetlerini düzenleyen yegâne diplomatik metinler ahidnamelerdir. Siyasi güçleri nispetinde Osmanlılar özellikle Avrupa devletleri ile olan siyasi ve gerek ekonomik ilişkilerini İslam hukukunun devletler hukuku çerçevesinde oluşturulan ahidnameler ile düzenlemişlerdir. Bu metinler ile karşı devlete tek taraflı olarak ilgili devlete siyasi ve ticari ayrıcalıklar sunmuşlardır. Özellikle sulh anlaşması olarak düzenlendiğinde, iki taraftan diplomatik temsilcilerin müzakereleri sonucu hazırlanan temessüklere dayanmakla birlikte ahidnameler üzerinde zamanın padişahının tuğrası bulunan İslam hukukunun eman uygulaması çerçevesinde düzenlenmiş ve şeyhülislamın fetvası ile yürürlüğe giren ve Osmanlı padişahı tarafından tek taraflı olarak karşı devlete bahşedilmiş imtiyazları içeren metinlerdir. Bu sebeple 19. yüzyıldaki anlaşma metinleri karşılıklılık esasına göre hazırlanmaya başlandığı için muahede olarak zikredilmeye başlanmışlardır⁸⁶. Ticari ayrıcalık bahşeden ahidnamelerde ise, zaten karşı devletin talebi doğrultusunda böyle bir ayrıcalık verildiği için doğrudan ve tek taraflı bir ayrıcalık bahşeden metinler olarak değerlendirilmelidir⁸⁷. Nitekim ahidnameler bu anlamda mütekabiliyet esası olmayan metinlerdir. İçeriklerinin tamamı ahidname

⁸⁴ İngiliz ipek ithalatında Akdeniz ülkelerinden ithal edilen ipek önemini 18. yüzyıl sonuna kadar korunmuştur. 17 ve 18. yüzyıllar İngiliz ipek ithalatı rakamları için bkz. Ralph Davis, "English Imports from the Middle East 1580-1780", **Studies in the Economic History of the Middle East from the rise of Islam to the Present Day**, (edt. M. A. Cook), Oxford University press, London 1970 s. 199. Ayrıca bkz. Brenner, **Merchants and Revolution**, 2003, s. 26.

⁸⁵ 16. yüzyıl sonundan 17. yüzyıl ortalarına kadar Levant'a yönelik İngiliz yünlü ithalatı rakamları için bkz. Brenner, **Merchants and Revolution**, 2003, s. 32.

⁸⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidname (Türk Tarihi)", **DİA.**, c. I, İstanbul 1988, s. 536-540.

⁸⁷ III. Murad zamanında İngiltere kraliçesi I. Elizabeth tarafından "Sultân Murâd Hân tâbe serâhû zamanında Âstâne-i sa'âdetlerine âdem gönderip izhâr-ı musâfât u ihlâs ve iş'âr-ı meveddet edip âdemleri gelip gitmek bâbında isticânet eylediklerinden merhûm-ı mûmâileyh zamânında icâzet-i hûmâyûn olup..." "... krallara dostluk üzere verilen ahidnâme-i hûmâyûn-ı izzet-makrûn ve ahkâm-ı şerîfe mücebince mûmâ-ileyhâ cânibine dahi verilmek bâbında istid'â-yı âttfet olup..." denilerek talep edilen ahidnamenin bahşedildiği belirtilmiştir. Bkz. **Muâhedât Mecmuâsı**, c. I, Hakikat Matbaası, İstanbul 1294, s. 241.

verilen devletin tüccar ve diplomatlarının Osmanlı ülkesindeki diplomatik ve ticari ayrıcalıklarını ayrıntılı olarak düzenlemekte ve buna karşılık olarak Osmanlı tebaasındaki kimseler için karşı devletten böyle ayrıcalıklar talep etmemektedir. Bu nedenle teoride Osmanlı tebaasının Akdeniz ve Avrupa limanlarında ve şehirlerinde ticari faaliyetlerini sürdürmelerine imkan sağlamamaktadırlar. Bu nedenle özellikle 18. yüzyılda görülmeye başlanan, Venedik'te 16. yüzyılda bulunan Osmanlı müslüman tüccarlar ayrı tutulmak kaydıyla, Osmanlı tebaasından gayrimüslim tüccarların ticaret maksatlı olarak Avrupa devletlerinde bulunmaları bazı mütekabiliyet ve haklar sorununu gündeme getirmiştir⁸⁸.

Mütekabiliyet esasının aranmaması ise, özellikle dönemin siyasi ve dini anlayışı çerçevesinde müslümanlar için darülharb⁸⁹ olarak telakki edilen bir ülkede bulunmanın çok da tercih edilen bir durum olarak görülmemesi ile ilgilidir. Bu anlayış nedeniyle kısa diplomatik ve ticari seyahatler dışında Osmanlı tebaasından müslümanların 19. yüzyıla kadar uzun vadeli olarak Avrupa devletleri nezdinde ikamet edenlerin sayısı çok azdır. Bu durum uzunca bir süre Osmanlıların diğer devletler nezdinde daimi elçilikler oluşturmamalarının da esas nedenleri arasında gösterilebilir.

Osmanlılar açısından diğer devletlere ahidname vermenin çeşitli siyasi ve ekonomik çıkarlara matuf yönleri söz konusudur. Siyasi olarak farklı Avrupalı devletleri arasında ittifaklar kurarak siyasi denge oluşturulmuştur, bunun en güzel örneğini 16. yüzyıldan itibaren İspanya ve papalık gibi iki büyük katolik güç arasında bulunan bir diğer katolik devlet olan Fransa'nın Osmanlı müttefiki olarak bir denge unsuru haline getirilmesi belirtilebilir. Ticari anlamda ise hem iaşecilik anlayışı⁹⁰ çerçevesinde Osmanlı ülkesi için gerekli malların bol ve ucuz bir şekilde temini ve hem de Osmanlı limanlarındaki ticari canlılığın devamı ve bu yolla gümrük gelirlerinin artırılması hedeflenmiştir⁹¹.

⁸⁸ 18. yüzyılda Amsterdam'da mukim olup ticaretle meşgul olan Osmanlı tebası Rum tüccarların yaşadığı bu mütekabiliyet sorunları için bkz. İ. Hakkı Kadı, "On the Edges of an Ottoman World: Non-Muslim Ottoman Merchants in Amsterdam" **The Ottoman World**, (edt. Christine M. Woodhead), Routledge pub., London 2012, s. 276-288.

⁸⁹ İslam hukukunda darülharb anlayışı ve hükümleri için bkz. Ahmet Özel, **İslam Hukukunda Ülke Kavramı Darulislam Darulharb**, İz yay., İstanbul 2011, s. 203-204.

⁹⁰ Osmanlı iktisat düşüncesinde iaşecilik anlayışı için bkz. Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadî Dünya görüşünün Temel İlkeleri", **Devlet ve Ekonomi**, Ötüken yay., İstanbul 2013, s. 39-48.

⁹¹ Halil İnalçık, "İmtiyâzât (The Ottoman Empire)", **Encyclopedia of Islam**, c. III, E. J. Brill, Leiden 1986, s. 1179-1189.

18. yüzyıla kadar Osmanlılar tarafından verilen ahidnameler her padişah değişikliğinde yeniden tasdik edilmesi gereken metinlerdi, ayrıca çeşitli sebeplerle değişiklik yapmak gerektiğinde de ilgili devletin kralının başvurusu ve bu başvurunun Bâb-ı Âlî tarafından olumlu değerlendirilmesi şartıyla değişiklik söz konusu olabilmekteydi. Bu değişikliklerin iki devlet tüccarları veya diplomatları arasında meydana gelen sorunlar üzerine yapıldığı gibi kimi zaman da vergi oranları, korsanlık hadiseleri gibi durumlarda da yeni maddelerin eklendiği veya kimi maddelerin revize edildiği görülmektedir. Bu değişiklikler daha önceki ahidnamelerle birlikte tek bir metin olarak yeniden düzenlenirdi. Bu durum kodifikasyon açısından ilk metin ile sonraki ilave ve değişiklikleri bir arada gösteren tam bir hukuki metin olarak kullanılmasını sağlardı⁹². 1675 yılında İngiliz elçisi Henry Finch'in girişimleri ile yenilenen İngiliz ahidnamesi böyle bir metin olup o zamanki İngiliz ahidnamelerinin tam bir metnini oluşturmaktadır ve İngiltere'ye verilen klasik ahidname metinlerinin sonuncusudur. Bir sonraki anlaşma metinleri olan 1808 Kal'a-i sultaniye anlaşması ve 1838 Baltalimanı ticaret anlaşması metinleri gerek karşılıklı müzakere usulüyle hazırlanmış olmaları ve gerekse içerik ve formülasyon bakımından modern dönem siyasi antlaşma metinleridirler⁹³.

1580 ahidnamesine Osmanlı-İngiliz ticari ve diplomatik ilişkilerini düzenleyen ilk ahidname olarak Osmanlı devletinin daha önce Venedik, Fransa gibi diğer devletlere verdiği imtiyazların benzerini içermektedir⁹⁴. Ahidname uyarınca İngiliz gemileri tüm Osmanlı limanlarına serbestçe ticarete bulunabilecekler ve bu ticaret karşılığında diğer müstemen devletlerin tüccarları gibi %5 gümrük vergisi ödemeleri ve İstanbul'da İngiltere adına bir elçi ve diğer liman ve şehirlerde konsolos bulundurma hakkı sağlamıştır. Osmanlı yetkilileri İngiliz gemileri gümrük vergilerini ödedikleri sürece herhangi bir şekilde mallarına el koymayacaklardır. İngiliz tebası tüccar, konsolos, tercüman, katip gibi kimseler Osmanlı vatandaşları ile olan borç ve alacak gibi işlemlerini kadı mahkemesinde kaydettirip hüccet olarak herhangi bir ihtilaf durumunda kadı mahkemesine başvurabileceklerdir. Kadı tarafından kaydedilmeyip hüccet verilmemiş davalar kadılar tarafından dava konusu edilmeyecektir. Böylece İngiliz tebası tüccar ve diplomatlara Osmanlı iç hukukunu kullanma imtiyazı verilmiştir.

⁹² İnalçık, "İmtiyâzât", s. 1179-1189.

⁹³ Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol**, s. 40.

⁹⁴ Genel olarak ahidnamelerin sağladıkları hukuki ve ticari imtiyazlar ve diplomatik özellikleri hakkında genel değerlendirmeler için bkz. İnalçık, "İmtiyâzât", s. 1179-1189; Kütükoğlu, "Ahidnâme", s. 536-540.

İngilizlerin kendi aralarındaki davaları elçi ve konsolosları tarafından görülecektir. Kefalet dışında hiçbir İngiliz bir başka İngilizin borcu için alıkonulamayacaktır. Ölen İngilizlerin mallarının korunması ve tasarrufu da İngiliz elçi ve konsoloslara bırakılmıştır. Öte yandan herhangi bir İngiliz esir Osmanlı topraklarında esir edildiğinin tespiti durumunda hemen serbest bırakılması sağlanacaktır. Aynı şekilde herhangi bir şekilde malı yağma edilen veya malına el konulan bir İngilizin malları teslim ve tazmin edilecek ve bu fiili işleyenler cezalandırılacaktır. Osmanlı topraklarında ikamet eden İngilizlerden hiçbir surette haraç talep edilmeyecektir⁹⁵. Bu ahidname ile Osmanlı topraklarında ticaret yapan İngiliz tüccarlar da diğer ahidnameli devletlerin tüccarları gibi müstemen statüsüne kavuşmuşlardır.

1580 tarihli ilk İngiliz ahidnamesine, 1593, 1601, 1604, 1614, 1606, 1624, 1643, 1662 ve nihayet 1675 tarihlerinde yapılan eklemeler ve değişiklikleri ile son şeklini verilmiştir⁹⁶. 1601 yılı ahidname düzenlemelerine eklendiği düşünülen önemli bir hüküm ise İngiliz tüccarlar Karadeniz limanlarında ticaret yapma hakkının tanınmasıdır. İngiliz bandıralı tüccar gemileri Karadeniz’de Don nehri, Azak limanı ve Rusya topraklarına kadar ticaret yapma imtiyazı tanınmıştır. Bu bölgelerde ticaret yapan İngiliz tüccarlar Kefe veya başka bir limana sığınmak durumunda kaldıklarında mallarına zorla el konulmayacaktı, Tehlikeli yerlerde İngiliz tüccarların, gemileri ve mallarının korunması mahalli yetkililerin sorumluluğunda olacak ve İngilizler isterlerse kendilerine araba temin edilmesi sağlanacaktı⁹⁷. Buna benzer bir hüküm 1675 ahidnamesinde de tekrar edilmiştir⁹⁸. İngiliz tüccarlarına Karadeniz’de ticaret yapmalarına izin verildiğine dair böyle bir hüküm olmakla birlikte bu hükmün uygulanıp uygulanmadığı meçhuldür. Osmanlılar 16. yüzyıldan sonra Karadeniz’i peyder pey yabancı devletlerin ticaret gemilerine kapatarak bir iç deniz haline getirmişlerdir⁹⁹. Bizim araştırma dönemimizi oluşturan 18. yüzyıla gelindiğinde ise Karadeniz’de Osmanlı bandıralı gemiler dışında yabancı devletlerin gemilerinin

⁹⁵ Kütükoğlu, **Balta Limanı’na Giden Yol**, s. 27-29.

⁹⁶ 1675 yılına kadarki değişiklik ve eklemelerle ilgili olarak bkz. Kütükoğlu, **Balta Limanı’na Giden Yol**, s. 27-40.

⁹⁷ Karadeniz’de ticaret yapmalarına ve araba kullanmalarına izin verilmesi hükümlerin 1588 yılında eklendiğine dair bir kayıt bulunmakla birlikte Mübahat Kütüoğlu bu hükümlerine 1601 ahidnamesine eklenmiş olduğu kanısındadır. Bkz. Kütükoğlu, **Balta Limanı’na Giden Yol**, s. 26.

⁹⁸ **Muâhedât Mecmuası**, c. I, Hakikat Matbaası, İstanbul 1294, s. 249.

⁹⁹ Halil İnalcık, “The Question of the Closing of the Black Sea Under the Ottomans”, **Arkhenion Pontou**, vol. 35, Athens 1979, s. 74-110.

tamamen kapalı durumdaydı ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar da kapalı kalmıştır¹⁰⁰.

1601 ahidnamesi değerli maden ve para ticareti üzerindeki vergileri de kaldırmıştır. Böylece İngiliz tüccarların Osmanlı ülkesinden ihraç ettikleri veya Osmanlı ülkesine ithal ettikleri değerli maden ve paradan da gümrük resmi alınmaması uygulamaya konulmuştur. 1601 ahidnamesi ile İngilizler için gerçekleşen en önemli değişiklik gümrük vergisi oranının %5'ten %3'e düşürülmesidir¹⁰¹. Gümrük vergisinde İngilizler için yapılan bu indirim Fransa ve Venedik gibi ticari bakımdan güçlü diğer devletlerin büyük tepkisini çekerken, İngiliz ticaretine büyük bir kazanç sağlamıştır. 1675 ahidnamesi ile 1838 yılına kadar sürecek nihai ahidname metni oluşturulmuştur. Böylece son şeklini alan bu ahitnameye 1838 Balta Limanı antlaşmasına kadar Osmanlı-İngiliz ticaretini düzenleyen yegâne metin olmuştur¹⁰².

4. Levant Company'nin Kuruluşu

Elizabeth dönemi İngiliz ticari yayılmasının ve sömürgeciliğinin tarihi aynı zamanda bir şirketler tarihidir. Dünyanın farklı bölgelerine yönelik deniz aşırı ve uzun vadeli ticari girişimler şirketler eliyle başlatılmış ve ancak bu tür şirketlerin organizasyonları ile mümkün olabilmiştir. 16. yüzyıl ortasında Londra'nın en önemli şirketlerinden birisi olan Company of Merchant Adventurers, Russian, Spanish, Turkey, Venice gibi şirketlerin tamamı ya Merchant Adventurers'in ortaklarından veya bu şirketten doğmuş başka şirketlerin ortakları olan Londralı tüccarlardan oluşmaktaydı.

¹⁰⁰ Karadeniz Osmanlılar tarafından bir iç deniz olarak görülmüş ve uluslararası ticarete kapalı tutulmuştur. Karadeniz'in 18. yüzyılın son çeyreğinde ticarete açılması hakkında bkz. İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", **Bellekten**, c. LIX/225 (Ağustos 1995), Ankara 1995, s. 353-394.

¹⁰¹ Ancak gümrük vergisi oranının %5'ten %3'e hangi tarihte ve hangi limanlar için düşürüldüğü biraz karışık bir durum arz etmektedir. Kütükoğlu, Kurat'ın görüşünü de kabul ederek gümrük vergisinin 1583'te İstanbul için %3'e indirilmiş olduğunu 1601 yılındaki düzenleme ile tüm diğer limanlarda aynı orana düşürüldüğü kabul ederken (Bkz. Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol**, s. 30; Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı**, s. 67), Wood iki farklı tarihte 1583 Harborne'un isteği ile ve 1597 elçi Lello'nun isteği ile gümrük vergilerinin %3'e düşürüldüğü belirtmektedir. Wood bu durumu açıklarken daha önce resmi olarak ilan edilmemiş olan indirimin bu ahidname ile ilan edildiğini belirtmektedir. Ancak bu durum uygulanabilirlik açısından pek mümkün gibi görünmemektedir. Zira resmi olarak indirimin ilan edilmediği durumlarda Osmanlı gümrük memurlarının bu indirimi uygulamayacakları açıktır. Öte yandan Sanderson'a dayanan Wood başlarda %3'lük oranın İngiliz gemilerinin Osmanlı limanlarına taşıdıkları mallar için uygulandığını Osmanlı limanları arasında taşınan mallara daha fazla gümrük ödendiğini belirterek durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 35 ve 51.

¹⁰² 1675 Ahidnamesinin metni için bkz. **Muâhedât Mecmuası**, c. I, Hakikat Matbaası, İstanbul 1294, s. 240-262.

1580 ahidnamesinin yürürlüğe girmesi ile İngiltere’de Türkiye ile ticaretin gerekliliği hususunda daha önce görülen şüpheler de izale edilmiş görünmektedir. Ahidnamenin sağladığı ticari girişimler kraliçe tarafından da desteklenmekteydi ve Harborne’ın ilk yolculuğunun giderlerini de karşılamıştı¹⁰³. Ayrıca kraliçeye Türkiye ile yapılacak ticaretin İngiliz çıkarlarına uygunluğuna dair bazı raporlar da sunulmuştu. Bu raporlarda Türkiye ile yapılacak deniz ticaretinin İngiliz donanmasını da besleyeceği ve o tarihe kadar yabancı devletlerce yapılan bu ticaretin kârının İngiltere’ye kalacağı belirtilmekteydi. Ancak bu ticaretteki Fransa ve Venedik gibi güçlü rakiplere karşı İstanbul’da İngiliz tüccarı gerekli şekilde temsil edecek bir elçinin gerekliliği ortaya çıkmaktaydı. Tüccarlar kraliçenin danışmanı Walsingham’dan da aldıkları destek ile bir şirket kurulmasını ve ticari hakların tekel olarak bu şirkete devrini gündeme getirmişlerdi. Böyle bir şirket bu tür deniz aşırı uzak ülkelerle yapılan ticarete sıklıkla başvurulmuş bir metotttu. Zira ticaretin kendine has risklerine karşı tüccarların bu şekilde bir dayanışma ve olası riskleri azaltma ve bertaraf etme imkanı söz konusu olmaktadır. Şirket organizasyonları daha şeffaf ve organize bir yönetim sistemi sağlarken aynı zamanda farklı bölgelerde ticaret yapan tüccarların ticari büyük sermayelerini bir araya getirilmesi için de önemli bir araç olmaktadır.

Akdeniz dünyası ve Osmanlı-İngiliz ticareti ilişkilerinin başlangıcından itibaren bu ticaretin baş aktörü 1591 yılında Venice Company ile birleşerek Levant Company adını alacak olan Turkey Company olmuştur. 11 Eylül 1581 yılında Edward Osborne, Richard Staper, William Garret ve Thomas Smith ve onların seçecekleri diğer kimselere Kraliçe Elizabeth’in verdiği bu imtiyaz ile kurulan Turkey Company, Levant Company’nin temelini oluşturmaktadır. Şirketin ilk imtiyazı 1588 yılına kadar ve toplam da 12 kişi için verilmişti ve şirketin idareciliğine de Edward Osborne seçilmişti. Bu imtiyaz ile şirkete üye olmayan İngiliz vatandaşlarının Osmanlı limanlarında ticaret yapmaları da yasaklanmış ve ticaret yapma hakkı sadece şirket üyelerine tanınmış olmaktadır¹⁰⁴. Toplam 12 kişi olan Turkey Company’nin kurucuların aynı anda birden fazla şirkette de ortak durumundaydılar. Kuruculardan 9 tanesi Muscovy Company, 10

¹⁰³ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 29-30.

¹⁰⁴ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 31.

tanisi Spanish Company, 8 tanesi ise hem Muscovy Company ve hem de Spanish Company üyesiydiler. Sadece bir tanesi hiçbir şirkete ortak değildi¹⁰⁵.

Şirket ilk yıllarından itibaren karlı işler yapmıştır, bu dönem için şirketin ortalama karı yaklaşık % 300 olarak hesaplanmıştır¹⁰⁶. Şirket ilk kuruluşu joint stock özelliği taşımaktaydı. Joint stock (anonim şirket) şirketlerin özelliği şirket sermayesinin ortak ve birleşik olup ve yapılan ticaretin tamamının şirket adına yürütülüp kar ve zarar ortaklığının hissedarlara dağıtımına dayanmaktadır. Şirket verilen bu 7 yıllık imtiyaza karşılık yıllık 500 sterling gümrük vergisi ödemek zorundaydılar ve bu sebeple yoğun bir ticaret gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Şirketin hizmetindeki gemilerin tamamı Levant'at yönelik ticari seferleri öncesi ve sonrasında donanmaya mürettebatın durumu ile ilgili rapor vermekte gemilerdeki askeri gereçler, silahlar ve cephaneyi denetime açmak zorundaydı¹⁰⁷.

Şirketin ilk kuruluş aşamasında en fazla tartışılan konulardan bir tanesi ise, şirketin İstanbul'a atadığı yetkilisinin aynı zamanda elçi sıfatını taşıması gerekliliğiydi. Ancak böyle bir görevin gerek makam giderleri ve maaşı ve gerekse Osmanlı sarayına sunmak zorunda olduğu pahalı hediyeler şirket ile kraliçe arasında bu giderlerin kim tarafından karşılanacağı hususunda bir süre tartışma konusu olmuştur. Şirket tarafından bu yüksek giderlerin kraliçe tarafından karşılanması istenirken bu istek kraliçe tarafından kabul edilmemiş ve verilen tekel imtiyazına karşılık olarak bu sayılan giderlerin ve tüm elçilik ve konsolosluk memurlarının maaşlarının şirket bütçesinden karşılanması kraliçe tarafından uygun bulunmuştur¹⁰⁸.

1588 yılında şirketin imtiyazının sona ermesi üzerine Akdeniz'de ticaret yapan bir diğer İngiliz şirketi olan Venice Company ile rekabet daha da gün yüzüne çıkmıştır. Venice Company tüccarları imtiyazı sona eren Turkey Company'ye karşı halen imtiyaz ve dolayısıyla tekel hakkına sahip tek şirketin kendileri olduğunu belirterek bu tüccarların Akdeniz'deki faaliyetlerine engel olmak istemişlerdir. Her iki şirketin kraliyet nezdindeki imtiyaz savaşı 1591 yılına kadar devam etmiştir. Bu süreçte her iki şirketin de aynı ürünler üzerinden ticaret yaptıkları ve yaşanan sorunlar ve çıkarların

¹⁰⁵ Brenner, **Merchants and Revolution**, 2003, s. 17.

¹⁰⁶ Braudel, **Akdeniz Dünyası**, c. I, s. 423.

¹⁰⁷ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 31.

¹⁰⁸ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 33.

benzer olduğunun anlaşılması üzerine iki şirketin birleşmesi gündeme gelmiştir. Birleşme kararının ardından 1591 yılında imtiyaz için başvuruda bulunulmuş ve 7 Ocak 1592’de Levant Company’nin imtiyazı kabul edilerek “The Governor and Company of Merchants of the Levant” kurulmuştur. İmtiyaz 12 yıllığına toplam 53 tüccara verilmiştir. Bunlardan 21 tanesi Turkey ve Venice Company’nin ortak üyesi iken kraliyet için 2 kişilik ortaklık kontenjanı bırakılmış ve kalan 20 kişilik kontenjan ise 130 sterling ödeyerek şirkete ortak olmak isteyen tüccarlar için boş bırakılmıştır¹⁰⁹. Bu tartışmalar ve her iki şirket ortaklarının rekabeti Akdeniz ticaretinin İngilizler için ne kadar değerli ve kârlı bir iş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. İki şirketin birleşimi ile kurulan Levant Company tüm Osmanlı coğrafyası ile Venedik limanlarında ve Osmanlı toprakları üzerinden gerçekleştirilen Hindistan ticareti için de tekel haklarını almış¹¹⁰ ve bu ülkelerde İngiliz kraliyeti adına elçilik, konsolosluk gibi diplomatik misyonlar ile ticarethanelerin yegâne kurucusu ve düzenleyicisi olmuştur. Levant Company’nin ticari tekel hakları Venedik ve tüm Doğu Akdeniz’deki Osmanlı limanlarını kapsamaktaydı. Ancak East India Company’nin kuruluşundan sonra Bağdat ve Basra’daki ticaret bu şirket üzerinden yürütüldüğü için bu limanlar Levant Company’nin ticaret ve diplomasi sahası olmamışlardır¹¹¹. Aynı şekilde Osmanlı devletine tabi olan Cezayir, Tunus ve Trablusgarb gibi Garb Ocakları’na atanan elçiler de İngiltere’nin bu devletleri Osmanlı devletinden tamamen bağımsızmış gibi görme eğiliminden dolayı doğrudan kraliyet tarafından atanmıştır¹¹². Levant Company’nin serbest ticaret limanı statüsünde olan Livorno’da da ayrıca temsilciliği bulunmaktaydı¹¹³. Bunun dışında Viyana ve Marsilya’da da birer temsilci bulundurduğu anlaşılmaktadır. Şirket 1595 yılına kadar joint stock (anonim şirket) özelliğini korumuştur, 1595 yılından sonra şirketin ortaklık yapısının ortakların şahsi ticaret yapma istekleri doğrultusunda regulated company (açık şirket) olarak yeniden organize

¹⁰⁹ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 41-43; Brenner, **Merchants and Revolution**, s. 63-64.

¹¹⁰ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 44.

¹¹¹ Ancak East India Company’nin Hindistan, İsfahan, Bağdat ve Basra’daki merkezlerinin Londra ile posta iletişimi 18. yüzyıl boyunca da okyanus yolu yerine Haleb, İstanbul ve Viyana’da aktarma merkezleri bulunan Levant Company üzerinden karşılıklı olarak yürütülmeye devam edilmiştir. Levant Company bu hizmetleri East India Company’den belirli bir ücret tahsil etmiştir. Örnek bazı belgeler için bkz. **BL (British Library). IOR (India Office Records)**, E/1/6 s. 209, (31 October 1715/11 November 1715); **BL. IOR**, E/1/70, s. 232-233v (10 April 1782/21 April 1782).

¹¹² Talbot, Garb Ocakları ile ilgili olarak bu devletlerin İngiltere ile doğrudan bağımsız olarak anlaşma imzaladıklarından dolayı ilişkilerin bu şekilde algılandığını belirtir. Michale Talbot, “British Diplomacy in the Ottoman Empire During the Long Eighteenth Century”, **University of London, SOAS, Department of History, Unpublished PhD Thesis**, London 2013, s. 64. Ancak bu devletlerin bu tür anlaşmaları Osmanlı merkezi idaresinin onayı dahilinde gerçekleştirdikleri unutulmamalıdır.

¹¹³ Talbot, “British Diplomacy in the Ottoman Empire”, s. 64.

edildiği anlaşılmaktadır¹¹⁴. Böylece her bir şirket üyesi kendi nam ve hesaplarına ticari faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1595 tarihinde Levant Company emrinde 15 gemi ve 790 denizci bulunmaktaydı.

Levant Company kurulduğu yıllarda İngiliz ticari yayılmasının en başarılı örneklerinden birisini oluşturmuştur. 1600 yılında Levant Company'den ayrılan tüccarlar tarafından kurulmuş olan East India Company ise zamanla büyüyerek daha güçlü bir yapıya kavuşmuştur. Levant Company kurulduğu ve faaliyetlerinin zirvede olduğu 16 ve 17. yüzyıllar boyunca İngiliz dış ticaretinin en prestijli şirketi idi. Şirketin İngiliz dış ticaretine katkısı diğer şirketlere nazaran daha büyük olmuştur. Bu prestij algısında dönemin merkantilist anlayışı oldukça etkilidir. Zira Levant Company gerçekleştirdiği yoğun ipek, üzüm ve pamuk ihracatını, büyük oranda ithal ettiği İngiliz yünlü sanayisinin mamulleri karşılığı yapmaktaydı. Böylece East India Company'nin aksine ülkeden değerli maden çıkışını engellediği gibi İngiliz yünlü sanayiinin gelişimine de katkıda bulunmuş oluyordu. Osmanlı limanlarında ticaret yapan Fransa, Venedik gibi diğer Avrupalı devletler de Osmanlı limanlarından aldıkları malların karşılığı olarak getirdikleri malların yanında nakit para da getirmek durumunda kalmaktaydılar. İngiliz tüccarların ithalat karşılığı olarak getirdikleri diğer mallar ise İspanyol limanlarından aldıkları şeker, balık ve koloni ürünleriydi¹¹⁵. Bu durum merkantilist düşünce taraftarları tarafından büyük bir kazanç olarak nitelendirilmekteydi. Ancak şartlar 18. yüzyılda değişecek ve özellikle başta Fransa olmak üzere Hollanda'nın da İngiliz yünlülerini taklidi ve Levant limanlarına daha ucuza mal temin etmeye başlamaları ve Haleb'te ve İzmir'de İran üzerinden gelen ipek ticaretinin sıkıntıya girmesi ile Levant ticareti İngiltere için gerilemeye başlayacaktı.

Şüphesiz Doğu Hindistan şirketinin daha büyük bir siyasi organizasyon haline dönüşmesinde Hindistan'daki siyasi yapının ve baskın İngiliz politikalarının etkisi büyüktür. Osmanlı merkezi gücü karşısında ise Levant Company aynı etkiyi gösterememiştir. Levant Company için de kraliçe tarafından verilen imtiyazlar, kraliçenin kanunların aykırı olmamak üzere kural koyma, düzen kurma ve İngiliz bayrağını gemilerine çekme hakkı içermekteydi¹¹⁶. Levant Company sadece Akdeniz

¹¹⁴ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 44-45.

¹¹⁵ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 71.

¹¹⁶ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 31.

limanlarında faaliyet göstermekte ve herhangi bir şekilde savaşa ve barışa karar verme veya para basma yetkisine sahip değildi. Kendi hukuklarını ise ancak kendi aralarındaki davalarında konsolosluk meclisinde uygulama imkanına sahiptiler. Nitekim Doğu Hindistan Şirketi'nin sahip olduğu gibi ayrıcalıklara güçlü Osmanlı devletinin izin vermesi söz konusu olamazdı ve tüm uygulamalar Osmanlı padişahı tarafından bahşedilmiş olan ahitnamelerce düzenlenmişti. Bu nedenle Hindistan'daki gibi bir sömürge valiliği kurulmasına varacak kadar genişlemesi güçlü Osmanlı idaresi karşısında mümkün olmamıştır. İki şirket arasındaki birliktelik başlarda aynı gemileri kullanma ve iki şirkete de ortak tüccarların her iki şirkette de ticaret yapmaları şeklinde devam etmiş ise de, şirketler zamanla birbirlerine rakip konuma gelmişlerdir¹¹⁷. Öte yandan Hindistan şirketinin yukarıda zikredilen imtiyazları şirketin daha başta itibaren bir sömürge şirketi olarak teşkilatlanmasına imkan tanımış ve zamanla kendi ordusunu ve askeri teşkilatını kurarak sömürge faaliyetlerini kendi başına sürdürür hale gelmiştir. Özellikle adli ayrıcalıklar zamanla daha da genişleyerek yasa koyucu yetkilerle pekiştirilmesi Doğu Hindistan şirketinin Babürlü ve Hint hukuk sistemlerini de kontrolü altına almasına ve zamanla kendi meşruiyetini hukuki temellere dayandırmasına zemin hazırlamıştır¹¹⁸. Doğu Hindistan şirketi kuruluşundan 15 yıl sonra Hint adaları, Endonezya ve Japonya'ya kadar yayılmış, 1628 yılında İran'a girmiş ve 1668 yılında Bombay kentine yerleşmiştir¹¹⁹.

¹¹⁷ Rawlinson, "Early trade between England and the Levant", s. 115.

¹¹⁸ Suat Vural, "Hindistan'da İngiliz Hakimiyetinin Kurulması", **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 25-28 Haziran 2007**, TTK. yay., Ankara 2008, s. 135.

¹¹⁹ Michel Beaud, **Kapitalizmin Tarihi**, (çev. Firkat Başkaya), Dost yay., Ankara 2003, s. 32.

BİRİNCİ BÖLÜM

18. YÜZYILDA HALEB’TE TİCARET VE İNGİLİZLER

1.1. Haleb Şehri ve Uluslararası Ticaret

Haleb, tarih boyunca Akdeniz, Anadolu, İran’dan gelen kervanların buluştuğu önemli bir ticaret şehri olarak temayüz etmiş ve bu geniş coğrafyadan gelen tüccarların ve malların buluşma noktası olmuştur¹. Şehir 16. yüzyılda Osmanlı sınırlarına dahil olduktan sonra ticari kapasitesi büyüyerek devam etmiş olan önemli bir ticaret merkezidir. Başkent İstanbul’dan sonra şehir Kahire ile birlikte imparatorluğun en önemli üç ticaret şehridir. Bu ticaretin büyük bir kısmını kervan ticaretine bağlı olan uluslararası ticaret oluşturmaktaydı. Doğu Akdeniz limanlarındaki uluslararası ticaretin çekim merkezinde olan şehir aynı zamanda İran ve Hindistan’dan gelen kervanların da Osmanlı topraklarında nihai ulaşım noktalarından birisini oluşturmaktaydı. Kervan yolları Bağdat, Basra, Erzurum, Diyarbakır, İsfahan, Şam Tebriz gibi önemli ticaret şehirlerini Haleb’e bağlamaktaydı. Haleb’i doğuya bağlayan bir diğer yol ise Fırat nehri üzerinden yapılan nehir ticareti idi. Fırat üzerinden Basra körfezine ulaşım sağlanmaktaydı.

¹ Tâlib Yâzîcî, “Haleb”, **DİA.**, c. XV, İstanbul 1997, s. 239.

Şehrin yakın hinterlandı batıda Akdeniz kıyısı, doğuda Fırat Nehri ile çevrili iken, kuzeyde Antep'e güneyde ise Maarretünnuman'a kadar ulaşmaktaydı. Suriye bölgesindeki göçebe aşiretlerin her yıl kuzey-güney yönünde hareketleri ise tarımsal ürün ve canlı hayvan ticaretini canlı tutmaktaydı². Haleb denize kıyısı olmayan fakat deniz ticaretinin temerküz ettiği en büyük ticaret merkezidir. Şehrin deniz kıyısına uzaklığı yaklaşık 100 km. mesafededir³ ve deniz ile bağlantısını yüzyıllar boyunca, değişen şartlara bağlı olarak çeşitli dönemlerde farklı limanlar üzerinden sağlamıştır.

Haleb'in uzak hinterlandı ise diğer uluslararası ticaret noktaları ile bağlantılıydı. Her yıl düzenli olarak sürdürülen hac kervanı güzergahındaki Haleb şehri bu yolculuğunun iktisadi menfaatlerinden faydalanmakta ve özellikle Hindistan ve Yemen'e ait ticari emtianın bir kısmı bu yoldan Şam ve Haleb'e ulaşmaktaydı. Şehrin Mısır ile karadan ve denizden yürütülen ticareti de bu ekonomik menfaate katkı sağlarken, Anadolu'nun Erzurum, Diyarbakır, Tokat, Amasya, Bursa gibi önemli ticaret şehirleri ile bağlantısı şehirdeki uluslararası ticareti her zaman canlı tutmaktaydı. Tüm bu hinterland içinde şehrin ticaretine en önemli katkıyı İran ile yürütülen ipek ticareti sağlamaktaydı. Nitekim İran ile 16. yüzyılda girişilen savaşlar ticari canlılığını bir süreliğine yitirmesine sebep olmuştu. Bu sebeple Osmanlılar 1590'da İran ile yaptıkları barış antlaşmasında İran Şahı'nın her yıl 200 yük ipek göndermesi maddesini koymuşlardır. Bu madde bir süre sonra 100 yüke indirilmiştir. Böylelikle Osmanlı ülkesine yönelik ipek ticaretinin devamını sağlamak istemişlerdir⁴. Osmanlılar İran ile 1612 tarihinde yapılan antlaşmadaki bir madde ile de İranlı hacıların Bağdat ve Basra yerine Haleb-Şam üzerinden ve Osmanlı topraklarından geçilerini şart koşarak İran hac kervanını Haleb ve Şam ticaretine dahil olmasını ve vergi gelirlerini arttırmayı istemişlerdi⁵. 17. yüzyılda İran ipeği karabiber ile birlikte Haleb şehrinin başlıca uluslararası emtiasını oluşturmaktaydı. Hesaplamalara göre Avrupa piyasasının Asya ipeğine olan talebi yıllık 200.000-230.000 kg. civarındaydı ve bunun %86'lık kısmı Haleb veya Tokat üzerinden

² Abraham Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep**, (ter.: Mehmet Emin Baş), Küre yay., İstanbul 2013, s. 31.

³ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 31.

⁴ Halil İnalçık, "İpek", **DİA.**, c. XXII, İstanbul 2000, s. 363.

⁵ Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri 1578-1612**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü yay., İstanbul 1993, s. 278.

geçerek Osmanlı limanları üzerinden Avrupa ulaştırılmaktaydı⁶. Haleb'in ipeğe dayalı zenginlik ve canlılığı, 1639'a kadar süren Osmanlı-İran harplerinin neticesinde İran ipeğini İzmir'e kayması, Şah Abbas'ın ipek ticareti politikaları ve Doğu Hindistan şirketinin faaliyetlerine başlaması gibi sebeplerle⁷ bir süreliğine kaybolmuş ise de, 1639'dan sonra İran ipeğinin yeniden Haleb pazarına gelmesi ile Haleb'te ipek ticareti canlanmıştır⁸. Böylece ticari olarak büyüme trendine girmiş olan İzmir'e rağmen, 1720'lerde tekrar çıkacak İran harplerine kadar Haleb ipek ticareti bağlı canlılığını sürdürmüştür. 17. yüzyılda Osmanlı limanlarından Avrupa'ya taşınan ipek Venedik, Fransa ve Hollanda'dan başka İngiltere ve Fransa arasında büyük bir rekabete neden olmuştur. Bu rekabette 17. yüzyılda İngiltere en fazla ipek alan ülke olurken, 18. yüzyılın başlarında Fransa İngiltere ile birlikte hemen hemen eşit miktarda ipek alır hale gelmiş ve 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sonra Fransa Levant'tan en fazla ipek ithal eden ülke haline gelmiştir. Bir başka rekabet ise İngiliz Levant Company ile İngiliz East India Company arasında cereyan etmişti. Gerek East India Company'nin yünlü satışlarını sürdürememesi ve Hindistan'a altın ihraç etmesine tepki gösteren merkantilist politikalar ve gerekse Levant Company'nin Culfa Ermenileri ile sıkı teması bu rekabetin bir süre daha Levant Company lehine devamına neden olmuştur⁹. 18. yüzyılın ilk yarısına ait Haleb Levant Company kayıtları rakip Fransa'nın artık daha üstün konuma gelmeye başladığını açıkça göstermektedir. Fransa'nın bu rekabetteki en güçlü desteği İngiliz kumaşlarını taklit etmede ve İngilizlere göre daha iyi kumaşlar üretmeye başlaması önemli bir etmendir. 18. yüzyıl başlarından itibaren Fransız kumaşları Haleb ve diğer Osmanlı kentlerinde daha fazla talep edilir vaziyetteydi. İngiliz kumaşları ise İranlılar tarafından tercih edilmekteydi. 1749-1751'de Levant'ı ziyaret eden Frederick Hasselquist, İran ile barış olduğu zamanlarda Haleb'teki İngiliz yünlü ticaretinin %300 oranında kâr ettiğini belirtmektedir. Bu kârda İngiliz kumaşlarının İran'da çok tutulmasına bağlıdır. Zira Fransız kumaşları düşük kalitesine rağmen

⁶ Suraiya Faroqi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c. II, (edt. Halil İnalçık-Donald Quataert), (terc. Ayşe Berktaş-Süphan Andıç-Serdar Alper), Eren yay. İstanbul 2004, s. 630-631.

⁷ Faroqi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", s. 631.

⁸ Bruce Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul**, (çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2000, s. 37.

⁹ Faroqi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", s. 633.

incelik ve güzellikleri ile Osmanlı kentlerinde revaç bulmaktayken, daha soğuk bir iklime sahip İnan Şehirlerinde Fransız kumaşlarına göre daha kalın ve kaliteli olan İngiliz kumaşları tercih edilmekteydi. Hasselquist, bu tercih farklılığını ayrıca kumaş ve renk tercihlerine de bağlar Fransızların Levant'a gönderdikleri kumaşlar genel itibariyle daha düşük kaliteli ve çabuk yıpranan ancak daha ince ve parlak renkli kumaşlardır. Öte yandan İngiliz kumaşları daha kalınca ve kaliteli olmaları yanında biraz daha pahalı oldukları için Mısır'da dahil Osmanlı kentlerinde Fransız kumaşları daha fazlaca tercih edilmektedir. 18. yüzyıl ortalarında İngiliz tüccarlar Haleb'te her yıl 800-900 balya kumaş satmaktadırlar. Fransızların satışları da bu miktara eşit seviyededir¹⁰. Kumaş kalitesine bağlı bu tercihler muhtemelen İngiliz ticaretinin bir süre daha Levant piyasasında rekabet etmesini sağlamıştır.

18. yüzyıldaki Osmanlı-İnan savaşları coğrafya olarak Haleb bölgesinde cereyan etmediği için Şehir savaşın sıcak etkilerinden uzak olmakla birlikte savaşın dolaylı etkileri Şehrin ticari yaşamını olumsuz etkilemeye yetmişti. Osmanlı ordusunun savaş hazırlıklarında İskenderun-Haleb ve Payas Haleb hattı deniz yoluyla bu bölgeye ulaştıran asker ve mühimmatın İnan sınırına aktarılmasında önemli bir güzergâh olması, bu sevkiyat dönemleri Şehrin ticaret dengesini alt üst etmekteydi¹¹. 1722'de Osmanlı-İnan savaşları başlayıncaya kadar kentın Avrupa'ya ihraç ettiği en önemli mal olan ipeğin çok büyük bir kısmı İnan'dan sağlanmıştır. Bu tarihten itibaren gerileyen kervan ticareti ve artık gelmeyen İnan ipeğine alternatif olarak yerel ipek üretiminin ve hemen ardından pamuk üretimindeki artıř¹², Haleb yerine kıyı limanlarının daha da önem kazanmasını sağlamıştır. Aslında bölgesel ipek üretimindeki artışın daha da gerisinde 17. yüzyıl boyunca ipek fiyatlarının yükselişi karşında fiyatları sürekli düşen İngiliz ynl kumaşlarının meydana getirdiği uçurum bulunmaktadır¹³. Bu fark yerel ipek üretimini daha da cazip hale getirmiştir.

¹⁰ Frederick Hasselquist, *Voyages and Travels in the Levant in the years 1749-1752*, London 1766, s. 397-398.

¹¹ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 42.

¹² Faruk Tabak, **Solan Akdeniz 1550-1870: Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım**, (ev. Nurettin Elhseyini), Yapı Kredi yay., İstanbul 2009, s. 191-194.

¹³ Tabak, **Solan Akdeniz**, s. 188-189.

Osmanlı şehirleri içerisinde ticari ve bölgesel bakımdan İstanbul ve Kahire'den sonra gelen Haleb şehri, bölgesel anlamda bir merkez konumundaydı¹⁴. Osmanlı öncesi dönemde Venediklilerin Memluklerden aldıkları ticari ayrıcalıkları doğrultusunda Suriye coğrafyasında etkin bir ticari hayata sahip oldukları görülmektedir. Yavuz Sultan Selim'in Arap yarımadasındaki kutsal şehirlerin güvenliği yanında doğu ticaret yollarının hakimiyet altına alınmasına yönelik bir siyaset gereği Suriye ve Mısır'a yönelik fetih hareketleri bölgedeki Venediklileri oldukça tedirgin etmiş olsa da, daha önceki fethedilen bölgelerde olduğu gibi Osmanlılar gerek Suriye'de ve gerekse Mısır'da eski yönetimin bahşettiği uluslararası ticari ayrıcalıkları aynen kabul ederek bölgedeki ticari faaliyetlerin devamını sağlamışlar¹⁵ ve bölgenin ticari olarak gelişmesine olanak sağlayan çeşitli tesisler kurmuşlardı¹⁶. Osmanlı fethi ile Haleb, sınır bölgesindeki bir şehirden olmaktan çıkıp, büyük ve merkezi bir imparatorluğun önemli bir ticaret merkezi haline dönüşmüştür. Bu dönüşüm 16. yüzyılda şehri Hindistan'dan gelen kumaş ve baharat ile İran'dan gelen ipeğin en önemli durağı haline getirdiği gibi, şehrin sanayi ve üretim imkanlarının artmasına neden olmuştur¹⁷. 1520'de Haleb'i de kuşatan

¹⁴ Bu üç şehrin ticari önemleri hakkında genel değerlendirmeler için bkz. Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul**, (çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2000.

¹⁵ Suriye'nin Yavuz tarafın fethinden kısa bir süre sonra 4 Eylül 1516'da Venedik'in İskenderiye konsoloslu Tomaxo Venier'in Venedik'e ulaşan mektubunda Venedikli tüccarların hiçbir şekilde rahatsız edilmedikleri bildirilmekteydi. 10 Eylül 1516'da bu sefer Haleb'den gelen mektupta ise, Venedikli tüccarlara Osmanlı paşaları tarafından oldukça itibar gösterildiği, sadece birkaç hanın sultanın imrahoru tarafından işgal edilmiş olduğunu, ordunun Haleb'den ayrılmasından sonra da bu hanların tüccara geri iade edileceği belirtilmekteydi. Hatta Yavuz'un Kıbrıs adasına kaçan tüccarların tekrar Suriye'ye geri çağırıldığı rivayet edilir. Venedik kaynaklı diğer başka haberler de Osmanlı döneminin hemen başlarında bölgede ticaretin eskisine nazaran daha iyi olduğu yönündedir. Venedik'e ulaşan başka diğer haberler için bkz. Lütfi Güçer, "XV. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Politikası", **Türk İktisat Tarihi Yıllığı**, s. I (1987), İstanbul 1987, s. 63-64.

¹⁶ 1544'te Vali Hüsrev Paşa, 1583 yılında Valisi Behram Paşa tarafından inşa edilen çarşı ve hanlar (Enver Çakar, "16. Yüzyılda Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi", **Vakıflar Dergisi**, s. 75-77/67-95.) ile Sokullu Mehmed Paşa tarafından 1574 yılında yaptırılıp daha sonra ahfadından İbrahim Hanzâde evkafına dahil edilen Gümrük Hanını inşa ettirilmişti (Bkz. Gülru Necipoğlu, **Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul 2013, s. 476). Sokullu ayrıca Haleb'e yakın bir liman olan Payas'da kale yanında büyük bir kervansaray ve cami inşa ettirmişti (Mehmet Fatih Müderrisoğlu, "Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi", **DİA**, c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 364-366; Necipoğlu, **Sinan Çağı**, s. 476). Nasuh Paşa ise 1593'ten itibaren Haleb'in limanı olan İskenderun'da bir kale inşası ile limanın güvenliğini tahkim etmiş istemiş ise de bu girişimi akim kalmıştır, bkz. Ömer İşbilir, "Nasuh Paşa", **DİA**, c. XXXII, İstanbul 2006, s. 428.

¹⁷ Bruce Masters, **The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East: Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo 1600-1750**, New York University press, Newyork 1988, s. 13.

Canbirdi Gazali isyanı¹⁸ ile bölgede bozulan siyasi yapı yeniden tesisi edilmiştir. Şehir başta Venedik ve sonra da Fransız tüccarlar için de bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Venedikliler 1545'te konsolosluklarını Şam'dan Trablusşam'a taşımışlar ardından da 1548'de Haleb'e nakletmişlerdir. Fransızlar en erken 1557'de bu şehirde konsolosluk açmışlar ve onları, önce 1583'te Trablusşam'da konsolosluk açan ve 1586'da bu konsolosluğu Haleb'e taşıyan İngilizler takip etmiştir¹⁹. Keza Hollandalılar da ilk elçi Cornelis Haga'nın sekreteri Cornelis Pauw'u Nisan 1612 tarihinde Haleb konsolosu olarak atamışlardır²⁰. Asıl ticaretlerini deniz yoluyla gerçekleştiren Avrupalıların bir liman şehri bırakarak kervan ile 4 günlük mesafedeki Haleb'e yerleşmeleri ilk bakışta ticari bakımdan yanlış bir karar olarak değerlendirilebilir. Ancak bölgedeki liman şehirlerinin korsan saldırılarına açık olması ve bölgedeki Dürzi emirlerden Ma'an oğlu Fahreddin'in Osmanlı idaresine yönelik isyanı gibi yerel hareketlerin meydana getirdiği güvensiz ortamda Trablusşam limanına karşın Haleb'in konsolosluk merkezi olarak seçilmesinde etkili olmuştur²¹. Hindistan ve İran'dan gelen kervanlarının son noktası olan Haleb'in bu kervanlarla gelen malları için merkezi bir piyasa oluşu ve ticari alt yapıların yeterliliği gibi etkiler müstemen tüccarların ticarethanelerini ve konsolosluklarını kısa sürede Haleb'e aktarmalarına neden olmuştur.

Haleb'in uluslararası ticari aktivitesinin 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra oldukça arttığı görülmektedir. Özellikle Mısır, Gazze ve Basra'dan gelen kumaş ve dokuma ürünlerinden alınan damga vergisi mukataasının 1570 yılında, 1520 yılına göre %166 oranında artarak 100 akçeden 266.417 akçeye çıktığı görülmektedir. Ayrıca Avrupa'dan ithal edilen kumaş, bez ve dokuma ürünlerinin gümrük vergileri de aynı dönemlerde 25.200 akçede 340 bin akçeye ulaşmıştır. Ancak bu büyüme devresi, gerek 1587-1590 İran savaşları ve gerekse Akdeniz'de yaşanan Osmanlı-

¹⁸ İsyân hakkında bkz. Feridun M. Emecen, "Canbirdi Gazâlî", *DİA.*, c. VII, İstanbul 1993, s. 141-143.

¹⁹ Suzan A. Skilliter, **William Harborne and the Trade with Turkey 1578-1582: A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations**, Oxford Univ. press, London 1977, s. 179.

²⁰ G. R. Bosscha Erdbrink, **At the Threshold of Felicity Ottoman-Dutch Relations During the Embassy of Cornelis Calkoen at the Sublime Porte 1726-1744**, Ankara 1975, s. 7. Haleb'den Kıbrıs'a Tuzla limanına konsolos ataması yapılmıştır. Mehmet Bulut, **Ottoman-Dutch Economic Relations in the Early Modern Period 1571-1699**, Utrecht 2000, s. 121.

²¹ Ma'noğlu Fahreddin'in bölgedeki faaliyetleri için bkz. Feridun M. Emecen, "Fahreddin Ma'noğlu", *DİA.*, c. XII, İstanbul 1995, s. 80-82.

İspanyol mücadelesi sırasında Akdeniz güvenliğinin tehlikeye girmesi nedeniyle bir süre inkıtaa uğramıştır²².

Şehrin genel nüfusu 16. yüzyıl boyunca azalarak gerilemiştir. Tahrir defterlerine dayanarak şehrin hane sayısına bağlı olarak nüfusunu tespiti çalışan Enver Çakar nüfus azalmasını 16. yüzyıl boyunca şehirde görülen veba salgınlarına bağlar. Veba çok sayıda insanın ölmesine neden olduğu gibi, bir kısım halkın da salgından kaçmak için şehri terk etmesine neden olmuştur. Çakar'ın tespitlerine göre 1520'de 86.457 olan nüfus 1585'de 65.331'e gerilemiştir.²³ Ancak 16. yüzyılda genel nüfustaki gerilemeye karşın hristiyan nüfusta bir artış söz konusudur. Hristiyan nüfusun da genel itibariyle veba salgınlarından etkilenmekle birlikte, özellikle 1548 Venedik, 1562'de Fransız ve 1583'te İngilizlerin ticari temsilcilik ve daha sonra konsolosluklar açmaları şehrin uluslararası ticaretteki önemini oldukça arttırmış ve yabancı devletlerin ticari aracı olarak tercih ettikleri başta şehrin yerlisi Ermeniler başka katolik Rumlar ve Marunilerin bölgeye yerleşimlerini arttırmıştır olmalıdır. 1583'de şehrin durumunu tasvir eden İngiliz tüccar John Eldred şehirde bir çok farklı bölgelerden gelen yahudi, Tatar, İranlı, Ermeni, Mısırlı, Hindistanlı kimselerin yaşadığını belirtir²⁴. Şehirde tahminen 1520'de 1.516; 1526'da 1.771; 1536'da 1.428; 1550'de 3.220; 1570'de 3.136; 1584'de ise 2.163 hristiyan hane yaşamaktadır. 1550 ve 1570 rakamları 1536 yılı rakamlarına göre hristiyan hane sayısında % 106 civarında bir artış olduğunu göstermektedir²⁵. 1584 rakamları bu artışlarda sonra bir gerileme yaşandığını gösterse de şehirdeki genel nüfus artışı 17. yüzyılda da devam ederek 100.000'e ulaşmıştır²⁶. 1613'te Hollanda'nın konsolosluk açması ve 1653'te İbşir Paşa vakfına bağlı bir han, üç kervansaray, bir kumaş boyahanesi ile çarşı ve dükkanların tamamen hristiyan mahallesinde kurulmuş olması şehrin hristiyan nüfusunun ve ticari öneminin artmaya devam ettiğinin göstergesidir.

²² Enver Çakar, **XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)**, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi yay., Elazığ 2003, s. 235.

²³ Çakar, **XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı**, s. 140-141. Çakar'ın tespitlerine göre 1520'de 86.457 olan nüfus 1585'de 65.331'e gerilemiştir.

²⁴ P. R. Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo, 1598-1602", **Londra Üniversitesi Basılmamış Master Tezi**, London 1953. s. 73.

²⁵ Çakar, **XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı**, s. 148.

²⁶ Masters, "Halep", s. 245.

18. yüzyılda Haleb'in önemli valilerinden birisi olan ve 1755 tarihinde atanan Ragıb Paşa²⁷ Haleb'te bir önceki görev yeri olan Rakka sancağı sınırları dahilinde olan Reyhanlı ve İlikli/İlinli aşiretinin iskanı işi ile ilgilenmiştir. Aşiretlerin iskânına teşebbüs edilmesi onların kervan ve hac yolları üzerindeki güvenliği tehdit etmeleri nedeniyledir. Bu kapsamda söz konusu bu iki aşiret tekrar asıl ikamet yerleri olan Rakka'ya gönderilmişlerdir. Hatta Ragıb Paşa'nın sadece Haleb değil etraftaki özellikle de Adana, Hatay, Payas, İskenderun civarındaki bölgelerdeki ekrad ve etrak aşiretlerin tedib edilmesi çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Adana-Payas bölgesi İstanbul, Bursa, İzmir, Konya ve Tokat gibi Anadolu içlerinden gelen hac/surre ve ticaret kervanların yeğane geçiş noktası olarak önemli bir noktaydı. Yolların imar faaliyetlerine de katkıda bulunan Ragıb Paşa Haleb valiliği sırasında Haleb-İskenderun arasındaki yol üzerine yeni bir köprü yaptırmıştır. Paşa ayrıca bölgedeki güvenliğin tesisi için bölge civarında eşkıyalık eden veya mukim oldukları toprakları terk eden bazı aşiretlerin yerlerine dönmelerine veyahut Kıbrıs adasına sürgün edilmeleri hususunda merkezden gelen emirleri de uygulamaya koymaya çalışmıştır. Bu cümleden olarak Kilis ekradı aşiretlerinden Azadenlü, Döşerlü ve Bektaşlu aşiretlerinin şekavetten men'i ve yine Kilis civarında eşkıyalıkta bulunan bazı aşiretlerin Kıbrıs'a sürülmeleri ile ilgilenmiştir²⁸.

17. yüzyıla gelindiğinde Akdeniz'de ticari faaliyetlerde bulunan Fransız, İngiliz ve Hollandalıların bölgede bulunan konsolos ve tüccarları vasıtasıyla ticari faaliyetlerini İskenderun, Trablusşam ve Sayda limanları üzerinden yürüttükleri ve bu ticarete esas merkezin Haleb olduğu görülmektedir. 18. yüzyılda Haleb'teki Fransız ticaretinin genel seyrinin bir miktar gerilemekle birlikte halen iyi seviyede olduğu görülmektedir. 1671'de 1.650.000 livre olan Haleb'in Fransız ticaret hacmi yüzyıl sorununda 400.000 livre'ye gerilemiştir. Buna mukabil Haleb'teki İngiliz ticareti yükselmeye devam etmiştir²⁹. Ancak İngiliz ticareti için aynı durum söz

²⁷ Ragıb Paşa şehre Rakka valiliğinden gelmiştir. Rakka valiliğine de O sırada Haleb Valisi olan Seyyid Abdullah Paşa atanmıştır. Bkz. Mesut Aydın, "Koca Râğıb Paşa Hayatı ve Dönemi", **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ün. Sos Bil Enst. Tarih ABD. Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2005, s. 210.

²⁸ Bkz. Aydın, "Koca Râğıb Paşa", s. 210-212.

²⁹ 18. yüzyıl sonunda Fransa'nın diğer Osmanlı limanlardaki ticaret hacmi şöyledir: İstanbul 700.000 livre, İzmir 800.000 livre; Sayda 450.000 livre, Trablusşam 200.000 livre, Masters, **The Origins of Western Economic Dominance**, s. 27.

konusu değildir. Zira İngilizler için bir ticari merkez olan Haleb'in İran ipeği ile olan irtibatı Osmanlı-İran savaşları nedeniyle kopmak üzeredir. İpek karşılığı olarak satılan İngiliz yünlüleri ise, daha kaliteli ve daha ucuz Fransız yünlüleri karşısında şanslarını yitirmek üzeredirler. Ayrıca 18. yüzyıl ortalarından itibaren Çin ipeğinin dünya piyasalarına daha rahat ulaşır hale gelmesi özellikle İngilizlerin ipek ihtiyacı için bir alternatif olarak görülmüştür. Öte yandan Fransızlar sömürgecilik yarışında halen bir miktar geridedirler ve Akdeniz kaynakları onlar için daha cazip konumdadır. Ayrıca Fransızlar sadece ipek değil bölgede yetiştirilen pamuğa da büyük talep duymaktadırlar. Nitekim bu talep bölgede pamuk tarımının artmasında etkinli olacaktır.

Haleb piyasasında ticarete dahil olan İngiliz tüccarların 18. yüzyıl başlarından itibaren bir durgunluk dönemine girdikleri görülmektedir. Yüzyılın başındaki bu ilk durgunluk devresinin ardında İspanya veraset savaşı nedeniyle İspanya ve Fransa'ya karşı İngiltere'nin Hollanda ile müttefik olarak savaşa girmesi yatmaktadır. Bu savaş İngiliz ticaret filosunun Akdeniz'deki faaliyetlerini büyük oranda kısıtlamıştır. Daha savaşın başlamadan, ihtimalinin dile getirilmeye başlanması ile birlikte Haleb piyasasında savaş ihtimaline dair bir telaş ve endişenin hakim olduğu ticari acentelerin Londra'ki patronları ile olan yazışmalarına açık bir biçimde yansımaktadır. Savaş ihtimaline dair ilk haberler Mart 1701'de piyasaya düşmüştür ve bu tarihten itibaren İngiliz tüccarların oldukça dikkatli ve sürekli Londra'daki patronları ve diğer liman kentlerindeki acente ve tüccarlarla sıkı bir şekilde görüş alış verişinde bulunmaya başladıkları görülmektedir. Özellikle Londra'dan gelecek bir haberin kimi zaman üç-dört ayı bulabilmesi acentelerin nasıl davranmaları konusunda kimi zaman kararsızlığa düşmelerine neden olmuştur. Ancak savaş ihtimalinin her geçen gün artması nedeniyle, bu durumu ilerde bir avantaj olarak kullanmak isteyen ve halihazırda piyasaya yeteri kadar yünlü vermiş oldukları için yünlü talebinin düştüğünü gören Haleb'teki İngiliz acente Temmuz 1701'de, deposunda bulunan 1.100 balya kumaş vardır ve gelmesini beklediği diğer yünlüler ile birlikte satışları bir süreliğine durdurma kararı almıştır. 1701 Mart ve Nisan

aylarında gelenlerle birlikte elindeki toplam yünlü miktarı 1.300 balyaya ulaşmıştır³⁰ ve Temmuz ayına gelindiğinde ise toplam yünlü miktarı yeniden 1.100 balya civarındadır³¹. Bu aralıkta İngiliz acente yaklaşık 200 balya kumaş satışı gerçekleştirmişlerdir ve savaşın patlak vermesi ile piyasada yünlü fiyatları yükselmesi beklenmektedir. Ayrıca aynı ay içinde Hac kervanının Mekke'den dönecek olması piyasadaki yünlü talebini arttırması beklenmektedir³². Ancak Mekke'den gelen kervanın yolda bir Arap aşireti tarafından büyük bir baskına uğraması³³, artması beklenen yünlü talebini olumsuz etkilemiş ve beklenen satışlar gerçekleşmemiştir. Satışlar ancak yeniden Şubat 1702'de başladığında elde kalan yünlü miktarı yaklaşık 1.800 balya olarak bildirilmekteydi³⁴. 18. yüzyılın başlayan İspanyol veraset savaşının etkileri 1713 yılında imzalanan Utrech antlaşmasına kadar sürmüştür. Savaşın bitimi ile İngiltere Cebelitarık girişinde önemli bir üs elde ederek Cebelitarık girişini İspanya'ya rağmen kontrol altına alma mücadelesinde başarılı olmuş ve bu deniz üssü İngiliz gemilerinin Akdeniz'de güven içinde seyretmelerini sağlamıştır.

Haleb'te 18. yüzyılda İngiliz ticaretine konu olan en önemli mübadele malları ipek ve yünlü dokuma idi. İran ipeği özellikle Batı Avrupa'da Londra ve Marsilya gibi merkezlerde çok aranan bir ürün olduğu için Haleb ticari canlılığını biber ve baharat ticaretinin sona ermesinden sonra ipek ile devam ettirebilmişti³⁵. Ancak 1720'lerden sonra İran'ın Osmanlı ve Rusya ile savaşları İran'ın iktisadi ve siyasi bakımdan bir istikrarsızlığı sürüklendiği için ipek üretimi oldukça geriledi aynı zamanda savaş şartları var olan ipeğin Haleb'e ve İzmir gibi diğer Osmanlı limanlarına ulaşmasını engellediği için bu talep üretimi artmaya başlayan Suriye

³⁰ **The National Archives, State Papers (SP)**, 110/22, s. 24, Haleb'den Londra'ya, John Cary ve ortağına, (26 April 1701/7 May 1701).

³¹ **SP**, 110/22, s. 40v-41, Haleb'den Londra'ya John Whalley'e (18 July 1701/29 July 1701)

³² **SP**, 110/22, s. 36, Haleb'den Londra'ya John Whalley'e (10 July 1701/21 July 1701).

³³ Hac kervanı 1701 Temmuz'u ortasında dönüş yolunda Şam'a varmadan Ula menzilinde büyük bir baskına uğramıştır. Dönemin kaynaklarından Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretname isimli eserinde kervanın 50.000 Arap urbanı tarafından basıldığını 10 gün süren mücadelelerde hacılardan yaklaşık 30.000 kişinin öldüğünü bildirir. Bkz. Mehmet Topal, "Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, Nusretname-Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)", **Marmara Üniv. Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2001, s. 506-507.

³⁴ **SP**, 110/22, s. 106v-107v, Haleb'den Londra'ya Edward Bouey'e, (17 February 1702/28 February 1702).

³⁵ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Haleb**, s. 193.

ipeği ile ikame edilmeye başlandı. 1720'lerden itibaren Halep, Musul ve Diyarbakır civarlarında üretilen ve Halep'e getirilen mazi bakımından önemli bir merkez olma konumunu devam ettirirken, Karabiber ve baharatın 17. yüzyılda Akdeniz için bir ihraç malı olmaktan çıkması gibi 18. yüzyılda da kahve ve şeker artık Halep üzerinden Avrupa'ya gönderilen mallar olmaktan çıkıp Avrupa kolonilerinden Halep'e getirilen mallar haline gelmeye başlamıştır. Bu durum 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ipek için de söz konusu olmuş ve Avrupalı devletlerin İtalya, Hindistan ve Çin ipeğini yeterli miktarda temin etmeye başlamaları ile birlikte Osmanlı üzerinden alınan ipek miktarı giderek azalacaktı³⁶. Aynı tarihlerde Avrupa'nın pamuğa olan talebi devam ettiği için Halep ve Doğu Akdeniz piyasasındaki pamuk ve Suriye'de üretilen ipek de Avrupalılar için hala önem arz etmeye devam etmekteydi. Buna karşılık olarak da bölgede Avrupa mallarına olan talep sürmekteydi. Bu nedenle Avrupa ile ticaret 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerilemeye başlamakla birlikte, sona ermemiş fakat ithal edilen mallarda bir değişim yaşanarak 19. yüzyıla kadar devam etmiştir³⁷. Ancak Suriye ipeğinin kalite olarak İran ipeğinden düşük oluşu ticari canlılığın yavaş yavaş kaybolmasına neden oldu³⁸. Bu durum eskiye nazaran kervan ticaretinin de öneminin azalmasına neden olmuştur.

1.1.2. Halep Piyasasının Hinterlandı ve Kervanlar

18. yüzyıl başlarında Halep şehrinin ticari olarak farklı bölgelerden gelen kervanlarla ticari varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Uluslararası ticaret yanında Halep'in kendi iç sanayii ve tüketim malları da Halep'in yakın çevresinden Hindistan, Arabistan, Mısır, Anadolu içlerinde Bursa, Tokat, Erzurum ve İran içlerine kadar uzanan geniş bir alandan sağlanmaktaydı. Bu saha aynı zamanda Akdeniz üzerinden getirilen başta yünlü kumaş olmak üzere Avrupa menşeli malların da dağıldığı bir alandı. Bu yönüyle Halep etrafında bulunan diğer küçük ve yerel ticari merkezler yanında bölgede uluslararası mallarının dağıtımının da yapıldığı

³⁶ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 198.

³⁷ Bruce Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul**, (çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2000, s. 55.

³⁸ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 194.

önemli bir uluslararası piyasa olarak temayüz etmişti. Haleb tüm bu sayılan bölgelerden gelen büyük kervanların buluşma ve malların mübadele merkezi olarak önemli bir mal trafiğine sahipti. Kuzey'den Anadolu içlerinden az da olsa Tokat, Bursa ve Amasya gibi şehirlerden yerel ham ipek ve ipekli ürünler, Erzurum, Diyarbakır bölgesinden İran ipeği ve mazı taşırken, doğudan Musul, Bağdat ve Basra hattından Hindistan ürünleri, İran ipeği ve Musul'dan mazı getirmekteydi. Arabistan'dan gelen başta Hac kervanı başta olmak üzere diğer kervanlar ise Haleb'i kuzey-güney yönünde ticari olarak hareketlendirmekte şehre kahve, ince tülbentler ve pamuklu kumaşlar ile zambak, ilaç, çivit gibi diğer Hindistan mallarını bu yolla ulaştırılmaktaydı. Mısır'dan ise mevsim şartlarına ve korsanlara karşı kıyı güvenliğine bağlı olarak denizden veya karadan kahve ve pirinç gelmekteydi³⁹.

Klasik dönem ticaret hayatında kervanlar denizlerdeki gemiler misali bölgesel ve şehirlerarası ticaretin en önemli nakliyat unsurunu oluşturmaktaydılar. Bölgedeki kervanlar genelde develerden müteşekkil olup deve kervanları büyüklüklerine göre genel olarak 3'e ayrılmaktaydı. Büyük kervanlar genelde 1.000 ve üzeri sayıda deve bulunan kervanlardır. En küçük kervanlar ise 100 deveden müteşekkil olurdu. Bu ikisi arasında kalan çeşitli sayıdaki deve ise ortalama bir kervanı ifade ederdi⁴⁰. Kervanlarda idareci konumundaki kervancılar yanında koruma ve güvenlik vazifesi gören silahlı birlikler, imam ve müezzin dini görevliler, hayvanların bakımlarından sorumlu bakıcılar, geceleri aydınlatma görevini üstlenen meşaleciler, çadırları ve diğer kervan eşyalarını taşıyan ve bunları gerektiğinde kuran ve kaldıran hizmetli guruplar da bulunmaktaydı⁴¹. Kervanları oluşturan hayvanlar tabiat şartları, yük durumu ve gidilecek mesafeye göre belirlenmekteydi. Merkeplerin uzun mesafede kullanılması sınırlıydı ve daha çok yakın çevrede ve kısa mesafeli taşımacılıkta kullanılmaktaydı. 18. yüzyılda Haleb'ten Musul'a, ayda 2-3 kez merkep kervanları

³⁹ Bölgenin iç ve dış ticareti için ayrıca bkz. Bruce McGovan, "Âyanlar Çağı", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (Edt. Halil İnalçık-Donald Quataert), (çev. Ayşe Berktaş-Süphan Andıç, Serdar Alper), c. II, Eren yay. İstanbul 2004, s. 847-858.

⁴⁰ Erol Özvar, "Osmanlı'da Gümrükler ve Kervanlar", **Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat**, (yay. haz. Coşkun Çakır), Klasik yay., İstanbul 2005, s. 120.

⁴¹ 16. yüzyılda Haleb merkezli kervanlarda bu sayılan hizmet gurupları ile ilgili olarak bakınız; Mehmet Kabacık, "XVI. Yüzyılda Haleb'te Fiyatlar ve Kıymeti", **Turkish Studies**, vol. VIII/7, (Summer 2013), s. 258-259.

gitmekteydi⁴². Haleb'ten Lübnan dağları engelini aşmak için de Trablusşam'a kadar nakliyat merkeplerle yapılmaktaydı⁴³. Develerin taşıma haddi ise ortalama 1.000 kilogram civarındaydı. 2.000 kilogram taşıdığı belirtilen Türkmen develeri gibi bazı farklı özelliklere haiz develerin varlığı zikredilmekle birlikte, bir devenin ortalama taşıma haddi 900-1.000 kilogram civarındadır. Bu yük devenin her iki tarafına dengeli bir biçimde iki denk halinde yüklenmekteydi⁴⁴. Haleb'in kervan bölgesi şehrin doğu yakasında bulunmaktaydı. Bu bölge aynı zamanda çeşitli aşiretlerden kimselerin gelip yerleştikleri göç alan bir banliyö bölgesi olup Bangusa⁴⁵, Karlık, Tararlar ve Meydancık mahallelerinden oluşmaktaydı. Bu bölgelerde aşiret mensuplarının karıştıkları hırsızlık ve katil vakalarına daha sık rastlanmaktaydı⁴⁶.

1.1.2.1.Haleb ile Bağlantılı Uzak Ticaret Merkezleri ve Kervanlar

1.1.2.1.1. Basra-Bağdat ve İran

Coğrafi keşifler sonrasında Portekizlilerin bölgeye gelişi ile uluslararası ticari önemi daha da artan ve buna paralel olarak siyasi önemi de artan Basra ve Bağdat şehirleri 16. Yüzyılda Osmanlı limanlarına ulaşan baharat ticaretinin merkezi konumundaydılar. Osmanlılar bölgede 16. yüzyıldan itibaren baharat ticareti ve buna dayalı olarak güvenliğin sağlanması için bölgeye ilgi göstermeye başlamışlardır. 1534'te Bağdat'ın fethinden⁴⁷ sonra Basra da 1538'de Osmanlı egemenliğine girmiştir⁴⁸. 17. yüzyıldan itibaren Portekiz'in bölgeden çekilmesinden ve ancak Fransa bayrağı altında ticaret yapar hale gelmesi ile bölgede Hollanda, Fransa ve İngiltere gibi devletler ticaretlerini güçlendirmeye çalışmışlardır⁴⁹. 18. yüzyılda

⁴² Serap Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu ile Ekonomik İlişkileri: XVIII. Yüzyılın II. Yarısında Osmanlı Hint Ticareti ile İlgili Bir Araştırma Fransız Arşivlerinden I" **Bellekten**, c. LVI/215, Ankara 1993, s. 42

⁴³ Fernand Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, c. I, İstanbul 1989, s. 210.

⁴⁴ Özvar, "Osmanlı'da Gümrükler ve Kervanlar", s. 120.

⁴⁵ Bankusa aynı zamanda yeniçerilerin ikamet ettikleri bir mahalleydi. Masters, **The Origins of Western Economic Dominance**, s. 47.

⁴⁶ Masters, **The Origins of Western Economic Dominance**, s. 42.

⁴⁷ Yusuf Halaçoğlu, "Bağdat", **DİA**, s. 433.

⁴⁸ Yusuf Halaçoğlu, "Basra", **DİA**, 112. Basra'da Osmanlı hakimiyetinin tesisi için bkz. Salih Özbaran, "Hint Okyanusu'na Açılan Yeni Yol: Basra Körfezi Kıyılarında Osmanlılar", **Sınırdaki Osmanlılar**, Kitap yay. İstanbul 2004, s. 145-161.

⁴⁹ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlılar Döneminde Basra Körfezi'nin İktisadî Önemi", **Toplu Makaleler İktisat Tarihi**, c. I, Kitabevi yay., İstanbul 2005, 260-263.

Basra limanı Hindistan, Çin ve Japonya'dan İngiliz ve Hollandalı Doğu Hindistan şirketlerinin getirdiği ticari malların ulaşım noktalarından bir tanesiydi ve önemli bir ticaret limanıydı bu iki devlete ait şirketlerin Basra'da oldukça aktif ticari acenteleri bulunmaktaydı. Basra'ya ulaşan ticari emtia kervanlar ile başta Haleb olmak üzere Osmanlı şehirlerine ve Hac kervanı ile Mekke'ye ulaşmaktaydı⁵⁰. Bağdat'a İran'dan gelen İran ipeği başta olmak üzere mazı ve ilaç ürünleri ile Hindistan limanlarında Basra ve Benderabbas'a gelen pamuklu kumaşlar, çeşitli ipek ürünleri, baharat, ilaçlar, elmas ve inci gibi değerli taşlar taşınırdı⁵¹. Hint okyanusundan gemilerle Benderabbas'a ve Basra'ya getirilen malları buradan İran için İsfahan'a Osmanlı kentleri için de küçük gemilerle Dicle yoluyla Bağdat'a taşınırdı. Bağdat'tan ise kervanlar ile Erzurum, Trabzon gibi Anadolu şehirleri ile Haleb'e taşınırdı.

Basra ve Bağdat'ın şehirleri bu ticari önemleri nedeniyle yüzyıllar boyunca Osmanlı-İran arasındaki siyasi mücadelelerde sürekli olarak tarafların hakimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Bağdat ve Basra şehirlerinde 1639 yılında Kasr-ı Şirin antlaşması ile yeniden Osmanlı hakimiyeti tesis edilebilirdi⁵². Ancak 1683'te Osmanlıların Avusturya ile giriştikleri uzun savaşlar ve 1690'daki veba salgını Basra şehrinde yeni karışıklıklara neden oldu, bu karışıklıklardan faydalanan İran, 1696'da Basra'ya yeniden saldırdı⁵³. Osmanlıların 1699'da Avusturya ile barış imzalamasından sonra Bağdat valisi Daltaban Mustafa Paşa'nın tarafından Basra'da yeniden Osmanlı hakimiyeti tesis edildi. Bu tarihten sonra 1733'te Nadir Şah tarafından tekrar kuşatılıncaya kadar Bağdat ve Basra'da ticari hayat yeniden düzene girdi. 1704'te Eyüplü Hasan Paşa ve sonra oğlu Ahmed Paşa idaresinde Bağdat şehri güvenli bir devre geçirdi⁵⁴. Bağdat, Nadir Şah tarafından 1733 yılında Kerkük ile birlikte yeniden kuşatıldı ise de Nadir'in bu kuşatmasından kısa sürede kurtuldu ve Osmanlı idaresinde kaldı. 1736 yılında imzalanan barıştan sonra Nadir Şah'ın

⁵⁰ Malachy Postlethwayt, "Arabia", **Universal Dictionary of Trade and Commerce**, vol 1, London 1774.

⁵¹ Malachy Postlethwayt, "East-India Trade", **Universal Dictionary of Trade and Commerce**, vol 1, London 1774.

⁵² Rhoads Murphey, "Kasr-ı Şirin Antlaşması", **DİA**, c. XXIV, İstanbul 2001, s. 575.

⁵³ Halaçoğlu, "Basra", s. 112-113.

⁵⁴ Halaçoğlu, "Bağdat", s. 434.

Hindistan ve Türkistan seferlerine çıkması⁵⁵ ile Bağdat ve Basra için 1743 yılına kadar görece sakin bir dönem başlamış oldu. Hasan Paşa ve Ahmed Paşa'nın valiliklerinden sonra çıkan isyanlardan sonrasında ise Bağdat ve Basra şehirlerin idaresinde tamamen kölemen idareciler dönemi başlamıştır. Her iki şehir de 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca kölemenler idaresinde kaldı⁵⁶. 18. yüzyıldaki siyasi karışıklıklar ve 1733 ve 1743'te Nadir Şah'ın Bağdat ve Basra kuşatmaları ve İran ile süren savaşlarda Bağdat ve Basra üzerinden Osmanlı ülkesine gelen Hindistan ve İran menşeli malların ticaretini etkilemiştir.

Haleb'te bulunan İngiliz tüccarlar da Bağdat ve Basra'daki gelişmeleri yakından takip ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Hindistan'dan baharat ve özellikle karabiber artık gelmemekle birlikte bazı ilaç ürünleri Haleb'e Hindistan'dan getirilmeye devam edilmekteydi ve bu ürünler Basra üzerinden Bağdat'a nakledildiği gibi Haleb'te satılan İngiliz yünlülerinin bir kısmı da bu bölgeye gönderilmekteydi. Bu sebeple bölge ticaretinin Haleb ekonomisine katkısı sürmekteydi. Zira bu güzergah Osmanlı topraklarına giren Hint malları için ana güzergahlardan birisiydi. Asıl önemlisi ise İran'dan Bağdat veya Erzurum üzerinden gelecek ipekti. Ancak İran savaşları başladığından beri Haleb'e gelen İran ipeği azalmaktaydı ve buna bağlı olarak da Haleb'in ipek ihracatı düşmekteydi. Zira savaşın cereyan ettiği bölgelerdeki Revan, Gilan, Şamahı, Mazanderan gibi şehirler İran'ın en önemli ipek üretim merkezleriydi ve örneğin Gilan bölgesindeki üreticiler savaş şartlarını da bahane ederek bölgeye ipek almaya gelmiş olan Ermeni ve Osmanlı tüccarlarından %20 daha yüksek fiyat istemekteydiler⁵⁷. İngiltere'nin Levant'ın tamamından ithal ettiği ipek miktarı 1721-25 arasında yıllık ortalama 240.000 pound ağırlığında iken bu miktar 1736-40 arasındaki ortalama 135.000 pound'a düşmüştü⁵⁸. Bu düşüş

⁵⁵ Nadir Şah'ın 1736 sonrası doğuya doğru faaliyetleri için bkz. Yılmaz Karadeniz, **İran Tarihi, 1700-1925**, Selenge yay. İstanbul 2012, s. 148-168.

⁵⁶ Halaçoğlu, "Bağdat", s. 435. Bağdat'taki kölemen idaresi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mehdi Jawad Habib al-Bustani, "Bağdad'daki Kölemen Hakimiyetinin Te'sisi ve Kaldırılması ile Ali Rıza Paşa'nın Vâliliği (1749-1842)", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yıkınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 1979.

⁵⁷ Robert W. Olson, **The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations 1718-1743: A Study of Rebellion in the Capital and War in the Provinces of the Ottoman Empire**, Indiana University press, Bloomington 1975, s. 120.

⁵⁸ Rapph Davis, **Aleppo and Devonshire Square English Traders in the Levant in the 18th Century**, Glasgow 1967, s. 139.

sadece savaş şartlarına bağlı olmayıp aynı zamanda İran’da yaşanan ipek gelişmelere bağlı olarak gerileyen ipek üretimi ile de ilgiliydi⁵⁹. Haleb’ten ithal edilen ipeğin önemli bir kısmını ise artık Suriye’de üretilen yerli ipek oluşturmaya başlamıştı.

Osmanlı-Avusturya harpleri sırasında İran’ın Basra’yı ele geçirmesine rağmen 1701’de yeniden hakimiyet tesis edilmesinden sonra⁶⁰, Mart 1701’de Londra’ya rapor veren İngiliz acente Osmanlıların Basra’ya yeniden hakim oldukları haberini iletmekteydi⁶¹. 1702 yılında Basra-Bağdat hattının açılması ile buradan bez kumaş, çivit ve kahve gibi malların yeniden Haleb’e ulaşması beklenmekteydi⁶². Ağustos 1702’de ise mallarının çeşidini bildirmeden 49 deveden müteşekkil bir Basra kervanının gelmekte olduğu haberi bildirilmişti⁶³. 1702 yılı içinde Sürat’ten kalkan East India Company’ye ait gemilerin Basra’ya geldiği ve bu gemilerle gelen malların da kısa bir süre sonra Bağdat’a geldiği anlaşılmaktadır. Kaptan William Beawes idaresindeki “*Albermarle*” gemisine ile Hindistan’dan gelen mallar 1702 yılında Bağdat’a ulaşmıştı. Gemi Ekim 1702 tarihinde Basra’dan Sürat’a geri dönmüştü⁶⁴. Bu gelen mallar muhtemelen bahsedilen 49 deveden müteşekkil kervan ile taşınan mallardı ve bumalların Culfalı Ermeniler tarafından getirilen mallar olduğu bildirilmekteydi.

1722’den sonra İran ile süren savaşların İran’ın kuzeyinden Revan, Azerbaycan ve Kafkasya’dan daha güneydeki Bağdat ve dolaylarına kadar farklı cephelerde sürmesi ve kimi zaman bir cephe öne çıkarken diğer cephede savaşın durma noktasına gelmesi ve savaşın durduğu bölgelerdeki belirsizlik tüccarlar tarafından sürekli bir barışmış gibi algılanarak veya muvakkat durumun bir fırsat olduğu inancı ile ticaretin yeniden başlatılmasına sebep olmaktadır. 1734 yılındaki hadiseler de bu şekilde gerçekleşmişti. 1733 yılında Bağdat ve ardından da Kerkük şehirlerini kuşatan Nadir’in bu ilk kuşatmalarda başarısız olarak geri çekilmek

⁵⁹ Ronald Ferrier, “Trade from the Mid-14th Century to the End of the Safavid Period”, **The Cambridge History of Iran: The Timurid and Safavid Periods**, (edt. Peter Jackson ve Laurence Lockhart), c. 6, Cambridge University press, Cambridge 1986, s. 478.

⁶⁰ Yusuf Halaçoğlu, “Bağdat”, **DİA.**, s. 434.

⁶¹ **SP**, 110/22, s. 11v, Haleb’den Londra’ya Bay John Cary ve ortakları’na, (5 March 1701/16 March 1701)

⁶² **SP**, 110/22, s. 106v-107v, Haleb’den Londra’ya, Bay Edward Bouey’e, (17 February 1702/28 February 1702).

⁶³ **SP**, 110/22, s. 163v, Haleb’den Londra’ya William Kingston’a, (5 August 1702/16 August 1702)

⁶⁴ **SP**, 110/22, 220-220v, Haleb’den Londra’ya Edmund Dunch’a (14 April 1703/25 April 1703).

zorunda kalmış ve ardından tekrar Kerkük'e doğru hareket ederek Topal Osman Paşa idaresindeki Osmanlı ordusunu mağlup ederek ve yeniden Bağdat'a doğru hareket etmişti. Ancak bu sırada İran içindeki isyan hareketleri ve Dağıstan'da Kırım Tatarlarının saldırıları nedeniyle Nadir Bağdat valisi Ahmed Paşa ile anlaşmak durumunda kalmıştır⁶⁵ Nadir Kuli'nin Kafkasya'ya doğru hareketi ve 1734 Şubat ayında Bağdat'ta Bağdat valisi Ahmed Paşa ile Nadir arasında bir barış anlaşması sağlandığı haberleri üzerine Haleb'li Osmanlı tüccarı George Aide Bağdat'a yünlü kumaş ve başka mallar göndermişti. Ancak Bağdat'ta söz konusu anlaşmanın tam olarak sağlanamadığı için Aide'nin mallarının tehlikeye girdiği anlaşılmaktadır⁶⁶. Bu haberler karşısında Haleb'teki İngiliz tüccarların İran savaşlarının gidişatını Bağdat'tan gelen haberlere göre takip ettikleri ve ona göre piyasada pozisyon almaya çalıştıkları görülmektedir⁶⁷. Aynı yılın Mayıs ayında ise, Basra ve Musul'dan gelmesi beklenen kervanlar ile ticaretin canlanacağı ümit edilmekteydi⁶⁸. 1735'te Kafkas cephesinde Osmanlı ordularının mağlup olması üzerine Osmanlı-İran barışı için ilk görüşmeler başlamış ve 1736 yılında barış anlaşması imzalanmıştı⁶⁹. İran ile savaşların Kafkas cephesine kaymış olması güneydeki ticareti bir miktar rahatlatmış görülmektedir. 12 Haziran 1735'te küçük bir kervan Haleb'e bol miktarda ilaç getirmişti. Bu kervan ile gelen kası otu sakızı 12 dolardan satılmıştı⁷⁰. 29 Haziran

⁶⁵ Ayrıntılar için bkz. Yılmaz Karadeniz, **İran Tarihi, 1700-1925**, Selenge yay. İstanbul 2012, s. 138-141.

⁶⁶ **Hertfordshire Record Office, DE/R/B, 226/1A**, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (5 February 1734/16 February 1734).

⁶⁷ Bağdat Paşası ile Nadir arasındaki barış görüşmelerinin görüşmeleri takip edilmekte ve bu Bağdat kervanlarının yeniden Haleb'e İran malı getirme ihtimalinin ortaya çıkması olarak yorumlanmaktaydı. **DE/R/B, 226/6**, Haleb'de Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (8 July 1734/19 July 1734).

⁶⁸ **DE/R/B, 226/5**, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (29 May 1734/9 June 1734). Bağdat ve Basra'dan Haleb'e savaş olmayan dönemlerde yılda iki kervan kalktığı anlaşılmaktadır. Bu kervanlardan ilki genelde Nisan-Haziran ayları arasında yola çıkmaktaydı. Daha fazla gecikmesi sıcak yaz ayları nedeniyle muhtemelen mümkün olmamaktaydı. bkz. Bartholomew Plaisted, - Captain Elliot Elliot, **A Journal from Calcutta in Bengal, by Sea, to Busserah from thence Across the Great Desart to Aleppo and from thence to Marseilles and thro' France to England in the Year MDCCL, Direction for Passing over the Little Desart, from Busserah. by the Way of Bagdad, Mousul, Orfa, and Aleppo; An Account of the Countries, Cities, and Towns Adjacent to Bengal**, London 1757, s. 206; yılın ikinci kervan ise Aralık ayında Haleb'e ulaşmaktaydı, Trevor Dickie, "Commerce and Experience in the Seventeenth-Century Mediterranean: The Market Dynamics, Commercial Culture and Naval Protection of English Trade to Aleppo" **University of Oxford Balliol College Unpublished PhD Thesis**, Oxford 1997, s. 100.

⁶⁹ Karadeniz, **İran Tarihi**, s. 143-145.

⁷⁰ **DE/R/B, 226/29**, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (12 June 1735/23 June 1735).

1735'te ise daha büyük ve zengin bir kervan Basra'dan Haleb'e ulaşmıştı⁷¹. Bu kervanlarla birlikte aynı zamanda Bağdat-İsfahan yolunun da yeniden ticarete açıldığı haberleri⁷² ve İran'dan ipek gelme beklentisini arttırmıştı ve bu durumda tüccarlar sahip oldukları yünlü ve nakit parayı, gelmesi muhtemel ipeğe yatırım yapmak üzere ayırmaktaydılar. Aksine bir gelişme olması durumunda ise Haleb ve Beyrut, Antakya, Lazkiye gibi yakın çevrede üretilen ipek ile Bursa, Tokat, Amasya gibi şehirlerden gelen yerli Osmanlı ipeğine yönelmek durumunda kalmaktalardı⁷³. Temmuz 1735'te ise Diyarbakır ve Bağdat üzerinden 3-4 adet kervan gelmiş ancak bunların hiç birisinde ipek de dahil İngilizlerin istediği mallar yoktu. Muhtemelen bu durum İran'da ipek üretiminin dar boğaza girmesi ile de ilgiliydi. İran ipeğinin gelmemesi piyasada bulunan az miktardaki Trablusşam ipeğinin fiyatının yükselerek 15,1/2 dolar kadar çıkmasına ve İngiliz yünlülerinin de nakit yerine takas usulüyle satılmaya başlanmasına neden olmuştur. Richard Stratton bu tarihlerde elindeki yünlüleri nakit olarak satamadığından şikayet etmekte ve hiç böyle kötü bir dönem yaşamadığını ifade etmekteydi⁷⁴.

Bağdat ve Basra gibi merkezler İran ve Hindistan ticareti önemli ticari merkezlerdi. Bağdat ve Basra şehirleri Irak bölgesinin merkezi konumunda ve kuzeyden Fırat nehri ile ulaşım imkanı olan bir bölge idi. 18. yüzyılda Basra'da ve Bağdat'da Haleb ile ticaret yapan farklı tüccar gruplarının varlığı göze çarpmaktadır. Bu gruplar din ve tabiiyet bakımından farklılık arz etmektedirler. Basra'da bulunan müslüman tüccar grupları "Çelebiler" şeklinde anılmaktaydılar. Bunlar 17. yüzyılda Surat'ten Basra'ya göç etmiş müslüman tüccarlar olup uluslararası deniz ve kervan ticareti ile meşguldüler. Çelebiler Hindistan ticaretinde aktif bir grup idi ve kendi gemileri veya diğer devletlerin gemileri ile getirdikleri malları Basra-Bağdat

⁷¹ **D/ER/B**, 220/1, Kıbrıs'tan Lupart ve Lee ortaklardan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (29 June 1734/10 July 1734).

⁷² **DE/R/B**, 226/8, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (17 August 1734/28 August 1734); **DE/R/B**, 226/6, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (8 July 1734/19 July 1734).

⁷³ **DE/R/B**, 226/14, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (10 January 1735/21 January 1735); **DE/R/B**, 226/29, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (12 June 1735/23 June 1735); **DE/R/B**, 226/23, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (15 April 1735/26 April 1735); **DE/R/B**, 226/25, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (22 May 1735/2 June 1735).

⁷⁴ **DE/R/B**, 226/31, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (1 July 1735/13 July 1735).

üzerinden Haleb'e taşımaktaydılar. Bunların Basra ticaretinde önemli bir ağırlığı vardı⁷⁵. Çelebiler, Thabit Abdullah tarafından dini ve etnik bir gurup olmaktan öte tek bir aileye mensup bir tüccar gurubu olarak değerlendirilmişlerdir⁷⁶. Aralarında akrabalık bağları olması mümkün olmakla birlikte Çelebilerin tamamının bir ailenin üyeleri olmaktan ziyade uluslararası ticaret ile uğraşan ve hatırlı sayılı bir zenginliğe sahip tüm müslüman tüccarları ifade etmekteydi. Nitekim tüccar guruplarının tamamı çelebi olarak anılmamaktaydı, çelebi olarak anılmak için müslüman olmak da temel şart olarak görünmektedir. Bundan başka zenginliğin hatırı sayılır bir şekilde büyük olması ve tüccar sınıfı içinde önde gelmek gibi bazı şartları taşıması gerekmektedir⁷⁷. Öte yandan Thabit Abdullah Çelebilerin sadece Basra-Hindistan arasında aktif olduklarını belirtmektedir. Ancak Çelebilerin Haleb ticaretinde de aktif oldukları anlaşılmaktadır. İngiliz acente Richard Stratton 1734'te Haleb'e 120 balyaya ulaşan İran ardasset ipeği getirmiş olan "*Chellabee's*" (çelebilerin) kendisinin yakın dostu olduklarını bildirmekteydi⁷⁸. Stratton ayrıca isminin sonunda çelebi ifadesi bulunan farklı tüccarlardan ipek almakta ve karşılığında yün, tavşan derisi vb. İngiliz malları vermekteydi ki bu kimseler de muhtemelen Basralı tüccar gurubu çelebilerindendi⁷⁹. Ancak burada isminin sonunda Çelebi ifadesi bulunan tüccarların tamamını Basralı Çelebi tüccarlar olduğu şeklindeki bir genelleme yanlış olacaktır. Nitekim kimi çelebi sıfatlı tüccarların Halebli yerli tüccarlar oldukça açıkça anlaşılmaktadır. Zira Haleb'te de yerli tüccarlar ve farklı esnaf gurupları arası çelebi ünvanı sıklıkla kullanılmaktaydı⁸⁰.

Basra'daki bir diğer önemli tüccar gurubunu Culfalı Ermeni tüccarları oluşturmaktaydı. İngilizler tarafından Levant Company kayıtlarında sıklıkla

⁷⁵ Thabit A. J. Abdullah, **Merchants, Mamluks, and Murder: The Political Economy of Trade in Eighteenth Century Basra**, State University of New York Press, Albany 2001, s. 95.

⁷⁶ Abdullah, **Merchants, Mamluks, and Murder**, s. 95-96.

⁷⁷ Çelebi tanımlaması ve Irak'ta diğer guruplar arasındaki çelebilerin yeri hakkında bkz. Hanna Batatu, **The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba'thists, and Free Officers**, Princeton University press, Princeton 1978, s. 224-225.

⁷⁸ **DE/R/B**, 226/4, Haleb'den Richard Stratton'dan, Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (26 April 1734/7 May 1734).

⁷⁹ Hüseyin Çelebi'den 8 balya ipek almıştı, **DE/R/B**, 226/14, Haleb'den Richard Stratton'dan, Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (10 January 1735/22 January 1735); yine Hüseyin Çelebi'ye tilki derisi satmıştı, **DE/R/B**, 226/25, Haleb'den Richard Stratton'dan, Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (22 May 1735/2 June 1735).

⁸⁰ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 75.

chelfalen/chelfeelen ve benzeri şekillerde zikredilen⁸¹, 17. yüzyıl Doğu Hindistan şirketi kayıtlarında ise, *Jelpaleenes* şeklinde ifade edildiği anlaşılan⁸² bu Ermeni tüccarlar, İran Şah'ı Şah Abbas tarafından 1604'te Azerbaycan'ın Culfa şehrinde Isfahan'da Zâyenderûd nehrinin karşısı yakasına Yeni Culfa olarak anılan bölgeye yerleştirilmiş olan tüccarlardır. 1628 yılında İngiliz elçisi Dodmore Cotton ve Robert Sherley ile bölgeye gelen Seyyah Thomas Herbert⁸³ Culfalı Ermenilerin idarecilerinin, kendisi de bir tüccar olan Hoca-Nazır adı verilen bir kimse olduğunu belirtir. Herbert'e göre nisbeten rahat ve serbest bir hayat yaşayan Culfalılar sadece Şah'a vergi ödemekle yükümlüdürler. Herbert Culfalı Ermenilerin aslında Kafkas halklarından olup İranlılara göre tenleri ve göz renkleri daha açık renkli olduğunu ve çoğunluğunun ticaretle meşgul olup İran Şah'ı adına ticaret yapmakta olduklarını ve öldüklerinde de mallarının Şah tarafından müsadere edildiğini belirtir⁸⁴. Culfalı Ermeniler zamanla Isfahan kenti dışına çıkarak ve birbirlerine bağlı bir koloni şeklide Akdeniz'in önemli limanlarında ve Hindistan'da ticarethaneler açmışlardır. Bunlar Basra-Hindistan limanları arasında kendi gemileri ve İngiliz gemileri ile ticaret yapmaktaydılar⁸⁵. Doğu Hindistan şirketine ait *Albermarle* adlı gemi ile mal taşıyan Culfalı Ermenilerin mallarını Eylül ayında Bağdat'ta ulaştırdıkları haberi Nisan 1703'te Haleb'e ulaşmıştı. Bu haber Haleb'teki İngiliz tüccarlarda Bağdat'tan yeni kervan gelmesi beklentisine neden olmaktadır⁸⁶ Culfa Ermenileri'nin 17. yüzyılın ilk yarısından da Haleb piyasasında etkili oldukları ve hatta aynı aile üyelerinin önce Haleb gümrüğünü daha sonra da Bağdat gümrük emini olarak görev

⁸¹ Farklı kullanımlara örnek olarak bkz. **SP**, 110/22, 14v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (11 March 1701/22 March 1701); **SP**, 110/22, 15v, Haleb'den Londra'ya Edward Bovey'e (13 March 1701/24 March 1701).

⁸² **Armenian Merchants of the Seventeenth and Early Eighteenth Centuries English East Indian Company Sources**, (edt. Vahe Baladouni-Margaret Makepace), American Philosophical Society pub., Philadelphia 1998, s. 48 ve Sebouh Aslanian, **From the Indian Ocean to the Mediterranean The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa**, University of California Press 2011.

⁸³ Ronald H. Fritze, "Herbert, Sir Thomas, first baronet (1606–1682)", **Oxford Dictionary of National Biography**, Oxford University Press, 2004, <http://www.oxforddnb.com/view/article/13049>, [Erişim tarihi: 23 Ağustos 2013].

⁸⁴ Herbert, Isfahan'da iken oradaki İngiliz ticari acente Brut ile birlikte Hoca-Nazır'ın evinde kendilerine verdiği ziyafete katılmıştır ve Hoca-Nazır'ın evinin zenginliğini ve ihtişamını tasvir etmiştir. Thomas Herbert, **Some Yeares Travels into the Divers Part of Asia and Africa**, London 1638, s. 161.

⁸⁵ Abdullah, **Merchants, Mamluks, and Murder**, s. 96.

⁸⁶ **SP**, 110/22, 220-220v, Haleb'den Londra'ya Edmund Dunch'a (14 April 1703/25 April 1703).

yaptıkları görülmektedir⁸⁷. Culfalılar İran'dan da Haleb'e ipek getirmekte ve karşılık olarak başta yünlü kumaş olmak üzere İngiliz malları götürmekteydiler. Aralık 1701 tarihli bir kayda göre Culfalılar İran'dan 360 balya sherbasse ve burma legee cinsi ham ipek getirmişlerdi⁸⁸. 1702 yılında ise Haleb'teki bir İngiliz acente Culfalı Ermenilerin İngiliz saatlerinin düzenli alıcıları olduklarını ve çeşitli evsaf ve kalitede, fiyatları 48 ila 130 dolar arasında değişen 21 adet İngiliz saatini Culfalı Ermenilere rahatça satabileceğini bildirmekteydi⁸⁹. Ermenilerin lüks saatlere olan bu ilgileri İran şahı adına ticaret yapmaları ve bu saatleri İran sarayı için bu çeşit değerli mallar almaları ile ilgili olmalıdır. Culfalılar müstakil kervanlar ile Haleb'e gelmekteydiler. 1701 yılında Culfalı Ermeni tüccarların kervanı toplam 2.000 adet Londras türü İngiliz yünlü kumaşı ve başka mallar almıştı ve 4-5 gün içinde Haleb'ten ayrılması beklenmekteydi. 2.000 adet yünlü hatırı sayılır bir miktardı ve muhtemelen İngiliz tüccarların depolarının önemli ölçüde boşalmasını sağlamıştı zira İngiliz tüccarlar Londras türü yünlülere Haleb'e ilginin artacağını düşünmekteydi⁹⁰.

Culfalı Ermeniler aynı zamanda Akdeniz limanlarından İzmir, Livorno, Venedik, Cenova, Ancona, Marsilya gibi limanlarda ve Batı Avrupa'da Cadiz, Londra, Amsterdam gibi limanlarla 17. yüzyıldan itibaren güçlü bir ticari ağ kurmuşlardı⁹¹. 18. yüzyılda da Livorno ve Amsterdam'daki Culfalıların Haleb'teki ortakları ile haberleşme ve ticari faaliyetlerini Levant Company üzerinden sağladıkları anlaşılmaktadır⁹². Bu limanlara Haleb ve İzmir'den İngiliz gemileri ile ipek göndermekteydiler. Bu ticarete aracı konumda oldukları anlaşılan İngiliz tüccarlar Livorno bağlantılı ticarete Culfalı Ermenilerle ticaret yapmaktaydılar. 1702 tarihinde Haleb'ten Londra'ya İngiliz acente tarafından yazılan bir mektupta Livorno

⁸⁷ Masters, **The Origins of Western Economic Dominance**, s. 140-141.

⁸⁸ **SP**, 110/22, s. 92v-93, Haleb'den Londra'ya [sabık konsolos] Henry Hastings'e, (24 December 1701/ 4 January 1702).

⁸⁹ **SP**, 110/22, 108v-109, Haleb'den Londra'ya Thomas Cary'ye, (17 February 1702/28 February 1702).

⁹⁰ **SP**, 110/22, s. 14v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (11 March 1701/22 March 1701).

⁹¹ Culfalı Ermenilerinin 17. yüzyıldan itibaren Akdeniz, Batı Avrupa ve Hint Okyanusu limanlarına yayılışları ile ilgili olarak bakınız Sebouh Aslanian, "The Salt in a Merchant's Letter: The Culture of Julfan Correspondence in the Indian Ocean and the Mediterranean", **Journal of World History**, Vol. 19, No. 2 (Jun., 2008), s. 127-188; Dickie, "Commerce and Experience in the Seventeenth-Century Mediterranean", s. 107.

⁹² **SP**, 110/22, s. 44, Haleb'den İzmir'e Richard Kemble'ye, (22 July 1701/2 August 1701); **SP**, 110/22, s. 210v, Haleb'den Galata'ya John Woolley ve Charles Cope'a, (11 January 1703/22 January 1703).

piyasasında yaklaşık 900 balya Türk ipeği bulunduğu belirtilemekte ve ayrıca İtalyan ipeği rekoltesinin iyi olması nedeniyle Livorno'ya Culfalı Ermenilerin çok fazla ipek göndermeyeceklerini tahmin ettiğini bildirmekteydi⁹³. Culfalı Ermenilerin İzmir ile de bağlantıları vardı ve Haleb'teki İngiliz acente İzmir'e Culfalı tüccar Hoca Agacan ve kervancı Osman Kavvas'ın nezaretinde 1702 Ekim ayında 9 balya Trablusşam ipeği göndermişti⁹⁴.

1.1.2.1.2. Kara Yolu ve Fırat-Dicle Üzerinde Taşımacılık

Haleb şehri tarih boyunca bölgenin önemli ticaret merkezlerinden birisini teşkil etmiştir. Özellikle Akdeniz kıyısında bulunan Trablusşam, Lazkiye, İskenderun gibi nakliyata uygun alternatif liman kentlerinin hinterlandında ve bu şehirlere makul uzaklıkta oluşu öte yandan Bağdat ve Basra gibi Hint ticaretinden doğrudan beslenmesi ve Fırat nehri üzerinden ulaşım imkanına sahip oluşu Haleb'in bölgede önemli bir kavşak noktası olmasını sağlamıştır. Bu doğu-batı geçişine güneyden eklenen Mısır'ı da dahil etmek gerekir. Haleb'in güneyinde bulunan Şam ise, önemli bir ticaret merkezi olmakla birlikte Akdeniz limanlarına Haleb'e göre nispeten daha uzak oluşu ve Bağdat ve Basra'ya ulaşım için çöl yolundan başka alternatifi olmaması nedeniyle bir hac kervanı merkezi ve daha güneye, Arabistan yarımadasına ulaşan yolun ana durağı olarak temayüz etmiştir.

16. yüzyılda Basra limanına gelen Hint ve Uzakdoğu malları Fırat nehri üzerinden Ane'ye oradan Rakka'ya getirilir buradan Balis üzerinden Haleb'e taşınırdı. Haleb'ten sonra ise, ya Lazkiye limanından veyahut Antakya'nın liman merkezi olan Süveydiye limanından deniz yoluyla gönderilirdi. Ancak 16. yüzyıl gümrük kayıtlarından Süveydiye limanının küçük bir liman olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple 16. yüzyıl sonlarında İskenderun limanının öne çıkmasına kadar daha çok Lazkiye ve Trablusşam gibi limanların daha fazlaca kullanıldığı anlaşılmaktadır⁹⁵. Haleb'in ticari önemi arttıran en önemli husus Haleb-Bağdat güzergahında kara yolu

⁹³ SP, 110/22, s. 170v, Haleb'den Londra'ya Edward Bovey'e, (9 August 1702/20 August 1702).

⁹⁴ SP, 110/22, s. 182v-183, Haleb'den İzmir'e Charles Frye'a, (15 September 1702/26 September 1702); SP, 110/22, s. 185v-186v, Haleb'den Londra'ya Edward Bovey'e, (10 November 1702/21 November 1702).

⁹⁵ Çakar, XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı, s. 231-232.

yerine daha kolay ve nispeten daha güvenli taşımacılık imkanı sağlayan Fırat nehridir. Haleb'ten Bağdat'a gitmek için iki alternatif mevcuttu. Birinci yol her zaman çok güvenli olmayan ve meşakkatli bir yolculuk gerektiren çöl yoludur. Bu çöl yolculuğu yaklaşık 50 gün sürerdi. Ancak mevsim şartlarına bağlı ve nehrin akışına bağlı olarak, Fırat güzergahı ise, 15 ila 55 günde kat edilirdi. Fırat üzerinden yolculuk yapmak için önce kervan ile Birecik'e gitmek gerekirdi. Buradan Fırat üzerinde başlayan yolculuk Caber-Rakka-Deyr-Ane-Hadis Felluce, Bağdat'ta son bulurdu⁹⁶. Fırat yolu sadece ticaret için değil aynı zamanda Birecik'te inşa edilen gemilerle askeri sefer organizasyonlarında asker mühimmat taşındığı için de önemli bir güzergah olup devlet bu yolun emniyeti ve yol üzerinde taşımacılığın organizasyonu için önemliler almış, gerektiğinde nehir taşımacılığına uygun ince donanma gemileri inşa etme yoluna gitmiştir⁹⁷. Seferlerde ordunun Mısır ve Kıbrıs'tan temin edilen lojistik malzemeleri ve gıda maddelerinin karaya çıkarıldığı bir diğer liman ise Payas ve İskenderun limanlarıydı⁹⁸. 17. ve 18. yüzyıllarda da Birecik'te özellikle askeri seferlerde mühimmat sevkiyatı ve zahire taşınması için gemi inşa edilmeye devam edildiği anlaşılmaktadır. 1701 yılında Osman Ağazade Abdurrahman Ağa tarafından Birecik'te 60 firkate, 25 kalyata ve sandal, 5 piyade kayığı ve 8 üstü açık inşa edilmiştir. Bu gemilerle birlikte Fırat üzerinde 120 parçalık bir ince donanma meydana getirilmiştir. 1727 ve 1734 yıllarında da Birecik'ten zahire taşımak üzere 300 parçalık bir ince donanma varlığı söz konusudur. 1735 yılında Birecik'te zahire taşımak üzere 120 gemi, 1744'te yine zahire taşımak üzere 124 gemi, 1746 yılında 120 gemi, 1747 yılında 124 gemi, 1777 yılında da 80 parça gemi zahire taşımak üzere inşa edilmiştir⁹⁹. Bu kadar sayıda geminin kısa fasıllarla inşa edilmesinin sebebi, nehir yoluyla aşağıya inen gemilerin tekrar yukarıya Birecik'e gönderilmesinin imkânsızlığıdır.

⁹⁶ Bkz. Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", **Tarih Dergisi**, s. 17-18, (1963), s. 77-103.

⁹⁷ XVI. Yüzyılda Birecik tersanesindeki gemi inşa faaliyetleri hakkında bkz. Ali Yılmaz, "XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 167-187. İdris Bostan, "Birecik", DİA., c. VI, İstanbul 1998, s. 187-189.

⁹⁸ Çakar, **XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı**, s. 233.

⁹⁹ Yılmaz, "XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı", s. 176-77.

Fırat nehrinde taşıma yapılan bir diğer nakliye aracı ise deri keleklerdir. Enine ve boyuna dizilmiş ahşap döşemelerin aralarının kamış demetleri ile doldurulması ile oluşan sal iskeletinin altına her biri şişirilmiş 50-60 kadar koyun veya keçi tulumunun konulması ile oluşan kelekler üzerinde zahire ve insan taşınmaktaydı. Özellikle suyun çekilerek nehir yatağının sığlaştığı yerlerde kelekler büyük taşıma avantajı sağlamaktaydı. Her bir keleşü büyüklüğüne göre 2 ila 6 kişı idare ederdi. Kelekler daha çok Dicle nehrinden kullanılmışlardır ve Dicle nehri üzerindeki keleklerle taşımacılığın merkez üssü Musul şehriydi. Daha kuzeyde ise nehri şartlarından dolayı kullanımı çok söz mümkün değilse de Diyarbakır-Musul arasında keleklerin kullanıldığı bilinmektedir¹⁰⁰. Fırat nehrinde ise Birecik merkez üssüydü. Ancak 18. yüzyıl'a gelindiğinde bölgedeki aşiretlerin güvenliği tehdidi ticari hayatı olumsuz etkilemiştir. Doğuya yapılan seferlerde Birecik lojistik bir üs olarak da kullanılmıştır. Özellikle Rumeli, Mısır ve İstanbul ile adalardan sevk edilen asker ve askeri malzeme İskenderun limanı üzerinden Haleb'e ve oradan da Birecik'e ulařtırılmaktaydı¹⁰¹.

1.1.2.1.3. Musul Kervanı ve Mazı Ticareti

Haleb'e ulaşan bir diğer önemli kervanın hareket noktasını Musul oluşturmaktaydı. Dicle nehri kenarında kurulmuş olan Musul şehri Bağdat ve Basra'dan Mardin-Diyarbakır üzerinden Trabzon'a ve Mardin-Urfa üzerinden Haleb'e uzanan kervan yollarının kavşak noktasındaydı¹⁰². Bu kervan yolu dışında ise Mardin'den önce Nusaybin'den Birecik'e ve oradan Haleb'e veya güneyden Sincar dağı güneyinden Habur üzerinden Haleb'e ulařılırdı¹⁰³. Basra-Bağdat üzerinden gelen malları dışında Musul kervanları ile Haleb'e taşınan en önemli mal ise mazıdır.

¹⁰⁰ Yılmaz, "XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı", s. 185-186.

¹⁰¹ Basra'da süregelen aşiret isyanlarını Karlofça antlaşması sonrası bastırma girişimlerinde Birecik'te yapılacak donanma gemiler için marangoz, amele, kaptan ve levendler İstanbul'dan gemilerle İskenderun-Haleb-Birecik yoluyla nakledilmişlerdi. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Daltaban Mustafa Paşa'nın Basra Seraskerliği", **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul, 23-28 Eylül 1985 Tebliğler III. Türk Tarihi**, c. II, İstanbul 1989, s. 475.

¹⁰² Ahmet Gündüz, **Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)**, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi yay., Elazığ 2003, s. 308.

¹⁰³ Olson, **The Siege of Mosul**, s. 11.

Meşe ağacının meyvesi olan meşe palamudundan farklı olarak meşe dalları üzerinde bulunan küçük tanelere mazı denilir. Esasında mazı, bir tür sineğin yaprak sürgünleri içine girmesi ve bitkinin buna bir tepkimesi sonucu burada tanitik asit özelliği olan bir yumru meydana getirmesi ile oluşur. Bu sineğin mazının büyüyüp gelişmesi sonucu mevsimi gelince mazıyı delerek içinden çıkması ile mazı kahverengi bir renk alır buna siyah veya kahverengi mazı denilir. Sineği içinden çıkmaz ise bu mazı daha açık bir renkte sarı veya yeşile yakın olur ve buna da beyaz mazı denilir. Siyah mazının tanitik asit özelliği daha fazla olduğu için daha değerlidir. Mazının tanitik asit özellikleri nedeniyle eski çağlardan beri deri tabaklama¹⁰⁴, boya sanayii ve mürekkep¹⁰⁵ yapımında önemli bir kimyasal olarak kullanılmaktaydı. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Diyarbakır, Musul, Van bölgelerinden toplanan mazının Haleb’te satıldığı görülmektedir¹⁰⁶. Lübnan yöresinde de toplanan mazı önemli olmakla birlikte Musul mazısı İngiliz tüccarlarca daha değerli ve kaliteli bulunmaktaydı¹⁰⁷. Mazı özellikle İran ipeğinin Haleb piyasasına 1720’lerden sonra daha az gelmeye başlaması ile ipeğin alternatifi bir mal olarak İngilizler içinde Haleb piyasasında önemli bir ihraç malı olarak kalmaya devam etmiştir¹⁰⁸. 18. yüzyılda Musul bölgesinden gelen mazı miktarında düşüş kaydetmekle birlikte İngiliz ithalatı devam etmekteydi. Ralph Davis bu düşüşün net bir açıklaması olmamakla birlikte mazıya alternatif olarak Batı Akdeniz’den temin edilen sumak bitkisinin kullanılmaya başlanmış olmasının etkili olduğunu belirtir¹⁰⁹. Haleb muhassıllığına dahil olan Haleb gümrüğünün mazı resmi gelirlerindeki düşüş de Davis’in ithalattaki düşüş tespitini doğrulamaktadır. 1152 (1739-1740) yılında

¹⁰⁴ Mazının eski çağlarda deri sanayinde kullanımı için bakınız, Nuray Yıldız, **Eski Çağda Deri Kullanımı ve Teknolojisi**, M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1993, s. 253-254; Zeki Tekin, “Deri-Türkler’de Dericilik”, **DİA.**, c. IX, İstanbul 1994, s. 176-178. 16. yüzyılda Haleb’deki tabakhanelerin ihtiyacı olan mazı Kuveyk Nehri üzerindeki üç taşlı mazı değirmeninde öğütülerek tabakhanelerde kullanıma hazır hale getirilmekteydi. Çakar, **XVI. Yüzyılda Haleb**, s. 137 ve 268.

¹⁰⁵ M. Uğur Derman, “Mürekkep”, **DİA.**, c. XXXII, İstanbul 2006, s. 46-47; M. Şinasi Acar, **Osmanlı’da Günlük Yaşam Nesnelere**, Yapı Endüstri Merkezi yay., İstanbul 2011, s. 118.

¹⁰⁶ Martin Van Bruinessen, “Economic Life in Diyarbakir in the 17th Century”, **Evliya Çelebi in Diyarbakir: The Relevant Section of the Seyahatname Edited with Translation, Commentary and Introduction**, (edt. Martin Van Bruinessen and Hendrik Boeschoten) Brill, Leiden 1988 s. 40.

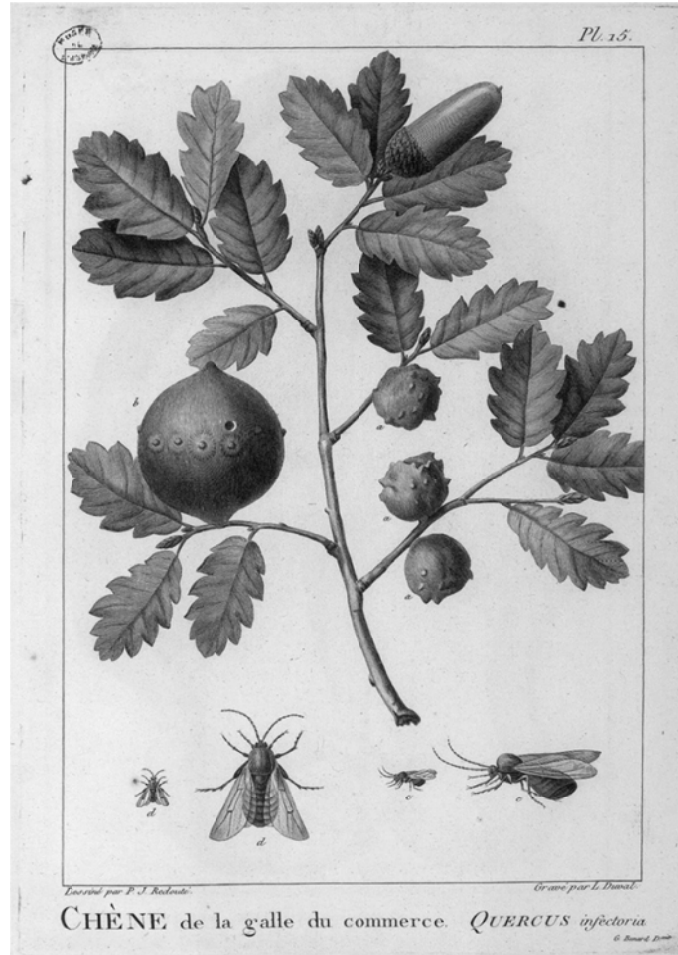
¹⁰⁷ **DE/R/B**, 226/32, Haleb’den Richard Stratton’dan Londra’ya Arthur Radcliffe’e, (7 July 1735/18 July 1735).

¹⁰⁸ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 198.

¹⁰⁹ Ralph Davis, “English Imports from the Middle East 1580-1780”, **Studies in the Economic History of the Middle East from the rise of Islam to the Present Day**, (edt. M. A. Cook), Oxford University press, London 1970, s. 200-201; ayrıca bkz. Nejat Göyünç, “Diyarbakır”, **DİA.**, c. IX, İstanbul 1994, s. 464-469.

toplam 180.000 akçe¹¹⁰ olan mazı gelirlerin, 1748 yılında toplam 9.600 akçeye düştüğü görülmektedir¹¹¹. Mazının Avrupa'ya ithali gerilerken Doğu Akdeniz içinde ticareti devam etmiştir. 1760'larda İskenderun'da İngiliz konsolos vekili olan Parsons İskenderun limanında önemli miktarda mazının Mısır'dan kahve ve pirinç getiren gemilere karşılık malı olarak ipek yanında yüklendiğini ve Mısır'da satıldığını bildirmektedir¹¹².

Fotograf 1. Meşe palamudu, meşe mazısı ve mazının oluşumuna neden olan sinek.

Kaynak: G. A. Olivier, *Illustrations de Atals Pour Servir au Voyage dans l'Empire Othoman*, Pl. 15., (graveur: G. Bénard Thuillier), (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b2300755z/f15.item>).

¹¹⁰ HS., 5, 86-87/188, (ty., tt: 29 Za. 1155/25 Ocak 1743).

¹¹¹ HS., 1, 257-258/467, s. (ty., tt: Za. 1162/Ekim-Kasım 1749).

¹¹² Abraham Parsons, *Travels in Asia and Africa Including a Journey from Scanderoon to Aleppo, and over the Desert to Baghdad and Bussora a Voyage from Bussora to Bombay and along the Western Coast of India a Voyage from Bombay to Mocha and Suez in the Red Sea and a Journey from Suez to Cairo and Rosetta in Egypt*, London 1808, s. 5.

18. yüzyılda Haleb'teki İngiliz ticaretinde Musul mazının ipek, keçi yünü ve tiftikten ile pamuktan sonra en fazla ihraç edilen ürün olduğu görülmektedir. Haleb'te mazı ticareti Mazı Hanı'ndan yürütülmekteydi. 1710 tarihli İskenderun ve Haleb gümrük tarifelerine göre Haleb'te mazının denkinden 1 kuruş, İskenderun'da ise 2 kuruş alınmaktaydı¹¹³. 11 Nisan 1741 tarihli bir belgeye göre Haleb ve İzmir gümrüklerinde beyaz mazının kıyyesinden 2 akçe, siyahının beher kıyyesinden ise 4 akçe gümrük alınmaktaydı¹¹⁴. 1736-1745 ve 1749 tarihleri için tespit edilen ve Haleb ve İskenderun gümrüklerinin de dahil olduğu toplam 11 yıllık Haleb muhassıllığı beratlarında ise İngiliz tüccarlardan Haleb'te siyah ve beyaz ayrımı yapılmadan mazının denkinden 1/4 riyal kuruş (yani 1/4 dolar) alınması uygun görülmüştü. Bu oran İskenderun limanında ise yine renk ayrımı yapmaksızın beher denkinden 3 rub riyal kuruş (3/4 dolar) şeklinde tahsil edilmekteydi¹¹⁵.

Mazı, ipek ve pamuktan sonra İngiliz tüccarın en fazla ilgi gösterdiği mallardan birisidir. Hatta bazı durumlarda pamuğun da önüne geçebilmekteydi. Özellikle ipek üretiminin kötü olduğu ve İran'dan da yeteri kadar ipek gelmediği dönemlerde Haleb piyasasında yüksek fiyattan ipek almak istemeyen tüccarın alternatif olarak mazıya yöneldiği görülmektedir¹¹⁶. Bu yönelim de kısa zamanda mazının fiyatların yükselmeye sebep olmaktadır. Ancak mazının fiyatı da rekor durumundan büyük oranda etkilenmekteydi. Üretiminin az olduğu yıllarda fiyat yükselmesi kaçınılmazdı. 1734 yılında Ocak ayında 56-58 dolar/kintal olan mazı fiyatları¹¹⁷ kötü rekor nedeniyle yıl içinde devamlı bir yükseliş seyretmişti. Temmuz ayında mazı fiyatları acente Stratton için Londra'daki patronu Radcliffeler için alım üst sınırı olarak belirlenen 75 doları çoktan geçerek 77 dolara kadar

¹¹³ **SP**, 110/72, s. 426, Haleb ve İskenderun Gümrükleri Tarifesi, (16 Z. 1122/5 Şubat 1711).

¹¹⁴ **HS.**, 4, 84/186, (24 M. 1154/11 Nisan 1741).

¹¹⁵ Söz konusu 11 berat için bkz. **HS.**, 3, 203-204/344, (ty., tt: Z. 1148 veya gurre-i M. 1149/Mayıs 1736); **HS.**, 3, 253/404, (gurre-i M. 1150/1 Mayıs 1737); **HS.**, 3, 319-320/485, (ty., tt: Z. 1150/Mart Nisan 1738); **HS.**, 4, 10/18, (23 Ş. 1149/27 Aralık 1736); **HS.**, 4, 64/141, (ty., tt: 1152/1740); **HS.**, 4, 127-128/260, (ty., tt: Z. 1153/1741); **HS.**, 4, 167-168/342, (15 N. 1154/24 Kasım 1741); **HS.**, 5, 86-87/188, (ty., tt: 29 Za. 1155/25 Ocak 1743); **HS.**, 5, 94-95/202 (ty., tt: Za. 1156/Ocak 1744); **HS.**, 5, 176-177/367, (ty., tt: Za. 1157/Ocak 1745); **HS.**, 1, 257-258/467, (ty., tt: Za. 1162/Ekim Kasım 1749).

¹¹⁶ **DE/R/B**, 226/6, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (8 July 1734/19 July 1734).

¹¹⁷ **DE/R/B**, 226/1A, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (16 January 1734/27 January 1734).

çıkıyordu¹¹⁸ ve İngiliz ve Fransız tüccarlar mazı alımına devam etmekteydiler¹¹⁹. Ağustos ayında piyasada kintali 73,1/2 dolara gerilemişti¹²⁰, Ekim ayına gelindiğinde ise rekoltenin Lübnan bölgesinde de düşük seyretmesi¹²¹ ve pahalı ipeğe alternatif olarak görülmesi nedeniyle mazı fiyatları daha da yükselerek 95 dolara çıkmıştı. Yükselen fiyatlar karışığında İngiliz tüccarların bir kısmı zaten pahalı olarak aldıkları mazıyı İngiltere'ye göndermek yerine Haleb'te yeniden satarak nakte çevirmeye çalışıyorlardı¹²². Fiytalardaki bu yükseliş karşısında Avrupalı acenteler de mazı alımını bırakmışlardı. Acente Stratton 1734 yılında Arthur Radcliffe adına İskenderun'dan *Dragon* gemisine yüklediği mallar arasında 2.595 dolarlık malın içinde 2.012 dolar tutarında sadece 62 çuval mazı bulunmaktaydı ve patronuna ait yaklaşık 7.500 doları Haleb içinde kredi olarak dağıtmayı daha karlı bir iş olarak görmüştü¹²³. Haleb'te ertesini yıl Şubat 1735'te mazı fiyatı 86 dolardı ve Musul'dan gelecek iyi rekolteli bol mazı ile fiyatın yeniden 80 dolara kadar gerilemesi beklenmekteydi¹²⁴. Mayıs'ta Musul'dan bir miktar daha mazı geldiğinde ise fiyat ancak 82 dolara gerilemişti¹²⁵ ve *Euphrates* ve *Halifax* gemileri ile acente Richard Stratton Londra'ya Radcliffelere toplam 266 çuval mazı göndermişti¹²⁶. Temmuz ayında henüz yeni mahsul mazı piyasaya gelmediği halde fiyatlar 70 dolara kadar düşmüştü¹²⁷. Ağustos ayında da mazı alımına devam etmekteydi¹²⁸.

¹¹⁸ **DE/R/B**, 226/7, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (13 July 1734/24 July 1734).

¹¹⁹ **DE/R/B**, 226/6, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (8 July 1734/19 July 1734).

¹²⁰ **DE/R/B**, 226/8, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (17 August 1734/28 August 1734).

¹²¹ Lazkiye'de bulunan Wakeman, Stratton'a son rekoteden 20 kintralden daha fazla mazı alamadığını bildirmişti. **DE/R/B**, 226/10, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (24 September 1734/5 October 1734).

¹²² **DE/R/B**, 226/10, Haleb'den Richard Stratton'dan, Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (24 September 1734/5 October 1734)

¹²³ **DE/R/B**, 226/10, Haleb'den Richard Stratton'dan, Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (24 September 1734/5 October 1734).

¹²⁴ **DE/R/B**, 226/17, Haleb'den Richard Stratton'dan, Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (8 February 1735/19 February 1735).

¹²⁵ **DE/R/B**, 226/25, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (22 May 1735/2 June 1735).

¹²⁶ **DE/R/B**, 226/24, Haleb'den Richard Stratton'dan, Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (17 May 1735/28 May 1735).

¹²⁷ **DE/R/B**, 226/32, Haleb'den Richard Stratton'dan, Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (7 July 1735/18 July 1735).

Ağustos-Eylül ayları arasındaki bu fiyat hareketlerinden piyasaya mazının ilk gelişi ile piyasada tükenmeye başlanması süreci ile doğru orantılı olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen haziran-temmuz aylarında toplanıp Haleb'e sevk edilen mazi Ağustos ayında piyasaya girmekte¹²⁹ ve ilk mahsulün gelişi ve rekolte hakkındaki ilk bilgiler ile fiyatlar belirlemekteydi. Sonbahar'a doğru ise artık alımların tamamlanması ile mazi tekrar normal fiyatına doğru gerilemekteydi. Sonbahar kış döneminde ise fiyat genelde durağan seyretmekte ve çok büyük iniş çıkışlar yaşanmamaktaydı. Fiyat hareketliliği piyasaya yeni mazi girişi olduğunda meydana gelmekteydi. Mayıs ayına kadar süren alımlar ise bir önceki yıldan üreticilerin ellerinde veya tüccarın depolarında kalan mazının yeni mahsul öncesinde satışını göstermektedir. Haleb piyasasındaki mazi fiyatlarında bu artış ve dalgalanmalar Davis'in belirttiği gibi İngiltere'de mazi ikamesi olarak sumağa yönelişi artırmış olabilir. Zira 18. yüzyılın başında Ekim 1701'de 36 dolar olan mazi fiyatı¹³⁰, Ağustos 1734'ten önce 74 dolara ve Ekim ayında 95 dolara kadar çıkmıştı. Musul'dan gelen mazının yoldaki bazı masraflar nedeniyle fiyatının daha da arttığı görülmektedir. 1701 yılında adı İngiliz acente Samuel Harvey'in yazdıklarına göre Musul yolunda göçebe Araplar'a ödenmek zorunda kalınan paralar nedeniyle mazi fiyatlarının daha Haleb piyasasına girmeden yükselmesine neden olmaktadır¹³¹.

18. yüzyılın ikinci yarısında da Musul'dan Haleb'e yönelik mazi ticaretinin önemini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Seyyah Niebuhr 1766 yılında Musul-Mardin-Urfa-Haleb arasında kervan ile yolculuk yapmıştı. Bu kervanda 1.300'ü mazi, 120'si Hindistan ve İran kumaşları ve 45'i de kahve yüklü develer ile muhtelif mallar yüklü 500-600 kadar at, katır, merkep ile 400 kadar yolcu vardı¹³².

¹²⁸ **DE/R/B**, 226/35, Haleb'den Richard Stratton'dan, Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (26 August 1735/6 September 1735).

¹²⁹ **DE/R/B**, 226/35, Haleb'den Richard Stratton'dan, Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (26 August 1735/6 September 1735).

¹³⁰ **SP**, 110/22, s. 63, Haleb'den Londra'ya Edward Bovey'e, (15 October 1701/26 October 1701).

¹³¹ **SP**, 110/22, s. 64, Haleb'den Livorno'ya Gould Dorman ve Harriman ortaklara, (15 Ekim 1701/26 October 1701); **SP**, 110/22, s. 64, Haleb'den Londra'ya William Cheslyn'e, (15 Ekim 1701/26 October 1701).

¹³² Niebuhr aktaran, Ahmet Gündüz, **Musul 1523-1639**, s. 308.

1.1.2.1.4. Erzurum

Haleb'e ulaşan bir diğer kervan Erzurum'dan kalkan kervanlar idi. Şehir İran'dan gelen kervanlar için bir kavşak noktası olup, Anadolu'nun en önemli gümrük noktalarından birisiydi. Erzurum'a İran, Gürcistan ve Hindistan'dan gelen başta ipek olmak üzere ravent, ilaçlar, kumaşlar, kök boya¹³³, ipek böceği tohumu gibi mallar getirilmekte ve buradan tekrar Tiflis, Trabzon, Tokat ve Haleb yönüne dağıtılmaktaydı. Bu ürünlerden Haleb'e ravent, kaz ayağı, keçi yünü ve İran menşeli ipekler gelmekteydi¹³⁴. 1703 yılı başlarında toplam 500 balya İran ipeği taşıyan büyük bir kervanın Erzurum'dan Haleb'e geldiği haberleri ulaşmıştı. Parça parça olarak Ocak 1703'te Haleb'e ulaşan bu büyük kervan ile 240 balya sherbasse ipeği, 80 balya ardasset ipeği ve 100 balya ardass ipeği gelmişti. O sırada bunlardan başka Haleb piyasasında 300 balya serhbasse ipeği, 130 balya ardasset ipeği ve 150 balya ardass ipeği ile 90 kintal beyaz ipek bulunmaktaydı¹³⁵. Seyyah Tournefort'un kentte bulunduğu Haziran 1701'de savaş ve güvenlik sorunları nedeniyle Bağdat-Haleb arası yol bir süre kapalı kaldığı için Hindistan ve İran'dan gelen mallar Erzurum'a ulaşmaktaydı ve buradan dağılmaktaydı. Ayrıca Erzurum'a 5-6 günlük çevre mesafeden bolca mazı getirilirdi. Erzurum-Haleb arasını kervanlar 35 günde katederdi, ancak bu yol bölgedeki Kürt aşiretlerinin sürekli tehdidi altında idi¹³⁶. 18. yüzyıl başlarında Erzurum'da İngiliz ticaret acenteleri de bulunmaktaydı. Tarihi ipek yolu üzerindeki bu önemli gümrük kentinin aynı zamanda İran ipeğinin Osmanlı devleti içinde dağıtım noktası olması yabancı tüccarları da buraya çekmiş olmalıdır. 1642 yılında şehirde farklı doğu ülkelerinden gelmiş tüccarlar için toplam 31 hane tahsis edilmişti¹³⁷ 1704 yılında, daha önce Erzurum'da bulunmuş olan İngiliz tüccar Alexader Prescott East India Company'nin Isfahan temsilcisi olarak

¹³³ Seyyah Tournefort Tiflis'ten ve Gürcistan'ın diğer bölgelerinden her yıl Erzurum'a iki bin deve yükü kök boya gönderildiğini belirtir. Joseph de Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, c. II, (edt. Stefanor Yerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2005, s. 160.

¹³⁴ **SP**, 110/22, s. 49v-50 Haleb'den Londra'ya Edward Bovey'e, (23 August 1701/3 September 1701); **SP**, 110/22, s. 79, Haleb'den Londra'ya, John Harvey ve Edward Bouvey'e, (15 November 1701/26 November 1701).

¹³⁵ **SP**, 110/22, 206, Haleb'den Londra'ya William Cheslyn'e (1 February 1703/12 February 1703).

¹³⁶ Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, c. II, s. 130-134.

¹³⁷ Bilgehan Pamuk, "İpek Yolu Ticareti ve Erzurum", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. XXII/2, (Aralık 2007), İzmir 2007, s. 132/125-143.

görevlendirilmişti¹³⁸. 18. yüzyıl başlarından bir süreliğine Erzurum üzerinden gelen İran ipek ticaretinde bir gerileme olmuştur. Bu gerileyiş Rusya'nın ipek ticaretini kendi topraklarına çekme gayretinin bir sonucudur. 1705-1715 arası gerçekleşen bu gerilme 1718'de tekrar düzelmiş¹³⁹ ve 1720'lerde İran içinde başlayan karışıklıklar ve 1723'te Osmanlı ordusunun İran'a savaş ilanı ve sonrasındaki gelişmeler Erzurum şehrinin ticari yaşamını olumsuz etkilemiştir.

1.1.2.1.5. Hac Kervanı

Haleb'in ticari yaşamında önemli kervan bağlantılarından birisi de her yıl düzenli olarak yapılan ve geliş ve gidişte Haleb'e uğrayan Hac kervanı oluşturmaktaydı. Genelde Ramazan ayından önce İstanbul'dan Şam'a ulaşan ve ramazan ayını Şam'da geçiren¹⁴⁰ kervan Ramazan öncesinde Haleb piyasasına bir canlılık getirmekteydi. Bu kervandaki deve sayısı 30-40 bini bulabilmekteydi. Her bir devede ortalama bir yolcu olduğundan hareketle kervanda yaklaşık 30-40 bin hacı olduğu hesap edilebilir¹⁴¹. Nitekim 1701 yılında Hac dönüşü yolda baskına uğrayan ve sağ kalanlarından ancak 150 kişinin zorlukla Şam'a ulaşabildiği Hac kervanında ölenlerin sayısı İstanbul'a 30.000 olarak bildirilmişti¹⁴². Kervan'daki hacı sayısı Şam'dan ve Mısır'dan katılanlarla birlikte kimi zaman 60-70 bini bulmaktaydı¹⁴³. Hac kervanı gidiş yönünde İstanbul'dan hareket ederek ve Anadolu'nun sol kolu güzergâhını kat edip Haleb'e ulaşmakta ve oradan Şam'a hareket etmekteydi. Hac kervanı İstanbul'da yola çıktıktan sonra yolda sayısı artarak büyüyen bir kervandı. Kervan'a Haleb'ten ve Şam'dan önemli bir katılım olmaktadır. Bu katılım hacıların

¹³⁸ SP, 110/23, 82v, Haleb'den Benderabbas'a William Lee, James Rawlins ve Edward Dennis'e (9 February 1705/20 February 1705).

¹³⁹ Neşe Erim, "Erzurum Gümrüğü, as an International Transit Center, and Some Problems of Administration", **Osmanlı Araştırmaları**, c. XVI, İstanbul 1996, 189-197.

¹⁴⁰ Hac kervanı 18. yüzyılda ramazan ayını Şam'da geçirmekte ve şevval ayının ilk haftasında Şam'dan ayrılmaktaydı. Karl K. Barbir, **Ottoman Rule in Damascus: 1708-1758**, Princeton University press, Princeton 1980, s. 152. Hac kervanın 16. yüzyılda da Ramazan ayını Şam'da geçirdiği ve Şevval ayı içinde Şam'dan ayrıldığı görülmektedir. Hac kervanın 16. yüzyılda Şam için önemi hakkında bkz. Muhammad Adnan Bakhit, **The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century**, Librairie du Liban, Beyrut 1982, s. 107-115.

¹⁴¹ Özvar, "Osmanlı'da Gümrükler ve Kervanlar", s. 120-121.

¹⁴² Mehmet Topal, "Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, Nusretname- Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)", **Marmara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2001, s. 506-507.

¹⁴³ Kahire kervanı tek başına 40-50 bin kişiden müteşekkil olmaktadır. Bkz. Münir Atalar, **Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları**, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 1991, s. 135.

katılımı ile insan sayısı bakımından olurken aynı zamanda mal ve deve sayısı bakımından da artış olmaktaydı.

Kervanın kutsal topraklara gidişinde dönüşüne nazaran daha sönük bir ticari faaliyet söz konusuydu. İngiliz tüccarlarının yazışmalarına yansıyan bilgilere göre kervan İstanbul'dan Hicaz'a götürülmekte olan surre ve değerli hediyeleri taşımaktaydı. Haleb'ten yünlü kumaş almakla ayrıca Haleb piyasasından önemli miktarda doğrudan ve dolaylı krediler şeklinde nakit para ve altın şeklinde almakta¹⁴⁴ ve bu krediyi dönüşte mal veya nakit olarak ödemekteydi. Kervan Haleb'e ticari bakımdan en kayda değer katkıyı dönüşte getirdiği mallar ile sağlamaktaydı. 1701'deki baskın sonrası kervanın kayıplarına dayalı olarak birçok kimsenin maddi olarak büyük kayıplar içinde kaldığı rapor edilmişti¹⁴⁵. Haleb'ten bazı ürünleri Mekke'ye taşıyan bu kervanın dönüşte ise, Mekke'den başta Yemen kahvesi olmak üzere tülbent tarzı ince kumaşlar, bazı ilaç ürünleri, Hindistan'dan Mekke'ye ulaşan Lahor çiviti ve muhtemelen Yemen çivitini Haleb'e taşıdıkları ve yine Haleb'ten aldıkları başka malları da İstanbul'a götürmekteydi. İngiliz acente Samuel Harvey miktar belirtmeden kervanın önemli miktarda kahve taşıdığı belirtmekte ve hac kervanın dönüşünde Şam kahve gümrüğünün önemli miktarda gelir sağladığı bildirilmekteydi¹⁴⁶. Kahvenin ardından en önemli mal ise çivittir. Gerek Yemen çiviti ve gerekse Lahor çiviti Haleb piyasasında oldukça fazla müşteri bulmakta ve müstemmen tüccar tarafından Avrupa'ya ihraç edilmekteydi. Hac kervanı ile gelen mallarda İngiliz tüccarlar tarafından ilgi ile takip edilmekte ve Londra ile yapılan yazışmalarda Hac kervanı ile gelmesi beklenen mallar bildirilerek ticari yatırımlara dair görüş sorulmaktaydı. İngiliz tüccarların hac kervanının dönüşünde Haleb'te kervana hatırı sayılır miktarda yünlü kumaş satmayı umdukları görülmektedir. Dönüş yolundaki Hac kervanının Haleb'e ulaşması İngiliz tüccarlarca Haleb piyasasını

¹⁴⁴ SP, 110/22, 15, Haleb'den Kıbrıs'a Dominico Jauna ve ortağına, (13 March 1701/24 March 1701).

¹⁴⁵ Acentenin raporuna göre birçok borç davası Haleb mahkemesine yansımaya başlamıştı. SP, 110/22, 50v, Haleb'den Londra'ya Thomas Nicolls'a, (23 August 1701/3 September 1701).

¹⁴⁶ Şam gümrüğünün gelirleri sürekli olarak İngiliz acente Samuel Harvey'in gözetimindeydi. Zira Şam kahve gümrüğünün gelirlerini iltizamla alan Abdurrahman Ağa'nın Harvey'e kredi borcu vardı ve bu borcun geri ödenmesinden Şam kahve gümrüğünden elde edilecek gelirin önemi büyüktü. Bkz. SP, 110/22, s. 31, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (26 May 1701/6 June 1701).

canlanması için önemli bir umut olarak beklenmekteydi¹⁴⁷. 1702 yılında Haleb'te bulunan ve adı bilinmeyen acente Marsilya'da bulunan ticari ortağı Vitto D'Santamante'ye Temmuz ayının son günlerinde, yakında gelmesi beklenen hac kervanı ile gelecek olan kahve, tellamis ve Mekke sinamekisi için fikirlerini sormaktaydı¹⁴⁸. 1755 Kasım ayı içinde Haleb'e ulaşması beklenen hac kervanında 800 churle¹⁴⁹ çivit olduğu haberi Haleb'e ulaşmıştı. Bu haberin gerçek olması durumunda Colville Bridger çivit fiyatının Haleb'te 400 dolara kadar gerileyeceği tahmin ettiğini belirtmekteydi¹⁵⁰.

Ancak İngiliz tüccarların Hac kervanının dönüşüne dair umutları her zaman gerçekleşmemekteydi, kervanın urban baskınları gibi felaket derecesindeki kayıpları yanında Mekke'de yeterli mal olmaması ya da kıtlık ve kuralığa bağlı olarak kervanın yolda zarar görmesi¹⁵¹ gibi nedenlerle ticari olarak kimi kötü dönemler geçirdiği de olmaktadır. Haleb kervanının bu dini ve ticari yolculuğunda karşılaştığı en büyük tehlike Arap aşiretler tarafından sık sık basılmasıdır. İstanbul'dan aldığı yüklü miktarda hediye ve nakdi taşıyan sürre alayı kervanı Arap aşiretlere yapması gereken ödemeyi yapmadığında her zaman tehlike altında olmuştur. Bu tür baskınlardan korunmak için kervanın başında bulunan emir-i hac'in güçlü aşiretlere yolda paralar dağıtmakta ve böylece baskınlardan emin bir şekilde yoluna devam ettiği gibi para verilen bu arap aşiretleri kervanı diğer aşiretlere karşı korumaya almakta, kervanı koruyan cerde birliklerine tavkiye kuvvet olarak katılmakta ve gerektiğinde deve sağlamaktaydı. Uzun kervan yolculuğunda en tehlikeli bölümlerini Haleb'ten sonra Hicaz'a kadar uzanan yolu oluşturmaktaydı. 18. yüzyılda Hama ve

¹⁴⁷ İspanyol veraset savaşları arefesinde durgunlaşmış olan Haleb piyasası için İngiliz acenteler dönüş yolundaki Hac kervanının Haleb'e ulaşması ile piyasanın bir miktar canlanmasını beklediklerini ifade etmekteydi. **SP**, 110/22, s. 36, Haleb'den Londra'ya John Whalley'e (10 July 1701/22 July 1701).

¹⁴⁸ **SP**, 110/22, s. 163v, Haleb'den Marsilya'ya Vitto D'Santamante'ye, (28 July 1702/8 August 1702).

¹⁴⁹ Hindistan'da çivit için kullanılan bir ölçü birimi olup, yaklaşık 150-170 İngiliz poundu ağırlığı karşılığındadır. Bkz. **A New General Collection of Voyages and Travels Consisting of the Most Esteemed Relations which Have Been hitherto Published in any Language Comprehending Every Thing Remarkable in its Kind in Europe Asia Africa and America**, vol. I, (pub: Thomas Astley), London 1745, s. 463.

¹⁵⁰ **DE/R/B**, 239/4, Colville Bridger'in Haleb mektupları, (31 October 1755/11 November 1755); **DE/R/B**, 239/5, Colville Bridger'in Haleb mektupları, (24 December 1755/4 January 1756).

¹⁵¹ 1703 yılında kervan Mekke'de yeteri kadar mal bulamamış ticari olarak verimsiz bir yıl geçirirken aynı yıl develer için yeterli yiyecek temin edilmediği için de develerin 1.800 adedi çölde telef olmuştu. **SP**, 110/22, s. 243-243v, Haleb'den Londra'ya William Wolseely'e (17 July 1703/28 July 1703).

Humus civarlarında, yani kuzey Suriye’de aşiretlere karşı önlem almak devlet için daha kolay olmaktadır, Şam’ın güneyindeki çöl aşiretleri daha tehlikeliydi ve daha dikkatli bir politika izlemek gerekmekteydi¹⁵². Karl Barbir 1521 yılından 1757 yılına kadar hac kervanına yönelik toplam 54 saldırı tespit etmiştir. 1700-1757 yılları arasındaki saldırı sayısı ise 19’dur. Ancak saldırıların daha da fazla olduğu tahmi edilebilir. Nitekim Barbir kendisi de bu sayının başka kaynaklarla arttırılabileceğini belirtmektedir¹⁵³. Hac kervanına yönelik saldırıların en büyüklerinden birisi 1701 yılında dönüş yolundaki kervana yönelik olanıdır. 1701 Temmuz’unda Mekke’den dönmekte olan kervanın başında bulunan Vezir Çerkez Hasan Paşa kendisinden surre talep eden urban şeyhlerine bu sürreyi vermediği¹⁵⁴ gibi gerekirse karşı koyacağını ima etmiş, ayrıca kendisini bu konuda uyarın etrafındaki kimselere de kulak asmamıştır. Hasan Paşa’nın bu tutumuna, aşiretler hac kervanını Şam’a 6-7 günlük mesafedeki Ula menziline¹⁵⁵ baskın düzenlemek suretiyle karşılık vermişlerdir. Baskında, dönemin kaynağı Nusretname müellifi Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa’nın anlatısına göre hacılardan 30.000 kişi ölmüş ve Vezir Hasan Paşa dahil 150 kişi canını kurtararak Şam’a sığınmıştır¹⁵⁶. Bu baskın önemli miktarda can kaybı yanında kervanın malik olduğu tüm malların da yağmalanması ile sonuçlanmıştır¹⁵⁷.

Kervana yönelik baskın sadece sadece can ve mal kaybına mal olmamış ayrıca kervan ile bağlantılı dolaylı bazı ticari kayıpları da beraberinde getirmiştir. İngiliz temsilci baskını ticari olarak büyük bir hayal kırıklığı ve daha önce

¹⁵² Barbir, **Ottoman Rule in Damascus**, s. 168-169.

¹⁵³ Barbir, **Ottoman Rule in Damascus**, s. 175.

¹⁵⁴ **SP**, 110/22, 51, Haleb’den Galata’ya John Woolley’e (29 August 1701/9 September 1701). Ayrıca bkz. Mehmet Topal, “Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, Nusretname-Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)”, **Marmara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2001, s. 506-507.

¹⁵⁵ **SP**, 110/22, s. 53v, Haleb’den Londra’ya Edmund Dunch’a, (3 September 1701/14 September 1701).

¹⁵⁶ İngiliz temsilci ise net bir rakam vermeden hac kervanında bulunanlardan sadece 1/3’ünün evlerine dönbildiklerini belirtir; **SP**, 110/22, s. 49v-50, Haleb’den Londra’ya Edward Bovey’e, (23 August 1701/3 September 1701). Nusretname müellifi ise sadece 150 hacının canlarını kurtararak Şam’a sığındıklarını bildirir. Ancak İngiliz temsilcinin verdiği 1/3 oranı daha doğru olmalıdır. Zira Nusretname müellifi olaydan 5 hafta sonra ağustos sonunda İstanbul’a ilk ulaşın bilgileri aktarmakla yetinirken, olayları Haleb’de yakından takip eden ve maddi kayıplar konusunda da daha net açıklamalarda bulunması bu konuda İngiliz temsilciyi daha güvenilir kılmaktadır. Olayın Nusretnamedeki anlatımı için bkz. Topal, “Nusretname”, s. 506-507.

¹⁵⁷ Topal, “Nusretname”, s. 506-507.

yaşanmamış derece büyük bir baskın olarak niteler¹⁵⁸. Nusretname müellifi kervanın maddi kaybı ile ilgili olarak net bir rakam vermez ve malların tamamının Arap aşiretleri tarafından yağmalandığını bildirirken, meselenin ticari yönünü ile daha fazla ilgili olan İngiliz acetnenin yazdığı mektuplarda tüm develerin ve malların Arapların eline geçtiğini ve kaçabilen insanların ellerinde bir miktar kumaş ile Şam'a sığınabildiklerini, baskından kurtulan kimilerinin ise çöl şartlarında hayatlarını kaybettikleri belirtilir. Kervandaki hacıların ancak 1/3'ü canlarını kurtarabilmişlerdir. Haleb'teki hesaplamalara göre kervanın maddi kaybı ise 300.000 dolar seviyesindedir¹⁵⁹. Bu ticari olarak telafisi pek mümkün olmayan bir kayıp olarak görülmektedir. Zira hacılar Mekke'den ucuz fiyata bol miktarda Tellamies ve çivit almışlardır. Baskından sonra Haleb'e hac kervanı ile gelmesi beklenen çivit ve kahve fiyatlarının Haleb piyasasında yükseldiği gözlemlenmektedir. Lahore çiviti¹⁶⁰ fiyatı 300 dolardan 340 dolar/churle'ye kahve ise 245 dolar/kintal'e yükselmiştir¹⁶¹. Kayıplar bir sonraki yılı da olumsuz etkilemiş ve güvenlik endişesi sebebiyle İstanbul'dan gelecek hacıların ve surrenin deniz yoluyla Mısır'dan gönderilmesi nedeniyle Haleb ticareti yine beklediği kazancı elde edememiştir¹⁶². Öte yandan kervan baskını bir dizi zincirleme kayıpta beraberinde getirmiştir. Mekke kervanda bulunan kahvenin değeri 16.000 dolar civarındadır. Bu kadar kahvenin de bu baskın sırasında kaybedilmesi kahve gümrüğünü iltizam eden Abdurrahman Ağa'nın gelirlerinde ciddi bir düşüşe neden olmuştur. Bu düşüş Abdurrahman Ağa'ya borç veren İstanbul'da mukim İngiliz tüccar John Woolley'i de olumsuz etkilemiştir¹⁶³. Hac kervanın soyulmasının bir diğer sonucu İngiliz tüccardan kredi alan hacıların bu

¹⁵⁸ SP, 110/22, s. 49v-50 Haleb'den Londra'ya Edward Bovey'e, (23 August 1701/3 September 1701).

¹⁵⁹ İngiliz acente başka bir yerde bu rakamı 6.000 kese dolar olarak verir, bkz. SP, 110/22, s. 55v, Haleb'den Londra'ya William Cheslyn'e, (8 September 1701/19 September 1701).

¹⁶⁰ Lahor çiviti hac kervanı ile Haleb'e ulaşmakla birlikte bir miktar Lahor çivitinin Hindistan'dan doğrudan karayoluyla Haleb'e ulaştığı da anlaşılmaktadır. Ancak Doğu Hindistan şirketinin faaliyetlerini yoğunlaştırması ile daha fazla çivit okyanus yoluyla Avrupa'ya ulaşmaya başlamıştır. Malachy Postlethwayt, "Lahor", **Universal Dictionary of Trade and Commerce**, vol 1, London 1774. (Bu sözlükte sayfa numarası olmadığı için sadece madde başlığı verilmekte iktifa edilmiştir).

¹⁶¹ SP, 110/22, s. 49v-50, Haleb'den Londra'ya Edward Bovey'e, (23 August 1701/3 September 1701); SP, 110/22, 50v, Haleb'den Londra'ya Thomas Nicolls'a, (23 August 1701/3 September 1701).

¹⁶² SP, 110/22, s. 106v-107v, Haleb'den Londra'ya, Bay Edward Bouey'e, (17 February 1702/28 February 1702).

¹⁶³ SP, 110/22, s. 51, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (29 August 1701/9 September 1701).

kervanda mallarını kaybetmeleri olmuştur, acente bu durumda kredilerin geri ödemelerini de sorun yaşanacağını bildirmekteydi¹⁶⁴.

1.1.2.2. Haleb Yakın Çevresindeki İpek Üretim Merkezleri

1.1.2.2.1. Antakya

Haleb'in yakın çevresindeki önemli şehirlerden birisi Antakya'dır. Antakya aynı zamanda ürettiği ticari ürünler bakımında da Haleb'in uluslararası ticaretinde önemli bir yeri vardı. Antakya'dan gelen ipek ve ipekli ürünler 18. yüzyılda Haleb piyasasında önemli bir yer tutmaktaydı. Şehrinin ticari kapasitesi 16. yüzyılda çok büyük değildir. 1570'te şehirde 103 dükkanlı bir bedesten ve iki katlı ve toplam 50 odalı bir han ile Cafer Ağa vakfına ait olan Han-ı sebil isimli bir kervansaray bulunmaktaydı¹⁶⁵. 16. yüzyıldan Antakya ve yakın çevre köylerinde toplam 5 adet ipek dolabı mevcuttur ve ipek ve ipekli kumaş üretimi yapılmaktadır¹⁶⁶. Gündüz, mukataa kayıtlarından hareketle Antakya merkezindeki ipek dolabında 1550'de 187,5 batman, 1570 ve 1584 yıllarında ise 250 batman ipek işlendiği tahmininde bulunmaktadır¹⁶⁷.

1710 yılında Antakya'da 1.161 esnaf ve 2.332 erkek nüfus bulunmaktaydı¹⁶⁸. 18. yüzyılda Antakya bölgedeki önemli bir ipek üretim merkezlerinden birisi haline gelmişti. 18. ve 19. yüzyıllar boyunca şehre gelmiş olan seyyahların büyük kısmı şehirdeki ipek böcekçiliği ve dut ağaçlarından ilgi ile bahsetmişlerdir¹⁶⁹. Kente ikinci gelişinde 1738 yılında Süveydiye'den şehre gelmiş olan Seyyah Richard Pococke bölgedeki dut ağaçlarını ve ipek böcekçiliğinin gelişmiş olduğundan bahsetmektedir¹⁷⁰. İskenderun'daki İngiliz konsolosu Abraham Parson 1772'de

¹⁶⁴ SP, 110/22, s. 53, Haleb'den London'ya John Cary ve ortağı 'na, (3 September 1701/14 September 1701).

¹⁶⁵ Halil Sahillioğlu, "Antakya", **DİA.**, c. III, İstanbul 1991, s. 231/228-232.

¹⁶⁶ Antakya'da 16. yüzyılda ipek üretimi yapılan köyler için bkz. Ahmet Gündüz, **XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584)**, Mustafa Kemal Üniversitesi yay., Hatay 2009, s. çeşitli yerler.

¹⁶⁷ Gündüz, XVI. Yüzyılda Antakya Kazası, s. 165-166.

¹⁶⁸ Sahillioğlu, "Antakya", s. 231.

¹⁶⁹ Avrupalı seyyahların Antakya hakkındaki gözlemleri için bkz. Ataman Demir, **Çağlar İçinde Antakya**, Akbank Kültür ve Sanat yay., İstanbul 1996.

¹⁷⁰ Richard Pococke, **A Description of the East and Some other Countries**, c. II, part 1, London 1745 s. 187.

Antakya ve çevresinde Suriye'nin diğer kısımlarına nazaran daha fazla ipek üretimi yapıldığını, elde edilen ipeğin büyük bir kısmının Haleb'e ham olarak gönderildiğini buradan da yine büyük bir kısmının Fransa ve en çok da İngiltere'ye ihraç edildiğini belirtir¹⁷¹.

Özellikle 1720'den sonra İran-Osmanlı savaşları nedeniyle İran ipeği eskisi gibi Haleb'e ulaşmamaya başlayınca ipek açığı bölgede daha önce de üretilen ve üretimi artmaya başlayan ipek ile karşılanmaya çalışılmıştır. Bu tarihten sonra İngiliz tüccarların Antakya ipeğine olan ilgilerinin daha da arttığı ve Haleb piyasasına gelen Antakya ipeğini İngiliz acentelerin daha dikkatli bir şekilde takip ettikleri görülmektedir. İran ipeğinin az olduğu dönemlerde Antakya ve Trablusşam ipeği İran ipeğine alternatif olarak İngiliz tüccarlarca piyasadan alınmaktaydı¹⁷². Ocak 1735'te acente Richard Stratton Haleb piyasasına gelmesi beklenen Antakya ipeğinin fiyatını takip etmekte ve uygun bulursa almayı umut etmekteydi¹⁷³. Ancak Antakya ipeğinin fiyatı Haleb piyasasında beklediğinde daha yükseğe, 17 dolara çıkmıştı¹⁷⁴.

İngiliz tüccarların. 18. yüzyılda Antakya'da da kredi dağıttıkları görülmektedir. Antakya ayanı ve ahalisinin Antakya'dan toplanan vergilerini ödemek üzere İngiliz tüccarlardan borç aldığı görülmektedir¹⁷⁵. 11 Haziran 1736 tarihli bir belgeye göre Antakya ayan ve ahalisinin İngiliz tüccarından Mayıs 1732 (1144 Zilhicce) tarihinde "Antakya kazasının a'yan ve ahalisi kaza-yı mezbureye isabet eden imdâd-ı seferiye hususu için¹⁷⁶" 13.500 guruş borç almışlar ancak borcu ortak olarak ödemesi gereken bazı kimseler hisselerine düşen miktarı ödemedikleri için

¹⁷¹ Parsons, *Travels in Asia and Africa Including a Journey from Scanderoon to Aleppo*, s. 72.

¹⁷² **SP**, 110/22, s. 170v, Haleb'den Londra'ya Edward Bovey'e, (9 August 1702/20 August 1702).

¹⁷³ **DE/R/B**, 226/14, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (10 January 1735/21 January 1735).

¹⁷⁴ **DE/R/B**, 226/19A, Haleb'den Richard Stratton'dan, Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (23 February 1735/6 March 1735).

¹⁷⁵ İngiliz tüccarların Antakyalı tüccarlarla olan kredi ilişkileri ve davalar ile ilgili örnekler için bkz. Abdulkadir Gül, "Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)", **Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi**, Erzurum 2008, s. 190-191.

¹⁷⁶ İngiliz tüccardan alınan bu borcun imdad-ı seferiye için alındığı borcun İngiliz tüccara geri ödenmemesi üzerine Antakya kadısına yazılan belgeden anlaşılmaktadır. Bu belgenin neşredilmiş metinleri için bkz. Doğan Gün, "XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara 2006, Ek V.

dört yıl geçmesine rağmen borç ödenmeden kalmıştır. İstanbul'dan gönderilen fermanla söz konusu borcu ödenmemesi üzerine İstanbul'daki İngiliz elçisi Everard Fawkener'in ordu-yu hümayuna başvurarak borcu ödenmesini talep ettiği ve bu sebeple hisselerine düşen miktarı ödemeyenlerin marifet-i şer ile ödemelerinin sağlanması, ödemedikleri takdirde İstanbul'a gönderilmelerini talep edilmişken, söz konusu bu borcun ödenmediği gibi tekrar 3.700 kuruş daha borçlandıkları anlaşılması üzerine 13.500 kuruş ve 3.700 kuruş olmak üzere toplam 17.200 kuruşluk borçtan hisselerine düşen miktarı ödemeyenlerin İstanbul'a gönderilmeleri emredilmiştir¹⁷⁷. Sicil kaydından anlaşıldığına göre asıl borç 11.000 kuruştur ve muhtemelen faiz tutarı da dahil edilince 13.500 kuruş olmuştur¹⁷⁸. Bu ferman üzerine Halep Valisi ve kadısı tarafından Antakya kadısı ve voyvodasına bu borcun ödenmesini belirten emirler gönderilmiştir¹⁷⁹. Daha sonra ise, önce İngiliz konsolosunun tercümanı Anastasis vasıtasıyla borcun tamamının 15 kese üzerinde anlaşarak sulh yoluyla ödenmesi gündeme gelmiş ise de bu gerçekleşmemiş görünmektedir. Sonrasında borcun bir kısmı olan 5.000 kuruş ahaliden toplanmakla birlikte yine tüccara ödenmediği gibi geri kalanı kısım da yine ödenmeden kaldığı anlaşılmaktadır¹⁸⁰.

Şubat 1737 tarihli bir diğer belgede ise Antakya halkının zimmetlerinde bulunan, miktarı belirtilememiş İngiliz tüccar temessükkerini zamanında ödemedikleri, bu nedenle konsolos Louis'in¹⁸¹ girişimlerde bulunmuş ve bu borcun daha fazla geciktirilmeden ödenmesi emredilmiştir¹⁸².

Yukarda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere İngiliz tüccarların bölge halkı ile yüksek miktarları bulan borç ilişkileri bulunmaktadır. Verilen örnekler ticari bir faaliyetten ziyade bu borçların finansman işlemlerden kaynaklandığı göstermektedir. Antakya ahalisi zaman zaman avarız vergisi gibi bazı vergilerin

¹⁷⁷ HS., 3, 220-221/377, (evail-i S. 1149/11 Haziran 1736).

¹⁷⁸ HS., 3, 220-221/377, (13 Z. 1144/7 Haziran 1732 tarihli borç kaydının kopyası).

¹⁷⁹ HS., 3, 220-221/377, (22 B. 1149/26 Kasım 1736 ve 26 B. 1149/30 Kasım 1736).

¹⁸⁰ İlgili sicil kayıtları da Doğan Gün tarafından asılları ile birlikte yayınlanmıştır, bkz. "XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)", Ekler Bölümü.

¹⁸¹ Bu tarihte Haleb'deki İngiliz konsolosunun adı Nevil Coxe'tur, belgede konsolos olarak belirtilen Louis isimli kişi kaçıllara veya hazinedar gibi üst düzey bir konsolosluk görevlisi veya tercüman olmalıdır.

¹⁸² Bu borç meselesi ile ilgili sicil kayıtları için ayrıca bkz. Gün, "XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı", s. 76-83 ve ekler bölümü.

ödenmesi için İngiliz tüccarlardan borç almak durumunda kalmıştır. Bu borçların geri ödenmesi sorumluluğunun şehir eşrafı ile ayan tarafından yüklenildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1736 tarihli borç kayıtlarında geri ödemedenden sorumlu kimseler arasında ayanların isimleri mevcuttur¹⁸³.

Ancak bu tür finansal ilişkilerin 19. yüzyılda imparatorluğun başka bölgelerinde göreceğimiz üzere güçlenen ayanların ve yabancı tüccarların bu kredi ilişkilerini kullanarak bölgedeki üretimi kendi amaçları ve çıkarları doğrultusunda şekillendirici veya organize edici bir faaliyete giriştiklerine dair bir durum söz konusu değildir. En azında bu tür ilişkilerde tarafların anlaşmazlıklarını çözümlenme hususunda İstanbul'un hala etkin bir şekilde müdahale ettiğine dair örnekler mevcuttur¹⁸⁴. Ayrıca 18. yüzyılda bölgedeki ticaretin genel durumu da bu tür ilişkilerin gelişmesini sağlamaktan uzak görünmektedir. 19. yüzyılda ise bölgede İngilizlerin gerek ipek üretimini artırma ve gerekse alt yapı imkanlarını geliştirme girişimlerine rastlanmaktadır. 1799-1825 yılları arasında 25 yıl İngiltere'nin Haleb konsolosu olarak görev yapan ve 1833 yılında Süveydiye'ye (Samandağı'na) yerleşen John Barker, Asi Nehri ağzına yakın bir yerde bir konak inşa ettirmiş, bölgede tarımı geliştirme gayretlerinde bulunmuş, İtalya'dan iyi cins ipek böceği yumurtaları getirterek bunları halka dağıtarak iyi kalite ipek üretimini arttırmaya çalışmıştır. Aynı dönemde bölgeden bulunan Albay Chesney de bölgede bölgede Asi nehri üzerinde ulaşım üzerine bazı projeler hazırlamıştır¹⁸⁵.

1.1.2.2.2. Lazkiye

Lazkiye limanı bölgede Avrupa ile ticaretin sürdürüldüğü önemli limanlardan birisidir ve yüzyılda Trablusşam'a bağlı bir kadılık merkezidir¹⁸⁶. Liman ile şehir arası yaklaşık 1 millik bir mesafedir. Evliya Çelebi bu mesafeyi bin adım olarak verir¹⁸⁷. Liman dairesel bir alana sahiptir ve derinliği çok azdır en derin yeri sadece

¹⁸³ Gün, "XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı", s. 80.

¹⁸⁴ Davaların İstanbul'a yansması ve çözüm süreçleri için bkz. Gül, "Antakya Kazası", s. 191-192.

¹⁸⁵ Gün, "XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı", s. 82. Ayrıca bkz. John Carne, **Syria, the Holy Land & Asia Minor**, v. III, London [t.y.], s. 45.

¹⁸⁶ **BOA. A. DVNS. DVE. d.**, 36/2, 21/72, (fi evâil-i B. 1165/15-25 Mayıs 1752).

¹⁸⁷ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, IX. Kitap, (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff), YKY yay., İstanbul 2005, s. 182.

8-9 feet derinliğindedir ve girişi de oldukça dar olduğu için ancak kayık ve küçük gemilerin girişine uygundur¹⁸⁸. Liman güney-doğu rüzgarlarına açık olup bu yöndern sert esen rüzgarlar limandaki gemiler için tehlikeli olabilmekteydi¹⁸⁹. Kıyıdaki İbnihani Burnu rüzgarlara karşı bir korunak sağlamıştır¹⁹⁰. Seyyahlar Egmond van de Nijenburg ve John Heyman'ın Lazkiye ait 18. yüzyıldaki gözlemleri, 17. yüzyıl sonlarından itibaren Mataracızade ailesine mensup olan ve daha sonra bölgede idareci olacak olan Kaplan Ağa'nın¹⁹¹ bölgedeki karışıklıkları sonlandırmaya yönelik girişimleri, Lazkiye'ye yönelik müslüman ve gayrimüslim nüfusu iskan faaliyetleri ve ticareti özendirici gayretlerinin şehir halkının zihninde hala canlılığını koruduğu yönündedir. Seyyahların notları şehrin kendi ziyaretleri sırasında hanlar, kervansaraylar ve pazaryeri bakımından gelişmiş bir yer olduğunu yönündedir¹⁹².

Evliya limandaki çok büyük olmayan gümrük binaları yanında üzerinde tüccarların ikametine uygun odası bulunan 40-50 civarında depo bulunduğunu ve bu depoların Mısır ve müstemen tüccarlar tarafından kullanıldığını belirtir¹⁹³. Ancak seyyahlar Egmond ve Heyman'ın kayıtlarına göre Lazkiye'de herhangi bir Avrupalı tüccar veya konsolos bulunmamaktadır. Fakat Fransız gemileri zaman zaman tütün almak üzere limana uğramaktadırlar¹⁹⁴. Seyyahlar limanda 6 adet küçük Fransız gemisinin Suriye limanları ile Dimyat arasında Türk tüccarların mallarını taşımak üzere beklemekte olduğunu ayrıca birkaç adet de İngiliz gemisi bulunduğunu

¹⁸⁸ Johannes Aegidius van Egmond [van de Nijenburg] - John Heyman, **Travels through part of Europe, Asia Minor, the Islands of the Archipelago, Syria, Palestine, Egypt Mount Sinai**, vol. II, [edt. J. W. Heyman], London 1759, s. 318-319. Seyyah John Heyman ve Johannes Aegidius van Egmond van der Nijenburg adına yayımlanmış bu seyahatname her iki yazarın da mektuplarının ve seyahat notlarının John Heyman'ın yeğeni J. W. Heyman tarafından düzenlenip basılmış halinden oluşmaktadır. John Heyman seyahatlerini 1700-1709 tarihleri arasında, Johannes Aegidius van Egmond ise 1720-1723 tarihleri arasında tamamlamıştır. Eserinin yeniden düzenlenip basılışı hakkında bkz. **Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus**, (Tras. and Transc. by Claude Delaval Cobham), Cambridge Univ. press, London 1908, s. 244.

¹⁸⁹ Egmond - Heyman, **Travels**, vol. II, s. 319.

¹⁹⁰ Ş. Tufan Buzpınar, "Lazkiye", **DİA.**, c. XXVII, İstanbul 2003, s. 117.

¹⁹¹ Evliya Çelebi'de Lazkiye'yi ziyareti ettiği bir haftalık süre zarfında Mataracızade Arslan Ağa ile Kaplan Ağa'nın evinde kalmıştır. Mataracızade Arslan ve Kaplan Paşalar aslen Trablusşamlı olup, bölgenin önemli idarecilerindendir. Daha sonraları Trablusşam, Sayda, Şam valiliklerinde bulunmuşlar ve hac emniyeti yapmışlardır. Hayatları hakkında bkz. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî yâhûd Meşâhîr-i Osmâniyye**, c. I, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1308, s. 320; **Sicill-i Osmânî**, c. IV, s. 52.

¹⁹² Egmond - Heyman, **Travels**, s. 317.

¹⁹³ Evliya Çelebi, Seyahatname, **Seyahatname**, IX. Kitap, s. 182.

¹⁹⁴ Egmond - Heyman, **Travels**, s. s. 317-318.

bildirirler¹⁹⁵. Ancak seyyahlar Egmond ve Heyman'ın anlatılarına göre, Haleb'teki İngiliz konsolosu tarafından Lazkiye'ye gönderilen bir Rum papazın, oradaki İngiliz ve Hollandalılara yardımcı olması için gönderildiğini ve böylece ilerde Lazkiye'ye konsolos vekili olarak görevlendirilebilecek bir İngiliz veya Hollandalı'ya bulunabilecektir¹⁹⁶. Yani Lazkiye'ye yönelik İngiliz tüccarların ilgisinin 18. yüzyıl başından itibaren gelişmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Lazkiye'de 17. yüzyılın sonlarından itibaren tütün ekimi yoğunlaşmaya başlamış¹⁹⁷ ve 18. yüzyıl başlarından itibaren Lazkiye bölgesinde tahıl ve şaraplık üzüm üretimi ihmal edilmeye ve yerini daha kârlı bulunan tütün tarımına bırakmaya başlamıştır. Tütün ithalatı sayesinde şehrin ve çevresinin ekonomik anlamda önemli ölçüde gelişme kaydetmiştir. 1720'lerde Lazkiye limanından her yıl 20.000 balya tütün Dimyat ve İskenderiye limanlarına gönderilmekteydi¹⁹⁸. Egmond ve Heyman'a göre Lazkiye'nin uluslararası ticaretinin büyük orada tütün ticaretine bağlıdır ve bu tütünün Suriye iç bölgelerine ve Mısır'a gönderilmektedir. Lazkiye tütününün Selanik tütününden daha kalitelidir ve Lazkiye'de ticaret Dimyat ve diğer Suriye kıyılarındaki limanlarda bağlantıları olan Rumlar ve Maruniler tarafından yürütülmektedir¹⁹⁹.

Lazkiye limanı İskenderiye'den bölgeye gönderilen kahvenin de varış noktalarından birisiydi. Kahve tütün ile birlikte Lazkiye limanını Mısır ile bağlantılı hale getiren en önemli bir diğer üründür. Ancak özellikle yaz aylarında artan korsan tehlikesi nedeniyle Payas'a kadar olan kıyılarda seyrüsefain güvenliğini önemli ölçüde ortadan kalkmaktaydı²⁰⁰. Korsan tehlikesinin Mayıs ayından itibaren başladığı

¹⁹⁵ Egmond - Heyman, *Travels*, s. 319.

¹⁹⁶ Egmond - Heyman, *Travels*, s. 318.

¹⁹⁷ Fehmi Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2005, s. 27.

¹⁹⁸ Thomas Shaw, *Travels or Observations Relating to Several Parts of Barbary and Levant*, vol., II, Edinburgh 1808³, s. 139.

¹⁹⁹ Egmond - Heyman, *Travels*, s. 317.

²⁰⁰ İngiliz acenteleri raporlarında yaz aylarındaki korsan tehlikesinden bahisle, Doğu Akdeniz kıyılarında Payas'a kadar olan limanlara yönelik korsan tehlikesinin ticareti olumsuz etkilediğinden bahsederler, (SP, 110/22, 25v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e 26 April 1701/7 May 1701; SP, 110/22, s. 162, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e 23 July 1702/3 August 1702) ancak 18. yüzyılın ilk yarısına ait bu belgelerde korsanların ticareti engelleyici olumsuz faaliyetlerine dair somut bir olaya rastlanmamıştır.

görülmektedir. Nitekim 1702 Mayıs ayı sonlarında korsanların denizde görünmeye başlamaları nedeniyle İskenderiye'den gelen gemiler İskenderun, Lazkiye ve Payas limanların girememişlerdi²⁰¹. Bu sebeple de Mısır'dan gelen kahve yaz aylarında karadan Şam üzerinden getirilmekteydi. Korsan tehlikesi diğer limanlarda olduğu gibi Lazkiye piyasasında mal arzının azalmasına ve fiyatların yükselmesine neden olmaktadır. Dimyat'tan ve İskenderiye'den Lazkiye'ye Korsan tehlikesi nedeniyle nakledilemeyen kahvenin fiyatı Lazkiye'de Haziran 1702'de önce 320 dolara²⁰² ardında da 600 dolar/kintale kadar çıkmış ve Trablusşam'dan bir miktar kahve getirilince yeniden 250 dolar/kintale gerilemişti²⁰³. Ancak korsanların temmuz ayı boyunca da tehdit oluşturmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır²⁰⁴. Lazkiye'ye ve diğer limanlara gelen kahvenin miktarı azalması İngiliz tüccarları olumsuz etkilemekteydi. Çünkü İngiliz tüccarlar Lazkiye kahve gümrüğünü iltizam yoluyla alan kimselere kredi vermektelerdir ve kahve ticaretinin yavaşladığı dönemlerde gümrüğün gelirlerinin düşmesi kredilerin geri ödemelerini de geciktirebilmekteydi²⁰⁵. Korsan tehlikesine rağmen yine de İskenderun-Suriye limanları arasında gemi nakliyatının devam ettiği görülmektedir. Hatta Mısır limanlarından yapılan kahve nakliyatına muhtemelen bölgede kullanılan gemilere nazaran daha yüksek bordalı oldukları için Mısır ve diğer Doğu Akdeniz limanlarından mal yükleyen İngiliz gemileri de iştirak etmekteydi²⁰⁶.

Lazkiye aynı zamanda bir ipek ve pamuk üretim bölgesi olup 18. yüzyılda Suriye bölgesinden İngiltere'ye ithal edilen ipek türleri arasında Lazkiye ipeğine sıkça rastlanmaktadır. Özellikle daha az gelmeye başlayan İran ipeğini ikame maksatlı olarak bölge ipeğine yönelik Lazkiye ipeğinin de önemini arttırmıştır. Ancak Lazkiye ipeği İngiliz tüccarlar tarafından çok müteber bulunmamaktaydı²⁰⁷. İngiliz acente Edmund Dunch Londra'ya patronuna yazdığı bir mektupta Lazkiye

²⁰¹ SP, 110/22, s. 143v, Haleb'den İskenderiye'ye John Goodman, (21 May 1702/1 June 1702).

²⁰² SP, 110/22, s. 143v, Haleb'den İskenderiye'ye John Goodman, (21 May 1702/1 June 1702).

²⁰³ SP, 110/22, s. 146v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (5 June 1702/ 16 June 1702).

²⁰⁴ SP, 110/22, s. 162, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (23 July 1702/ 3 August 1702).

²⁰⁵ SP, 110/22, s. 146v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (5 June 1702/16 June 1702); SP, 110/22, s. 162v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (25 July 1702/5 August 1702); SP, 110/22, s. 46v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (14 August 1701/25 August 1701).

²⁰⁶ SP, 110/22, s. 180, Haleb'den İskenderun'a, George Randall'a, (16 September 1702/27 September 1702).

²⁰⁷ Davis, *Aleppo and Devonshire Square*, s. 145.

ipeğini bölgedeki en kötü olarak tavsif etmekteydi²⁰⁸. Aslında bu durum kaliteli İran ipeği olan sherbasse dışındaki hemen hemen tüm yerli ipek türleri için geçerliydi ve bu sebeple çeşitli şehirlerden alınan ipekler genellikle karşıtılarak hem kalite bakımından hem de fiyat bakımından bir denge sağlanmaya çalışılmaktaydı²⁰⁹.

18. yüzyıl başlarından itibaren İngiliz tüccarların Lazkiye ipeği ile daha fazla ilgilenmeye başladıkları görülmektedir. Bazı İngiliz tüccarların Lazkiye’de ticari ilişkide buldukları ve muhtemelen Lazkiye’deki ipek alımını gerçekleştirdikleri Hacı Lutfullah’a adından bir simsar-tüccarları bulunmaktaydı. Hacı Lütfullah aynı zamanda deniz yoluyla Mısır’dan gönderilen sallarmoniac’ı (amonyak tuzu, nişadır) İngiliz tüccarlar adına Lazkiye’de teslim almakta ve bunları ya İngiliz gemilerine yüklemekte veya piyasada satmaktaydı²¹⁰. Lazkiye ipeğinin iç piyasadaki en önemli fakat istikrarsız tüketicisi Mısır’dı. Mısır’ın bazı yıllar doymak bilmez şekilde Suriye kıyılarından ipek alırken bazı yıllar hiç ipek almadığı olmaktaydı²¹¹. 1719’da İngiliz tüccarlar Lazkiye limanı ve piyasası ile bağlantılı haldeydiler ve buradan ipekten başka pamuk, mazı, sabun ve pamuk ipliği alımını sürdürmekteydiler²¹². 18. yüzyılın başlarında Lazkiye’de ve çevresinde ipek üretiminde bölge yöneticilerinin etkin oldukları görülmektedir. Bir İngiliz acente Temmuz 1703 tarihli mektubunda Trablusşam Valisi Hacı Aslan Paşa’nın azli ve kardeşi Sayda Valisi Kaplan Paşa’nın da ölmüş olmasının ipek fiyatlarını olumsuz etkileyeceği zira bu iki kardeşin buldukları bölgelerden Lazkiye’ye kadar uzanan coğrafyada ipek bahçelerinin bulunduğunu belirtmektedir²¹³.

18. yüzyılda Lazkiye ticaretinde Fransızların daha güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzyıl boyunca bölgede İngiliz ticaretinin gerilemesine karşın, Fransızlar nakit para avantajını da kullanarak Kıbrıs, Lazkiye ve Sur gibi limanlarda

²⁰⁸ SP, 110/22, s. 22v-23, Haleb’den Londra’ya Edmund Dunch’a (26 April 1701/7 May 1701).

²⁰⁹ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 155-156.

²¹⁰ SP, 110/29, s. 24, Haleb’den Kahire’ye Thomas Vernon ve John Goodman’a (6 May 1701/17 May 1701); SP, 110/22, s. 141v, Haleb’den Trablusşam’a John Carew’e, (14 May 1702/25 May 1701).

²¹¹ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 160.

²¹² SP, 105/116, Londra’dan Haleb’e Konsolos John Purnel’e, (13 August 1719/24 August 1719).

²¹³ SP, 110/22, s. 237, Haleb’den Londra’ya Edward Bouey’e (17 July 1703/28 July 1703). Mataracızade Arslan ve Kaplan Paşaların bölgedeki faaliyetleri hakkında kısa bir değerlendirme için bkz. Stefan Winter, **The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule, 1516–1788**, Cambridge University press, Cambridge-New York 2010. s. 107.

İngilizlere rağmen ipek alımına devam etmektedirler ve yünlü takası yerine nakit olarak yaptıkları için İngilizler kimi zaman piyasadan yeterli ipek alamaz hale gelmişlerdi²¹⁴. İngilizler Lazkiye’de konsolos vekilleri ve acenteleri bulunmadığı zamanlarda Fransız tüccarlarla iş birliği yaparak Lazkiye’den mal temin etmeye çalışmaktaydılar. 1734 yılında Fransız Isoard Haleb’teki acente Richard Stratton tarafından 6.000 dolarlık ipek alımı gerçekleştirmek üzere yetkilendirilmişti²¹⁵, ancak ipek rekoltesinin beklenilenden daha düşük çıkması, bir süredir devam etmekte olan veba salgının yeni sona ermesi ve savaşlar nedeniyle İran’dan ipek ulaşmamış olması gibi etmenler Lazkiye piyasasında ipek fiyatlarının yükselerek önce 16-17 ritol/dolara, daha sonra 17-18 ritol/dolara satılması ile sonuçlanmıştır. Bu fiyatlar İngiliz acentenin fiyat sınırları dışında kaldığı için ipek alımı yapılamamıştır²¹⁶.

Davis, Fransızların 1749 tarihinden sonra İngilizleri Trablusşam, Akka ve Lazkiye’den çıkarttıklarını ve bu bölgelerdeki ipek ticaretini ele aldıklarını belirtmektedir²¹⁷. Ancak İngiliz ticareti Fransız ticaretinin gerisinde kalmış olmakla birlikte İngilizlerin tamamen Lazkiye ticaretinden çıktılmaları söz konusu değildir. İngiliz arşiv belgeleri 1749 ve sonrasında da bölgede İngilizlerin hatırı sayılır miktarda ipek ve pamuk almaya devam ettiklerini göstermektedir. 24 Mart 1749 tarihli bir belgeye göre İngiliz *Dellawar* gemisi Lazkiye’den toplam 71 balya ipek yükleyerek ayrılmıştı²¹⁸. 1750 yılında İngiliz tüccarların Lazkiye’de aldıkları ipek ve pamuk miktarlarında yükseliş görülmektedir. İngiliz tüccar Edward Purnell Lazkiye’de acente olarak görev yapmaktaydı ve 30 Ocak 1750 tarihli mektubunda bildirdiğine göre Londra’daki patronları Edward ve Arthur Radcliffe için Haleb’teki konsolos Arthur Pollard’ın talebi ile 2 balya ipek temin etmişti. Purnell bu ipekleri İngiliz Thames gemisine yüklemişti. *Thames* gemisi Lazkiye’den toplam 62 balya ipek ve toplam 43 balya pamuk yükleyerek İskenderun’a gitmiş ve oradan da

²¹⁴ **DE/R/B**, 226/35, Haleb’den Richard Stratton Londra’ya Arthur Radcliffe’e, (26 August 1735/6 september 1735).

²¹⁵ **DE/R/B**, 226/5, Haleb’den Richard Stratton Londra’ya Arthur Radcliffe’e, (29 May 1734/9 June 1734).

²¹⁶ **DE/R/B**, 226/6, Haleb’den Richard Stratton Londra’ya Arthur Radcliffe’e, (8 July 1734/19 July 1734).

²¹⁷ Davis, *Aleppo and Devonshire Square*, s. 160.

²¹⁸ **DE/R/B**, 264/1, Kıbrıs’tan George Wakeman’dan, Londra’ya Edward ve Arthur Radcliffe ortaklara, (13 March 1749/24 March 1749).

Londra'ya hareket etmişti²¹⁹. Aynı yıl içinde Kasım ayında Lazkiye'deki acente Edward Purnell yine Edward ve Arthur Radcliffe için Lazkiye'den toplam 2.851 dolar tutarında ipek temin etmiş ve bunları Lazkiye'den İngiliz *Tryton* gemisine yüklemişti, gemi 14 Aralık 1750 tarihinde Lazkiye limanından tek seferde yüklediği toplam 35 balya ipek ve 15 balya pamuk ile ayrılmıştı²²⁰. Ocak 1752'de ise İngiliz *Thames* gemisi Lazkiye'den 100 balya pamuk yükleyerek ayrılmıştı²²¹. Davis'in aksine iddiasının aksine İngiliz konsolos vekili Edward Purnell ve Hollanda asıllı İngiliz konsolos vekili Daniel Boumeester 1750-1759 arasında aktif durumda İngiliz tüccarlara ipek ve pamuk temin etmeye devam etmekteydiler²²². Hatta Daniel Boumeester'in Lazkiye'ye geldikten sonra burada ipek ticaretinden başka ipek üretimine de dahil olduğu ve satın aldığı dut bahçelerinde ipek üretimi gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. 1759'da Lazkiye'de mukim olan müstemen taifesinin ne kadar zamandır burada mukim oldukları ve zimmi taifeden kadınlarla evlenip evlenmedikleri ve bunların tamamının ne tür emlakta sahip olduklarının tespiti amaçlı yapılan bir sayımda Daniel Boumeester'in 1759 tarihi itibarıyla 4 senedir Lazkiye'de ikamet ettiği ve Lazkiye civarında Bosnada isimli bir köyde bir evi ve bir yıllık 360 dirhem ipek üretimi kapasitesine sahip bir dut ağacı bahçesi ile yine aynı köyde yıllık 150-180 dirhem ipek üretimi kapasitesine sahip bir dut bahçesi olduğu anlaşılmıştır. Ancak belgeye göre Daniel Boumeester fazlaca borcu olduğu için bu borçları ile bahçelerini ve evi 1,5 yıldır Lazkiye'de ikamet etmekte olan İngiliz Edward Purnell'e devrederek Lazkiye'den ayrılmış ve Purnell bu bahçeleri işleterek gerek Daniel Boumeester'in borçlarını kapatmaya çalışmakta ve gerekse kendi işlerini yürütmektedir. Edward Purnell'in Boumeester'den kalan dut bahçelerinden başka Sohob mukataasından bir aded bahçe ile yıllık yaklaşık 360

²¹⁹ **DE/R/B**, 261/1, Lazkiye konsolos vekili Edward Purnell'den Londra'ya Edward ve Arthur Radcliffe, (30 January 1750/10 February 1750).

²²⁰ **DE/R/B**, 261/2, Lazkiye konsolos vekili Edward Purnell'den Londra'ya Edward ve Arthur Radcliffe, (20 November 1750/1 December 1750); **DE/R/B**, 261/3, Lazkiye konsolos vekili Edward Purnell'den Londra'ya Edward ve Arthur Radcliffe ortaklara, (4 December 1750/ 15 December 1750).

²²¹ **DE/R/B**, 260/3, Trablusşam'dan Palmentier ve Abbott ortaklardan Londra'ya Edward ve Arthur Radcliffe ortaklara, (9 January 1752).

²²² **DE/R/B**, 261 ve **DE/R/B**, 247 nolu tasnifler içindeki tüm belgeler.

dirhem ipek üretim kapasitesine sahip dut bahçesini de Şeyh Ahmed Oğlu'ndan satın aldığı görülmektedir²²³.

Lazkiye'de bulunan İngiliz acente ve konsolos vekillerinin yerel idareci ayanlar ile kredi ilişkileri bulunduğu anlaşılmaktadır. 1752 yılında ise Lazkiye'de konsolos olarak görev yapmakta olan Edward Barton'un arzı üzerine Lazkiye'de ayanından el-Hac Mahmud Ağa ve Karabaği Abdullah Ağa adlı iki kişinin konsolosa olan 10.393 kuruş borçlarından sadece 2.737 kuruşunu ödedikleri ve 7.656 kuruş kalan borcun el-Hac Mahmud Ağa'nın ölümü üzerine ödenmeden kaldığı anlaşılmış ve konsolos Barton'un elindeki temessükün geçerli olduğu bildirilerek kalan borcun Karabaği Abdullah Ağa'dan ve el-Hac Mahmud Ağa'nın muhallefatından ödenmesi emredilmiştir²²⁴.

Lazkiye limanından mal yükleyecek gemilerin organizasyonu şu şekilde gerçekleşmekteydi. Londra'dan İskenderun'a gelmiş olan geminin burada boşaltılması sonrasında boş olarak önce Lazkiye ve diğer limanlardaki yükü alması ve ardından İskenderun'a geri dönüp buradan yük alması ve Kıbrıs'a uğrayarak yoluna devam etmesi şeklinde gerçekleşmekteydi. Geminin bu şekilde yüklenmesinin organizasyonu için Haleb-İskenderun-Lazkiye üçgeninden mal yoğunluğunu tespit için yoğun bir haberleşme cereyan etmekteydi. Gemilerin Osmanlı limanlarından ayrılışlarını mutlaka İskenderun'dan yapmaları gerekmekteydi, zira İskenderun liman temsilcisine gemi manifestosu ve yüklenen malların faturaların bir kopyası bırakılmıyordu. İskenderun liman temsilcisinin gönderdiği malların faturalarının bir kopyasını da malın temin eden acenteler doğrudan Londra'ya gönderirlerdi. Bu belgeler genellikle kara yoluyla hızlı bir biçimde ve genellikle de gemiden önce Londra'ya ulaştırılmaktaydı. Böylece her bir yetkili kendi sorumluluğundaki malların gönderildiği Londra'daki patronuna bildirirdi. Örneğin 20 Kasım 1750 tarihinde Lazkiye'den yüklenerek İskenderun'a giden ve oradan Londra'ya hareket eden *Tryton* gemisi 7 Mart 1751'de Londra'ya ulaşmıştır, bu gemiye mal yükleyen Edward Purnell'in gönderdiği yükleme belgesi

²²³ BOA. A. DVN. DVE (Fransa-Dosya), 101/51, (Evasıt-ı Ca. 1173/31 Aralık 1759/9 Ocak 1760).

²²⁴ BOA. A. DVNS. DVE. d., 36/2, 21/72, (fi evâil-i B. 1165/15-25 Mayıs 1752).

ise kara yoluyla Londra'ya gemiden 5 gün önce 2 Mart 1751'de ulaşmıştır²²⁵. Genellikle kara yoluyla yapılan bu gönderiler şirket postası olan hızlı kuryelerle gönderildiği için çoğunlukla gemiden önce Londra'ya ulaşmaktaydı. 7 Nisan 1752'de Lazkiye'den mal yükleyip İskenderun'a giden ve oradan Londra'ya hareket eden geminin Lazkiye'den yüklediği malların faturası geminin varış tarihi olan 4 Ağustos'tan yaklaşık 1,5 ay önce 22 Haziran 1752'de Londra'ya ulaşmıştı.

1.1.2.2.3. İskenderun Kervanı ve Kervancılar

İklim ve çevre bakımından sağlıksız şartlara rağmen Haleb'e yakınlığı ve Trablusşam, Sayda, Akka gibi diğer limanlara nazara yol emniyetinin daha iyi oluşu ticaretin Haleb'teki tüccarlar için İskenderun'u daha cazip hale getirmiştir. Haleb-İskenderun arası mesafe Murat Paşa köprüsü güzergahından ve dağlık bölgelerde gidildiğinde 80 mildi²²⁶. Ancak bu yol daha çok tek ve hızlı hareket eden kuryeler tarafından kullanılmıştır. Özel ulaklar bu mesafeyi 18. yüzyılda 2-3 günde kat etmekteydi. Haleb'teki bir acente İskenderun'a yazdığı bir mektupta İskenderun'dan mektupların kendisine 3 günde geldiğini bildirmekteydi²²⁷. Normal kervan yolu ise yaklaşık 120 mildir. Bu yolu İskenderun-Haleb arası deve ve katır kervanları normal şartlarda 3 ila 4 günde kat edilmekteydi²²⁸. Seyyah Moryson 16. yüzyıl için kervanların Haleb'e 4 günde ulaştığını belirtmektedir²²⁹. Daha küçük veya sadece at ve katırdan oluşan kervanlar daha hızlı hareket etmiş olmalıdırlar ayrıca yolculuk yapılan mevsim de yolculuk süresi üzerinde etkili olmuştur. Bazı acil durumlarda ise yine muhtemelen daha küçük kervanların 2 günde Haleb'ten İskenderun'a ulaşması beklediği görülmektedir. Kasım 1701'de Haleb'teki bir acente İskenderun'da bulunan İngiliz Kaptan Browne'a yazdığı mektupta kervanın 2 gün içinde orada

²²⁵ **DE/R/B**, 261/3, Lazkiye'den Edward Purnell'den Londra'ya Edward ve Arthur Radcliffe, (4 December 1750/15 December 1750).

²²⁶ Gharaybeh, "English Traders in Syria", s. 140.

²²⁷ **SP**, 110/22, s. 99v, Haleb'den İskenderun'a Lexington gemisi kaptanı Henry Robinson'a, (7 January 1702/18 January 1702).

²²⁸ 1705 yılında ait bazı yazışmalardan Haleb'den kalkan kervanların 4 günde İskenderun'a ulaştığı görülmektedir. **SP**, 110/24, s. 34v, İskenderun'dan Haleb'e Thomas Jolliffe'ye, (4 May 1705/15 May 1705). 18. yüzyıl sonları için Parsons bu mesafeyi kervanlar yaklaşık 8 günde, atlı yolcular ise 4 günde gittiklerini yazar. Bkz. Parsons, **Travels in Asia and Africa Including a Journey from Scanderoon to Aleppo**, s. 3.

²²⁹ Moryson, **An Itinerary Containing his Ten Yeeres Travell**, vol. II, s. 63.

olmasını gerektiğini bildirmekteydi²³⁰. İki şehri arasındaki kervanların düzenli bir şekilde işlemesi ve zamanında ulaşmaları iki yönlü olarak da önem arz etmekteydi. İskenderun'a doğru olan yolculuk kimi zaman kervanı bekleyen bir geminin kalkışını doğrudan etkilmekteyken, İskenderun'dan gelecek olan kervanın Haleb'e ulaşması da malın piyasaya zamanında ulaşması bakımından önem arz etmekteydi. Ancak kış aylarındaki kötü hava şartları veya zaman zaman kervanlara yönelik baskınlar kervanların zamanında ulaşmasını engelleyebilmekteydi.

²³⁰ **SP**, 110/22, s. 75v, Haleb'den İskenderun'a John Wilson'a (8 November 1701/19 November 1701).

Harita 1. İskenderun-Haleb Arası Yol Haritası

Kaynak: **A Sketch of the Countries between Jerusalem and Aleppo**, (pub: A. Arrowsmith), London 1814, (<http://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~233554~5509708>)

İngiliz tüccarların karşılıklı kervan taşımacılığı yapılan Haleb-İskenderun arasında taşıma işlerini organize etmek ve belli bir düzen dahilinde bu işlemi gerçekleştirmek için bazı kervancılarla uzun vadeli olarak anlaşmış ve sürekli olarak bu kervancılarla mallarını taşıttıkları görülmektedir. 18. yüzyılda Haleb'teki İngiliz acente Samuel Harvey, Hasan isimli bir kervancı ile anlaşmış ve iki şehir arasındaki mallarını karşılıklı olarak aynı kervancıya taşıtmaktaydı²³¹. Haleb-İskenderun arasında malların karşılıklı olarak İngiliz tüccarların anlaşmalı olduğu kervancılar taşınmakta ve bu kervancıların anlaşmalara bağlı olarak uzun vadeli şekilde İngiliz tüccarların mallarını karşılıklı olarak İskenderun ve Haleb'e taşıttıkları anlaşılmaktadır²³². 1754 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre İngiliz tüccarlar kendilerine bağlı kervancılarla 5 yıllık bir anlaşma yapmışlardır. Bu anlaşmaya göre

²³¹ SP, 110/22, s. 12, Haleb'den İskenderun'a George Randall'a, (5 March 1701/16 March 1701); SP, 110/22, s. 22, Haleb'den İskenderun'a George Randall'a (17 April 1701/28 April 1701).

²³² Örneğin 1701 yılında ait kayıtlarda Haleb-İskenderun arasında İngiliz tüccarların mal taşıma işlemlerinin Kervancı Hasan tarafından yapıldığı görülmektedir. SP, 110/22, s. 58v, Haleb'den İskenderun'a George Randall'a (23 September 1701/4 October 1701). 1705 yılında ise anlaşmalı Kervancıların isimlerinin Hacı Ahmed ve Hamid ibn Mansur olduğu görülmektedir. SP, 110/24, s. 23v, İskenderun'dan Haleb'e Harvey, Rawstorn, Maynarde'ye, (13 March 1705/24 March 1705). SP, 110/24, s. 37v, İskenderun'dan Haleb'e Thomas Whatley'e, (8 May 1705/19 May 1705); SP, 110/24, s. 39, İskenderun'dan Haleb'e Thomas Jolliffe'ye, (9 May 1705/20 May 1705).

İngiliz tüccarların malları anlaşmalı kervancılar tarafından sağlanacaktı. Kervancılar ile yapılan anlaşmalar belirli bir hayvan sayısına veya iş hacmine dayanıyor olmalıdır. Zira kervancılar fazladan deve kiralamaları karşılığında İngiliz tüccarlardan fazladan 400 dolar talep etmişler ve bu durum İngiliz tüccarlar arasında bazı ihtilaflara neden olmuştur. Bu miktarın ödenmesini isteyen İngiliz tüccarlar Fransız tüccarların da benzer durumlarda ödeme yapmayı kabul ettiklerini belirterek muhtemelen kervancıları elde tutabilmek adına bu masrafa katlanmak gerekliliğini vurgulamaktaydılar²³³.

İngiliz konsolosluğu İngiliz mallarının taşınması için kervancılarla anlaşmaları sağlamak ve gerektiğinde bu konuda Haleb muhassıldan yardım talep etmekteydi. 1734 yılında mevcut kervancılarla anlaşma sağlanamaması üzerine konsolosluk meclisinde alınan karar uyarınca Haleb muhassıldan uygun kervancılar bulması talep edilmişti²³⁴. Muhassılın bu konuda bir yardım sağlayıp sağlamadığı net olmamakla birlikte bir sonraki konsolosluk meclisi toplantısında üç acente görevlendirilerek tespit edilen kervancılarla hazır olan malların taşınması gereken develerin temin edilmesi ve daha sonrası için de ne kadar deve temin edebilecekleri hususunda görüşmelerin yapılması istenmişti²³⁵.

1737 yılı içinde meydana gelen ve konsolosluk kayıtlarına geçirilen bir dizi hadise ve anlaşmazlık ise İngiliz tüccarlar ile kervancılar arasındaki ilişkilerin farklı boyutlarını görmek bakımından örneklik teşkil etmektedir. Nisan 1737 tarihinden itibaren başladığı anlaşılan hadiselere kısaca şöyle cereyan etmiştir. İngiliz tüccarların da anlaşmalı olarak mallarını taşıyan bir kervancılar gurubu Fransız tüccarlar tarafından kendileri ile İskenderun'an gönderilen 20.000 dolar nakit parayı teslim aldıklarını inkar ederek İskenderun'da yerine teslim etmedikleri gibi Fransız tüccarları kendilerine 4.500 dolar faizsiz kredi vermeye zorlamışlardır. Fransızlar gerek 20.000 dolarlık nakit kayıpları nedeniyle gerek kredinin faizsiz olarak zorla alınmak istenmesine itiraz etmişlerdir. Kervancılar Hasan, Mustafa, Hacı

²³³ SP, 110/29, s. 58-59, Haleb'den konsolosluk meclisinden Londra'ya Levant Company idaresine, (2 May 1754).

²³⁴ SP, 110/27, s. 50v-51, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (20 August 1734/31 August 1734).

²³⁵ SP, 110/27, s. 54, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (29 August 1734/9 September 1734).

Abdurrahim Ubari, Hacı Abdulkadir ibn Hacı Mansur²³⁶ ise kredi taleplerinin reddine mukabil taşıma ücretlerinin yükseltilmesi ve kervan yüklerinin yolda uğradığı kayıp ve zarardan sorumlu olmayacaklarını şeklinde yeni bir anlaşma dayatmak olmuştur. Dayatılan bu anlaşma şartları İngiliz tüccarları da kapsadığı ve yaşanan olumsuzlukların ilerde İngiliz tüccarların da başına gelme ihtimali bulunduğunu için tüccarlar yeni bir kervancı gurubu ile anlaşma yoluna gitmişlerdir. Bulunan yeni kervancılar İstanbul kervanları ile de bağlantıları olan Hacı İbrahim b. Hacı Muhammed ve Muhammed Ağa ibn Hacı Halil Cerci isimli kervancılarıdır. Yeni anlaşma eski kervancılar ile daha önce yapılan ücret tarifesi üzerinden yapılmıştır²³⁷.

Ancak eski kervancıların yolda yeni kervancıları da tehdit etmeye devam ettikleri anlaşılmaktadır. Mesele muhtemelen Haleb içinde çözülemediği için eski kervancılar ile yaşanan bu sorun İstanbul'a İngiliz elçiliğine bildirilmiştir. Haleb konsolosluk meclisi Haleb muhassılının eski kervancıların tarafını tutması nedeniyle sorunun giderilemediğini ve elçiden Haleb paşasına ve muhassılına meselenin çözümüne ve yeni anlaşma sağlanan kervancılar Hacı İbrahim b. Hacı Muhammed ve Muhammed Ağa ibn Hacı Halil Cerci lehine sadrazamdan bir hüküm alınmasını talep etmiştir²³⁸. İngiliz elçisi Everard Fawkener'den 20 Temmuz 1737 tarihinde gelen cevaba göre, elçi yeni kervancıları koruyan bir hükmü almayı başarmış ve bunu konsolosa göndermiştir. Ancak, Aralık 1737 tarihli yazışmalardan yeni anlaşma yapılan kervancılara yönelik tehditlerin sona ermediği anlaşılmaktadır. Bu sefer Haleb paşası yeni kervancılardan Hacı İbrahim b. Hacı Muhammed'i kendisine olan borcunu ödemediği iddiası ile hapse atmıştır ve hapisten çıkartmak için de yüksek bir meblağ ödeme yapmasını ve 5 deve vermesini talep etmektedir. Ancak İngiliz konsolosluğunun görüşüne göre gerçekte böyle bir borç söz konusu değildir. Benzer

²³⁶ **SP**, 110/27, s. 94-95v, Haleb konsolosluk meclisinden İstanbul'a İngiliz elçisine, (26 November 1737/7 December 1737).

²³⁷ Yaşanan anlaşmazlığa sebep olan kaybolan para ve faizsiz kredi talebi gibi hususlar aşağıdaki dipnotlarda belirtilen metinlerin kimi yerlerinin yırtık olması nedeniyle tam olarak anlaşılammamakla birlikte, yaşanan ihtilafın bazı ayrıntılarını özet olarak Londra'ya Levant Company idaresine gönderilen muahhar tarihli bir mektuptan öğrenmek mümkün olmaktadır. Bkz. **SP**, 110/27, s. 98-99v, Haleb konsolosluk meclisinden Londra Levant Company idaresine, [ty., tt.: December 1737 - February 1738].

²³⁸ **SP**, 110/27, s. 87, Haleb konsolosluk meclisinden İstanbul'a İngiliz elçisine, (23 May 1737/3 June 1737).

durumlar Haziran 1737'den itibaren üç-dört kez daha yaşanmıştır ve kervancının her seferinde hapsedilmesi hem İngiliz tüccarların işlerinin aksamanına neden olmaktadır ve hem de kervancının ödemek zorunda kaldığı kurtuluş akçesi zarar etmesine neden olmaktadır. İngiliz tüccarlar bu meselenin ardında daha önce sorun yaşadıkları eski kervancıların olduğu kanatindedirler. Ayrıca görevi zikredilmeyen ancak olaylarda etkili olduğu anlaşılan Mustafa Ağa isimli birisi ile muhassıl Hamid Ağa'da eski kervancılarla birlikte hareket etmektedirler ve bu durumda sorunu tek başına çözemeyeceğini anlayan İngiliz konsolosu meselesinin tekrar İstanbul'a elçiye bildirilmesine karar vermiştir. Olayın farklı vechleri olduğu anlaşılacakla birlikte, İngiliz tüccarlar yeni anlaşma sağladıkları kervancılara karşı eski kervancıların muhassıl ve Haleb valisinin de desteği ile komplo kurulduğu kanaatindediler. Bu komplolar kervancıların işlerini engellediği için İngilizlerin işlerini geciktirmekte ayrıca iş yapamayan kervancıların maddi zararları ile hapisten kurtarmak için bedel ödemek zorunda kalmalarına neden olmaktadır. İngiliz konsolosu elçiden İstanbul'dan alacağı bir hüküm ile eski kervancıların İngiliz tüccarların zararlarını tazmin etmelerini, hapse atılan kervancı Hacı İbrahim'in 500 dolarlık zararının telafisini ve Mustafa Ağa'nın sürgün edilmesini içeren bir hüküm istemektedirler. Konsolos ayrıca Haleb Muhassılı Hamid Ağa ile olan ilişkilerinin de iyi olmadığını, zira kendisinin eski kervancıların koruyucusu olduğu gibi aynı zamanda yaşanan sorunlara Fransızları da dahil ederek meselenin büyümesine neden olduğunu belirtmektedir. Konsolos ayrıca yakın bir zamanda Muhassıl Hamid Ağa'nın kendilerinden talep ettiği yüklü miktardaki krediyi başvurusunu da reddettiklerini, bu nedenle de Hamid Ağa'nın kısa zamanda kendilerine karşı açıkça tavır almasından endişe etmekte olduğunu bildirmekteydi. Konsolosluk tüm bu meseleleri kapsayan bir hükmün İstanbul'dan alınması için edilecek yüklü miktardaki masrafların Haleb'teki İngiliz ticareti devamı bakımından önemi nedeniyle mutlaka katlanılması gereken masraflar olduğunu, zira ticaretin kesintiye uğramasının İngiliz ulusu için daha fazla maddi kayba sebep olacağını belirtmiştir²³⁹. Böyle bir hükmün alınması ve Haleb'e ulaşmasının beklenmesi ise işlerin tamamen durmasına neden olacağı için hapisteki

²³⁹ SP, 110/27, s. 93v-94, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (25 November 1737/9 December 1737); SP, 110/27, s. 94-95v, Haleb konsolosluk meclisinden İstanbul'a İngiliz Elçisine, (26 November 1737/ 7 December 1737).

kervancı Hacı İbrahim'in kurtarılması için gerekli 600 dolarlık bedelin normalde İngiliz tüccarlar için konsolosluk bütçesinden karşılanan milli avania olarak kabul edilerek İngiliz konsoloslugu tarafından ödenmesine karar verilmiştir. Hapisteki kervancının kurtarılmasında acele edilmesinin ardındaki bir başka neden ise o günlerde *Delawar* isimli İngiliz ticaret gemisinin Londra'dan İskenderun'a gelmiş olmasıdır²⁴⁰. Malların Haleb'ten gönderilmesi hususunda acele edilmesi hem bu malların gemiye yüklenmesi için acele edilmesi ve hem de gemi ile gelmiş olan malların Haleb'e taşınacak olmasıdır. 600 dolar tutarındaki avanianın ödenmesini konsolosluk İngiliz elçisine de bildirerek bu avanianın Haleb paşasının kapı kethüdasından ve eski kervancılardan tazmin edilmesi için İstanbul'da girişimde bulunulmasını da talep etmiştir. Ancak yeni kervancılara karşı olan gurubun Haleb içinde siyasi nüfuzunu arttırdığı anlaşılmaktadır. Eski kervancılardan destekçisi olarak görülen ve İngilizlerden yüklü miktardaki kredi talebi reddedilen Muhassıl Hamid Ağa'nın yeni bir destekçisi vardır, o da yeni Haleb Valisi Osman Paşa'dır²⁴¹. Osman Paşa aynı zamanda Hamid Ağa'nın amcasını oğludur ve çıkarları gereği birçok meselede Hamid Ağa'ya destek olmaktadır²⁴². Bu durum da İngilizleri meselenin çözümü ve bundan sonraki süreç için endişilendirmiş görünmektedir. Kervancı Hacı İbrahim'in hapisten çıkışından sonra hızlıca kervanın İskenderun'a doğru yola çıktığı görülmektedir. Ancak kervan yolda 60 kişilik bir Kürt gurubunun saldırısına uğramıştır. Kürtler baskın sırasında sadece kervandaki sorumluların, hizmetkârların ve 10 kişilik koruma gurubunun eşya ve silahlarını almışlar, ticari mallara dokunmamışlardır. İngiliz tüccarlar saldırının eski kervancılardan kışkırtmaları ile yapıldığına inanmaktadırlar, zira aynı güzergahda yolculuk etmekte olan eski kervancılardan sadece 3 kişilik bir koruma gurubu vardır ve onların kervanlarına yönelik herhangi bir saldırı olmamıştır. Öte yandan İngiliz tüccarlar olaya şahitlik ettiklerini bildikleri birçok kimse ile konuşmuş olmakla birlikte sadece eski kervancılardan Hacı Hamid Ağa şahitlik edebileceğini belirtmiştir. Tüm bu tespitler

²⁴⁰ **SP**, 110/27, s. 96-96v, Haleb konsolosluk meclisinden İstanbul'a İngiliz Elçisine, (28 November 1737/9 December 1737); **SP**, 110/27, s. 97v-98, Haleb konsolosluk meclisinden İstanbul'a İngiliz Elçisine, (10 December 1737/ 21 December 1737); **SP**, 110/27, s. 96v-97, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (30 November 1737/11 December 1737).

²⁴¹ **HS.**, 3, 288/450, (Evâil-i Ş. 1150/24 Kasım-3 Aralık 1737)

²⁴² **SP**, 110/27, s. 97v-98, Haleb konsolosluk meclisinden İstanbul'a İngiliz Elçisine, 10 December 1737/21 December 1737)

saldırının asıl amacının yeni kervancıların yıldırılmasına yönelik olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Şahit Hacı Hamid Ağa ile birlikte muhassıl ve mütesellim olan Hamid Ağa'ya gidilmiş ve kervanı basan Kürtlerden şikayetçi olunmuştur. Muhassıl Hamid Ağa Kilis bölgesinde bulunan Kürtlerin reisi ile görüşerek toplam 500 dolarlık zararın ve diğer malların tazminini isteyeceğini bildirmiş ise de zaten İngilizlere karşı tavırları belli olan muhassılın bu girişimlerinden bir sonuç alınamamıştır. İngiliz konsolos bunun üzerine ikinci tercümanı Anartas'ı Kilis'e Kürt aşiretinin reisine göndererek zararın telafisini istemiştir. Bu girişim sonucunda 350 dolar civarındaki nakit ile bazı eşya ve atları yani kayıpların 2/3'ünü geri almak mümkün olmuştur. Konsolosluk bir yandan baskın zararlarının tazmini ile uğraşırken diğer taraftan da meselenin İstanbul'a intikalini ve tazmin edilmeden kalan kısmının tazmini ve bundan sonraki kervan yolculukları için Haleb valisi tarafından kervana koruma sağlanması için girişimde bulunulmak üzere meseleyi İngiliz elçisine de bildirmiştir²⁴³. Ancak elçi cevabında Kürt aşiretlerin baskınlarının ve kervancıların hapse atılmasının ardında eski kervancılar olduğu yönündeki iddianın kesin bir şekilde kanıtlanamadığı için Osmanlı makamları tarafından kolayca reddedileceğini zira İstanbul'da yabancılar aleyhine oldukça kesin olan durumlarda bile kolayca lehte bir hüküm verilmediğini hüküm verilse bile uygulamaya konmasının mümkün olmadığını belirterek bu konuda çok da ümitli olunmaması gerektiğini ifade etmiştir²⁴⁴.

Yeni anlaşma yapılan kervancılar ile sorunların nasıl çözüldüğüne dair sonraki ayrıntılara maalesef şimdilik sahip değiliz. Ancak buraya kadar anlatılanlardan anlaşılabilir Haleb'in yerli kervancıları destek aldıkları yerel güçler ve yöneticilerin yardımı ile İngiliz ve Fransız tüccarlardan maddi anlamda daha fazla yarar sağlamaya çalışmaktadırlar ve rakip yerli olmayan kervancılarla da yine bu yerel müttefiklerinin yardımı ile mücadele etmektedirler. Buna karşın İngiliz tüccarlar ise bir yandan gerektiğinde kervancıların işlerini yürütebilmeleri için gerekli kurtuluş akçesini kendileri ve himayelerindeki kimseler için ödedikleri milli

²⁴³ SP, 110/27, s. 101-102, Haleb konsolosluk meclisinden İstanbul'a İngiliz Elçisine, (17 April 1738/28 April 1738).

²⁴⁴ SP, 110/27, s. 111-114, Belgrad köyünden elçiden, Haleb konsolosluk meclisine, (18 July 1739/29 July 1739).

avana gibi kabul edip gerekli ödemeleri yaparak ticaretlerini sürdürmeye çalışırken diğer yandan da meseleyi İstanbul'daki elçilerine bildirerek çözüm yolu bulunmasına çalışmaktadırlar.

Kervanların işleyişi hakkında benzer çekişmeler İngiliz ve Fransız tüccarlar arasında da meydana gelebilmekteydi. Özellikle bir tüccar gurubunun anlaşmalı olduğu kervancılara başkasının müdahalesi ticaretin yoğun olduğu dönemlerde sorunlara neden olabilmekteydi. Haziran 1740'ta Fransızların İngiliz kervancılarından kendilerine deve bulmaları talebi İskenderun'daki mallarını bir an önce Haleb'e taşıma telaşı içindeki İngiliz tüccarların tepkisini çekmişti²⁴⁵.

İskenderun kervanlarının büyüklüklerini net olarak tespit etmek mümkün olamamaktadır. Ancak gemilerin büyüklüğü ve konvoy dönemleri dışında limana üstüste gelen gemi sayısının azlığı, İskenderun'da depolama imkanlarının yetersiz kalması ve İngiliz tüccarların genelde yünlü kumaşları İskenderun'un nemli hava şartlarında bekletmeme istekleri gibi faktörler göz önüne alındığında geminin gelişinden hemen sonra malların kervanlar ile Haleb'e taşınmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak çoğu kez bir gemi ile gelen malların tamamının tek bir seferde Haleb'e taşınmasını sağlayacak büyüklükte kervan bulmak mümkün olmamaktaydı. 1 Kasım 1701 tarihinde İskenderun limanına 400 balya yünlü kumaş getirmiş olan *Mazandereen* kalyonunun boşaltılması tamamlandıktan sonra ilk parti 70 balya yünlünün 15 Kasım 1701 tarihli yazışmaya göre birkaç gün içinde Haleb'te olması beklenmekteydi²⁴⁶. Yani geminin limana ulaşmasından sonra boşaltılması, muhtemelen 35 hayvandan oluşan hazır bir kervana yüklenmesi ve yola çıkması yaklaşık 20 günü bulmaktaydı. Tabiki bu zamanı uzatan mevsim faktörleri, hazır kervan bulunmaması veya malların gemiden ıslanmış olması gibi durumlar mal naklini geciktirebilmekteydi. Özellikle şiddetli yağmurların olduğu ilkbahar mevsimlerinde kervanların zaman zaman yola çıkamadıkları anlaşılmaktadır. Zira karşılıklı taşınan ipek ve yünlü kumaşlar alınan çeşitli tedbirlere rağmen şiddetli

²⁴⁵ SP, 110/27, s. 138-138v, Haleb'den konsolosluk meclisi tutanağı, (9 June 1741/20 June 1741).

²⁴⁶ SP, 110/22, s. 71v-72, Haleb'den Londra'ya William Chesly'e (4 November 1701/15 November 1701).

yağmurlarda kolaylıkla ıslanabilmekteydi²⁴⁷. Anlaşmalı kervancılarının zamanında İskenderun'da olmamaları veya gecikmeleri durumunda ise mevcut bulunan başka kervancılarla anlaşarak malların Haleb'e ulaştırıldığı görülmektedir²⁴⁸. Bir gemi dolusu malın tek seferde taşınamaması kervanların büyük kervanlar olmadıklarını göstermektedir. Bu kervanlarda kullanılan at ve katır gibi hayvanlar toplam 50-55 rotello²⁴⁹ ağırlığındaki iki parça yükü taşıyabilirken, develer 70-75 rotello taşıyabilmekteydiler²⁵⁰.

1.1.2.3. Yol Güvenliği

Kara tarafından Haleb'e ulaşan hinterlandın güvenliği çöl şartları nedeniyle yüzyıllar boyunca sürekli sorun olmuştu. Bu güzergahta 18. yüzyıl boyunca da zaman zaman güvenlik sorunları yaşanmaktaydı. Özellikle göçebe Arap ve Kürt aşiretleri kervan ve nehir güvenliğini tehdit etmekteydiler²⁵¹. İskenderun çevresi ve İskenderun-Haleb arası kervan yolunun güvenliği de 18. yüzyılın başlarından itibaren bozulmaya başlamıştı. Göçebe aşiretlerin mevsimlik hareketleri sırasında kervanlara saldırımları sıkça karşılaşılan bir sorundu. Bazen Halebli yöneticilerin bu güvenlik zaafiyeti karşısında bir etkinlik gösterememeleri karşısında İskenderun ve çevresinde İngiliz ve Fransızlar gerektiğinde küçük silahlı guruplarla anlaşarak güvenliklerini sağlamaya çalışmaktaydılar. Eşkiyalar Haleb şehrine saldırıya cesaret edememekle birlikte İskenderun bu saldırılardan ve soygunlardan nasibini almaktaydı²⁵². 1705 yılında yine kervana yönelik bir tehdit olduğu anlaşıldığında muhassılın gönderdiği adamları ve valinin verdiği askeri birlikle İngilizlerden 25 kişilik yaya, Fransızlar da 30 kişilik atlı ve silahlı bir ekip İskenderun'dan gelmekte olan kervanı korumak

²⁴⁷ SP, 110/22, s. 120v, Haleb'den İskenderun'a Lexington gemisi kaptanı Henry Robinson'a, (9 March 1702/20 March 1702).

²⁴⁸ SP, 110/24, s. 23v, İskenderun'dan Haleb'e Robert Marriott'a, (4 May 1705/15 May 1705).

²⁴⁹ Bir rotello yaklaşık 2.150 gr kadardır.

²⁵⁰ Malachy Postlethwayt, "Carriage", **Universal Dictionary of Trade and Commerce**, vol 1, London 1774, (Bu sözlükte sayfa numarası olmadığı için sadece madde başlığı verilmekte iktifa edilmiştir).

²⁵¹ 1720 Fırat nehir güzergâhındaki Cahş ve Ukayra aşiretleri nehirdaki 38 kereste gemisine saldırmıştır ve bu gemilerden 18'i Arap aşiretlerinin eline geçmişlerdir. Çarpışmalarda 99 kişi ödürülmüştür. Bkz. Yılmaz, "XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı", s. 189-190.

²⁵² Clarence Matterson, "English Trade in the Levant 1693-1753", **Harward University Unpublished PhD. Thesis**, 1936, s. 37.

üzere yola çıkmışlardı²⁵³. Devlet güvenliği sağlamak için kervanları basan aşiretlerle anlaşma yoluna gitmekte veya Belen gibi aynı zamanda bir derbent noktası²⁵⁴ olarak belirlediği bölgelerdeki görevlilere yol güvenliği görevi vermekteydi. Haleb-İskenderun arasında kervan ile mal taşıyan Fransız tüccarların kervanlarına karşı dağlı eşkıyanın saldırılarından korunmak için Antakya-Belen arasında yolun güvenliğinin sağlanması işi 1742 yılında Han-ı cedit zabiti Ahmed Ağa'ya teklif edilmiş ve kendisi tarafından kabul edilmişti²⁵⁵. 1750 yılında ise Kilis civarındaki Kürt aşiretlerine bağlı farklı cemaatlerin boy beyleri ile Kilis mahkemesinde Kilis valisi ve müstemen tercümanlarının da katıldığı mecliste, Kilis civarındaki Kürt aşiretleri bundan böyle Haleb-İskenderun yolu ve hac kervanı güzergahında önemli bir geçit olan Murat Paşa Köprüsüne kadar olan bölgede hac kervanı ile İskenderun-Haleb arasında gidip gelen tüccar ve müstemen taifesinin ticaret kervanlarının kendi aşiretleri içinden eşkıyaların vurmasını önleyeceklerine ve böyle bir hadise vukuunda zararın kendileri tarafından karşılanacağına dair birbirlerine kefil olmuşlar ve bu zaman kadar meydana gelen bu tür eşkıyalık hadiselerinden sorumlu olan kendi aşiret mensuplarının da affedilmesini talep etmişlerdir²⁵⁶. Haleb-İskenderun güzergahının eşkıyalardan korunması yanında yolun fiziksel durumu da kervanların mal taşımalarını etkilmekteydi. İngilizlerin kervanların yola devam edebilmeleri için Murat Paşa köprüsünün tamirini üstlenmişler²⁵⁷ ve Haleb-İskenderun arasında bulunan İbrahim Nehri'nin taşması sonucu nehir üzerindeki bir köprü'nün yıkılan kısımlarının muhassıl tarafından yapılacak olan tamiratına Fransız konsolosluğu ile birlikte katkıda bulunulmasına karar vermişlerdi²⁵⁸.

18. yüzyılın sonlarına doğru Haleb-İskenderun arasındaki yol güvenliğinin aşiretlerin faaliyetleri sonucu ortadan kalkması da İskenderun limanının önemini kaybetmesi ve ticaretin daha güneydeki Trablusşam, Sayda ve Lazkiye ve Beyrut

²⁵³ SP, 110/23, 87v, Haleb'den İskenderun'a Walter More'a (1 March 1705/12 March 1705).

²⁵⁴ Belen Anadolu'nun sağ kolu üzerine bir derbent noktası olarak bir menzilhane de sahipti. Bkz. Cemal Çetin, *Ulak Yol Durak, Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhaneler) (1690-1750)*, Hikmetevi yay. İstanbul 2013, s. 26-27.

²⁵⁵ HS., 4, 194/394 (S. 1155/Nisan-Mayıs 1742).

²⁵⁶ BOA., *Mora Ahkam Defteri*, 2, s. 11-13, (19 M. 1164/18 Aralık 1750).

²⁵⁷ SP, 105/116, Londra'dan Haleb'e Konsolos John Purnel'e, (20 December 1721/31 December 1721).

²⁵⁸ SP, 105/116, Londra'dan Haleb'e Konsolos John Purnel'e, (21 June 1722/2 July 1722).

limanlarına kaymasında önemli bir etkidir. Nitekim 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan bölgesel kıtlık ve buna bağlı ekonomik krizler Haleb merkezi ile çevresinde güvenlik sorununu had safhaya çıkarmıştır. Haleb-İskenderun arası yol güvenliği büyük oranda aksamıştır. Kürt aşiretleri İskenderun'dan Kilis ve Antep'e kadar olan bölgeyi ve sahil şeridini tamamen kontrolleri altına almışlardı, köylere ve kervanlara saldırıyorlardı²⁵⁹. Payas-İskenderun arasındaki bölge bu Kürt aşiretleri tarafından kontrol edilmekte ve Osmanlı idaresinin hakimiyetlerini kabulü karşılığında yol ve kervan güvenliği sağlamaktaydılar. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısında merkezi otoritesinin daha da zayıflaması sonucu Kürt aşiretleri kervanlara saldırmaya başladılar. Hatta 1772'de seferden dönen yeniçerilerin mallarını ve hayvanlarını çaldılar. Aynı hadise bu sefer 1791'de 17 yeniçeri serdarının rehin alınması şeklinde tekrarladı. Bu saldırılar nedeniyle yüzyılın ikinci yarısında Haleb-İskenderun arası yol aylarca kapalı kalabilmekteydi, hac kabileleri bile geçmek için aylarca beklemekte ve güvenli geçiş için çeşitli pazarlıklar yapılmaktaydı²⁶⁰. 1785 yılında ise Payas limanı ile Belen daha kuzeydeki önemli bir derbent noktası olan Kurtkulağı da Türkmen aşiretlerden Küçük Ali oğullarının eline geçmişti ve bu aşiret daha sonra Haleb yolunu da tamamen kontrolleri altına almışlardı. Hatta Küçük Ali oğulları bir filo oluşturarak sahillerde de faaliyette bulunmuşlardı²⁶¹.

Daha güneydeki Suriye çölünde ise Arap aşiretleri arasındaki denge Anaza aşiretinin Arabistan bölgesinden buraya gelişi ile önemli ölçüde değişti ve nispeten daha barışçı olan Mevâli bedevileri yerlerini Anaza aşireti Araplarına bıraktılar. Bu aşiretler arası mücadele 19. yüzyıla kadar sürdü ve bölge ekonomisine büyük zararlar verdi²⁶².

Haleb, İngiliz ticaret tarihinde Londra'dan Hindistan'a ulaşan ticaret ve haberleşme ağı için de önemli bir kavşak noktası olarak önemini uzun yıllar yitirmeden korumuştur. 18. yüzyıl sonlarında ticari zenginliğini kaybettiğinde bile Hindistan-Londra arasındaki haberleşme ağı Basra veya İsfahan'dan Haleb'e

²⁵⁹ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 183.

²⁶⁰ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 187.

²⁶¹ Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK. yay., Ankara 1991, s. 56.

²⁶² Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 183-184.

ulaşmakta ve burada batıya doğru kimi zaman denizden Venedik, Livorna veya Marsilya üzerinden, kimi zaman da karadan İstanbul ve Viyana üzerinden Londra'ya ulaşmaktaydı. Haleb konsoloslarının en önemli görevlerinden birisi de her zaman bu posta ve kurye iletişimini ve güvenliğini sağlamak olmuştur. Örneğin 1779 yılında Haleb'te konsolos olarak bulunan John Abbott Londra'ya yazdığı mektupta kendisine ulaşan mektupların ve Luke Pocock ve Charles Mordaunt'ın Basra'ya doğru yola çıkmaları hususunda daha önce uygulanan kervan ile çölden Bağdat ve Bağdat'tan nehir yoluyla Basra güzergahını, güvenlik gerekçesi ile tamamen çöl yolundan şeklinde değiştirdiğini belirtmektedir. Zira yazın özellikle de temmuz ayının ortalarına kadar debisi iyice düşen Fırat ve Dicle üzerinde yolculuk oldukça sıkıntılı olmaktadır. Ayrıca yine bu aylarda hayvanlarını otlatmak üzere nehir kenarlarına inen çöl Arapları nehir güzergahının güvenliğini tehdit etmektedirler. Bu durum karşısında Basra'ya gönderilecek postalar için güvenilir bir Arap şeyhi ile anlaşmaya varılmış, şeyh kafiyeyle 20 günde Basra'ya ulaştırmayı taahhüt etmiştir²⁶³. Nitekim konsolos John Abbott, Luke Pocock ve Charles Mordaunt'ın yolda iki defa saldırıya uğramış olmaların rağmen kayıp vermeden güvenli bir şekilde Basra'ya ulaştıklarına dair haberleri kendilerinden 6 Ağustos 1779 tarihinde aldığı mektup ile öğrenmiştir. O sırada Basra'da bulunan Mr. Latouche'ın 28 Ağustos tarihinde konsolos Abbott'a bildirdiğine göre Haleb'ten Basra'ya çöl yolundan ulaşmak daha güvenlidir. Fırat ve Dicle kıyılarındaki Arap aşiretlerin kendi aralarındaki mücadeleler devam etmektedir ve bu durum bu yolu güvensiz kılmaktadır²⁶⁴. Ancak öyle anlaşılıyor ki, çöl yolunu kullanan herkes şanslı değildir. Teğmen Bonneveaux, Basra'dan yazdığı 4 Ekim 1779 tarihli mektubunda Haleb'ten Basra'ya sağ ve salim bir şekilde ulaştığını ancak Haleb'ten ayrıldıktan 10 gün sonra 140 kişilik bir Arap kafiyesi tarafından saldırıya uğradıklarını, kendi kafiyelerinin 80 kişiden ibaret olduğunu ve mücadele sırasında içlerinden bir kişinin gözlerini kaybedip kör olduğunu bir kişinin de öldüğünü

²⁶³ Doğu Hindistan Şirketi belgeleri içindeki birçok belge Haleb konsoloslğunun bu görevini açıkça kanıtlamaktadır. Bu iletişime örnek olmak üzere bkz. **BL (British Library) IOR (India Office Record) E/1/65**, Letter 12, s. 29-31v, (26 July 1779/6 August 1779), from John Abbott at Aleppo to Peter Michell reporting on the preparations and the proposed route to be taken by Messrs Luke Pocock and Charles Mordaunt to Bussora.

²⁶⁴ **BL (British Library) IOR (India Office Record)IOR/ E/1/65**, Letter 107, s. 188-189v, (13 October 1779/24 October 1779), from John Abbott in Aleppo to Peter Michell forwarding packets to the Court and reporting which routes are the safest to travel in the region.

bildirmekteydi²⁶⁵. 18. yüzyılın son çeyreğinde ise Londra'dan deniz yoluyla Venedik'e ulaşan postaların artık Venedik'ten İskenderun yerine Lazkiye'ye gönderildiği görülmektedir. İngiltere'nin Haleb konsolosu John Abbott'un Venedik konsolosuna mahiyetini belirtmediği güvenlik sorunları nedeniyle İskenderun-Haleb arası kullanılamaz duruma gelmişti²⁶⁶. Konsolos Abbott'un mektubunda mahiyetini belirtmediği güvenlik sorunu bölgedeki Kürt aşiretlerin yol güvenliğini tehdit eden soygun faaliyetleridir²⁶⁷.

1.2. İran ve Akdeniz'deki Savaşlar ve Haleb Ticareti

1.2.1. Osmanlı-İran Savaşlarının Haleb İpek Ticaretine Etkisi

Haleb ticaretinin doğuda bağlı olduğu iki önemli coğrafya İran ve Hindistan'dı. Avrupalıların 16. yüzyıldan itibaren Hindistan'a ulaşmaları ve ticareti Ümit Burnu yolundan sürdürmeye başlamaları, 17. ve 18. yüzyıllarda süre gelen Osmanlı-İran savaşları Haleb ticaretini olumsuz etkileyen faktörlerdendir. Osmanlı-İran savaşlarının tarihi iki devlet arasındaki dini ihtilaflar dışında aynı zamanda ipek savaşlarının tarihidir denilebilir. Özellikle 17. yüzyıldaki iki devlet arasındaki antlaşma maddelerinde ipek ticaretine vurgu yapılması ve Osmanlıların savaş tazminatı olarak yıllık belirli miktarlarda ipeğin İran tarafından İstanbul'a gönderileceğini dikte etme çabaları, Osmanlıların İran üzerinden yürütülen ipek ticaretine ne denli önem verdiklerini göstermektedir. Bunun farkında olan İran ise 17. yüzyıl başlarından itibaren kimi zaman İspanya ile ve kimi zaman da İngiltere ile anlaşma yolları arayarak Avrupa'nın yoğun şekilde talep ettiği bu lüks metayı Osmanlıları aracı olmaktan çıkartarak doğrudan Avrupa'ya satmanın yollarını

²⁶⁵ **BL (British Library) IOR (India Office Record) IOR/ E/1/65**, Letter 92-93, s. 169-170v, (4 October 1779/15 October 1779), from Lieutenant Bonneveaux at Bussora to Peter Michell reporting his arrival in Bussora and that he was attacked on his way from Aleppo by Arab robbers.

²⁶⁶ **BL (British Library) IOR (India Office Record) E/1/65**, Letter 32, s. 75-76v, (6 September 1779/17 September 1779), from John Abbott at Aleppo to Peter Michell reporting the arrival of Messrs Bonneveaux and George Banks at Aleppo and on the preparations to see them safely to Bussora.

²⁶⁷ George Baldwin Mayıs 1780'de Antakya'dan Haleb'e doğru giderken yolda Kürt aşiretlerinin saldırısına uğramış, yaralanmış bazı eşyalarını kaybetmiş halde Antakya'ya geri dönmek zorunda kalmıştır. George Baldwin'in başından geçenler için bkz. James Capper, **Observations on the Passage to India, through Egypt also by Vienna through Constantinople to Aleppo, and from thence by Bagdad, and directly across the Great Desert, to Bassora**, London 1785, s. 138-158.

aramıştır²⁶⁸. Nitekim bu gelişmeler bir süre sonra 1622’de Gamrun limanının İngilizlerin yadrumu ile Portekizlilerden alınması ile burası Bender Abbas limanı olarak yeniden organize edildi bu liman İngiliz East India Company tüccarlarına bırakıldı²⁶⁹. 1623-1639 Osmanlı İnan savaşları ise İnan’ın Bağdat ve devamında Haleb’e yönelik ticaret rotasını tehdidine yönelik Osmanlı karşı koyuşunun savaşlarıdır. Nitekim bu savaşlar sırasında İnan ordusu Musul’a kadar gelip iki yıllığına Musul’u elde tutmayı bařarmıřtır²⁷⁰.

18. yuzyılın ilk yarısındaki İnan-Rus ve Osmanlı-İnan savaşları da Haleb piyasasını ve ipek ticaretini en fazla etkileyen hadiselerdendir. Ancak bu yuzyılda Rusya’nın İnan’ın kuzeyindeki ipek üretim bölgelerine yönelik askeri harekatı Haleb’e gelen iran ipeğinin miktarının azalmasına neden olmuştur. İnan’ın önce kendi iç karışıklıkları nedeniyle ve ardından Osmanlı ile savaşa girmesi Haleb’e ve İzmir’e yönelik ipek ticaretinin olumsuz etkilemiş ve Basra ve Bağdat üzerinden şam’a ulaşan ticari güzergahın güçlenmesine neden olmuştur. Bu da Haleb ve bağlantılı İskenderun ticaretinin sönmesine neden olmuřtur²⁷¹. İnan’da savaşlardan önce yaşanan iç karışıklıklardan ticari yaşamı olumsuz etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Bu olmuşuz gelişmelerin başında Feth Ali Hanı’nın Sultan Hüseyin’in veziri olarak 1715 yılında göreve başlamasıdır. Göreve gelir gelmez devlet hazinesini güçlendirmek için Feth Ali Han’ın aldığı sert ekonomik tedbirler gerek iç ticaret ve gerekse yabancı tüccarlar üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Feth Ali Han’ın bu sert tedbirleri ile ilk karşılaşanlar guruplardan birisi de Isfahan’daki yeni Culfa bölgesindeki Ermeni tüccarlar olmuştur. şah Abbas zamanında kendilerine tanınmış olan cizye muafiyeti kaldırılan Culfa Ermenileri bu uygulamaya karşı çıkmışlar ve eski muafiyetlerini üç yıl sonra yeniden elde etmişlerdir. Feth Ali Han’ın sert tedbilerinden bir diğeri yabancı tüccarların ülke dışına götürdükleri altın üzerinden alınan verginin 3/5 mahmudî oranında arttırılması olmuştur. Feth Ali ayrıca yabancı

²⁶⁸ İnan 1618’de East India Company yetkilisi İngiliz tüccar Thomas Roe ile ticaret anlaşması imzalamış ve 1622’de İnan yine bu şirketin gemilerinin yardımı ile Hürmüz boğazını ele geçirerek Bağdat’ı tehdit eder hale gelmiştir. Olson, **The Siege of Mosul**, s. 19-20.

²⁶⁹ Davut Dursun, “Benderabbas”, **DİA**, c. V, İstanbul 1992, s. 433-434.

²⁷⁰ Olson, **The Siege of Mosul**, s. 21 ve 29.

²⁷¹ Abdul-karim Rafeq, “Aspects of Traditional Society in Pre-industrial Ottoman Syria”, **La Ville Arabe Dans L’Islam, Historie et Mutations**, (edt. Abdelwahab Bouhdiba, Dominique Chevallier), Camiatü’t-Tunusiyye, Tunus 1982, s. 111.

tüccarların imtiyazlarını da kısıtlamak istemiş ve Hollandalıların devlet hazinesi için 6.900 duka ve kendisine de 6.900 ödemeleri ile bu imtiyazları yeniden vermiştir. Ayrıca altının giyim malzemeleri üzerinde kullanılmasını yasaklanmış ancak zanaatkarların kendisine ve hekimbaşına çeşitli değerli hediyeler sunmaları ile bu yasağı da gevşetmiştir. Bu keyfi uygulamalar kısa sürede rüşvet ve Feth Ali Han'a verilen hediyeler ile ortadan kaldırılmışsa da ticari yaşamı da olumsuz etkilemiştir²⁷². Feth Ali Han'ın bu ekonomik anlamdaki tedbir görünömlü faaliyetleri aslında İran ekonomisini tahrib edip şahsi hazinesini doldurmaktan başka bir işe yaramamıştır. Vezir'in ekonomik baskıları İran içindeki yabancı tüccarların da kendisine yüksek oradan hediyeler sunmalarını zorunlu hale getirmiştir²⁷³.

18. yüzyıl başlarından itibaren İran içinde bir süredir devam eden dini ve etnik karışıklıklara ve isyanlara Rusya'nın ve Osmanlı devletinin bu olaylara müdahaleleri ile karışıklıklar devletler arası savaflara dönüşmüş ve nihayetinden Safevi hanedanın yıkılması ile sonuçlanmıştır. 18. yüzyıl başından itibaren İran içindeki karışıklıkların artarak devam ettiği görölmektedir. Bu isyanlar ilk olarak Kandeher ve Şirvan bölgelerinde başlamış olan sünni isyanlarıdır. 1716'da bu karışıklıklar Afgan aşiretlerinden Gilzaylar aşiretinin başına Mir Mahmud'un geçişi ve 1719 yılında isyanı ardından da 1722'de başkent Isfahan'ı uzun ve başarılı bir kuşatmadan sonra ele geçirmesi, İran Şahı Hüseyin'in İran başkentini Gilzayların reisi Mirza Mahmud'a terk etmesi ile İran için daha da zor bir hal almıştır²⁷⁴. Mirza Mahmud'un Isfahan'a hakim olması ticari bakımdan Ermeni tüccarların da yoğun olarak bulunduğu yeni Culfa kısmı da dahil Isfahan'ın tamamı Afganlıların kontrolüne girmiş oldu. Kerman ve Isfahan yörelerinde bu olaylar meydana gelirken Dağıstan bölgesinde çıkan bir sünni isyanı ülke içindeki karışıklıkları daha da arttırmıştı. Dağıstan'da ilk sünni isyanı 1707'de başlamış ve 1712'den itibaren Şah Hüseyin'in aşırı şii siyasetine bir reaksiyon olarak artarak devam etmiştir. Dağıstanlılar 1712'de Şemha'yı aldılar ve Derbend'in Safevi valisi ile şii askerleri ve

²⁷² Rudi Matthee, **Persia in Crisis Safavid Decline and the Fall of Isfahan**, I. B. Tauris pub., London 2012, s. 208-209.

²⁷³ Matthee, **Persia in Crisis**, s. 212.

²⁷⁴ Serdar Genç, **Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, Kitap yay. İstanbul 2013, s. 13-14.

300 kadar Rus ve Ermeni taciri öldürdüler²⁷⁵. Bu olay ilerde Rus Çarı Petro'nun öldürülen bu tüccarlar için tazminat talebi ile İran'a girmesine neden olacaktır.

Hazar kıyıları ve İran'ın kuzeydoğusunda Rus sınırındaki karışıklıklar ve Rus tüccarlara yönelik hareketler Rusya'nın İran ile savaşa girmesinden etkili olmuştur. 18. yüzyıl başlarında idealist Rus çarı I. Petro bir çok farklı cephede savaşarak Rus yayılmasını gerçekleştirmek istemişti. Rusya 1700 yılında İstanbul Antlaşması ile Kırım'daki Azak kalesini Osmanlılardan almış ancak 1711'de Prut'ta Osmanlılara karşısında mağlub olunca Azak kalesini Osmanlılara iade etmiş ve böylece Karadeniz'de yeniden Osmanlı hakimiyeti tesis edilmişti. Karadeniz ve İsveç üzerinden bir genişleme sağlayamayan Çar I. Petro'nun bir diğer hedefi ise İran içindeki karışıklıkları da kullanarak Rusya için İran üzerinden Hazar denizini de kullanarak daha güneye ulaşmak ve en azından ilk önce bu bölgedeki ticarete dahil olmaktı. Çar I. Petro'nun bu maksatla elçilerini ve keşif heyetlerini İran'a göndererek İran'ın siyasi durumu, Hindistan'a inen yollar ve ticaret başta olmak üzere İran'ın geneline dair ayrıntılı raporlar aldığı görülmektedir²⁷⁶. Petro'nun güneye inme planlarına matuf bir şekilde İran üzerinden gerçekleştireceği ipek ticareti ile Osmanlı topraklarından Halep ve İzmir limanına ulaşan ipeği Rusya üzerine çekme gayretlerinde bulunduğu görülmektedir²⁷⁷. Çar Petro 1718-20 yılları arasında da ilerdeki askeri hareketlerine hazırlık maksadıyla Hazar denizinin sahillerini araştırmak yapmak üzere uzmanlar görevlendirmiştir²⁷⁸. Zira Hazar denizi hem İran'a ve hem de Hindistan'a ulaşmak için önemli bir imkan sunmaktaydı. Bu çerçevede Petro'nun İran'a girerken üç ana amacı vardı. Hazar denizi ve İran ile

²⁷⁵ İlker Külbilge, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)", **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi**, İzmir 2010, s. 25-26.

²⁷⁶ Bu raporlar'dan elçi Artemiy Volinskiy'in Kafkasya raporu için bkz. Okan Yeşilot, **Şah'ın Ülkesinde Rus Çar'ı I. Petro'nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy'in Kafkasya Raporu**, Yeditepe yay., İstanbul 2014.

²⁷⁷ Çar'ın İpek ticaretini Rusya'ya çekme gayretleri İran'a gönderdiği Elçi Volinskiy'e verdiği emirlerde açıkça görülmektedir. Volinskiy bu konuda Şah'ı ikna etmek için de görevlendirilmişti. Bkz. Yeşilot, **Şah'ın Ülkesinde**, s. 60-68.

²⁷⁸ Külbilge, "Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri", s. 29.

Hive ve Buhara üzerinden ticarete hakim olmak, İran'daki ipek ticaretini kontrolü altına almak ve Hazar'ı bir Rus denizi haline getirmek²⁷⁹.

Dağıstan'daki sünni isyanı ve Hacı Davut idaresindeki Lezgilerin faaliyetleri İran içindeki karışıklıklar da Rusya'ya İran meselesine müdahale imkanı vermiş oldu. Çar I. Petro 1712'de Lezgilerin Şirvan eyaleti merkezi ipek üretim merkezi Şemahi'yi işgalleri sırasında Rus tüccarların öldürülmelerini de bahane ederek İran üzerine sefere çıktı ve Volga üzerinden ince donanması ile Ağustos 1722'de Demirkapı'ya gelerek Derbent'i işgal etti ve komutanlarına Bakü'yü ve Hazar kıyılarını işgal etmelerini emrederek geri döndü²⁸⁰. 1722 Eylül'ünde Çar'ın bu işgal hareketlerinden haberdar olan Osmanlılar, Şirvan üzerindeki hakimiyetlerini güçlendirerek olası bir Rus saldırısına Şirvan'ı korumak için Kars valisini görevlendirdiler ve 1723'te Şirvan'ın Kırım hanlığı gibi Osmanlı idaresinde bir hanlık olarak tesis edilmesi ve başına da Hacı Davud'un han olarak atanmasına karar verildi²⁸¹. 1723 yılında daha da güneye hareket eden Çar kuvvetleri Mart 1723'te başka bir önemli ipek üretim bölgesi olan Gilan'ı ve Mazenderan'ı da işgal etti²⁸².

Osmanlı devleti için ise İran'a savaş ilanının nedeni İran içindeki karışıklıkların Osmanlılar tarafından tehlike olarak algılanması ve Rusya'nın İran'a savaş açmasıdır. Zira eğer müdahale edilmezse güneye inme siyaseti güden ve 1711'deki mağlubiyeti ile Karadeniz'deki yeğane üssü Azak kalesini geri vermek zorunda kalan Rusya'nın kontrolsüz bir şekilde Osmanlı aleyhine İran'da genişlemesi söz konusu olabilirdi. Özellikle başkent İsfahan'ın Gilzaylar tarafından kuşatılması ve İran Şahı'nın kaçmak zorunda kalması, öte yandan da Rusların Hazar güneyine kadar gelmeleri Osmanlıları İran'daki gelişmeleri daha yakından takip etmeye sevk etmiştir. İran'da gelişmeler karşısında doğu sınırının emniyet altına alınması gerekliliğini ortaya çıkmıştı. Öte yandan Rusya'nın Dağıstan ve Şirvan bölgesindeki emelleri ve sünni halkın şii zulmüne maruz kalması ve olası Rus yayılmasına karşı

²⁷⁹ Külbilge, "Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri", s. 28.

²⁸⁰ Petro'nun Kafkasya harekati ve İran'a girişi hakkında ayrıntı için bkz. Külbilge, "Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri", s. 41-.

²⁸¹ Külbilge, "Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri", s. 56-57.

²⁸² Külbilge, "Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri", s. 69.

himaye istemeleri de Osmanlıların İran'a harp ilan etmelerinde etkili olmuştur²⁸³. Osmanlıların bu aşamada Ekim 1722'de İsfahan'ı Afganlılar ele geçirincede kadar İran topraklarına girmedikleri görülmektedir. III. Ahmed İsfahan'ın düşmesi haberi gelmeden İran sınırının geçilmemesi yönünden hassas davrandığı anlaşılmaktadır²⁸⁴. İsfahan'ın Afgan hakimiyetine girmesi üzerine ise Osmanlılar daha önce antlaşma yapılmış olan Safevi tahtının işgal edilmesi nedeniyle önceleri Osmanlı hakimiyetinde bulunmuş mevrus toprakların yeniden Osmanlı idaresine alınmasının meşru olacağı argümanından²⁸⁵ hareketle Erzurum, Van Diyarbakır ve Bağdat valileri idaresindeki Osmanlı orduları 4 ana koldan Tiflis, Revan, Tebriz, ve Kirmanşah bölgelerine girmiştir. 1723 yılı sonuna kadar Tiflis ve Kirmanşah, 1724 yılı içinde de Revan ve Tebriz Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmiştir²⁸⁶.

İran savaşları üç büyük devletin kendi aralarındaki çıkart çatışmalarına dayandığı için çatışmalar farklı boyutlarda cereyan etmekteydi. İran'da Safevi hanedanı Rusya'nın yardımını elde edip kendi iç karışıklıklarını sona erdirmek ve ülkeye yeniden hakim olmak istiyordu. Osmanlılar ise ipek ticaretini ve doğu sınırlarını güvence altına almak istiyorlardı. Rusya ise daha emperyal emellerle ipek ticaretini kendi lehine çevirip Avrupa'ya ihraç edilen ipeğin kendi ülkesinden ve gümrüklerinden geçmesini istiyor böylece zengin ipek ticaretinden faydalanarak gelirlerini arttırmak istiyordu. Petro gerek ticari çıkarlarına matuf olarak ve gerekse Kafkasya'da tutunabilmek için bölgede dindaşları olan Ermenileri kendi tarafına çekme gayretinde idi. Aslında Kafkas Ermenileri de Petro'dan Safevi hanedanına karşı yardım talep etmekteydiler. Ancak başlarda Petro'nun Culfa Ermenileri ile bazı sorunlar yaşadığı anlaşılmaktadır. Culfalıların ipeği Rusya yerine Anadolu üzerinden Avrupa sevk etme hususunda ısrar etmeleri üzerine 17. yüzyılın ikinci verilmiş düşük gümrü harcı imtiyazını geri almış ve 1711'de Culfa Ermenilerinin tekrar bu yöndeki talepleri üzerine yapılan bir antlaşma ile İran ipeğini Rusya üzerinden göndermeyi taahhüd etmek zorunda kaldılar. Petro 1718'den itibaren Ermenilerin Terek havzasına yerleşmelerine izin vermiş ve 1719'dan sonra da Rusya'da yaşayan tüm

²⁸³ Münir Aktepe, **Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Paşa'nın Fetihnamesi**, s. 13-14

²⁸⁴ Genç, **Lale Devrinde Savaş**, s. 20.

²⁸⁵ Külbilge, "Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri", s. 63.

²⁸⁶ Genç, **Lale Devrinde Savaş**, s. 20-23.

Ermenilere ortodoks kilisesine tanınan haklardan faydalanma hakkı getirmiştir²⁸⁷. Ayrıca Rus elçisi Volinskiy'nin 1715-1717 yılları arasında süren elçilik görevi sırasında İranlıların kendisi ve Petro hakkındaki her türlü şüpheli bakışlarına rağmen Rus tüccarların İran'da serbest ticaret yapmalarını sağlayan bir anlaşma imzalamayı başarmıştır (1717). Bu anlaşma uyarınca ipek ticareti kısıtlanmayacak ve Rus tüccarlar Şah'ın koruması altında olacaklardı²⁸⁸. Ayrıca elçi Volinskiy'nin Rusya döndükten sonra 1720 yılında İsfahan'da ve Şamahı'da birer Rus konsolosluğu açılmıştır²⁸⁹.

Osmanlı Devleti ile Rusya'nın İran meselesi üzerinde bir süre devam görüşmeler sonrasında İran topraklarının nasıl paylaşılacağı üzerinde anlaşmaya vardıkları görülmektedir. Haziran 1724 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması ile Osmanlı devleti Hazar denizi ve Şirvan'ın Hazar kıyısındaki bölgelerini Rusya'ya bırakılırken, Tebriz, Hoy, Azerbaycan, Merega Urmiyye, Gence, Karabağ, Nahçıvan, Revan, Hemedan, Kirmanşah ve Erdelan bölgeleri Osmanlılarda kalmasına karar verilmiştir²⁹⁰. Bu antlaşma ile aslında Osmanlı devletinin Hazar denizi ve civarındaki hakimiyetinden açıkça vazgeçtiği ve bölgeyi Rusya'ya bıraktığı anlaşılmaktadır. Anlaşma ile sünni nüfusun bulunduğu topraklar Rusya'ya bırakılırken, şiilerin bulunduğu coğrafya Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Osmanlılar Şirvan hanlığını bölerek bir kısmını Rusya'ya bırakmakla daha önceki hamilik iddialarını zayıflatmışlardır²⁹¹.

Osmanlı-İran savaşları öncesinde İran'ın Afganlılar tarafından işgali de İran'da ipek üretimini ve ticaretini önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. 1722 yazı boyunca İsfahan'ı muhasara eden Afganlı Mahmud Han aynı yılın eylül ayında şehrin İran Şah'ı tarafından kendisine bırakılmasından sonra İsfahan ve Culfa'da yağma ve katliamlarda bulunmuştur²⁹². Bu faaliyetlerinin şahidi olan Ermeni tüccar

²⁸⁷ Külbilge, "Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri", s. 30.

²⁸⁸ Külbilge, "Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri", s. 32-33; Anlaşma İran Şahı tarafından 1720 yılında onaylanmıştır. Anlaşmanın serencamı hakkında bkz. Yeşilot, **Şah'ın Ülkesinde**, s. 126-135.

²⁸⁹ Külbilge, "Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri", s. 34; Yeşilot, **Şah'ın Ülkesinde**, s. 163-164.

²⁹⁰ Anlaşma metni için bkz. Külbilge, "Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri", s. 93-97; Genç, **Lale Devrinde Savaş**, s. 20.

²⁹¹ Külbilge, "Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri", s. 97.

²⁹² Karadeniz, **İran Tarihi**, s. 90.

ve müellif Petros di Sarkis Gilanentz, İsfahan ve Yeni Culfa şehrinde Afganlıların yaptıkları katliam ve yağma hareketleri sırasında halkın ve yerel tüccarın önemli miktarda zarara uğradığını, sahibi ölmüş veya sahipsiz kalmış dükkanların Afgan Şahı Mahmud tarafından müsadere edildiğini, Culfalı Ermenilerin değerli kumaşlarına ve diğer mallarına el konulduğunu ve şehirde bulunan İngiliz, Fransız ve Hollandalı tüccarların da tüm mallarının müsadere edildiğini bildirmektedir²⁹³. Bunlar dışında Afganlıların gerek İsfahan ve gerekse Culfa halkına ağır vergiler yükleyerek küçük çocuklarını esir alarak halkın şehirlerden ayrılmaya zorlandıkları görülmektedir²⁹⁴. Mahmud Han'ın İsfahan'daki zulmü 1723 yılında da devam etmiştir. Ordusunun Seyyid Ali Han karşısında mağlup olarak İsfahan'a dönmesi üzerine bazı devlet büyükleri ile aşiret reislerini ve 300 kadar polisi katlettirmiştir. Bu katlimam 15 gün sürmüştü ve adeta İsfahan'ın nüfusu tamamen yok edilmiştir. Bu katliamlardan sonra da şehirde bulunan İngiliz ve Hollandalılara yeni vergiler yüklemiş ve şehirde bulunan Hindistanlı tüccarların mallarını yağmalamıştır²⁹⁵.

1737'de İran'da idareyi tamamen ele geçiren Nadir Şah devrinde de Yeni Culfa'nın çok iyi bir dönem geçirdiği söylenemez, Nadir Şah'ın 1745'de ülke içinde düzeni sağlamak ve mali yapıyı güçlendirmek adına halka yüklediği toplam vergi miktarı 60.500 tûmendi. Bu verginin 23.500 tûmenin 10 tüccar aile tarafından kalan 37.000 tûmenin de geri kalan ahali tarafından ödenmesi ön görülmüştü. Bir yıl sonra ise bu 10 tüccar aileden 8'inin ileri gelenlerini idam edildiği anlaşılmaktadır ki, bu Culfa Ermenileri için büyük bir yıkım olsa gerektir. Bundan sonraki süreçte Nadir Şah'ın ölümü sonrasında da karışıklıklar sürmüştü ve iç savaş gerek İsfahan ve gerekse Culfa özelinde tüm İran sahasında iç kargaşanın hakim olmasına neden olmuştur. Bu karışıklıklarda Hindistanlı ve Culfalı Ermenilerden bir çok tüccar da hayatını ve mal

²⁹³ Afganlı Mahmud Han'ın İsfahan kuşatması ve diğer hadiseler için bkz. **Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak: I. Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi, II. Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji**, (trc. Hrand D. Andreasyan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1974, s. 7-14 ve 27-29.

²⁹⁴ Vazken S. Ghougassian, "Julfa (The 18th and the 19th Century)", **Encyclopaedia Iranica**, c. XV, s. 231-235. Online versiyonu: <http://www.iranicaonline.org/articles/julfa-ii-the-18th-and-the-19th-century>, (erişim tarihi: 28 Mayıs 2013).

²⁹⁵ Karadeniz, **İran Tarihi**, s. 99-100.

varlıklarını kaybetmiştir²⁹⁶. Bu kargaşa döneminde de yüksek vergiler nedeniyle ticari yaşam büyük zarar görmüş ve Ermeni cemaati Nadir tarafından yüklenen ağır vergileri ödeyebilmek için elindeki mallarını ve gayrimenkullerini satmak zorunda kalmıştır²⁹⁷. 1749-51 yıllarında Levant'ta bulunan İsveçli seyyah Hasselquist de Avrupalılar tarafından Tahmasb Kuli Han²⁹⁸ olarak da bilinen Nadir Şah'ın döneminde İsfahan'daki karışıklıklarda burada bulunan İngiliz ve Hollandalı tüccarların bir çok kez mallarını kaybettikleri ve canlarını kurtararak kaçmak zorunda kaldıklarını bildirmektedir. Daha önceleri İran'dan Haleb'e her yıl 1.000 balya iyi kalitede ipek gelirken artık bu ticaretin durduğunu aynı şekilde İran'dan İzmir'e gelen zengin kervanların da gelmez olduğunu ve Basra ticaretinin sönmeye başladığını belirtmektedir²⁹⁹.

İran savaşlarının Haleb ipek piyasasına etkisi hemen kendini göstermiştir. İran 1715'den itibaren Feth Ali Han'ın ülke içindeki uygulamaları ve iç karışıklıkların ardından gelen Rusya ve Osmanlı devleti ile savaşlar ipek üretimini olumsuz etkilemiştir. Haleb'e gelmekte olan ipeğin azaldığına dair ilk belirtiler 1724 yılına aittir. 1724 tarihli Bursa'dan Haleb'e kadarki vilayetlere gönderilen bir fermana göre, dîvâna başvuran İstanbul'daki ipekçi esnafı, Halebli tüccarların Bursa'ya gelerek buradan ipek alıp Haleb'e götürmelerinden şikayet etmekte ve Haleb tüccarına Sayda, Beyrut, Antakya ve Cebel ipeklerinin yeterli olacağı iddia edilmekteydi. Fermana daha önce Halebli tüccarlar Bursa'da ipek satışının yasaklandığı hatırlatılarak Bursa'dan gizlice Halebli tüccarlara ipek satılmaması ve yolda Haleb'e ipek taşıdıkları anlaşılanların ipeklerine el konulması emredilmekteydi³⁰⁰.

Bu savaşlar sadece ticaretin durmasına yol açmamış aynı zamanda Osmanlı devletinin doğu seferlerinde ordu ve lojistik ihtiyaçların toplanma ve aktarma

²⁹⁶ Jonas Hanway, **The Revolutions of Persia: Containing the History of the Celebrated Usurper Nadir-Kouli from his Birth in 1687 till his Death in 1747**, vol II, London 1753, s. 258.

²⁹⁷ Ghougassian, "Julfa (The 18th and the 19th Century)".

²⁹⁸ Nadir Şah'ın İran tahtına geçmeden önce II. Tahmasb'ın hizmetinde olması nedeniyle Tahmasb Kuli Han olarak tanınmıştır. Ancak II. Tahmasb'ı mağlup edip İran tahtında geçtikten sonra Nadir Şah adıyla anılmaya başlanmıştır. Bkz. V. Minorsky, "Nadir Shah", **First Encyclopaedia of Islam 1913-1936**, vol VI, Brill, Leiden 1987, s. 810-814.

²⁹⁹ Frederick Hasselquist, **Voyages and Travels in the Levant in the years 1749-1752**, London 1766, s. 399.

³⁰⁰ **HS.**, 2, 124/209, (Evâil-i Za. 1136/22-31 Temmuz 1724).

merkezi olarak işlev gören İskenderun, Payas ve Haleb'e çok sayıda asker ve lojistik yığının yapılmasına neden olmuştur³⁰¹. Haleb ve İskenderun bu savaşlarda sıcak askeri harekate maruz kalmadıysa da asker ve sefer mühimmatı transferlerinin İskenderun ve Payas üzerinden yapılması zahirenin Haleb'te ve İskenderun'da depolanması zorunluluğu ve İskenderun'daki az miktar ahalinin sefer nedeniyle toplanan avarız vergisinden olumsuz etkilendiği anlaşılmaktadır. 1735'te Basra'ya zahire nakline görevli dergâh-ı muâllâ gediklilerinden Ali ve Haleb Muhassıl vekili Hasan divana sundukları arzda İskenderun'da sadece birkaç müstemen tüccarın depolarında, az sayıdaki gümrük görevlileri ve zımmi tebadan kimselerin de evlerde ikamet ettiğini ancak bu sayılan ahalinin sefer hazırlıkları nedeniyle toplanan tekâlif-i eyalete güç yetirememeleri ve İskenderun'dan ayrılmak zorunda kalacak olmaları nedeniyle bundan sonra “umûr-ı mühimme tekâlif-i sâir tekâlif-i eyâletten” muâf tutulmaları talebi kabul edilmiştir³⁰². 1743 yılında ise İskenderun'a gelecek ordu zahiresinin Haleb ve İskenderun'da depolanması düşünülmüş ve amaçla Haleb'teki beş büyük han ile şahıslara ait ambar ve depoların kullanılması ön görülmüştür. İskenderun için müstemen tüccarlarına ait depolar, gümrük ambaları ve diğer depo ve ambarların kullanılması düşünülmüştür³⁰³.

İran savaşlarının İskenderun ve Haleb'e yönelik doğrudan olumsuz bir başka etkisi ise özellikle asker ve mühimmat sevki sırasında yaşanan kalabalık askeri hareketliliğin Haleb halkında tedirginliğe neden olmasıydı. 1743'de Nadir Şah üzerine giden Osmanlı ordusunun Sadrazam Ahmed Paşa kumandasında³⁰⁴ şehirden geçecek olması Fransız konsolosunun raporlarına halk arasında tedirginlik kaynağı olarak yansımıştır³⁰⁵. Savaş şartları zaman zaman yerel idarecilerin ve ordunun başındaki kimselerin keyfi uygulamalarına da zemin hazırlamaktaydı. 1749 yılında Bağdat'ta valisi yeniçerilerin ulufesini ödemek için Bağdat gümrüğünde bulunan

³⁰¹ 18. yüzyıl boyunca İran seferlerine yönelik iaşe ve lojistik malzemenin naklinden Haleb muhassılları sorumlu tutulmuşlardır. Bkz. Tahir Ögüt, **18-19. yy.'da Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı**, TTK. yay. Ankara 2013, s. 288-289.

³⁰² **HS.**, 3, 168/285, (8 R. 1148/28 Ağustos 1735).

³⁰³ **HS.**, 4, 241/494, (Ca. 1156/Haziran-Temmuz 1743).

³⁰⁴ Sadrazam ve şark serdari Şehla Ahmed Paşa Haleb'de hastalandığı için yerine Yeğen Mehmed Paşa Anadolu valisi ve şark serdari olarak atanmıştır. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. V, s. 305.

³⁰⁵ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 42.

mallara el koyarak satmışlardır. Bu mallardan 91.331,5 dolar tutarındaki çivit, yünlü ve pamuklu kumaşlar Haleb'teki İngiliz tüccarlara aittir³⁰⁶ ve Haleb'teki İngiliz konsolosluk meclisi konsolos Arthur Polland idaresinde toplanarak İstanbul'da bulunan İngiliz elçisi James Porter'a yazdıkları mektupta haksız yere mallarına el konulması nedeniyle ticari olarak büyük bir kayba uğradıklarını belirterek en kısa zamanda zararlarının karşılanması için girişimde bulunulmasını istemişlerdir³⁰⁷.

Savaşlar sonucu ipek akışının durması nedeniyle bölgede ticaret dengesinin bozulduğu ve kimi yıllarda İngiliz gemilerinin İskenderun limanından yük bulamadan hareket ettikleri olmuştur. Lupart ve Lee ortak acentesinin 29 Haziran 1734 tarihinde Kıbrıs'tan bildirdiklerine göre Haleb'teki acenteler kendilerine toplam 2.000 dolar tutarında ipek alımı için yetki vermişlerdir. Ancak Haleb piyasasındaki belirsizlik Kıbrıs piyasasını da etkilemiş vaziyettedir. İran ile savaş sona ermesinden sonra Bağdat'tan gelen kervanlar Haleb'e yeni ulaşmışlardır. Ancak daha önceki savaş şartları nedeniyle hazırda mal bulunmaması ve yeni gelen malların da henüz hazır olmaması nedeniyle "Mediterranean" gemisi İskenderun ve Kıbrıs limanlarından herhangi bir yük alamadan İskenderiye limanına yönelmiştir³⁰⁸. Tüccar ve acentelerin raporlarına yansıdığı kadarıyla İran savaşının bitmesi Haleb'te sabırsızlıkla beklenmektedir. İran ile savaşların olmadığı dönemlerde acenteler görevlerinin bir parçası olarak düzenli bir biçimde hasat ve rekolteye bağlı olarak genellikle piyasa fiyatları hakkında ileriye yönelik tahminlerde buldukları ve bunu Londra'daki partonlarına bildirdikleri gözlemlenmekteyken, İran savaşları sırasında piyasa fiyatlarını tahmin konusunda genellikle ihtiyatlı davranmaktalar ve malın piyasaya gelmeden fiyat tahmininde bulunmanın zor olduğunu belirtmektedirler. Lupart ve Lee ortak acentesinin 29 Haziran 1734 tarihinde Arthur Radcliffe'e gönderdikleri mektupta İran ile barışın sağlandığı ve Basra'dan gelen büyük kervanın Haleb'e ulaştığını belirttikleri mektuplarında dahi, ipek fiyatları hususunda oldukça

³⁰⁶ HS., 1, 158/286, (3 C. 1163/10 Mayıs 1750).

³⁰⁷ SP, 110/29, s. 17-18, Haleb'den, İstanbul'a elçi James Porter'a, (25 September 1749/ 6 October 1749).

³⁰⁸ DE/R/B, 220/1, Kıbrıs'tan Lupart ve Lee ortak acentesinden Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (29 June 1734/10 July 1734).

temkinli oldukları ve ipek fiyatı vermekten özellikle kaçındıkları görülmektedir³⁰⁹. Bu durum İran yolunun açılması umudu ile yakından ilgi olmalıdır. Belirsizlik müstemem tüccarlar için muhtemelen çok yıpratıcı olmuştur. Lupart ve Lee ortak acentesinin 1 ay sonra, 1 Ağustos 1734'te yazdıkları ikinci mektupta Haleb'teki acenteler Arthur Radcliffe ve Richard Stratton'un ipek alımı için belirledikleri tutarı 1.000 dolar arttırarak 3.000 dolara çıkartmalarına rağmen Kıbrıs piyasasında belirsizliğin sürdüğünü ve fiyatların halen tam anlamıyla netleşmediği, ipek cinslerine göre bazı fiyatlar belirlemekle birlikte acentelerin 3.000 dolarlık yüksek bir satın alım imkanına sahip olmaların rağmen yine de kesin bir fiyat vermekten kaçındıkları görülmektedir³¹⁰.

İran savaşlarının Haleb piyasasına etkisi Akdeniz'deki sürmekte olan İspanya veraset savaşına göre çok daha etkili olmuştur. Çünkü Haleb'te satışı söz konusu olan asıl mal İran ipeğidir ve İran üzerinden temin edilememektedir. Tüccarlar ancak piyasada bulunan yerli ipek türlerini alabilmekteydiler ve 1735 yılında yerli beyaz ipek üretiminin bolluğu kısa da olsa bir rahatlama sağlamış görünmektedir³¹¹. Savaş şartlarının Haleb'teki İngiliz tüccarlar üzerindeki bir diğer etkisi ise tüccarların kredi verme işlemlerini ya tamamen durdurmaları veya sadece kredibilitesi çok yüksek kimselere kredi vermeyi kabul etmeleri şeklinde gerçekleşmiştir. Savaş şartlarının getirdiği belirsizlik yönetici sınıfa verilen kredilerin tamamen durdurulmasına neden olmaktadır. Zira yöneticiler böyle olağanüstü zamanlarda merkezden gelen emirlerle ordu ihtiyaçları için yüksek harcamalar yapmak zorunda kalmakta ve sonrasında genelde finansal bakımdan zor duruma düşmekteydiler. Ayrıca savaş dönemlerinin belirsizliğinin ticari yaşamı durdurması yanında yöneticiler ve vergi gelirlerini tasarruf eden mültezimler için gelirlerin düşmesi ve tüccarlar için de iyi ihtimalle kar etmeme en kötüsü ise iflas etme şeklinde gerçekleştiği için yeni kredi verme işlemleri genelde durdurulmaktaydı. Ancak İran ile barış umudunun belirmesi ve kervanların gelmeye başlamış olması İngiliz tüccarların en azından ellerindeki nakit

³⁰⁹ **DE/R/B**, 220/1, Kıbrıs'tan Lupart ve Lee ortak acentesinden Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (29 June 1734/10 July 1734).

³¹⁰ **DE/R/B**, 220/1, Kıbrıs'tan Lupart ve Lee ortak acentesinden Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (1 August 1734/12 August 1734).

³¹¹ **DE/R/B**, 226/32, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (7 July 1735/18 July 1735).

ile yeniden ve hemen kredi ilişkilerine başlamaya hazır oldukları görülmektedir. Haleb'teki acente Richard Stratton Temmuz 1734'te İran savaşlarının sona ermesi ile İsfahan-Bağdat arasında ve Bağdat-Haleb arasında kervanların yeniden işlemeye başlaması ve Bağdat valisi Ahmet Paşa'nın İran ile barış görüşmelerine başladığı haberleri üzerine elindeki nakit parayı piyasada kredi şeklinde yeniden dağıtmaya başladığını bildirmekteydi³¹². Böylece savaş sırasında kaybettiği fırsatları hemen geri kazanmak istemiş olmalıydı. Ancak kısa süre sonra gelen haberler pek iç açıcı değildi, İran ile savaş tam olarak sona ermemiştir ve Richard Stratton'un aldığı haberlere göre Osmanlı ordusunun hazırlıkları çok yeterli değildi, bu sebeple acente Stratton Haziran 1735'e kadar peşi sıra Londra'ya savaşın yeniden alevlendiği ve piyasada belirsizliğin sürmekte olduğunu belirttiği ümitsiz mektuplar yazmaya devam etmişti³¹³.

1.2.2. İspanya Veraset Savaşlarının Akdeniz Ticaretine Etkisi

Levant ticaretini olumsuz etkileyen bir diğer savaş hali İngiltere'nin İspanya ve Fransa ile Akdeniz'de giriştiği mücadelelerdir. Bu savaşlar esnasında Akdeniz'de donanmaların mücadelesi ticaretin neredeyse durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Savaşlar gemilerin gemilerin tek ve serbest dolaşımını engellemiş, ticari gemiler konvoy halinde ve çoğu kez donanma gemilerinin nezaretinde, daha fazla silah ve top takviyesi ile seyrüsefer yapmak zorunda kaldıkları için nakliye ağırlıkları azalmış, daha fazla dikkatli ve uzun yollar tercih etmek veya daha fazlaca limana uğramak zorunda kalmışlardır. Özellikle tek ve serbest dolaşımın terk edilmek zorunda kalınışı ve bunun yerine konvoy zorunluluğunun getirilmesi yolculukların uzamasına neden olmuş, piyasalara sadece belirli zamanlarda ve toplu mal girişine neden olduğu için fiyat dengeleri değişmiş ve piyasalarda fiyat spekülasyonları artmıştır.

³¹² **DE/R/B**, 226/6, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (8 July 1734/19 July 1734).

³¹³ **DE/R/B**, 226/12, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (26 November 1734/7 December 1734); **DE/R/B**, 226/25, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (22 May 1735/2 June 1735); **DE/R/B**, 226/29, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (12 June 1735/23 June 1735).

İngilizlerin 1713'te Cebelitarık'ta bir üss edininceye kadar savaş dönemleri Akdeniz ticareti büyük risk altında kalmıştır³¹⁴. Yüzyılın başındaki İspanya veraseti yüzünden patlak veren savaş öncesinde riske karşı malların Livorna'dan taşınması gündeme gelmiş ve Marsilya üzerinden yapılan aktarmalı ticaret tamamen terk edilmek durumunda kalmıştır. İngiliz tüccarların başvurduğu bir diğer yöntem ise yine Marsilya üzerinden mal göndermek ama bu malı sanki Fransız ya da tarafsız devlet tüccarının malı imiş gibi farklı bir isim ile göndermek şekilde uygulanmıştır. Ancak zaman zaman bu durumun Fransızlarca anlaşılması kayıpları arttırması ile bu yöntem de kısa bir süre sonra terk edilmiştir³¹⁵.

1703-1713 İspanya veraset savaşının uzak arifesinde 1701 yılında itibaren taraflar arasında savaşın ilk belirtileri gözlemlenmeye başlaması üzerine Haleb'teki İngiliz tüccarlar farklı güzergahlar arayışı ile savaş patlak vermeden hemen önce mallarını hemen Londra'ya ulaştırma gayreti içine girmişlerdir. Ayrıca savaş söylentisinin ciddileşmesi de piyasadaki ipek fiyatlarını yükselttiği için savaş çıkmasa bile piyasada fiyatların normalleşmesine kadar hiçbir İngiliz tüccarın Haleb'ten ipek göndermek istemediği beyan edilmekteydi. İspanyol veraset savaşı öncesinde Akdeniz'de Livorno limanının öne çıkmaya başladığı görülmektedir. İngiliz tüccarlar Londra yerine Livorno'daki acentelerine mal göndermenin daha az riskli olacağını kanaatindelerdi. Zaten olası bir savaş durumunda İskenderun'dan ayrılmış gemilerin Londra'ya kadar büyük bir risk altında olacakları düşünülmekteydi. Bu durumda tek alternatif ise Fransız gemileri ile ve onlar adına veya onların damgaları ile damgalanmış olarak orada bulunan acentelere mal göndermekti³¹⁶. Ancak bu durumda güvenlik riskleri yanında Fransız aracıya da bir komisyon ödenmesi gerekliliği de muhtemelen maliyeti arttırmaktaydı.

Akdeniz'deki savaşların seyrü sefaine etkisi genel gemicilik olarak da bilinen konvoy gemiciliğinin yeniden uygulamaya konulması olmuştur. Nitekim savaş şartları devletler adına yapılan korsanlığı yeniden donanma kuvvetlerinin bir yan

³¹⁴ Cebelitarık boğazından geçişlerin riskli oluşu hakkında bkz. **SP**, 110/22, 22v-23, Haleb'den Londra'ya Thomas Nicolls'a (26 April 1701/7 May 1701) ve **SP**, 110/22, s. 24, Haleb'den Londra'ya Edward Bovey'e (26 April 1701/7 May 1701).

³¹⁵ **SP**, 110/22, s. 121v, Haleb'den Londra'ya Edward Bouey'e, (10 March 1702/21 March 1702).

³¹⁶ **SP**, 110/22, s. 35, Haleb'den Londra'ya Edmund Dunch'a, (10 July 1701/21 July 1701).

gücü haline getirdiği için korsanlar rakip devletlerin ticaret gemileri doğrudan hedef almaktaydı. İngilizler için genel gemiciliğin başlangıcı aslında 17. yüzyılda Cezayir korsanlarına karşı alınan bir tedbir olarak doğmuştur. Hollanda ve Fransa gibi devletlerin aksine İngilizler güçlü ve büyük kalyonlar ile filo halinde hareket ederek kadirgalar ile kendilerine saldıran Cezayir korsanların tehlikesini bertaraf etmek istemişlerdir. Bu çabada çoğu kez başarılı da olmuşlardır, Cezayir ile anlaşma sağlanmasından sonra genel gemicilik yerine bir aralık yeniden serbest gemiciliğe dönmüş ise de, 1689-97 yıllarındaki Pfalz veraset savaşı sırasında Fransız ve İngiliz korsanlarının karşılıklı olarak ticaret filolarına yönelik saldırıları Akdeniz ticaretini olumsuz etkilemiştir. Benzer durum 1702-1713 yılları arasında İspanya veraseti için Fransa ve İspanya ile girişilen savaşlar neticesinden yine bu devletlerin korsanlarının rakip devletlerin ticaret filolarına yönelik izinli korsanlık faaliyetleri sonucu genel gemicilik uygulamasına dönmek durumunda kalınmıştır. İngiliz ticaret filosu için korsan tehlikesi sadece Akdeniz içindeki bir sorun olmaktan öte Cebelitarık'tan çıktıktan sonra da Atlantik kıyıları için de önlemler alınması gerekmektedir. Buna karşın ticari ve siyasi rakipleri Fransa için ise Levant ticaretini Marsilya limanı üzerinden sürdürdüğünde risk daha az idi. Haleb'teki İngiliz tüccarların raporları ticaret filosunun Akdeniz içinde Fransız tehdidi karşısında oldukça tehlikeli bir dönem geçirdiğini göstermekle birlikte, İspanya veraset savaşı sırasında Fransa'nın İngiliz korsanları karşısında büyük kayıplar verdiği görülmektedir. 1706 yılına kadar Fransa 100 kadar korsan ve 1.400 kadar ticaret gemisi kaybederken, İngiliz ticaret filosunun kaybı 800 dolaylarında gerçekleşmiştir³¹⁷.

1703 savaşı öncesinde Mart 1701'de savaş ihtimali haberinin ilk kez Haleb'e ulaşması³¹⁸ ile birlikte İngiliz tüccarların genel olarak savaşın getirdiği olumsuzlukları göz önüne alınmakla birlikte, Haleb piyasasında savaş sırasında gelişmesi beklenen senaryo; 1701 yılındaki yüksek ipek rekoltesi ile birlikte ipek

³¹⁷ Söz konusu dönemde İngiliz ve Fransız korsanların mücadeleleri için bkz. Şenay Özdemir, "Osmanlı Sularında Yabancı Devletlerin Korsanlığı Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tarafsızlık Konumu", **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XXIII/36, Ankara 2004, s. 192.

³¹⁸ **SP**, 110/22, 13v, Haleb'den Kahire, Bay Thomas Vernon & John Goodman'a, (10 March 1701/21 March 1702).

fiyatlarının düşük seyretmesi ve buna karşılık piyasada azalmakta olan yünlü fiyatlarının yükselmesidir. Bu senaryo gerçekleşirse İngiliz tüccarlar piyasadan bol ipeği ucuz fiyattan alıp sınırlı miktardaki yünlüyü de yüksek fiyattan satacaklardı. Bu amaçla da savaş haberleri netleşinceye kadar Haleb piyasasında yünlü satışları durdurulmuş ve de yeni gelecek olan tüm yünlülerin depolarda bekletilmesine karar verilmiştir³¹⁹. Öte yandan güvenlik riskine karşı İngiltere'ye yönelik gemi hareketleri oldukça hassas bir hal almıştır. Acenteler gemi yüklemek ve yola çıkarmak hususunda oldukça dikkatli ve gelen haberlere göre titiz davranmak ihtiyacı hissetmeye başlamışlardır³²⁰. Bu sebeple savaşa yönelik haberleri sadece İngiltere'den değil aynı zamanda Fransa ve İtalya üzerinden de takip etmek için farklı yollar aramışlar Haleb'te bulunan Fransızlar ile temasa geçmişlerdir. Savaş ihtimali aslında tüm İngiliz mallarının fiyatları üzerinde yükseltici bir etki yapmıştır. Daha savaş ihtimali haberleri üzerine Mart 1701'de Haleb'te İngiliz kalayının fiyatı 114 dolar/kintale çıkmış ve yakın bir zamanda gelmesi beklenen kalay yüklü George gemisinin heyecan ile beklenir olmuştur³²¹.

Piyasalarda fiyat ve arz talep dengesizliği dışında savaşın genel olarak sebep olduğu diğer olumsuzluklar ise, piyasada para kıtlığı, öncesinde sert bir biçimde ticaretin durağanlaşması, yükselen sigorta masrafları karşısında maliyetlerin yükselmesi ve bunun İngiltere'de Türk ipeğine karşı olan talebi düşürmesi olarak sıralanabilir. Savaş dönemlerindeki mal kıtlığı ve dengesiz piyasa şartları sadece uluslararası ticareti değil Haleb halkını da etkilemiştir. 1757'de Akdeniz'de devam etmekte olan Fransız-İngiliz savaşları nedeniyle Haleb piyasasına Fransa tarafından getirilmekte olan şekerin sevkiyatı neredeyse tamamen durmuş ve bu durum şehir halkı arasında şeker kıtlığının baş göstermesine neden olmuştur. Aynı dönemde kentte buğday sıkıntısı da mevcuttur ve İngiliz tüccar acentesi Colville Bridger şehirde orta sınıf olarak nitelendirdiği ailelerin bile ekmek bulmakta zorlandıklarını

³¹⁹ SP, 110/22, s.21, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (12 April 1701 /23 April 1701).

³²⁰ Mazi, ipek ve keçi yünü yüklenecek Friendly Society geminin yola çıkıp çıkmaması yönündeki kararsızlık için bkz. SP, 110/22, 22v-23, Haleb'den Londra'ya Thomas Nicolls'a (26 April 1701/7 May 1701).

³²¹ SP, 110/22, 14v, Haleb'den Galata'ya Bay John Woolley'e (11 March 1701/22 March 1701).

belirtmektedir³²². Buğday kıtlığının ardında ise, 1756 kışının çok sert geçmesi nedeniyle bölgede buğday veriminin düşmüş seyretmesidir³²³.

1.3.1. Haleb'te İngiliz Tüccarlar

Akdeniz'deki İngiliz ticareti farklı liman ve ticaret merkezlerinde çeşitli ilişkilerle birbirine bağlı tüccar ve şirket yetkilileri ağı tarafından yürütülmekteydi. Kendine has hiyerarşik yapıda en tepede Levant Company ve şirketin yönetimini elinde bulunduran Londralı patronlar bulunmaktaydı. Daha aşağıda ise Levant Company merkezinin Haleb ve diğer liman şehirlerindeki temsilcileri olan konsolos, konsolos vekilleri, konsolosluk memurları ile Londra'daki parton tüccarlara bağlı Haleb'teki tüccarlar ve acenteler ile diğer liman şehirlerindeki acenteler bulunmaktaydı.

Londra'daki tüccarlar Levant Company üyesi ve asıl sermaye sahibi kimseler olup kendileri de çoğunlukla Levant ticaretinde çıraklık ve ardından acentelik yapmış olan kimselerden oluşmaktaydı ve bu anlamda ticaret ve bölge hakkında oldukça tecrübeli kimselerdi. Radcliffeler gibi birkaç nesil süren ailelerden oluşan bazı tüccarlar ise kendi içlerinden çıraklar ve tüccarlar göndererek ve acenteler atayarak Haleb'teki ticari varlıklarını uzunca bir süre sürdürmüşlerdir³²⁴. Bu şekilde acenteler dışında geniş aileler ve güçlü ortaklık bağları ile bizzat sermaye sahibi kimselerin veya ortaklardan birisinin Levant ticaretine dahil olmaları da söz konusuydu. Acentelik sistemine göre daha az rastlanan bir durum olmakla birlikte Radcliffe ailesi gibi geniş ailelerin gerek kendi aralarındaki ortaklarını veya Richard Stratton örneğinden olduğu gibi oldukça tecrübesiz birisini ortakları olarak seçip Haleb'e gönderdikleri görülmektedir. 1730 yılına gelindiğinde Radcliffelerin Haleb'te kendi soyadlarını taşıyan sadece Arthur Radcliffe kalmıştı ve onun da Londra'ya dönmesi ile buradaki işleri idare etmek üzere bir acente gerekliliği gündeme gelmişti. Eski bir kaptan olan Richard Stratton'un oğlu 24 yaşındaki Richard Stratton herhangi bir ticari tecrübesi olmamasına rağmen sadece bir yıl Arthur Radcliffe'nin Haleb'te

³²² DE/R/B, 239/17,Haleb'den Colville Bridger'dan, Londra'ya Edward ve Arthur Radcliff'e, (28 February 1757).

³²³ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 165.

³²⁴ Radcliffe ailesinin ticari serüveni için bkz. Davis, **Aleppo and Devonshire Square**.

gözetiminde işleri öğrendi ve 1732 yılında Arthur Radcliffe'nin Londra'ya dönüşünden sonra Radcliffelerin ortağı olarak 9 yıl ticaret yaptı. 1743-1749 arasında ise kendi namına ve Radcliffelerin acentesi ticari faaliyetlerini sürdürdü³²⁵. Stratton gibi Levant'a kendi namına ticaret yapmaya giden bir diğer tüccar ise William Hammond'dur. 1747'de Haleb'e gelen Hammond iki yıl kadar Richard Stratton ile birlikte çalıştıktan sonra onun Londra'ya geri dönüşünden sonra Radcliffe kardeşler adına acente olarak görev yaptı³²⁶. Tarih aralıklarından da anlaşılacağı üzere yeni acentenin görev başlamasından önce birkaç yıllık bir geçiş devresinin önceki acentenin gözetiminde geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu sayılan örneklerden de görüleceği üzere bir acente aynı zamanda kendi namına ticari faaliyetleri de sürdürmekteydi veya Radcliffe ailesinde olduğu gibi aile üyelerinden birisi acente bulundurmak yerine kendisi Haleb'te doğrudan ticaret yapabilmekteydi. Bu nedenle Haleb'teki İngilizlerden sadece Londra'daki patronlarına acentelik hizmeti verenleri olduğu şirket üyesi tüccar olan kimseler de bulunmaktaydı. Acentelerin kendi hesaplarına ticaret yapmaları ise, Haleb gibi ticaretin canlı ve kazançlı olduğu bir piyasada zaten bu imkandan mahrum kalmak pek makul bir durum olmasa gerekti. Bu nedenle acentelik ve tüccarlık birbiri arasında geçişken ve ilişki biçimine göre değişken sıfatlar olup bu tezde de yeri geldikçe gerçek durumu uygun şekilde acente ve tüccar ayırımına dikkat edilerek kullanılmıştır. Ancak her acentenin yeri geldiğinde kendi namına ticaret yapan birer tüccar olduğu da belirtmek gerekmektedir.

İşlerini bir acenteye havale etmek yerine bir ortağının Haleb'te bulunduğu ticari ortaklıklar da vardı. Bu ortaklar karşılıklı imzalanmış bir anlaşmaya dayanırdı. Bu tür anlaşma metinleri genelde Haleb'te Levant Company'nin merkezi ve aynı zamanda İngiliz milletini en üst düzeyde temsil eden merci olan konsolosun veya onun bir memuru olan kañçılara huzurunda imzalanırdı. 25 Mayıs 1744 tarihli bir kayda göre; o tarihte Haleb'te bulunan Robert Golightly, kısa bir süre önce Haleb'ten Londra'ya dönmüş olan Arthur Radcliffe ile Haleb'teki ticari faaliyetleri için bir ortaklık tesis etmiş ve Haleb kañçılıryasının huzurunda imzaladığı ortaklık

³²⁵ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 19.

³²⁶ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 21.

anlaşmasını bir kopyasını Londra'ya Arthur Radcliffe göndermişti³²⁷. Bunun dışında Londra'dan şirket merkezinden gönderilen vekaletnameye göre de Haleb'teki ortak yetkilendirilebilirdi. İskenderun liman temsilcisi Brutus Brown'un Londra'ya dönüşü nedeniyle yerine şahsi ticari işlerini yürütmesi için Arthur Radcliffe yetkilendirilmişti³²⁸. Bu tür kayıtların tamamı Haleb'teki konsolosluk veya kaçıllara defterine kaydedilirdi. Haleb'te mukim ortaklar Haleb ve çevresinden mal temin edip Londra'ya göndermek ve Londra'dan gelen malları Haleb'te satmak şeklinde iş görürlerdi. Ancak Haleb'te mukim bu ortakların da yine Haleb dışındaki limanlarda alım ve satım işlerinde başka acenteler görevlendirdikleri görülmektedir.

Haleb'teki acenteler ve tüccarlar sadece Londra'daki patronlarının namına ticari faaliyetlerini yürütmezlerdi. Esas görevleri ticari faaliyetler olmakla birlikte acenteler Haleb'te konsolos başkanlığında toplanan konsolosluk meclisinin de doğal üyesi olarak bu meclisin toplantılarına katılırlar ve Haleb'te Levant Company ve İngiliz tüccarlarının işlerine dair tüm resmi kararlar bu mecliste görüşülerek karara bağlanırdı. Hatta acentelerin konsolosun ölümü gibi ani durumlarda aralarından birisini konsolos vekili olarak seçtikleri ve durumu Londra'ya ve elçiye bildirerek yeni bir konsolos gelinceye kadar şirket faaliyetlerini yürüttükleri görülmektedir. 14 Ekim 1739'da Haleb konsolosu Nevil Coxe'un hastalığı nedeniyle Belen'de istirahati sırasında vefatı üzerine Haleb konsolosluk meclisi şirket hazinedarı William Cooper'ın çağrısı üzerine toplanmıştır. Mecliste ilk önce hazinedar William Cooper'ın konsolos vekili olarak görevlendirilmesine karar verilmiş, ancak Cooper'ın kabul etmemesi üzerine bir diğer acente George Wakeman konsolos vekili (pro consul) olarak görevlendirilmiştir³²⁹.

Haleb'te ticaret yapan İngilizlerin ticaret maksatlı olarak Haleb'ten başka yakın liman kentleri olan İskenderun, Sayda, Beyrut, Akka, Lazkiye, Trablusşam ile Erzurum ve Ankara hariç diğer Osmanlı şehirlerine ve İran'a doğru ticari bağlantılar

³²⁷ **DE/R/B**, 216, Robert Golightly'den Arthur Radcliffe'e, (25 May 1744/5 June 1744).

³²⁸ **SP**, 110/60, s. 221, Haleb, (26 January 1728/6 February 1728).

³²⁹ **SP**, 110/27, s. 115, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı tutanağı, (15 September 1739/26 September 1739); **SP**, 110/27, s. 115-115v, Haleb konsolosluk meclisinden, Levant Company merkezine, (17 October 1739/28 October 1739); **SP**, 110/27, s. 114v, Haleb konsolosluk meclisinden İstanbul'a elçi Everard Fawkener'e, 17 October 1739/28 October 1739); **SP**, 110/27, s. 117-117v, Haleb konsolosluk meclisinden İstanbul'a elçi Everard Fawkener'e, (24 October 1739/4 November 1739).

kurmadıkları ve bu bölgelere ticari acenteler göndermedikleri görülmektedir. Zira tüccarların ticari faaliyet alanlarının sınırları Londra'dan Levant Company tarafından belirlenmişti. Levant Company idaresi tarafından İstanbul'a 1693 tarihinde ve Haleb konsolosu Henry Hasting'e 1694 tarihinde gönderilen iki hüküm Erzurum ve çevresinden doğrudan mal alımını yasaklıyor ve İran menşeli malların da ancak İstanbul, İzmir ve Haleb piyasalarına dahil olunca satın alınmasına izin veriyordu. Bu hüküm çerçevesinde İstanbul ve İzmir'deki acenteler sadece Ankara, Beypazarı, Eskişehir, Edirne, Bursa, Sakız ve diğer Ege adalarından mal alabileceklerdir. Haleb acenteleri ise, Adana, Payas, Belen, Antakya, Lazkiye, Kilis ve Azez'den mal alabileceklerdir³³⁰. Bu kısıtlama ile East India Company imtiyazını yenileme arifesinde kendisine bahşedilecek yeni imtiyaz karşılığı olarak satması gereken 100.000 sterling tutarındaki İngiliz malını Hindistan ve İran içlerine Levant Company tüccarlarının rekabeti olmadan satabilme imkanı sağlanmak istenmişti. Levant Company tüccarlarına yasaklanan alana Osmanlı şehirlerinden Bağdat ve Basra da dahildi. Bu kısıtlama ve özellikle yünlü kumaş satışında East India Company'ye bırakılmış olan İran coğrafyasına doğrudan mal satamama Levant'taki İngiliz tüccarları kendi mallarını satmak hususunda bir miktar zora sokmuş olmakla birlikte East India Company'nin satmak zorunda olduğu İngiliz malının değer olarak büyüklüğü kısa zamanda bu şartın uygulamadan kalkmasına neden olmuştur³³¹. Levant Company tarafından yapılan bu sınırlamanın resmen kaldırılıp kaldırılmadığı bilinmemekle birlikte, İngiliz acentelerin 18. yüzyıl boyunca Bağdat ve Basra'ya yönelik girişimleri hariç belirtilen bu sınırları genelde aşmadıkları görülmektedir. Ancak bu sınırlar dahilinde farklı bölge acentelerinin farklı şehirlerle bağlantılar kurdukları anlaşılmaktadır. Örneğin önemli bir tiftik üretim merkezi olan ve ham tiftik ve tiftik ürünleri³³² uluslararası piyasalarda oldukça revaçta olan Ankara'ya 17.

³³⁰ SP, 110/67, Londra'dan Levant Company idaresinden İstanbul'a, 49-49v, (22 November 1693/2 Decemer 1693); SP, 110/67, Londra'dan Levant Company idaresinden Haleb Konsolosu Henry Hasting'e, s. 48 (27 November 1694/7 Decemer 1694).

³³¹ Gelişmeler için bkz. Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 155-160.

³³² Ankara sofı olarak da ifade edilen tiftik ürünlerinin ticareti hakkında bkz. Suraiya Faroqhi, "Onyedinci Yüzyıl Ankara'sında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. XLI/1-4 (1982-1983) İstanbul, s. 237-259. Osmanlı İngiliz tiftik ticareti hakkında ayrıca bkz. Gülay Webb Yıldırım, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İngiliz Tiftik Ticareti**, TTK. yay., Ankara 2011.

yüzyıldan³³³ itibaren İngiliz tüccarların da gelmeye başladıkları ve 18. yüzyılda da temin ettikleri malları sadece İzmir limanında değil aynı zamanda Haleb'e de gönderdikleri anlaşılmaktadır³³⁴. İran-Anadolu arasındaki ipek ticaretinin en önemli merkezi ve gümrük noktası³³⁵ olan Erzurum'da 18. yüzyıl başlarında muhtemelen East India Company adına görev yapan Alexander Prescott isimli bir İngiliz konsolosu bulunmaktaydı³³⁶. Zira Alexander Prescott 1704 yılında East India Company tarafından İsfahan'a ticari temsilci olarak atanmıştır³³⁷.

³³³ 17. yüzyılda Ankara'daki müstemmen tüccarlar için bkz. R. D. Barnett, "The European Merchants in Angora", **Anatolian Studies**, Vol. XXIV (1974), s. 135-141, Özer Ergenç'in tespitleri Ankara'ya ilk İngiliz tüccarların 1604 tarihinden sonra gelmeye başladıkları yönündedir. Özer Ergenç, **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Tarih Vakfı yay. Ankara 2012, s. 157-158.

³³⁴ 1735 yılında Abbott soyisimli bir İngiliz acente Ankara'dan İngiliz tüccarlar için tiftik temin etmekteydi. Bkz. **DE/R/B**, 226/33, Haleb'den Richard Stratton, Londra'ya Arthur Radcliffe'e (29 July 1735/9 August 1735), **DE/R/B**, 226/37, Haleb'den Richard Stratton, Londra'ya Arthur Radcliffe'e (11 September 1735/22 September 1735). Yine adı tespit edilemeyen, muhtemelen aynı aileden Abbott soyisimli bir başka İngiliz tüccar da 1752 yılında Ankara'da ticaret maksatlı olarak ikamet etmekteydi, **Düvel-i Ecnebiye**, 36/2, 18/60, (Fi evâsıt-ı Ra. 1165/28 Ocak-6 Şubat 1752); adı geçen tüccarın Mart 1754 tarihinde ise yanında eşi, 2 kızı, 3 kadın hizmetkârı ve 4 nefer müstemmen hizmetkarları ile birlikte toplam 11 kişi olarak ikamet ettikleri anlaşılmaktadır, bkz. **Düvel-i Ecnebiye**, 36/2, 34-35/124, (Fi evâhır-ı Ca. 1167/16-25 Mart 1754); **Düvel-i Ecnebiye**, 36/2, 35/125, (Fi evâsıt-ı C. 1167/6-15 Mart 1754). Abbott muhtemelen tiftik ve sof ticareti için Ankadar'da ikamet etmekteydi. Abbott ailesine mensup başka tüccarların da 18. yüzyılda farklı Osmanlı şehirlerinde ticaret yapmaya devam ettikleri görülmektedir. John Abbott, William Palmentier ile birlikte Ocak 1751 tarihinden itibaren Thomas Crouch'un yerine Trablusşam'da Radcliffe ailesi adına ipek temin etmeye ve Londra'ya göndermeye başlamıştı. Bkz. **DE/R/B**, 260/1, Trablusşam'dan William Palmentier ve John Abbott'tan Londra'ya Edward ve Arthur Radcliffe'e, (31 October 1750/11 November 1750). Abbott ailesinden bir başka tüccar Robert Abbott ise 1773 yılında Haleb'de ticaretle meşguldü ve dönemin valisi Hüseyin Paşa'ya 4739,5 kuruş kredi vermişti. Bkz. **C. ML**. 49/2274, (Fi gurre-i Z. 1186/23 Şubat 1773). John Abbott ise 1772-1783 yılları arasında Haleb konsolosu olarak görev yapmıştır. Ankara'da tiftik ve tiftik ipliği ticareti ile meşgul olan İngiliz ve Fransız tüccarlar için ayrıca bkz. Özer Ergenç, "İç Anadolu'nun Kuzeybatı Ucundaki Sof Üretim Alanının İzmir ile Bağlantısı", **Şehir Toplum Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2013, s. 299/291-299; aynı yazar, "İzmir Harcı Tiftik İpliği: Ankara Sofunun İzmir Serüveni Üzerinden İngiltere Serüveni (1700-1800)", **Şehir Toplum Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, s. 310/299-317. 18. Yüzyılda Ankara'daki Hollanda tüccarları için de ayrıca bkz. Kadı, **Ottoman and Dutch**.

³³⁵ Erzurum Gümrüğü hakkında bkz. Neşe Erim, "Onsekizinci Yüzyılda Erzurum Gümrüğü", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 1984.

³³⁶ 1701 Haziran ayında Erzurum'da ulaşan Seyyah Tournfort şehirde Alexander Prescott'un İngiliz konsolosu olarak görev yaptığını bildirir. Seyyah konsolostan yakında kalkması beklenen kervanlar hakkında bilgi almış ve Gürcistan ve Erivan'a doğru olan yolculuğundan önce mallarını kendisine emanet etmiştir. Joseph de Tournfort, **Tournfort Seyahatnamesi**, c. II, (edt. Stefanor Yerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2005, s. 139 ve 195.

³³⁷ **SP**, 110/23, s. 82v, Haleb'den Benderabbas'a William Lee, James Rawlins ve Edward Dennis'e (9 February 1705/20 February 1705). Erzurum konsolosluğu aynı zamanda İsfahan'daki East India Company'ye bağlı İngiliz tüccarların mektuplarının aktarım merkezi olarak da işlev görmüştür. **SP**, 110/23, s. 84v, Haleb'den İsfahan'a Richard Cox ve William Eston'a, (13 February 1705/24 February 1705). 1704'ten sonra Erzurum'da bir konsolos bulunup bulunmadığı net değildir. Muhtemelen 1720'lerde başlayan İran savaşları ile İran ipeğinin Erzurum üzerinden Osmanlı topraklarına da girişi durduğu için bu konsolosluk da lağvedilmiş olmalıdır. Nitekim İngiliz tacirlerin yazışmaları

İngiliz tüccarların Osmanlı ülkesi içinde etkin bir ticari ağ oluşturmamalarının bir diğer sebebi ise Osmanlı iç gümrük rejimidir. Osmanlı idaresi müstemen tüccarların iç kara gümrüklerini kullanarak ticaret yapmalarını teorik olarak engellememekle birlikte, iç kara gümrükleri maliyet arttırıcı ve ticari süreçleri yavaşlatıcı bir etkiye sahipti ve müstemen tüccarın bu gümrüklerde karşılaşılacağı olası sorunlar her zaman mümkündü. Nitekim sadece liman gümrüklerinde karşılaşılan sorunlar ile ilgili İstanbul'a yansıyan çokça şikayet mevcuttu. Bir diğer sebep ise Haleb çevresinin yol güvenliğinin her zaman yeteri kadar iyi olmamasıdır. Haleb-İskenderun arasında bile kervanlar zaman zaman saldırılara uğramaktaydı. Haleb'in doğusunda ise Arab ve Kürd aşiretlerin faaliyetleri İngiliz tüccarlar için endişe verici olmalıdır. Bir diğer husus ise ticari potansiyeli yüksek Haleble doğrudan bağlantılı yakın bölgesel merkezlerden Basra, Bağdat ve İsfahan gibi Osmanlı ve İran şehirlerinin East India Company'nin ticari faaliyet sahası olmasıdır. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu şehirlerde Levant Company üyesi tüccarların faaliyetlerine, ticari imtiyaz şartlarına aykırı olduğu gerekçesi ile East India Company üyeleri tarafından karşı çıkılmaktaydı. Şirketlerin imtiyaz alanlarına dair tartışmalar 16. yüzyıldan beri Londra'yı epey meşgul etmekteydi³³⁸. Nitekim İran'dan ipek temin etmek üzere İran'daki ipek üretim bölgelerindeki Avrupalı tüccarlar ile bazı küçük bağlantıların kurulduğu da görülmektedir. İran savaşları öncesinde İran'daki İngiliz tüccarlar ile Haleb'teki tüccarlar arasında bağlantılar olduğuna dair bazı bilgiler mevcuttur. Muhtemelen bu bağlantıyı sağlayabilen tüccarların Osmanlı veya İran tebası aracı tüccarlar vasıtasıyla ipek ticaretinde buldukları tahmin edilebilir. 1716 yılında İran'a da uğrayan İngiliz gezgin John Bell, Şirvan eyaletinde Bakü'nün hemen batısında Şamahî şehrinde tanıştığı Bougard isimli Fransız bir tüccarın İsfahan'da bulunan İngiliz ticaret acentesi tarafından ham ipek satın alıp Haleb'e göndermek üzere istihdam edildiğinden bahseder. Bell, Shamakhi şehrinin genel özelliklerinden

Erzurum'un İran savaşları sonrasında, ancak 1734 ve 35 yıllarından itibaren yeniden ticari olarak canlanmaya başladığını göstermektedir. **DE/R/B**, 226/2B, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (18 March 1734/29 March 1734); **DE/R/B**, 226/35, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (26 August 1735/6 September 1735).

³³⁸ Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 23.

bahsederken de bu şehirde ve etrafından üretilen ipeğin özellikle İngiliz ve Hollandalı tüccarlar tarafından satın alınarak Haleb'e gönderildiğini bildirir³³⁹.

18. yüzyılda Haleb'teki Levant Company tüccarlarının İran ile Bağdat, Basra, Diyarbakır, Şam gibi önemli Osmanlı ticaret merkezleri yeri ile doğrudan bağlantılar sağlamamış olmalarına rağmen, tüccarların ilgisini Haleb'in yakın çevresindeki Azez, Kilis ve Suruç gibi tarımsal üretim bölgeleri ile kredi ilişkileri kurdukları görülmektedir³⁴⁰. Kredi borçlularının geri ödemelerini aynı yollarla yapmaları İngiliz tüccarların tarımsal ürün ticaretine yönelmelerinin temelini oluşturmuştur. Bu ilişkiler bölgeden alınan ve uluslararası ticarete dahil olmayan canlı hayvan, tahıl ürünleri ve pamuk tohumu gibi malların yanı sıra uluslararası ticaret dahil olan ipek ve pamuk gibi ürünlerin ticaretini de geliştirmiştir. Bu kredi ilişkileri 19. yüzyılda uluslararası ticarete yönelik ürünlerin üretimini yönlendirici maksatlı olarak kullanılacağı bir seviyeye ulaşacaktır, ancak 18. yüzyıl için bu tür bir ilişkiden bahsetmek için henüz erkendir.

Halep'teki acente ve tüccarların mali sorumlulukları da kendilerine aitti ve zaman zaman işlerini iyi idare edemeyen veya çeşitli talihsizlikler sonucu iflas edern tüccar ve acentlerin olduğu da görülmektedir. İflas durumunda tüccarların muhasebe defterlerindeki kayıtlar esasa alınarak acentelerin elinde bulundurdukları malların içinde patronlarının malları konsolos tarafından oluşturulan bir komisyon tarafından güvence altına alınırdı ve acentenin kalan malları borçlularının ödenmesi için kullanılırdı. Levant Company kayıtlarına yansıyan bazı iflas vakaları incelenmesi konuyu farklı veçheleri ile ayrıntılı olarak ele alınması bakımından önem arz etmektedir.

³³⁹ John Bell, *Travels from St Petersburg in Russia to Divers part of Asia*, c. I, Glasgow 1763, s. 64 ve 67.

³⁴⁰ Azez'e yönelik kredi faaliyetleri için bkz. *SP*, 110/22, s. 20v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (12 April 1701/23 April 1701); *SP*, 110/22, s. 31, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (26 May 1701/6 June 1701).

1.3.1.1. Müflis Tüccarlar

İflas, Haleb'teki bazı İngiliz tüccar için kaçınılmaz bir son olmuştur. Erken modern ticaret yaşamında paranın kıtlığı, piyasaların düzensizliği, uzak mesafeler arası hızlı iletişim imkanlarının yokluğu, deniz aşırı ticaretin getirdiği yüksek riskler, savaşlar, hastalıklar, salgınlar gibi sosyal ve iktisadi hayatı temelden etkileyen bir çok faktör tüccarların sık sık varlıklarını kaybetmelerine neden olmuştur. Tüccarların iflaslarının ardındaki bir diğer sebep ise kefalet veya ortaklık anlaşması bulunan iki kişiden birisinin iflasının diğerini de iflasa sürüklemesidir. Adeta zincirleme şeklinde yaşanan bu iflaslar, iflas edenin borçlarını üstlenmek zorunda kalan kefil veya ortağı da doğrudan etkileyerek kaçınılmaz bir sona sürüklemekteydi. Ahidnameler sık yaşanan iflas hadiselerine vurgu yaparcasına, iflas eden tüccarların borçlarının ancak kefilleri tarafından ödenebileceğini, kefil olmayan kimselerin bir başkasının borcundan sorumlu tutulmayacağını belirtmekteydi³⁴¹. Osmanlı topraklarında ticaret yapan tüm müstemmen tüccarlarda olduğu gibi Levant Company ve İngiltere'nin Haleb konsolosunu en fazla uğraştıran meselelerden birisi de iflas eden acenteler ve tüccarlar olmuştur. Acentelerin iflası sadece Londra'daki patronu ilgilendiren bir durum olmayıp, Haleb'teki diğer İngiliz tüccarları ve konsolosluğu Londra'dan daha fazla meşgul etmiştir. En azından eldeki kayıtların içerikleri meselenin Haleb'te nasıl algılandığı ve çözüm arandığına sevk etmektedir. Acentelerin iflası partonları yanında Haleb'te mal aldıkları veyahut kredi ilişkisi içinde buldukları diğer kimseleri de etkilemekteydi. Bir acentenin iflas etmesi genelde borçlarını ödeyemez hale gelmesi ile ortaya çıkmaktaydı.

³⁴¹ Kefalet yükümlülüğü ile ilgili 1675 tarihli İngiltere Ahidnamesinin ilgili kısımları şu şekildedir. "... İngilterelinin biri medyûn veyahûd kefil olup firâr ederler ise veya müflis olur ise deyn borçludan talep olunup elinde müdde'înin hüccet-i şer'îyye ile kefil olmayacak âhar kimesne tutulup deyn-i mezbûr âhardan talep olunmaya...", "... İngilterelinin biri medyûn veya kefil olup firâr ederler ise veya müflis olur ise deyn borçludan talep olunup elinde müdde'înin hüccet-i şer'îyye ile kefil olmayacak âhardan kimesne tutulup deyn-i mezbûr âhardan talep olunmaya deyü ahidnâme-i hümâyûnda mukayyed iken âhar vilâyetde sâkin İngiltereli tüccârdan biri mücerred kendiyi tahlîs için gayrı yerde sâkin İngiltereliden alınmak üzere poliçe edip poliçe ile gelen kimesne dahi müte'annibeden olmakla borcu olmayan İngiltereliye sana poliçe ile geldim ol medyûn olan bazargânın borcunu senden alırım deyü hilâf-ı şer'-i şerif ve ahidnâme-i hümâyûnuma mugâyir rencide ve te'addî etmekle ol vechile rencide etdirilmeyip ve ol bazargân poliçeyi kabûl eder ise ve poliçede ne minvâl üzere kavil olunmuş ise o minvâl üzere amel olunup kabûl eylemezler ise asla rencide olunmayıp ...", **Muâhedât Mecmuası**, c. I, Hakikat Matbaası, İstanbul 1294, s. 242 ve 257-258.

Konsolosun, iflas eden bir acente olduğunda yapması gereken ilk iş iflas eden tüccarın muhasebe defterlerine hâlihazırdaki finansal durumu ve mevcut mallarının bir listesi yapmak üzere el konulur ve koruma altına alırdı. Bundan başka borçluların alacaklarına dair sundukları belgeleri de incelemeye alınırđı. Ardından hazinedar veya kañçılarayanın riyasetinden müflis acente ile ticari bağılantısı olmayan acentelerden oluşan bir komisyon oluşturarak müflis acentenin mal varlıkları ile borçlarının tespiti için muhasebe defterleri incelenirdi. Müflis acentenin başka şehirlerde olan mallarının koruma altına alınması için ilgili şehirlerin konsolos vekillerine de mektuplar yazılırdı. Oluşturulan bu komisyonun gerektiğinden o şehirlere de giderek mal varlığı tespiti ve ardından borçlarının ödenmesi için bir planlama yapılırdı³⁴².

İflaslarda bir diğere husus alacaklılar arasında Osmanlı veya başka milletlerden tüccarın bulunup bulunmadığıdır. Alacaklılar içinde Osmanlı tüccarının bulunması meseleyi başlı başına karmaşıklaştıran bir hadise haline getirebilirdi. Bu aşamada iş kadı mahkemesini aşırp İstanbul'a intikal etmekte ve çoğru kez davanın divanda görüşölüp elçinin de meseleye müdahil olmasını gerektirdiğı için işin daha da uzamasına neden olabilmekteydi. Zira 1675 İngiltere ahidnamesine göre İngiliz tüccarının ancak 4.000 akçeye kadar olan borç davalarının yerel mahkemede görülebileceğı daha fazla olan davaların İstanbul'da görülmesini hükmetmekteydi³⁴³. Ancak 4.000 akçe (18. yüzyılda 33,3 kuruş) ise miktar olarak tüccar davaları için oldukça az bir miktar olup, bu durumda kadıya başvuru olan tüm davaların İstanbul'da görülmesi gerektirmekteydi. Ancak uygulamanın böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Davaların kadı mahkemesine götürölüp götürölmediğı tartışması bir yana kadı mahkemesine intikal eden davaların da çoğru kez İstanbul'a yansımadığı görölmektedir. Alacaklılar içinde Osmanlı tebası bulunmayırp başka devletlerin özellikle de Fransa gibi rakip bir devletin tebasından kimseler olduğunda ise yine meselenin en azından Haleb'te konsoloslar arasında halledilmesi gerekmektedir.

³⁴² Bu süreçlerle ilgili bir kısım ayrıtırlar için ayrıca bkz. Maurits H. van den Boogert, **Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi: 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratları**, (çev. Ali Coşkun Tuncer), Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2014, s. 213-214.

³⁴³ İngiltereli ve ona tâbi' olanların bir husûs ve sâir umûr-ı şer'ıyyeleri vâki' olduğda elçileri veya konsolosları veya tercümanları hâzır olmadıkça hukkâm fasl ve istimâ' etmeyip ve dört bin akçeden ziyâde olan da'vâları Âstâne-i sa'âdetde istimâ' olunup gayrı yerlerde istam olunmaya..., **Muâhedât Mecmuası**, c. I, Hakikat Matbaası, İstanbul 1294, s. 245.

ticari olan bu mesele muhtemelen kolayca diplomatik bir boyut kazanmaktaydı. Bu aşamada ise sorun Fransa ve İngiliz konsoloslarının ve tüccarların arasında o sırada mevcut husumet veya güvene bağlı olarak değişiklik gösterbilmekteydi. 1763'te İngiliz acente Thomas Lansdown'un³⁴⁴ depocuların borçlarına kefaletine bağlı olarak iflası, alacaklıları arasında Osmanlı tebası olmaması bakımından şanslı sayılmıştı. Zira tam da bu nedenle meseleye Osmanlı yönetiminin karışma ihtimali yoktu. Ayrıca karşılıklı güven ve iyi niyete dayalı olarak Lansdown konsolosluk evinde hapsedilmek zorunda kalmamıştı³⁴⁵. Ancak bu iyi niyet gösterisi her zaman vaki olmamaktaydı. Özellikle Fransızlar gibi siyasi ve ticari rakip bir devletin tüccar ve konsolosları bu tür iflas davalarında meseleyi üçüncü bir taraf olarak hemen kadiya intikal ettirerek müflis tüccar üzerinde baskı kurma, malına el koyma gibi girişimlerde bulunarak müflis tüccar adına durumun daha da zorlaşmasına neden olabilmekteydiler.

18. yüzyılın ikinci yarısına ait bazı örnekler daha önce Boogert tarafından incelendiği için³⁴⁶ burada konunun sınırları içinde de kalan 18. yüzyılın ilk yarısına ait bazı İngiliz tüccarların iflas örnekleri incelenecek ve iflaslar karşısında nasıl bir yol izlendiği ortaya konulmaya alışılacaktır.

1.3.1.2. William Harvey, Henry Maynard ve Jerow Rawstorn'un İflasları

Haleb'teki İngiliz konsolosluğunun Ekim 1705 tarihli kayıtları Haleb'te birbirleri ile bağlantılı olan birkaç İngiliz acentenden birisinin iflası neticesinde zincirleme iflasların yaşandığını göstermektedir. Bu iflaslardan ilki William Harvey'inkidir. Harvey'in iflasının diğer iki iş ortağının da iflasına neden olması Haleb piyasasında yaklaşık toplam 150.000 dolar civarında bir kayba neden olmuştur³⁴⁷.

³⁴⁴ Haleb'deki ticari faaliyetleri için bkz. Davis, **Aleppo and Devonsire Square**.

³⁴⁵ Boogert, **Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi**, s. 211-212.

³⁴⁶ Boogert, **Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi**, s. 204-258.

³⁴⁷ **SP**, 110/23, s. 125-125v, Haleb'den Londra'ya Levant Company merkezine, (15 September 1705/26 September 1705).

William Harvey'in iflasının temelleri aslında işlerini layıkı ile yürütmemesinden kaynaklanmaktadır. 1694'teki bir konvoy kaybından sonra borçlarını ödemek için yüksek faizle borçlar almış, Londra'dan patronları tarafından gönderilen malları sanki kendi malı imiş gibi kullanarak bunlardan elde ettiği gelirleri yine piyasaya yüksek faizle borç vermiştir. Ancak bir süre sonra kendisinden borç almış olan yerli tüccarların borçlarını ödememesi sonunu hazırlamıştır. Harvey'in beraberinde ortakları Henry Maynard ve Jerow Rawstorn'u da felakete sürüklemesi nedeni ise Haleb piyasadan mal alırken onlarla birlikte ortak mal almında bulunmasıdır. Maynard ve Rawstorn ortaklar Harvey'in diğer bir İngiliz tüccar Staffrod ile de bazı ticari münasebetleri olduğunu ancak ortak olmalarına rağmen Staffrod ile olan işleri kendilerinden gizlediğini ifade etmişlerdir³⁴⁸.

Bu iflasa dair kayıtlara geçirilen yazışmalar meselenin çözümünde konsolosun nasıl bir yol izlediğini ve alacaklara karşı nasıl bir mücadele yolu takip etmesi bakımından önemlidir. Bu kadar büyük bir meblağın batışı ve alacaklılar içinde Osmanlı ve Fransız tüccarların da oluşu bu tüccarlar tarafından Harvey'e karşı bir tepki oluşmasına neden olmuştur. Fransız konsolos alacaklarının tahsili için kadiya başvurarak aslında kendisinden bekleneni yapmıştır. Zira böylesi durumlarda İngiliz konsolosunun kendi tüccarını koruma amacı ile öncelikle İngiliz alacaklıların borçlarının ödenmesi yoluna gidecek olmasını tahmin etmek zor değildir ve bunun farkında olan Fransız konsolosu da kendi vatandaşlarını alacaklarını güvence altına almak için daha tarafsız ve üçüncü bir hukuki merci olarak kabul ettiği kadı mahkemesine başvurmak durumunda kalmıştır. Öte yandan en fazla alacağı olan kimseler ise Osmanlı tebası olanlardır ve bunlar Fransızlardan bağımsız olarak Harvey'in mallarının alacaklarına karşılık olmak üzere kendilerine verilmesini talep etmektedirler. Ancak İngiliz konsolos bu talebe de karşı çıktığını ve tanrının yardımı ile direnebildiğini belirtmektedir³⁴⁹. İngiliz konsolosu ayrıca Haleb valisi ile iyi olan ilişkilerini kullanarak Harvey'e karşı olabilecek tepkilere karşı onu korunmasını ve güvenliğini sağlamıştır. Ancak valinin bu iyi niyet göstergesinin kısa sürdüğü

³⁴⁸ SP, 110/23, s. 128v-129, Haleb'den İstanbul'a Robert Sutton'a, (13 September 1705/24 September 1705); SP, 110/23, s. 126v-127, Haleb'den Londra'ya Alexander Jacob'a, (22 September 1705/2 November 1705).

³⁴⁹ SP, 110/23, s. 131-131v, Haleb'den İstanbul'a Stafford, Theyer ve Vernon'a, (13 October 1705/14 October 1705).

anlaşılmaktadır. Zira bir süre sonra muhassıl ve Haleb valisinin kahyası da olaya müdahil olmuş ve kendilerine başvuran Osmanlı alacaklılarının haklarını gözeterek, İngiliz konsolostan müflis tüccar Harvey'in deposunda bulunan malların bu alacaklılara verilmesini teklif etmişlerse de konsolos bu malların William Harvey'in değil Londra'daki patronlarının olduğunu belirterek mallara el konulmasını da önlemiştir. Harvey ile sözde ortakları Henry Maynard ve Jerow Rawstorn arasında yazılı bir anlaşma olmaması ve Harvey'in hesaplarını düzgün tutmamış olması meselenin içinden çıkılmaz bir hal almasını neden olmuştur. İşleri daha da karmaşık hale getiren ise William Harvey'in sözde ortakları Maynard ve Rawstorn'ın Harvey'in aslında son bir yıldır işlerden her hangi bir kâr almadığını sadece işlemlerde adının geçtiğini ifade etmeleridir. İşlerin bu denli karmaşık olduğunu gören İngiliz konsolosu bu karmaşaya karşılık kendisinin hukuk bilgisinin yeterli olmadığını itiraf ederek nasıl bir yol izlemesi gerektiğini Londra Levant Company idaresine sormak zorunda kalmıştır³⁵⁰.

Konsolosun Londra'dan görüş sormasından bir hafta sonraki mektubunda Harvey'in evi ve deposunun kadı tarafından mühürlenerek Londra'daki patronun mallarını, alacaklılara ve malların kaçırılmasına karşı koruma altına aldığı görülmektedir. Kadı bununla yetinmemiş müflis acente Harvey'i ve ortakları Maynard ve Rawstorn'u hapsedmiş ancak İngiliz konsolos kendilerine kefil olduğunu belirterek hapisten çıkartılmalarını ve konsoloslukta ikamet etmelerini sağlamıştır³⁵¹. Acentelerin konsoloslukta muhtemelen gerektiğinde hapisane olarak da kullanılan bir odada ikamet ettikleri tahmin edilebilir. Boogert tüm konsolosluklarda müflislerin borçlarını ödememek için firar etme ihtimallerine karşılık bu odalarda tutulduklarını belirtmektedir. Bu olayda ise Harvey'in borçlarına karşılık olarak iyi niyetli şekilde davrandığı belirtilmekte ise de diğer iki borçlu Maynard ve Rawstorn'un nasıl bir ruh hali içinde oldukları belirtilmemektedir. Bu sebeple en azından bu ikisinin bir süre bu odada birlikte tutuldukları tahmin edilebilir³⁵². Ancak bir sonraki mahkemede kadı

³⁵⁰ SP, 110/23, s. 125-125v, Haleb'den Londra'ya Levant Company merkezine, (15 September 1705/26 September 1705).

³⁵¹ SP, 110/23, s. 126, Haleb'den Londra'ya John Evans'a, (22 September 1705/3 October 1705); SP, 110/23, s. 126v-127, Haleb'den Londra'ya Alexander Jacob'a, (22 September 1705/3 October 1705).

³⁵² Elçi ve konsolosluklardaki hapisaneler için bkz. Boogert, **Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi**, s. 213.

Harvey’i yeniden hapse atmıştır ve konsolosun durumu elçiye bildirmiş olmasına rağmen hala İstanbul’dan salıverilmeleri yönünde bir hüküm alınmadığı için 19 Ekim 1705 itibariyle 30 gündür hapidir³⁵³. Öte yandan İngiliz konsolosun, Harvey’in iflası üzerine hem alacaklılar Fransızlar ve Osmanlı tarafları ve hem de davayı yürüten kadı ve Haleb valisi ile görüşerek meselenin Harvey’in zararına olmayacak şekilde halledilmesi yönündeki gayretleri konsolos için yıpratıcı bir süreç olmuştur. Konsolosun olaydan yaklaşık bir ay sonraki yazdıkları meselenin ayrıntılarına dair daha fazla ayrıntılar sunmaktadır. Harvey’in iflasından sonra sözde ortakları Maynard ve Rawstorn’un da kısa zaman içinde borçları nedeniyle kadı karşısına çıkarıldıkları anlaşılmaktadır. Mahkemeye Harvey ile katılan konsolos mahkemenin sıradan bir yargılama olmaktan ziyade halktan diğer insanların yargılamayı seyretmeye gelmesinden dolayı kalabalık bir katılım ile gerçekleştiğini bildirmektedir. Mahkeme sırasında kalabalıktan yükselen tepkiler nedeniyle vali yeniçeriler göndererek güvenliği sağlamak zorunda kalmıştır. Harvey’e yönelik tepkiler yüzünden mahkemenin sonra konsolos Harvey kalabalık dağılıncaya kadar kahyanın evine sığınmak durumunda kalmışlardır³⁵⁴. Konsolos elçiden Harvey’in serbest bırakılması için bir hüküm beklerken 20 Ekim 1705’te yeniden yazarak Harvey’in hapisanede kötü şartlar altında olduğunu kendisine bir yatak bile verilmediğini, nemli bir ortamda kalmaya mahkum edildiğini, Haleb kadısının ve valinin asıl gayelerinin Harvey’in ticarete devam etmesi ve kazanç sağlamasının önüne geçmek olduğunu bildirmekte ve kendisine verilen bu cezanın Harvey’in hayatına mal olabileceğini bildirmektedir. Konsolos kadı ve valinin zalimce ve adaletsiz tutumları karşısında istemeyerek de olsa meseleyi İsyantul’a taşımaktan başka çaresinin kalmadığını berlitmiştir. Aslında bu konsolosun meselenin çözümünde çaresiz kaldığını ve kadı ile valiye karşı mücadele edemez durumda olduğunu göstermektedir. Zira bu çaresizliğini, durumu Levant Company idaresine bildirirken de ifade etmişti. Konsolos böylelikle hem üzerindeki sorumlulukları bir nebze olsun hafifletmekte ve hem de meselenin İstanbul’a intikaliyle biraz daha zaman kazanma veya en kötü ihtimalle müflis Harvey’in kalan mallarının alacaklılar

³⁵³ SP, 110/23, s. 132v, Haleb’den Trablusşam’ya John Carew’e, (19 October 1705/1 November 1705).

³⁵⁴ SP, 110/23, s. 131v-132, Haleb konsolosundan İzmir Konsolosu William Sherard’a, (15 October 1705/26 October 1705).

arasında paylaşımı mesele sona ereceği inancındadır.³⁵⁵ Nitekim konsolos diğer tüccarlarla birlikte toplamda 150.000 dolarlık bir iflasa karşılık İngiliz tüccarlara karşı olan büyük bir tepkiyi karşılamakta zorlanmaktadır. Nitekim bu tepki mahkeme sırasında borçlu tüccara karşı yapılan nümayişlerle açıkça ortaya konulmuştur. Konsolos bu konudaki yeterisizli ve korkularını Elçi Robert Sutton'a yazdığı mektupta açıkça ifade etmekte ve Fransızların baskı altında bunaldığını, 150.000 doların oldukça ciddi bir meblağ olduğunu bildirerek bu miktarın şirket ve Harvey'in kendisine kefil olan Londra'daki patronları tarafından ödenmesi gerektiğini bildirmekteydi³⁵⁶.

William Harvey'in iflasından birkaç gün sonra da bir diğer İngiliz tüccar Robert Maariot'un 50.000 dolarlık iflasını ortaya çıkmıştır³⁵⁷. Maariot'un iflas etmesinin sebebi ise vefat etmiş olan ortağı Thomas Darley'in borçlarının kendisine intikalidir. Maariot ölen ortağının borçlarını ödemek zorunda kalmıştır. Bu olay üzerine konsolos Maariot'un Trablusşam, Akka ve Kıbrıs'ta olan iş ilişkileri ve yatırımlarının da incelenerek orada bulunan mallarının koruma altına alınması için bu üç şehrin konsolos vekillerine mektuplar yazmıştır³⁵⁸.

Her iki iflas olayında da görüldüğü üzere İngiliz konsolos İngiliz tüccarların çıkarlarını koruma ve kollama için elinden gelen gayreti göstermekte ve gerek Fransız tüccarlara ve konsolosuna ve gerekse alacaklı Osmanlı tüccarlara ve yerel idarecilere karşı mücadele etmek zorundadır. Ancak İngiliz konsolosu Harvey'in oldukça büyük miktardaki iflası karşısında çok da fazla mücadele edememiş ve ilk seferde kendisini hapsedilmekten kurtarmış ise de sonrasında kadının Harvey'i hapse atmasına engel olamamıştır. Bu gelişme üzerine de gerek Londra'ya ve gerekse İstanbul'a elçiye meseleyi çözmekte yetersiz kaldığını bildirmiştir. Harvey'in iflasının nedeni kendisine borcu olan Osmanlı tüccarlarının borçlarını ödememesi

³⁵⁵ SP, 110/23, s. 133-133v, Haleb'den İstanbul'da bulunan elçi Robert Sutton'a (20 October 1705/31 October 1705).

³⁵⁶ SP, 110/23, s. 130v-131, Haleb'den İstanbul'a Robert Sutton'a, (13 October 1705/ 24 October 1705).

³⁵⁷ SP, 110/23, s. 125-125v, Haleb'den Londra'ya Levant Company merkezine, (15 October 1705/26 October 1705).

³⁵⁸ SP, 110/23, 123, Belen Yaylasından Trablusşam'a John Carew'a, (5 September 1705/16 September 1705); SP, 110/23, s. 123, Belen Yaylasından Akka'ya Paul Maashouk'a, (5 September 1705/16 September 1705); SP, 110/23, 123, Belen Yaylasından Kıbrıs'a Samule Turner'a, (5 September 1705/16 September 1705).

gösterilmekle birlikte konsolosun bu konuda bir girişimde bulunmadığı görülmektedir. Bu da iflas hadisesinden sonra borçluların borçlarını ödemiş olmalarına rağmen Harvey'in borçlarının kapatılmadığını veya borçluların kaçmış olabileceklerini akla getirmektedir.

Burada dikkati çeken bir diğer durum İngiliz tüccarların Fransız tüccarlarla oldukça yoğun bir iş ilişkisinde bulduklarıdır. Harvey'in Fransız tüccarlara tam olarak ne kadar borcu olduğu belirtilmemiş olsa da Fransız konsolosunun girişimleri bu borcun hatırı sayılı bir miktar olduğunu düşündürmektedir.

1.3.1.3. Londra'da Osmanlı Tüccarı Var Mıydı?

Avrupa'da devletlerinin önemli ticari merkezlerinde Osmanlı tüccarının pek azının ticari faaliyette buldukları bilinen bir durumdur. Erken devirlerden itibaren Venedik'te bir Türk ticaret merkezinin varlığı bilinmektedir. Şerafettin Turan'ın araştırmaları bu merkezde Osmanlı tüccarlarının ticari faaliyetlerini sürdürdüklerini göstermektedir³⁵⁹. 1580 yılında, ilk ahidnamenin verilmesinden hemen sonra, Osmanlı sarayının bazı ihtiyaçları için 3 farklı tüccarın iki farklı zamanda İngiltere'ye gönderildiği görülmektedir. Ahmed, Nikola³⁶⁰ ve Garabet³⁶¹ isimli Osmanlı tebası olan bu tüccarlar için yazılan name-i hümayunlarla ticarete ve diğer hususlarda kolaylık sağlanması talep edilmiştir³⁶². Aslında Garabet örneğinde olduğu

³⁵⁹ Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi, Fondaco dei Turchi" **Bellekten**, c. XXII/126 (Ankara 1968), s. 247-283.

³⁶⁰ Ahmed ve Nikola isimli tüccarların için Kraliçe'ye yazılan mektubun tarihi 18 Muharrem 998 (5 Mart 1580)'dir. Safvet, "Üçüncü Sultan Murad'ın İngiltere Kraliçesi Elizabeth'e Bir Nâmesi", **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM)**, cüz 13 (1 Nisan 1328), İstanbul 1330, s. 820/814-820.

³⁶¹ Asıl ismi Gabriel Bourgoigne olduğu ve Fransız asıllı olduğu anlaşılan, esir edildikten sonra müslüman olarak Mahmud [b.] Abdullah alıp Osmanlı hizmetinde tercüman ve ulak olarak çalıştığı ve Avrupa'daki yolculukları sırasında Gabriel Defrence ismini kullandığı anlaşılan bu ulağın İngiltere yolculuğu aslında ticaret amaçlı olmayıp, tüccar kisvesi altında Sultan III. Murad'ın 17 Eylül 1580 tarihli mektubunu Londra'ya Kraliçe I. Elizabeth'e götürdüğü anlaşılmaktadır. Gabriel Defrens'in hayatı ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Susan Skilleter, "The Sultan's Messenger, Gabriel Defrens: An Ottoman Master-Spy of the Sixteenth Century", **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, LXVIII (1976), s. 47-59. Gabriel Defrence'nin tüccar kisvesi altında gönderildiği ve tüccar olarak kendisine yardımcı olunması yönünde Sultan III. Murad tarafından I. Elizabeth'e yazılan mektup için bkz. Skilleter, **William Harborne**, s. 123-124.

³⁶² Bu hususda III. Murad tarafından yazılan ve mühimme defterlerine kayıtlı olduğu anlaşılan name-i hümayunlar bulunmaktadır. Safvet, "Üçüncü Sultan Murad'ın İngiltere Kraliçesi Elizabeth'e Bir Nâmesi", **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM)**, cüz 13 (1 Nisan 1328), İstanbul 1330, s. 820/814-820. Uzunçarşılı, "Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", s. 575; ayrıca bkz. Skilleter, **William Harborne**, s. 77-78 ve 231; Ahmed Refik, **On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553 - 1591)**, Devlet Basımevi, İstanbul 1935, s. 7.

gibi Ahmed ve Nikola isimli tüccarların da gerçekten de tüccar olmadıkları ve tüccar kisvesi altında bu seyahati gerçekleştirdikleri düşünülebilir. Ancak 16. yüzyılda bu sözde tüccarlardan başka, Osmanlı tacirlerinin Londra başta olmak üzere İngiliz limanlarında ticarete dahil olduklarına dair elimizde başka örnek bulunmamaktadır. Bu yönde devlet tarafından resmi olarak vâz edilmiş herhangi bir kısıtlama olmamakla birlikte Osmanlı tebası, özellikle müslüman tüccarların, Avrupa şehirlerinde yoğun bir şekilde ticarete dahil olmamalarının ardında çeşitli sebepler bulunmaktadır. İlk sebep klasik dönemin sonuna kadar geçerliliğini koruyan İslam hukukunun ilgili hükümleri ve bu hükümlerden beslenen Osmanlıların Avrupa algısıdır. İslam devletler hukukuna göre müslümanların hakimiyeti toprakların tamamı darülharb olarak nitelendirilmiştir. Siyasi bakımdan dönemin en güçlü müslüman devletlerinden birisi olan Osmanlılar için de Avrupalı devletler darülharb topraklarıdır ve İslam hukukunun ilgili hükümlerine göre darülharbde uzun süreli ikamet uygun bulunmamıştır³⁶³. Nitekim bu anlayışın yansıması Osmanlıların siyasi olarak güçlü oldukları dönemlerin sonlarına kadar Avrupa devletleri olan ilişkilerini geçici elçiler vasıtasıyla sürdürmüşlerdir. Bu sebeple, 18. yüzyıl sonuna kadar Avrupa’da daimi elçilikler tesis edilmemiş, sadece gerektiği zamanlarda muvakkat elçiler gönderilmiştir. Ancak 18. yüzyıl sonlarında Avrupa karşısında üst üste yaşanan askeri mağlubiyetler sonrasında bu siyasette değişikliğe gidilecektir³⁶⁴.

İslam hukukunun darülharb hükümleri Osmanlı müslüman tebası için bağlayıcı olmakla birlikte müslüman tebadan İngiltere topraklarında yaşamını sürdüren kimseler yok değildir. İngiltere’ye doğrudan ticaret amaçlı olarak gitmeseler de kaderin bir cilvesi sonucu ve Akdeniz’in batısı ile doğusu arasında hiç eksik olmayan insan trafiğinin bir türü olarak esaret altında adaya yolu düşen Osmanlı tebaası kimselerde yok değildir. 16 ve 17. yüzyıllara ait bilinen iki örnek Eğribozlu Kenan³⁶⁵ ve Sakız Adalı Recep’in durumlarıdır³⁶⁶. 18. yüzyılın son

³⁶³ İslam hukukunda darülharb anlayışı ve hükümleri için bkz. Ahmet Özel, **İslam Hukukunda Ülke Kavramı Darulislam Darulharb**, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 203-204.

³⁶⁴ Avrupa’daki ilk daimi Osmanlı elçiliği Londra’da açılmıştır, bkz. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, **The First Permanent Ottoman Embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)**, The Isis Press, İstanbul 2010.

³⁶⁵ Meredith Hanmer, **The Baptizing of a Turke, a Sermon Preached at the Hospital of Saint Katherin the 2 of October 1586**, Londra 1586.

çeyreğinde ise, bir yeniçeri iken yeniçerilikten ayrılıp kaderini Akdeniz sularında ticaret yapmak üzere arayan tüccar İsmail öyküsü ise, daha ilginç ve neredeyse tüm ayrıntıları ile ortadadır. Bir yeniçeri iken ailesinden kalan serveti ticaret yoluyla işletmek isteyen ve bu sebeple yeniçerilik görevini bırakan İsmail Beşe Tunus'tan yüklediği malları İzmir'e getirirken yolda bir İspanyol ticaret filosunun baskınına uğramış ve esir alınarak İspanya'ya götürülmüş burada Catagena tersanesinde götürülmüş oradan bir yolunu bularak Portekiz'e kaçmış ve oradan da İngiliz konsolosunun yardımı ile Londra'ya geçmiştir. Deniz yoluyla veyahut Avrupa üzerinden İstanbul'a dönmek için bir yol ararken, başvurduğu tüm yollar çıkmaza girince İskoçya'da Edinburgh yakınlarında bir İngiliz bir kadınla evlenmiş ve ardından fakirlik içinde şehir şehir dolaşmıştır. Arından hristiyan olup ömrünün sonlarında hikayesini bir papaza kaleme aldırılmıştır³⁶⁷.

İslam hukukunun darülharb hükümleri müslümanlar için bağlayıcı olmakla birlikte gayrimüslüm teba için bağlayıcı değildir ve Osmanlı tebası gayrimüslümlerin Avrupa şehirlerinde ve limanlarında ticari faaliyetleri sürdürdükleri görülmektedir. Nitekim son yıllarda yapılan araştırmalarda 18. yüzyılda Amsterdam'da mukim Osmanlı tebası Ermeni ve Rum tüccarların ipek ve keçi yünü ticareti yaptıkları görülmektedir³⁶⁸. Benzer bir şekilde Osmanlı tebası bir Rum'un da Londra'da şehrin yünlü kumaş piyasasının bulunduğu Blackwell Hall'a yakın bir nokta olan Covent Garden semtinde *Greek Coffee House* adlı kahvehane işlettiği görülmektedir. Cogi Andrea Behar adındaki bu Rum kahvehaneci, Haleb'li tüccar Cogi Ferrah'ın yeğenydi. Ralph Davis, Cogi Andrea Behar'ın Londra'daki yünlü piyasasına dair bilgileri Haleb'teki amcasına iletteği kanaatindedir³⁶⁹. Ancak yeğen Cogi Andrea Behar'dan haberdar olmamızı sağlayan belge bir vekaletnamedir. Bu vekaletname

³⁶⁶ Thomas Warmstry, **The Baptized Turk or A narrative of the Happy Conversion of Signior Rigeo Dandulo**, London 1658.

³⁶⁷ **The Turkish Refugee: Being a Narrative of the Life, Sufferings, Deliverances, and Conversion, of Ishmael Bashaw, a Mahometan Merchant, from Constantinople, who Was Taken Prisoner by the Spaniards, and Made a Wonderful Escape to England**, Londra(?) 1797. Yeniçeri İsmail'in serüveni hakkında daha fazla bilgi için bkz. Aykut Kansu, "18. Yüzyılda İngiltere'de Bir Yeniçeri ya da Yasalara Bağlı bir 'Serseri'nin Yaşamından Kesitler", **Osmanlı'dan Cumhuriyete'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, 1. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993 Ankara**, İstanbul 1998, s. 166-183.

³⁶⁸ İsmail Hakkı Kadı, **Ottoman and Dutch Merchants in the Eighteenth Century: Competition and Cooperation in Ankara, Izmir, and Amsterdam**, Brill pub., Leiden 2012.

³⁶⁹ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 163.

yeğen Cogi Andrea Behar'ın Londra'daki her türlü ticari faaliyetlerini yeğeni Cogi Ferrah'a devrini ve bu işlerin takibi için de Londra'da bulunan tüccar William Kingston'u vekil tayin edildiğini göstermektedir. Haleb'te mukim amca Cogi Ferrah 30 Ekim 1726 tarihinde Haleb konsolosluğuna şahsen başvurarak Londra'daki yeğeni Cogi Andrea Behar'ın oradaki işleri için Londra'da bulunan İngiliz tüccar William Kingston'u Londra'daki hesaplarının takibi için yetkilendirmiştir³⁷⁰. Bu vekaletnameye konu olan ticari faaliyetlerin mahiyeti açıkça belirtilmemiştir ve vekaletname genel olarak tüm ticari hesapların takibini içermektedir. Bu da görünürde bir İngilize verilen bu vekaletname üzerinden Cogi Andrea Behar'ın aslında Londra'da amcası adına yünlü piyasasına dahil olmuş olabileceği ihtimali akla getirmektedir. Cogi Andrea Behar Londra'nın ticari merkezlerinden birisi olan Covent Garden semtinde bir kahvehane işletmecisi olması da önemlidir. Zira 18. yüzyılda Londra'da merkezindeki kahvehanelerin işlevi sadece eğlence amaçlı veya vakit geçirilen yerler olmakta öte tüccarların buluşma mekanları olup kimi tüccarlar tarafından resmi ofis olarak da kullanılmaktaydı³⁷¹. Hatta bazı kahvehaneler tüccarlar tarafından Londra'ya getirilen malları için bir borsa gibi kullanılmaktaydı³⁷². Bu nedenle Andrea Behar'ın Haleb'le bağlantılı bir şekilde bir takım ticari faaliyetler sürdürdüğü düşünülebilir. Ancak burada meselenin bu şekilde ötrük kalmasının da nedenine dikkat çekmek gerekecektir. Normal şartlarda Osmanlı vatandaşı bir Rum'un Amsterdam'dakine benzer şekilde doğrudan Londra'da ticaret dahil olması mümkün değildi. Ahidnamelerin müteakabiliyete dayanmaması Osmanlı tüccarlarına hukuki anlamda böyle bir imkan tanımadığı gibi Londra-Osmanlı limanları arasında ticaret sadece Levant Company üyesi İngiliz uyruklu gerçek tüccarlara verilmiş bir

³⁷⁰ Vekaletname için bkz. **SP**, 110-60, s. 191-192, Levant Company Haleb konsolosuk kaydı, (19 October 1726/ 30 October 1726).

³⁷¹ 1792 tarihli İngiliz ticaret idaresi tarafından Londra ticaretine dair hazırlanan bir listeye göre, tüccarların kullandıkları kahvehaneler genellikle Cornhill semtinde bulunmakta ve aynı ülkeler ile ticaret yapan tüccarlar genelde aynı kahvehanede toplanmaktaydı. Bu tarihte Osmanlı devleti ile ticaret yapan tüccarların Thomas Tree tarafından işletilen "*John's and Turkey Coffee House*" adlı kahvehanede toplandıkları görülmektedir. Bkz. **A Supplement to the British Directory of Trade, Commerce and Manufacture 1792**, t.y., y.y.. İngiltere'de ve Amerika'daki kahvehanelerin 18. yüzyıldaki bu ve benzeri ticari ve toplumsal işlevleri için bkz. Antony Wild, **Kahve: Bir Acı Tarih**, (çev. Ezgi Ulusoy), MB Yayınevi, İstanbul 2007, s. 111-130.

³⁷² Lloyd's kahvehanesinin 18. yüzyıldaki bu işlevi için bkz. Frederick Martin, **The History of Lloyd's and of Marine Insurance in Great Britain**, The Law Book's Exchange Ltd., Clark New Jersey 2004, s. 79-85.

tekel imtiyazdır ve şirket üyesi³⁷³ olmayan herhangi bir kimsenin ve de bir yabancıнын herhangi bir şekilde Osmanlı limanlarından kendi adına Londra'ya mal göndermesi mümkün değildi. Levant Company üyesi olmayan kimselerin herhangi şekilde mal göndermeleri durumunda şirket politikası gereği bu mallar kaçak yollarla gönderilmiş olarak nitelenip bu mallarının %20'sine el konulmaktaydı. Nitekim 1711 tarihli bir kayda göre Londralı bir Ermeni tüccar olan Arutin George Londra'dan önemli miktarda yünlü kumaşı alıp, boyatıp Levant Company tüccarlarından Abraham Palmentier'e Haleb'te teslim edilmek üzere bir şekilde göndermiştir. Görünürde bu Ermeni tüccar mal sahibi olmaktan öte malı Londra'dan temin eden bir aracıdır. Ancak şirket yönetimi Arutin George'un şirket üyesi olmadığı için bu tür faaliyetlerin şirket üyelerinin zararına olduğunu ve Haleb'teki tüccar Palmentier için de şirket üyeliği için ettiği yemininin ihlali olarak değerlendirerek Palmentier'in hesaplarının incelenmesini ve Arutin George ile olan ticari ilişkileri nedeniyle kaçakçılıktan suçlu bulunursa bu malın %20'sine el konulmasını talep etmiştir³⁷⁴. İngiliz tüccarların bu şekilde şirket kurallarına aykırı bir biçimdeki ticari faaliyetleri takip edilerek cezalandırılmaktaydı. Levant Company üyesi tüccarlar George ve John Radcliffe'nin bir Fransız gemisi ile Livorno'dan 4 balya yünlü kumaş almaları yine Levant Company tarafından Haleb konsolosuna bildirilerek cezalandırılmaları istenmiştir³⁷⁵. Bu tür cezalar genelde malın %20'sine veya tamamına el koymak şeklinde icra edilmekteydi.

Cogi Andrea Behar isimli Rum'un Londra'da yaşayan ilk Osmanlı vatandaşı Rum olmadığı anlaşılmaktadır. Ticarete yapıp yapmadıkları net olarak tespit edilememekle birlikte 17. yüzyıldan itibaren Londra'da Osmanlı tebası Rumların Levant Company tüccarları yanında ticari faaliyetlere yardımcı olarak katıldıkları görülmektedir. 1652 yılında Londra'da ilk kahvehaneyi açan Pasqua Rosée de

³⁷³ 18. yüzyıl ortalarına kadar Levant Company üyesi olmak için İngiliz olmak ve tüccar olmak gerekmekteydi. Londra dışında oturan kimseler için şirkete üyeliği için bir engel olmamakla birlikte şirket üyelerinin çoğunluğunun Londralılardan oluştuğu görülmektedir. Bunlardan başka şirkete üyelik için giriş ücreti olarak da bir ücret ödemek gerekemekteydi. Bkz. Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 50.

³⁷⁴ **SP**, 105/116, Londra'dan İstanbul'a Elçi Robert Sutton'a, (9 May 1711/20 May 1711).

³⁷⁵ **SP**, 105/116, Londra'dan Haleb'e Konsolos John Purnel'e, (20 December 1721/31 December 1721).

Levant tüccarlarından Daniel Edwards'ın hizmetinde çalışan bir Rum'du³⁷⁶. Rosée'dan sonra Londra'da sayı bakımından hatırı sayılır bir Rum cemati olduğu ve bunların İngilizlerin de yardımları ile Londra'da kendileri için bir kilise inşa etmeye giriştikleri anlaşılmaktadır. 1664'te Londra'dan İstanbul'a elçilik papazı olarak atanan ve 1668'e kadar İstanbul'da kalan Henry Denton, bu görevi sırasında bazı Rum ortodoks din adamları ile iyi ilişkiler geliştirmiş ayrıca Ali Ufkî Bey'in³⁷⁷ yardımı ile Arapça, Süryanice, Slavca ve Türkçe öğrenmiştir. Denton'un dostluk kurduğu bu Osmanlı vatandaşı Rum papazlardan birisi olan Joseph Georgirenes 1676 yılında Londra'ya gitmiş ve burada bir ortodoks Rum kilisesi açma girişimlerinde bulunmuştur³⁷⁸

1.3.2. Acentelik Sistemi ve Haleb'te İngiliz Acenteleri

İngilizler tarafından "Factory" olarak ifade edilen acentelik müessesesi erken modern dönem deniz aşırı ticaretinin en önemli halkalarından birisini oluşturmaktadır. Londra'daki Levant Company şirketinin üyesi patronların ticari temsilcileri ve vekilleri konumundaki bu acenteler buldukları yerlerde patronları namına mal alıp satma yetkisine sahiptiler. Londra'da oturan tüccarların mali kaynaklarını yine onlardan aldıkları yetkiler doğrultusunda kullanmaktalar ve bu hizmetleri karşılığında ticari faaliyetlerden komisyon almaktaydılar. Acenteler faaliyette buldukları şehirdeki konsolos veya konsolos vekilinin de denetimi altındaydılar. Acenteleri Levant'a çiraklık etmek üzere olarak gönderilen küçük yaştaki tecrübesiz tüccarlardan ve maaşlı diğer hizmetlilerden ayıran husus acentelerin bir tek patrona bağlı kalmadan farklı patronlar için mal alım ve satımı

³⁷⁶ Brian Cowan, **The Social Life of Coffee: The Emergence of the British Coffeehouse**, Yale University press, New Haven-London 2005, s. 94.

³⁷⁷ Ali Ufkî Bey hakkında bkz. Turgut Kut, "Ali Ufkî Bey", **DİA.**, c. II, İstanbul 1989, s. 456-457.

³⁷⁸ Alastair Hamilton, "Denton, Henry (c.1640-1681)", **Oxford Dictionary of National Biography**, Oxford University Press, 2004, <http://www.oxforddnb.com/view/article/7514>, [erişim tarihi: 7 Temmuz 2014]. Henry Denton Rum ortodoks kilisesine ilgi duyan ilk İngiliz papaz değildir, kendisinden önce yine İstanbul'da elçilik papazı olarak görev yapmış olan John Covell ve Thomas Smith de bu görevleri sırasında Rum ortodoks kilisesi ile iyi ilişkiler içinde olmuşlar ve Londra'ya döndükten sonra ortodoksluk üzerine kitap yazmışlardır. Bkz. Elisabeth Leedham-Green, "Covell, John (1638-1722)", **Oxford Dictionary of National Biography**, Oxford University Press, 2004, <http://www.oxforddnb.com/view/article/6471>, [erişim tarihi 7 Temmuz 2014]; Theodor Harmsen, "Smith, Thomas (1638-1710)", **Oxford Dictionary of National Biography**, Oxford University Press, 2004, <http://www.oxforddnb.com/view/article/25912>, [erişim tarihi 7 Temmuz 2014]

hususunda aracılık hizmeti vermeleri ve bu hizmet karşılığında da komisyon almalarıdır. Acenteler sadece bir partona hizmet veren, tekil olarak iş yapan kimseler değillerdi, bir acente veya iki kişilik ortak bir acente birden fazla Londralı tüccara mal temin etme ve onların mallarını satma konusunda aracılık ettiği görülmektedir. Haleb'teki İngiliz acenetelerin 17. yüzyılda, 18. yüzyıla oranla daha fazla partona hizmet verdikleri anlaşılmaktadır. William Clarke çıraklık döneminin Haleb kısmını tamamlayıp, 1601 Haleb'e bu sefer Thomas Garway ve Henry Anderson'un acentesi olarak döndükten sonra bu iki partonu dışında yaklaşık 12 farklı kimse için ticari aracılık etmişti³⁷⁹. Başka acentelerde ise bu sayı 20'ye kadar çıkabilmekteydi³⁸⁰. 18. yüzyılda ise örneği, Richard Stratton Londra'da bulunan Ralph, Edward, John ve Arthur Radcliffe kardeşlerin tamamına hizmet vermekteydi ve anlaşılan kardeşlerin bazıları birbirlerinden bağımsız iş yapmaktalardı³⁸¹.

Acenteler farklı tüccarlarla olan bağlantılarını kişisel ilişkileri ile sağladıkları gibi Londra'daki patronlara doğrudan yazdıkları mektuplarla ticari işlemlerde aracılık etmek ve mal temin etmek gibi hususlarda kendi hizmetlerini teklif ettikleri görülmektedir. Bu mektuplarda genellikle acente kendisini kısaca tanıtmakta ve işlerine referans olmak üzere daha önce gerçekleştirdiği ticari faaliyetlerden ve çalıştığı kimselerden bahsederek güvence sağlamaya çalışmaktaydı. Kıbrıs'ta ve Akka'da konsolos vekilliği de yapmış olan kuzeni George Wakeman ile birlikte çalışmış olan John Boddington 1751 yılında Kıbrıs'tan Arthur Radcliffe'ye yazdığı mektupta Wakeman'ın Akka'daki işlerini uzunca bir süre kendisinin yürüttüğünü, kendisinden hizmet verdiği partonlarının memnun olduğunu bildirmekte ve Arthur Radcliffe'ye Kıbrıs'taki alışverişlerinden aracılık hizmeti vermeyi teklif etmekteydi³⁸².

³⁷⁹ Harris, "The Letter Book of William Clarke", s. 15 ve 150.

³⁸⁰ Harris, "The Letter Book of William Clarke", s. 150.

³⁸¹ **DE/R/B**, 226, bu dosya içinde bulunan yazışmaların tamamı Haleb'deki acente Richard Stratton ile Londra'daki patron Arthur Radcliffe arasındaki 1734-1735 yılı ticari yazışmalarını içermektedir ve anlaşılan Arthur Radcliffe diğer kardeşlerinden bağımsız olarak ticari faaliyetlerini sürdürmektedir.

³⁸² **DE/R/B**, 210/1, Kıbrıs'tan John Boddington'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (1 November 1751/12 November 1751).

1.3.2.1. Acentelerin Görevleri

Acenteler sorumlulukları sınırsız ve sınırlı olmak üzere iki farklı şekilde yetkilendirilmekteydi. Sınırsız acenteler (absolute or perfect comission) tüm alım ve satımlarda insiyatif acenteye bırakılmaktaydı. Acente bulunduğu yerdeki alım ve satımları kendi belirlediği şartlar çerçevesinde yapardı. Sınırlı acenetler (limited comission) ise mal alım ve satımlarında patronun kendisine bildirdiği fiyat sınırları içinde hareket etmek zorundaydı ve bu sınırlar dahilinde satış yapamadığında durumu partonun bildirerek ondan yeni talimat alması gerekirdi. Patron tarafından belirlenen fiyattan daha aşağıya mal satamaz ve yine bildirilen fiyattan daha pahalıya mal alamazdı, bu sınırların tersi durumlar ise doğal olarak serbest bırakılmıştı³⁸³. Levant Company bünyesinde ticaret yapan acenteler ikinci türden yani sınırlı acentelerdi. Bu nedenle acentelerin yazışmalarında piyasa şartları fiyatlar rekolte bilgileri gibi bilgiler patrona sürekli rapor edilmektedir. Yazışmalarda bu sınırlı yetkinin nasıl kullanıldığı ile ilgili bolca örnek mevcuttur.

Acentelerin birincil görevi patronları tarafından Londra'dan gönderilen malları Haleb'te satmak ve Haleb'ten patronu için mal etmin etmektir. Ancak acente ile patron arasındaki ilişki bir patron-çalışan ilişkisinden ziyade aradaki uzak mesafe nedeniyle acentenin de zaman zaman insiyatif kullandığı daha esnek bir ilişki biçimine dayanmaktaydı. Patron Londra piyasasının durumunu kollayıp siparişlerini bildirirken, acente de Haleb piyasasının durumunu yakından takip edip piyasanın durumuna göre uygun olacak malların Londra'dan temini için patronuna bilgi aktarmaktaydı. Aradaki mesafe dikkate alındığından çoğu kez iletişimin en hızlı biçimde bile 3-4 ayı bulduğu zamanlarda acentelerin hızlıca karar vermek durumunda olduklarında insiyatif kullanarak bazı önemli kararlar vermek durumunda kaldıkları olmaktadır.

Bir acente piyasa şartlarını iyi gözlemleyip farklı senaryoları düşünebilmeliydi. 1734 yılı yazında rekoltenin henüz gelmemiş olması ve İran'dan da yeterli kadar ipek gelmemesiyle birlikte Haleb piyasasında ipek fiyatları çok yüksek seyretmiş ve gerekli şekilde ipek tedariki sağlanamamıştı. Ancak aynı yılın

³⁸³ Edward Hatton, *The Merchant Magazine or Trades Man's Treasury*, London 1712⁶, s. 204.

kasım ayında yeni rekolte ipeğin gelmeye başlaması ile acente Richard Stratton gelecek sonbaharda Londra'da gelecek olan yünlüleri de hesaba katarak piyasanın nasıl şekilleneceğine dair bazı çıkarımlarda bulunmaya ve olası spekülâtif hareketleri tahmin etmeye çalışmaktaydı. Stratton'a göre gelecek yünlü miktarının 1.000 balya kadar olması ve buna depolarda kalmış olan diğer yünlüler de eklenince bu durumdan haberdar olan yünlü alıcılarının piyasada yünlü fiyatları bir miktar daha düşünceye kadar beklemede kalacaklarını tahminini ileri sürmekteydi. Yünlü satıcılarının bu bekleyiş süresinin uzaması aynı zamanda ipek satıcılarının da daha yüksek fiyat oluşması beklentisini arttıracaktı. Bu durumda yünlü satışları başlasa bile ipek tüccarlarının yüksek fiyat beklentisi ile malı piyasaya sürmeleri ikinci rekoltenin gelişine kadar sürecekti³⁸⁴. Bu durum piyasada belirli bir gerginlik ve fiyatlar üzerinde bir baskı yaratmaktaydı. İşte acentenin görevi burada başlamakta ve sürecin iyi gözlemlenip uygun şekilde mal alım satımının yapılmasını sağlaması gerekmekeydi.

Londra'daki patron tüccar, acentenin kendisine bildirdiği piyasa şartları, muhtemel talep, ürün rekoltesi, fiyatlar ve mal stoğu gibi faktörleri, Londra piyasasının talebi ve kendi finansal durumu ile karşılaştırarak acenteye kendi adına ne şekilde yatırım yapması gerektiğine dair emir verirdi. Bu kararlara zaman zaman ticari ilişkilere bağlı olarak İstanbul'da veya İzmir'de bulunan bir başka acentenin de tavsiyesi de etki edebilirdi³⁸⁵. Ancak tabiatıyla Londra-Haleb arasındaki piyasa şartları daha belirleyici olmaktadır. Acenteler Haleb piyasasını daha doğru analiz etmek için Londra'dan patronlarından daha düzenli bilgi istiyorlardı. Zira Haleb piyasasını analiz etmek kimi zaman sadece Haleb içinden elde edilecek bilgilerden yanında aynı zamanda Londra piyasasının durumu, oradaki üretim miktarları, talebin hangi yöne kaydığı gibi bilgilerin yardımını gerektirmekteydi. Çünkü bir acente aynı zamanda kendisinden başka Londra'ya mal gönderen diğer acentelerin ve onların patronlarının Londra'daki durumlarını da göz önüne almalıydı. Böylece Londra piyasası için hangi malın hangi şartlarda temin edileceğine dair fikir

³⁸⁴ **DE/R/B**, 226/12, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (26 November 1734/7 December 1734).

³⁸⁵ **DE/R/B** 239/22, Colville Bridger'den Londra'ya Edward ve Arthur Radcliffe'e, (20 March 1758/31 March 1758).

yürütülebilirlerdi. Bu sebeple Richard Stratton partonu Arthur Radcliffe'den Londra piyasası hakkında genel bilgilerden ziyade daha ayrıntılı olarak her bir mal için satış fiyatları ve hangi çeşit maldan ne kadar satıldığına dair ayrıntılı raporlar istemekteydi³⁸⁶.

Tüccarlara bir rehber olarak hazırlanan ve ticaret ile genel pratik bilgiler içeren *The Merchant Magazine or Trades Man's Treasury* gibi rehber niteliğindeki eserlerde ve Levant'ta bulunan acentelerin patronları ile olan yazışmalarından acentelerin uyması gereken genel durumlar tespit edilebilmektedir. Bu kapsamda acentenin görevleri; patron tarafından kendisine verilen görevleri yerine getirmek, patronun alıp sattığı malların piyasadaki arz ve talep durumunu, bu malların mevsimsel olarak hasat ve rekolte durumlarını ve fiyat hareketliliklerini bildirmek, kendisine düzenli olarak alım-satım faaliyetleri ile ilgili bilgi vermek durumundadır. Bu görevler dışında acente, nakit, takas ve kredili satış hesaplarını da düzenli olarak patrona bildirmekle yükümlüdür. Acente satış yaptığı kimselerin güvenilir olmasından sorumludur. Vadeli ve takaslı satışlarda mal satılan kimsenin borcunu ödememesi durumunda acente zararı yüklenmek durumundadır. Bir acente veya tüccar kendilerine ait olmayıp bir yabancıya ait olan bir malı İngiliz gümrüğünden kendileri adına geçirmek isterlerse bu malın tamamına el konulurdu. Acente patronundan mal çaldığında bunun karşılığını tazmin ederdi. Acentenin satın aldığı mal herhangi bir şekilde zarar gördüğünde acente ve tüccar bu zararı birlikte yüklenirlerdi. Acente patronunun kanun dışı bir emrini yerine getirdiğinden kendisi bu işlemin üç katı kadar zarar katlanırken, emri veren patronu misli ile cezalandırılırdı³⁸⁷. Bu genel hükümlerin dışında 18. yüzyılda bir acentenin hizmetleri karşılığı patronu adına aldığı ve sattığı mallardan %3 oranında komisyon almaktaydı³⁸⁸. Komisyonu oranı 17. yüzyılda %4³⁸⁹ iken 18. yüzyılda %3 düşmüştü.

³⁸⁶ **DE/R/B**, 226/12, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (26 November 1734/7 December 1734); **DE/R/B**, 226/19A, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (23 February 1735/6 March 1735).

³⁸⁷ Hatton, **The Merchant Magazine**, s. 205-207.

³⁸⁸ %3 komisyon Haleb de dahil tüm Osmanlı topraklarındaki İngiliz acenteler için geçerliydi. Dünyanın başka bölgelerindeki İngiliz acenteler için bu oran farklılık göstermekteydi. Komisyon oranı ile İngiltere'ye olan coğrafi yakınlık arasında doğru bir orantı olduğu görülmektedir. Örneğin İngiltere içindeki bir acente % 1,25 oranında komisyon alırken, Barnados'taki bir acente %5 oranında komisyon almaktaydı. Bkz. Hatton, **The Merchant Magazine**, s. 207.

17. yüzyılda gerek acentelerin daha fazla patrona hizmet verdikleri ve İngiltere'nin Levant ticaretinin hacminin daha yüksek olduğu göz önüne alındığında acente sayısı da fazla olmakla birlikte acentelerin 17. yüzyılda daha fazla kazanç sağladıkları söylenebilir. Acentelerin bu komisyonların dışında kendi adlarına yürüttükleri ticari faaliyetler, kendilerine ait nakit paranın kredi olarak dağıtılmasından edindikleri faiz gelirleri ve patronlarına ait nakit paranın faiz gelirlerinden de yine belli oranda komisyon alarak kazanç elde etmekteydiler. Acenteler bu komisyonları da dahil depo masrafları, simsar masrafları, liman ve gümrük masrafları gibi tüm diğer masraflarını partonları ile olan hesaplarından düşerek tahsil ederlerdi.

Acentelerin tüm bu kazançlarını en azından görevlerinin ilk yıllarında tamamen kendi hesaplarına gelir olarak kaydetmedikleri anlaşılmaktadır. Davis, 18. yüzyılda hemen hemen tüm acentelerin selefleri ile aralarında bir ortaklık sözleşmesi bulunduğunu belirtmektedir. Bu anlaşma genelde yeni acentenin gelişinin birinci yılında ve genellikle 7 yıl için imzalanır ve eski acente İngiltere'ye geri dönerdi. Bu anlaşmaya göre acentenin kendisi için elde ettiği karının bazen yarısı bazen de yarısından daha azını yerini aldığı selefi olan aceneteye ödenmekteydi. Sözleşmenin bitiminde sonra bu sefer acente İngiltere'ye dönmek istediğinde aynı şekilde bir halef bulmak ve onunla aynı şekilde bir anlaşma imzalamak arayışına girmektedir³⁹⁰.

Acentelerin önemli şahsi masrafları arasında gündelik ihtiyaçları, konut kirası ve hizmetli ve çalışan masrafları sayılabilir. Acenteler genelde Gümrük Han'ının uygun odalarında veya konsolosun da ikamet ettiği evdeki odalarda ikamet etmekte ve gündelik hayatlarını genelde birlikte geçirmektedirler. 1743 yılında Robert Golightly Londra'daki patronuna bildirdiği masrafları içinde konsolosun evindeki bir odada ikamet etmekte olduğunu ve kendisinden başka 3 acente ile birlikte mutfak masraflarını paylaştığını ve bunun karşılığı olarak da yıllık 350 dolar ödemekte olduğunu bildirmektedir. Bunun dışında yıllık 1.000 dolar kadar da hizmetçilerinin maaşları ve gündelik masrafları için ayırmaktaydı³⁹¹. Öte yandan Radcliffe ailesi gibi geniş ve ticari olarak daha üst seviyedeki ailelerin aile bireylerinin Haleb'teki

³⁸⁹ Harris, "The Letter Book of William Clarke", s. 150.

³⁹⁰ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 87-88.

³⁹¹ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 87.

acentelik zamanlarında diğer acentelere göre daha rahat bir hayat sürdürdükleri anlaşılmaktadır³⁹². Acentelerin Haleb'teki geçirdikleri süre ile doğru orantılı olarak kazançlarını da arttırdıkları gözlemlenmiştir. İlk görev yıllarında daha mütevazî gelirlere sahip olan acentelerin ilk 5. yılda yılda 5.000 dolar, daha sonraları ise 10.000 ila 15.000 dolar kadar gelirlere sahip oldukları görülmektedir. Ancak bu durum tüm acenteler için geçerli değildi. Muhtemel zararlar, iflaslar, ticari zararlar, geri dönmeyen krediler gibi kayıplar her zaman mümkün olabilimekteydi ve böylesi durumlarda kazançlarının bir anda ve tamamen kaybolması mümkündü³⁹³.

Acentelerin hizmet verdikleri patronların sayısı düşerken zaman içinde Haleb'teki acente sayısının da düşüş gösterdiği görülmektedir. Haleb'te ilk ticari faaliyetlerin başladığı 1596'da en az 70 acente bulunmaktaydı³⁹⁴, 1662'de ise yaklaşık 50 İngiliz ticari acentesi vardı³⁹⁵, bu sayı 1670'lerde 40'a gerilemiştir.³⁹⁶ 18. yüzyılda İngiliz ticaretindeki genel düşüşle birlikte acente sayısı 1701'de 40³⁹⁷ iken, 1725 yılında 25'e düşmüştür. Şehirde 1734 yılında ticari hacim bakımından 6 tanesi küçük toplam 15 ticarethane bulunmaktaydı³⁹⁸. Ekim 1739'da konsolos Nevil Coxe'un ölümünden sonra toplanan Haleb Levant Company meclis toplantılarına 9 acente iştirak etmişti³⁹⁹. Aynı yıl Haleb'e gelen seyyah Pococke ise şehirde en fazla 7-8 İngiliz ticarethanesinin olduğunu belirtmektedir⁴⁰⁰. 1743 yılında ise 2'si küçük toplam 10 ticarethane faal durumdaydı⁴⁰¹. 1747 yılında ise şehirde toplam 12 acente bulunmaktadır⁴⁰². 1748 yılında ise toplam 7 büyük ticarethane faaldi, 1750'den sonra

³⁹² Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 88.

³⁹³ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 88.

³⁹⁴ Mayes, **Sultanın Orgu**, s. 143.

³⁹⁵ Christine Laidlaw, **The British in the Levant, Trade and Perception in the Ottoman Empire**, I. B. Tauris Publishers, London 2010, s. 92.

³⁹⁶ Gwilym Prichard Ambrose, "The Levant Company Mainly from 1640-1753", **Oxford University Unpublished PhD. Thesis**, 1935, s. 283.

³⁹⁷ Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 93.

³⁹⁸ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 89.

³⁹⁹ Bu 9 kişinin imza sahibi olarak adlarının geçtiği yazışmalar; **SP**, 110/27, s. 115, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (15 October 1739/26 October 1739); **SP**, 110/27, s. 115-115v, Halep konsolosluk meclisinden Londra Levant Company idaresine, (17 October 1739/28 October 1739); **SP**, 110/27, s. 114v, Halep konsolosluk meclisinden İstanbul'a Elçi'ye, (17 October 1739/28 October 1739).

⁴⁰⁰ Pococke, **A Description of the East, and some other Countries**, c. II, part 1, London 1745, s. 151.

⁴⁰¹ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 89.

⁴⁰² Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 89.

ise faal ticarethane sayısı 7'den daha azdır⁴⁰³. 1749-1752 yıllarını İzmir, Kahire Levant kıyıları ve Kıbrıs'ta geçiren, Haleb'e hiç uğramayan ve 1752'de İzmir'de ölen Frederic Hasselquist Haleb'te 9 Fransız, 8 İngiliz ticarethanesinin olduğunu belirtir⁴⁰⁴. Seyyah Haleb'e uğramadığı için bu bilgiyi İzmir veya daha büyük bir ihtimalle Kıbrıs'taki görüştüğü İngilizlerden almış olmalıdır. Davis'e göre, ticarethanelerin büyüklükleri Londra'daki patronlarının iş hacimleri ve hizmet verdikleri patron sayısına göre belirlemiştir ve 1739 Fransa savaşının bu sayıların düşüşünde büyük etkisi olduğunu düşünmektedir⁴⁰⁵.

Acentelerin Levant'ta çıkraklıktan itibaren kurdukları ilişkiler ağı ve bağlantılar acente sisteminin halef-selef arasındaki anlaşmaların da etkisi ile zamanla büyük ticari yatırımları kolaylaştırıcı bir etki bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu avantajı iyi kullanan aileler birkaç nesil boyunca bu ilişki ve bağlantılar sayesinde önemli bir ticari birikim elde etmişlerdir. Bu ailelerden birisi olan Radcliffeler yüzyılın başından ortalarına kadar Haleb'te etkinliklerini sürdüren önemli bir İngiliz tüccar ailesini oluşturmaktadır. 1707'de ilk defa çıkarlık etmek üzere Haleb'e gelen Edward Radcliffe bir süre sonra patronu acente Nicholas Morse'un 1716'de iflası ile birlikte onun işlerini kardeşi ile devr aldığı gibi 1730'larda Stratton ailesi ile ortaklık tesis etmiş ardında da Barker ve Smith aileleri ile de ortaklıklar tesis ederek İstanbul ve İzmir'i de güçlü ticaret ağına dahil etmiştir. Radcliffelerden sonra ise 1750'lerde Haleb'te büyük acenteler olarak William Hamond, Colville Bridger, Richrad Stratton acenteliğe devam etmişlerdir⁴⁰⁶. Burada ilginç olan bu üç ismin Amsterdam'da bulunan Hollandalı tüccar Henry Muilman'a da hizmet vermiş olmalarıdır. Muilman kendilerine muhtemelen işlerini epeyce kolaylaştırmış olan ve İngiltere'nin o tarihlerdeki ticaret politikası gereği Londra'dan gönderilemeyen yüklü miktarda nakit parayı gönderirken onlar da Muilman'a muhtemelen ipek, pamuk ve keçi yünü göndermekteydi⁴⁰⁷.

⁴⁰³ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 89.

⁴⁰⁴ Frederick Hasselquist, **Voyages and Travels in the Levant in the Years 1749-1752**, London 1766, s. 398.

⁴⁰⁵ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 89.

⁴⁰⁶ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 90.

⁴⁰⁷ Ralph Davis, acentelerin Henry Muilman'a Haleb'den ne gönderdiklerini tam olarak bildirmemekte ve Suriye malları gibi genel bir ifade kullanmaktadır. Davis'in burada asıl dikkat çekmek istediği nokta İngiltere'nin ticaret politikalarına gereği Levant'a doğrudan gönderilemeyen

Öte yandan acenteler ile patronları arasında olması pek muhtemel anlaşmazlıklarda söz konusu olmakla birlikte incelenen belgelerde bu konuda somut bir veriye rastlanmamıştır. Ancak incelenen döneme ait belgelerin bir kısmının okunamaz durumda olmasında göz önüne alındığında bu tür sorunların hiç yaşanmadığını söylemek mümkün olmayacaktır. Nitekim 17. yüzyıla ait veriler Haleb'te ve İzmir'deki acenteler ile Londra'daki patronlar arasındaki çeşitli anlaşmazlıkların yaşandığını ve bu anlaşmazlıklar sonucunda patronların acenteleri işten el çektirdiklerini ve hatta Londra'daki diğer patronları da bu acentelere çalışmaktan vazgeçirdiklerini göstermektedir⁴⁰⁸.

1.3.3. Çıraklık Sistemi ve Acente Çıraklığı

İngiliz deniz aşırı ticaretinde acentelerin yeri önemli bir yer tutumaktaydı ve bu sebeple de acentelerin yetkin ve tecrübeli olmaları önemli görülmekteydi. Deniz aşırı ticaretin getirdiği farklı bir coğrafyada ve yabancı bir ülkede ticaret yapma oldukça tecrübe gerektiren bir işti. Bu tecrübe genel ticaret bilgisi yanında matematik, yazı, muhasebe, ticari yaşam, gümrük uygulamaları, farklı milletlerle ilişkilerden, farklı para birimleri ve aralarındaki dönüşüme kadar birçok farklı bilgi birikimi ve tecrübe yanında o bölge ve o coğrafyada yaşama tecrübesi de gerektirmekteydi. Doğu Akdeniz'in iklimi özellikle iklim olarak orta kuşak üstü ve kuzeyli sayılan İngilizler için her zaman rahatsız edici olmuştu ve bu iklime alışmak zaman gerektirmekteydi. Formal bir eğitimi olmayan ticari yaşamın ilk basamağını çıraklık devresi oluşturmaktaydı. Usta-çırak ilişkisi içinde bizzat yerinden yaşanılarak öğrenildiği bir sistem çerçevesinde acenteliğe ilk adım atılmış olurdu. Böylece geleceğin acentelerin genelde küçük yaştan itibaren önce Levant limanlarından birisinde çıraklık devresinden geçirilerek göreve başladıkları görülmektedir. 16. yüzyıl sonlarından itibaren atanan ilk acentelerin bu şekilde Levant'taki acenteler yanında çırak olarak hizmet verdiklerini onların ticari yaşamda dair gündelik işlerini yaparak tecrübe kazandıklarını göstermektedir. 1596'da

nakit paranın Henry Muilman tarafından Amsterdam'dan gönderilmiş olmasıdır. Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 91.

⁴⁰⁸ Daniel Goffman, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660**, (çev. Ayşe Başçı-Sander), Sabancı Üniversitesi yay., İstanbul 2001, s. 41-42.

Haleb'te İngiliz konsolostan başka, 20 kadar tüccar çırağı vardı⁴⁰⁹. Levant Company'ye ait tüm ticarethanelerde ise, Haziran 1600 itibariyle 179 çirak istihdam edilmişken dört yıl gibi kısa bir sürede sonunda Aralık 1604'te bu sayı 300'e yükselmişti⁴¹⁰. Sayıların yüksekliği ilk dönemlerde Haleb ticaretine verilen önemi de göstermesi bakımından önemlidir.

Çıraklık genelde ilk gençlik çağlarında 17-18 yaşlarında başlamakta⁴¹¹ ve 7 yıl sürmekteydi. Çıkarklı döneminin masrafları oldukça yüksek olduğu için bu masraflara sıradan bir başkası adına katlanmak yerine genelde tüccarlar kendi aileleri içinden çocuklarını veya yeğenleri, şirket üyesi kimselerin çocuklarını ya da aristokrat ailelerin çocuklarını çirak olarak almaktaydılar. Levant Company'ye üye olup kendi namına serbest tüccar olarak çalışabilmek için bu 7 yıllık çırarklı devresini bitirmek gerekmekteydi. Bu devrenin 6 yılı acente yanında son bir yılı da Londra'da geçirilmekteydi⁴¹². Öte yandan bazı acenteler için bu sürecin Londra'da başladığı da görülmektedir. Dudley North isimli acente Levant'a gelmeden önce bir süre boş zamanlarında Londra'da yünlü pakeletme işinde çalışarak Levant'taki bir acentenin belki de en fazla emek sarf ettiği işleri öğrenmişti⁴¹³.

Levant'ta çirak olan bulunanların patronlarının izni olmadan başka bir tüccara mal göndermeleri yasaklanmıştı. Aslında bu herhangi bir sözleşme olmadan acenteler için de geçerli bir durumdu, ancak bu yine de belli bir noktaya kadar esnek olarak uygulan bir kuraldı. Ancak bir çırağın bir şekilde Londra'ya bir başka patrona mal temin edip göndermesi Levant Company tarafından yasaklanmıştı. 1598'de halen çirak olarak Haleb'te bulunan William Clarke ilk ticari girişimini patronundan aldığı ödünç sermaye ile ve onun malları arasında onun izni ile Londra'ya Thomas Garwey'e çivit göndermek ile başlatmıştı. Ancak bu ilk girişimden cesaret almış olan ve ticaret yapma izni de talep ettiği anlaşılan Clarke'ın bu izin henüz kendisine

⁴⁰⁹ Fynes Moryson, **An Itinerary Containing his Ten Yeeres Travell through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turky, France, England, Scotland and Ireland**, vol. II, James MacLehose and Sons, Glasgow 1907, s. 61.

⁴¹⁰ Harris, "The Letter Book of William Clarke", s. 50-51.

⁴¹¹ William Clarke, Haleb'e çirak olarak gönderildiğin 1594 tarihinde, 17-18 yaşlarında olmalıydı. Harris, "The Letter Book of William Clarke", s. 11.

⁴¹² Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 22-31

⁴¹³ Harris, "The Letter Book of William Clarke", s. 149.

verilmeden bu sefer patronundan habersiz olarak Londra'ya ikinci kez bu sefer Ralph Fitch'e hindistan cevizi ve çivit göndermiş ve karşılığında yünlü kumaş almıştı⁴¹⁴.

1.4. İngiliz Tüccarların Haleb'teki Kredi İlişkileri

Müstemen tüccarların ve konsoloslarının banka sahibi ve kredi veren kimseler olarak İzmir başta olmak üzere Osmanlı şehirlerinde ve üretim sektöründe etkin bir konuma gelme çabaları 19. yüzyıl şartlarında ortaya çıkan bir durum olmakla birlikte⁴¹⁵, bu şartlardan farklı olarak 18. yüzyıldan itibaren Haleb ve çevresinde çeşitli guruplara kredi dağıttıkları görülmektedir.

İngiliz tüccarların Haleb'te ilk olarak ne zaman kredi dağıtmaya başladıkları net olarak tespit edilmemekle birlikte uluslararası ticaret bakımından Haleb ile doğrudan bağlantılı Kıbrıs'ta İngilizlerin kredi ilişkilerine başlamaları 17. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir. 1698 tarihinde İngiltere'nin Kıbrıs konsolosu Samuel Turner'in bu şekilde Kıbrıs'ta kredi dağıttığı ve ödenmeyen krediler için mahkemeye başvurarak temessüklerini ibraz ettiği görülmektedir⁴¹⁶. Benzer ilişkiler Kıbrıs'ta 18. yüzyılda da devam etmiştir⁴¹⁷. Kemal Çiçek aslında yabancı tüccarların Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin sadece mala dayalı ticaretten ibaret olduğunu para ticareti, sarraflık gibi işlemlerin yasak olduğunu ifade etmektedir. Çiçek özellikle ahidnamelerde sarraflık ile faizli kredi işlemlerini serbest bırakan açık bir hüküm bulunmaması nedeniyle bu işlemlerin yasak olduğunu kanaatindedir. Ancak Çiçek bir başka çalışmasında 18. yüzyıl başından itibaren İngiliz ve Fransız konsoloslarının bankerlik yapma izni aldıklarını ve bu borçlara dayalı birçok davayı Kıbrıs mahkemesine taşıdıklarını belirtmektedir⁴¹⁸. Öte yandan Venedik ve İngiltere gibi, asli görevleri dışında konsoloslarına ticaret yapma izni vermeyen devletlerin konsoloslarının kredi ilişkilerine dahil olmaları da ayrıca bir tezat olarak

⁴¹⁴ Harris, "The Letter Book of William Clarke", s. 23-24.

⁴¹⁵ İngilizlerin 19. yüzyılda özellikle İzmir ve çevresinde banka kurma ve üreticiye düşük faizle kredi sağlayarak üretim süreçlerine dahil olma girişimleri için bkz. Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi, On Dokuzuncu Yüzyıl**, (çev. Kudret Emiroğlu), Belge yay. İstanbul 1993, s. 64-66.

⁴¹⁶ Ayrıntılar için bkz. Kemal Çiçek, "Diplomat Banker ve Tüccar 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka'da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye", **Osmanlı Araştırmaları**, XXI (2001), İstanbul 2001, s. 276-278.

⁴¹⁷ Çiçek, "Diplomat Banker ve Tüccar", s. 269-283.

⁴¹⁸ bBkz. Çiçek, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", s. 178.

görülmektedir. Bu durum İngiliz konsolosları için Levant Company gelirlerinin kredi olarak dağıtılması ile açıklanabilir. İngiliz konsoloslarınca Levant Company adına kendi tüccarlarından ve himayesi altındaki diğer devletlerin tüccarlarından genelde %2 ila %3 oranında alınan konsolosluk harçları ve diğer harçlar şirketin ana gelirlerini oluşturmakta olup bu gelirlerin İstanbul'a transfer edilmediği zamanlarda kredi şeklinde dağıtılmakta ve yine kredi ilişkileri şeklinde limanlar arasında polişe üzerinden transfer ederek şirketin birikimini değerlendirmekte ve bu işlemlerde şahsen komisyon almaktalardı. Böylece hem şirketin nakit gelirleri değerlendirilmekte ve hem de konsoloslar bu işlemlerden kendi paylarına bir komisyon almaktalardı. İşte Osmanlı mahkemelerine yansıyan kimi davalarda konsoloslar kendileri İngiliz ulusunun ve Levant Company'nin resmi temsilcileri ve vekilleri olarak bu paranın şirkete ait olduğunu belirtme ihtiyacı duymadan kendi şahsi alacaklarıymış gibi dava etmişlerdir. Tüccarlar için ise durum daha açık olup tüccar veya acenteler Londra'daki parton ve ortaklarına ait fazla nakdi bu şekilde değerlendirerek kazanç sağlamaktaydılar. Bu durum Osmanlı şehirlerindeki sarraflık ve para vakıfları gibi kurumlar yanında kısa zamanda müstemmen tüccarın da faiz karşılığı borç veren kimselere haline gelmelerini sağlamıştır. Kredi dağıtımı İngilizler için sermayelerini ticaret dışında değerlendirme yolu olarak başvurdukları bir diğer önemli kazanç kapısıydı. İskoç doktor Alexander Russell 18. yüzyıl ortasında Haleb'ten ayrılırken 60.000 dolar değerinde bir birikime sahipti ve bu paranın tamamını mesleği icra ve faiz gelirlerini sayesinde elde ettiğini deklare etmişti⁴¹⁹.

Osmanlı piyasalarının genelinde yaşanan nakit sıkıntısı 18. yüzyılda giderek daha da artarken bu durum faiz oranlarını da arttırmıştır. 18. yüzyıl başlarında Haleb'te ise kredi faizi oranları Osmanlı makamlarının resmi faiz haddine yakın seyretmekteydi. Haleb genelinde kabul gören faiz oranı %10-12 seviyelerindeydi⁴²⁰.

⁴¹⁹ SP, 110/29, s. 71, Haleb konsolosluk hazinedarı tarafından Londra'ya gönderilen tutanak, (18 June 1756); ayrıca bkz. Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 246.

⁴²⁰ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 245. 18. yüzyılda Osmanlı mahkemelerinin riba olarak değerlendirmedeği resmi oranlar bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Diyarbakır'da 1740 tarihinde mahkemenin kabul ettiği faiz oranı %15 seviyesindedir, Eyüp'te ise bu oran %10'dur. Bkz. Ercan Gümüş, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara 2014, s. 365; Eyüp için bkz. Yavuz Cezar, "18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler",

Haleb'teki İngiliz tüccarlar ellerindeki fazla sermaye birikimini ticaret yoluyla değerlendiremedikleri dönemlerde %10 ila %15 oranında krediler dağıtarak önemli kazançlar elde etmekteydiler. Buna karşın sermaye birikimine dayalı olarak İngiltere ve Batı Avrupa'da faiz oranları %2 ila %5 seviyelerine gerilemiştir⁴²¹. Osmanlı taşrasında 16. yüzyıl sonunda başlayıp 17. yüzyılda giderek yaygınlaşan iltizam sisteminin yanında Karlofça anlaşması ile sona eren uzun Avusturya savaşlar döneminde ortaya çıkan ve daha sonra da süre gelen piyasadaki nakit kıtlığı faiz oranlarını üzerinde arttırıcı bir etki bırakmıştır. Devlet aynı dönemde başta savaş giderleri olmak üzere diğer finansman işlemleri için 1695 yılından itibaren malikane sistemi⁴²² gibi yeni finansal kurumlara başvurarak finansman ihtiyacını karşılamaya çalışırken, yerel idareciler ile mültezim ve mukataacılar da nakit ihtiyaçları karşılamak üzere sarraflardan başka Avrupalı tüccar ve konsolosların sundukları kredilere başvurmaya başlamışlardır⁴²³.

Devlet vergi kaynağının nakden ve peşinen almak gayesiyle iltizam ve malikane gibi iki sisteme başvururken, bu gelir kaynaklarının tasarruf eden kimseler de muaccele, müeccele ve mal ödemeleri için çeşitli finansal araçlarla nakit ihtiyaçlarını karşılamak yoluna gitmeleri gerekmişti. Bu amaçla başvuru ilk çıkar yol kredi yoluyla nakit temin etmektir. Zamanla muhassıl⁴²⁴ ve mütesellim⁴²⁵ gibi vergi gelirleri üzerinde söz sahibi olan yönetici zümrelerin de vergi gelirlerini iltizam şeklinde tahsili⁴²⁶ parasal ilişkilerin genişlemesine neden olurken piyasada süregelen sürekli nakit sıkıntısı bir yandan çoğunluğu yahudilerinden oluşan yerli sarraflar eliyle karşılanırken⁴²⁷, yeterli olmayan bu iç kredi kaynağına karşın, ülke dışından müstemmen tüccarlar eliyle gelen naktin kredi yoluyla ülke içinde dolaşıma sokulmasına neden olmuştur.

18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, (edt. Tülay Artan), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı yay., İstanbul 1998, s. 28/15-32.

⁴²¹ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 246.

⁴²² Mehmet Genç, "Mâlikâne", **DİA.**, c. XXVII, İstanbul 2003, s. 517.

⁴²³ Çiçek, "Diplomat Banker ve Tüccar", s. 275.

⁴²⁴ Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, "Muhassıl", **DİA.**, c. XXXI, İstanbul 2006, s. 18/18-20.

⁴²⁵ Yücel Özkaya, "Mütesellim" **DİA.**, c. XXXII, İstanbul 2006, s. 203/203-204.

⁴²⁶ Baki Çakır, **Osmanlı Muakataa Sistemi (XVI-XVIII. yüzyıllar)**, Kitabevi yay., İstanbul 2003, s. 128.

⁴²⁷ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 244.

Haleb'teki İngiliz tüccarların kredi dağıttıkları zümreler arasında malikaneci, mültezim, muhassıl ve mütesellimler dışında askeri sınıfan valiler ve kadılar ile yerel aşiret mensupları ve diğer müstemmen tüccarların varlığı göze çarpmaktadır.

1.4.1. Malikaneci ve Mültezimlerle Kredi İlişkileri

Haleb ve çevresinde de çeşitli vergi kaynaklarını mültezim, malikaneci, muhassıl ve mütesellim gibi sıfatlarla tasarruf eden bu kimselerin 18. yüzyılda muaccele, müeccele ve diğer ödemelerini İngiliz tüccarlardan aldıkları krediler ile yaptıkları görülmektedir. Bu borç ilişkilerinin belgelere yansıyan büyük bir kısmı İstanbul ile ilişkilidir. İngiliz tüccarların kredi verdikleri zümreler arasında bir vergi gelirini tasarruf eden zümreler en başta gelmektedir. Bu zümrelere kredi vermek daha az riskli olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Zira bir vergi kaynağını tasarruf eden kimsenin en az 3 yıllık iltizam veyahut kayd-ı hayat şeklinde malikane tasarrufu, risk oranını düşürmekte ve kredinin geri ödenmesi için de farklı yollara başvurulabilmesini sağlamaktaydı. Bu kimselerin tasarruf etikleri vergi kalemlerinin gelirlerini takip etmek İngiliz tüccarlar için piyasa şartlarında daha kolay olmaktadır. Nitekim kredi veren tüccar ve acenteler kredi verdikleri kimselerin gelir durumlarını ve tasarruf ettikleri vergi kaynağının gelirlerinin nasıl seyrettiğini takip ederek tahlil etmekte ve yeni bir kredi talebini bu gözlemlerine göre değerlendirmekteydi. Oysa piyasadaki sıradan Osmanlı tüccarlardan birisine kredi vermek ise belirtilen bu takip sisteminin uygulanmasındaki zorluklar nedeniyle daha riskli olarak telakki edilmiş olmalıdır. Zira kredilerin geri ödenmesinde yaşanan gecikmeler neredeyse olağan hale gelmişti ve ödeme planının yenilenmesi sık başvurulan bir yol haline gelmişti, borçlarını ödemeyen kimselerin hapsedilmesine ise sık sık rastlanmaktaydı⁴²⁸.

Bu kredi ilişkilerinden İstanbul ile bağlantılı olan veya mültezim ve malikanecilerin muaccele, müeccele ve mal ödemeleri için Haleb'teki İngiliz tüccar eliyle yürütülen kredi işlemleri kısaca şu şekilde gerçekleşmekteydi. Haleb veya yakın çevresindeki kimi mültezim veya malikanecilerin muaccele, müeccele ve mal

⁴²⁸ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Haleb**, s. 246.

ödeme zamanı gelince bu ödemeyi hazineye İstanbul'da bulunan voyvodası veya kapı kethüdasının İstanbul'da bulunan bir İngiliz tüccardan aldığı veya Haleb'teki İngiliz tüccar ile bağlantılı İstanbul'daki bir İngiliz tüccardan temin edilen nakit ile gerçekleştirmektedir. İstanbul'daki İngiliz tüccar bu borcun tahsili için temessük hazırlayarak Haleb'te bulunan bağlantılı olduğu bir başka İngiliz tüccara göndermektedir. Böylece kredi kullanan kimse Haleb piyasasında herhangi bir poliçe arama telaşına girmeden muaccele veya müeccelesini kolaylıkla ve vadeli bir biçimde İstanbul'da ödemektedir. Geri ödemeyi ise vadesi gelince İstanbul'daki tüccarın poliçesi üzerinden Haleb'teki İngiliz acente veya tüccara yapmaktaydı. İstanbul ve Haleb'teki İngilizler ise söz konusu paranın transferini kendi aralarında poliçe veya nakit yoluyla çözmektedirler⁴²⁹. Bu minvalde borçların tahsili ve borçluların durumları ile ilgili olarak farklı birçok kredi ilişkilerini raporlarında ve yazışmalarında açıkça belirten İngiliz acente Samuel Harvey ile İstanbul'da bulunan John Woolley arasındaki oldukça fazla yazışma kaydı bulunmaktadır. Örneğin Haziran 1701 tarihli bir kayda göre, John Woolley Harvey'e tahsil etmesi için bazı temessükler göndermiştir. Bu temessükler Abdurrahman Ağa, Kasım Ağa gibi mültezim ve malikanecilerin kredi borçlarına ait olup toplamda yaklaşık 55.000 dolar tutmaktadır ve vadeleri geldikçe tahsilatları gerçekleştirecektir⁴³⁰. Görünürde işleyişi basit gibi görünen bu sistem, geri ödemelerde sıkça yaşanan sorunlar başta olmak üzere, araya başka aracılardan girmesi, iltizamın vadesinden önce el değiştirmesi gibi sebeplerle çoğu kez karmaşık bir hal almaktaydı.

Bu şekilde işleyen sistemde İngiliz acentelerin kredi ilişkisinde oldukları kimselerin hem devam etmekte olan ve hem de sonraki olası kredi talepleri için risk durumlarını tespit etmek ve hâlihazırdaki borçlarını tahsil edebilmek adına bu kimselerin mali durumlarını dikkatle takip ettikleri ve bu minvaldeki raporları zaman zaman İstanbul'da bulunan kredi ortaklığı yaptıkları İngiliz tüccara veya Londra'daki patronlarına rapor ettikleri görülmektedir. Tahsilatı gerçekleştiren acente bu parayı

⁴²⁹ İstanbul'da kredileri sağlayan İngiliz tüccar John Woolley kredilerin geri ödemelerinin Haleb ve çevresindeki İngilizler acenteler eliyle tahsil ettirmektedir. Örneğin Payas ve Şam kahve emini Abdurrahman Ağa'nın borçları Payas ve Şam'a gönderilen adamlar vasıtasıyla İngiliz tüccar tarafından yapılmaktaydı. Bkz. **SP**, 110/22, s. 159, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, 13 July 1702/24 July 1702).

⁴³⁰ Bkz. **SP**, 110/22, s. 32-32v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (13 June 1701/24 June 1701).

poliçe ederek veya nakden İstanbul'a göndermekteydi. Bazen de uygun bir başka kredi imkanında Haleb'te yeniden kredi vererek değerlendirmekteydi.

Haleb'teki mültezim ve malikaneci gurupları içinde İngiliz tüccarların en fazla kredi verdiği zümreler şehir dışındaki kırsal kesimdeki tarımsal üretimin vergi gelirlerini tasarruf eden ve kendileri de tarım sektöründe olan üretici zümre önemli bir yer tutmaktadır. Kırsal kesim mültezimleri iltizam dışında tarımsal üretim ve spekülasyona açık gıda ticareti gibi alanlarda da faaliyette buldukları için şehirli mültezimlere göre bu mültezimler iltizam dışı alanlarda da kar elde etmekteydiler ve kazançları daha yüksekti⁴³¹. Bu durum İngiliz kreditorlerin dikkatinden kaçmamış olmalıdır. Bu zümreye kredi vermenin bir diğer avantajı toprağa bağlı oluşları nedeniyle kredi kaybının daha az oluşu ve ödenmeyen krediye karşılık olarak her zaman nakden tahsil yerine aynî olarak tahsilata imkan tanıyan bir tarımsal ürünün mevcudiyetidir. Nitekim kredinin vaktinde geri ödenmemesi durumunda aynî karşılık olarak tarımsal ürün almak ve ürünleri piyasa fiyatların yüksek olduğu zamanlarda satmak da, kredi verene faiz gelirine ek olarak fazladan da bir kazanç sağlama imkanı sunmaktaydı. Bu uygulamanın 18. yüzyılda Kıbrıs adasındaki kredi ilişkilerinde uygulandığı ve %20'ye varan kredi faizi oranının, kredinin aynî olarak geri ödendiği durumlarda bu ürünün satışından kaydedilen artı gelir ile kimi zaman %30'lara çıktığı görülmekteydi⁴³². Benzer uygulamalar Haleb için de geçerliydi.

1.4.2. Yerel İdarecilere Verilen Krediler

Malikaneci ve üretim sektörüne verilen kredilerden başka askeri zümreden vali, kadı gibi yöneticilere de borç verildiklerine dair örnekler de bulunmaktadır. İngilizlerin Haleb'te verdikleri krediler genelde ticaret sektöründen başka yerel idarecilere de kredi verildikleri görülmektedir. Özellikle savaş zamanlarında Haleb'teki Osmanlı yerel idarecilerinin savaşın finansmanına ve lojistik faaliyetlere yönelik finansal olarak büyük yük altına girdikleri dönemlerde İngiliz tüccarlardan borç aldıklarına şahit olmaktadır. 1736 yılında Haleb valisi devam etmekte olan İran harplerinden dolayı Haleb'te bulunan İngiliz konsolosuna başvurarak borç istemiştir.

⁴³¹ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 254.

⁴³² Egmond-Heyman, **Travels**, vol. I, s. 294.

Borcun geri ödenmesi için Haleb vilayetindeki tüm kaza ve tevâbiisinden imdad-ı seferiyye adı altında vergi toplanması gerekmiştir⁴³³.

1.4.3. Aşiret Mensuplarına Verilen Krediler

İngiliz tüccarların yerel tüccar, emin ve mültezimler dışında göçebe Türkmen aşiretlerin reislerine de kredi verdikleri görülmektedir. Yaylak ve kışlak olarak Şam dolaylarından Anadolu'da Sivas'ın güneyine kadar olan bölgede göçebe olarak yaşayan bu Türkmenlerden⁴³⁴ adı belirtilmeyen bir cemaatin 1701 yılındaki bir kayda göre düzenli olarak muhtemelen kendilerinden tahsil edilen vergilerini ödemek üzere İngiliz tüccardan borç aldıkları görülmektedir⁴³⁵. Mart başında Adana'ya gelen ve Mart ve Nisan aylarını burada geçirdikleri bildirilen bu aşiret mensupları İngiliz acente Samuel Harvey tarafından “genelde iyi karakterli ve borçlarına sadık kimseler” olarak tavsif edilmektedirler. Acente Harvey bu aşirete bu aylarda veya daha sonra İskenderun'da ödenmek üzere yüklü miktarda borç vermiştir. Aşiret mensupları borçlarını altın olarak ödemektedirler. Harvey tarafından belirtilen tek kusurları borç hesaplamalarını düzgün yapamamalarıdır⁴³⁶.

1.4.4. Risk Faktörleri

Kredi faiz oranları etkileyen birçok faktör bulunmaktaydı. Haleb piyasası için 18. yüzyılın ilk yarısında kredi oranlarını etkileyen en önemli faktörler İran savaşları ve Akdeniz'de meydana gelen İngiliz-Fransız savaşlarıdır. Ticaretin çoğu kez durma noktasına geldiği bu savaş zamanlarında İngilizlerin ellerindeki nakdi faiz geliri elde etmek için kredi olarak vermeleri yaygın bir durumdu. Hatta zaman zaman acentelerin bu tür ilişkiler hakkında Londra'da bulunan patronlarına ayrıntılı raporlar yazdıklarını ve faiz oranları hakkında bilgi verdiklerini görmekteyiz. Richard Stratton Haleb'te adına mal temin ettiği Londra'da mukim patronu Arthur Radcliffe'e Şubat 1734'te yazdığı mektupta piyasa şartlarının %8'e kadar borç vermek için

⁴³³ A. Gül, “Antakya Kazası”, s. 192.

⁴³⁴ Haleb ve çevresinde Türkmen aşiretleri için bkz. İlhan Şahin, “XVI. Yüzyılda Halep Türkmenleri”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s. XII (1981-1982), (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı), İstanbul 1982, s. 687-712.

⁴³⁵ SP, 110/22, 25v, Haleb'den Galata'ya Joh Woolley'e (26 April 1701/7 May 1701).

⁴³⁶ SP, 110/22, 25v, Haleb'den Galata'ya Joh Woolley'e (26 April 1701/7 May 1701).

uygun olduğunu ancak devam etmekte olan Osmanlı-İran savaşlarındaki belirsizlik nedeniyle oldukça temkinli davranmak durumunda olduğunu belirtmekteydi⁴³⁷. Bir sonraki ay mart ayında yazdığı bir mektupta ise vadesi gelmiş 6 ay önce verilen kredilerin faiz oranları % 8,5 ila 9 arasında gerçekleştiği görülmektedir⁴³⁸.

Kredi dağıtımı için olası genel ve özel risklerin iyi değerlendirilmesi ve piyasa şartlarının iyi takip edilmesi gerekmektedir. Piyasanın genel şartları dışında piyasaya yönelik dış etkiler de İngiliz tüccarlar tarafından düzenli olarak takip edilmekteydi. Borç verilecek kişilerin geri ödeme gücü faiz oranlarını da yükseltirken geri ödememe ihtimalinin bulunmadığının düşünülmesi kredinin verilmemesi anlamına gelmekteydi. Ancak aradaki geçişin her zaman iyi görülemediği için geri ödenmeyen ve batan kredilere de sık sık rastlanılmaktaydı. Bu durum İngiliz tüccarların en fazla yakındıkları noktaların başında geri ödenmeyen krediler gelmekteydi. Para kıtlığı veya spekülasyona yol açabilecek savaş ve savaş hazırlığı gibi durumlarda ise kredi dağıtımı tamamen durdurulmaktaydı. Nisan 1701 tarihli mektuba göre Haleb'teki acente Harvey sadrazamın sefer amacıyla Edirne'ye doğru hareketinin Haleb piyasasında çok hoş karşılanmadığını halkın daha önceki (Avusturya ve Rusya) savaşları nedeniyle yeteri kadar fakirleştiğini bu sebeple savaş haberlerinin endişe yarattığını bildirmekteydi. Ancak Harvey'in asıl çekindiği husus o vakte kadar borç olarak dağıttığı paraların ödenmesinde ortaya çıkacak güçlüklerdir. Zira Osmanlı devletinin Balkanlarda girişeceği bir savaş bölgesel ticareti çok fazla etkilemeyecek olsa da gerek İstanbul'un bölgedeki vergi kaynaklarından merkeze ve orduya para transferi talepleri ve gerekse bölgesel askeri kuvvetlerin maaş ve diğer ihtiyaçları için yine bu vergi kaynaklarının kullanılacak olmasını dikkate alan Harvey, savaş haberleri piyasayı alt üst etmeden önce borçlarını tahsilini etme telaşı içindeydi. Normal şartlarda daha net bir güvenceye ve nakit kaynaklarına sahip olduğu düşünülen malikaneci ve mukataacı gibi zümrelere verilen kredilerin daha kolay verilen krediler olması beklenirken özellikle Osmanlı devletinin girmesi muhtemel bir savaş durumunda bu kimselerin ellerindeki gelirlere de kolayca devlet tarafından

⁴³⁷ DE/R/B, 226/1A, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (5 February 1734/16 February 1734).

⁴³⁸ DE/R/B, 226/2B, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (18 March 1734/29 March 1734).

el konulacağı veya erken ödeme talep edileceği ihtimali kreditor İngiliz acenteleri böyle zamanlarda temkinli davranmaya itmiştir. Bu nedenle Haleb'teki acente Harvey, Galata'ta bulunan John Woolley'e Haleb Muhassılı Yeğen Mustafa Ağa'dan borçlarının tahsili için izin istemekteydi. Zira Harvey'in aldığı haberlere göre Mustafa Ağa'ya İstanbul'dan gelen haberler Trablusşam'daki yeniçerilerin giderlerini karşılaması yönünden emirler de içermekteydi⁴³⁹.

Savaş gibi piyasayı etkileyen dış etmenler dışında, acente Harvey sürekli olarak kredi alan kimselerin gerek geri ödeme durumlarını takip etmek ve gerekse daha sonraki muhtemel kredi talepleri karşısında durumlarını değerlendirmek üzere kredi verdiği kimselerin mali durumlarını yakından takip etmekte ve edindiği bilgileri İstanbul'daki tüccar John Woolley ile paylaşmaktaydı. Harvey Haziran 1701 itibariyle müslüman tüccarlara ve İstanbul Valide Hanı'ndaki tüccarlara kredi verirken dikkatli olunmasını uyarısında bulunmaktadır. Bunun dışında Haleb Muhassılı Yeğen Mustafa Ağa'ya borç vermemesi gerektiği bildirmekte, buna karşılık kahve gümrüğü iltizam eden Abdurrahman Ağa'ya kredi verilebileceğini ancak diğer mültezimler Abdi Ağa veya Hacı Michail'e kredi vermemenin daha iyi bir yol olacağını belirtmektedir⁴⁴⁰. Acente Harvey bu raporunda riskleri açıkça ifade etmemekle birlikte bu kimseler hakkındaki ciddi gözleme ve tetkiklerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda adı geçen iki kişi Haleb Muhassılı Yeğen Mustafa Ağa ve Abdurrahman Ağa acente Harvey'e en fazla borcu olan kimselerdir. Bunlardan Yeğen Mustafa Ağa Haleb muhassıllığı gibi gelir bakımından önemli ve büyük bir muhassıllığın gelirlerini⁴⁴¹ toplamak gibi bir imkana sahip olmasına rağmen kendisine borç verilmemesi önerilmektedir. Zira bu rapordan iki ay öncesine ait Nisan 1701 tarihli yazışmalar Muhassıl Mustafa Ağa'dan borç tahsilatı

⁴³⁹ SP, 110/22, s. 18-18v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (26 March 1701/6 April 1701).

⁴⁴⁰ SP, 110/22, s. 34, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (25 June 1701/5 July 1701).

⁴⁴¹ 18. Yüzyıl ortasında Haleb muhassıllığından hasıl olup hazineye mal olarak aktarılan gelir sürekli yükseliş göstererek 1737 yılında 216 yük akçeden 1750 yılında 242 yük akçeye çıkmıştır. Muhassıllığın yıllık mal gelir miktarları için bkz. HS., 4, 10/18, (23 Ş. 1149/27 Aralık 1736); HS., 3, 253/404, (gurre-i M. 1150/1 Mayıs 1737); HS., 3, 319-320/485, (ty., tt: Z. 1150/Mart Nisan 1738); HS., 4, 64/141, (ty., tt: 1152/1740); HS., 4, 127-128/260, (ty., tt: Z. 1153/1741); HS., 4, 167-168/342, (15 N. 1154/24 Kasım 1741); HS., 5, 86-87/188, (ty., tt: 29 Za. 1155/25 Ocak 1743); HS., 5, 94-95/202 (ty., tt: Za. 1156/Ocak 1744); HS., 5, 176-177/367, (ty., tt: Za. 1157/Ocak 1745); HS., 1, 257-258/467, (ty., tt: Za. 1162/Ekim Kasım 1749).

yapılamadığını göstermektedir⁴⁴². Bir diğer önemli vergi tahsildarı Abdurrahman Ağa'nın ise, tespitlerimize göre Payas⁴⁴³, Sayda⁴⁴⁴, Şam⁴⁴⁵ kahve gümrük gelirlerini emaneten idare etmektedir ve 1701 yılında 3 yıllığına emaneten aldığı Payas kahve emanetinden geliri yıllık 120 kesedir⁴⁴⁶. Ayrıca bölgedeki başka tarımsal gelirleri de iltizam yoluyla uhdesindedir⁴⁴⁷. Bu durumda Abdurrahman Ağa'nın daha önceki borçlarına rağmen⁴⁴⁸ kredi riski bulunmadığı düşünüldüğü için borç verilmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca Abdurrahman Ağa Muhassıl Yeğen Mustafa Ağa ile muhassıllık yarışında bulunan güçlü ve zengin bir kimsedir⁴⁴⁹. Acente Samuel Harvey'in İstanbul'da bulunan ortağı John Woolley'e bildirdiğine göre Haziran 1701 itibariyle elinde farklı vadelerde toplam 55.000 dolarlık temessük tahsil edilmeyi beklemektedir ve bunların büyük bir kısmı Abdurrahman Ağa'ya aittir⁴⁵⁰. 55.000 dolarlık bir kredi birikimi oldukça büyük bir miktar olup Haleb'teki kredi piyasasının büyüklüğünü yansıtmaması bakımından da önemlidir. Öte yandan İngiliz acente Samuel Harvey'in Abdurrahman Ağa hakkındaki olumlu değerlendirmelerinde haklı olduğu anlaşılmaktadır. Zira Abdurrahman Ağa Temmuz 1701'deki hac kervanı baskınında Şam kahve ve keten bezi gelirlerinden 30 kese kadar kayba uğramış ve ödemelerini bir miktar geciktirmiş olsa da⁴⁵¹ aynı yılın Ağustos ayında John Woolley'e olan borcunu tamamen ödemiştir⁴⁵². Abdurrahman Ağa'nın 1705 yılında Haleb muhassılı

⁴⁴² SP, 110/22, 21v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (17 April 1701/28 April 1701).

⁴⁴³ SP, 110/22, 25v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (26 April 1701/7 May 1701).

⁴⁴⁴ SP, 110/22, s. 162v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (25 July 1702/5 August 1702).

⁴⁴⁵ SP, 110/22, s. 31, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (26 May 1701/6 June 1701).

⁴⁴⁶ SP, 110/22, 25v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (26 April 1701/7 May 1701).

⁴⁴⁷ Abdurrahman Ağa bu iltizamlar için aldığı kredileri buğday, mercimek, bezelye gibi ürünler üzerinden aynı olarak geri ödemektedir. SP, 110/22, s. 62v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (10 October 1701/21 October 1701); SP, 110/22, s. 63v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (15 October 1701/26 October 1701).

⁴⁴⁸ Abdurrahman Ağa Mart ayında henüz kahve eminliğini uhdesine almadan önce acenteye bir miktar borcu vardır ve bu borcunu iltizamı almakla kolayca ödeyeceği umut edilmekteydi. SP, 110/22, s. 18-18v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (26 March 1701/6 April 1701).

⁴⁴⁹ SP, 110/22, s. 21v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (17 April 1701/28 April 1701).

⁴⁵⁰ SP, 110/22, s. 32-32v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (13 June 1701/24 June 1701).

⁴⁵¹ Abdurrahman Ağa'nın hac kervanının gelişi ile beklediği kahve ve keten bezi gümrüğü gelirleri yaklaşık 30 kesedir. Bu baskın ile meydana gelen kayıp Abdurrahman Ağa'nın 15.570 dolarlık ödemesini geciktirmiştir. SP, 110/22, s. 48v-49, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (23 August 1701/3 September 1701).

⁴⁵² SP, 110/22, s. 46v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (14 August 1701/ 25 August 1701).

olarak görev yapıyor⁴⁵³ olması ve 1714 yılında da yine muhassıllık için mücadele etmekte oluşu⁴⁵⁴ işlerini başarılı bir şekilde idare ettiğini göstermektedir.

İngiliz acente Samuel Harvey'in bölgedeki konar-göçer Türkmen aşiretlerinin vergilerini tahsil eden mültezim Mustafa Efendi isimli birisine de kredi verdiği görülmektedir. Kredinin aşiretlerin kuzeye göç etmeye başladıkları mart ayındaki tahsilat sonrasında ödemesini beklemektedir. Acente, Mustafa Efendi'nin normal de ocak ayında Antep'ten yaptığı tahsilatlarla vadeli borçlarını ödediğini, ancak kendisinin İstanbul'da kalışının uzaması nedeniyle 1701 yılı ödemelerini geciktirdiğini ancak Türkmenlerin Adana ve Payas bölgelerine inmeleri ile vergi tahsilatını tamamlayıp kendisine ödemeyi gerçekleştireceğini ümid ettiğini bildirmektedir. Harvey'e göre Mustafa Efendi gayet nazik ve güvenilir bir kimsedir, bu sebeple de ödeme konusunda herhangi bir endişe taşımamaktadır⁴⁵⁵.

Mültezim ve malikanecilere verilen bu krediler, kredi ilişkilerine bağlı işlemlerin boyutunu Haleb'in dışında İstanbul ve başka diğer yakın bölgeler ile bağlantılı hale getirmekteydi. Bu şekilde bölgeler arası kredi ilişkilerinde yabancı tüccarların tercih edilmesi, aslında bu tüccarların Osmanlı limanları arasındaki etkin bağlantılarının bu tür işlemleri kolaylaştırması da etkili olmuş olmalıdır. Bu bağlantılar limanlar arasında daha rahat ve uygun poliçe hareketliliklerine imkan tanımış olmalıdır⁴⁵⁶.

18. yüzyılın ortalarına doğru İngilizlerin bu kredi ilişkileri sayesinde Haleb çevresindeki üretim üzerinde daha da etki sahibi olmaya başladıkları görülmektedir. 1736 yılında İskenderun'da liman temsilcisi ve konsolos vekili olarak görev yapan John Purnell hakkında açılan ve kendisine çeşitli adi suçların da iddia isnat edildiği genel bir soruşturmada, John Purnell'in bazı kredi ilişkileri üzerinden üstü kapalı bir biçimde, ipek üretim bölgeleri olan Belen ve Payas'ta ipek üreticilerine kredi verdiği

⁴⁵³ SP, 110/23, 118v-119, Belen yaylasından İstanbul'ya elçi Robert Sutton'a, (25 July 1705/5 August 1701).

⁴⁵⁴ SP, 105/116, Londra'dan Haleb'e Konsolos William Pilkington'a, (21 October 1714/1 November 1714).

⁴⁵⁵ SP, 110/22, s. 25v, Haleb'den Galata'ya Joh Woolley'e (26 April 1701/7 May 1701).

⁴⁵⁶ Poliçe sisteminin genel işleyişi hakkında bkz. Edhem Eldem, "XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Poliçe Tedavülü ve Kambiyo Kurları Hakkında", **X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, c. IV, TTK. yay. Ankara 1993, s. 1672-1684.

ve bu kredi karşılığında ipek ipotek ettiği görülmektedir. Liman temsilcisi Purnell'in bu faaliyetleri ticaret yapmak olarak değerlendirilip, suç olarak görüldüğü için önce Haleb konsolosluk meclisince sorgulanmıştır. Purnell önce Haleb'e çağrılarak hesaplarını kontrol ettirmesi ve hususunda uyarılmıştır. Bu uyarılardan ilkinde Purnell'in açıkça bu emre itaatsizlikle karşılık verdiği görülmektedir⁴⁵⁷. Daha sonra gerçekleştirilen sorgulamadan anlaşıldığına göre Purnell gerek Payas'ta ve gerekse Belen'de hasat dönemlerinde ödenmek üzere üreticilere ve muhtemelen yine bu üretim bölgelerindeki mültezimlere borç vermektedir⁴⁵⁸. Liman temsilcisi Purnell'in hesaplarını kontrol ettirmemek istemesinin nedeni hakkındaki diğer suçlar yanında, ipek üreticileri ile kredi ilişkileri üzerinden girdiği örtük ticari faaliyetleridir.

1.4.5. Batan Kredilerin Tahsili

Kredilerin geri ödenmemesi durumunda başvurulması gereken hukuki merci kadı mahkemesiydi, ancak mahkemeye başvurmadan önce İngiliz tüccarların borcunu ödeyemeyen kimselerin ellerinde bulunan ürünleri tahsilata konu ederek aynî yollarla borçlarını tahsil etmeye yoluna başvurdularını görülmektedir. İngiliz tüccarların borçlu kimselerin gelirler kaynaklarını ve iş durumlarını açıktan sürekli takip ederek vadesi gelince tahsilata başvurdukları tahsil edemedikleri borçları için de borçlunun elinde bulunan ürün üzerinden borcun değeri miktarınca aynî olarak borçlarını tahsil etmek etmeleri söz konusudur. Aslında borçlular da kimi zaman borçlarını aynî olarak ödeme konusunda daha istekli davranıyorlardı. Bu yol etkin bir biçimde alternatif bir tahsilat biçimi olarak kullanılmıştır. 18. yüzyılın ilk yarısına ait incelenen Levant Company belgeleri başka olayların aksine bu tür kredi borçlarının geri ödenmesindeki zorluklar neticesinde borcu tahsil etmek için kadı mahkemesine

⁴⁵⁷ John Purnell'in Haleb'e hesaplarını kontrol ettirmesi için iki farklı tarihte çağrılması hakkında bkz. **SP, 110/27**, s. 61v, Haleb'den kaçıllary Claude Hays'tan İskenderun'a John Purnell'e, (5 August 1735/16 August 1735); **SP, 110/27**, s. 62-63, Haleb'den kaçıllaryadan Londra'ya John Edwards'a, (27 August 1735/7 September 1735); **SP, 110/27**, s. 68v, Haleb'deki kaçıllary Claude Hays'dan John Purnell'e, (19 March 1736/30 March 1736).

⁴⁵⁸ Bu sorgulama aslında İskenderun liman temsilcisi John Purnell hakkında İskenderun'daki şehir halkı tarafından tasvib edilmeyen gayri ahlaki yaşam tarzı, farklı yerlerde kadı ve müftüler huzurundan İslam dini ve müslümanlar hakkındaki saygısız ifadeleri ve daha da ciddisi dağlı eşkıyaya barut, top yuvarlağı, elbise ve para vererek yağma ve soygun faaliyetlerine yardımcı olmak gibi suçlardan 8 farklı şikayet üzerine konsolosluk tarafından sorguya alınmıştır. **SP, 110/27**, s. 70-73v, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (1 May 1736/12 May 1736).

başvurulmasından neredeyse hiç bahsetmezler. Bu durum özellikle mültezim ve malikanecilere verilen yüksek miktardaki borçların kadı mahkemesine veya İstanbul'a divana aksetmeyecek şekilde anlaşma yoluyla kapatıldığı izlenimi doğurmaktadır. Örnek olayların tamamında kısa bir pazarlık aşamasından sonra borçların kısmen aynî ve kısmen nakdî veya tamamen aynî ödeme ile tarım ürünleri veya hasıl olan vergi gelirlerinin doğrudan alacaklı tarafa aktarılması şeklinde ödendiği görülmektedir. Ancak aynî tahsilatta borçlunun tüm sermayesine el konulması söz konusu değildir.

Aynî tahsilat durumunda İngilizler malları genelde piyasa fiyatlarından bir miktar daha aşağı bir fiyattan alınmaktaydı. Böylece gerek fiyat üzerinden ve gerekse malın uygun bir zamanda yüksek bir fiyattan elden çıkartılması ile kazanç daha da arttırılmaktaydı. Bu sadece Haleb'te karşılaşılan bir uygulama olmayıp, Kıbrıs adasında da benzer şekilde bir uygulama söz konusuydu⁴⁵⁹. Haleb'e yakın bir merkez olan Azez ağası Hüeyin Ağa muhtemelen iltizam işlemleri için aldığı 650 dolar tutarındaki borcunu geri ödeyememiştir. Uzun süredir ödenemeyen borcun tahsili için Haleb'teki İngiliz acente Samuel Harvey İstanbul'da bulunan asıl alacaklı John Woolley adına borcun tahsili için Azez'e gider. Ancak Ağa'nın borcunu nakit olarak ödeyemeyeceğini bildirmesi ve borcuna karşılık olarak buğday ve pamuk tohumu verme teklifi İngiliz acente tarafından kabul edilmiştir⁴⁶⁰. Aynı şekilde bir borç tahsilatı yine Azez'de bulunan Latif Ağa'nın borçları için de uygulanmıştır⁴⁶¹. 1701 yılında Payas, Lazkiye, Sayda kahve eminlikleri de dahil başka bir çok vergi gelirini tahsil etmekte olan Abdurrahman Ağa'nın bazı işlerini takip ettiği anlaşılan Ömer Çelebi'nin bir diğer sorumluluğu ise emin adına birden fazla İngiliz tüccara ödenmesi gereken borçlardır. Borçları ödemekte zorlandığı anlaşılan Ömer Çelebi borç ödemesi yapması gereken Samuel Harvey'e birden fazla İngiliz tüccara aynı anda ödeme yapmak durumunda olduğunu belirterek biraz süre istemiştir. Ancak

⁴⁵⁹ 18. yüzyıl başında bölgeyi gezmiş olan Hollandaş seyyahlar John Heyman ve Johannes Aegidius van Egmond da buna benzer bir şekilde Kıbrıs'taki İngiliz konsolosunun %20'den daha aşağı oranlarda borç vermediğini ve bu borçlarını tahsilini de tarım ürünleri ile yaptığını böylece faizle birlikte kazanç oranının %30'lara kadar çıkabildiğini belirtirler. Bkz. Egmond - Heyman, **Travels**, vol. I, s. 294.

⁴⁶⁰ SP, 110/22, s. 20v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (12 April 1701/23 April 1701).

⁴⁶¹ SP, 110/22, s. 31, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (26 May 1701/6 June 1701).

Harvey daha fazla süre tanıyamayacağını, vadesi geçmiş borçları ile 4 gün sonra vadesi dolacak olan 2.170 dolar da dahil olmak üzere toplam 7.500 dolar borcunu bir an evvel ödemesi için kahve eminliklerindeki gelirlerini kendisine vermesini talep etmiştir. Ancak Ömer Çelebi bunu kabul etmemiş ve 10 gün içinde 5.000 dolar nakit ve ayrıca kilesi 12 dolardan 1.000 kile buğday vermeyi önermiştir⁴⁶². Abdurrahman Ağa'nın aynı yılın Ekim ayına ait vadedeki borçlarını da tarımsal ürün ve kahve gümrüğü gelirleri ile ödendiği görülmektedir. Abdurrahman Ağa ile yapılan görüşmelerde borcuna karşılık buğday, mercimek ve bezelye alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca İskenderiye'den Payas limanına kahve getiren gemilerin olduğu ve bu gelen kahve üzerinden Abdurrahman Ağa'nın tahsil edeceği kahve gümrüğü gelirleri ile borcunun en az 2.000 dolarlık kısmını ödemesi ön görülmekteydi⁴⁶³. Kasım 1701 tarihli bir mektupta ise 2.000 dolar tutarındaki bu tahsilatın gerçekleştiği görülmektedir⁴⁶⁴.

Tahsilat gücünü çekilen borçlara karşılık canlı hayvan alındığı da görülmektedir. Mültezim Abdurrahman Ağa'nın borçlarına karşılık Suruç kasabasında kendisine borçlu olan kimselerden aldığı deve, at, koyun ve kuzuyu borçlarına karşılık olarak vermeyi teklif etmiştir. İngiliz acente Samuel Harvey ise bunları hızlıca nakde çevirmesi gerektiğini bildirerek içlerinden sadece küçükbaş hayvanları alabileceğini, ayrıca hayvanların Haleb'e nakledilmesi sırasındaki zarar ve masraflara da karışmayacağını bildirerek Suruç'a hayvanları almak üzere adamını göndereceğini bildirmiştir⁴⁶⁵.

Aynî tahsilat usulünde İngilizlerin borçluya karşı herhangi bir zor uygulama durumu söz konusu değildir. 18. yüzyıldaki bu kredi ilişkilerinde, daha sonraki dönemlerde meydana geleceği şekilde merkezi yönetim zafiyeti karşısında borcun bir baskı aracı olarak kullanılmasına rastlanmaz. Uygulama karşılıklı rızaya dayalı olarak borcun tahsilinin nakitten ayniye dönüştürülmesidir ve aynî tahsilat borçluların tüm mal varlıklarını ve sermayelerini kapsamamaktadır. Kredi

⁴⁶² SP, 110/22, s. 46v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (14 August 1701/25 August 1701).

⁴⁶³ SP, 110/22, s. 60v-62, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (4 October 1701/15 October 1701).

⁴⁶⁴ SP, 110/22, s. 71, Haleb'den İskenderun'a John Wilson'a (2 November 1701/13 November 1701).

⁴⁶⁵ SP, 110/22, s. 171v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (9 August 1702/20 August 1702).

davalarının mahkemelere çok da fazla yansımamasının nedeni de bu olmalıdır. Ancak tabiki ödenmediği için Haleb mahkemesine ve İstanbul'a yansıyan borçlar da hiç yok değildir. Halebli Pehlivanoglu Muhammed Bey ile Kenan Bey isimli iki kişi İstanbul'da mukim İngiliz tüccar John Woolley'den 8.500 dolar borç almışlar ancak bu borcu zamanı geldiği halde muhtemelen borç karşılığı temessük ibraz edilmediği için borçlarını ödememişlerdir. Belgeden borcun Haleb'te ödenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak borç temessükü İstanbul'da düzenlendiği ve Haleb'e gönderilmediği için, İngiliz acente bu temessükün İstanbul'dan getirilmesi yerine İstanbul'dan, borcun ödenmesi hususunda Haleb Paşası veya kadısına hitaben bir emir veya hüküm almanın işleri daha da kolaylaştıracağı kanaatindedir. Ayrıca bölgede etkin olduğu anlaşılan Arab aşiret reisi Muhammed Abbas'a da bu iki kişiyi bulması için bir emir verilmesinin etkili olacağını ifade etmiştir⁴⁶⁶. Bir diğer vakada ise, Haleb'te mukim İngiliz acente Samuel Harvey, Haleb'te mukim Kasım Ağa isimli birisine yüklü miktarda borç verilmiştir. Ancak Kasım Ağa bu borcu inkar ettiği gibi, Harvey'in kendisine borçlu olduğu iddia etmiş ve kadıya başvurmak ile tehdit etmiştir. Bu olay karşısında Haleb konsolosluk meclisi Samuel Harvey'i kadı mahkemesinden savunmak için gereken toplam 26 dolar tutması tahmin edilen masrafının konsolosluk bütçesinden karşılanmasını kabul etmiştir⁴⁶⁷. Samuel Harvey'in Kasım Ağa'ya verdiği borç miktarı toplam 60.000 dolar civarındadır. Ancak Harvey'in bu borç için herhangi bir belge almamış olması ve lehine şهادette bulunacak bir müslüman şahidinin bulunmaması önemli bir hata olarak değerlendirilmiştir. Dava hakkında yapılan kısa bir araştırma sonucu Samuel Harvey'in Haleb piyasasına toplam borcunun 100.000 dolardan fazla olduğu ve bu miktarın %24'ünü bile ödemesi mümkün gözükmediği anlaşılmıştır⁴⁶⁸.

⁴⁶⁶ SP, 110/22, s. 116v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e (6 March 1702/17 March 1702).

⁴⁶⁷ SP, 110/23, 91v-92v, Haleb'den Londra'ya Levant Company merkezine, (21 March 1705/1 April 1705).

⁴⁶⁸ SP, 110/23, 92v-93v, Haleb'den Londra'ya Robert Wakeman'a (22 March 1705/2 April 1705).

1.4.6. Kredi Geri Ödemelerinin Aynı Olarak Tahsili: Tahıl ve Kahve Ticaretine Geçiş

İngiliz tüccar ve acentelerin kredi borçlularından alacaklarını tarımsal ürün üzerinden aynî olarak tahsili yoluna başvurularının sonuçlarından birtanesi de tarımsal ürünler piyasasını da takip eder hale gelmeleridir. Tarımsal ürün fiyatları, bölgesel olarak mahsul rekoltelerini ve fiyat hareketleri gibi bilgiler acente ve tüccarlar ile İstanbul'daki kredi veren diğer İngiliz tüccarlar arasındaki yazışmalara yansımıştır. Kredi ilişkilerinin bir sonucu olarak İngiliz tüccarların buldukları bölgelerde icra ettikleri ithalat ve ihracat faaliyetleri dışında tarımsal ürünler ticaretine başlamalarına neden olmuştur. Aslında İngiliz tüccarların bu şekilde tarımsal ürünler üzerinden Osmanlı iç piyasasında ticaret yapmaları Levant Company kurallarına aykırı bir durumdu ve acenetelerin bu ticaret dahil olmaları şirkete ve patronlara verdikleri söze karşı bir sadakatsizlik olarak değerlendirilmekteydi. Ancak Kasım 1704 tarihli bir mektup ile elçi Robert Sutton'dan Haleb konsolosluğuna bildirildiğine göre acentelerin buldukları bölgelerdeki Osmanlı toprakları, Hindistan ve İran'da yetiştirilen ve üretilen zeytin yağı, tahıl, tuz gibi İngiliz uluslararası ticaretine dahil olmayan malları kendi paraları ile satın almak ve satmak hususunda izin verilmiştir. Bu izin ile aslında 1703'te başlayan İspanya veraset savaşı sırasında büyük ölçüde duran Akdeniz ticaretine karşılık acentelerin iç piyasadaki ticari aktivitelerini devam ettirerek kayıplarını telafi etmeleri düşünülmüş olmalıdır. Nitekim aynı belgede konsolos ticari durgunluğun devam etmekte olduğunu ve İngiliz yünülerinin uzun zamandır tozlu bir vaziyette depolarda beklediğini bildirmekteydi⁴⁶⁹. Öte yandan bu izin verilmeden önce de acenetlerin geri alamadıkları kredi borçlarını tahsili amacıyla ve yatırım amaçlı olarak tahıl ve tohum gibi malların ticaretine girdikleri görülmektedir. Bu izin İngiliz tüccarlara Osmanlı iç piyasasındaki ticari faaliyetlerin, tarımsal ürünün ticaretinin ve bunun ilerleyen süreçlerdeki doğal sonucu olarak da üretimin kendi istek ve talepleri doğrultusunda yönlendirilmesinin yolunu açmıştır.

⁴⁶⁹ SP, 110/23, 92-92v, Haleb'den Londra'ya Levant Company merkezine, (21 March 1705/1 April 1705).

18. yüzyılda Haleb piyasasında, eldeki nakit paranın yerel tarımsal ürünler veya kredi borcu karşılığı alınan kahve gibi diğer ticari ürünlere yatırılarak bu ürünlerin piyasaya sürülmesi, paranın kredi şeklinde dağıtılmasının riskli olduğu dönemlerde İngiliz tüccarlar tarafından başvurulmuş bir yol haline gelmiştir. Acenteler bu alternatifini patronlarına önererek tarım ürünlerine yatırım yapmanın uygun olacağını bildirmektedirler⁴⁷⁰. Osmanlı idaresi genelde yün kumaş ve ipek gibi uluslararası ticari emtianın iç piyasaya İngiliz tüccarlar eliyle toptan olarak yeniden satılmasına izin vermekle birlikte bu tür malların perakende olarak İngilizler tarafından iç piyasada satışlarına izin vermezdi. Bu durum lonca teşkilatının tepkisini çekeceği muhakkaktı ve yüzyılın ortalarında buna bezner bir hadiseye devlet müdahale etmişti⁴⁷¹. Öte yandan kahve ve uluslararası ticari emtia niteliğinde olmayan tahıl ürünlerinin iç piyasa ve limanlar arasında İngiliz tüccarlar tarafından ticaretinin yapıldığı görülmektedir. İngiliz acente ve tüccarlar hasat zamanının tahıl çeşitleri, pamuk tohumu, zeytinyağı, gibi ürünlerini ve kahve gibi ticari emtiayı uygun fiyattan yüksek miktarlarda piyasadan alıp gelecek hasat döneminden önce yüksek fiyattan satarak kar elde etmeyi ummaktaydılar. Acenteler ticaretin durgun seyrettiği yıllarda Haleb'ten tahıl ürünlerini İskenderun limanına ve diğer limanlara satılmak üzere göndermekteydiler. Bu faaliyetler yeni mahsulün hasat edileceği yaz aylarından önce hızlanmakta ve yeni mahsul gelmeden bir önceki yılın mahsullünü elden çıkartmak için gayret sarf etmekteydiler. Haleb'teki acente İskenderun ve Tuzla liman temsilcilerine yazdığı mektuplarda Kıbrıs ve Payas ile diğer limanlara mercimek ve arpa gönderebileceğini belirterek İskenderun ve Tuzla liman temsilcilerinden limanlarda fiyat araştırması yapmalarını istemekteydi⁴⁷². Haleb'teki acente ise, Galata'daki tüccar ve kredi dağıtımında iş birliğinde bulunduğu ortağı John Woolley'e kredi dağıtımının savaş beklentisi nedeniyle riskli olduğu ve ticaretin durgun geçtiği bir dönemde yatırım aracı olarak tahıl, pamuk tohumu ve

⁴⁷⁰ SP, 110/22, s. 32v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (18 June 1701/29 June 1701).

⁴⁷¹ Haleb'de 1738'de ellerindeki fazla kumaş stoklarını eritmek isteyen İngiliz acenteleri kumaşları perakende olarak da satma girişiminde bulunmuşlar ve şehirdeki perakendeci esnafının tepkisi ile karşılaşmışlardı. Bkz. Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 124.

⁴⁷² SP, 110/22, 197v, Haleb'den İskenderun'a, Bay George Randall'a, (29 December 1702/9 January 1703); SP, 110/22, s. 217v, Haleb'den İskenderun'a John Wilson'a (10 April 1703/21 April 1703); SP, 110/22, 218v, Haleb'den Kıbrıs'a Baylar Kenn ve Grayme'ye, (13 April 1703/24 April 1703).

zeytin yağı gibi mallara yatırım yapmanın daha az riskli olacağını bildirmekteydi⁴⁷³. Pirinç ve tahıl aynı zamanda İngiliz gemileri için Livorno'ya taşınacak önemli bir navlundu. Kimi zaman geminin yarım yük ile limandan ayrılmasındansa Livorno'ya kadar tahıl veya pirinç taşınması tercih edilirdi⁴⁷⁴. Ancak tabiki pirinç ve tahıl gibi önemli gıda ürünlerinin kaçak yollar dışında ithalatının Osmanlı devletinin iznine tabi olduğu unutulmamalıdır. Tahıl ticaretine dahil olan müstemmen tüccar sadece İngilizler değildi, Fransız tüccarların da Trablusşam'da iç piyasaya yönelik pirinç ticareti yaptıkları görülmektedir. Kasım 1758 tarihli bir belgeye göre Fransızlar Trablusşam'daki depolarında pirinç bulundurmaktadırlar. Fransız konsolosu hasat sonrası muhtemelen Mısır'dan gelmiş olan pirinci tüccarları, tercümanları ve simsarları eliyle mevsiminde depolayıp daha sonra piyasada pirincin azaldığı zamanlar yüksek fiyat ile satmaya kalkışmaları tepkilere neden olmaktadır⁴⁷⁵.

İngiliz tüccarların Haleb ve çevre limanlarda iç piyasada kahve ticaretine de dahil oldukları anlaşılmaktadır. Henüz koloni kahvesinin Akdeniz piyasasına tam olarak hakim olmadığı 1730'lara kadar Mısır'dan kara ve deniz yoluyla ve Mekke'den hac kervanı ile ve Basra'dan kervanlarla taşınan kahve önemli bir ticari meta idi⁴⁷⁶. Özellikle limanlarda savaş dönemleri ve kıyılara yönelik korsan saldırılarının yoğunlaştığı yaz dönemlerinde kahve ticaretinin kazanç getiren bir ticaret olduğu görülmektedir. Bu dönemlerde artan fiyat spekülasyonu kahvenin bol olduğu dönemlerde alımı ve fiyatlarının yükselmeye başlaması ile satılması şeklinde gerçekleştirilmekteydi. Özellikle ilkbahar ve yaz aylarındaki korsan tehlikesi İskenderiye, Dimyat ve Reşit gibi Mısır limanlarından gelmesi gereken kahvenin gelişini engellediği için bu mevsimlerde kahve kara yoluyla getirilmekte ve Şam'dan bu bölgelere dağılmaktaydı. Mekke'den hac kervanı ile gelen kahve de yine Şam'dan dağıtılmaktaydı. Temmuz 1702'de Hac kervanın Şam'dan hareketi haberleri ulaşmıştı ve kervanın yüklü miktarda kahve getirdiği belirtilmekteydi⁴⁷⁷. Ancak bir süre beklenenden az miktarda kahve getirdiğinin görülmesi bir miktar hayal kırıklığı

⁴⁷³ SP, 110/22, s. 32v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (18 June 1701/29 June 1701).

⁴⁷⁴ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 179-180.

⁴⁷⁵ A. DVN. DVE. (Fransa), 101/37, (23. Ra. 1172/24 Kasım 1758).

⁴⁷⁶ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 38.

⁴⁷⁷ SP, 110/22, s. 159v, Haleb'den İskenderiye'ye John Goodman'a, (17 July 1702/28 July 1702).

yaşatmıştır⁴⁷⁸. Haleb'e gelen bu kahvenin bir kısmının korsan tehlikesinin geçtiği son bahar ayları ile birlikte ilk fırsatta yine Suriye limanlarından satılması gündeme gelmekteydi. 1702 Ekim ayında korsan tehlikesinin geçmesi ile kahve fiyatlarının yükseleceğini ümit eden İngiliz acente Haleb'ten toplam 680 kintal ağırlığında 5 çuval kahveyi İskenderun'a göndererek Payas limanında satılması istenmişti⁴⁷⁹.

Deniz yoluyla İskenderiye'den oradaki İngiliz tüccarlar tarafından gönderilen kahve de yine İngilizler tarafından Haleb ve çevresinde iç piyasada satılmaktaydı. Eylül 1701'de Kahire'den İngiliz *Mary* kalyonu ile İskenderun'a bir İngiliz acente adına gönderilmiş olan ve toplam maliyeti 2.305 dolar tutarındaki⁴⁸⁰ 12 çuval kahvenin İskenderun'da depoda bekletilmesi istenmekteydi⁴⁸¹. Bu istekten bir ay sonra kasım ayında söz konusu 12 çuval kahvenin İskenderun'da satışa çıkarılması istenmişti⁴⁸², ancak İskenderun'da kahve fiyatlarının acenteyi tatmin etmediği anlaşılmaktadır, bunun üzerine bu kahvenin tamamı, Kasım ayında kahve fiyatı 210 dolar/kintal olan Payas'a gönderildiği görülmektedir⁴⁸³. Ancak 1702 Ocak tarihine gelindiye ise söz konusu 12 çuval kahvenin hâlâ Payas'ta satılmadan bir süre daha bekletildiği görülmektedir, zira Payas'ta kahve fiyatları 215 dolar'dan 185 dolara kadar gerilemiştir. Bu gerileyiş üzerine İngiliz acente İskenderun liman temsilcisine yeni bir emir göndererek bu kahvenin satılmadan Payas'ta bekletilmesini istemiştir⁴⁸⁴ ve Şubat başında kahvenin fiyatının Payas'ta yeniden 200 dolar/kintale çıktığı haberini alınca tamamının satılmasına onay vermiştir⁴⁸⁵. Mart ayı geldiği halde muhtemelen Payas'taki acente henüz bu kahveyi tamamını satmamıştı, zira kahve fiyatının 210 dolara çıktığı haberini Haleb'e ulaştırmaktaydı⁴⁸⁶. Haleb çevresindeki kahve ticareti ile sadece Haleb'teki acenteler ve tüccarların ilgisi dahilinde değildi.

⁴⁷⁸ SP, 110/22, s. 163v, Haleb'den Livorno'ya, Gould Dorman ve Harriman'a, (5 August 1702/16 August 1702).

⁴⁷⁹ SP, 110/22, s. 180v, Haleb'den İskenderun'a, John Wilson'a, (28 September 1702/9 October 1702).

⁴⁸⁰ SP, 110/22, s. 67v-68, Haleb'den Kahire'ye Thomas Vernon ve John Goodman'a, (17 October 1701/28 October 1701).

⁴⁸¹ SP, 110/22, s. 58v, Haleb'den İskenderun'a George Randall'a (23 September 1701/4 October 1701).

⁴⁸² SP, 110/22, s. 69, Haleb'den İskenderun'a George Randall'a, (23 October 1701/3 November 1701).

⁴⁸³ SP, 110/22, s. 69-69v, Haleb'den İskenderun'a John Wilson'a, (23 Ekim 1701/3 November 1701).

⁴⁸⁴ SP, 110/22, s. 99v, Haleb'den İskenderun'a John Wilson'a, (7 January 1702/18 January 1702).

⁴⁸⁵ SP, 110/22, s. 104v, Haleb'den İskenderun'a John Wilson'a, (4 February 1702/15 February 1702).

⁴⁸⁶ SP, 110/22, s. 113v, Haleb'den İskenderun'a John Wilson'a, (21 February 1702/4 March 1702).

Galata'da bulunan İngiliz tüccar John Woolley de İstanbul'da kahve ticareti ile ilgilenmekteydi ve Haleb'teki acenteden Levant limanlarındaki kahve piyasasının durumu ve fiyatlar hakkında John Woolley'e bilgi ulaştırmaktalardı⁴⁸⁷. 1702 Mayıs ayında bir İngiliz acente Kahire'deki İngiliz acenteler Thomas Vernon ve John Goodman ortaklardan İskenderiye'den İskenderun'a gelecek olan İngiliz *Concord Tartan* gemisi ile yine kendisine kahve gönderilmesini talep etmekteydi. Fakat bu istek için geç kalmıştı zira korsan tehlikesi erken baş göstermiş ve gemilerin İskenderun'a gelişleri zorlaşmaktaydı. Mart 1702'de Mısır'dan gelen gemiler İskenderun'a girememişler ve mallarını Trablusşam'a indirmek zorunda kalmışlardı ve limanlarda kahve fiyatları aşırı bir biçimde yükselerek 320 dolar/kintale kadar çıkmıştı ve eğer hiç gemi gelemezse daha da yükselmesi kaçınılmaz görünmekteydi⁴⁸⁸. Haziran başında gelen haberlere göre Dimyat'ta miktar belirtilmeden çoldukça fazla kahvenin Levant kıyılarına nakledilmek üzere bekletildiği bildirilmekteydi ancak korsan tehlikesi nedeniyle bu kahvenin nakli gecikmekteydi. Bu gecikme nedeniyle Haleb'te kahve fiyatları aşırı bir biçimde yükselerek 600 dolar/kintale çıkmıştı. Trablusşam'da da fiyatlar yüsketi ancak kısa bir süre önce gelen az miktarda kahve Trablusşam'da kahvenin 250 dolar/kintale gerilemesini sağlamıştı⁴⁸⁹. Fakat fiyatlardaki bu dalgalanma oldukça spekülative bir durum arz etmekteydi ve muhtemelen bu yüksek fiyatlar karşısında piyasada alış verişi tamamen durmaktaydı, zira 1702 Haziran ortasında bir miktar kahvenin Payas'a gelişi ile fiyatlar yeniden 240 dolara kadar gerileyerek normalleşmişti⁴⁹⁰. Öte yandan *Concord Tartan* gemisi ile Kahire'den Thomas Vernon ve John Goodman'dan gelmesi beklenen kahve ancak Eylül 1702'de İskenderun'a gelmişti ve gelen kahve miktarı toplam 5 çuval miktarında gelmişti⁴⁹¹ ve acente bu kahvenin de daha önce olduğu gibi tamamının Payas'ta satılmasını istemekteydi⁴⁹². Ancak artık eylül ayına girmesi ve korsanların tehlikesinin geçmesi ile Payas'a Mısır üzerinden muhtemelen bol miktarda kahve geldiği için fiyatlar 190 dolar/kintale kadar

⁴⁸⁷ SP, 110/22, s. 133v-134, Haleb'den Trablusşam'a John Carew'e, (28 March 1702/8 April 1702).

⁴⁸⁸ SP, 110/22, s. 143v, Haleb'den İskenderiye'ye John Goodman'a, (21 May 1702/1 June 1702).

⁴⁸⁹ SP, 110/22, s. 146v, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (5 June 1702/16 June 1702).

⁴⁹⁰ SP, 110/22, s. 148, Haleb'den İskenderun'a, John Wilson'a, (12 June 1702/23 June 1702).

⁴⁹¹ SP, 110/22, 180, Haleb'den İskenderun'a, George Randall'a, (16 September 1702/27 September 1702).

⁴⁹² SP, 110/22, 180, Haleb'den İskenderun'a, JohnWilson'a, (16 September 1702/27 September 1702).

gerilemişti ve toplam 680 kintal tutan bu 5 paket kahvenin satışı için biraz beklemek gerekecekti⁴⁹³.

1.5. Uluslararası Ticaretin Merkezi: Haleb Hanları

Gerek kervan ve gerekse gemi ile yapılan ticaretin en önemli merkezleri hanlar ve depolardı. Hanlar ve depolar liman kentleri için de vazgeçilmez yapılardır. Uluslararası ticaret ve şehirlerin artan talepleri liman kentlerindeki bu yapıların önemini arttırmıştır. Özellikle uygun hinterland ve kıyı yapısına sahip limanların daha hızlı şekilde büyüyerek geliştikleri görülmektedir. Büyük ticaret hacimine sahip olan Londra, Amsterdam, Lizbon, Marsilya gibi kentlerde kimisi 8 kata kadar çıkan çok katlı depolar vardı⁴⁹⁴. Bu depolar toptan ticaretin veya mal mübadelesinin gerçekleştirildiği, malların yeniden ihraç edildiği, ulusal ve uluslararası piyasalara yeniden dağıtıldığı, kentlerin ihtiyaçlarının karşılandığı büyük merkezlerdir. Böylesi büyük şehirler haricindeki transit limanlarda ise depolar malların nakli sırasında kısa süreli bekletildiği ve muhafaza edildiği yerler olarak kullanılmıştır.

Trablusşam, İskenderun, Sayda, Beyrut, Lazkiye, İskenderiye, Dimyat ve Reşit gibi Doğu Akdeniz limanlarındaki depolar ve hanlar ise malların gerek uluslararası dolaşımı ve gerekse iç piyasaya dağılımı bakımından önemlidir. Ancak bu limanlara ait gümrük defterlerinin günümüze ulaşmamış olması malların ne kadarının bu limanlardan yeniden dağıtıma girdiğini ve ne kadarının iç merkezlere gönderildiğini net olarak tespit edilememektedir. Ancak muhtemelen asıl piyasa karasal iç merkezler olan Haleb, Şam ve Kahire şehirlerinde bulunduğu için malların büyük bir kısmının bu iç merkezlere doğru hareket ettiği açıktır. Öte yandan İstanbul, İzmir ve Selanik gibi yakın hinterlandlarındaki daha büyük bir şehre bağlı olmayan liman kentleri başlı başına birer merkez olarak esas ticaret bölgelerini oluşturmaktaydılar ve limanlarındaki depolar ve diğer ticari alt yapılar daha gelişmiş ve büyüktü.

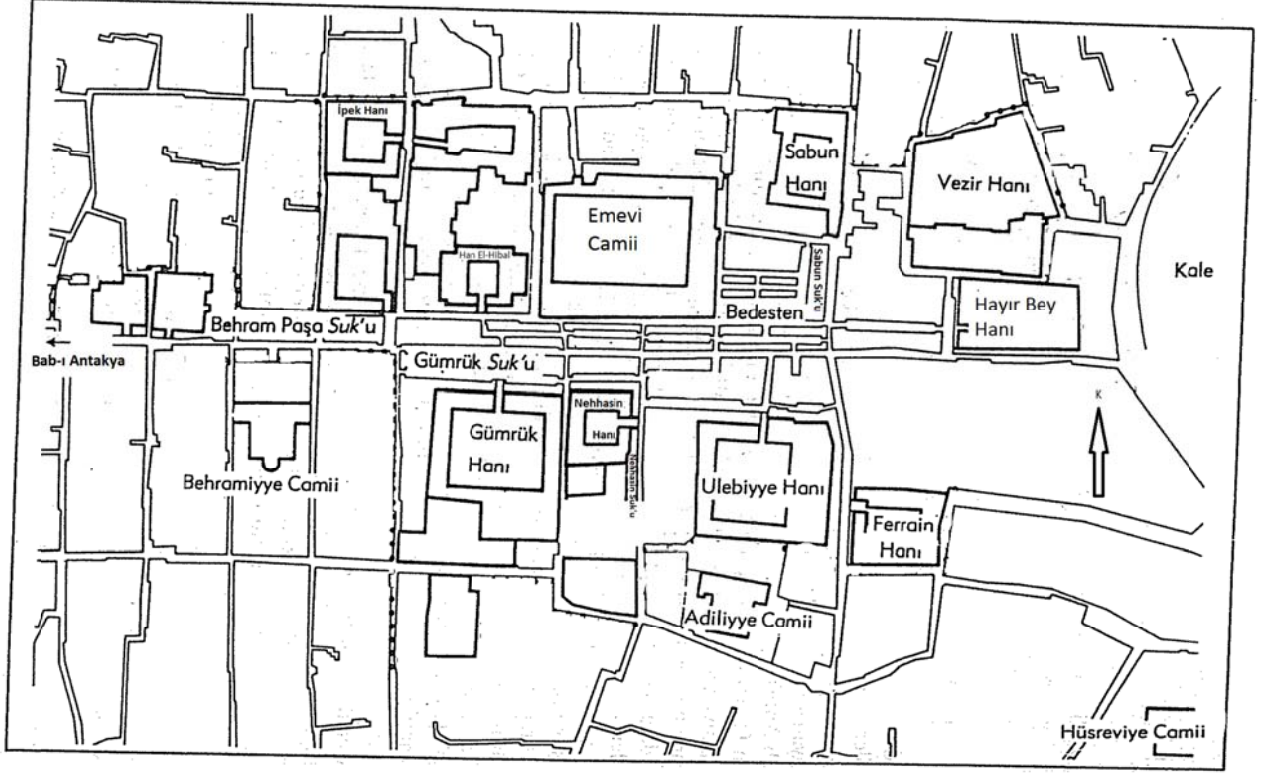
⁴⁹³ SP, 110/22, 180v, Haleb'den İskenderun'a, JohnWilson'a, (28 September 1702/9 October 1702).

⁴⁹⁴ Fernand Braudel, **Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar Mübadele Oyunları**, (çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara 2004, s. 79.

Haleb şehrindeki büyük hanlar ve kervansaraylar ile malların depolandığı ve satışa sunulduğu depolar da gerek uluslararası ve gerekse bölgesel ticaret için kullanılan önemli yapılarıdır. Hanlar şehir içinde ticari merkezler olarak Osmanlı esnafılık ve ticaret nizamı uyarınca belirli bir ticaret koluna mahsus malların üretim ve ticaretine ayrılmıştı ve bu nedenle de bu hanlar kimisi banileri yerine imalat veya ticareti yapılan malların isimleri ile anılır olmuşlardır. Bu anlamda hanlar aynı zamanda gümrük bölgesi özelliği de taşımaktaydı. Osmanlı yönetici ve elit ailelerin kurdukları vakıflara ait olan bu binalardan elde edilen gelirler şehir içinde başta cami ve medrese gibi dini kurumlar ile bunlara bağlı hayır işlerinin finansmanını sağlardı. Haleb'te hanlar şehrin batısında yoğunlaşmıştı ve kaleden şehrin Antakya kapısına kadar uzanmaktaydı. Bu han ve depolar ticaret yanında askeri lojistik açısında da önem arz etmekteydi. Şark seferlerinin deniz üzerinden yapılan lojistiğinde İskenderun Limanı-Haleb bağlantısı önemli bir işleve sahip olup şehirdeki han ve depolar gerek İskenderun üzerinden getirilen ve gerekse çevre kazalardan temin edilen zahirenin ve askeri mühimmatın depolanması için de kullanılmaktaydı⁴⁹⁵.

⁴⁹⁵ **HS.**, 4, 241/494, (9 Ca. 11561/1 Temmuz 1743); **HS.**, 5, 23/46, (12 Ş. 1156/1 Ekim 1743).

Plan 1. Haleb Şehrinin Batısındaki Hanlar Bölgesi Yerleşim Planı

Kaynak: Andre Raymond, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, (trc. Ali Berktaç) Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1995, s. 126. (Harita üzerinde Raymond tarafından belirtilmemiş bazı han adları sonradan tarafımızca eklenmiştir.)

16. yüzyılda Haleb'te 10 tanesi Memlûklular devrinden kalma, 3 tanesi de Osmanlılar devrinde inşa edilmiş toplam 13 büyük han mevcuttu. 17. yüzyıl müellifi Evliya Çelebi ise Haleb'te toplam 70 adet han bulunduğunu bunlardan 47 tanesinin kurşunla kaplı han, 7 tanesinin ise kervansaray olduğunu içlerinde en mamur, metin ve müstahkem olanını Gümrük Han'ı olduğunu belirtir⁴⁹⁶. Marcus ise 18. yüzyıl için toplam 61 han ve kervansaray olduğunu belirtir⁴⁹⁷. Öte yandan İran ile savaşları ve şehrin ihtiyacı için 1743 yılında Haleb'te toplanacak zahirenin depolanması için

⁴⁹⁶ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, IX. Kitap, (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff), YKY yay., İstanbul 2005, s. 176.

⁴⁹⁷ Abraham Marcus han ile kervansarayı aynı anlamda kullanmaktadır. Bkz. Abraham Marcus, **The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century**, New York 1989, s. 284. Raymond ise Haleb'deki han sayısını 100 olarak tahmin eder ve bunlardan 53'ünün kesin yerlerini tespit eder. Andre Raymond, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, (trc. Ali Berktaç) Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1995, s. 176.

düzenlenen bir belgeye göre Haleb'te zahirenin depolanması için uygun büyük hanlar ve özel mülkiyete ait bazı anbarların sayısı toplam 13 olarak bildirilmiş ve ayrıca gerekirse İskenderun'daki gümrük ambarları ile yine İskenderun'da bulunan Avrupalı tüccarların depolarını kullanılabilineceği belirtilmişti⁴⁹⁸. Ancak burada kast edilen hanlar üstü açık bir avluya sahip olan mimari olarak kervansaray şeklindeki hanlardan ziyade üstü genelde kurşun kaplı olan kapalı hanlar ve diğer depolar olmalıdır. Sayılardaki bu farklılık da han ve kervansaray kelimelerinin çoğu kez birbiri yerine kullanımından kaynaklanmaktadır⁴⁹⁹. Kervansaray olarak da ifade edilen uluslar arası ticaretin sürdürüldüğü büyük hanlar genel olarak ortada büyükçe bir avlu ve bu avlu etrafında dizilmiş iki katlı binaları, alt katları depo, üst katları da konaklama ve büro maksatlı olarak kullanılan mimari yapılarıdır.

Haleb'te üretilen veya uluslararası ticaret konu olan malların satışlarının gerçekleştirildiği hanların idari sistemi şöyle özetlenebilir. Mülkiyeti vakıflara ait olan ve belirli bir malın üretim ve satışının gerçekleştirildiği hanlar aynı zamanda bu ticaretin gümrük bölgesini teşkil ederdi. Şehre dışardan getirilen veya Haleb'te üretilen tüm malların satışları her bir mal için ayrılmış olan handa vergi tahsili işlemlerinden sonra gerçekleştirilmekteydi. Bir hana getirilen mal burada tartılarak miktarı belirlenmekte ve yine handa bulunan bulunan gümrük memurları tarafından vergisi tahsil edilmekteydi. Vergi gelirinin gerekli şekilde toparlanabilmesi ve gümrük gelirlerinin kaybolmaması için bir malın tahsis edilen han dışında başka bir yerde alım ve satımının yapılmasına engel olunmaktaydı. Örneğin Mart 1749 tarihli bir hükme göre, Haleb ve Şam şehirlerine dışardan getirilen her türlü kahvenin kahve ticareti için belirlenmiş hana getirilip satışının burada gerçekleştirilmesi ve bu iki şehirde bu belirlenmiş hanlardan başka bir yerde satış yapılmaması ve gümrük vergilerinin belirlenen hanlarda bulunan kahve rüsumu mukataasının işletmekte olan mukataa görevlilerine ödenmesi belirtilmekteydi⁵⁰⁰. Bazı hanlarda ise bu vergi gelirlerinden tamamının veya bir kısmının o hanın bağlı olduğu vakfa akar olarak kaydedilmiş olması nedeniyle bu akar hissesi vakfa gelir olarak kaydedilmekteydi.

⁴⁹⁸ **HS.**, 4, 241/494, (9 Ca. 11561/1 Temmuz 1743); **HS.**, 5, 23/46, (12 Ş. 1156/1 Ekim 1743).

⁴⁹⁹ Han ve kervansaray için bkz. Şebnem Akalın, "Kervansaray", **DİA**, c. XXV, İstanbul 2002, s. 299-302. Han ve kervansarayın birbiri yerine kullanımına Arap coğrafyasında vekâle, kaysariyye gibi kelimelerde dahil olmaktadır. Bkz. Raymond, **Arap Kentleri**, s. 174.

⁵⁰⁰ **HS.**, 1, 206/376, (19 Ra. 1162/9 Mart 1749).

1.5.1. Gümrük Hanı

16. yüzyıl sonlarına ait veriler sayıları Haleb'te 70 civarında olan İngiliz tüccarların muhtemelen diğer Avrupalı müstemmen tüccarlar ile birlikte Gümrük Hanı ve adları tespit edilemeyen diğer iki handa nispeten şehir hayatından izole bir hayat sürdürdüklerini göstermektedir⁵⁰¹. Her üç han da mimari olarak açık avlulu iki katlı olup kervansaray olarak da adlandırılan mimari tipte inşa edilmişlerdi. Bu hanlardan İngilizler tarafından daha sonra "Great Khan" olarak da adlandırılan Gümrük Hanı 16. yüzyılın sonlarında müstemmen tüccarların ticaret ve ikametlerine ayrılmış olduğu için Frenk Hanı olarak da bilinmekteydi ve 1593 yılında İngilizler ilk defa bu handa oda kiralarak yerleşmişlerdi⁵⁰². Haleb'teki Fransız konsoloslugu da ilk olarak 1562 bu handa kurulmuştu. 1680'den sonra artan rekabet şartları altında diğer müstemmen tüccarlar handan ayrılmışlar ve han yabancılar arasında "English Khan" olarak anılmaya başlanmıştır⁵⁰³. Fransız konsolosluğu ise Gümrük Hanı'nın kuzeyindeki Kendir Hanı'na (Han el-Hibâl) taşınmıştır⁵⁰⁴. Alt kattaki odaları depo olarak kullanılan hanın üst katlarında tüccarlar ikamet etmekteydi. Handa İngiliz acenteler ve onların yanında çalışan çıraklar, katipler, muhasebeciler ile diğer Avrupalılar olmak üzere, 17. yüzyıl sonlarında yaklaşık 50 kişinin ikamet ettiği anlaşılmaktadır⁵⁰⁵. Ancak şehirdeki ticari yaşamda Fransızların yeniden hakim hale gelmeye başlaması ve İngilizler için ticaretin giderek önemini kaybetmeye başladığı 1750'den itibaren Fransızlar ve diğer yerli tüccarlar da yeniden hana dahil olmuşlardır. Bu tarihten itibaren han gerçek adıyla yani "Custom Khan" veya "Han el-Gümrük" olarak anılmaya başlanmıştır⁵⁰⁶. Gümrük Hanı kentin tarihi ticaret merkezi olan bâb-ı Antakya yolu ile kale arasındaki bölgede ve şehrin en büyük camisi olan Emeviye camiinin güneyinde 1574 yılında Sokullu Mehmed Paşa

⁵⁰¹ Mayes, **Sultanın Orgu**, s. 143.

⁵⁰² Harris'in şirket kayıtlarında "Candi Franchi" şeklinde geçtiğini belirlediği bu han Gümrük Hanı olmalıdır. Bkz. Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo 1598-1602", s. 100.

⁵⁰³ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 5.

⁵⁰⁴ Heghnar Zeitlian Watenpaugh, **The Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries**, E. J. Brill, Leiden-Boston 2004, s. 110. Fransız konsolosları ve tüccarları 20. yüzyıl başlarına kadar bu handa ikamet etmişlerdir. Ruba Kasmo-Zeynep Ahunbay, "Kendir Han (Han El Hibal) ve Halep'in Tarihi Hanlarının Korunması", **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, sayı: 6 (2013), s. 64-80.

⁵⁰⁵ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 5.

⁵⁰⁶ Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 5.

tarafından inşa ettirilmişti. Bu hana bağı olarak yapılan 344 dükkanlı çarşı da yine Sokullu evkafına bağı idi⁵⁰⁷. Evkafa gelir getiren toplam 125 farklı bina bulunmakta olup bunların 34 adedi ticari nitelikli binalardı⁵⁰⁸. Sokullu Mehmed Paşa'nın aynı tarihte inşasına başlanan Payas limanını geliştirmeye yönelik inşa ettirdiği külliyesi bünyesindeki kervansaray⁵⁰⁹ da bölgenin ticari hayatına katkı sağlamayı amaçlamıştı. Gümrük Hanı'nın zemin katında 52 depo, üst katta 77 odası, avlusunda küçük bir mescit ve bir havuzu bulunuyordu ve 79 metre uzunluğunda, 65 metre genişliğinde bir alana oturmak olup şehirdeki en büyük hanlar birisiydi⁵¹⁰. Bu durumda hanın oturduğu alan toplam 5.135 m²'dir. Raymond hanın toplam alanına yanındaki kervansarayı da dahil ederek 6.176 m² olarak verir. Herhalükarda Gümrük Hanı'nın toplam alanı şehirdeki ortalama büyüklükteki diğer hanların ortalama alanı olan 2.282 m²'den⁵¹¹ oldukça fazladır. Ayrıca hanın kuzey tarafındaki büyük çarşıdan başka ile yine Sokullu tarafından satın alınarak vakfa dahil edilmiş olan 88 dükkandan müteşekkil Suk-ı Dehşe⁵¹² ve bölgedeki diğer hanlar ticaret için uygun bir zemin hazırlamaktaydı. Hanın alt katındaki depo olarak kullanılan odaların ortalama büyüklüğü yaklaşık 22,5 m² olmalıdır⁵¹³. Bu büyüklükteki bir depo alanı ticaretin yoğun olduğu dönemlerde bir tüccar için muhtemelen yeterli olmamaktaydı. Bu sebeple muhtemelen bazı acentelerin birden fazla depoya sahipti veya bazı depoları birlikte kullanmaktalardı.

⁵⁰⁷ Raymond, **Arap Kentleri**, s. 168-172; Necipoğlu, **Sinan Çağı**, s. 463.

⁵⁰⁸ Çiğdem Kafescioğlu, “‘In the Image of Rum’: Ottoman Architectural Patronage in Sixteenth-Century Aleppo and Damascus”, **Muqarnas**, vol. XVI, (1999), s. 71.

⁵⁰⁹ Mehmet Fatih Müderrisoğlu, “Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi”, **DİA**, c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 364-366.

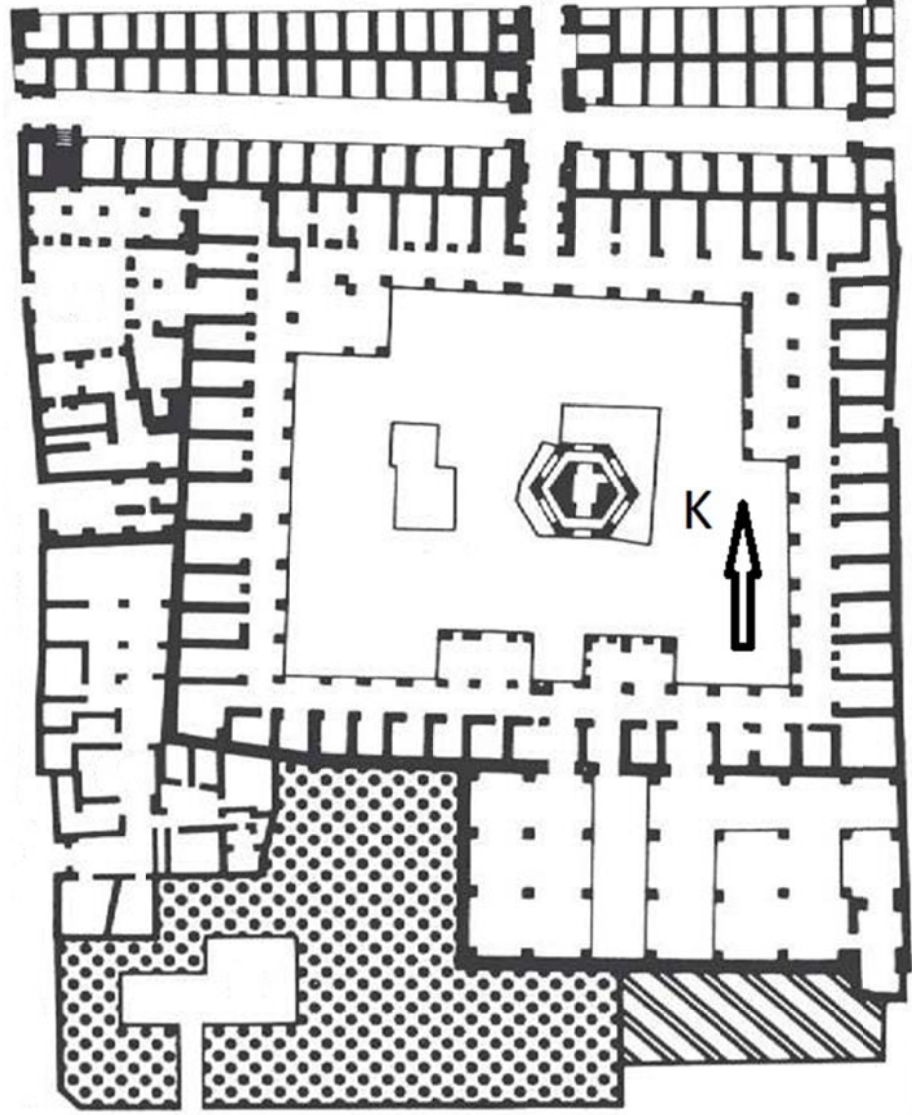
⁵¹⁰ Raymond, **Arap Kentleri**, s.180.

⁵¹¹ Raymond, **Arap Kentleri**, s. 176.

⁵¹² Heghnar Zeitlian Watenpaugh, **The Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries**, E. J. Brill, Leiden-Boston 2004, s. 102. Suk-ı Dehşe icare-i tavile usulüyle 90 yıllığına kiralanmış ve bu süre 1724 yılında sona ermiştir. **HS.**, 2, 114/195, (fî evâsıt-ı B. 1136/5-14 Nisan 1724); **HS.**, 2, 128/214, (fî evâsıt-ı Za. 1136/1-10 Ağustos 1724).

⁵¹³ Davis, kaynak göstermeden depoların 12x20 feet genişliğinde olduğu bildirmektedir. Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 5. Hesaplama tarafımızdan bir feet 0,3048 m. esas alınarak yapılmıştır.

Plan 2. Gümrük Hanı ile kuzeyindeki Gümrük Suk'u ve çevresindeki dükkanların zemin kat planı.

Kaynak: Heghnar Zeitlian Watenpaugh, *The Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries*, E. J. Brill, Leiden-Boston 2004.

Gümrük Han'ın mülkiyetinin de diğer Sokullu vakıfları ve İsmihan Sultan vakıfları gibi 17. yüzyılda, Sokullu Mehmed Paşa ile İsmihan Sultan'ın oğlu olan

İbrahim Han'ın adına nisbetle İbrahim Hanzâdeler⁵¹⁴ olarak anılan ailenin yönetimine geçmişti⁵¹⁵.

1.5.2. Haleb'teki Diğer Hanlar

Osmanlılar devrinde Haleb'te yapılan ilk han olan Cedîd Han ise 16. yüzyılda Haleb'e gelen baharatın ticaretinin gerçekleştiği merkezdi. 1555 yılında inşa edilen ve Dukâkinzâde Mehmed Paşa külliyesi içinde bulunan Cedîd hanında 52'si alt katta 181'i üst katta olmak üzere toplam 233 oda, bir gümrük hane ve 113 dükkan vardı. 1571 tarihinde baharat ticaretinin farklı yerlerde ve nizama aykırı bir biçimde gerçekleşmesi ve bu durumun vergi kaybına neden olması nedeniyle Haleb defterdarının teklifi ile Haleb'teki baharat ticaretinin bu han dışında başka bir yerde gerçekleştirilmesi yasaklanmıştı⁵¹⁶. 18. yüzyıl başlarında Haleb'teki ipek ve pamuklu kumaş (akmişe) ticaretinin merkezini ise, Vezir Hanı'dır. 1682 yılında Kara Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilen hanın alanı ortalama 4.560 m² olup şehirdeki büyük hanlardan birisidir. 1743 yılında Haleb'te akmişe ticaretinin muhtemelen büyümesine bağlı olarak Vezir hanı yanında Adliye ve Yahşi Bey Hanları'nın da akmişe ticareti yapılan yerler haline geldikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Adliye Hanı'nın kiracıları ve hanın sahibi olan Dukakinzade Mehmed Paşa vakfının mütevellisi Seyyid Halil ile Yahşi Bey vakfına ait olan Yahşi Bey Hanı'nın kiracısı Kara Mustafa'nın birlikte akmişe ticaretine dahil olmaları ve bu ticareti kendi hanlarına çekme gayetlerine karşılık daha önce 1149 (1736-37) tarihinde, kadimden beri Haleb'e dışardan gelen akmişe ve ipeğin Vezir Han'ına geldiği ve yine aynı şekilde devam etmesi gerektiği yönünde hüküm verilmiş olduğu belirtilerek yine aynı Adliye ve Yahşi Bey Hanı idareci ve kiracılarının Haleb'e gelen malları kendi hanlarına çekme gayretleri karşısında, bu defa sorun İstanbul'da bulunan Halebli tüccarlar Cibrinizâde el-Hac Abdullah ve Acemizâde Ali ve el-Hac İbrahim Nuâni ve Es-seyyid Nasır ve Es-seyyid Mehmed Emin ve Es-seyyid Abdulkadir ve Es-seyyid

⁵¹⁴ İbrahim Hanzâdeler için bkz. Feridun M. Emecen, "İbrâhim Han", **DİA.**, c. XXI, İstanbul 2000, s. 316-317.

⁵¹⁵ Vakfın kurumsal serüveni ile gelir ve hayratı hakkında bkz. Heghnar Zeitlian Watenpaugh, **The Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries**, E. J. Brill, Leiden-Boston 2004, s. 94-97.

⁵¹⁶ Çakar, **XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı**, s. 134-135.

Mustafa ve Es-seyyid Mehmed ve Es-seyyid Abdülatif ve Trablusîzâde Şeyh Hüseyin ve es-Seyyid Mehmed'in de hazır buldukları 15 kişilik Halebli tüccarlar gurubuna da sorulmuş ve bu tüccarların tamamı da Adliye ve Yahşi Bey Hanı görevlilerin müdahalelerini doğrulamışlardır. Nihayetinde Vezir Han'ı mütevellisi İsmail'in her 3 hanın da Haleb'e dışardan gelen akmişe ve ipek başta olmak üzere tüm mallar için merkez olarak kabul edilmeleri ve malları getiren tüccarın vergilerini ödemeleri karşılığında diğer hanların idarecilerinin bu tüccarlara müdahale etmemeleri önerisi kabul görerek her 3 hanın da satış yeri ve gümrük yeri olarak olmasına karar verilmiştir⁵¹⁷.

Haleb'te bâb-ı Antakya dışında bulunan İbrahim Hanzade evkafına ait⁵¹⁸ Sabun ve Mazı hanı 18. yüzyılda faal durumda olup⁵¹⁹ Haleb'e dışardan gelen ve orada üretilen tüm sabunların kapını olarak kentteki sabun ticaretinin merkezi idi ve bu durum 1751 tarihinde bir kez daha tescil edilmişti⁵²⁰. Mazı ve Sabun Hanı'nın İngilizler için de önemli bir han olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İngiliz ticaretinde ipek dışında Levant'tan ithal edilen en önemli mallar arasında mazı da bulunmaktaydı. Hanın zamanla harp olması üzerine Haleb'teki İngiliz konsolosluk meclisi 1737 yılında hanın tamir edilmesi için hanın sahibi olan İbrahim Hanzadeler

⁵¹⁷ HS., 4, 238/489, (Evâsıd-ı Ra. 1156/14-24 Mayıs 1743).

⁵¹⁸ HS., 1, 382/698, (2 Ca. 1164/29 Mart 1751). Sokullu evkafına ait olan Haleb'deki başka dükkan ve depoların idaresi de yine İbrahim Hanzade İsmail'in uhdesindedir. HS., 2, 114/195, (11-20 B. 1136/5-14 Nisan 1724); HS., 2, 128/214, (11-20 Za. 1136/1-10 Ağustos 1724). Mazı ve Sabun Hanın kimin tarafından inşa ettirildiği tespit edilememekle birlikte 18. yüzyılda İbrahim Hanzade evkafına dahildir. Sokullu'nun hanın bulunduğu Bab-ı Antakya dışında bir mescit, bir tabakhane, tabakhane çalışanları için bir hamam ve bir un değirmeni inşa ettirdiği tespit edilmekle birlikte burada bir han inşa ettirdiği tespit edilmemiştir. Bu durum adı geçen hanın sonradan inşa edildiği veya sonradan vakfa dahil edildiğini düşündürmektedir. Bölgede Sokullu tarafından yaptırılan mezkur binalar için bkz. Watenpaugh, *The Image of an Ottoman City*, s. 99-100.

⁵¹⁹ Ca. 1132 (Mart-Nisan 1720) tarihinde Mazı Hanı dellallığı Hacı Mehmed'in vefatı üzerine Esseyid Ebubekir'e geçmiştir. Ramazan 1135 (Haziran-Temmuz 1723) tarihinde ise hammal meşihatı Hacı Nasrullah'ın ölümü üzerine bu görev Hacı Mehmed'e intikal etmiştir. Tuncer Baykara, **Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler: (Anadolu)**, Vakıflar Genel Müdürlüğü yay., Ankara 1990, s. 132.

⁵²⁰ HS., 1, 382/698, (2 Ca. 1164/29 Mart 1751). Haleb'de İbrahim Hanzade evkafına ait olan Mazı ve Sabun Han'ından başka Memluk döneminde 1492'de Özdemir ibn Mazid tarafından inşa ettirilmiş (Kemal Hakan Tekin, "Halep'teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi**, Kayseri 2008, s. 39) ve 18. yüzyılda hevâce-i şehriyârî Ömer Efendi evkafına merbut olduğu anlaşılan başka bir Sabun Han'ı daha bulunmaktaydı. (Raymond, **Arap Kentleri**, s. 175 ve 180); ancak bu han Raymond'un belirttiği şekilde sabun ticaretinin merkezi değildi ve icare usulüyle kiraya verilmişti. HS., 5, 110/235, (fi evâsıt-ı M. 1157/15-24 Şubat 1744). Raymond han isimlerini karıştırmış olmalıdır.

vakfının mütevellisi nezdinde girişimlerde bulunulmasını İstanbul'daki elçiden talep etmiştir⁵²¹. İngiliz tüccarlar bu tekliflerini daha makul hale getirmek adına da tamiratın kendileri tarafından yapılmasını ve bunun karşılığında da belirli bir süre kendi kullanımlarına bırakılmasına izin verilmesini teklif etmişlerdir⁵²². Haleb'teki konsolosluğunun bu teklifine karşılık o sırada Babadağı'nda bulunan İngiliz elçisi Everard Fawkener, bu iş için görevlendirildiği kimseler vasıtasıyla aldığı olumsuz cevaplar üzerine Temmuz 1737 tarihinde Haleb'e şirket meclisine, çok büyük beklenti içinde olunmaması gerektiğini zira ailenin hanın tamiri için büyük bir masraf yapmak istemediği kanaatinde olduğunu bildirmiştir. Elçi ayrıca belki diğer Avrupalı devletlerin elçilerinin de bu yönde taleplerde bulunmasının etkili olabileceğini ifade ederek, Fransız ve Hollandalı tüccarın da kendi elçilerinden bu konuda yardım istemelerini zımnen ifade etmiştir⁵²³. Elçinin bu ifadesi 1737 yılında Mazi hanının sadece İngiliz tüccarlar için değil Fransız ve Hollandalı tüccarlar için de önemli olduğunu göstermektedir. Hanın tamir edilmesi gerekliliğinin İstanbul'da bulunan elçiliğe bildirildiği Nisan 1737 tarihinde sonra, elçilik görevlilerinden John Lisle, Haleb mütesellimi Mehmed Ağa'nın, hanın tamiri ve korunması için yıllık 500 dolar harcanması gerektiğini bildirdiğini bu rakamın da çok yüksek olduğunu ifade ettiğini ancak hanın durumunun tespiti için İstanbul'dan bir yetkilinin yollayabileceğini bildirmiştir⁵²⁴. Ancak muhtemelen vakıf mütevellisinin tamirat konusunda isteksiz davranmaları nedeniyle olsa gerek han bir süre daha tamir edilmeden kalmıştır. Nitekim Nisan 1738 ve akabinde Ağustos 1738'deki yazışmalarda da Mazi Hanı'nın halen tamir edilmemiş olarak durduğu ve vakıf yöneticisi İbrahim Hanzadeler ikna edilmezlerse hanın kullanılmaz hale geleceği bildirilmekteydi⁵²⁵.

⁵²¹ SP, 110/27, s. 84v-85, Haleb konsolosluk meclisi toplantı tutanağı, (14 April 1737/25 April 1737).

⁵²² SP, 110/27, s. 86, Haleb konsolosluk meclisinden İstanbul'a Elçi Everard Fawkener'e, (tarihi yırtık, muhtemelen 14 April 1737/ 25 April 1737 veya sonrası).

⁵²³ SP, 110/27, s. 89, Babadağı'ndan elçi Everard Fawkener'den Haleb konsolosluğuna, (9 July 1737/20 July 1737).

⁵²⁴ SP, 110/27, s. 91 İstanbul'dan John Lisle'den Haleb konsolosluğuna, (29 July 1737/9 August 1737).

⁵²⁵ SP, 110/27, s. 101-102, Haleb konsolosluk meclisinden İstanbul'a elçiye, (17 April 1738/28 April 1737); SP, 110/27, s. 108, Haleb konsolosluk meclisi tutanağı, (2 August 1738/13 August 1738).

1.6. Diğer Ticari Aktörler: Depocular, Simsarlar ve Katipler

Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Halep'teki hanlarda ve pazar yerlerinde de lonca şeklinde örgütlenmiş olan dellalardan başka simsarlar ve kantarcıların da sahip oldukları tekel hakları çerçevesinde belli pazar yerlerinde ve hanlardaki ticari aracılık ve mal tartımı hizmetleri karşılığında komisyon almaktaydılar. Bu tekele devlet ile yaptıkları iltizam anlaşmasına bağlı olarak muaccele ve müeccele ödemeleri karşılığı sahip olmaktaydılar⁵²⁶. Bu şekilde iltizam ile lonca dellallığı yapanlar dışında ecnebi tüccarların ticari işlerine aracılık eden ve depo işlerinde çalışan ayrı bir simsar ve depocular gurubu olduğu görülmektedir⁵²⁷. Avrupalı tüccarların emrinde çalışan bu depocular ve simsarlar da tıpkı tercümanlar gibi Osmanlı tebaası gayrimüslimlerden oluşmakta ve Osmanlı tebası oldukları halde yabancı tüccarın himayesi altında bulunmaktalardı⁵²⁸. Bu simsar ve depocular himaye şartları altında Avrupalıların sahip oldukları ayrıcalıklardan kendileri için de sağlamaya çalışan veya en azından bu ayrıcalıkların gölgesine sığınmaya çalışan kimselerdi. Bu şekilde piyasada ticari olarak bir avantaj sağlamış olmaktaydılar. 1675 İngiliz ahidnamesi, İngiliz tüccarlarla birlikte tercüman ve simsarları da Osmanlı idarecilerinin keyfi uygulamalarından da koruyucu hükümler içermekteydi⁵²⁹, 1740 tarihli Fransa ahidnamesi de aynı şekilde simsarları devlet görevlilerinin keyfi uygulamalarından koruyucu hükümler içermek yanında ayrıca Fransızlara istedikleri kimseyi simsar olarak istihdam etme imkanı verdiği gibi

⁵²⁶ Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Halep**, s. 222.

⁵²⁷ Farklı türdeki simsarlık/dellalık hizmetleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Dellâl", **DİA.**, c. IX, İstanbul 1994, s. 145-146.

⁵²⁸ Bu tür hamî mahmî ilişkilerine dair farklı bir tartışma için çalışma için bkz. Maurits H. van den Boogert, **Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi**, s. 61.

⁵²⁹ "... müşârun-ileyhâ Kraliçe'nin tüccâr ve âdemleri ve tercümân ve simsârları deryâdan ve karadan Memâlik-i Mahrûse'ye gelip ve gidip emîn ve sâlim bey' ü şîrâ ve ticâret edip gelişde ve gidişde beylerbeyiler ve kadılar ve kapudânlar ve deryâda yürüyen reisler ve asker halkı ve gayri kullar kendilerine ve esbâb ve mallarına hiçbir vechile dahl u ta'arruz kılmayalar ve İngilterelinin biri medyûn veyahud kefil olup firâr ederler ise veya müflis olur ise deyn borçludan taleb olunup elinde müdde'înin hüccet-i şer'îyye ile kefil olmayacak âhar kimesne tutulup deyn-i mezbûr âhardan taleb olunmaya ve İngiltereli ve ona tâbî' olan yerlerin bazargânları ve âdemleri ve tercümanları ve simsarları ile Memâlik-i Mahrûse'de bey' ü şîrâ ve vizesi ve ticâret ve kefâlet husûsları ve sâir umûr-ı şer'îyyeleri vâki' oldukda murâdları olur ise kadıya varıp sebt-i sicill etdirip hüccet alalar..." **Muâhedât Mecmuası**, c. I, Hakikat Matbaası, İstanbul 1294, s. 242-243. Benzer ifadeler gerektiğçe başka vesilelerle de tekrar edilemekteydi. Kadıların ilamlarının ahidnameye ayrkırı olarak düzenlenemeyeceği ve bu şekilde düzenlenmiş ilamlarla da amel edilmemesi hususunda Kıbrıs kadısına yazılan bir hüküm için bkz. **BOA. A. DVNS. DVE. d.**, 36/2 (İngiltere), 26/93, (evâhır-ı Ca. 1166/25 Mart - 5 Nisan 1753).

simsarlık hizmetinde, Fransızların özellikle istihdam ettikleri yahudilerin irsiyet haklarını lonca simsarlarının aksine saklı tutmamakta ve ölen veya görevden ayrılan simsarların yerine yeni bir simsar atama yetkisini yine Fransız tüccarına bırakmaktaydı⁵³⁰. Boogert ise 18. yüzyılın ikinci yarısına ait düvel-i ecnebiye defterlerindeki hükümlere istinaden simsarların da tıpkı tercümanlar gibi 18. yüzyılın ikinci yarısında beratlı statüsü kazandıklarını ve tıpkı tercümanlar gibi tekâlif-i örfiyye ve haraç muafiyetinden faydalandıklarını belirtmektedir⁵³¹. Bu hükümlerden birincisi 1751 yılında ait olup Haleb ile limanlar arasında seyahat eden tüccarların hizmetindeki simsarların taşıdıkları malların Fransız tüccarının ait olduğu gerekçesi ile ahidnameye aykırı biçimde para talep edilmemesini emretmekteydi. 1757 yılına ait bir diğer iki hükümde ise, tıpkı tercümanlar ve yabancılar için olduğu gibi tekalif-i örfiyeden ve cizyeden muaf olduklarını bildirilmekteydi⁵³².

Simsarların genel itibariyle Osmanlı ticareti içinde bir nevi aracı uzman sıfatıyla görevlendirildiklerini görülmektedir. Bu uzmanlık yanında simsar ve depocularla iş yapmanın bir diğer avantajı kimi İngiliz tüccarları farklı yerli tüccarlar ile karmaşık ve güvenilmez buldukları hukuki işlemlerde bulunmaktan uzak tutumasydı. İngiliz tüccarların bazıları Haleb piyasasında alışverişlerini simsarları aracılığıyla alıp sattıkları için satışa dair sözleşme ve diğer işlemler mahkemeye bunlar adına kaydedilmekte ve İngiliz tüccar kendisini olası hukuki anlaşmazlıklardan ve kadı mahkemesinden uzak tutmuş olmaktadır. Simsar ise malı hemen İngiliz tüccara sattığından alış-veriş işlemi tamamlanmış oluyordu Bu aşamada çoğu işlem mahkemece kaydedilmediğinden veya kaydedilse bile simsar ile yerli tüccar arasında bir anlaşma olarak kaydedildiğinden İngiliz tüccara karmaşık ve yabancı gelen kadı mahkemesinden uzak kalma imkanı vermekteydi⁵³³. Ancak

⁵³⁰ “ashâb-ı aġrâzdan bazıları Franġa tüccârına hilâf-ı ahidnâme ta‘arruz murâd edip ve icrâ edemediklerinden nâşî tüccâr-ı merkûmenin ticâretlerine hâlel vermeleri için vakit vakit bilâ-salâhiyyet simsarlarına te‘addî eyledikleri inhâ olunmaġla Franġa tüccârının mesâlihi için tüccâr beyninde varıp gelen simsarlara bir türlü te‘addî olunmayıp istimâl eyledikleri simsârlar ne milletden olur ise kimesne cebren mûmâna‘at ve müdâhale eylemeye ve Yahûdî tâifesinden ve sâirlerden bazıları simsârlığa vâris olmak iddiâsında olduklarında Franġa tüccârı diledikleri kimesneleri istihdâm edip hizmetinde bulunanlar tard veyahud mürd olduklarında yerlerine gelenlerden hilâf-ı mu‘tâd gedik ve hisse taleb eylemeyeler ve hilâfına hareket edenlerin haklarından geline”, “1153/1740 Fransa Ahidnamesi”, **Muâhedât Mecmuası**, c. I, Hakikat Matbaası, İstanbul 1294, s. 27/15-35.

⁵³¹ Boogert, **Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi**, s. 68-69

⁵³² Boogert, **Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi**, s. 68-70.

⁵³³ Boogert, **Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi**, s. 211.

simsarları yanında doğrudan kendi namlarına ticaret yapan İngiliz tüccarlara da rastlanmaktadır.

Haleb'teki Gümrük Han'ının alt katında İngiliz tüccarların kullandıkları depolarda malların muhafazası, düzenlenmesi, satışı ve nakli ile satış işlemlerinden depocular ve simsarlar sorumluydu. Avrupalı tüccarlar Haleb piyasasını çok iyi bilen ve aynı zamanda yabancı dil de bilen bu araçlara her zaman ihtiyaç duymuşlardı. Kaynaklar simsarlar birer aracı tüccar olarak tanımlamakta ve bunları diğer sınıf tüccarlardan ayıran kendilerinin ellerinde mal bulundurmuyup tüccar ile müşterisini buluşturan ve bu ikisine aracılık eden aracı kimseler olarak tavsif etmektedir⁵³⁴. Ancak simsarların aynı zamanda kendi nam ve hesaplarına ticaret yaparak kazanç elde ettikleri de bilinen bir durumdur. Şirketin meclis tutanaklarından ve acentelerin yazışmalarından anlaşıldığına göre bu depoları kullanmakta olan İngilizler istihdam ettikleri depoculara, simsarlara, muhasebecilere ve katiplere depo namına gerçekleştirdikleri alım satım ve hizmetler karşılığında belli oranda bir komisyon vermekteydiler. Ancak sayılan bu kimselerin görev tanımları ve iş bölümü çok net değildir, yani bir kimse aynı anda hem depocu, hem simsar veya yeri geldiğinde muhasebeci olarak görev yapmış görünmektedir. Aralarındaki sözleşme gereği bir acentenin anlaşmalı olduğu simsar ve depoculardan başkaları o acentenin yerel ticari işlemlerine ve deposuna karıştırılmazdı. Dolayısıyla bir simsar veya depocu anlaşma yaptığı bir acente veya tüccarın tüm ticari işlerini yürütme hak ve sorumluluğunu almış oluyordu. Simsar ve depocular arasındaki ilişki sadece yukarıda sayılan bu sınırlardan ibaret değildir. Anlaşmalar sonucunda ticari faaliyetlerin daha etkin ve karlı yürütülmesi adına İngiliz acentelerin zaman zaman bu simsar ve depoculara kredi verdikleri veya borçlarına kefil oldukları görülmektedir⁵³⁵. Bu durum tüccar ile depocu ve simsar arasındaki ticari ilişkilerin tahmin edilenden daha da karmaşık olduğunu göstermektedir.

Simsar ve depocuların İngiliz tüccarlar ile nasıl bir iş ilişkisi içinde olduklarına dair İngiliz belgelerinde ayrıntılı bilgiler elde edilebilmek mümkündür.

⁵³⁴ Edward Hatton, **The Merchant Magazine or Trades Man's Treasury**, London 1712⁶, s. 208.

⁵³⁵ İngiliz tüccar Lansdown'un 1763 yılındaki iflası, 40.000 kuruluşluk borçlarına kefil olduğu depocuları Yusuf ve Anton Sadir kardeşlerin iflası neticesinden gerçekleştirmişti; Boogert, **Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi**, s. 210.

Simsar ve depocuların hizmetleri karşılığında belirli bir ücret ve oran üzerinden tüccar ve acenteler ile anlaştıkları ve bu konulara dair tüccarlar ile olan ihtilaflarının konsolosluk meclisinde görüşülerek karar bağlandığı görülmektedir⁵³⁶. Meclis kayıtlarından İngiliz tüccar ile simsar arasındaki yaşanan ciddi ihtilaf ve sorunları anlamak mümkün olmaktadır. 28 Temmuz 1713 tarihli bir mektup ile Haleb konsolosu William Pilkington Haleb'teki yahudi simsarların ticaret yaparken kendi çıkarları doğrultusunda davrandıklarını belirterek konsolosluk olarak yahudi simsarları boykot etme kararı verdiklerini Londra'ya bildirmiştir. Levant Company şirket yönetimi ise bu boykot kararını onaylayarak boykot kararına Haleb'te bulunan tüm acenetelerin uyması gerekliliğine vurgu yapmıştır⁵³⁷. Benzer bir sorunun 1718'de tekrarlandığı anlaşılmaktadır. Bu sefer şirketin yazışmalarına göre yahudi simsarlar konsolosun otoritesine karşı gelerek İngiliz ticari çıkarlarına aykırı hareket etmektedirler. Levant Company yönetimi bu sefer doğrudan müdahale ederek boykot yerine daha sert bir önlem olarak yahudi simsarların Haleb'ten uzaklaştırılmalarını için girişimde bulunulmasını istemiş ve bu konuda Haleb konsolosuna destek olmasını Elçi Abraham Stanyan'dan talep etmiştir⁵³⁸. Haleb Konsolosu Purnel'e yazılan mektupta konsolosun otoritesine karşı duran yahudi simsarların isimlerini de vermektedir. Bu yahudi simsarlar; Beccour Coen, Antob Cassin, Isaac Salome nam-ı diğer Rosso, Isaac Salome nam-ı diğer Orbo⁵³⁹ ve bunların hamisi Ussine Celloby Ajemi (Hüseyin Çelebi Acemî) isimli bir İranlıdır. Bu kimselerin Haleb'ten uzaklaştırılması için kadı mahkemesine başvurulması ve çeşitli mahkeme masrafların ödenmesini gerekmektedir. Levant Company idaresi bu iş için gerekli tüm masrafları ve her türlü avaniayı da göze almış görünmektedir ve dava sonuçlanana kadar da adı geçen bu yahudilerin boykot edilmesine devam edilmesini istemektedir. Şirket yönetimi boykot kararında oldukça ciddidir ve yahudileri boykot kararına uymayan acenteler Radcliffe, Letton, Lock'un da gerekirse şirket tarafından üyelikten çıkartmak şeklinde cezalandırılacaklar bildirilerek işin ciddiyetini göstermekte ve

⁵³⁶ Depocular ile tüccar arasındaki bir anlaşmazlık konsolosluk meclisinin kayıtlarına ayrıntılı bir biçimde kaydedilmiştir. Bkz. **SP**, 110-60, s. 75-78, Haleb konsolosu John Purnel, (4 October 1720/15 October 1720); **SP**, 110-60, s. 78-91, bu anlaşmazlıkla ilgili taraflardan deponun sahibi İngiliz tüccar Thomas Whatley'nin ifadesi, (11 October 1720/22 October 1720).

⁵³⁷ **SP**, 105/116, Londra'dan Haleb Konsolosu William Pilkington'a ticari temsilciye, (16 December 1713/27 December 1713).

⁵³⁸ **SP**, 105/116, Londra'dan Elçi Abraham Stanyan'a, (23 July 1718/3 August 1718).

⁵³⁹ İsimler İngiliz belgelerinde geçtiği şekilde kaydedilmiştir.

konsolosun otoritesinin sağlanmaya çalışılmaktadır⁵⁴⁰. Şirketin bu tavrı açıkça ifade edilmemiş olmakla birlikte adı geçen yahudilerin İngiliz ticaretine ciddi şekilde zarar verdiklerini göstermektedir. Anlaşılan bu kimseler, Hüseyin Çelebi Acemî hariç tamamı Osmanlı tebası yahudilerdir. İngilizler Osmanlı tebası yahudileri bu şekilde pasifize etmeye çalışırken öte yandan da ipek ticaretinde Culfalı Ermenilerin yeniden İran'dan ipek ticaretine dönmeleri konusunda teşvik edilmeleri gerektiğini bildirmektedir⁵⁴¹. İngilizler bu girişimlerinde kısmen başarılı olmuşlar gibi görünmektedir. Yahudi simsarlardan ikisi ve Hüseyin Çelebi Acemî Haleb'ten sürgün edilmişlerdir. Ancak Hüseyin Çelebi'nin daha sonra geri döndüğü anlaşılması üzerine, Hüseyin Çelebi'nin İngiliz acenteler arasında yeniden düşmanlık ve husumet tohumları ekeceği şeklinde bir imada bulunularak yeniden sürgün edilmesi için girişimde bulunulması talep edilmiştir⁵⁴². Bu tarihten iki yıl sonra 1721 tarihli kayıtlar İngiliz tüccarların yahudi simsarlar ve depoculara karşı olan tutumlarında başarılı oldukları ve hatta simsarlık ve depoculuk için yeni bir düzenleme yapılmasını sağladıkları görülmektedir. Yapılan düzenlemelerden sonra Levant Company merkezi idaresinin Haleb konsolosuna yazdığı mektupta, boykot edilen yahudi simsarlara konsolosluk veya İngiliz tüccarlar tarafından herhangi bir şekilde himaye sağlanmaması tembih edilmekteydi⁵⁴³.

Simsarlar ile tüccarlar arasındaki iş ilişkilerin çoğunlukla uzun vadeli iş ilişkisi şeklinde seyrettiği ve bu ilişkilerin sınırlarının kimi zaman Haleb dışına çıkarak Londra'ya kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Haleb'in yerli Maruni ahalisinde olan ve 18. yüzyılın ikinci yarısında da şehirdeki İngiliz ve Hollandalı tüccarlara hizmet ettikleri anlaşılan Dyab ailesinin⁵⁴⁴ atalarından Elias Dyab, 1748'de

⁵⁴⁰ SP, 105/116, Londra'dan Haleb Konsolosu Purnel'e, (28 July 1718/8 August 1718).

⁵⁴¹ SP, 105/116, Londra'dan Haleb Konsolosu Purnel'e, (28 July 1718/8 August 1718); böyle bir girişim, tam mahiyeti belirlenemese de, kısmen başarılı olmuş gözükmektedir. SP, 105/116, Londra'dan Haleb Konsolosu John Purnel'e, (13 August 1719/24 August 1719).

⁵⁴² SP, 105/116, Londra'dan İstanbul Elçisi Abraham Stanyan'a, (29 April 1719/10 May 1719).

⁵⁴³ SP, 105/116, Londra'dan Haleb'e Konsolos John Purnel'e, (20 December 1721/31 December 1721). 17 ve 18. yüzyıllarda Levanttaki yahudi tüccarlar ile İngilizler arasında genel bir çekişme ve İngilizlerin yahudiler yerine diğer Osmanlı tebası gayrimüslimler ile iş yapmayı tercih ettikleri görülmektedir. 17. yüzyılda İzmir'de yahudilerle yaşanan sorunlar hakkında bkz. Goffman, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler**, s. 112-116.

⁵⁴⁴ Dyab ailesinin üyelerinden Anton Dyab'ın 1760'lı yıllarda Hollandalı tüccarları için depoculuk hizmetinde bulunduğu görülmektedir. Bkz. Boogert, **Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi**, s. 227-230.

Londra'dan muhtemelen daha önce Haleb'te acente olarak görev almış olan bir tüccar tarafından yazılmış olan imzasız bir mektuba göre, bir başka İngiliz acente olan Richard Stratton tarafından simsarlık görevinden uzaklaştırılmıştır. Bu durumun Elias Dyab tarafından Londra'daki partona iletildiği anlaşılmaktadır. Nitekim imzasız mektubun yazarı adı meçhul patron, Elias Dyab'ın dürüst ve çalışkanlığı nedeniyle kendisi ve ailesi için her zaman iyi bir dost olduğunu bildirmekte ve kendisini simsarlardan uzaklaştıran Richard Stratton'un bir süre sonra Haleb'ten ayrılacağını bu nedenle bir süre sabretmesi gerektiğini belirterek, Stratton'dan sonra acente olarak görevlendirilecek Bay Hammond tarafından kendisini yeniden simsar olarak istihdam edileceğini bildirmektedir⁵⁴⁵. Bu mektup ile Haleb'te tanınmış bir simsar olan Elias Dyab'ın Londra'ya dönmüş olan adı meçhul İngiliz tüccar ile iletişim ve iş ilişkilerini sürdürdüğü görülmektedir. Nitekim söz konusu mektubun başında Elias Dyab'ın daha önceleri Londra'ya gönderdiği iki mektubun da Londra'ya kendisine ulaştığı yine aynı mektup yazarı tarafından belirtilmiştir. Hatta simsar Dyab'ın bu mektupları yazarken acente Stratton'dan çekindiği anlaşılmaktadır. Londra'daki patron ise çekinmesi için bir neden olmadığını, kendisine Stratton'un acente olarak kendisi için yürüttüğü ticari faaliyetleri hakkında dürüstçe bilgi vermesini talep etmektedir⁵⁴⁶.

İngiliz tüccarların depolarında simsarlardan başka depocular ve katiplerin de hizmet alınan zümreler arasında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Gümrük Han'ındaki İngiliz ticarethanelerindeki katiplik işlerinin genelde İtalyan katipler ile İngiliz çıraklar⁵⁴⁷ istihdam edildiği bilinmekle birlikte, farklı zamanlarda yerel hristiyan unsurların da simsarlar ve depocular gibi katip olarak istihdam edildikleri anlaşılmaktadır. İngiliz konsolosluk kayıtlarına yansıyan depocu ve katiplerle yaşanan sorunların kayıtları gerek depocu ve katiplerin görev alanları ve gerekse İngiliz tüccarlarla olan ilişkilerini aydınlatması bakımından önemlidir.

⁵⁴⁵ **DE/R/B**, 228/2, Londra'dan Haleb'e Elias Dyab'a yazılan mektup, (18 September 1748/29 September 1748).

⁵⁴⁶ **DE/R/B**, 228/2, Londra'dan Haleb'e Elias Dyab'a yazılan mektup, (18 September 1748/ 29 September 1748).

⁵⁴⁷ İtalyan katip veya İngiliz çırak istihdamı daha az maaş ödendiği için muhtemelen daha fazla tercih edilmekteydi. Zira katipler genelde ticaret yapma serbestiyetine sahip oldukları için saat, halı, gibi küçük fakat değerli parçaların ticareti ile kendileri için ek kazançlar sağlayabilmekteydi. Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 86.

Maruni hristiyan depocu Bolus Corally ve önce simsar ve sonra da katip olarak görev yaptığı anlaşılan Hanna ibn Abdullah ile İngiliz acente Thomas Whatley'in bazı komisyon ödemelerinde anlaşmazlıklar yaşadıkları görülmektedir. 4 Ekim 1720 tarihinde konsolos tarafından kayda geçirilen depocu Bolus Corally ve katip Hanna ibn Abdullah'ın ifadelerine göre, tüccar Thomas Whatley ile eski depocusu Bolus Corally arasında Whatley'nin sahibi olduğu depodaki hizmetlerinin karşılığının ödenmesi hususunda bir anlaşmazlık yaşanmaktadır. Bolus Corally'nin konsololuk kayıtlarına geçen ifadesine göre depo sahibi tüccar Thomas Whatley depocu Bolus Corally'yi 4-5 ay kadar çalıştırdıktan sonra depoculuk görevini katip olan Hanna b Abdullah'a verdiği gibi depocu Bolus Corally'nin görevi sırasında hak etmiş olduğu meblağın bir kısmını da katip Hanna'nın hakkıymış gibi telakki ederek ona vermek istemiştir (Ekim 1718). Ancak depocu Bolus Corally Katip Hanna'nın sadece muhasebe işlerine baktığını ve depodaki diğer işleri tamamen kendisinin yaptığını belirterek Thomas Whatley'in bu tasarrufuna karşı çıkmıştır. Tüccar Thomas Whatley ise Corally'nin itirazlarına karşı çıkarak deponun sahibinin kendisi olduğunu ve depo içindeki pay dağıtımının kendi tasarrufunda olduğunu belirterek bu konudaki insiyatif haklarını vurgulamak istemiştir. Bu anlaşmazlık Ekim 1718'de Haleb'te veba salgını ortaya çıkınca daha da hızlanarak büyümüştür. Şehirde veba salgınının çıkması üzerine başka birçok İngiliz gibi tüccar Thomas Whatley de Belen'e kaçmak için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Aynı şekilde depocu Bolus Corally de handan ayrılmak için izin istemiştir. Tüccar Whatley de, Corally'den hızlıca depodaki işleri bitirip, hesapları kapatıp kendisine katılmasına izin vermiştir. Ancak bu sırada depocu Bolus Corally patronu Whatley'den deponun karından katip Hannah hesabına daha önceki aktarılmasını istediği 1100 dolardan başka 300 dolar daha ilave etmesi emriyle karşılaşmıştır. Hannah'ın oldukça sert şekilde buna karşı çıkmasına ve bu ek ödemeye razı olmaktansa işi bırakacağını belirtmesine rağmen iyice yaklaşan veba tehlikesi ve depodan sağladığı muhtemel iyi geliri de göz önüne alarak bu ikinci ödeme emrine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Konsolosluk kayıtlarından çıkartılan yukardaki ifadelerin tamamına katılan katip Hannah ise, Whatley tarafından ödenmesi gereken toplam 1.400 doların kendisine

ödenmediğinden bahisle Whatley ile kendisi arasında bu konuda da ayrıca bir ihtilaf olduğunun kayıtlara geçirilmesini istemiştir⁵⁴⁸. İngiliz acente Thomas Whatley ise ifadesinde, 1.400 dolar ödenme yapmayı istemesinin sebebi olarak, Bolus Corally'nin ifadesinin aksine Hannah b. Abdullah'ın Aralık 1716 - Mart 1719 tarihleri arasında kendisine simsar olarak hizmet vermesini göstermiştir ve konsolos tarafından yapılacak değerlendirmede bu durumunda göz önüne alınmasını talep etmiştir. Bunlara ek olarak Thomas Whatley Haleb'e geldiğinde bu yana Hannah ile iş yaptığını, sermayesini büyütmede Hannah'ın büyük katkıları olduğunu ifade ederek, onun uzun yıllar süren sadakati ve becerikliliği nedeniyle kendisini ona karşı borçlu hissettiğini ve bu nedenle de geçmiş ve devam etmekte olan hizmetlerine karşılık olmak üzere deponun karından ayrıca pay vermek istediğini belirtmiştir. Ayrıca Whatley ticarethanenin kendisine ait olduğunu ve dolayısıyla yapılacak bu tür ödemelere kendisinin karar vereceğini bildirerek kârın paylaşımına depocu Bolus Corally tarafından yapılan müdahaleye karşı çıkmıştır⁵⁴⁹.

Bu örnek olaydan anlaşıldığına göre simsar ve depocular ile İngiliz acente arasında bir işçi işveren ilişkisinden öte kazanç üzerinden komisyona dayalı bir iş ortaklığı söz konusudur. Zira simsar ve depocu olarak göre yapan Bolus Corally ve Hannah b. Abdullah acente adına gerçekleştirdikleri ticari faaliyetlerden işlerden maaş ile birlikte⁵⁵⁰ ayrıca ticarethanenin karının hesaplandığı dönemlerde bu karın paylaşımında komisyonu oranında pay almaktaydılar. Corally ticarethanenin kendisine göre gereksiz olduğunu düşündüğü bazı ödemelerinin karı eriteceği ve kendi komisyonunu düşürüleceğini bildiği için de acente Whatley'in Hannah'a yapmak istediği 300 dolarlık fazladan ödemeye karşı çıkmaktadır. Depocu ve simsarların depo içindeki konumları onlara iyi bir gelir ve ticari olarak etkin bir konum sağladığı için ödemelerdeki büyük ihtilaflara rağmen bu iyi konumlarını koruma adına zaman zaman istemedikleri durumlara boyun eğmek durumunda kaldıkları anlaşılmaktadır.

⁵⁴⁸ **SP**, 110/60, s. 75-78, Haleb Konsolosu John Purnell'in konsolosluk kayıtlarından, (4 October 1720/15 October 1720).

⁵⁴⁹ **SP**, 110/60, s. 78-91, Haleb Konsolosu John Purnell'in konsolosluk kayıtlarından, (11 October 1720/22 October 1720).

⁵⁵⁰ Her ikisi de yıllık 36 dolar maaş almaktaydılar. Komisyon gelirleri ile karşılaştırıldığında bu maaş oldukça sembolik kalmaktadır. Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 87.

1.7. İngiliz Tüccarların Haleb'teki Sosyal Yaşamları

16. yüzyılın sonlarından itibaren Haleb'e yerleşmeye başlayan ilk İngiliz tüccarların birer yabancı olarak Haleb'te Gümrük Han'ında şehrin sosyal yaşamından uzak bir yaşam sürdükleri anlaşılmaktadır. Stanley bu izole ve sürekli birlikte yaşamın tüccarları sinirli ve hırçın tabiatlı kimseler haline getirdiği kanaatindedir⁵⁵¹. İngiltere'ye göre oldukça farklı seyreden iklim koşulları ve yaşam standardının farklılığı bu mizaç değişikliğini daha da arttırmış olmalıdır. Levant Company bünyesinde çalışan acentelerin genelde bekar olarak hizmet verdikleri anlaşılmaktadır. Evli olanlara pek az rastlanmaktaydı. Nitekim Doğu Akdeniz limanlarındaki şartlar evli olarak ikamet etmeye pek uygun bulunmamaktaydı. Doğu Hindistan şirketi temsilciliklerine kıyasen Osmanlı limanlarındaki ticaret merkezlerindeki koşullar tüccarlar için daha kısıtlı idi. Bu durumun tek istisnası İstanbul'daki elçi için söz konusu olmalıdır. Elçinin kalabalık maiyyeti ile konsoloslara nazaran daha rahat bir hayat sürdürdüğü söylenebilir. Ancak ticari acenteler içinde nadirde olsa eşi ile ikamet eden veya burada evlenenlere rastlanmaktaydı.

Laidlaw, Haleb'teki İngiliz acentler arasında 18. yüzyılın ilk yarısında İngiliz bir kadın ile ilgili kayda rastlamadığını belirtmektedir⁵⁵². Fakat Nisan 1701 tarihli bir kayda göre Haleb'te George Wakeman, George Bodington'un büyük kızı ile evlenmişti⁵⁵³. Yani George Bodington kızı ve pek muhtemelen eşi ile birlikte Haleb'te yaşamaktaydı. 1716-1726 yılları arasında Haleb Konsolosu John Purnell'in de Haleb'te ailesi ile yaşadığı anlaşılmaktadır. Fransız tüccarı Richard'ın Konsolos Purnell'in evine zorla girmesi ve evde bulunanlara tabancası ile ateş etmesi hadisesi konsolosluk kayıtlarına yansımıştır. Fransız tüccar Richard, Konsolos Purnell'in evine girdiğinde etrafa ateş etmeye ve hakaretler etmeye başladığı sırada evde diğer çocuklarından başka çiçek hastalığından müzdarip bir oğlu daha bulunmaktaydı ve kurşunlardan birisi hasta oğlu ile ilgilenen bakıcı kadını sıyırıp geçmişti⁵⁵⁴. Tespit

⁵⁵¹ Mayes, **Sultanın Orgu**, s. 143.

⁵⁵² Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 193.

⁵⁵³ **SP**, 110/22, s. 31, Haleb'den Galata'ya John Woolley'e, (26 May 1701/9 June 1701).

⁵⁵⁴ **SP**, 110/60, s. 92, (22 June 1721/3 July 1721).

edilebilen bu kayıtlar dışında 18. yüzyılın ilk yarısında Haleb'te bulunan acente ve konsolosluk görevlilerinin çoğunun ailelerinden uzakta veya bekar yaşadıkları görülmektedir. Alexander Russuel'in bildirdiğine göre 1751 yılında konsolos, kançılara, doktor, din adamı o sırada şehirde bulunan 10 tüccardan hiç birisi evli değildi⁵⁵⁵. 1753'te ise Akka'daki konsolos vekili olan Richard Usgate eşi, kızı ve iki kız kardeşi ile beraberdi, ancak Zahir Ömer tarafından bir süreliğine Akka'dan çıkartılmışlardı ve bu sebeple Haleb'e gelmek durumunda kalmışlardı⁵⁵⁶. Laidlaw'ın tespitleri Fransız ve Hollandalıların da dahil olduğu diğer Avrupalı devletlerin temsilcileri ve tüccarlarının 18. yüzyılın ikinci yarısında itibaren daha fazlaca aileleri ile birlikte Haleb'te ikamet etmeye başladıkları yönündedir⁵⁵⁷. Ancak bunların içinde İngilizler oranı en az olanlardır. İskenderun'daki bazı tüccar ve liman temsilcilerinin de İskenderun'un tüm olumsuz şartlarına rağmen aileleri ile birlikte ikamet ettikleri anlaşılmaktadır.

Levant'ta yaşayan İngilizlerin evliliklerinin bir başka boyutunu ise diğer Avrupalı milletler ile yapılan evlilikler oluşturmaktaydı. Ancak bu tür evlilikler de tıpkı Osmanlı tebası Ermeniler ve Rumlar gibi hristiyan unsurlarla yapılan evlilikler gibi zaman zaman bazı dini sorunlara yol açabilmekteydi. 1720'de John Levett'in Fransız konsolosunun kızı Madam Oiselle de Peleran'la evlenmesi ve bu evlilik öncesinde müstakbel eşini evliliğe razı edebilmek için katolikliği kabul edeceğini bildirdiği yönündeki söylentiler Haleb'teki İngilizler arasında epey bir rahatsızlığa sebep olmuştur. Dedikodular o derece ilerlemiştir ki, Levett'in Fransız şapelinde şaraplı ekmek ayinine katıldığı yönünde çeşitli dedikodular ortaya atılmaya başlanmıştır. Bu dedikoduların Konsolos John Purnell tarafından Levett'e sorulması bile meseleye nasıl yaklaşıldığını göstermesi bakımından ilginçtir. Purnell bu rivayetleri sıralarken katolik rahipler için aşağılayıcı bir ifade olarak kullanılan "Romish" kelimesini kullanmaktadır. Anlaşılan evlilik merasiminden sonra Levett'in İngiliz şapelindeki ayinine katılmış olması da Purnell'i tatmin etmemiştir. Zira Purnell'in elinde kendisine ulaştırılmış İtalyanca bir mektup vardır. Bu mektub

⁵⁵⁵ Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 193.

⁵⁵⁶ Ladilaw, **The British in the Levant**, s. 193-194; Abdul-Karim Mahmud Gharaybeh, "English Traders in Syria 1744-1791", **University of London, School of Oriental and African Studies, Unpublished PhD. Thesis**, London 1950, s. 204-205.

⁵⁵⁷ Ladilaw, **The British in the Levant**, s. 195-196.

Levett'in protestanlıktan katolikliğe geçtiği Roma'ya bildiren mektubun bir kopyasıdır. Konsolos Purnell, Levett'in dini tercihleri hakkındaki bu soruşturmayı yapmayı görevinin bir parçası olarak açıklamaktadır⁵⁵⁸. Levett ise aynı gün içinde, İngiliz şapelindeki ayinde katolik inancına girmediği yönünden yemin ettiği gibi bu durumu 5 Kasım 1720 tarihli mektubu ile de kançılara Robert Pory'ye yazılı olarak bildirmiştir⁵⁵⁹. Anlaşılan bir İngilizin evlilik yoluyla da olsa protestan inancını bırakıp katolik inancına geçmesi Levant'ta ikamet eden İngiliz milleti için kabul edilebilir bir durum değildir. Levant ticaretine dahil olan İngilizlerin muhtemelen büyük kısmı protestan oldukları için John Levett'in ticari ve dini rakipleri olan Fransızların inancı olan katoliğe geçmiş olma ihtimali oldukça infial uyandırmış olmalıdır. Ancak bu örneğin aksine İngilizlerin yerli katoliklere karşı daha esnek davrandıkları ve onlar ile ticari ilişkiler geliştirdikleri ve yoğun bir biçimde depocu, simsar ve tercüman olarak hizmet aldıkları bilinmektedir. Yahudiler için ise durum bundan biraz daha farklı idi, şirket içinde yahudi tüccarlar 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar bulunmadığı⁵⁶⁰ gibi İngilizlerin Levant'ta da yahudi simsarlarla aralarının çok iyi olduğu da söylenemezdi. 18. yüzyılın ilk yarısına ait belgeler İngiliz konsolosunun elçi ile yaptığı görüşmelerde Haleb'teki yahudi tüccarlardan adeta bıktığını ve bunların şehirden uzaklaştırılmaları konusunda girişimlerde bulunulduğu daha önce de izah edilmiştir⁵⁶¹.

İngiliz tüccarlar arasında belki de en az rastlanan evlilikler ise Osmanlı tebası kadınlarla yapılan evliliklerdir. Müslüman kadınlarla evliliklere islam hukukunun izin vermemesi ve toplumsal anlamda bu tür bir ilişkiye gidecek sosyal yaşamın bulunmayışı bu tür evlilikleri baştan engellediği halde gayrimüslim Osmanlı tebası kadınlarla evlilikler zaman zaman karşılaşılan bir durumdu ve zamanla artarak 19. ve 20. yüzyıllarda yaygınlaşıp Levanten ailelerin doğuşuna zemin hazırlayacak bir hale

⁵⁵⁸ SP, 110/60, s. 65-66, Haleb Konsolosu John Purnell'den John Levett'e, (3 November 1720/14 November 1720).

⁵⁵⁹ SP, 110/60, s. 69, John Levett'ten Kançılara Robert Pory'ye, (8 November 1720/19 November 1720).

⁵⁶⁰ Şirkete yahudilerin kabul edilmesinin ilk defa 1744 yılında tartışıldığı görülmektedir. Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 275.

⁵⁶¹ Bkz. Bu bölümde Diğer Ticari Aktörler: Depocular, Simsarlar ve Katipler başlığı.

alacaktır⁵⁶². Ancak bu durum 17. yüzyılda halen tedirginlikle karşılanan bir durumdu. İngiliz tüccarların ve diplomatik yetkililerin Osmanlı tebasından Ermeni ve Rum kadınlarla evlenmeleri 17. yüzyıl ortalarında İngiliz elçi Thomas Bendysh tarafından tedirginlikle karşılanmıştı. Nitekim İstanbul'da bu şekilde evlilik yapan bir İngiliz tüccarın kısa bir süre sonra yaşadığı kültürel değişimin de etkisi ile İngiliz tüccarlarına karşı tavır alması ve hatta İngilizleri tehdit eder hale gelmesi elçinin bu endişelerinde haklı olduğunu göstermişti ve bu tüccara karşı tüm İngilizler topluca boykot uygulamak durumunda kalmışlardı⁵⁶³. Elçinin İngiliz tüccarların, hristiyan da olsalar Osmanlı tebası kadınlarla evlenmelerinden endişe duymasının gerisinde kültürel farklılıklar yanında hristiyanlık içindeki mezhepsel ayrımların ve farklı bir kültür dünyasına mensup olmanın da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan gayrimüslim Osmanlı tebası kadınlarla evlilikler de Osmanlı idaresi tarafından engellenmeye çalışılmaktaydı. 1677'de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın çabaları ile çıkartılan bu ferman ile ise Osmanlı tebasından bir kadın ile evlenen bir müstemen tüccarların ve Müstemen tüccar himayesindeki Osmanlı tebası simsar, tercüman gibi kimselerin ahidname haklarından mahrum kalacakları ve cizye ödemek zorunda kalacakları ilan edilmekteydi⁵⁶⁴. Bunu uygulamaya yönelik olarak 1678'de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Avrupalı elçilere, bu işlemleri yürütmek üzere özel olarak atanmış bir kadıya Osmanlı tebası kadınlarla evlenmiş olan yabancı tüccar ve onların tercümanları ve yerli hizmetçilerini sıralayan bir liste iletmelerini buyurmuştur. Böylece sadrazam bu kimselerin kapı halklarının yapısını ve ilişki biçimlerini görmek istemiş, bu durumda olan kimselerin vergi

⁵⁶² Bu evliliklerin Doğu Akdeniz limanlarında Levanten ailelerin doğmasına neden oluşu yanında benzer bir durumun Atlantik ötesinde de gerçekleştiği görülmektedir. Bu konuda bilinen en çarpıcı örnek İzmir konsolosluğunda doktor olarak görev yapan İskoç Andrew Trumbull'dur. 1759 yılında Osmanlı tebası bir Rum tüccarın kızı ile evlendikten sonra eşi ile önce Londra'ya ardından da yeni ticari yatırımlarını gerçekleştirdiği Florida'ya taşınan Trumbull'un burada kurduğu yeni çiftlik ve koloni iskan edilen Rum ettiği Rumlar nedeniyle "New Smyrna" olarak anılmaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 127-130.

⁵⁶³ Ayrıntılar için bkz. Goffman, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler**, s. 129.

⁵⁶⁴ Merlijn Olon, "A Most Agreeable and Pleasant Creature"? Merzifonlu Kara Mustafâ Paşa in the Correspondence of Justinus Colyer (1668-1682), **Oriente Moderno**, no. XXII, (83/2003), s. 662-664. Dönemin gözlemcilerinden İzmir'deki İngiliz konsolosu Paul Rycout, Samuel Pentlow isimli tüccarın bu şekilde bir Rum kadın ile olan evliliği dolayısıyla bu fermanın bir uygulaması olarak yaklaşık 90.000 dolarlık servetine Osmanlı makamları tarafından el konulduğunu belirtir. Bkz. Paul Rycout, **The History of Turks Begining with the Year 1679**, London 1700, s. 2-3; ayrıca bkz. Sonia P. Anderson, **An English Consul in Turkey, Paul Rycout at Symrna 1667-1678**, Oxford Univ. press, New York 2001, s. 81.

muafiyetlerinin ve ahidnameden kaynaklanan diğer haklarını ilga etmeyi planlamıştı⁵⁶⁵. Yukarda belirtilen islam hukuku engelinden ötürü sadece Osmanlı tebaası gayrimüslim kadınlarla gerçekleşmiş olan bu tür evlilikler karşısında Osmanlı yönetiminin bunları engellemeye yönelik faaliyetleri Girit savaşının yoğun geçtiği bir devrede savaş sırasında yabancı devletleri Venedik'e karşı zapt u rabt altına alma gayreti olarak görülebilir.

Avrupalıların aileleri ile birlikte yaşamalarına rağmen nasıl bir ortamda ikamet ettiklerine dair bilgilerimiz her zaman net değildir. 18. yüzyılda konsolosun bir ikametgahının olduğunu anlaşılmalı birlikte, bekar olan diğer görevliler de tüccar ve acenteler gibi Gümrük Hanı'nda ikamet etmekteydi. Evli olanların ise uygun bir ev bulmakta zorlandıkları anlaşılmaktadır. Herşeyden önce Gümrük Han'ı gibi geceleri, salgın hastalık dönemlerinde kapılarını kapatıp kendi güvenliklerini sağladıkları bir yer yanında, konsolosluğun sağladığı yeniçeri korumasından uzak bir şekilde ayrı bir evde ikamet etmek tüccar ve acenteler için bir miktar tedirginlik yaratmış olmalıdır. Şirket kançıklyası olarak atanan ve eşi Elizabeth ile Haziran 1763'te İskenderun'a gelen Eleazar Edwards uzunca bir süre ikamet edecek uygun bir konut bulamamış ve bu süre zarfında dostu acente Jasper Shaw'ın evinde ikamet etmek zorunda kalmıştı⁵⁶⁶.

Sosyal yaşamın bir diğer tarafını gündelik yaşamın zorlukları ve mahrum kalınan imkanlara karşılık, bulunan başka alternatifler oluşturmaktaydı. İngiltere'ye nazaran gündelik hayatın ve iklimin çok farklı olduğu, Haleb ve İskenderun'da tüccar ve acenteler için ticaretin nispeten yavaş seyrettiği zamanlarda, özellikle ilkbahar ve yaz aylarındaki ilk kaçış noktası Haleb-İskenderun arasındaki Belen'di. Yaz mevsiminin Haleb'teki kavurucu sıcağı ve İskenderun'daki aşırı nemli havası nedeniyle vebasız geçirilen yaz mevsimlerinde de kalabalık guruplar halinde gidilen Belen'de kimi zaman çadır altında geçirilen günler, hemen hemen bütün acente ve konsolosların yazışmalarında zevkle belirttikleri tenezzüh günlerdir. Haziran 1705'te Haleb'teki veba yüzünden Belen'e giden Haleb konsolosu George Brandon

⁵⁶⁵ Palmirra Brummett, "Osmanlıları Akdeniz Dünyasına Yerleştirmek: Ekâbir ve Kapılar Meselesi", **Hakim Paradigmaların Ötesinde Rifa'at Abou El-Haj'a Armağan**, (der. Donald Quatert & Baki Tezcan), (çev. Aytek Sever) Tan Kitabevi, Ankara 2012, s. 119.

⁵⁶⁶ Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 199-200.

Londra'daki patronlara yazdığı mektuplarda Belen'de haziranda havanın İngiltere'deki nisan mayıs aylarındaki kadar serin olduğunu bildirmekteydi⁵⁶⁷. Belen'de ikametinin sadece çadırlarda olmadığı İngiliz tüccarların burada da ev kiradıkları anlaşılmaktadır. Radcliffe ailesinin şahsi evrakı arasında bulunan ve 10 Nisan-10 Mayıs 1728 arasına tarihlenen bir temessüke göre İskenderun konsolos vekili 140 dolara Belen'de bir ev kiralamıştır⁵⁶⁸. Bu tenezzüh ve eğlence zamanları dışında özellikle veba salgını zamanlarında ise hızlıca ve muhtemelen daha kalabalık olarak Haleb'ten Belen'e kaçmak gerekmekteydi. Şehirde kalanlar ise kendilerini Gümrük Hanı'na kilitleyerek ve dışarı ile irtibatlarını keserek vebanın geçmesini beklemek durumundaydılar. Belen dışında genelde Haleb'e ksa süreliğine gelmiş olan kimselerle çıkılan yakın çevreye yapılan günü birlik veya birkaç günlük seyahatler de bu sosyal yaşamın bir parçasını oluşturmaktaydı. Haleb'teki sosyal yaşamın bir diğer parçasını ise at gezintileri ve kışın haftada iki kez çıkılan av gezileri oluşturmaktaydı⁵⁶⁹.

Sosyal yaşama dair bir diğer unsur ise tüccarların ticari yazışmalarına pek yansımayan ancak Pococke gibi güçlü gözlemcilerin mektuplarında bulunan ayrıntılarda saklıdır. 1738 yılında Mısır, Kudüs, Akka, Sayda, Trablusşam ve Şam üzerinden gelen Haleb'e gelen Richard Pococke, Haleb'te kendisine eşlik eden kimselerle birlikte 18. yüzyıl İngiliz sosyal yaşamında önemli bir yeri olan kahvehaneye⁵⁷⁰ gitme alışkanlığını Haleb'te de sürdürmüştü. Pococke'un ilgisini İngilizlerin 16. yüzyıldan bu yana aşına oldukları bir içecek olan kahveden ziyade, muhtemelen kahvehane düzeni⁵⁷¹ ve icra edilen müzik çekmişti. Pococke Şam'da

⁵⁶⁷ SP, 110/23, 106, Belen'den Londra'da bulunan Phillips Jackson'a, (10 June 1705/21 June 1705).

⁵⁶⁸ DE/R/B 390/6, (N. 1130/10 Nisan-10 Mayıs 1728). Belgenin aslı için bkz. Ekler.

⁵⁶⁹ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 307.

⁵⁷⁰ Kahvehanelerin İngiliz sosyal yaşamındaki yeri hakkında bkz. Brian Cowan, **The Social Life of Coffee: The Emergence of the British Coffeehouse**, Yale University press, New Haven-London 2005.

⁵⁷¹ Osmanlı dönemi Haleb kahvehanelerinin mekânsal düzeni ve şehir içindeki dağılımlarının tarihsel şeyri için hakkında bkz. Jean-Claude David, "Osmanlı Döneminde Halep'teki Kahvehaneler: Çarşı ve Mahalle Kahvehaneleri", **Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler**, (edt. Helene Desmet-Gregoire, François Georgeon), (çev. Meltem Atik, Esra Özdoğan), Yapı Kredi yay., İstanbul 1999, s. 125-140.

günde üç defa⁵⁷² Haleb'te ise sadece öğle saatlerinde müzik icra edildiğini belirtmekteydi⁵⁷³.

1.8. İngiliz Tüccar ve Konsolosların Osmanlı Yetkilileri ile İlişkiler

İngiliz tüccarların Haleb ve çevresinde en fazla ilişkide oldukları Osmanlı yöneticilerinin başında vali, kadı, muhassıl ve mütesellimler gibi görevliler gelmektedir. Konsolos ve tüccarların yönetici sınıf ile olan protokol kurallarına dayalı resmi mahiyetteki ilişkileri dışında ticari ilişkileri de söz konusudur. Yeni atanan valilere ve kadınlara mutad ziyaretler ve hediyeler sunarak ilişkileri sıcak ve samimi tutma ticari ayrıcalıklarını koruma dışında iyi ilişkilerin devamı için de önemli görülmekteydi. Osmanlı idarecilerine değerli ve pahalı hediyeler sunma tıpkı İstanbul'daki elçilik görevlilerin yaptığı üzere gayet olağan ve beklenen bir durumdu ve birçok sorunun çözümü veya yaşanması muhtemel sorunların önüne geçmek için elzem görülmekteydi. 16. yüzyıl sonralarında ilk konsololuğun açılmasından itibaren Haleb'te de uygulandığı anlaşılan çeşitli münasebetlerle hediye verme uygulamasının⁵⁷⁴ 18. yüzyılda da devam ettiği görülmektedir. 1734 yılında Haleb'te bulunan Richard Stratton Londra'da bulunan ortağı Arthur Radcliffe'den Londra'dan Haleb Konsoloslu Cox adına kadranında, Türk figürü olarak tarif ettiği, hilal bulunan altın bir cep saati temin etmesini istemekteydi. Saatin belirli periyotlarda çalma özelliği bulunmasını istemişti⁵⁷⁵. Konsolos saati İstanbul'daki bir işini halletmek

⁵⁷² Richard Pococke, **Journal of Travels through Various Countries of Europe, and in Egypt and the Levant; in the form of Letters to his Mother, BL. (British Library Manuscript), Add. 22998**, s. 44v (23 July 1738/4 August 1738).

⁵⁷³ Pococke, **Journal of Travels through Various Countries...**, s. 45v, (30 July 1738/10 August 1738).

⁵⁷⁴ Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo 1598-1602", s. 66-67.

⁵⁷⁵ Bkz. **SP**, 110/22, s. 98, Haleb'den İskenderun'a George Randall'a, 5 January 1702/16 January 1702). İngilizlerin Osmanlı topraklarına iki farklı saat getirdikleri görülmektedir. Bunlardan ilki koyun saati olarak da bilinen küçük köstekli saatlerdir ve bunlar zincirli bir köstek vasıtasıyla elbise içinde veya cepte taşınırdı. Bu saatler İngiliz belgelerinde "watch" olarak ifade edilmiştir. İkinci saat türü ise bir kutu mahfaza içinde yerleştirilmiş duvar veya masa saatleridir ve bunlar da "clock" olarak ifade edilmiştir. Osmanlı toplumunda kullanılan saatler hakkında ayrıca bkz. M. Şinasi Acar, **Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesnelere**, Yapı Endüstri Merkezi yay., İstanbul 2011, s. 398-417.

üzere adını belirtmediği bir yetkiliye hediye olarak vermek niyetinde olduğu bildirilmişti⁵⁷⁶.

Haleb'te yeni göreve başlayan veya görevi sona eren muhassılların da Haleb'teki İngiliz konsoloslarına at hediye ettikleri anlaşılmaktadır. Haleb konsolosluk meclisi Aralık 1734 tarihli bir mektup ile yeni Haleb muhassılı ile Eski muhassıl Ahmed Ağa'nın konsolosa sundukları hediye atlara karşılık her iki muhassıla da uygun bir hediye verilmesi için Londra Levant Company idaresinden izin talep etmiştir⁵⁷⁷. 1753 yılında da aynı şekilde muhassıl tarafından İngiliz konsolosuna hediye edilen ata karşılık bir hediye için izin istenmiş ve Londra'dan gelen 21 Eylül 1753 tarihli bir mektup Levant Company Londra idaresi muhassılın bu hediyesine karşılık uygun bir hediye ile mukabele edilmesinin uygun bulunduğu bildirilmişti⁵⁷⁸. Belirli bir amaca matuf olarak işleri kolaylaştırmak ve ilişkileri iyi seviyede tutmak adına hediye verilen yönetici zümreleri arasında müftü, naib ve yeniçeri serdarı ve hatta aşiret reisleri gibi kimselere de rastlanmaktadır. Ağustos 1705 tarihli bir kayda göre, yaz günleri ve sürmekte olan veba salgını nedeniyle Belen yaylasında bulunan konsolos, Haleb'te bulunan John Taylor isimli tüccara, mahiyetini belirtmediği bazı işlemleri kolaylaştırmak adına müftü, naib ve yeniçeri serdarı ile adını vermediği Arap aşiretlerinden birisinin reisi olan Hacı Zahir'e sürekli verile gelen hediyelerin yine verilmesini emrettiğini bildirmekteydi⁵⁷⁹.

Hediyeleşme konsoloslardan başka tüccarlar ile yerel eşraf ve ayan ile aşiret reisleri arasında da vaki olan bir uygulamaydı. 1701 tarihli bir kayda göre Haleb'teki İngiliz acente Galata'daki bir başka İngiliz tüccar John Wolleey'e yazdığı mektupta

⁵⁷⁶ **DE/R/B**, 226/7, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (13 July 1734/24 July 1734); **DE/R/B**, 226/19A, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (23 February 1735/6 March 1735).

⁵⁷⁷ **SP**, 110/27, s. 55v, Haleb konsolosluk meclisi, (19 December 1734/ 30 December 1734).

⁵⁷⁸ **SP**, 110/29, s. 55, Levant Company Londra'da merkezinden Haleb konsolosluğuna, (21 September 1753).

⁵⁷⁹ **SP**, 110/23, 119v, Belen yaylasından Konsolos'tan, Haleb'e John Taylor'a, (9 August 1705/20 August 1705).

kendileri ile kredi ilişkileri de olan Türkmen Ağası Mustafa Ağa'nın kendisine bir at ve vahŐi bir kedi türü olan bir vaŐak hediye ettiğini haber vermektedir⁵⁸⁰.

Yeni atanan bir konsolos öncelikle Şehrin idarecisi konumundaki vali ve kadı tarafından kabul edilirdi⁵⁸¹. Kadı ve valinin Şehrin üst düzey görevlileri olmaları konsolosların ve tüccarların onlarla ilişkilerin iyi ilişkiler geliŐtirmelerini gerektirmekteydi. Zira muhassıl ve mütesellim gibi tüccarların daha fazla sorun yaşadıkları kimselere karşı kadı veya paŐanın desteğini almak çoğu kez sorunun kısa zamanda ve Haleb içinde çözümlenmesini sağlaması bakımından önemliydi. Öte yandan kadının adli sistemin baŐı olması zaman zaman Osmanlı mahkemesine müracaat etmek durumunda kalan müstemem tüccarlar için kadı ile ilişkilerini iyi tutmaya sevk etmiştir. Zira kadı sadece Osmanlı vatandaşları ile olan hukuki ihtilaflarda başvuru olan bir merci olmaktan başka diğer müstemem milletlerin tüccarları ile yaşanan sorunlar için de başvuru olan ilk merci konumundaydı Göreve başlayan konsoloslar görev süresi boyunca çeşitli zamanlarda Haleb valisi ve kadısını çeşitli sebeplerle ziyaret etmekteydi. Konsolosun etrafından onun güvenliğinden sorumlu yasakçı adı verilen bir yeniçeri birliği bulunur ve bu birlik sürekli vaziyette konsolos ile birlikte olurdu. Bu birliğin konsolos maiyyetinde görevlendirilmesi Şehirde bulunan vali veya muhtemelen kale dizdarının ataması ile gerçekteydi. Resmi protokoller dışında kadılar ile konsolosların en sık karŐılaŐma alanlarını kadı mahkemesine intikal eden davalar oluşturmaktadır. Kendi tüccarlarının ile vatandaşlarının ve himayesi altındaki diğer millet tüccarlarının çıkarlarını koruma durumundaki konsolosların davaki pozisyonu kadı ile ilişkilerinin seyrini belirlemektedir.

Vali ve kadının dışında 18. yüzyıl Osmanlı taşrasında öne çıkan bir diğer önemli sima muhassıllardır. Ayanlar çağının ilk nüvesini teşkil eden ve elde ettikleri zengin malikane birikimi ile ilerde ayan ailelerinin doğuşuna neden olacak

⁵⁸⁰ **SP**, 110/22, s. 81v-82, Haleb'den Galata'ya John Wolleey'e (28 November 1701/9 December 1701).

⁵⁸¹ İzmir'de konsolosluk görevinden kendi isteği ile ayrılan William Sherrard'a gönderilen emirde kendisi yerine John Cooke atanmış olduğu bildirilmekte ve yeni konsolosu İzmir valisi ve kadısı ile tanıştırmaması istenmemekteydi. **SP**, 105/116, Londra'dan İzmir konsolosu William Sherrard'a, (20 June 1716/1 July 1716); **SP**, 105/116, Londra'dan İzmir'e John Cooke'a, (20 June 1716/1 July 1716).

muhassıların asıl görevleri atandıkları bölgelerdeki vergi gelirlerini toplamaktı. Ancak merkezden atanan bazı muhassıların çoğu kez valilerle aynı görevleri ifa ettikleri ve geniş bir alandan sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Bu muhassıların görevleri arasında gelirleri hazineye doğrudan teslim edilen miri mukataaları ve vakıf mukataalarını denetlemek, emniyet asayışı temin etmek bulunmaktaydı.⁵⁸²

Muhassıllar ile İngiliz tüccarların sorun yaşadıkları temel alanların başında vergi meseleleri gelmekteydi. Muhassıllar genelde gelirlerini daha yüksek tutma adına zaman zaman vergi oranlarını kendi lehlerine değiştirerek veya değiştirmeye çalışarak kazanç elde etmeye çalışmaktaydılar. Ancak bu hususda şehrin diğer yöneticileri olan kadı ve valilerin desteğine muhtaçtılar. Kadı ve valilerin desteğini alan muhassılların bu faaliyetleri Haleb'teki İngiliz tüccarlar için sorun nedeni olabilmekteydi. Muhassıllardan en fazla şikayet edilen konuların başında fazla ve haksız vergi talebinde bulunma gelmekteydi. Bu konuda kadının ve hatta valinin de desteğini alan kimi muhassıllar karşısında İngiliz tüccarların meseleyi Haleb şartlarında çözmek konusunda şansları kalmamış oluyordu ve konu İstanbul'a yansımak zorundaydı. Bu ise davaların uzaması anlamına gelmekteydi. 1747 Ağustos ayında İngilizlerin ticaret için ödedikleri kimi vergileri farklı oranda uygulamak isteyen muhassıl bu konuda vali ve kadının desteğini alamadığı için ilk başta bu girişiminde başarısız olmuştu. Ancak bir süre sonra valinin görevden azli sonrasında da kadının da muhassılın tarafına geçmesi üzerine muhassıl fazla vergi talebini yeniden ortaya atmış ve istediği miktarda verginin ödenmemesi üzerine daha önce vergisi ödenmiş ve İskenderun'a gönderilmeye hazır durumdaki İngiliz malların Haleb'ten çıkışına izin vermemiştir. Bu konuda ihtilaf sürerken kadı da vefatı etmiş ve şehirdeki tek yetkili kimse muhassıl haline gelmiştir. İngiliz tüccarları yeni atanan valinin gelişinin en erken 20-25 günü bulacağını hesap etmekteydi. Meseleyi İstanbul'a bildirmekten başka çare kalmamıştı⁵⁸³. Sorun cinsi bildirilmeyen bu malın Haleb'ten ödenmesi gereken vergisinin miktarı ile ilgilidir. İngiliz tüccarların iddiası 10 osmanî ödenmesi yönündeyken muhassıl %3 oranında ödenmesi gerektiğinde

⁵⁸² Bu minvalde Koca Ragıp Paşa'nın Aydın valiliği ve muhassıllığı ile ilgili olarak bkz. Mesut Aydın, "Koca Râgıp Paşa Hayatı ve Dönemi", **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ün. Sos Bil Enst. Tarih ABD. Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2005, s. 203-206.

⁵⁸³ **SP**, 110/29, s. 10-11, Haleb'den, İstanbul'a elçi James Porter'a, (25 August 1747/7 September 1747).

ısrar etmekte idiler. Mesele İstanbul'da elçi ve reisülküttab arasında görüşüldüğünde ise defterdar ve reisülküttab da muhassılın haklı olduğunu ve %3 şeklinde ödenmesi gerektiğini bildirmiştir. İngiliz tercümanlarından birisi vergi miktarının 10 osmanî olduğunu gösteren daha önceki Haleb kadılarından birisi tarafından verilmiş bir tarifeyi gösterdiğinde ise, reisülküttab bu iddianın tarife değişikliğine talebi demek olacağını belirterek, İskenderun ve Haleb gibi önemli ticari merkezler için önerilen tarife değişikliği ücretinin az bir miktar harç ödenmesi ile gerçekleşmeyeceğini belirtmiş ve elçinin bu işlem için önerdiği 1.000 kuruş teklifini de geri çevirmiştir⁵⁸⁴. Meselenin bu şekilde daha da çıkmaza girmesi İskenderun'a gelmiş olan 2 İngiliz geminin boşaltılmasını ve yüklenmesini engelleyeceği için tüccarlar daha büyük zararlar düşürülecektir. İtiraz ettikleri bu durumu kabul etmeleri ise daha sonraki günlerde iddialarını çürüteceği için zor durumda kalmışlardır.

Muhassıllar kadının veya valinin desteğini alamadıklarında genelde müstemem tüccarlara karşı çıkartıkları vergi sorunlarında genelde başarısız olmaktadır. Nisan 1705 tarihinde görev süresi dolmuş olan muhassıl şehirden ayrılmadan önce valiye başvurarak İngiliz tüccarların kendisine 12.000 dolar gibi yüklü bir miktar borçları olduğunu iddia etmiştir. Mesele vali tarafından kadı mahkemesine taşınmış ve mahkemede tüccarlar vali ve kadıya borçlarının olmadığına dair içlerinde kadının da hücceti olan belgeleri sunarak muhassılın iddialarını çürütmüşlerdir⁵⁸⁵.

İngilizlerin bölgedeki Osmanlı yetkilileri ile ilişkileri Osmanlı yöneticilerin ticari açıdan kendilerine yaklaşımları ile doğrudan ilintili görünmektedir. 1757 Ocak ayında önce Haleb valiliğinden alınarak Esad Paşa yerine Şam valisi olarak atanan ve daha Şam'a gitmeden hemen sadrazam olarak İstanbul'a çağrılan Ragıb Paşa⁵⁸⁶

⁵⁸⁴ SP, 110/29, s. 11v-, İstanbul'dan elçi James Porter'dan, Haleb'e (tarihi yırtık Ağustos 1747'den sonrasına ait olmalı).

⁵⁸⁵ SP, 110/23, 99, Haleb konsolosundan, İstanbul'a elçi Robert Sutton'a, (25 April 1705/8 May 1747).

⁵⁸⁶ O sırada Şam valisi olan Esad Paşa'nın Haleb Valisi oluşunu için bk. **Şem'dani-zade'de Ocak 1757 tarihini verir, Şem'dani-zade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'i't-Tevarih**, (haz. M. Münir Aktepe) c. II-A, İstanbul 1978, s. 13. Nitekim ilk haberler Şam Valisi Esad Paşa ile Haleb Valisi Ragıb Paşa yer değiştirerek birbirlerinin yerlerine atandıkları yönünde olup 10 Ocak 1757 tarihinde Haleb'e ulaşmıştır. Ancak çok kısa bir süre sonra yılında Ragıb Paşa'nın sadrazam olarak İstanbul'a atandığı haberi gelmiş ve kendisi İstanbul'a çağrılmıştır. Norman Itzkowitz, Fransız

Haleb'teki İngiliz tüccarlar arasında olumlu intibalar bırakmıştır. Londra'daki tüccar Edward ve Arthur Radcliffe kardeşlere acente olarak hizmet veren Colville Bridger, Londra'ya yazdığı 24 Ocak 1757 tarihli mektubunda isim belirtmeden Haleb valisinin sadrazam olarak atandığı için İstanbul'a gittiğini, yerine ise Şam valisinin Haleb valisi olarak atandığını önceki Haleb valisinin bölgenin ticaretine hayrı dokunan bir insan olduğunu yeni gelen valinin de aynı şekilde davranmasını beklediğini ifade etmektedir⁵⁸⁷. Ragıb Paşa o tarihlerde Haleb'te bulunan İskoç doktor Russell kardeşler tarafından cesetler üzerinde otopsi yapmaya izin verecek kadar açık fikirli olarak nitelendirilmiştir⁵⁸⁸. O tarihte Fransız konsoloslu olarak Haleb'te bulunan M. Le Grand da Şam'a atanma haberi üzerine ertesi gün Paşa'yı konağında ziyaret etmiş ve kendisi gibi bir valinin ayrılışına üzüldüğünü belirtmiştir⁵⁸⁹.

Muhassılların kimi zaman da valiye karşı bir denge ve karşı bir dayanak noktası olarak İngiliz tüccarların desteğine başvurduğu bir makam olduğu anlaşılmaktadır. 1742 yılında dönemin Haleb valisi olan Yakup Paşa Haleb'te İngilizlerin depolarındaki depocuları asılsız bir suçlama ile depolardan alarak hapse attığı gibi depoları da kapattırıştır. Aynı akşam yolda Ewerd isimli bir başka İngiliz ve kahyası yine Yakup Paşa'nın hakaretine uğramışlardır. Depolarına giremeyen ve depocuları hapse atılan, tüccarları Paşa'nın adamları tarafından aşağılanan İngiliz tüccarlar konsolos vasıtasıyla Paşa ile görüşmüşler maruz kaldıkları kötü muamele ve hakaretlerin ahidnameye aykırı olduğunu belirtmişlerse de Yakup Paşa kendileri ile görüşmeyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine muhtemelen oluşan tepkiler, ticaretin durması ve vergi gelirlerinin de aksamasına neden olan bu durum karşısında İngiliz tüccarlar muhassıldan yardım istemişler ve depoların anahtarının en azından muhassıla teslim edilmesini istemişlerse de başarılı

konsolos raporlarına dayanarak sadrazam olarak atanış tarihini 16 Ocak olarak verir, bkz. Norman Itzkowitz, "Mehmed Raghıb Pasha the Making of an Ottoman Grand Vezir", **Princeton University Basılmamış Doktora Tezi**, Princeton 1959, s. 135-138. Ragıb Paşa'nın sadrazamlığa getiriliş tarihi olarak Şem'dani-zade'de Ocak 1757 tarihini verir, **Mür'i't-Tevarih**, c. II-A, s. 11. İngiliz tüccar Colville Bridger de Londra'ya yazdığı 24 Ocak 1757 tarihli mektubunda isim belirtmeden Haleb Valisinin Şam vilayetine, Şam valisinin de Haleb'e atandığını belirtir. Bkz. Colville Bridger'dan Edward ve Arthur Radcliffe'e, **DE/R/B**, 239/16, (24 January 1757).

⁵⁸⁷ **DE/R/B**, 239/16, Colville Bridger'dan Edward ve Arthur Radcliffe'e, (24 January 1757).

⁵⁸⁸ Alexander Russell, Patrick Russell, **A Natural History of Aleppo**, c. II, London 1794, s. 131.

⁵⁸⁹ Itzkowitz, "Mehmed Raghıb Pasha", s. 136.

olamamıştır. Ancak gerek kadıdan ve gerekse muhassıldan durumu kendi veçhelerinden ifade eden ve haklılıklarını bildiren birer mektubun veziriazama gönderilmesini başarmışlardır⁵⁹⁰.

⁵⁹⁰ **SP**, 110/27, s. 141v-142v, Haleb konsolosluk meclisi tutunağı, (31 December 1741/11 January 1748); **SP**, 110/27, s. 142v-143, Haleb konsolosluk meclisinden, İstanbul'a elçi Everard Fawken'er'e, (8 January 1742/19 January 1742).

İKİNCİ BÖLÜM

18. YÜZYILDA HALEB’TE İNGİLİZ KONSOLOSUK TEŞKİLATI

2.1. Haleb’te İngiliz Konsolosluk Teşkilatı

Diplomatik temsilciliğin esas aktörleri olan elçi ve konsolosluk uygulamasının Akdeniz’deki tarihi 12. yüzyıla uzanmaktadır. Akdeniz dünyasında ilk konsolosluğun Mısır’ın İskenderiye kentinde 12. yüzyıl başlarında Venedik devleti adına hizmet veren konsolosluk olduğu kabul edilmektedir¹. Bu Venedik konsolosluğu 18. yüzyıldakine benzer şekilde kendi vatandaşlarının ticari ve diplomatik temsilcisiydi. Ticari aracılık ve temsilcilik, noterlik, tercümanlık gibi hizmetler haçlı seferleri sonrasında bölgeyi yakından tanıyan İtalyanların Avrupalı devletlere verdikleri bu tür hizmetler sayesinde daha da artmıştır². Şüphesiz bunda İslam hukukunun ecnebler hakkındaki eman uygulamasının da etkisi ve katkısı büyüktür³.

Osmanlı devletindeki İngiliz ticari yapılanmasının temelini elçi ve konsolosluk teşkilatı ile Levant Company oluşturmaktadır. İki devlet arasındaki ilişkiler ticarete dayalı olarak başlatıldığında Levant Company tarafından Harborne’un aynı zamanda diplomatik bir görevli olarak büyükelçi sıfatı ile kraliçe

¹ Ali İbrahim Savaş, “Konsolos”, **DİA**, c. XXVI, İstanbul 2002, s. 178-180.

² Cengiz Kallek, “Ticaret”, **DİA**, c. XLI, İstanbul 2012, s. 140.

³ Ahmet Özel, “Müste’men”, **DİA**, c. XXXII, İstanbul 2006, s. 141.

tarafından atanması Kraliçe'ye teklif edilmişti. Böylece şirketin temsilcisinin aynı zamanda diplomatik yetkilere ve dokunulmahlıklara haiz olarak gerek Osmanlı nezdinde ve gerekse İstanbul'da bulunan diğer devletlerin diplomatik misyonu ile müsavi bir konumda olmasını hedeflemişti⁴. Bu durum özellikle İspanya gibi ortak bir düşman devlete karşı bir irtifak sağlayacağı düşüncesi ile kraliçe tarafından da olumlu bulunmakla birlikte, Kraliçe elçi ve konsolosların maaş ve diğer masraflarının Levant Company tarafından karşılanması gerektiği hususundaki ısrarcı olmuştu⁵. Bu çerçevede diplomatik temsilcilik ve Levant Company'nin görevlileri iç içe geçmiş kompleks bir yapıda görev yapmaktaydılar. Elçi ve konsoloslar diplomatik anlamda Osmanlı idaresi karşısında İngiliz monarşisinin temsilcisi konumundadırlar, ancak konsolosların atanmasını Levant Company'nin teklifi ile olmakta ve maaşları da yine şirket tarafından ödenmektedir. Bu nedenle İngiliz elçileri ve konsolosları ticaretle ilgili konularla ve Levant Company'nin acenteleri ile yakından ilgilenmekte ve Londra'ya yazdıkları siyasi raporlara benzer şekilde ayrıntılı olarak Levant Company merkezine de ticari konularda ayrıntılı ticari raporlar yazmaktaydılar.

Harborne'un 26 Mart 1583'te İstanbul'a varışı ve çok kısa bir süre içinde 3 Mayıs 1583'te padişahın huzuruna kabulü ile görevine başlamasından sonra hızlı bir şekilde önemli ticari merkezlere konsolos atamalarında bulunduğu görülmektedir. Harborn aynı yıl içinde Harvey Millers'i Kahire, İskenderiye ve civarındaki bölgelerden, Richard Foster'ı da Trabluşam merkezli olmak üzere Suriye ve Filistin bölgesi konsolosluğunu görevlendirmiştir⁶. 1583-1586 yılları arasında ise Haleb'te konsolos vekilleri görev yapmıştır. 1586 yılında ise konsolosluk merkezi Haleb'e

⁴ Şirketin bu durumun farkına vararak böyle bir uygulamada ısrar ettiği tahmin edilebilir. Zira Harborn'un 1583 yılında üçüncü kez İstanbul'a gidişinde Venedik balyosu ve Fransız elçisi tarafından "tacirlerin memuru" şeklinde küçük düşürülmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak gerek kraliçeden aldığı tavsiye mektubu ve resmi görevlendirmesi ve gerekse Osmanlı payitahtının İspanya'ya karşı bir müttefik olabileceği düşüncesi çerçevesinde İngiltere'ye karşı yaklaşımı nedeniyle bu küçük düşürme girişimi pek başarılı olmamıştır. Bkz. Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 33-35.

⁵ Kraliçenin bu ısrarı sonunda şirket maaşları yanında özellikle elçilerin Sultan'a ve diğer devlet görevlilerine sunmak durumunda kalacakları oldukça pahalı hediyeleri de karşılamak durumunda kalmıştır. Bkz. Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 32-33.

⁶ Wood, İngiltere'den John Newbery ile birlikte gelen John Baret'i William Baret ile karıştırarak 1583'ten itibaren ölüm tarihi olan 1586 tarihine kadar Haleb'de konsolos olarak görev yaptığını belirtmektedir. Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 37.

taşınmış ve ilk Haleb konsolosu olarak James Towerson atanmıştır⁷. Trablusşam'daki faaliyetlerinden sonra Haleb'in bölgesel ve uluslararası ticari merkez olma konumu İngilizlerin burayı merkez olarak seçmelerini sağlamış olmalıdır. Levant'taki ilk İngilizlerin temel ticari amaçları bu limanlar üzerinden gerçekleşen ve Ortaçağ'da Venedik'in oldukça faydalandığı kervan yolu ticaretini kendi lehlerine olarak yeniden canlandırmaktı. Ümit Burnu yolu artık açık olmakla birlikte, Hürmüz'ü elinde tutan Portekizlilerin ve Cebelitarık'a hakim olan İspanyolların baskısı nedeniyle İngilizlerin 16. yüzyıl sonunda hala bu iki güçlü rakip ile uğraşmak zorunda kaldıkları açıktır. Portekiz baskısı kısa zamanda kırılmakla birlikte Cebelitarık'ta İngilizlerin kesin hakimiyet kurmaları ve bu geçiş noktasını güvence altına almaları iki yüzyıl daha sürecek ve ancak 18. yüzyıl başında mümkün olabilecektir. Edward Staper'in bu düşüncesinin bir başka İngiliz John Newbery'nin uygulamaya koymak istediği görülmektedir. Daha önce iki defa Trablusşam'a gelmiş olan Arap dili uzmanı Newbery'nin beraberindeki tüccarlar Ralph Fitch, William Leedes ve James Story ile 1579'da ki Hürmüz'e kadar olan uzun ve tehlikeli yolculuk sonunda Hürmüz'de imparator Akbar'a Kraliçe Elizabeth'in mektubunu sunmuşlardır⁸.

2.1.1. Haleb Konsolosu

Haleb konsolosluğu Levant Company'nin İstanbul ve Kahire'den sonra açtığı ilk konsolosluk merkezlerinden birisidir. 1583 yılında Trablusşam konsolosluğu ile birlikte açılan ve o sırada statü olarak konsolos vekilliği (vice consul) Haleb'e William Barrett ilk İngiliz konsolos vekili olarak atanmıştır. Kısa bir süre sonra Trablusşam konsolosluğu vekilliğe dönüştürülerek Haleb'e bölgenin ana konsolosluk merkezi olarak belirlenmiştir. Bu tarihten sonra düzenli olarak Haleb şehrinde konsolos bulundurulduğu görülmektedir. Zira Haleb'in özellikle ipek ticaretindeki yeri ve İran ticareti ile bağlantısı İngiliz tüccarlar için vazgeçilmez durumdaydı. Elçinin atanmasında olduğu gibi İngiliz konsolosları da buldukları şehirlere İngiliz

⁷ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 321.

⁸ H. G. Rawlinson, **British Beginings in Western India 1579-1657 British Factory of Surat, An Account of the Early Days of the British Factory of Surat**, The Clarendon Press, Oxford 1920, 27-28.

milletinin ticari temsilcisi olarak kraliyet nezdinde ticari imtiyaza sahip Levant Company tarafından atanmaktaydılar. Ancak konsolos atamaları elçilerde olduğu gibi kralın onayına sunulmadan doğrudan Levant Company tarafından gerçekleştirildi. Atamalarda çoğu kez o şehirde bulunan İngiliz acentelerinin ve İstanbul'daki elçinin gösterdiği adayın kabul edildiği görülmektedir⁹. Bazı istisnai durumlarda konsolosluk görevi için talip olanlar da bu görev tevdi edilebilmekteydi. 31 Mart 1716 tarihinde İzmir konsolosu William Sherrard'ın görevden ayrılması isteğini Londra'ya bildirmesinden sonra 4 Nisan 1716 tarihinde John Cooke konsolosluk görevini devralmak istediğini bildirmiş ve Londra Levant Company meclisinin 1 Temmuz 1716 tarihli mektubu ile John Cooke'un bu talebi kabul edilerek kendisi İzmir konsolosu olarak atanmıştır¹⁰. Levant Company tarafından konsolos atanmasından sonra yeni konsolosun görev yerine gelişine ve göreve başlamasına kadar İstanbul'dan adına düzenlenmiş beratın alınması gerekmektedir. Bu beratın düzenlenmesi için İngiliz elçisi bir arzuhal ile dîvân-ı hümyûna başvurup atama beratını talep ederdi. 19. yüzyıla kadar Osmanlı topraklarındaki İngiliz konsolosların asıl misyonu, iki devlet arasındaki düşük yoğunluklu siyasi meselelerin de etkisi ile diplomatik olmaktan öte ahidname kuralları çerçevesinde ticari hayatın düzenleyicisi ve ticari çıkarların savunucusu şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sebeple atanan konsolosların çoğunluğu elçileri gibi birer diplomat olmaktan öte tüccar kökenli kimselerdir ve görev yerlerindeki İngiliz ticaretinin çıkarlarından ve düzeninden sorumlu olmuşlardır. Nitekim Osmanlı ve İngiliz arşiv kayıtlara yansıyan dava örneklerinin çoğunluğu da ticari meselelere dair konuları içermektedir. Konsolosların daha çok ticari konularla ilgili oluşları Osmanlı belgelerine de aynı şekilde yansımıştır “... *med'ine-i Hâleb ve ona tâbi' iskelelere gelüp giden İngilterelü ve ânâ tâbi' olan tüccâr tâifesinin umûr ve hususların ru'yet için berât-ı âl-i şânımla İngiltere konsolosu olan...*”¹¹. İstanbul'daki İngiliz elçileri ise yeğane diplomatik temsilci olmakla birlikte diplomatik tavırları diplomasinin oldukça değişim geçireceği 19. yüzyıl şartlarına nazaran farklı bir mahiyet arz eder.

⁹ Christine Laidlaw, **The British in the Levant, Trade and Perception in the Ottoman Empire**, I. B. Taurus Publishers, London 2010, s. 32.

¹⁰ **SP**, 105/116, Londra'dan İzmir'de John Cooke'a, (20 June 1716/1 July 1716)

¹¹ Bu minvaldeki birçok örnekten birisi olmak üzere bkz. **A. DVN. DVE**, 35/1, 92/261, (11 L. 1164/2 Eylül 1751).

18. yüzyıl İngiliz elçileri İngiliz ticaretinin Osmanlı imparatorluğu sınırlarındaki çıkarlarını savunmak dışında, diplomatik anlamda en fazla faal oldukları konular Avrupa devletleri ile Osmanlılar arasındaki siyasi krizlerde arabuluculuk görevi üstlenmeleri ve diğer Avrupa devletleri ile Osmanlı payitahtındaki siyasi mücadeleleridir¹². Elçilerin bu diplomatik misyon ve pozisyonları Osmanlı devletinin yüzyıllardır Avrupa’da sürdürdüğü ve 1699’dan sonra kendi üstünlüğüne dayanan tek taraflı diplomasını yavaş yavaş bırakmak durumunda kaldığı ve ardından Avrupa denge siyasetinde kendine bir yer edinmek zorunda kaldığı 19. yüzyılın hemen başında patlak veren Mısır meselesi ve ardından 1807 yılında Osmanlı-Rus harbi sırasında İngiliz donanmasına ait gemilerin İstanbul’a kadar gelişlerine kadar devam etmiştir¹³. 1804’te elçilerin tamamen diplomatik işlerle ilgilenmeye başlaması ve ticari işlerin takipçisi olarak Isaac Morier’in başkonsolos atanması ile elçi ve baş konsolosların görev tanımlarında kesin bir iş bölümü oluşmuştur¹⁴. Bu ayırım ile elçilerin maaşları da kraliyet tarafından ödenmeye başlanmış¹⁵ ve 1825’de Levant Company’nin lağv edilmesi ile elçiler ve konsoloslar doğrudan İngiliz hükümete bağlanmışlardır. Levant Company ticari tekelinin ve imtiyazının sona erişinden kısa bir süre önce, bölgeden ve Osmanlı-İngiliz devletleri arasındaki diplomatik ilişkilerin değişen dengeleri sonucu değişecek ve konsolosların diplomatik anlamda da daha etkin hale gelmesine yol açacaktır.

2.1.2. Konsolosun Görevleri

Haleb konsolosunun görev alanı tüm Suriye bölgesini ve Kıbrıs adasını kapsamaktaydı ve resmi olarak yazışmalarda “*Consul for his Britannick Majesty and the State General in Syria, Palestine etc.*” şeklinde ifade edilmekteydi.

¹² Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 17-18. İngiliz elçilerinin payitahttaki Avrupa hadisesine dair arabuluculuk ve diplomatik faaliyetleri hakkında bkz. Fatih Gürcan, “John Murray’ın İstanbul Büyükelçiliği (1765-1775)”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2014.

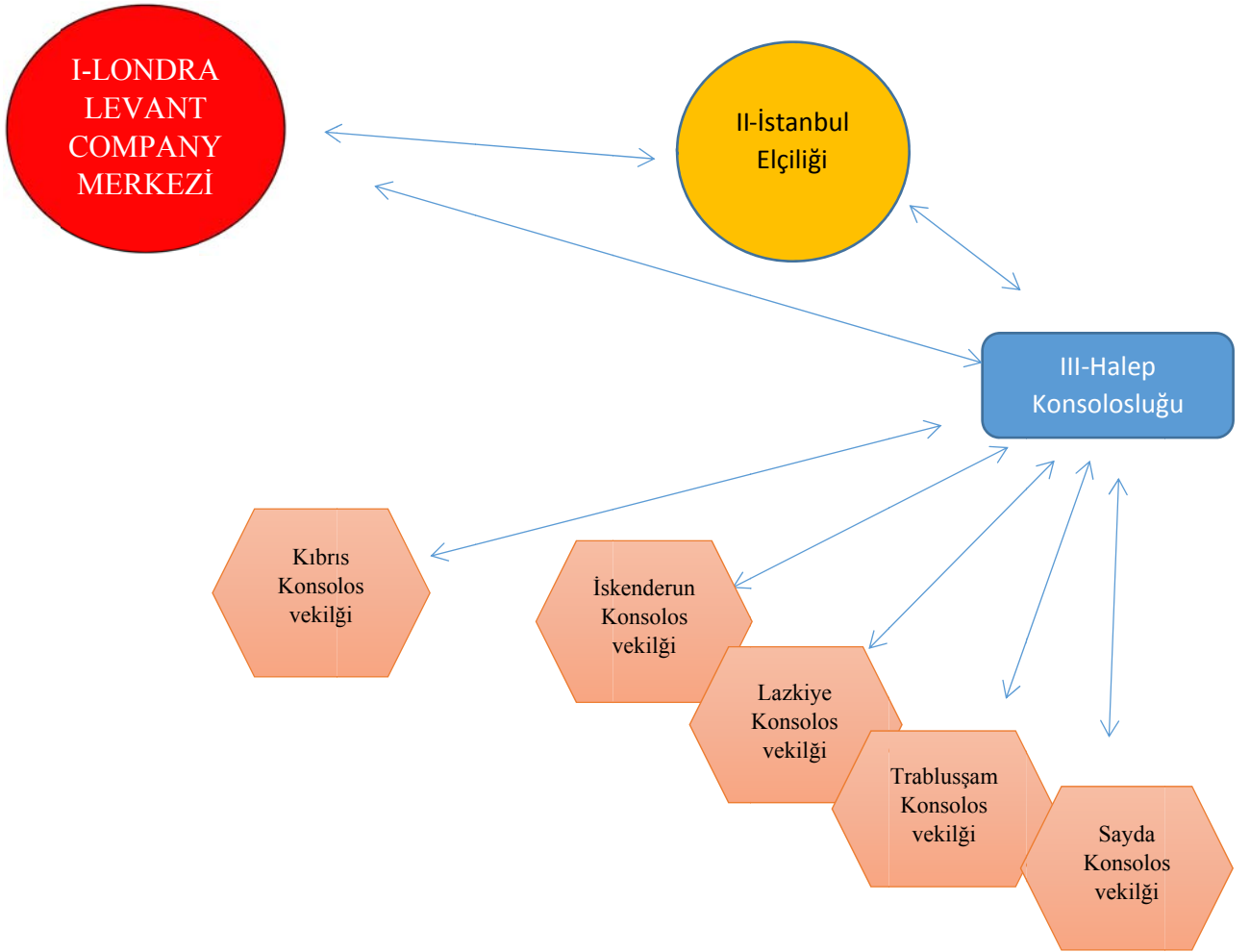
¹³ 20 Şubat 1807’de İngiliz donanmasının Sarayburunu’na kadar gelişi hakkında bkz. Fatih Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi”, **Nizam-ı Kadim’den Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Donemi**, (edt. Seyfi Kenan), İSAM yay., İstanbul 2010, s. 391-493.

¹⁴ Isaac Morier’in atanması öncesi ve sonrası tartışmalar için bkz. Ina S. Russell, “The Later History of the Levant Company 1753-1825”, **The Victoria University of Manchester, Basılmamış Doktora Tezi**, 1935, s. 369-371.

¹⁵ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 238-239.

Konsolosluk bu kapsamda başta İskenderun olmak üzere Lazkiye, Trablusşam, Sayda, Beyrut, Akka, ve Larnaka'daki konsolos vekilleri (vice-consul) ve liman temsilcileri (factor marine) Haleb konsolosuna bağlı olarak çalışmaktaydılar¹⁶. Kıbrıs adasındaki konsolosluk merkezi olan Larnaka limanındaki İngiliz konsolosluğunun 1722 yılından itibaren bağımsız bir konsolosluk merkezi haline gelerek Haleb'ten ayrılmıştı¹⁷.

Şekil 1. Levant Company Londra-İstanbul-Haleb idari oragnizasyon şeması

¹⁶ Bazı kayıtlarda Haleb konsolosu Suriye ve Filistin konsolosu olarak da anılmaktaydı. 31 Ekim 1718 tarihinde Haleb'de, acenteler Thomas Whatley ve Kenelm Fawkener tarafından Haleb Konsolosu John Purnell'e verilen dilekçenin sonunda Haleb konsolos Purnell "*Consul for his Britannick Majesty and the State General in Syria, Palestine etc.*" şeklinde ifade edilmekteydi. Bkz. SP, 110/60, s. 6-8, (20 October 1718/31 October 1718). İskenderun'dan başka Akka, Sayda, Beyrut ve diğer limanları kapsayan ikinci konsolos vekilliği ve liman temsilciliğine atanan George Wakeman ile Haleb Konsolosu Nevil Coxe arasında 26 Ekim 1733'de karşılıklı imzalanan anlaşma metni Konsolos vekilinin görev sahası "Akka, Sayda, Beyrut ve diğer limanlar" şeklinde belirtilmişti. Bkz. SP, 110/74, belge 57, (26 October 1733/6 November 1733).

¹⁷ Wood, *Levant Company*, s. 123.

Konsolosluğa yeni atanan her konsolos sabık konsolos veya vekil konsolostan konsolosluk görevini, hesapları ve tüm yazışmaları devralarak göreve başlardı. Görevden ayrılırken de yine kendinden sonra gelen kimseye konsolosluğun işleyişi ile hesapları ve yazışmalarını devretmek zorundaydı. Ölen konsolosun yerine ise konsolosluk meclisi kendi içinde bir vekil seçerek durumu İstanbul'a bildirir ve vekil İstanbul tarafından kabul edilirse bu vekalet yeni konsolos gelinceye kadar sürerdi¹⁸.

Konsoloslar göreve başladıkları andan itibaren ticari faaliyetlerden men edilmişlerdi. Ancak asıl konsolosun ölümü veya acilen ayrılması gibi durumlarda yerine Haleb'teki konsolosluk meclisi tarafından atanan geçici konsoloslar ticari faaliyetlerden men edilmemişlerdir. Nitekim bunlar zaten orada esasen ticaret ile meşgul olan acentelerdir.

Diplomatik ve hukuki olarak konsolos, sorumluluğu altındaki bölgedeki tüm İngilizlerin temsilcisi ve vekili konumunda olup İngilizlerin her türlü sorunları ile ilgilenmek ve çıkarlarını korumak başlıca göreviydi. Konsolos yetkilerini başkanlık ettiği konsolosluk meclisi üzerinden kullanmakta ve karar alma mekanizmasını da yine bu meclis kararları ile yürütmekteydi. Alınan her türlü karar bu meclis tutanaklarına kaydedilmekte ve gerekli yazışmalarda ve emirler de yine bu meclis kararlarına istinaden yapılmaktaydı. Konsolosun esas görevi sorumluluk sahasındaki İngiliz tüccarların ve vatandaşlarının ticari ve şahsi çıkarlarını savunmak, konsolosluğun çalışma düzenini sağlamak, Levant Company'nin emirlerini uygulamak, ticareti şirketin uygulamaları doğrultusunda yürütmektir¹⁹. Öte yandan konsolosun acenteler ve konsolosluk memurları üzerindeki otoritesi konsolosluk içindeki düzeni sağlamasını doğrudan etkilemekteydi. Regulated Company olarak Levant Company'nin yapısı her bir tüccarın ve ona bağlı acentelerin bağımsız iş yapması şeklinde düzenlendiği için bu bağımsızlık özellikle Levant'taki hırslı ve

¹⁸ 14 Ekim 1739'da Haleb konsolosu Nevil Coxe'un Belen'de ölümü üzerine Haleb konsolosluk meclisi acente George Wakeman'ı konsolos vekili (pro consul) olarak atamıştır. **SP, 110/27**, s. 115, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı tutanağı, (15 October 1739/26 October 1739); **SP, 110/27**, s. 115-115v, Haleb konsolosluk meclisinden, Levant Company idaresine, (17 October 1739/28 October 1739); **SP, 110/27**, s. 114v, Haleb konsolosluk meclisinden İstanbul'a Elçi Everard Fawkener'e, (17 October 1739/28 October 1739); **SP, 110/27**, s. 117-117v, Haleb konsolosluk meclisinden İstanbul'a elçi Everard Fawkener'e, (24 October 1739/4 November 1739).

¹⁹ Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 32.

genç acenteler tarafından kimi zaman şirket kurallarını çiğneme noktasına kadar taşınabilmekteydi²⁰.

Ayrıca ticari konularda Osmanlı tüccarları ve diğer tüccarlarla olan ihtilaflarında konsolos İngiliz tüccarların vekili ve savunucu konumunda haklarını gözetmek üzere devreye girerdi. Konsolosluğun bir diğer görev alanı kendi vatandaşları arasındaki hukuki ihtilafları gideren bir yargı mercii niteliği olarak çalışmasıdır. Haleb'te yaşayan İngilizler arasındaki davalar ve ihtilaflar bir hakim ve noter vasfı da taşıyan konsolos tarafından görülmekte ve kayda geçirilmekteydi. Ayrıca ölen kişilerin terekesi yine konsolos tarafından acente ve memurlardan oluşturulan bir komisyon tarafından incelenip kayda geçirilerek İngiltere'ye gönderilmesi mümkün olanlar gönderilir mümkün olmayanlar ise ticari malları satılarak sırasıyla borçlarına karşılık ödenir ve kalanı da ailesine intikal ettirilirdi²¹. Konsoloslar aynı şekilde iflas eden tüccarların mallarının koruma altına alınması, iflasları durumunda borçlarının ödenmesinin düzenlenmesi ve alacaklılar ile ve Osmanlı yetkilileri ile bu meselelerin halli konusunda yetkiliydiler.

Haleb konsoloslarının geniş bir bölgeyi kapsayan sorumluluk alanları imparatorluğun diğer bölgelerindeki konsoslara nazaran daha fazla yükümlülük getirmekteydi. İzmir ve Kahire gibi bölgelerdeki konsoloslar Haleb'e göre daha küçük bir alandan sorumluydular. Bağlı diğer limanlara atanan konsolos vekilleri de Haleb konsolosunun ve konsolosluk meclisinin önerisi ile Levant Company tarafından atanmaktaydı. Ancak bu konsolos vekillikleri doğrudan Haleb konsolosuna bağlı çalışmaktaydılar ve bu sebeple de konsolos sürekli olarak bu limanlarla olan işleri takip etmek zorundaydı.

Konsolosların bir diğer sorumluluğu ise gerektiğinde İngilizler dışında Haleb'te konsolosu olmayan Hollanda²² ve Venedik²³ gibi diğer devletlerin tüccarları

²⁰ Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 42.

²¹ Bir tereke örneği olarak 16 Ağustos 1723 tarihinde Haleb'de vefat eden tüccar Richard Edwards'ın terekesinin listesi için bkz.: **SP**, 110/60, s. 140-143, (20 August 1723/31 August 1723).

²² 1704 yılında İskenderun ve Haleb'e gelen Hollanda tüccarlarının İngiliz himayesi altında oldukları anlaşılmaktadır. Fransa'nın kanunsuz yere Hollanda ve İngiliz gemilerinden vergi almaya kalkışmasına karşılık yaşanan tartışmalarda Hollanda tüccarlarının İngiliz himayesinde oldukları

himaye idi. Konsolosluk vergisini ödedikleri müddetçe bu devletlerin tüccarları da İngiliz konsolosunun himayesi altında girmekte ve Osmanlı makamları ile olan ihtilaflarında kendilerinin haklarını İngiliz konsolosları savunmaktaydı.

Haleb konsolosu diplomatik hiyerarşide ve protokolde İstanbul'daki İngiliz elçisine bağlı olmakla birlikte uygulamada bu bağlılık sadece İstanbul'da elçi tarafından çözüme kavuşturulabilinecek konularından ibaretti. Doğrudan Londra ile görüşülmeyi gerektiren sorunlar ise konsoloslar tarafından Levant Company Londra merkez idaresi doğrudan görüşerek çözüme kavuşturmaktalardı. Konsolos Londra ile görüşülmesi gereken meseleleri Haleb konsolosluk meclisinin kararı şeklinde doğrudan doğruya Londra'nın onayına sunmakta ve İstanbul'da bulunan elçiye çoğu kez sadece bilgi vermekle yetinmekteydi. Bu durum aslında özellikle Haleb için elçiler tarafından da kabul gören bir uygulama olup Haleb'ten konsolostan gelen bilgi amaçlı yazışmalara ya cevap vermemekte veyahut uygun bir dille sorumluluk alanı dışında olduğunu ifade etmekteydi. Zira ulaşım imkanları ve mesafenin uzaklığı her konuda mutlak iletişimi imkansız hale getirmekteydi. Bu nedenle elçi ancak kendisinin de müdahil olmasını gerektiren belli konularda müdahil olmakta, diğer konularda sadece bilgi edinmekle yetinmekteydi. Konsolosların Londra ile doğrudan temaslarını gösteren birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin İskenderun liman temsilcisi John Purnell'in 1736 Mayıs'ında görevden alınması hususu konsolos tarafından Elçi Everard Fawkener'e bildirilmesi üzerine elçi Temmuz 1737'de konsolosun ve Levant Company merkezinin meseleye doğrudan müdahil olması nedeniyle elçilik makamının meseleye müdahalesini gerektirecek bir durum olmadığını belirterek sadece John Purnell'in kendisini savunma haklarının korunması için gerekli önlemlerin alınmasını tavsiye etmekle yetinmiştir²⁴.

Konsoloslara da tıpkı elçiler ve diğer resmi görevliler gibi Levant Company tarafından maaş ödenmekteydi²⁵. Görevleri icabı ticaretten men edilmiş olmaları

anlaşılmaktadır. **SP**, 110/23, 77v, Haleb'den Galata'ya elçi Robert Sutton'a, (29 November 1704/10 December 1704).

²³ Venediklilerin İngiliz konsolos vekilinin himayesi altında oldukları hakkında bkz. **SP**, 110/29, s. 63, Haleb konsolosluk meclisinden İskenderun'da Konsolos vekili Daniel Gallon'a, (24 June 1754).

²⁴ **SP**, 110/27, s. 89-90v, Babadağ'dan Elçi Everard Fawkener'den Haleb konsolosluğuna, (9 July 1737/20 July 1737).

²⁵ 18. yüzyılda görev yapan elçilerin maaşları için bkz. Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 36.

nedeniyle bu maaş konsolosların tek geçim kaynağıydı. 1592-1596 yılları arasında konsolosluk yapmış olan Michale Locke'nin maaşı 200 dolardı²⁶. Hemen ardından göreve gelen Richard Colthurst'un ise sabit maaşı olmayıp tahsil edilen konsolosluk vergisinin %50'si gerek maaş ve gerekse konsolosluğun diğer ihtiyaçları için harcamaktadı²⁷. 1649 yılındaki düzenleme sonrasında 18. yüzyıl sonuna kadar İzmir ve Halep gibi önde gelen şehirlerdeki konsolosların maaşları yıllık 2000 dolardı. Buna yıllık 1000 dolar ek yapılabilmekteydi. Ancak değişen ekonomik şartlar karşısında bu miktarların yeterli gelmemesi ile 18. yüzyıl sonunda maaşları yıllık 4500 dolara çıkartılmıştır²⁸. Konsoloslar da elçiler gibi buldukları şehirlerdeki yerel idarecilere zaman zaman farklı vesilelerle çeşitli hediyeler sunmak ve protokol kuralları çerçevesinde davranmak gerekliliğinden kaynaklanan bazı diplomatik masraflara katlanmak durumundaydılar ve bu masraflar da ayrıca Levant Company tarafından karşılanmaktaydı. Konsoloslar ticaretten men edilmekle birlikte farklı yollar üzerinden ticari faaliyette buldukları veya kredi ilişkileri çerçevesinde kazanç sağlamaya çalıştıkları da bilinen bir durumdur. 18. yüzyılın ilk yarısına dair genel olarak elçi ve konsolosların maaşlarından şikayet ettiklerine rastlanmamaktadır. Ancak İngiliz ticaretinin gerileme gösterdiği 18. yüzyılın ikinci yarısında elçilerin konaklarının ve maiyetlerindeki kimselerin giderleri ile yine Levant Company tarafından sağlanan diplomatik hediyelerin ve avania ödemeleri gibi giderlerini karşılamakta güçlük çektikleri yönünde şikayet etmekte ve maaşları ile elçilik bütçesinin arttırılmasını talep etmekteydiler. Bu talepler gerileyen ticaret nedeniyle gelirleri de düşen Levant Company tarafından her zaman olumlu olarak cevaplanamamış ve hatta şirket bu giderlerin azaltılması yönünde tavsiyelerde bulunmuş ve ticarete uygulanan konsolosluk vergisinin oranını bir aralık %10 seviyesine kadar çıkartmak durumunda kalmıştır²⁹.

²⁶ P. R. Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo 1598-1602", **University of London Basılmamış Master Tezi**, London 1953, s. 99.

²⁷ Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo 1598-1602", s. 99.

²⁸ Laidlaw, *The British in the Levant*, s. 40.

²⁹ Ina S. Russell, "The Later History of the Levant Company 1753-1825", **The Victoria University of Manchester, Basılmamış Doktora tezi**, 1935, s. 343-344.

Tablo 1. İngiltere'nin Haleb Konsolosları (1580-1825)

Tarih	Adı	Durumu
1580-1585 ³⁰	William Barrett	Konsolos Vekili
1586 ³¹	James Towerson	Konsolos
1586 ³²	John Eldred	Konsolos
1592-1596	Michale Locke	Konsolos
1596 ³³	George Dorrington	Konsolos vekili
Temmuz 1596 ³⁴	Thomas Sandy	Konsolos (Haleb'e ulaşamdan yolda ölmüştür).
1596-97 ³⁵	Ralph Fitch	Konsolos
June 1597-1601'de görevde ³⁶	Richard Colthurst	Konsolos
1606	James Hawarde	Konsolos yard.
1606-1610	Paul Pindar	Konsolos
1610 ³⁷ -1616 ³⁸	Bartholomew Haggat	Konsolos
1616-1621 ³⁹	Libby Chapman	Konsolos
1621-1627	Edward Kirkham	Konsolos
1627-1630	Thomas Potton	Konsolos
1630-1638	John Wanndesford	Konsolos
1638-1649	Edward Bernard	Konsolos
1649-1659	Henry Riley	Konsolos
1659-1672	Benjamin Lannoy	Konsolos
1672-1686	Gamaliel Nightingale	Konsolos
1686-1689	Thomas Metcalfe	Konsolos
1689-1701	Henry Hasting	Konsolos
1701-1706	George Brandon	Konsolos
1706-1715	William Pilkington	Konsolos
1716-1726	John Purnell	Konsolos
1727-1740	Nevil Coke	Konsolos
1740-45	Nathaniel Micklethwait	Konsolos
1745-51	Arthur Pollard	Konsolos
1751-1758	Alexander Drummond	Konsolos
1758	Francis Browne	Konsolos

³⁰ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 321.

³¹ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 321.

³² Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 321.

³³ Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo 1598-1602", s. 58.

³⁴ Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo 1598-1602", s. 93.

³⁵ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 321.

³⁶ Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo 1598-1602", s. 93-95.

³⁷ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 321.

³⁸ Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo 1598-1602", s. 95.

³⁹ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 321.

1759-1766	William Kinloch	Konsolos
1766-1768	Henry Preston	Konsolos vekili
1768-70	William Clarke	Konsolos
1770-1772	Charles Smith	Konsolos vekili
1772-1783	John Abbott	Konsolos
1783-1784	David Hays	Konsolos vekili
1784-1786	Charles Smith	Konsolos vekili
1786-1791	Michael de Vezin	Konsolos vekili
1791-1803	Konsolosluk kapalı	---
1803-1825	John Baker	Konsolos

2.1.3. Haleb Konsolosluk Meclisi

16. yüzyılın sonlarından itibaren tüm İngiliz konsolosluk merkezlerinde Levant Company'nin Londra'daki merkez yönetim merkezinin bir küçük örneğini oluşturan ve şirket ve konsolosluk meselelerinin tartışılıp karar bağlandığı bir meclis bulunmaktaydı⁴⁰. Haleb konsolosunun yetki alanındaki bulunan tüm İngiliz milletinin tüm sorunları konsolos başkanlığında toplanan bu meclisinde alınan kararlar doğrultusunda çözülmekte ve uygulanmaktaydı. Bu meclis İngiliz vatandaşları için kendi hukuklarını işlettikleri bir noter ve mahkeme işlevi de göremekte ve kendi aralarındaki sorunlar burada İngiliz hukukuna ve Levant Company emirlerine göre çözüme kavuşturulmaktaydı. Şirketin kayıtlarında adı "*Assembly of the Worshipfull Consul and Factory of Aleppo*" olarak ifade edilen konsolosluk meclisine⁴¹ konsolos başkanlık etmekteydi. Diğer üyelerini ise acenteler ve yine acente içinden seçilerek atanan genel idareci konumundaki kançılara ile mali işlerden sorumlu hazinedar gibi konsolosluk görevlileri oluşturmaktaydı. Ancak Haleb'te bulunan İngiliz tebasından din adamları, doktorlar ile İngilizlere bağlı olarak çalışan tercüman, simsar, depocu, katip gibi kimseler bu meclisin üyesi değillerdi ve gerekmedikçe toplantıya katılmazlardı. Acenteler ise her zaman toplantılara katılmak zorunda değillerdi, yani konsolos bu toplantılara katılmaları

⁴⁰ 16. yüzyıl sonlarında Haleb'deki bu meclis için bkz. Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo 1598-1602", s. 101-102.

⁴¹ " At an Assembly of the Worshipfull Consul and Factory of Aleppo Held at His Residence in the Great Cane of Said City on Thursday the 3rd. day of February of 1732", SP, 110/27, s. 14. (3 February 1732/14 February 1732). Adı tam olarak "konsolosluk ve temsilcilik meclisi" olarak çevirilebilecek olan bu meclisin adı bu tezde gerek konsolosun başkanlığında toplanması nedeniyle "konsolosluk meclisi" şeklinde ifade edilmiştir.

için acenteleri zorlayamazdı⁴². Ancak bu durumda acente kendi vatandaşlarının durumlarına dair bilgilerden yoksun kalacağı için çok da tercih edilen bir durum olmamıştır. Meclis konsolos veya acentelerden gelen talep ile konsolos başkanlığında belirli bir gündem ile toplanırdı. Konsolosluk meclisi Haleb'te İngiliz konsolosu ve acentelerin çalışma mekanı olarak kullandıkları Gümrük Han'ındaki konsolosun ofisinde toplanmaktaydı⁴³. Konsolosluk meclisinin toplanması için tüm üyelerin hazır bulunması gerekmezdi, konsolosun uygun gördüğü üye sayısınca meclis toplanıp karar alınabilirdi.

Olağanüstü gündemeler dışında konsolosluk meclisinin toplanma gerekçelerinin başında İskenderun limanına gelen İngiliz gemileri gelmekteydi. Gemilerin İskenderun limanına ulaşmaları ile taşıdıkları malların Levant Company üyesi İngiliz tüccarlara ait olduğunu gösteren yükleme belgelerini ve gemi kira sözleşmeleri ile manifestoyu liman temsilcisine ibrazı sonrasında bu belge ve bilgiler doğrultusunda durum liman temsilcisi tarafından Haleb'teki konsololuğuna bildirilmekteydi. Konsolosluk meclisi geminin gelişi gündemi ile toplanmakta ve gemi ile Londra şirket merkezinden gelen mektupların ve gemi manifestosunun acentelere ilanı ile geminin İskenderun limanına boşaltılması kararı alınırdı. Bu kararın ardından İskenderun'da bulunan liman temsilcisine, gemi ile gelen malların boşaltılmasının sağlanması ve İskenderun'da depolanacak ise depolanması veya Haleb'e gönderilmesi gerekiyor ise gönderilmesi için gerekenlerin yapılmasını ihtiva eden emirler ile gemi kaptanına, geminin yükünün liman temsilcisi tarafından teslim alınacağını havi emir yazılırdı⁴⁴. İskenderun'a gelen gemiler dışında farklı olağanüstü gündemler dışında da meclisin konsolos tarafından toplantıya çağrıldığı görülmektedir.

Levant Company kayıtlar incelendiğinde konsolosluk meclisi toplantılarının belirli bir periyodu olmadığı anlaşılmaktadır. Gemi gelişi, konsolosluk meclisinden birisinin ölümü veya görevden ayrılması nedeniyle yerine yeni birisinin atanması

⁴² Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 42.

⁴³ **SP**, 110/27, s. 14. (3 February 1732/14 February 1732).

⁴⁴ Şirket meclisinin geminin boşaltılması yönündeki oldukça fazla miktardaki kararlarından birine örnek olmak üzere bkz. **SP**, 110/27, s. 51v-52, Haleb konsolosluk meclisi tutanağı, (11 May 1734/22 May 1734).

gibi acil durumlar dışında da konsolosun bir gündem çerçevesinde meclisi toplantıya çağırması ile meclis toparlanabilmekteydi. Bu çerçevede bazı zamanlar meclisin haftada veya ayda bir toplandığı da olmaktadır. Genellikle gemilerin geliş gidiş zamanları dışında ve ticaret mevsiminin kapanması ile meclis toplantılarının azaldığı, acente ve tüccarların ticari hesapları düzenleme ve dinlemek ile geçirdikleri bu zamanlarda konsolosluk meclisi ancak acil durumlarda toplanmaktaydı.

Konsolosluk meclisinin Haleb ve çevresindeki tüm idari işlerden sorumlu olarak çalıştığı görülmektedir. Konsolos kendi yetkilerinin idari kısımlarını tamamen konsolosluk meclisi üzerinden kullanmaktaydı. Örneğin İskenderun veya diğer bir limandaki bir konsolos vekili ve liman temsilicisinin vefatında konsolosluk meclisinin onayı alınmadan bir vekil atanmamaktaydı. İskenderun liman temsilcisi ve konsolos vekili George Randall'ın 10 Ağustos 1704 tarihinde İskenderun'da ölümü üzerine Belen'den İskenderun'a giden Haleb konsolosu George Brandon, Randall'ın yerine katibi Walter More'u vekil olarak atadığını bildirmiştir. Ancak mektubun devamında konsolos Brandon bu atamanın geçici olduğunu liman temsilcisi atamasının Haleb'te konsolosluk meclisince gerçekleştirileceğini bildirmekteydi⁴⁵. Nitekim konsolos Brandon Belen yaylasından Haleb'e durumu bildiren ve beraberindeki kimselerle birlikte Walter More'un liman temsilcisi olarak atanmasını teklifini içeren bir öneri mektubu hazırlamış ve Londra'ya göndermek üzere diğer acentelerin de imzalamaları için Ağustos 1705'te Haleb'e göndermiştir. Bu öneri mektubu aynı zamanda Walter More'un konsolosluk meclisi tarafından Londra tarafından onanıncaya kadar vekaleten atandığını da göstermektedir⁴⁶.

2.1.4. Konsolosluk Memurları

Haleb konsolosluk idaresi bünyesinde maaşlarını şirketten alan ve konsolosluk idaresinde aktif olarak görev yapan memular istihdam edilmekteydi. Bu memurlar şehirde acente olarak görev yapmakta olan tecrübeli kimseler arasında

⁴⁵ SP, 110/23, s. 54-54v, Belen yaylasından Haleb'e Richard Lockwood'a, (2 August 1704/13 August 1704); SP, 110/23, 60v-62, Belen yaylasından Londra'ya Levant Company merkezine, 25 August 1704/5 September 1704).

⁴⁶ SP, 110/23, 63, Belen yaylasından İskenderun'a Walter More'a (29 August 1704/9 September 1704).

seçildiği gibi doğrudan Londra'dan atanarak bu göreve getirilen kimseler de olabilmekteydi. Bu görevliler konsolosluk meclisinin de üyeleri olan kançılaryaya (cancellier/chancellor), hazinedar (treasurer)'dı. Bu resmi görevliler dışında yine şirketten maaş alan İngiliz din adamları, İngiliz doktorlar, yerli tercümanlar, yerli katipler, koruma görevi gören yeniçeriler, posta görevi yapan kurye gibi hizmetliler sınıfı da sayılabilir. Bu çerçevede büyük oranda İzmir ve İstanbul gibi diğer büyük merkezlerle aynı idi. Ancak bu merkezler dışındaki daha az öneme sahip küçük konsolosluklarda konsolos genelde elçi tarafından yerli hristiyan ailelerden vekaleten atanmakta ve bu tür geniş bir konsolosluk yapılanmasına rastlanmamaktaydı⁴⁷

2.1.4.1 Kançılaryaya

Yetki ve görev bakımından konsolostan sonra gelen en önemli yetkili kançılaryaya (cancellier/chancellor) idi⁴⁸. İstanbul elçiliği ve önemli konsolosluklardaki kançılaryaya, konsolosun yardımcısı olarak görev yapmaktaydı ve asli görevi şirkete ait yazışmaları düzenlemek, şirket meclisinin kararlarını kayda geçirmek, ilgili yerlere bildirmek ve ilan etmek, konsolosluğun tüm kayıtlarını tutmak, Londra'dan alınan talimatların ve düzenlemelerin kayda geçirilmesi, rapor ve envanterlerin hazırlanması, noterlik vazifesi gereği anlaşma ve sözleşmeleri düzenleme, onaylama ve kayda geçirme, ölen kimselere ait terekelerin tespiti ve kayda geçirilmesi ve gerekli diğer işlemlerin yapılması, vasiyetnamelerin onaylanması gibi görevleri ifa ederdi⁴⁹. Kançılaryalar için sabit bir görev süresi bulunmamaktadır. 1705'de kançılaryaya olarak görev yaptığı görülen John Hefterman 1721 yılındaki istifasına kadar bu görevde kalmıştır⁵⁰. Kançılaryanın da tıpkı konsolos ve diğer resmi görevliler gibi görev süresi boyunca ticaret yapması yasaktı. Ancak vekaleten görev yapan kançılaryalar için bu kural uygulanmamaktaydı. İstanbul'daki kançılaryanın maaşı 17. yüzyıl ortalarında 600 dolar iken bu rakam 18. yüzyıl sonlarında 800 dolara

⁴⁷ Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 31-32.

⁴⁸ Harris hazinedarın vergi toplama görevini de göz önüne alarak konsolostan sonraki en önemli yetkilinin hazinedar olduğunu belirtmekteyse de bu durum en azından 18. yüzyıl için geçerli değildir. 18. yüzyılda konsolostan sonra önem sırasınca göre en önemli görevli kançılaryadır. Harris'in bu iddiası için bkz. Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo 1598-1602", s. 102.

⁴⁹ Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 32; Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 283.

⁵⁰ **SP**, 110/23, 85v, Halep'den Galata'da John Hefterman'a, (19 February 1705/2 March 1705); **SP**, 105/116, Londra'dan İstanbul'a elçi Abraham Stanyan'a, (12 July 1721/23 July 1721).

çıkmıştır. 1746 yılında İzmir ve Halep kançılıyalarının maaşları ise sırasıyla 400 ve 200 dolardır⁵¹. Ancak bu görevlilerin daha önce acente olarak ticari faaliyetlerde bulunmuş olmalarına rağmen bu düşük maaş miktarları karşısında uzun yıllar bu görevde kalmış olmaları göz önüne alındığında, bazı başka yollarla çeşitli gelirler elde ettiklerini düşünmek yanlış olmayacaktır.

2.1.4.2. Hazinedar

Konsolosluk ve elçilik merkezlerindeki mali işlemlerden sorumlu hazinedar (treasurer), şirket tarafından, o şehirdeki konsolosluk meclisinin teklifi doğrultusunda Levant Company idaresi tarafından atanırlardı. 1658 yılındaki düzenleme çerçevesinde hazinedar olarak atanmak için Levant'taki 7 yıllık acente çıraklığını tamamlamış olmak ve buna ilaveten yine 5 yıl acente olarak çalışmış olmak şartı aranmaktaydı⁵². Hazinedarların genelde 2 yıl süreyle görevlendirilmekteydiler. Ancak Laidlaw bunun aksine İstanbul'a atanan hazinedarların tıpkı kançılıyaya gibi bir görev sürelerinde bir sınır olmadığını belirtmektedir⁵³. Ancak 1711-1722 yılları arasında İstanbul, Halep ve İzmir'e atanan hazinedarların büyük çoğunluğunu 2 yıl süre sınırı ile atandığı ve nadiren görev sürelerin uzatıldığı görülmektedir⁵⁴. Hazinedarlar göreve başlamaları için İstanbul'da ise elçi huzurunda, diğer şehirlerde ise konsolos huzurunda görev yemini ederlerdi. Ayrıca İstanbul'da bulunan elçiden görev beratı düzenleyip hazinedarın bulunduğu konsolosluğa göndermesi istenerek Osmanlı devleti sınırları içindeki hukuki statüsü de belirlenmiş olurdu. Görev süresi sona eren bir hazinedar görev değişiminde yürüttükleri tüm işlemlerle ilgili tuttukları kayıtları ve hesapları kendilerinden sonra gelen görevliye teslim etmek zorundaydı.

Hazinedarların temel görevi şirketin faaliyetleri kapsamında temsilciliğin tüm finansal gelir ve gider hesaplarının idaresiydi. Görevi 18. yüzyıl boyunca genelde %2 oranında alınan konsolosluk vergisini ve diğer harçları toplamak, bunun dışında kaçak yollarla veya şirket üyesi olmayan kimselerin getirdikleri malların

⁵¹ Laidlaw, *The British in the Levant*, s. 40.

⁵² Laidlaw, *The British in the Levant*, s. 33.

⁵³ Laidlaw, *The British in the Levant*, s. 33.

⁵⁴ Bkz. SP, 105/116, çeşitli yerler.

%20'sini ceza olarak el koymak şeklinde uygulanan kaçakçılık vergisini⁵⁵ ve diğer vergi ve harçları şirket hesabına tahsil edip kayıt altında tutmaktı. Ancak hazinedarlar bu vergileri konsolos adına ve ondan aldıkları yetki ile tahsil ederlerdi, yani resmi olarak konsolosluk vergisini toplama yetkisi sadece konsoloslara aitti⁵⁶. Hazinedarlar yukarıda belirtilen şirket gelirlerinin harcanması ve muhasebesinin tutulması, artan paranın şirkete faiz gelir getirecek şekilde kredi olarak dağıtılması ve bunların takibi ile gerektiğinde bu meblağların İstanbul'a ya doğrudan ya da poliçe olarak gönderilmesinden sorumluydular. Ayrıca, Haleb'teki konsolosluk meclisi tarafından "milli" olarak nitelendirilip şirket bütçesinden ödenmesi İstanbul elçiliği veya Londra Levant Company yöntemi tarafından uygun bulunan hediye masrafları ile avania⁵⁷ ödemelerini yapmak, şirket namına yapılması gereken tüm harcamaları gerçekleştirmek, şirket idaresinde çalışan memurların maaşlarının ödenmesi gibi işlerden sorumluydu. Bunların dışında hazinedarlar bulunduğu şehirdeki konsolosluk meclisinin doğal üyesi olarak görev yaparlardı⁵⁸. Haleb hazinedarı aynı zamanda Haleb konsolosluğuna bağlı olan İskenderun, Trablusşam, Akka ve Lazkiye'de bulunan konsolos vekilleri ve liman temsilcilerinin de hesaplarını kontrol etmek ile görevliydi. Hazinedarın ve hizmetinde çalışan kimselerin hediye kabul etmeleri yasaktı⁵⁹. Hazinedarlar da tıpkı konsolos ve kaçıllara gibi görevde oldukları süre zarfında ticaretten men edilmişlerdi ve şirketin kendilerine maaş ödenmekteydi. Ancak İstanbul, İzmir ve Haleb'teki hazinedarlar için 18. yüzyıl boyunca değişmeden kalan maaş miktarı 400 dolardı⁶⁰.

Bu mali görevler içinde hazinedarları en çok uğraştıran konuların başında elçilik ve konsoloslukların nakit ihtiyaçlarını bir dengede tutmak ve gerektiğinde

⁵⁵ SP, 105/116, Londra Levant Company idaresinden, İzmir hazinedarı Thomas Vaughan, (7 October 1712/18 October 1712); SP, 105/116, Londra Levant Company idaresinden Haleb konsolosu Purnel'e, (4 June 1719/15 June 1719).

⁵⁶ Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo 1598-1602", s. 102.

⁵⁷ Avania ödemeleri genellikle müstemen tüccar ve diplomatlara karşı Osmanlı yerel idarecileri merkezi otoritenin zayıflığını da kullanarak ahidname hükümlerini istismarı ile Avrupalı tüccarlardan çeşitli yollarla zorla para alması şeklinde yorumlanmış olmakla birlikte Boogert'e göre bu yorum çoğunlukla meseleye Avrupalı tüccarların nokta-i nazarından bir yaklaşım olup, meselenin uygulamalara dayalı daha doğru bir tahlili Boogert tarafında yapılmıştır. Bkz. Boogert, **Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi**, s. 113-152.

⁵⁸ Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 33-34.

⁵⁹ SP, 105/116, Londra'dan Haleb'e hazinedar James Vernon'a, (13 December 1722/24 December 1722).

⁶⁰ Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 40.

borç olarak mali düzeni sağlamaktı. 1740'lı yıllardan itibaren şirketin ticari olarak zor bir döneme girmesi ile Haleb hazinedarının aldığı borçların da arttığı gözlemlenmektedir. Şirket kayıtlarında sıklıkla Haleb şirket hazinedarlarının konsolos idaresindeki konsolosluk meclisine borç alınmasını önerdikleri görülmektedir. Acentelerden oluşan konsolosluk meclisi üyeleri gerektiğinde kendi konsolosluk hazinesine piyasadaki rayiç faiz haddi üzerinen borç vermekteydiler. 1741'de Haleb konsolosluk meclisinde hazinedarın teklifi ile borç için çağrı yapılmış ve toplam 5000 dolarlık bu çağrıya yıllık %12 üzerinen Bay Stratton 2000 dolar, Bay Cooper 2000 dolar ve Bay Fitzhugh 1000 dolar vermeyi önermişlerdir⁶¹. 1742 yılının Haleb şirket idaresi tarafından mali anlamda zor geçtiği anlaşılmaktadır. Hazinedar Stratton 31 Aralık 1741 ve 26 Şubat 1742 tarihlerinde iki defa şirket giderleri için borç alınmasını teklif etmiş ve bu borç sırasıyla yıllık %9 faiz ile 3500 dolar ve yıllık %11 faiz ile 1500 dolar acenteler W. Fitzhugh, Bay Ever tarafından sağlanmıştır⁶². Aynı şekilde bu sefer 1743 yılında şirket hazinedarı Bay Free bu sefer 6000 dolarlık bir borç çağrısında bulunmuş bu çağrı üyeler tarafından yıllık %14 faiz karşılığı ile cevaplanınca hazinedar %14 faizi yüksek bularak başka bir kaynaktan borç alabileceğini bildirmiştir⁶³. Çoğunlukla Haleb konsolosluk meclisinin giderleri için alındığı anlaşılan bu borçların genelde yıl sonuna yakın tarihlerde olması hazinedarın açık kalan hesapları kapatma zorunluluğuyla ilgili olmalıdır.

Öte yandan konsolosluklardaki mali sorunların Londra'dan gönderilen poliçeler ile de çözülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. 1722 tarihinde Londra'dan İstanbul'a yazılan bir mektup ile Levant Company idaresi tarafından Londra'dan şirket ortaklarından poliçeler temin edilerek İstanbul, İzmir ve Haleb konsolosluklarına gönderildiği bildirilmiştir. Konsolosluklar bu poliçeleri vadesi gelince geri ödemeleri ve vadesinden önce de mali durumlarını düzeltmeleri ve nakit birikimi sağlamaları durumunda da paranın İstanbul'a elçiliğe gönderilmesi talep edilmiştir⁶⁴. Belirtilen kapsamda İstanbul elçilik hazinedarlığına Londra'daki 10 tüccarın İzmir'de bulunan 15 acentesinden temin edilen 11.085,59 dolar transfer

⁶¹ SP, 110/27, s. 133-133v, Haleb konsolosluk meclisi tutanağı, (2 January 1741/13 January 1741)

⁶² SP, 110/27, s. 141v-142v, Haleb konsolosluk meclisi tutanağı, (31 December 1741/11 January 1741); SP, 110/27, s. 146, Haleb konsolosluk meclisi tutanağı, (3 October 1743/14 October 1743).

⁶³ SP, 110/27, s. 146, Haleb konsolosluk meclisi tutanağı, (3 October 1743/14 October 1743).

⁶⁴ SP, 105/116, Londra'dan İstanbul'a elçi Abraham Stanyan'a, (21 June 1722/1 August 1722).

edilmiştir⁶⁵. Haleb konsolosluk hazinedarlığına teslim edilen toplam destek miktarı ise Londralı 11 tüccarın Haleb’te bulunan 10 acentesinden alınan 10.283,70 dolar⁶⁶. İzmir hazinedarlığına ise Londralı 10 tüccarın İzmir’de bulunan 10 acentesinden toplam 1.348,50 dolar transfer edilmiştir⁶⁷. Böylece İstanbul, Haleb ve İzmir’e toplamda 22.718,19 dolar destek sağlanmıştır.

Hazinedar konsolosluğu bütçesine ilişkin hesapları bir rapor şeklinde her 3 veya 6 ayda bir düzenli olarak Londra’daki şirket merkezine rapor sunmak zorunda idi⁶⁸. Ayrıca ticari durumlara dair de düzenli olarak raporlar yazmalıydı. Bu raporlar Londra’ya gönderilmeden önce konsoloslukta, birisi en az 5 yıldır Levant’ta görev yapan 4 kişilik bir acente komisyonu tarafından incelenip kontrol edilirdi. Raporlar ayrıca Londra’da Levant Company idaresi tarafından tekrar kontrol edilirdi. Hatta 17. yüzyıla ait bazı örneklerde şirketin gerçekleşmiş bazı ödemeleri uygun görmediği durumlarda reddettiği ve bunların geri alınmasını emrettiği görülmektedir⁶⁹.

2.1.4.3. Din Adamları

Şimdiye kadar bahsedilen İngilizlerin tamamı tüccar veya ticaret ile doğrudan ilgili diplomatlardan ibarettir. Ancak Levant’taki, İngilizler tıpkı diğer milletlerde olduğu gibi, sadece diplomat ve tüccardan ibaret değildi. İçlerinde hristiyanlığın doğduğu ve geliştiği topraklara özel bir önem atfeden ve ömürlerinin bir kısmını bu topraklarda geçirerek gerek dini inançlarının köklerini araştırmak ve gerekse bu topraklara olan ilgilerini yerinde araştırma din adamları da bulunmaktaydı. Batı’da 16. yüzyıldan itibaren başlamış olan bu entelektüel ilgi zamanla din adamlarının özellikle Kudüs ve civarında daha fazla vakit geçirmek, araştırmalar yapmak ve eski antik dünya ile hristiyanlığa ait kalıntıları incelemek isteyen din adamlarını bu topraklara çekmiştir. Levant Company’nin birere görevlisi olarak atanarak Haleb ve civarına gelmek fırsatını yakalamış olan bu din adamları bir yandan Haleb’teki küçük

⁶⁵ SP, 105/116, Londra’dan İstanbul Hazinedarı Charles Smith’e, (21 June 1722/2 July 1722).

⁶⁶ SP, 105/116, Londra’dan Haleb Hazinedarı William Whitfeld’e, (21 June 1722/2 July 1722).

⁶⁷ SP, 105/116, Londra’dan İzmir’de Hazinedarı Thomas March’a, (21 June 1722/2 July 1722).

⁶⁸ Laidlaw 3 ila 6 ay arasında sunulması gerektiğini bildirmekle birlikte (bkz. Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 34), 18. yüzyılda bu süre genelde 6 ay olarak uygulanmaktaydı. SP, 105/116, Londra’dan İzmir’e Henry March’a (20 December 1716/31 2 December 1716)

⁶⁹ Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 34.

İngiliz cemaatinin kendi şapellerinde dini görevlerini yerine getirmeleri sağlamaya çalışırken bir yandan da fırsat buldukça kutsal toprakları ziyaret ederek ve buralarda araştırmalarda bulunarak ve bölgedeki diğer hristiyanlarla ilişkiler kurarak onların kendilerine farklı dini inançlarını anlamaya çalışmaktaydılar. İyi yetişmiş ve özel meraka sahip bazı papazların ve bazı acentelerin ise bölgede antikite ve doğu üzerine ciddi araştırmalarda buldukları ve bu alanda yayın yaptıkları anlaşılmaktadır⁷⁰. Haleb'te ilk konsolosluk teşklinden, yani 16. yüzyıl sonlarında, itibaren bir din adamı bulunduğu anlaşılmaktadır. İsmi bilinen ilk din adamı 1598'de Mr. May isimli bir papazdır⁷¹. 1598'de Papaz May'in görevden ayrılmasından sonra yerine William Biddulph atanmıştır⁷². 17. yüzyılda din adamları 4 ila 6 yıl arasında atanırlarken bu süreyi aşp daha fazla kalanlar da vardı. Levant Company tarafından din adamının görevden ayrılma isteklerini bir yıl önceden bildirmelerini istenmekte ve böylece yerine yeni bir papazın bulunması ve atanması için zaman kazanılması hedeflenmekteydi⁷³. Osmanlı şehirlerindeki konsolosluk bünyesinde göre yapan papazların görev yerlerini görev yerlerini değişikliği talebinde bulunarak şehir değiştirdikleri de olmaktadır. 1716 yılında İzmir'de görev yapan papaz Samuel Lisle ile Haleb'te görev yapan papaz Thomas Owen kendi aralarında anlaşarak yer değiştirmek istemişler ve bu taleplerini Londra'ya Levant Company idaresine bildirmişlerdir. Şirket bu talebin konsolosluklara uygun bulunması durumunda ve yolculuk masrafları kendilerine ait olmak üzere uygulanmasına izin vermiştir⁷⁴. Bu değişiklikte papazların Kudüs ve civarına olan dini ilgileri etkili olmuş olmalıdır. İzmir'deki papaz Samuel Lisle bu değişiklikle İzmir'den Kudüs'e daha yakın olan Haleb'te görev yaparak bu bölgelere yönelik dini ziyaretlerini yapma gayesi etkili olmuş olmalıdır. Ancak Thomas Owen'ın Ağustos 1716'da Haleb'te ölmüş ve

⁷⁰ Simon Mills, "The English Chaplains at Aleppo: Exploration and Scholarship between England and the Ottoman Empire, 1620-1760", **Bulletin of the Council for British Research in the Levant**, vol. VI/1 (Dec. 2011), s. 13-20; ayrıca bkz. Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 286.

Seyyah Richard Pococke Ağustos 1738'de şehirde en fazla ikamet etmiş İngiliz olduğunu belirttiği Mr. Sherman, ki bu Rowland Sherman olmalıdır, dini metinleri çevirebilecek derece iyi Arapça bildiğini belirtmektedir. Bkz. Richard Pococke, **Journal of Travels through Various Countries of Europe, and in Egypt and the Levant; in the form of Letters to his Mother, BL. (British Library Manuscript)**, Add. 22998, s. 49, (12 August 1738/23 August 1738).

⁷¹ Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo 1598-1602", s. 104.

⁷² Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant", s. 104.

⁷³ Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 79-80.

⁷⁴ **SP**, 105/116, Londra Levant Company idaresinden, İzmir konsolosu William Sherrard'a, (28 February 1716/10 March 1716).

buraya gömülmüş olmasından bu değişikliğin gerçekleşmemiş olduğunu anlaşılmaktadır⁷⁵.

18. yüzyılda Haleb'teki Gümrük Hanında konsolosluk merkezinin içinde hristiyan din adamlarının kullanımına hazır küçük bir kütüphane de oluşmuş bir şapel bulunmaktaydı⁷⁶. Kütüphanede 1688 yılında toplam 228 cilt kitap bulunmaktaydı⁷⁷. 1719'da Haleb'te bulunan din adamı Thomas Andrewes'in ölümü üzerine yerine Joseph Soley atanmış ve kendisinden Haleb'teki bu konsolosluk kütüphanesinin tam bir kataloğunun yapıp Konsolos Purnell'e teslim etmesi Levant Company merkezi tarafından talep edilmişti⁷⁸. Papazların genelde bu handa ikamet etmekle birlikte bazılarının bu han dışında bir başka evde ikamet ettikleri yönünde bulgular da mevcuttur⁷⁹.

17. yüzyıl uygulamaları işe başlanmadan önce her gün görevli papaz eşliğinde dua edildiğini ve küçük bir ayin gerçekleştirildiği şeklindeydi. Bu durumun 18. yüzyılda İngiliz vatandaşların bu ayinlere daha az ilgi göstermekle birlikte devam ettiğini anlaşılmaktadır⁸⁰. Bazı papazlar Haleb'teki İngilizlerin ayinlere olan bu ilgisizleri karşısında bazı önlemler almak ihtiyacı hissetmişlerdi. 1743 yılında Haleb'te konsoloslukta ikamet etmekte olan papaz Herning sabah ayinlerine katılan kimselerin sayıca azlığından şikayet ile konsolosluk meclisine ayin saatlerinin kışın 7, yazın 8 saatleri yerine her sabah 11.15'e sabitlenmesini talep etmiştir. Ancak bu talep meclisteki tüccarlar ve kaçıllara George Purnell'in de karşı çıkması ile kabul edilmemiş ve 7 ve 8 saatleri aynen korunmuştur⁸¹.

⁷⁵ Geo. Jeffery, "English Chaplains at Aleppo", **Notes and Queries**, vol. XI, (Jan-Jun 1915), s. 201-202.

⁷⁶ Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 97.

⁷⁷ Bu konsolosluk şapelindeki kütüphane dışında acentelerin kendilerine ait kütüphanelerin olduğu da anlaşılmaktadır. Bkz. T. Drew-Bear, C. Naour, R. S. Stroud, "Arthur Pullinger: An Early Traveler in Syria and Asia Minor", **Transactions of the American Philosophical Society**, New Series, Vol. 75, No. 3 (1985), s. 8.

⁷⁸ **SP**, 105/116, Londra'dan Haleb'e Konsolos John Purnell'e (13 May 1719/24 May 1719).

⁷⁹ Laidlaw 1716'da Haleb'de ölen Papaz Thomas Owen'ın tereke listesinde ahır ve bahçesinde bulunan eşyaların varlığına dayanarak Gümrük hanı dışında bir bahçeli evde yaşadığı kanısındadır. Bkz. Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 104.

⁸⁰ Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 97.

⁸¹ **SP**, 110/27, s. 146, Haleb konsolosluk meclisi tutunağı, (ty., tt: Ekim 1743'den biraz önce).

Din adamlarına da diğer şirket görevlileri gibi Levant Company tarafından maaş ödenmekteydi⁸². Din adamları da elçi ve konsoloslar gibi ticaret yapmaktan men edilmişlerdi. Ancak dini gayeler dışında ticarete merak duyan ve muhtemelen karlı ticaretten pay almak isteyen din adamlarına da rastlanmaktaydı. İstanbul'daki elçilikte din adamı olarak bulunan William Crosse'a talebi üzerine 1716 yılında bir defaya mahsus olmak üzere 1.200 dolarlık mal yatırımı yapmak için izin verilmişti. Kendisinden bu bir defaya mahsus ticari faaliyetin kendisi adına olduğu ve başkası adına vekaleten bir ticari faaliyeti bulunmayacağı ve sadece bir defaya mahsus olarak bu ticareti gerçekleştireceği yönünden konsolosluk meclisinde yemin etmesi sağlanarak olası suiistimallerin önüne geçilmek istenmiştir⁸³.

2.1.5. Tercümanlar

Osmanlı topraklarında yaşayan yabancı misyonların için yabancı olduğunu bu topraklarda diplomatik ve ticari faaliyetlerini yürütebilmeleri için mutlaka bir tercümana ihtiyaçları vardı. Osmanlıların Fatih döneminden itibaren İstanbul'a gelmiş yabancı elçilere devletin tercüman sağladığı bilinmektedir⁸⁴. Diplomatik ve ticari işlemler için istihdam edilecek olan tercüman görevi gereği çoğu kez sadece kelimenin gerçek anlamında tercümanlık etmekten başka, birçok meselede aracı konumunda olmayı gerektirmekteydi. 16. yüzyılda bir devletin elçisi ilk defa İstanbul'a geldiği zaman görüşmeleri sürdürmek üzere Osmanlı Devleti adına yanına divan-ı hümayun tercümanlarından birisi tercüman olarak verilmekteydi⁸⁵. İlk İngiliz elçisi William Harborne'un yürüttüğü 1580 ahidnamesi öncesi müzakerelerde de tercümanlık hizmetinde Latince ve İtalyanca bildiği anlaşılan divan-ı hümayun tercümanlarından Mustafa Çavuş isimli bir müslüman görev yapmıştır⁸⁶. Giacomo de

⁸² Laidlaw, **The British in the Levant**, s. 83.

⁸³ **SP**, 105/116, Londra'dan İstanbul'a Elçi Robert Sutton'a, (28 February 1716/10 March 1716); **SP**, 105/116, Londra'dan İstanbul'a papaz William Crosse'ye, (28 February 1716/10 March 1716).

⁸⁴ Kemal Çiçek, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", **Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset Adalet ve Raiyyet**, (haz. Kemal Çiçek-Abdullah Saydam), Derya kitabevi, Trabzon 1998, s. 173/172-183.

⁸⁵ Bu devrin divan tercümanları genelde dil bilen ve müslümanlığı tercih etmiş olan kimseler arasından seçilmekteydi. İspanyol ve Macar elçilerine verilen bu tercümanlar için bkz. Cengiz Orhonlu, "Tercüman", **İA.**, c. XII/1, İstanbul 1979, s. 177/175-181.

⁸⁶ Cengiz Orhonlu, "Tercüman", **İA.**, c. XII/1, İstanbul 1979, s. 180/175-181

Menze isimli bir başkası ise ikinci tercüman olarak görev yapmaktaydı⁸⁷. Wittek, Harborne'un Mustafa Çavuş'un konuşmalardaki aracılığının yeterli olduğunu ancak Türkçesinin yazılı çeviriler için yeterli olmadığını bu sebeple de tercümeleri güvendiği ikinci tercüman kontrol ettirdiğini belirtmektedir⁸⁸. Bunda tercümanın Türkçesinin yetersizliği yanında tabi olarak yapılan çevirinin eksiksiz ve doğru bir çeviri olmasının İngiliz çıkarları ile doğrudan ilintili olması bu kontrolün yapılmasında önemli bir etken olmalıdır. Öte yandan Mustafa Çavuş'un İngiliz elçisine yaptığı bu tercümanlık görevi Cengiz Orhonlu'nun yaptığı tasnif içindeki elçilik tercümanlığı olarak nitelenemez⁸⁹. Zira Mustafa Çavuş aslında dîvân-ı hümayûn tercümanıdır⁹⁰ ve her ne kadar Barton Mustafa Çavuş'u kendi tercümanları olarak ifade etse de, Mustafa divan-ı hümayun tercümanlığı ve çavuşluk sıfatı gereği olarak 1574 yılından itibaren çeşitli devletlere Osmanlı elçisi olarak gönderildiği anlaşılmaktadır⁹¹. 1583 ve 1584 yılları içinde de yine Lehistan'a iki defa geçici elçi statüsünde görevlendirilmiştir⁹².

⁸⁷ Orhonlu, "Tercüman", s. 180/1, Orhonlu bu maddede Wittek'in bir makalesine dayanarak, Mustafa Çavuş'un 1584 yılında elçi Edwar Barton zamanında elçi olduğunu ifade etmiştir. Ancak Barton 1584'te elçi değil, elçi William Harborne'un elçilik sekreteridir. Bkz. Paul Wittek, "The Turkish Documents in Hakluyt's 'Voyages'", **Historical Research**, v. XIX, no. 57, (November 1942), London, s. 127-130. William Harborne ve Edwar Barton'un elçilik tarihleri için bkz. Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 316.

⁸⁸ Wittek, "The Turkish Documents in Hakluyt's 'Voyages'", s. 127-130. Mustafa Çavuş'un 1580 ahidnamesi görüşmeleri sırasındaki tercümanlık faaliyetleri ve etkin konumu için ayrıca bkz. Susan A. Skilliter, **William Harborne and the Trade with Turkey 1578-1582: A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations**, British Academy pub., London 1977.

⁸⁹ Cengiz Orhonlu tercümanları, Dîvân-ı hümayûn tercümanları, eyalet tercümanları, müessese tercümanları, yabancı elçi ve konsolosluk tercümanları, olmak üzere 4 ana guruba ayırmaktadır. Orhonlu, "Tercüman", s. 176-181. Dîvân-ı hümayûn tercümanları hakkında daha tafsilatlı bilgi için ayrıca bkz. Bilgin Aydın, "Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri", **Osmanlı Araştırmaları**, XXIX, İstanbul 2007, s. 41-86.

⁹⁰ Nitekim Wittek Mustafa Çavuş'un birincil görevinin divan tercümanlığı olduğunu ve görev yerinin de İngiliz elçiliği değil Osmanlı sarayı olduğunu belirtir. Wittek, "The Turkish Documents in Hakluyt's 'Voyages'", 130.

⁹¹ Skilliter, **William Harborne**, 42-44

⁹² O tarihte elçilik sekreteri olarak görev yapan Edward Barton'un raporlarına göre Mustafa Çavuş "*our chief-dragoman Mustafa*" iki defa Osmanlı devleti adına Lehistan'a geçici elçilik görevi ile gitmiş ve bu görevlerinden Ocak 1584 ve Eylül 1584 tarihlerinde dönmüştür. Bkz. **Calendar of State Papers Foreign, (Elizabeth- August 1584-August 1585)**, Vol. 19, 1916, s. 58-71, (<http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=79060>, Erişim tarihi: 09 Temmuz 2014); **Calendar of State Papers Foreign, (Elizabeth- July 1583-July 1584)**, Vol. 18, 1914, s. 319-334, (<http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=79009&strquery=>, Erişim tarihi: 09 Temmuz 2014).

Yabancı devletler ahidname aldıktan sonra ahidnamelerdeki ilgili hükümler gereği kendi tercümanlarını atamaya başlamışlardır. Bu elçilik tercümanlarının ise genelde dil bilen hristiyan tebaa arasından atandığı görülmektedir. Nitekim 1572 tarihinde Fransa elçisinin tercümanı Nikola isimli bir Rumdu⁹³. Hristiyan Osmanlı tebası dışında Avrupalılar İspanya'dan göç etmiş yahudileri ve Venedikli, Kıbrıslı, Cenevizli gibi Türkçe de bilen ve Osmanlı tebasından olmayan katolikleri tercüman olarak istihdam etmişlerdir. Masters'a göre Osmanlı yönetimi bu iki gurubu kendi tebası dışından saymaktaydı⁹⁴. Masters'ın bu tezi doğru kabul edilmekle birlikte kısa zaman için bu bu yahudi ve latin kökenlilerin bazılarının kendilerinin ve çozuklarının zamanla Osmanlı tabiiyetine geömiş olmaları mümkün olmuştur. İngilizlerin diledikleri kimseleri tercüman ve yasakçı olarak atamalarına 1601 ahidnamesi ile serbest bırakılmıştır⁹⁵ ve elçi Heneage Finch zamanında (1660-69) ahitnameye eklenen bazı yeni hükümler arasında elçilik tercümanı ve elçinin 10 hizmetkarının tekalif-i örfiyeden muafiyetleri sağlanmışır⁹⁶. 1675 yılındaki son ahidname ile de düzenlemeleri aynen korunmuştur. Fransa'nın kendi dil oğlanları okulunu kurmasından sonra kendi tercümanlarını istihdam etmeye başlamaları ile Fransızlar tarafından Osmanlı tebası tercüman istihdamının azalmış olmakla birlikte diğer devletler Osmanlı tebası hristiyan unsurları tercüman olarak istihdam etmeye devam etmişlerdir.

Tercümanlık sadece elçilik veya konsololuk ofisindeki belgelerin veyahut görüşmeler sırasında konuşmaların aktarımından ibaret bir görev olmayıp Avrupalıların ofislerinde istihdam ettikleri tercümanlar başta Osmanlı merkezi ve yerel idaresi olmak üzere birçok konuda aracılık ve danışmanlık hizmeti vermekteydiler. Bu tanım çerçevesinde de tercümanların siyasi ve ekonomik konulardaki etkinlikleri artmaktaydı. Bununla birlikte tercümanlar her dönemde Levant'ın güvenilir aracıları olarak nitelendirilmişlerdir. Bu güvenilirlik sadece Avrupalı elçi ve konsoloslarının şikayeti değildir Osmanlılar da casusluk suçlamasında buldukları bazı terümanları cezalandırmış veya idam

⁹³ Orhonlu, "Tercüman", s. 180.

⁹⁴ Burce Masters, **Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism**, Cambridge University Press, Cambridge 2001, s. 74

⁹⁵ Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol**, s. 33.

⁹⁶; Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol**, s. 37; Orhonlu, "Tercüman", s. 180.

etmemişlerdir⁹⁷. Tercümanların her iki tarafca casusluk ve haber alma amaçlı kullanılmak istenmesi üzerlerinde büyük bir şüphe perdesinin oluşmasına nedne olmuştur. Nitekim bazı tercümanların görevlerini bu şekilde kullanarak gerek Osmanlı devleti ile Avrupa devlet elçileri ve gerekse Avrupalı elçilerin birbirlerine karşı casusluk faaliyetlerinde kullanıldığı ve bazı tercümanların taraf değiştirerek diğer bir devletin hizmetine girdiği durumlarda o elçinin tüm diplomatik sırlarının kaybı anlamına gelmekteydi. Öte yandan tercümanların Osmanlı tebaasından olmaları veya en azından Osmanlı topraklarında yaşıyor olmaları onları Osmanlı idarecilerine karşı daha esnek davranmaya ve sert devlet adamları karşısında görev sırlarını açıklamak veya elçinin dileği dışında daha farklı bir dil kullanmaya ittiği için gereği şekilde görev yapmalarını engellemiştir⁹⁸.

Hristiyan tebanın tercüman olarak tercih edilmesinin ardındanki ana nedenlerin başında çoğunluğu Galata'nın İtalyan şehir devletlerine dayanan ailelerinden olan bu zümrenin dönemin diplomasi dili olarak da kullanılan Latince ve İtalyancayı iyi bilmeleridir⁹⁹. Öte yandan müslüman tercümanların Osmanlı idaresine yakınlıkları ve sık sık sadakatlerinin sorgulanmasını gündeme geldiği için genel olarak her devlet müslüman tercümanlar yerine, sadakatine her zaman tam olarak güvenememekle birlikte, kendisine yakın bulduğu farklı hristiyan unsurları elçilik tercümanı olarak istihdam etmiştir¹⁰⁰. Hristiyan tebaya karşı güvensizliğin bir sonraki aşaması 17. yüzyıl sonunda Fransızların kendi dil oğlanlarını yetiştirmeleri ile sonuçlanmıştır¹⁰¹. İngilizler için de Osmanlı tebası tercümanlar birlikte çalışmak durumunda oldukları ve asıl tabiiyetlerinde buldukları efendileri Türklere sık sık boyun eğmek zorunda kalan güvenilmez kimseler sınıfındaydılar. Bu sebeple tıpkı Fransızlar gibi İngilizler de kendi tercümanlarını yetiştirmek için girişimde

⁹⁷ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 288. 1127 senesinde Venedik devletine casusluk yaptığı anlaşılan Venedik Balyosunun tercümanı Batista, savaş sürerken Sadrazam Şehit Ali Paşa'nın emri ile esir tutulduğu Yedikule'den alınarak Parmakkapı'da idam ettirilmişti. Râşid Mehmed Efendi-Çelebizade İsmail Asım Efendi, **Târih-i Râşid ve Zeyli (1115-1134/1703-1722)**, (haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, A. Zeki İzgöer), c. II, Klasik yay., İstanbul 2013, s. 947.

⁹⁸ A. C. Wood, "The English Embassy at Constantinople, 1660-1762", **The English Historical Review**, v. XL/160 (Oct., 1925), s. 539-540/533-561.

⁹⁹ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 288.

¹⁰⁰ Kemal Çiçek, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", **Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset Adalet ve Raiyyet**, (haz. Kemal Çiçek-Abdullah Saydam), Derya Kitabevi, Trabzon 1998, s. 174/172-183

¹⁰¹ Çiçek, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", s. 175.

bulunmuşlardır. 17. Yüzyılın İngiliz diplomat ve gözlemcisi Paul Rycaut tıpkı Fransızlar gibi İngilizlerin de kendi çocuklarına iyi bir şekilde Türkçe öğretmeleri için bu amaca matuf bir okul açılması gerekliliğini belirtmekteydi. Ancak böylece kendi önerisi olan cesur, iyi söz söyler ve diplomatik anlamda tedbirli bir tercümana sahip olunabilirdi¹⁰². Ancak Rycaut'un bu önerisinin ve Fransızların uygulamalarının tersine 17. yüzyıl sonlarında Osmanlı tebası Rum ailelerin çocuklarını Oxford'a göndererek İngilizce öğrenmelerini sağlamak istemişse de başarılı olunamayan bu projeden kısa sürede vazgeçilmiştir¹⁰³. Rycaut tercümanların çok iyi Türkçe, Yunanaca, Arapçayı ve bir miktar da Farsça bilmeleri gerektiğini ayrıca hitabet sanatında ve hazır cevaplılıkta iyi olmaları gerektiğini belirtmektedir. Karşısındaki kibirli ve mağrur kimsenin söyleyecekleri karşısında soğukkanlılığını korumalıdır¹⁰⁴.

İngilizler Akdeniz dünyasında önemli bir ticari ağa sahip olan yahudilerin ve Akdeniz'in yerli milletlerinden olan katolik unsurları 1675'e kadar tercüman olarak kullanmakla birlikte her zaman bu iki unsura karşı dikkatli ve mesafeli davrandıkları anlaşılmaktadır. Muhtemelen 17. yüzyıl şartlarında bir İngiliz ile katolik bir hristiyan arasında dini kimlik ve anlayış bakımından reform döneminin ayrılıkları büyük oranda devam etmekteydi. Öte yandan kendi ülkesinde yahudilerin yalancı ve şeytan olduğu genel kabülü ile büyümüş bir İngilizin Osmanlı topraklarında ona bir tercüman olarak bağlı kalması güç bir zorunluluk olsa gerektir¹⁰⁵. Öte yandan her iki gurup da (katolikler ve yahudiler) Akdeniz dünyası içinde sahip oldukları aile ve akrabalık bağları neticesinde İngilizlere karşı güçlü birer ticari rakip olmaya adaydılar¹⁰⁶. Güçlü simsarlık ağlarına sahip olan yahudilerin aynı zamanda bir de tercüman olarak istihdam edilmelerini riskli bulunmaktaydı¹⁰⁷.

Başta Fransızlar ve İngilizler olmak üzere Avrupalı devlet tüccar ve diplomatlarının Osmanlı tebası hristiyan unsurları tercüman olarak istihdam etmeleri

¹⁰² Paul Ricaut, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırın Tarihi (XVII. Yüzyıl)**, (Çev. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım) TTK. yay. Ankara 2012, s. 138.

¹⁰³ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 289.

¹⁰⁴ Paul Rycaut, **The History of Turkish Empire from the Year 1623-1677**, London 1687, s. 20.

¹⁰⁵ Daniel Goffman, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660**, (çev. Ayşe Başçı-Sander), Sabancı Üniversitesi yay., İstanbul 2001, s. 21.

¹⁰⁶ Masters, **Christians and Jews in the Ottoman Arab World**, s. 75.

¹⁰⁷ Russell, "The Later History of the Levant Company 1753-1825", s. 54.

1673 Fransa ve 1675 İngiltere ahidnamesinden sonra olmuştur. Haleb'te yerel ahaliden beratlı ilk tercüman 1688'de tercüman Pietro'nun ölümü sonrasında atanan İlyas veledi Circis (Jirjis)dir¹⁰⁸. İngilizler ilk başlarda yerel katolik-Araplara da dini ön yargılarla daha mesafeli davranmış görünmekteydiler. Ancak sonrasında Haleb'teki tercümanlarının büyük kısmının bu katolik-Araplar arasından seçildiği anlaşılmaktadır. 18. yüzyılda İngiltere'nin Haleb konsoloslarına tercümanlık eden katolik-Araplardan Fahr ve Aide aileleri aynı zamanda bölgenin önemli tüccar ailelerindendi. 1734 yılı kayıtlarından ise Şükrü Aide'nin Bağdat'a içinde yünlü kumaş ve başka mallar olan bir kervan gönderdiği anlaşılmaktadır¹⁰⁹. 1735'de ise Şükrü Aide, bu sefer İngiliz acente Richard Stratton ile sherbasse ipeği ile yünlü takası için pazarlıkta bulunmaktadır¹¹⁰. İngiliz konsolosluğu tercümanın 1750'de Şükrü Aide'nin oğlu George Aide olduğu anlaşılmaktadır. Aide ailesinin İngiliz tüccarlar ile birlikte Haleb-Bağdat arasında yürüttüğü ticari faaliyetlerinin süreklilik arz ettiği görülmektedir. 1750 tarihli bir Haleb mahkeme kaydına göre, bir süre önce George Aide ve 4 İngiliz tüccar adına toplam 91.331,5 kuruş tutarındaki İngiliz yünlüsü, Haleb işi pamuklu kumaşı ve başka diğer mallarını Bağdat'a Ohan veledi Zadver'e göndermişlerdir. Ancak bu mallara dönemin Bağdat valisi Mehmed Paşa tarafından Bağdad gümrüğünde el konulması üzerine 4 İngiliz tüccar tercümanları George Aide ile birlikte Paşa'nın mallarına el koymasının ahidname hükümlerine aykırı olduğunu belirterek mallarının tazminini talep etmişlerdir¹¹¹.

1751 yılında Haleb valisinin Şükrü Aide'nin oğlu George Aide'ye ve şehirde bulunan diğer katoliklere karşı, bir başka tercüman olan ortadoks Yusuf Dib'in kışkırtması ile açtığı dava sonucu George Aide hapse atılmıştı. İngiliz konsolosu Pollard'ın bu davada hapse düşen George'nin haklarını savunarak onun hapisten kurtardığı görülmektedir¹¹². Kasım 1739 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Elias Fahr da o tarihte Haleb konsolosluğunda birinci tercüman olarak görev

¹⁰⁸ Masters, **Christians and Jews in the Ottoman Arab World**, s. 75.

¹⁰⁹ **DE/R/B**, 226/1A, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (5 February 1734/16 February 1734).

¹¹⁰ **DE/R/B**, 226/16, Haleb'den Richard Stratton'dan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (24 January 1735/4 February 1735); **DE/R/B**, 226/17, Haleb'den Richard Stratton'tan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (8 February 1735/19 February 1735).

¹¹¹ **Haleb Sicilleri (Evâmîr-i Sultâniye) (bundan sonra HS.)**, 1, 158/286, (3 C. 1163/10 Mayıs 1750).

¹¹² Masters, **Christians and Jews in the Ottoman Arab World**, s. 75-77.

yapmaktaydı¹¹³. Ahidname uygulamaları çerçevesinde ahidnameli devletlerin elçi ve konsolos tercümanlar kendileri verilen berat uyarınca kendileri, oğuları ve hizmetkarları haraç, avarız, kassabiye akçesi ve diğer tüm tekalif-i örfiyye türü vergilerin tamamından muaf tutulmaktaydılar. Ayrıca kıyafet, yiyecek ve içecek gibi alanlarda zımmı ahali için uygulanan sınırlamalardan muaf olmaktaydılar. Daha da önemlisi tercümanlar, oğulları ve hizmetkarları gümrük resmi, bac gibi vergilerden de muaf olmalarıyla ticari faaliyetleri için önemli bir avantaj da sağlamış olmaktaydılar. Bunun dışında tercümanların hukuki anlamda da bazı ayrıcalıkları vardı. Tercümanlar hakkındaki davaların mutlak surette İstanbul'da görülmesi gerekmektedir. Ayrıca tercümanların ülke içindeki yolculuklarında da kendisinden herhangi bir şekilde vergi talep edilmemesi ayrıca tehlikeli yolculuklarda başına ak sarınıp, kılıç, yay, ve mahmuz gibi silah ile gezmesi serbest bırakılmıştı¹¹⁴. Bu ayrıcalıklar 18. yüzyılın ikinci yarısında sonra vaziyeti kendi lehine çevirmek isteyen ahidnameli devletlerin kullanacakları bir diplomatik öge olarak oldukça fazlaca suiistimal edilir hale gelecek ve tercümanlık beratları satışı yoluyla hem gelir elde ederken hem de ahidnameli Avrupa devletlerin lehine faaliyet sürdüren bir zümrenin doğuşuna zemin hazırlayacaktır.

Ancak bir tercümanın tüm zamanını tercümanlık hizmetine ayırdığı düşünülmemelidir. Çoğu tüccar ailelerden seçilen bu tercümanların başta ticari faaliyetler olmak üzere kendilerine ait işleri tercümanlık beratının nimetlerinden de faydalanarak düzenli ve ısrarlı bir şekilde sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Nitekim Halep konsolosluk meclisinin 1754 tarihli üçüncü bir konsolos atanmasını talep eden bir yazışmasına göre Halep'te zamanının tamamını tercümanlık görevine ayırarak bir kimse bulmanın zorluklarından bahsedilerek daha önce istihdam edilen başka bir tercümanın maaş almaktan başka bir iş yapmadığı belirtilmekteydi¹¹⁵.

¹¹³ SP, 110/27, s. 117-117v, Halep'de konsolosluk meclisinden İstanbul'a elçi Everard Fawkenner'e, (24 October 1739/4 November 1739).

¹¹⁴ Bu ayrıcalıklar tercüman atama beratlarında açıkça ifade edilmektedir. Bir atama beratı örneği için bakınız, HS., 3, 219/376. (2 R. 1149/6 Kasım 1736).

¹¹⁵ SP, 110/29, s. 58-59, Halep'den Londra'ya Levant Company merkezine, (2 May 1754/13 May 1754).

2.1.5.1. Müslüman Tercüman İstihdamı

İngilizlerin 18. yüzyılda katolik inancına sahip tercümanlara karşı tavır olarak diplomatik mahremiyetlerini Fransa'ya karşı koruma çabası içine girdikleri anlaşılmaktadır. İngilizler katoliklerin Fransız etkisine daha açık kimseler olduklarını düşünmekte¹¹⁶ ve bu sebeple katolik tercüman istihdam etmeyi tercih etmemektedirler.

18. yüzyılda nadiren görülmekle birlikte Avrupalı konsolosların müslüman tercüman istihdam ettiği veya en azından onların islam dinini kabulleri nedeniyle tercümanlıktan azl etmediği görülmektedir. Bu durumu kanıtlayan iki örnek olay bulunmaktadır. Hollanda'nın Haleb konsolosu yanında tercüma olan Elyas Tevtil veledi Corci isimli, zımmi bir Osmanlı tebası İslam dinini kabul etmiş ve bir süre sonra vefat etmiştir. Onun vefatı üzerine yerine muhtemelen kardeşi olan Dimitri veledi Corci tercüman olarak tayin edilmiştir. Elyas Tevtil'in islam dinini kabul ettikten ne kadar sonra vefat ettiği açıkça belirtilmemekle birlikte, tercümanlık makamının boşalması tercümanın İslam dinini kabulü ile değil vefatı ile ortaya çıkan bir durumdur¹¹⁷. Biraz tartışmalı ikinci örnek ise Şükrullah veledi Abdullah Sadık'ın yine Hollanda konsolosu için tercüman atanması olayıdır. Haleb'te Hollanda konsolosu yanında tercüman iken vefat eden Cakomo Mamaki'nin ölümü üzerine yerine Şükrullah veledi Abdullah Sadık tercüman olarak atanmıştır¹¹⁸. Haleb sicil kayıtlarından hareketle Bruce Masters erkek müslüman isimlerinin baba adlarına "bin" ile bağlanırken, gayrimüslim erkek isimlerinin "veled" ile bağlandığını belirtmektedir¹¹⁹. Ancak bu durum her zaman doğru olan bir durum olmayıp aksi ve istisnai durumlara da sıkça rastlanmaktadır¹²⁰. Öte yandan isimler üzerinden Osmanlı

¹¹⁶ 1700-1715 arasında İstanbul elçisi olarak görev yapan Robert Sutton Katolik tercümanların inançlarından dolayı Fransız çıkarlarına hizmet daha yakın olduklarını belirtmiştir. Wood, **Levant Company**, s. 226.

¹¹⁷ **HS.**, 3, 166/282, (28 M. 1148).

¹¹⁸ Bir tercüman atama beratı örneği için bkz, **HS.**, 3, 219/376. (2 R. 1149/6 Kasım 1736). Bu belgede ilk başta tercümanın, sehven Sakız adası tercümanın ölümü ile tercümanlığın mahlul olduğu zikredilmekle birlikte, hükmün Haleb mahkemesi defterine kayıtlı oluşu ve belgenin devamında açıkça tercümanın Haleb'e atandığını bildirilesi baştaki Sakız ifadesinin Haleb yerine sehven yazıldığını göstermektedir.

¹¹⁹ Masters, **Christians and Jews in the Ottoman Arab World**, s. 32.

¹²⁰ Nitekim Bruce Masters'ın kendi verdiği bazı örneklerde de ibn kelimesinin hristiyan isimlerinde kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Hanna ibn Aziza aslında bir hristiyandır. Bkz. Masters,

Arap topraklarında yaşayan tebanın dini ayrımını yapmanın zorluğu noktasında bir itiraz getirilebilir. Zira birçok hristiyan Arapça isimler kullandığı gibi, birçok semitik isim de müslümanlar ile yahudiler tarafından ortak kullanılmaktadır (Musa Yusuf gibi). Hollanda konsolosu tercümanın ismi olan Şükrullah da yine hristiyanlar ile müslümanlar tarafından ortak olarak kullanılan bir isimdir ve belgelerde şükrullah isimli birçok hristiyana rastlanmaktadır. Ancak kesin olarak anlaşılmaktadır ki Şukrullah'ın babasının isminin Abdullah Sadık oluşu Şükrullah'ın da doğuştan müslüman olduğunu veya en azından sonradan ihtida etmiş olduğunu göstermektedir. Bu iki olay da aslında az örnekleri de olsa 18. yüzyılda müslüman ve mühtedilerin tercüman olarak atandıklarını göstermektedir.

2.1.5.2. İstihdam Edilen Tercüman Sayısı

18. yüzyılda İstanbul'daki İngiliz elçiliğinde 4 tercüman görev yapmaktaydı¹²¹. 1722 yılına kadar Halet'teki İngiliz konsoloslarının yanlarında en fazla 3 tercüman bulundururken bu sayı 1722 yılından sonra 2'ye düşürülmüştü¹²². İzmir'de ise 17. yüzyılda iki, 1793 yılına gelindiğinde ise 4 tercüman vardır¹²³. Kıbrıs'ta ise 18. yüzyıl boyunca İngiltere, İsveç, Fransa, Hollanda konsolosluklarında sadece birer tercüman bulunmaktaydı¹²⁴. Diğer limanlarda ise genelde ya sadece 1 tercüman istihdam edilmekte veya zaman zaman İskenderun'da olduğu gibi hiç tercüman bulunmadığı dönemler de olmaktadır. Halep ve İzmir'in ticari gelişimleri ile doğru orantılı olarak tercüman sayılarında da bir artış ve azalış olduğunu görülmektedir. Osmanlı yönetimi konsolosluk tercümanlarının sayılarını iki ile sınırlandırmış olmasına¹²⁵ rağmen gerektiğinde bu sayının arttırılmasına onay verdiği anlaşılmaktadır. Levant Company için ise konsolosların sayılarının sınırlandırılmasında şirket bütçesi ve o liman veya şehirdeki ticaretin genel durumu

Christians and Jews in the Ottoman Arab World, s. 31. Aynı şekilde Halep mahkemesine ait Evâmîr-i Sultâniye kayıtları da yukarda adı geçen mühtedi Hollandalı tercümanın ismi mühtedi olmasına rağmen İlyas Tevtil veledi Corci şeklinde kayda geçirmiştir. bkz, **HS.**, 3, 166/282, (28 M. 1148).

¹²¹ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 290.

¹²² Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 290.

¹²³ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 290.

¹²⁴ Çiçek, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", s. 176; Ali Eftal Özkul, "Kıbrıs'taki İngiliz Konsolosluğu ve Faaliyetleri", **Osmanlı Döneminde Akdeniz Dünyası**, (edt. Haydar Çoruh, Mehmet Yaşar Ertaş, Metin Ziya Köse) Yeditepe yay. İstanbul 2011, s. 303-351.

¹²⁵ Orhonlu, "Tercüman", s. 181.

dikkate alınmaktaydı, zira tercümanların maaşları şirket tarafından ödenmekteydi¹²⁶. Nitekim 1720'lerden sonra İran savaşları ile düşüşe geçen Haleb ticaretin bu durumuna bağlı olarak tercüman sayısı 1722'de 3'ten 2'ye indirilmişti. Ancak bundan 1722 öncesi dönemde Haleb'te mutlaka üçüncü bir tercüman olduğu anlaşılmalıdır. üçüncü tercümanın atanmasında Levant Company'nin Haleb konsolosunu serbest bırakarak daha esnek davrandığı görülmektedir. Haleb konsolosluğu baş tercümanının ölümü haberinin Nisan 1712'de Londra'ya bildirilmesi üzerine Signor Andronico baş tercüman olarak görevlendirilip, Signor Solyman'ın ikinci tercüman olarak görevlendirilmesi ve gerekiyorsa üçüncü bir tercüman atanabileceği de ayrıca bildirilmiştir¹²⁷. Nitekim Aralık 1720 tarihli bir kayıttan anlaşıldığına göre hala baştercüman olarak görev yapan Signior Andronico elçilik tarafından Eylül 1717 tarihinde Pasarofça anlaşması arifesinde İngiltere'nin Osmanlı Avusturya devletleri arasındaki barışa aracılık etme ihtimalinin doğdu günlerde bu aracılık faaliyetlerine katılmak üzere ve sonrasında bir ahidname yenileme çalışmalarına hazırlık amacıyla İstanbul'da çağrılmıştı¹²⁸ ancak ahidname yenileme imkanın mümkün olmamasına rağmen Signior Andronico İstanbul'da bırakılmış ve yerine Haleb'te Signior Giuseppe Pisani birinci tercüman olarak Haleb'e tercüman olarak görevlendirildiği bildirilmiştir belgeler ikinci veya üçüncü bir tercüman atandığını bildirmemektedir. Pisani'nin tercüman olarak atanmasından konsolos ve acentelerin çok memnun olmadıkları anlaşılmaktadır¹²⁹ muhtemelen bu sebepten ötüşü Aralık 1722 tarihli bir başka belge ile de Pisani görevden alınarak yerine Gordon isimli başka birisi tercüman olarak atanmıştır¹³⁰.

1722'den sonra ise ancak ciddi bir ihtiyaç halinde Haleb'te üçüncü tercüman atanmasına onay vermekteydi ve bu konuda mutlaka Levant Company'den izin

¹²⁶ Levant Company'nin tercüman satısını iki ile sınırlandırmasının nedeni maaş ödemelerinin şirket bütçesine getirdiği ek yüklerdi. 1722 ve 1739 tarihli belgeler Levant Company'nin Haleb'de sadece iki tercüman istihdam edilmesine izin verdiği göstermektedir. **SP**, 105/116, Londra'dan İstanbul'a elçi Abraham Stanyan'a, (13 December 1722/24 December 1722); **SP**, 110/27, s. 117-117v, Haleb'de konsolosluk meclisinden İstanbul'a elçi Everard Fawkener'e, (24 October 1739/4 November 1739).

¹²⁷ **SP**, 105/116, Londra'dan Haleb Konsolosu W. Pilkington'a, (7 October 1712/18 October 1712).

¹²⁸ **SP**, 105/116, Londra'dan İstanbul'a Elçi Edward Worthley'e, (6 September 1717/17 September 1717).

¹²⁹ **SP**, 105/116, Londra'dan Haleb'e Konsolos John Purnel'e, (14 December 1720/25 December 1720).

¹³⁰ **SP**, 105/116, Londra'dan İstanbul'a elçi Abraham Stanyan'a, (13 December 1722/24 December 1722).

alınması gerekmektedir. Venedik ve Toskana devletlerinin Haleb'te konsolos bulundurmadıkları 1754 yılında bu devletlerin tüccarları ve vatandaşları İngiltere'nin Haleb konsoloslugu himayesinde buldukları için konsoloslukta artan iş yükü ve tercüman gereksinimini ortaya çıkmış ve 1754'te Haleb için üçüncü bir tercüman atanması gerekmiştir. Haleb konsolosluk meclisi Londra'ya yazdığı mektupta şirket bütçesine vurgu yaparak şirketi üçüncü bir tercüman için masrafa sokmak istemediklerini ancak Haleb'te İngiliz himayesindeki Toskanalı ve Venediklilerin aileleri ile birlikte toplam 19 kişi olduklarını bu sebeple de işlerin yoğunlaştığını bildirmekte ve Elias Gabban'ın tercüman olarak atanması istenmektedir¹³¹. Tercüman sayısının birden fazla olduğunda birincisi baş tercüman olarak tanımlanırken diğerleri tercüman sıfatı ile anılmaktaydı. Haleb'te baş tercümana 1712 yılında yıllık 100 dolar maaş ödenmekteydi¹³².

Konsolosların tercüman istihdamında bazı sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Bu sorunların başında tercümanların tam zamanlı olarak görev yapmamları gelmektedir. 1754 tarihinde Haleb Konsolosu Alexander Drummond konsoloslukta üçüncü bir tercüman görevlendirmek istediğinde, İngiliz himayesindeki başka milletlerin de işleri dolayısıyla iki tercümanın yeterli olmadığını, ancak tam zamanlı olarak görev yapacak bir tercüman bulmanın da çok zor olduğunu belirtmekteydi¹³³. Tercümanlar beratlarının kendilerine sağladığı avantajları ticari olarak da değerlendirmek istedikleri için çoğu kez tercümanlık işlerini aksatmaktadırlar.

2.1.5.3. Tercümanlar ile Yaşanan Sorunlar

İngiliz elçilerin ve konsolosların tercümanlarla yaşanan bazı sorunlar veya tercümanın İngiliz çıkarlarına aykırı hareket etmesi gibi durumlarda doğal olarak tercümanın görevine son verildiği görülmektedir¹³⁴. Tercüman hakkındaki bu gibi durumlar ve şikayetler konsolosluk meclisinde tartışılmakta ve gerektiğinde

¹³¹ SP, 110/29, s. 58-59, Haleb'den Londra'dan Levant Company merkezine, (2 May 1754/13 May 1754).

¹³² SP, 105/116, Londra'dan Haleb Konsolosu W. Pilkington'a, (7 October 1712/18 October 1712).

¹³³ SP, 110/29, s. 58-59, Haleb'den Londra'ya Levant Company merkezine, (2 May 1754/13 May 1754).

¹³⁴ SP, 110/27, s. 117-117v, Haleb konsolosluk meclisinden İstanbul'a elçi Everard Fawkener'e, (24 October 1739/4 November 1739).

meselenin araştırılması yönünde gerekli kimselerin şahitliğine başvurularak tercüman hakkındaki iddiaların araştırılması yoluna gildilmektedir. Haleb konsolosluğunda ikinci tercüman olarak görev yapan Anastasis Spelton'un İngiliz tüccarlarının bazı alacakları ile ilgili olarak İngiliz tüccar aleyhine hareket ettiği ve kendisine ait bazı borçları da ödemediği İstanbul'daki elçi tarafından iddia edilmiştir. Elçi bu iddiasını kanıtlar nitelikte olan ve Anastasis tarafından yazıldığı iddia edilen bazı mektupları da Haleb'e göndererek tercümanın suçlu olduğunu iddia etmiştir. Ancak yapılan tahkikat sonunda bu mektuplardaki el yazısı ve mührün aslında tercümanın olmadığı anlaşılmıştır ve mektup ve mührün sahte olması nedeniyle¹³⁵ görevinden el çekirilen ve Kıbrıs'a giden tercümanın geri çağırılarak göreve iadesi gerçekleştirilmiştir¹³⁶.

2.1.6. Konsolosluk İkametgâhı ve Diğer Konutlar

İstanbul'a geçici surette gelen tüm elçilerin Osmanlı sınırlarına girişlerinden itibaren İstanbul'a kadar geliş masrafları devlet tarafından karşılanmaktaydı ve geçici olarak gelen bu elçiler 16. yüzyılda Çemberlitaş'ta bulunan Elçi Han'ında¹³⁷ ikamet etmekteydiler. Bu elçilere bazı günlük ihtiyaçlarının karşılandığı da bilinmektedir¹³⁸. Daimi elçiler ise yine devlet tarafından kendilerine tahsis edilen Galata'daki konaklarda ikamet etmişlerdir¹³⁹. İlk İngiliz elçisi Harborne'un İstanbul'daki ahidname öncesine ait ilk temasları sırasında Galata'da kirası kendisi tarafından ödenen bir evde ikamet etmiştir¹⁴⁰. Elçi olarak geldiği 1583 Nisan ayının ilk günlerinde ise bir süre maiyyeti ile birlikte kendisi için tahsis edilen bir evde

¹³⁵ SP, 110/27, s. 135-135v, 137, Haleb konsolosluk meclisi tutanağı, (4 March 1741/15 March 1741).

¹³⁶ SP, 110/27, s. 139-141, Haleb'den İstanbul'a Elçi Everard Fawkenere, (24 November 1741/5 December 1741).

¹³⁷ Elçi Han'ı hakkında bkz. Semavi Eyice, "Elçi Hanı", **DİA.**, c. XI, İstanbul 1995, s. 15-18.

¹³⁸ Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), TTK. yay., Ankara 1968, s. 14-17.

¹³⁹ Mehmet İpşirli, "Elçi", **DİA.**, c. XI, İstanbul 1995, s. 12/3-15.

¹⁴⁰ Harborne'nin ilk ikameti olan bu evde 1582 yılında elçilik görevlilerinden John Bate ikamet etmekte ve bu evin kirası ile Harborne'un kendi ikamet ettiği evin kirası ve masrafları Harborne'un kendisi tarafından ödenmekteydi. Bkz. Susan Skilliter, "The First English Embassy in İstanbul: William Harborne's Estimate of Staff and Expenses (1582)", **Mashriq: Proceedings of the Eastern Mediterranean Seminar, University of Manchester 1977-1978**, Manchester 1980, s. 30 ve 33.

konaklamış¹⁴¹ ve daha sonra Tophane sahilindeki Arab Ahmed Paşa'ya ait konağı taşınmıştır¹⁴², bu konağın ilk iki İngiliz elçisi tarafından 1594 yılına kadar ikamet için kiralandığı anlaşılmaktadır¹⁴³. Harborne'un Galata'dan o sırada müslüman ahalinin ikamet yerlerinden birisi ve limana yakın bir bölge olan Tophane'de ikamet etmesi kendisini İstanbul'da görmekten hoşlanmayan siyasi ve ticari rakipleri Fransa ve Venedik gibi katolik devlet elçilerinden daha uzakta ve limana yakın bir noktada ikamet etme isteği olarak yorumlanmıştır¹⁴⁴. Ancak 1594 yılında Tophane halkından, İngilizlerin neden olduğu çeşitli taşkınlıklar hakkında gelen şikayetler¹⁴⁵ sonrasında dönemin elçisi Edward Barton ikametini yeniden Galata'ya taşımak zorunda kalmıştır¹⁴⁶. Bu tarihten sonra İngiliz elçilerin sürekli olarak Galata'da ikamet etmişlerdir. Ayrıca 17. yüzyılın başından itibaren de sıcak yaz günlerinde ve şehirdeki veba salgınları sırasında Belgrad köyündeki yazlık ikametlerini

¹⁴¹ Akdes Nimet Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişimi 1553-1610**, AÜDTCF Tarih Enst. yay., Ankara 1953, s. 50. Kurat bu evin Osmanlı yönetimi tarafından İngiliz elçiye tahsis edildiğini belirtirken, Wood en başlardan itibaren muhtemelen elçinin ve acentelerin birlikte yaşadığı büyük bir evin Levant Company tarafından kiralandığını bildirmektedir. Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 303.

¹⁴² Skilliter, "The First English Embassy in İstanbul: William Harborne's Estimate...", s. 35. Arab Ahmed Paşa'nın konağı, türbesi ile eşi tarafından yaptırılmış Hatuniye camii ve tekke ile birlikte Fındıklı'da bulunmaktaydı. Bkz. Semavi Eyice, "Ahmed Paşa Camii", **DİA.**, c. II, İstanbul 1989, s. 115. 1585-1588 yıllarında İstanbul'da esir olarak bulunan Michael Heberer'de anılarında elçilik binasının Tophane'de olduğunu ve elçi Harborne'un burada ikamet ettiğini belirtir. Bkz. **Osmanlı'da Bir Köle Brettenli Michael Heberer'in Anılar 1585-1588**, (çev. Türkis Noyan), Kitap yay. İstanbul 2003, s. 244-246. Ayrıca Heberer İngiliz elçiliğinin Tophane ve Kılıç Ali Paşa camiinden biraz daha ilerde olduğunu belirterek bugünkü Fındıklı semti yönünde olduğunu tarif etmektedir. bkz. s. 291.

¹⁴³ Bu konak İngilizler tarafından muhtemelen "Arap Ahmet" ifadesinin bozulmuş şekli olarak "Rapamat" olarak ifade edilmiştir. Skilliter, "The First English Embassy in İstanbul: William Harborne's Estimate", s. 35; Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı**, s. 57.

¹⁴⁴ G. R. Berridge, **British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the Resident Embassy**, Martinus Nijhoff Pub. Leiden 2009, s. 8.

¹⁴⁵ İngiliz elçilerinin bu evde 1594 yılına kadar ikamet ettiği ve 1594 tarihinde çevredeki ahalinin İngiliz elçisinin konağındaki taşkınlıklar ve halkı rahatsız eden durumlardan şikayeti nedeniyle İngiliz elçilerin yeniden Galata'ya taşınmak durumunda kaldıkları anlaşılmaktadır. "...Galata'da mukaddemâ sâkin olduğu evlerde sâkin olup..." Ramazan 1002 tarihli hükümdeki ifade de elçinin önceden Galata'da ikamet ettiğini göstermektedir; bkz. Ahmed Refik, **Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)**, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 15-16.

¹⁴⁶ Seyyah Moryson'da 1597'de İstanbul'da bulunduğu sırada Edward Barton'un Galata'daki evinde kalmış ve daha önceki elçilerin sahilde ikamet ettiklerini belirtmekte ve Barton'un evinin Galata'da daha yüksek bir mevkiye geniş bir alanda ve güzel bahçesi içinde etrafı duvarlarla çevrili bir alan içinde bir konak olduğunu belirtmektedir. Fynes Moryson, **An Itinerary Containing his Ten Yeeres Travell through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland and Ireland**, vol. II, James MacLehose and Sons, Glasgow 1907, s. 92.

kullanmışlar¹⁴⁷, daha sonraları ise yazlık olarak Büyükdere mevki tercih edilmeye başlanmıştır¹⁴⁸.

Haleb'teki İngiliz konsolosluk yetkilileri ile tüccar ve acentelerin ofis ve depo olarak Gümrük Hanı'nı kullanmaktaydılar. Hanın alt katları depo olarak kullanılırken üst kattaki odalar konsolos ile acente ve tüccarlar tarafından ofis olarak kullanılmaktaydı. Bazı acente ve tüccarlar geceyi de yine bu odalarda geçirmektelerdi. Konsolos ile birlikte bazı acente ve tüccarlar ise Gümrük Hanı dışında evlerde ikamet etmekteydi. 16. yüzyıldan itibaren İngiliz konsolosların bu han dışında çeşitli evler kiralarak bu evlerde ikamet ettikleri görülmektedir¹⁴⁹. Elçinin ikamet konutu olan bu evler İngiliz belgelerinde "dwelling house" veya "Canburgo" olarak da ifade edilmekteydi ve muhtemelen Gümrük Hanı'na çok yakın bir konumdaydı. Mülkiyeti vakfa ait olan Gümrük Hanı'na herhangi bir kira ödenip ödenmediğine dair elimizde bir kayıt olmamakla birlikte hanın sahibi olan İbrahim Hanzade vakfına bir kira ödenmekteydi. Aynı şekilde söz konusu ikamet konutları için de mülk sahiplerine kira ödendiği anlaşılmaktadır¹⁵⁰. Çok odalı, teraslı arkasında ayrıca kiralanabilir bir avlusu ile ahır olduğu anlaşılan¹⁵¹ bu evde konsolos ile birlikte bazı başka acente ve tüccarlar da oda paylaşımı şeklinde ikamet etmekteydi¹⁵². Konsolosun ikamet ettiği bu evin bir kısmı depremde zarar gördüğü için 1740 yılı içinde sahibi tarafından tamir edilmiştir. Aynı tarihlerde Haleb'e gelmesi beklenen yeni konsolos için de Levant Company idaresi evin gerekli şekilde tamiratının ve bakımının yapılıp yeni konsolos için hazırlanmasını emretmiştir¹⁵³. 1749 yılında bu sefer asıl amacı ikamet için olmayıp güvenlik gerekçeleri ile konsolosluk evine bitişik boş vaziyetteki bir başka evin satın alınması gündeme

¹⁴⁷ Berridge, **British Diplomacy in Turkey**, s. 8-11.

¹⁴⁸ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 308.

¹⁴⁹ Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo 1598-1602", s. 99-100.

¹⁵⁰ **SP**, 110/60, s. 227-228, (15 October 1729/26 October 1729).

¹⁵¹ Bir hana, ki bu han muhtemelen Gümrük Hanına, doğru açıldığı belirtilen teras evin üst katındaydı, evin arkasındaki ayrıca bir avlu ve ahır için ise 1716-1726 arasında Haleb konsolosu olarak görev yapmış olan John Purnell ayrıca kira ödemekteydi. **SP**, 110/60, s. 227-228, (15 October 1729/ 26 October 1729).

¹⁵² 1743 Robert Golightly kendisinden başka diğer 3 acente ile birlikte konsolosluk evindeki böyle bir odayı paylaşmaktaydı ve mutfak masrafları ile birlikte bu oda için toplam 350 dolar yıllık gideri olmaktadır. Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, s. 87.

¹⁵³ **SP**, 110/29, s. 128v-129, Haleb'den Levant Company idaresine, (ty., tt: July-August 1740); **SP**, 110/29, s. 129-129v, Haleb konsolosluk meclisi kararı, (21 August 1740/1 September 1740).

gelmiştir. Daha önce bir başka İngiliz acente olan Bay Harley tarafından da kiralanarak kullanılmış olan bu evin satılık olduğunun öğrenilmesi üzerine konsololuk meclisinde Levant Company'den alınacak izin doğrultusunda bu evin de kiralanması veya satın alınması gündeme gelmiştir. 16 Ekim 1749 tarihli konsolosluk meclisi toplantısında evi İngiliz cemaatine huzursuzluk vermesi muhtemel birisinin alması tehlikesine karşı şirket tarafından satın alınmasının uygun olacağı ve evin boş tutulmak yerine Haleb'e gelecek olan misafirler ile yolcuların geçici ikametleri için kullanılabilineceğini kararına varılmıştır. Konsolosluk meclisi zabıtlarına göre evin kirası yıllık 37 dolardır ve daha önce yapılan son açık attırmada eve satış fiyatı olarak 52 dolara önerilmiştir. Meclis kiralama veya satın alma şeklinde iki farklı öneride bulunmaktadır ve evin elde tutulmasının uygun olacağı düşünülerek gerekli girişimlerin yapılması için Levant Company idaresinden izin istenmiştir¹⁵⁴. 3 Nisan 1750 tarihli Levant Company yönetimi kararına göre, herhangi bir tehlikeden konsololuğu uzak tutmak adına evin belirtilen fiyatları aşmamak ve şirket bütçesine herhangi başka bir masraf yüklememek koşuluyla satın alınması veya kiralanması izni verilmişti. Evin yine konsolosluk meclisince belirtildiği şekilde Haleb'e gelecek olan yolcu ve misafirlerin ikametine ayrılmasının uygun olacağı bildirilmiştir¹⁵⁵. 1749 yılı artık Haleb'te İngiliz acentelerin sayısının giderek azaldığı bir dönemdir. 1747 yılında Haleb'te sadece ise 12 acente bulunmaktaydı¹⁵⁶, 1748 yılında ise toplam 7 büyük ticarethane kalmıştı ve 1750'den sonra bunların sayısı daha da azalmıştı¹⁵⁷. Yani İngiliz acente ve konsolosluk yetkilileri ikamet etmek için muhtemelen daha fazla bir ev veya odaya ihtiyaç duymamaktalardı. Bu nedenle de söz konusu evin yolcu ve misafirlere ayrılması uygun bulunmuştu. Ticaretin gerilemeye ve Levant Company'nin gelirlerinin de azalamaya başladığı bir dönemde bir ev satın almak için şirket bütçesinden harcama yapılmasına izin verilmesi, mali olarak sıkıntı içindeki şirketin konuyu güvenlik veçhesinden ele alması ile ilgili olmalıdır. Zira söz konusu evi daha önce satın almış olan bir Fransız ile yaşanan tatsız bir hadise muhtemelen hala zihinlerde canlıdır. Bu ev daha öncelerde 1712-1717 yılları arasında Haleb'te

¹⁵⁴ SP, 110/29, s. 18v-19, Haleb'den Konsolos Pollard'dan Levant Company idaresine, (5 September 1749/16 September 1749).

¹⁵⁵ SP, 110/29, s. 23, Levant Company idaresinden Haleb'e Konsolos Pollard'a, (23 March 1750/3 April 1750).

¹⁵⁶ Davis, *Aleppo and Devonshire Square*, s. 89.

¹⁵⁷ Davis, *Aleppo and Devonshire Square*, s. 89.

şirket hazinedarı olarak görev yapan¹⁵⁸ Rowland Sherman tarafından kullanılmıştı. O sırada hemen yan taraftaki konsolosluk evinde ikamet etmekte olan dönemin konsolosu William Pilkington, Rowland Sherman ile olan iyi ilişkileri çerçevesinde Sherman'ın evinden konsolosluk evinin bir odasına bir kapı açmasına izin vermiştir. Böylece Rowland Sherman eve giriş çıkışlarını da bu kapıdan gerçekleştirmiş ve konsolos Pilkington'un sofrasına sık sık misafir olmuştur. Aynı imkan sonraki konsolos John Purnell tarafından, Rowland Sherman izni ile evi kullanan ve yakınlarda vefat etmiş olan acente Nathaniell Harley'e de sağlanmış ve bu kapı kullanılmaya devam edilmiştir. Ancak evin Rowland Sherman tarafından Fransız tüccar olan Richard'a satılması ile bu kapı şirket hazinedarı Rowland Sherman tarafından kilitleyerek kapatılmıştır. Dönemin konsolosu John Purnell'in belirttiğine göre ise bu kapının açılıp açılmaması hakkı evde ikamet eden kimse olarak kendisine ait olup vaktiyle açılmış olan bu kapıyı istediği an kapatma hakkına kendisine aittir. Bu durumdan haberdan olmayan ve kapıyı kullanmaya devam etmek isteyen Fransız tüccar Richard ise bir sabah kapıya gelerek açmak istemiş ve kilitli olduğu anladığı zamanda kapı yanında bulunan ve üzerinden demir parmaklıklar olan pencereyi kırarak içeriye girmiş, etrafa hakaretler yağdırarak piştovu ile etrafa ateş etmeye başlamıştır. Evde bulunan müslüman ve İtalyan hizmetliler ile Ermeni kahya Fransız Richard karşısında mukavemet gösterememişlerdir. Kurşunlardan birisi evde çiçek hastalığından muzdarip durumdaki konsolosun oğlu ile ilgilenmekte olan hemşireyi sıyırılmıştır. Fransız tüccar ancak yeniçeriler ve Fransız konsolosunun gelişi ile durdurabilinmiştir¹⁵⁹. Aradan geçen uzun zamana rağmen, yaşanan bu tatsız hadisenin hala zihinlerde canlıdır ve Levant Company'nin ticaretin kötü olduğu bir dönemde bile güvenlik önlemlerini ön plana alarak bu evi satın almak istemesi ile sonuçlanmıştır. Ancak evin satın alınıp alınmadığı malesefe tespit edilememektedir.

1738 Ağustos-Ekim aylarını Haleb'ten geçiren Richard Popocke şehirde yaşamakta olan İngiliz tüccarların sahip oldukları evler hakkında değerli bilgiler

¹⁵⁸ **SP**, 105/116, Londra'dan Haleb'e Konsolos William Pilkington'a, (18 December 1712/29 December 1712);

SP, 105/116, Londra'dan Haleb'e Konsolos William Pilkington'a, (22 June 1715/3 July 1715); **SP**, 105/116, Londra'dan Haleb'e Konsolos John Purnell'e (9 May 1717/18 May 1717).

¹⁵⁹ **SP**, 110/60, s. 92-94, (22 June 1721/3 July 1721).

verir. Pococke'un belirttiğine göre, Eylül 1738'de tüccar Arthur Pullinger¹⁶⁰ Gümrük Han'ı dışında güzel bir taş evde Peter Shaw ile birlikte ikamet etmektedir¹⁶¹. Anlaşılan Pullinger bu evin mülkiyetini elinde bulundurmaktaydı. Bu tarihten kısa bir süre sonra iflas etmiş olan Medley ve Pullinger ortakların sahip oldukları bu ev konsolosluk komisyonu tarafından Antalya Beyi Halil Bey isimli bir Osmanlı tebasına 200 dolara satılmıştı¹⁶².

¹⁶⁰ T. Drew-Bear, C. Naour, R. S. Stroud, "Arthur Pullinger: An Early Traveler in Syria and Asia Minor", **Transactions of the American Philosophical Society**, New Series, Vol. 75, No. 3 (1985), s. 2/1-80.

¹⁶¹ Richard Pococke, **Journal of Travels through Various Countries of Europe, and in Egypt and the Levant; in the form of Letters to his Mother, BL. (British Library Manuscript), Add. 22998**, s. 48, (30 July 1738/10 August 1738).

¹⁶² Evin mahkemede yapılan satışının kaydı Levant Company kayıtlarında da bulunmaktadır. **SP**, 110/28, s. 15, (20 November 1739/1 Decemer 1739).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

18. YÜZYILDA DOĞU AKDENİZ'DE İNGİLİZ TİCARET AĞI: İSKENDERUN VE KIBRIS

3.1. İskenderun Limanı

Büyük İskender adına M.Ö. 333 yılında kurulan İskenderun, kurulduğu tarihten itibaren İran, Mezopotamya ve Asya'nın Akdeniz'e açılan bir limanı olarak oldukça işlevsel bir öneme sahip olmuştur. Mısır'da İskender adına kurulan diğer liman şehrinde (bugünkü İskenderiye) ayırmak için sonraları Alexandria Minor (Küçük İskenderiye) adıyla anılmaya başlanmıştır. Şehrin adı Batı dillerinde de bu anlama gelecek şekilde Alexandrette/Scanderona (Fransızca), Alessandrotto (İtalyanca)¹ kullanılmıştır. 18. yüzyıl İngiliz belgelerinde ise şehir için Scanderon veya Alexandretta, şekliiden ikili bir kullanım söz konusudur.

1596 yazında İskenderun'a gelmiş olan seyyah Moryson, İskenderun'u küçük bir köy olarak tasvir eder. Limanda deniz kıyısında bulunan binalar çamur ve samandan inşa edilmişken müstemen tüccar acentelerinin ve konsolos vekillerinin ikamet ettikleri binalar ahşap ve çamurdan yapılmıştır². İtalyan din adamı Jerome Dandini de, 1597 Ocak ayında limanda ancak yirmi ila otuz kadar ev olduğunu

¹ Metin Tuncel, "İskenderun" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c.XXII, İstanbul 2000, s. 580.

² Fynes Moryson, *An Itinerary Containing his Ten Yeeres Travell through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland and Ireland*, vol. II, s. 68-69.

bildirir ve bunların tamamının da dışardan oraya gelmiş tüccarlar tarafından kullanıldığını belirtir. Dandini muhtemelen limandaki depoları da ev zannetmiştir. Zira limana ticaret için gelen tüccarlar ile gemi mürettebatı liman yakınındaki depolarda ikamet edelerdi. Burada konaklamaları için uygun yerler ve vakit geçirmeleri için meyhaneler vardı. Dandini limandaki evlerin çoğunluğu ahşaptan inşa edilmiş ve çatıları çamur saman ile örtülü şekilde tasvir eder³. Ayrıca limanda iki adet fransiskan rahip bulunduğunu ve bunların da ahşap bir şapelde ikamet ettikleri ve biriken yağmur sularını içip sefil bir hayat sürdürdüklerini belirtmektedir⁴. Bu Avrupalı seyyahları ile Evliya Çelebi'nin gözlemleri arasında önemli benzerlikler göze çarpmaktadır. Bu da 16. yüzyıldan 17. yüzyıl ortalarına kadar İskenderun'daki şartların çok değişmediğini göstermektedir. Evliya'ya göre İskenderun'da mukim tüccarların tamamının gayri müslim olup bunlardan bir kısmı müstemen taifesindedir. Evliya İslam şehirlerinin temel mimari yapılarından olan mecsit, cami, medrese tekke gibi kurumları ziyaret ettiği yerlerde ayrıntılı olarak belirtirken, İskenderun'da cami, hamam ve han gibi binaların olmadığını, burada yaşayanların da Rumlar ve müstemen taifesinden ibaret olduğunu ve müstemen taifesinin de aslında Haleb'teki konsolosların vekilleri ve tüccarlardan ibaret olduğunu belirtir ve bu doğrultu da ticari depoların ve meyhanelerin sayıca fazlalığına dikkat çeker⁵. Sıcak ve nemli iklim özellikleri ve yer yer bataklık haline gelmiş arazi yanında Evliya Çelebi şehre düzenli olarak içme suyu sağlayan bir sistemin olmadığını ve içme suyunun şehir yakınlarındaki Kervan Pınarı'ndan getirildiğini belirtir⁶. Bu şartlar altında 17. yüzyılda İskenderun'da orta büyüklükte bir liman şehrinde olması beklenen bir nüfustan söz etmek pek mümkün olmamaktadır. İskenderun'da yaşayan yerel halk daha iç bölgelerde ikamet etmekteydiler. İdari anlamda ise Evliya Çelebi, İskenderun'un Haleb'e bağlı 150 akçelik kadılık olduğunu belirtir. Yeterli nüfus ve

³ Jerome Dandini, *A Voyage to Mount Libanus: Wherein is an Account of the Customs, Manners, of the Turks also a Description of Candia, Nicosia, Tripoly, Alexandretta, with Curious Remarks upon Several Passages Relating to the Turks & Maronites*, London 1698, s. 72-73.

⁴ Dandini, *A Voyage to Mount Libanus*, s. 73.

⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, III. Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı.), YKY yay., İstanbul 1999, s. 32.

⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, III. Kitap, s. 32. Kervan Pınarı 1596 tarihinde de kervanların konaklama ve limanın su ihtiyacının giderildiği yerdir. Moryson, *An Itinerary Containing his Ten Yeeres Travell*, s. 69.

iskandan yoksun olmakla birlikte bir kadılık merkezi olması buradaki sürdürülen ticari faaliyet nedeniyle olmalıdır. 18. yüzyılda ise İskenderun, Belen kazasına bağlı olup⁷ 1742 yılında ise Bakras kadılığı ile birlikte Kadı Mehmed Efendi tarafından idare edilmekteydi⁸. 1745 yılında şehre ilk kez gelen Alexander Drummond'a göre İskenderun'un nüfusunun 150 kişiden fazla değildir⁹. 6 yıl konsolos vekilliği yaptıktan sonra 1772 yılında İskenderun'dan ayrılmış olan Parsons limanda 150 hane Rum ve 50 hane müslüman olduğunu ve toplam nüfusun ancak 800 civarında olduğunu belirtir¹⁰. İklim ve çevresel faktörlerin elverişsizliği nüfusun gelişimin de engellemiş ve İskenderun'un uluslararası ticaretin sürdürüldüğü bir iskele olarak kalmasına neden olmuş ve İskenderun 19. yüzyıla kadar gerçek anlamda bir liman kentine dönüşmemiştir.

Tüm Doğu Akdeniz kıyılarında 17. yüzyıldan itibaren Akdeniz'de genişleyen korsanlık faaliyetlerinden İskenderun ve civarı da etkilenmiştir¹¹. İlbahar aylarının gelişi ile bölgede korsanlık faaliyetleri yoğunlaşmaktaydı. 1607 yılı ilkbaharında İstanbul'dan Kaptan-ı derya Halil Paşa kumandasında çıkan Osmanlı donanması Sakız-Kıbrıs arasında iki kıta levend firkatesine el koymuş ve ardından Kıbrıs yakınlarında 6 parça küffar kalyonuna rast gelmiş ve iki gün süren mücadeleden bu 6 kalyona da el konulmuştu. Bu hadiseden sonra Halil Paşa kıyıların güvenliğini sağlamak amacıyla donanma ile Sayda, Beyrut, Trablusşam ve İskenderun kıyılarını dolaşarak bu bölgede küffar gemileri bulunup bulunmadığını kontrol ederek İstanbul'a dönmüştü¹². Ancak Osmanlı donanmasının faaliyetleri kıyıları korumak için her zaman yeterli olmamaktaydı. 1627 yılında önce Kıbrıs'tan

⁷ HS., 4, 195/396, (13 S. 1155/19 Nisan 1742).

⁸ Kadı Mehmed Efendi'nin Divan-ı hümayuna sunduğu Safer 1155/Nisan 1742 tarihli iki arzın sonunda "El-fakîr Mehmed el-kâdî-i Bakras maâ İskenderûn" şeklide imzalanmıştır, bkz. HS., 4, 194/394 ve 194/395, (15 S. 1155/21 Nisan 1742).

⁹ Alexander Drummond, **Travels through Different Cities of Germany, Italy, Greece and Several Parts of Asia as far as the Banks of the Euphrates**, Printed by W. Strahan, London 1754, s. 123.

¹⁰ Abraham Parsons, **Travels in Asia and Africa Including a Journey from Scanderoon to Aleppo, and over the Desert to Baghdad and Bussora a Voyage from Bussora to Bombay and along the Western Coast of India a Voyage from Bombay to Mocha and Suez in the Red Sea and a Journey from Suez to Cairo and Rosetta in Egypt**, London 1808, s. 8.

¹¹ 17. yüzyıldan itibaren Akdeniz'de gelişen korsanlık faaliyetleri için bkz. Özgür Oral, "17. Yüzyılda Akdeniz'de Osmanlı Korsanlığı", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2004, s. 32-43.

¹² Abdurrahman Sağırılı, "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî'(Edirneli)nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Tevârih-i âl-i Osmân'ı (Metin ve Tahlilleri)", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2000, s. 616.

İskenderun limanına gelen Cezayir korsanları burada bulunan bir Hollanda gemisi ile küçük bir kayığa el koymuşlar ve karaya çıkararak tüm depoları yakmışlardır. Bu esnada limanda bulunan yöneticiler de şehri terk edip kaçmak zorunda kalmışlar ve korsanlara kimse mukavemet edememişti. Yakılan depoların hangi milletlere ait oldukları tam olarak bilinmemekle birlikte muhtemelen gümrükhane ile İngiliz ve diğer müstemmen tüccarlara ait depolar da yakılmıştır. Zira İngiliz ve Hollandalı tüccarların kayıpları 40.000 dolar olarak belirlenmiştir¹³.

İskenderun limanının Osmanlı ordusu tarafından bir lojistik yığınak merkezi ve aynı zamanda bölgeye veya bölgeden dışarıya yapılan askeri sevkiyatının merkezi olarak kullanılması zaman zaman limanın çok sayıda asker veya lojistik malzeme ile adeta dolmasına neden olmaktadır. Bu sevkiyat dönemleri tüccarlar için mallarını koruma güdüsü ile bazı tedirginliklerin yaşandığı dönemler haline dönüşebilmekteydi. Thomas Dallam Mayıs 1599'da İskenderun'a gelen Hector gemisinin kaptanı Parson'un kıyıda gelen haberler doğrultusunda İskenderun limanına boşaltması gereken mallarını o sırada İskenderun limanından sürmekte olan asker sevkiyatı nedeniyle 4 gün boyunca boşaltmadan beklemek zorunda kaldığını ve ardından limandaki İngiliz tüccarların harekete geçmek için ihtiyaten 10 gün kadar daha beklediklerini bildirmektedir¹⁴. İskenderun'un lojistik bir merkez olma özelliği 18. yüzyıldaki İran seferleri sırasında da devam etmiştir. İran seferleri öncesinde ve sırasında İstanbul, Mısır ve Rumeli'den asker ve mühimmat nakleden kalyonlar İskenderun limanına gönderilmekte ve askerler buradan Haleb üzerinden cepheye sevk edilirken, mühimmat ise ya buradaki depolarda bir süre muhafaza edilmekte veyahut yine çevre bölgelerden temin edilen develer ile Haleb-Musul veya Haleb-Birecik-Fırat nehri üzerinden orduya sevk edilmekteydi¹⁵. Bu sevkiyatın yoğunluğu İskenderun ve çevresindeki ahali üzerinde de olumsuz tesirler bırakmıştır. Bu seferler nedeniyle halktan toplanan tekalifin şehirde yaşayan az sayıdaki ahalinin

¹³ J. Morgan, **A Complete History of Algiers**, London 1731, s. 662.

¹⁴ Mayes, **Sultanın Orgu**, s. 143-144.

¹⁵ 18. yüzyılda İran seferleri sırasında İskenderun limanının lojistik işlevleri için bkz. Serdar Genç, **Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, İstanbul 2013, s. 55.

de perakende olmasına neden olacağı endişesiyle şehir halkı 1735 yılından itibaren tekalif-i örfiyeden muaf tutulmuştur¹⁶.

3.1.1. İskenderun Limanının Fiziki Yapısı

İskenderun limanı hemen batısında bulunan hafif çıkıntının meydana getirdiği bir burnun korunağı sayesinde¹⁷ batı rüzgarlarına karşı görece korunaklı ancak denizden esen kuzey ve karadan esen doğu rüzgarlarına açık bir limandır. Özellikle kara tarafından kasım-mart ayları arasında ani ve bir saat süreli esen sert doğu rüzgarları demirli gemilerin zaman zaman batma tehlikesine neden olmakta ve limana girişi engellemektedir. Bu sebeple küçük gemiler daha uzun demir atıp kıyıda 10 mil uzakta ve 8-10 kulaç derinlikte demilerken, büyük gemilerin daha da açıkta, 14-16 kulaç derinlikte demirlemeleri gerekmektedir¹⁸. Evliya Çelebi de gemilerin İskenderun limanında bir top menzili kadar açıkta demirlemeleri gerektiğini belirtir¹⁹. Ayrıca özellikle kışın limana gelen gemilerin yük boşaltıp yüklerken iyi bağlanmaları ve donanımları çıkartılmamış vaziyette olmaları gerekirdi. Limanın geniş ve büyük oluşu uluslararası ticaret için önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Aynı anda rahat bir şekilde 200 gemiyi alacak kapasitedeydi²⁰. Evliya Çelebi İskenderun'u ziyaret ettiğinde limanda 26 adet kalyon bulunduğunu belirtmektedir²¹. Buna karşılık örneğin Lazkiye limanı 18. yüzyılda ancak 4 gemi alacak kadar büyüktü ve sık sık gemi battığı için demirmek için uygun bir liman değildi²².

¹⁶ HS., 3, 168/285, (8 R. 1148/28 Ağustos 1735).

¹⁷ Tuncel, "İskenderun", s. 580.

¹⁸ Parsons, **Travels in Asia and Africa Including a Journey from Scanderoon to Aleppo**, s. 14.

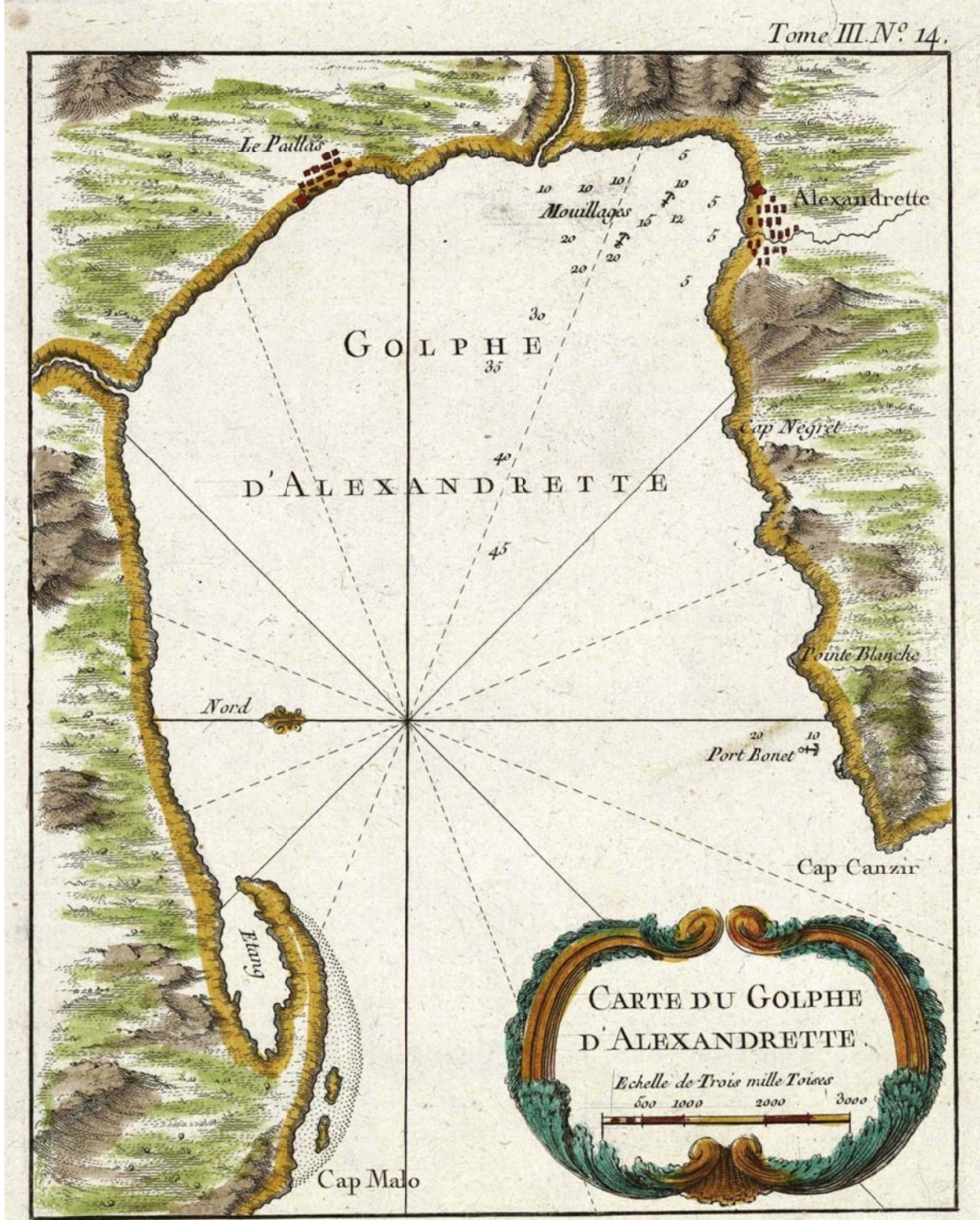
¹⁹ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, III. Kitap, s. 31.

²⁰ Parsons, **Travels in Asia and Africa Including a Journey from Scanderoon to Aleppo**, s. 14.

²¹ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, III. Kitap, s. 32.

²² Matterson, "English Trade in the Levant", s. 31.

Harita 2. İskenderun Körfezi Haritası

Kaynak: Jacques-Nicolas Bellin, *Le Petit Atlas Maritime, Recueil de Cartes et Plans des Quatre Parties du Monde*, tome III, (Contenant Asie – Afrique), 1764, no. 14.

Modern dönemde rıhtımlar inşa edilmeden önce birçok limanda olduğu gibi İskenderun limanına gelen gemilerin de yükleme ve boşaltma için biraz açıkta demirleyip mallarını kayıklar vasıtasıyla karaya çıkarmaktaydılar. İskenderun büyük ve derin bir liman olmasına rağmen, kalyonlar kıyıya tamamen yanaşamaktaydı. Bu nedenle 18. yüzyılda da İskenderun'da da gemi yükleme ve boşaltma işlemleri kayıklar ile yapılmaktaydı²³.

3.1.2. İklimin İskenderun'da Yaşam Üzerindeki Olumsuz Etkileri

İskenderun yazları sıcak ve nemli iklimi ile yaşam şartları zorlaşan İskenderun'da limanın batısındaki burun sert zürgarlara karşı biraz korunma sağladığı için limana girecek gemiler için elverişli bir ortam sağlamak birlikte²⁴, İskenderun'u denizden gelen serin rüzgarlardan da mahrum bırakmaktaydı. Kıyıya yakın mesafede bulunan Amanos Dağları'nın oluşturduğu doğal set limanın özellikle yaz mevsiminin sıcak günlerinden dayanılmaz şekilde nemli olmasına neden olmakta ve bu dağlardan inen küçük akarsular limanı yoğun bir şekilde suya maruz bırakmakta böylece bölgedeki nem oranı daha da arttırmaktaydı. Bu yağış ve nem kışın İskenderun'un neredeyse bir bataklığa dönüşmesine neden olmaktadır²⁵. Nitekim Evliya Çelebi de İskenderun'un 3 tarafının bataklık olduğunu belirtir²⁶. Sık yaşanan su baskınları ve sel tehlikesi dolayısıyla İngiliz liman temsilcisi ve acentelerin ikamet ettikleri ev depo üzerinde inşa edilmişti. Şehrin doğusundaki yüksek dağların bir diğer olumsuz etkisi ise sabah güneşine engellemesidir. Bu da sabah saatlerinin sisli ve nemli oluşunu arttıran bir diğer etmendir²⁷. Bu nemli ve sisli hava erken tarihlerden itibaren tüm Avrupalı tüccar ve seyyahlarca sürekli şikayet konusu olmuştur. Trablusşam yerel idarecilerinin Avrupalı tüccarlara karşı olumsuz

²³ SP, 110/24, s. 23v, İskenderun'dan Haleb'e Rawstron ve Fawkener'e, (4 March 1705/15 March 1705); SP, 110/29, s. 28v, Haleb konsolosluk meclisinden, İskenderun'a liman temsilcisi Alexander Drummond'a, (30 November 1750/11 December 1750).

²⁴ Tuncel, "İskenderun", s. 580.

²⁵ Parsons, **Travels in Asia and Africa Including a Journey from Scanderoon to Aleppo**, s. 2.

²⁶ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, III. Kitap, s. 32.

²⁷ Stanley Mayes, **Sultanın Orgu**, (çev. M. Halim Spatar), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 142; Gerald MacLean, **Doğuya Yolculuğun Yükselişi: Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları 1580-1720**, (çev. Dilek Şendil), Yapı Kredi yayınları, İstanbul 2006, s. 53.

tutumları nedeniyle²⁸ 1594'ten itibaren Trablusşam yerine İskenderun limanı kullanmaya başlayan İngiliz ve Fransız tüccarların İskenderun'un nemli ve sıcak ikliminden şikayetçi oldukları görülmektedir²⁹. Bu nedenle de tıpkı 16. yüzyılda olduğu gibi 17. yüzyıl ortalarında İskenderun ticaret mevsimlerinde kalabalıklaşan ticaretin azaldığı dönemlerde ise nüfusu azalan bir limandı. Limanın nemli havası zaman zaman o kadar etkili olmaktaydı ki, buradaki depolardaki odalarda ve evlerde geceyi geçirmek bile hastalanmak için yeterli olabilmekteydi. Bu sebeple gemi mürettebatı genelde geceyi gemide geçirmekteydiler³⁰. İskenderun'daki şiddetli kış yağışları, bataklık ve aşırı nem gibi nedenlere bağlı İngiliz tüccar ve acentelerin şikâyetlerinin 18. yüzyılda da aynı şekilde devam ettiği görülmektedir. İskenderun liman temsilcisi George Randall 30 Temmuz 1704 tarihinde İskenderun'da herhangi bir hastalık belirtisi göstermeden ölmüştür³¹. Ölüm nedeninin tam tespit edilemediği anlaşılacakla birlikte, Haleb konsolosu, Randall'ın ölümünü üstü kapalı bir biçimde İskenderun'un havasına bağlamakta ve iklim şartlarının 1704 Ağustos'unda daha önceki dönemlere göre daha da kötü durumda olduğunu bildirmektedir³². İskenderun konsolos vekili ve liman temsilcisi olarak görev yapan Alexander Drummond ise İskenderun'da bulunduğu süre zarfında sık sık hastalanmakta ve limanın nemli ve sıcak havasından sürekli şikayet etmekteydi. Özellikle 1748 yılında yakın dostlarına yazdığı mektuplarda İskenderun'u yaşam koşulları bakımından bir cehennem olarak tavsif etmekteydi³³. Mayıs 1753 tarihinde Londra'ya bildirildiğine göre o sıra

²⁸ P. R. Harris, "The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo 1598-1602", **University of London Unpublished MA. Thesis** London 1953, s. 156.

²⁹ 1596'da İskenderun'a gelen Fynes Moryson nemli havayı limanın kuzeyindeki (aslında doğusunda olacak) yüksek Amanos dağlarının güneşi engellemesi ve nemi arttırmasına bağlar ve limanın "hastalık saçan havası" nedeniyle tüccarların İskenderun'da fazla kalamadıklarını, işlerini bitir bitirmez buradan ayrıldıklarını bildirir. Bkz. Fynes Moryson, **An Itinerary Containing his Ten Yeeres Travell through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland and Ireland**, s. 69; 16. yüzyıl seyyahlarının bazıları da İskenderun'u "Frenkleri Felaketi" olarak tavsif etmişlerdir. Bkz. Harris, "The Letter Book of William Clarke", s. 157.

³⁰ 17. yüzyıl ortalarında Girit savaşı sırasında Avusturya konsolosu himayesinde Venedik namına Haleb'de ticaret ile meşgul olan Alman Wolfgang Aigen'in İskenderun'u "Avrupalılar mezarlığı" olarak tavsif etmekteydi, bkz. Suraiya Faroqi, "Traders and Customs Officials in 1660's İskenderun", **New Perspectives on Turkey**, no: 5-6, (Fall 1991), s. 112.

³¹ **SP**, 110/23, 60v-62, Belen yaylasından Londra'ya Levant Company merkezine, (25 August 1704/5 September 1704)

³² **SP**, 110/23, 60-60v, Belen yaylasından Londra'ya Charles Cooke'a, (25 August 1704/5 September 1704).

³³ İskenderun'da yaşamaktan çok da hoşlanmadığı anlaşılan Drummond bu şikayetlerini mektuplarının gönderilen yer kısmına "Scanderoon Hell on Earth" şeklinde yazarak da ifade etmekteydi. Bkz.

İskenderun konsolos vekili ve liman temsilcisi olan William Bulley'in genel ödem (universal dropsey) rahatsızlığı nedeniyle görevine devam edemeyeceğinin anlaşılması üzerine İngiltere'ye geri dönmek istediği bildirmiştir. Aynı tarihte Haleb'te bulunan İskoç doktor Alexander Russell, William Bulley'in genel rahatsızlığının İskenderun'un nemli deniz havasından kaynaklandığını belirtmiştir. Şirket yönetimi kendisinin geri dönme isteğini kabul etmiş ve geminin hazır olmasına kadar Haleb'te ikamet etmesinin daha iyi olacağına karar vermiştir³⁴. İskenderun'un bu sağlıksız koşullarını daha da çekilmez hale gelmesinde depoların ve liman temsilcisi ile diğer tüccar ve konsolosluk çalışanlarının ikamet ettikleri depo üzerindeki evin bataklık ve aşırı nemli bir bölge olmasının da etkisi vardır. Aralık 1753 tarihli depoların ve evin tamir edilmesi ile ilgili Londra'ya gönderilen bir raporda bu depolardan birinin üzerinde bulunan evde kalan görevlilerin kötü şartlar altında yaşadıkları belirtilerek bu evin şehirde kıyıda uzakta daha az nemli bir bölgeye taşınmadıkça İskenderun'da görev yapan İngilizlerin kalış sürelerinin sınırlandırılmasını talep etmektedir³⁵. Aşırı nemin sebep olduğu hastalıkların başında sıtma ve humma nöbetleri gelmektedir. 1767'de Levant Company tarafından konsolos vekili olarak atanan ve iklim şartlarının elverişli olmaması nedeniyle 6 yıl sonra bu görevi bırakan Abraham Parsons'un³⁶ bildirdiğine göre bu sıtma nöbetleri gün aşırı şeklinde meydana gelmekte ve beş, altı günde hastayı aşırı derecede zayıflatamaktaydı. Parsons yedinci gününde hastalığı atlatanların ve sonrasında beslenmelerine dikkat edenlerin hastalığı yenebildiklerini aksi halde hastalığın nüksettiğini bildirmektedir³⁷. Bu sıcak ve nemli hava İskenderun yerine, işlerin sakinleştiği dönemlerde ve hasta olanlar için Belen'i daha cazip bir ikamet yeri haline getirmiştir. Parsons, Temmuz 1772'de termometre ile yaptığı ölçümlerde İskenderun'da hava sıcaklığı 92 F. (33,3 C.)'dir³⁸. Aynı dönemde İskenderun'a 10

Letter-Books of Alexander Drummond, British Library (BL.) Add 45932, s. 53-53v, (January-February 1748); s. 108v, (18 May1748/29 May 1748).

³⁴ **SP**, 110/29, s. 50, Haleb konsolosu Alexander Drummond'dan Londra Levant Company merkezine, (23 May 1753).

³⁵ **SP**, 110/29, s. 56v-58, Haleb'den Londra Levant Company merkezine, (5 December 1753).

³⁶ Abraham Parsons'un hayatı hakkında bkz. H. M. Chichester, "Parsons, Abraham (d. 1785)", (rev. Deborah Manley), **Oxford Dictionary of National Biography**, Oxford University Press, 2004, <http://www.oxforddnb.com/view/article/21449>, [Erişim tarihi: 20 Temmuz 2014].

³⁷ Parsons, **Travels in Asia and Africa Including a Journey from Scanderoon to Aleppo**, s. 2.

³⁸ Parsons, **Travels in Asia and Africa Including a Journey from Scanderoon to Aleppo** s. 7.

mil uzaklıktaki Belen’de ise hava sıcaklığı 74-76 F. (23,3-24,4 C.)’dir³⁹, kışın ise Belen İngiltere’nin kuzeyinden daha soğuk ama yaşamaya daha elverişlidir⁴⁰. Belen’deki hava şartları İngiliz tüccarlar tarafından İngiltere’nin iklim şartlarına yakın bulunmuştur ve bu sebeple de Avrupalılar İskenderun’un nemli ve sıcak ve Haleb’in de kurak ve sıcak havasından kaçarak yaz mevsimini burada geçirmeyi tercih etmişlerdir.

3.1.3. Diğer Doğu Akdeniz Limanları Karşısında İskenderun Limanının Yükselişi

İskenderun tarih boyunca kuzeyindeki Payas ve güneyindeki Süveydiye (günümüzde Samandağı) limanı ile rekabet halinde olmuştur. Bu rekabette İskenderun’un diğer limanlar karşısındaki dezavantajı kıyıya yakın bölümlerdeki bataklıklardır. Sık sık salgın hastalıklara neden olan bu bataklık yüzünden fazla tercih edilen bir liman olmamıştır. Arap hakimiyeti devrinde İskenderun yerine bu iki limanı kullanılmıştır. Ortaçağda bu limanlara Ayas (günümüzde Yumurtalık) limanı da eklenmiştir⁴¹. Bölgenin Osmanlı hakimiyetine girişi ile birlikte İskenderun limanının diğer limanlara nazaran önem kazanmaya başladığı görülmektedir. 1593’ten itibaren Venedik gemileri Trablusşam limanı yerine İskenderun limanını tercih etmeye başlamışlardır. Venediklileri diğer Avrupalı devletlerin gemileri takip etmiştir. Braudel, limanın alt yapı şartlarının yeteri kadar iyi olmaması ve yeteri kadar depo bulunmamasına rağmen Venediklilerin İskenderun’u tercih sebeplerini Haleb’e yakınlığı ve Trablusşam’daki idarecilerin tüccarlara çıkardıkları zorluklara bağlar⁴². 1562’de Fransa’nın Trablusşam konsolosu olarak atanan Jean Reynier’in 1594 tarihinden itibaren İskenderun’a gelerek İskenderun’un Fransız ticareti için ana liman olarak kullanmak istediği görülmektedir⁴³. Bu değişiklikte Trablusşam’daki gibi yerleşik bir Osmanlı taşra idaresinde yoksun ve تنها bir liman olan İskenderun’un müstemen tüccarlar için çok daha cazip bulunması etkili olmuştur⁴⁴.

³⁹ Parsons, *Travels in Asia and Africa Including a Journey from Scanderoon to Aleppo*, s. 7.

⁴⁰ Parsons, *Travels in Asia and Africa Including a Journey from Scanderoon to Aleppo* s. 2.

⁴¹ Tuncel, “İskenderun”, s. 580.

⁴² Braudel, *Akdeniz Dünyası*, c. I, s. 381.

⁴³ Harris, “The Letter Book of William Clarke”, s. 51-52.

⁴⁴ Wood, *Levant Kumpanyası*, s. 110-111.

Nitekim Trablusşam'daki taşra idaresinin tüccarların ticari işlemlerine müdahalesi müstemen tüccarları rahatsız etmiştir⁴⁵. Müstemen tüccarların henüz bir gümrük idaresi bulunmayan bir limanı tercih etmek istemelerinde, en azından ticaretlerinin önemli bir maliyetini oluşturan gümrük vergisini ödemekten kaçmak istedikleri açıktır. Nitekim 1609 yılında Osmanlı idaresi İskenderun limanının kapatılarak Venedik, Fransız ve İngiliz konsoloslarını, ticaretlerini Trablusşam'da sürdürmeye zorlamıştır. İngiliz tüccarlar bu uygulamaya karşı çıkmışlar ve İngiliz elçisi gerekirse bu bölgedeki ticaretlerini tamamen durdurmayı göze alacağını bildirmişti. Bu karardan muhtemelen bölgede baş göstermiş olan Dürzi emir Ma'noğlu Fahreddin isyanını hadisesi nedeniyle vazgeçilmiş ve 1613 yılından sonra da İskenderun limanı müstemen tüccarlarca kullanılmaya devam edilmiştir⁴⁶. Ma'noğlu isyanını⁴⁷ bastırmak için çaba sarfeden Nasuh Paşa İskenderun limanına bir kale inşasına girişerek İskenderun'u bölgede alternatif ve güvenli bir liman olmasını sağlamak ve ticareti kontrol altına almak istemiş ancak Paşa'nın Karadeniz kazaklarının Sinop baskınından sorumlu tutularak idam edilmesi ile bu projesi akim kalmıştır⁴⁸. Nasuh Paşa'nın bu girişimi İskenderun limanının güvenliğini sağlamak için etkili olabilirdi. Nitekim Evliya Çelebi de müstemen tüccarların bölgedeki faaliyetlerin kontrolü için Nasuh Paşa'nın bu girişimlerinin önemli olduğunu ancak onun idamı ile bu fırsatın kaçırıldığını, eğer kale inşası tamamlanmış olsa limanın mamur bir şehir haline gelebileceğini, böylece de gümrük vergisi vermemek için çeşitli bahaneler ileri süren müstemen tüccarların bu çabalarının boşa çıkacağını belirtir⁴⁹.

1596'da itibaren İskenderun'da bir İngiliz konsolos vekilliği bulunmakla⁵⁰ birlikte İskenderun'a yönelik yukarıda zikredilen engellemelerden dolayı İngiliz tüccarların 17. yüzyıl ortalarına kadar İskenderun limanı yanında Trablusşam limanını da aktif olarak kullanmaya devam etmişlerdir. Merkezi idareye tam olarak bağlı olmayan Trablusşam'daki Seyfoğulları ailesinden gelen idarecilerin Avrupalı

⁴⁵ Harris, "The Letter Book of William Clarke", s. 51-52.

⁴⁶ Wood, **Levant Kumpanyası**, s. 110.

⁴⁷ Ma'noğu Fahreddin'in isyanı için bkz. Feridun M. Emecen, "Fahreddin Ma'noğlu", **DİA.**, c. XII, İstanbul 1995, s. 80-82.

⁴⁸ Nasuh Paşa ve İskenderun limanına inşa faaliyetleri için bkz. Ömer İşbilir, "Nasuh Paşa", **DİA.**, c. XXXII, İstanbul 2006, s 428/426-428.

⁴⁹ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, III. Kitap, s. 31.

⁵⁰ Moryson, **An Itinerary Containing his Ten Yeeres Travell**, c. II, s. 68.

tüccarların ticaretlerine müdahaleleri ve bu aile ile Dürzi Ma'noğulları arasındaki çekişmeler⁵¹, Haleb-Trablusşam arası yol güvenliğinin asi aşiretlerin baskınları ile ortadan kalkması⁵² gibi nedenler Trablusşam limanı yerine 17. yüzyıl ortalarından itibaren İskenderun Haleb merkezli İngiliz ithalat ve ihracatının ana limanı haline gelmiştir. Bu durum İran savaşları neticesinde Suriye bölgesi ipeğinin yeniden daha aranır hale geleceği 18. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar devam etmiştir. Bölgede üretilen ipeğe yönelik talep artışı müstemen tüccarları yeniden başta Trablusşam ve Lazkiye olmak üzere bölgesel limanlara sevk etmiştir⁵³.

İskenderun'un tercih edilmesinin ardındaki bir diğer sebep ise İskenderun limanını Haleb şehrine daha yakın oluşu ve gerek mal nakli ve haberleşme açısından bu yakınlığın bir avantaj oluşturmasıdır. Özellikle haberleşmede kullanılan posta güvercinleri hızlı iletişim için oldukça önem taşımaktaydı⁵⁴. 16. yüzyıl sonlarından itibaren bazı İngiliz tüccarların İskenderun-Haleb arasında güvercinler vasıtasıyla iletişim sağladıklarını göstermektedir. Haziran 1596'da Trablusşam'a ulaşan Mryson, kendisine Kahire ile İskenderiye arasında tüccarların limana gelen gemiler ile ilgili olarak güvercinlerin boyunlarına bağladıkları mektuplar vasıtasıyla haberleştiklerini anlatıldığında buna inanmamış ve bunu Haleb'te İngiliz tüccarlara bir hikaye gibi anlattığında ise İngiliz tüccarlar tarafından Haleb'te de aynı uygulamanın olduğunun ifade edilmesi karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir⁵⁵. Mayıs 1599'da İskenderun'a varan Thomas Dalam ise burada Haleb ile haberleşmenin güvercinler vasıtasıyla yapıldığına bizzat şahit olmuştu. Haleb-İskenderun arası 80 mil (128 km.)'lik mesafeyi kervanlar normal şartlarda 4 günde, hızlı ulaklar 2-3 günde giderken,

⁵¹ Ma'an oğullarının bölgede Osmanlı idaresine karşı isyan hareketleri hakkında bkz. Feridun M. Emecen, "Fahredden Ma'noğlu", **DİA.**, c. XII, İstanbul 1995, s. 80-82; ayrıca bkz. Abdurrahman Sağırlı, "Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî'(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Tevârih-i âl-i Osmân'ı (Metin ve Tahlilleri)", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2000, s. 648-652.

⁵² Masters, **The Origins of Western Economic Dominance**, s. 15.

⁵³ Gharaybeh, "English Traders in Syria", s. 100.

⁵⁴ Bölgede posta güvercinlerinin daha erken dönemlerde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Abbasi ve Memluk dönemlerinde Suriye bölgesinde güvercinlerin posta için kullanımı hakkında bkz. Adam J. Silverstein, **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, Cambridge University Press, Cambridge 2007.

⁵⁵ Moryson, **An Itinerary Containing his Ten Yeeres Travell**, vol. II, s. 52.

güvercinler 4 saatte İskenderun'a ulaşmaktaydılar⁵⁶. Ekim 1675'te İskenderun'a gelmiş olan İngiliz papaz Henry Teonge de İskenderun-Haleb arasında haberleşmede güvercin kullanıldığını ve bu hayvanların aradaki mesafeyi 3 saatte kat ettiklerini belirtir⁵⁷. 17. yüzyılda da İskenderun'da İngiliz konsolos vekili Haleb ile haberleşmede güvercin kullanılmaktaydı⁵⁸. 18. yüzyılın ilk yarısında da İskenderun'a gelen gemilerin manifestolarının ve malların faturalarının güvercinlerle hızlıca Haleb'e ulaştırıldığı görülmektedir⁵⁹. Güvercinler sadece İskenderun-Haleb yönünde kullanılmıyor, Dallam'ın da şahit olduğu üzere Haleb-İskenderun yönünden kullanılmaktaydı. Mektup gönderilen güvercin geriye kervanları ile birlikte kafeslenerek gönderilmekteydi⁶⁰. Ancak güvercin ile haber gönderilmesi uygulamasının 1740'lardan itibaren, bölgede etkili olan Kürt aşiretlerin bu güvercinleri vurup kervanların hareket zamanlarını öğrenmeleri nedeniyle terk edildiği anlaşılmaktadır⁶¹. Haberleşmede güvercin kullanımı Trablusşam-Haleb arasında da kullanılmaktaydı. 1610 yılında Trablusşam'a gelmiş olan George Sandys de Trablusşam-Haleb arası güvercinlerin kullanıldığını belirtmektedir⁶².

İskenderun limanı 18. yüzyıl boyunca İngiliz ticaret filosunun ana ticaret limanı olarak kalmış bölgedeki diğer limanlar ancak mal temin edilen küçük ara limanlar olarak kalmışlardır. Trablusşam, Lazkiye ve Sayda gibi bu ara limanlarda temin edilen mallar kara yoluyla aktarılmasının mümkün olmadığı için gemilerin kısa süreliğine bu limanlara uğrayıp hızlıca mal yükleyip İskenderun'a geri dönmekte veya Londra'ya hareket etmekteydi. 17. ve 18. yüzyılın yüksek kar

⁵⁶ Mayes, **Sultanın Orgu**, s. 145. Farklı araştırmacılar güvercinlerin iki kent arasındaki uçuş zamanlarını farklı vermektedirler, Gharaybeh ise güvercinlerin bu yolu 10 saate kat ettiklerini belirtmektedir. Abdul-Karim Mahmud Gharaybeh, "English Traders in Syria 1744-1791", **University of London, School of Oriental and African Studies, Unpublished PhD. Thesis**, London 1950, s. 137. Matterson ise 2,5 saat olarak vermektedir. Clarence H. Matterson, "English Trade in the Levant 1693-1753", **Harvard University Unpublished PhD. Thesis**, 1936, s. 48-49. Bu fark mevsim farklılıklarından kaynaklanmış olmalıdır.

⁵⁷ **The Diary of Henry Teonge, Chaplain on Board his Majesty's Ships Assistance Bristol and Royal Oak, Anno 1675 to 1679**, London 1825, s. 94 ve 100, 112-113.

⁵⁸ Kenelm Digby, **Journal of a Voyage into the Mediterranean**, (edt. John Bruce) London 1868, s. 100.

⁵⁹ **SP**, 110/22, s. 17, Haleb'den Londra'ya Edward Bovey, (17 March 1701/28 March 1701).

⁶⁰ **SP**, 110/24, s. 38v, İskenderun'dan Haleb'e Edwin Rawstorn'a, (9 May 1705/20 May 1705).

⁶¹ Matterson, "English Trade in the Levant", s. 49.

⁶² George Sandys, **Sandys Travels Containing an History of the Original and present State of the Turkish Empire, their Laws, Government, Policy, Military Force, Courts of Justice, and Commerce**, London 1673, s. 163.

hadlerine karşın ticaret hacmi ve gelen gemi sayı dikkate alındığında birden fazla bir limanı aktif olarak kullanılmak ve büyük depolar inşa etmek karlı bir yatırım değildi. 18. yüzyılda gerileyen ticari aktivite karşısında Levant Company tercüman ve diğer hizmetkârların maaşları hususunda bile gayet eli sıkı davranmaktaydı. Öte yandan farklı limanları sürekli ve aktif olarak kullanmak o limanların tamamında Osmanlı vergi memurları ile sürekli karşılaşılan sorunlarla uğraşmak gibi bir zorluk ve ekstra masraflar getirebilirdi. Bu nedenle diğer limanlardaki bu tür ticari işlem masraflarından kaçınmak ve ticareti kontrol altından tutmak adına İskenderun limanı ana liman olarak kabul edilmiş ve diğer Trablusşam, Sayda ve Lazkiye limanlarında bulunan konsolos vekilleri ve liman temsilcileri sadece az miktarda mal temini ve temin edilen malın gelen gemiye yüklenmesinden sorumlu olmuşlardır. Bu durum 1720'lerden itibaren Suriye ipeğinin daha talep edilir hale gelmesi ile değişerek bu sayılan limanlar daha da aktif hale gelmeye başlayacaktır.

3.1.4. İskenderun'da İngiliz Liman Depoları

Haleb dışında İskenderun, Trablusşam, Lazkiye gibi liman kentlerinde gemiden indirilen ve gemiye yüklenmek üzere gönderilen mallar depolanmaktaydı. İskenderun limanında gümrük idaresinin ambarından başka İngiliz, Hollandalılar⁶³ ve Fransızların⁶⁴ tüccarların kullandıkları depolar ve başka müstakil kargir depolar vardı⁶⁵. İngiliz acenteler genelde mallarını bu depolarda çok uzun süre bekletme eğiliminde değillerdi. 18. yüzyılda özellikle yünlü kumaşlar başta olmak üzere malların kısa bir sürede tertip edilecek bir kervan ile Haleb'e gönderildiği gözlemlenmektedir. Ancak limanın iklim şartlarında muhafazası mümkün olan kalay ve kurşun gibi metal mamüllerin daha uzun süreli olarak depolarda bekletilmekte ve kimi zaman da bu malların satışının burada gerçekleştirilmekteydi. Haleb'ten gönderilen malların ise İskenderun limanında kimi zaman gelmesi beklenen

⁶³ **D/ER/B**, 220/4, Kıbrıs'tan Lupart ve Lee ortaklardan, Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (4 October 1734/15 January 1734).

⁶⁴ Levant Company kayıtlarında Fransızların da kendi himayeleri altındaki diğer Avrupalı tüccarlara depolarında mal depolama hakkı verdiklerinden bahisle Fransızların da İskenderun limanında depolarının olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. **SP**, 110/29, s. 45v, Haleb'den Londra Levant Company merkezine, (15 April 1752), ayrıca bkz. **D/ER/B**, 220/4, Kıbrıs'tan Lupart ve Lee ortaklardan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (4 October 1734/15 October 1734).

⁶⁵ **HS.**, 4, 241/494, (9 Ca. 1156/1 Temmuz 1743); **SP**, 110/60, s. 103, (20 February 1722/3 March 1722).

gemilerin gecikmesi, gemilerde yeterli boş yer bulunmaması ve acenteler ile Londra'ki patronların talepleri doğrultusunda daha uzun süre bekletildiği anlaşılmaktadır.

İskenderun'daki İngiliz depolarının ilk olarak 16. yüzyıl sonlarında inşa edildiği anlaşılmaktadır. 1598'de tüccar John Sanderson İskenderun ve Haleb'e geldiğinde Levant Company malların muhafaza edilmesi için İskenderun'da kârgir depoların yapılmasını emretmişti⁶⁶. 1600 yılında ise İngiliz tüccarların bu depoların kullanmaya başladıkları anlaşılmaktadır⁶⁷. Bu depolar 18. yüzyıla kadar çeşitli ekleme ve tamiratlarla yenilerek kullanılmaya devam edilmiştir⁶⁸. 18. yüzyıl kayıtlarından İskenderun'da toplam 6 İngiliz deposu ile bu depolardan birisinin üzerinde bulunan ve liman temsilcisinin ikamet ettiği bir ev olduğu anlaşılmaktadır⁶⁹. İskenderun'un yukarıda belirtilen yağışlı ve nemli iklim özellikleri ile denize yakın ve bir akarsuyun kenarında⁷⁰ bulunduğu anlaşılan depoların sık sık tamir edilmesini gerektirmiştir. Nitekim 18. yüzyıla ait yazışmalar da depoların sık sık tamir edilmediği gerektiği görülmektedir. Depoların tespit edilebilen tamir süreci şöyledir. 1737-1740 arasında tamir edilmesi gereken yerler belirlenmiş ancak tamirat gerçekleşmemiştir. 1750 yılında yeniden bir keşif yapılmıştır. 1752-1755 arasında da tamirat işlemleri tam olarak bitirilmemiştir. Esaslı bir tamirat işleminin 1767 sonrasında gerçekleştiği düşünülebilir. Bu tamirata ait bir veri olmamakla birlikte 1767-1772 arasında konsolos vekili olarak görev yapan Abraham Parsons'un anlatıları depoların 1755 sonrasına göre daha iyi olduğunu göstermektedir. Burada Parsons'un kendi görev döneminde depoların fiziki şartlarını daha iyi gösterme gayret ile anlatısını biraz abartmış olma ihtimali de bulunmakla birlikte, İngiliz depolarının etrafının bir duvar ile çevrilmiş olması su baskınlarına karşı ciddi

⁶⁶ Mayes, **Sultanın Orgu**, s. 142.

⁶⁷ Harris, "The Letter Book of William Clarke", s. 157.

⁶⁸ **SP**, 110/22, s. 80v, Haleb'den, İskenderun'a George Randall'a (25 November 1701/6 December 1701).

⁶⁹ **DE/R/B**, 239/3, Haleb'den Colville Bridger'dan, Londra'ya Edward ve Arthur Radcliffe'e, Haleb, (8 July 1755); **SP**, 110/29, s. 47-48, Haleb'den Londra Levant Company merkezine, (19 December 1752).

⁷⁰ **SP**, 110/29, s. 47-48, Haleb'den Londra Levant Company merkezine, (19 December 1752); Bu akarsunun varlığını Parsons da doğrulamaktadır ve gemi yükleme ve boşaltmada kullanılan kayıkların bu akarsu vasıtasıyla kolayca depolara yakın bir noktaya kadar getirildiğini belirtir. Bkz. Parsons, **Travels in Asia and Africa Including a Journey from Scanderoon to Aleppo**, s. 6.

tedbirlerin alındığını göstermesi bakımından önemlidir. Zira daha önceki kayıtlarda binarların tamamını çevreleyen bir duvardan söz edilmemektedir.

Özellikle sonbahar ve kış aylarındaki şiddetli yağmurlar sonucu depolarda sık sık su baskınları olmaktadır. 1734 Eylül ayında yağın şiddetli yağmurlar nedeniyle şirketin depolarını 1 yard (90 cm.) yüksekliğinde su basmıştı. Hollanda ve Fransız depoları da aynı şekilde zarar görmüştü. Her üç milletin tespit edilen toplam zararı 50.000 dolar civarındaydı⁷¹.

1736 yılı içinde depoların tamir edilmesi için bazı girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. 1736 sonunda yapılan tamirat planları liman temsilcisi John Purnell'in talebi ile ilkbahara ertelenmiştir ancak liman temsilcisinden tamir işlemleri için bir keşif yapması istenmiştir⁷². Bu ertelemeye muhtemelen mevsim şartları ile henüz keşif yapılmamış olması etkili olmuştur. Nitekim Nisan 1737'de tamiratın yeniden gündeme geldiği ve bu sefer keşifin tamamlandığı anlaşılmaktadır. İskenderun liman temsilcisi ile acentelerin ikamet ettikleri depo üzerindeki evin ve depoların tamir edilmesi gerekliliği üzerine Haleb konsolosluk meclisinden Londra'ya bir rapor sunularak yapılan inceleme sonrasında evin ve depoların kısa zamanda tamir edilmezse gelecek kış aylarında yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalacağı belirtilmektedir. Raporda evin tamir edilmesi yerine yıkılıp yeniden inşa edilmesi önerilmektedir. Zira tamir masrafları ile yeniden inşa etmek arasında maliyet bakımından çok büyük bir fark bulunmadığı belirtilmektedir. Ayrıca halihazırdaki kadar büyük bir eve ihtiyaç olmadığı belirtilmekte ve daha küçük bir ev inşa edilmesi önerilmektedir. Böylece inşaat masrafının da beklenenden daha az olacağı belirtilerek şirket yönetimi yeniden inşa etmeye iknaya çalışılmaktadır. Haleb konsolosluğu durumun aciliyetine rağmen yine de Londra'dan Levant Company yönetiminden gelecek onay olmadan yıkım işlemlerini başlatmamış sadece limana gelecek malların depolarda korunmasının sağlanması için gerekli basit tamiratların

⁷¹ **D/ER/B**, 220/4, Kıbrıs'tan Lupart ve Lee ortaklardan Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (4 October 1734/15 October 1734); **DE/R/B**, 221/2, Kıbrıs'tan William ve George Purnell'den, Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (4 October 1734/15 October 1734).

⁷² **SP**, 110/27, s. 80, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (24 December 1736/6 January 1737). Liman temsilcisi John Purnell'in Haleb'e gönderdiği 22 Aralık 1736/2 Ocak 1737 tarihli mektup ile planlanan tamiratın ilkbahar aylarına ertelenmesini talep ettiği anlaşılmaktadır.

yapılması için İskenderun'a emir vermiştir⁷³. Öte yandan Haleb konsolosluğunda yeniden inşa yerine tamirat ile yetinilmesini savunanlar olduğu da anlaşılmaktadır. Bu kimseler Haleb ve İskenderun'daki inşaat ustalarının İskenderun limanındaki bataklık bölgede bina inşasında tecrübesiz olmaları nedeniyle yeniden inşaya sıcak bakmamaktadırlar⁷⁴. Londra'dan gelen izinin de sadece tamirat ile iktifa edilmesi yönünde olması üzerine yaklaşık 20 ila 25.000 dolar masraf edilerek özellikle depoların çatı aksamının ve duvarlarda yer yer yıkık olan yerlerin tamiri ile evin tamir edilmesine karar verilmiştir. Tamiratı yürütmek üzere Haleb'teki tüccarlar arasından 3 kişinin kura ile seçildiği bir komisyon oluşturulmuştur⁷⁵. 1738 yılında ise gerekli tamirat yapılması için çalışmalar başlamıştır. Hatta tamirat sırasında kullanılacak bazı malzemeler de daha önce Londra'dan istenmiş ve Nisan 1738 itibariyle İskenderun'a ulaşmış durumdadır⁷⁶. Özellikle bu malzemelerden kapı kilit ve aksamları dikkat çekicidir.

1740 Ocak ayında ise İskenderun ciddi bir sele maruz kalmıştır. Önce kuvvetli bir fırtına çıkmış ve ardından yağın yağmur sonrasında oluşan selde pazar yerinde ancak kayık ile dolaşmak mümkün olmuştur. Sel sonucu İngiliz depolarını da su başmıştır. Depolardaki su seviyesi 3 feet (yaklaşık 91 cm.) kadar yükselmiştir. Liman temsilcisinin 14 Ocak 1740 tarihli mektubunda Haleb'e bildirdiğine göre depoda bulunan mazılar tamamen ıslanmıştır. Liman temsilcisi sular çekilince mazıları depo dışına alıp kurutacağını bildirmektedir⁷⁷. Zarar gören mal olarak sadece mazıdan bahsedilmesi selin az bir zarar ile geçirilindiğini düşündürmektedir. Nitekim mazı kurutulduktan sonra tekrar kullanılabilir bir üründür. Mazı yerine ipek, pamuk veya tiftik gibi ürünler ıslanmış olsa zarar çok daha fazla olacaktı. Sel sonrası

⁷³ **SP**, 110/27, s. 88, Haleb konsolosluk meclisinden, Londra'ya Levant Company merkezine, (18 April 1737/29 April 1737).

⁷⁴ **SP**, 110/27, s. 102v-103, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (16 May 1738/27 May 1738); **SP**, 110/27, s. 105v, Haleb konsolosluk meclisinden, Londra'ya Levant Company merkezine, (29 June 1738/10 July 1738).

⁷⁵ Kançılara tarafından çekilen kura sonucunda Arthur Pullinger, Richard Stratton ve Lister Bigge tamir komisyonuna seçilmişlerdir. Bkz. **SP**, 110/27, s. 91v-92, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (4 October 1737/ 15 October 1737).

⁷⁶ Londra'dan istenen malzemeler şunlardır: Depolar için 1 düzine kilit ve 2'şer takım anahtarları, 1 düzine asma kilit ve anahtarları, 2 düzine büyük iki ayaklı çivi (ahşap bağlantılar için), 1 düzine asma kilit karşılığı olan köprü aparat. **SP**, 110/27, s. 102v-103, Haleb konsolosluk meclisi tutanağı, (16 May 1738/27 May 1738).

⁷⁷ **SP**, 110/27, s. 121, İskenderun liman temsilcisi James Brand'dan, Haleb konsolosluk meclisine, (14 January 1740/25 January 1740).

Haleb konsolosluk meclisinin cevabî mektubundan yukarıda zikredilen 1738 yılı tamiratının gerçekleştirilmediği anlaşılmaktadır. Konsololuk meclisi özellikle bazı kapıların tamir edilmesi yönündeki emirlerinin halen yerine getirilmemiş olduğunu bu kapılar ile birlikte gerekli tüm tamiratların yapılmasını içeren 17 Mayıs 1739 tarihli Levant Company merkezinden gönderilen emrin de bir an evvel yerine getirilmesi gerektiğini bildirmiştir⁷⁸. Nitekim 1738 yılında da depo kapılarında kullanılmak üzere Londra'dan getirilmiş olan 1 düzine asma kilit ile 1 düzine normal kilit ve aksamı bulunmaktaydı.

1750 yılında ise İskenderun liman temsilcisi Alexander Drummond'a yine tamiri gereken 3 depo için tamir yetkisi verilmiş ve tüm tamir giderlerinin şirket hazinesinden karşılanacağı belirtilmiştir⁷⁹. 1750 Kasım tarihli keşifte depoların bir kısmının iyi durumda olduğu belirtilmekle birlikte özellikle dış tarafta bulunan deponun şiddetli yağmurda zarar gördüğü ve zemininde su biriktiği belirtilerek bu suyun giderilmesi gerektiği bildirilmektedir. Öte yandan mevcut depoların İngiliz himayesi altındaki Hollanda ve Venediklilerin⁸⁰ mallarının da konulması nedeniyle zaman zaman yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple bazı yeni depolar inşa etmek gerekebileceği belirtilmiştir⁸¹. Londra Levant Company idaresi ise İngiliz himayesi altındaki diğer milletlerin mallarının depolanmasının şirketin sorumluluğunda olmayıp, bu sorumluluğun yabancı tüccarlardan konsolosluk harcı alan liman temsilcisine ait olduğunu ve böyle bir gereklilik durumunda depoların düzenin onun tarafından sağlanması gerektiği vurgulanarak bu sorumluluk liman temsilcisine bırakılmıştır⁸² ve yeni depo inşasına gerek olmadığı belirtilmiştir⁸³.

⁷⁸ SP, 110/27, s. 121v, Haleb konsolosluk meclisinden, İskenderun liman temsilcisi James Brand'a, (19 January 1740/30 January 1740).

⁷⁹ SP, 110/29, s. 23, Haleb konsolosluk meclisinden İskenderun'a liman temsilcisi Alexander Drummond'a, (5 June 1750/16 June 1750).

⁸⁰ İskenderun'a gelen Venediklilerin İngiliz konsolos vekilinin himayesi altında oldukları hakkında bkz. SP, 110/29, s. 63, Haleb konsolosluk meclisinden İskenderun'a Konsolos vekili Daniel Gallon'a, (24 June 1754).

⁸¹ SP, 110/29, s. 34-34v, İskenderun depolarının durumu ile ilgili rapor, (28 November 1750/9 December 1750).

⁸² SP, 110/29, s. 44-44v, Londra'dan Haleb'de konsolosluluğuna, (14 June 1751/25 June 1751).

⁸³ SP, 110/29, s. 31v-32v, Haleb konsolosluk meclisinden İskenderun'a liman temsilcisi Alexander Drummond'a, tarihsiz (11-21 January 1751 arasında).

1751’de ise depoların üzerinde bulunan ve 1737 keşfinde de kötü durumda olan eve dair şikayetlerin yeniden gündeme geldiği görülmektedir. Bakımsız durumdaki evin denize çok yakın olması nedeniyle daha iyi bir şekilde yeniden inşa edilmesi talep edilmektedir⁸⁴. Zira yüksek nem oranı bu evde ikameti imkansız kılmaktadır. Nitekim evde ikamet edenlerin 1750 yılında keşif komisyonuna verdikleri bilgilere göre evin fiziki şartlarının yetersizliği yanında sıcak ve nemdem de çok müzdarip durumdadırlar ve bu evin yıkılıp yeniden inşasını talep etmektedirler⁸⁵. Nisan 1752 tarihinde depoların tamirinin tam olarak bitirilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Nisan 1752 tarihinde Maraşlı bir yerli ustaya keşif yaptırılmıştır, bu keşifin raporuna göre;

- Dış deponun kemerinin tamiri için 2.500 dolar, çatısının kaplanması için yaklaşık 600 dolara olmak üzere toplam 3.100 dolar harcanmalıdır. Bu tamir sonrası her yıl 80 dolarlık bakım ile bu yapılan binanın 50 yıl dayanacağını belirtmiştir.

- Diğer depolardan birisinin yanına duvar eklenmesi ile inşa edilecek olan yeni deponun ise duvarlarının 2.500 dolara ve bu duvarlara kirişler eklenerek yapılacak çatının da 1.000 dolara, yani toplam 3.500 dolara mal olacağını ifade edilmiştir.

- Giriş kapısı üzerindeki kamelyanın kaldırılması masrafı, bu işin zorluğu nedeniyle, 2.000 dolar olarak belirlenmiştir.

- Toplam tamir ve inşa masrafları 8.600 dolar tutmaktadır.

Ancak Haleb konsolosluk meclisi Maraşlı ustanın liman temsilcisi William Bulley’in etki altına alarak yüksek fiyatlara bu işi yaptırmak istediği kanaatindedir ve Londra’dan yapı ustası gönderilerek gerekli keşiflerin yapılmasının daha uygun olacağını Londra’ya bildirmiştir. Eğer bu teklifleri kabul edilirse işlemlerin hızla gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilerek, kış mevsimi gelmeden depo tamiratlarının tamamlanması gerektiği vurgulanmıştır⁸⁶.

⁸⁴ SP, 110/29, s. 32v-33v, Haleb’den Londra’ya Levant Company merkezine, (9 Februy 1751/20 Februy 1751).

⁸⁵ SP, 110/29, s. 34-34v, İskenderun depolarının durumu ile ilgili tefiş raporu, (28 November 1750/9 December 1750).

⁸⁶ SP, 110/29, s. 45v, Haleb’den Londra’ya Levant Company merkezine, (15 April 1752).

Uzun keşif süreleri, keşif yapan kimselere karşı güvensizlik, maliyet keşif raporları ve tamir işlemlerinin tamamının önce Haleb konsolosluğun görüşülüp tartışılması ardından Londra'dan izin alınması ve gelecek cevapları beklemek zorunluluğu gibi etmenler tamirat süreci uzatmaktadır. Tamirat süreçlerinin uzamasının ardındaki asıl neden Levant Company idaresinin tamirleri en az masraf ile gerçekleştirme isteğidir. Düşen ticaret hacmine bağlı olarak şirketin gelirlerinin azalması şirket idaresini mali olarak tedbirli olmaya zorlamaktadır. Şirket bütçesini sarsacak tamirat projelerine sıcak bakmamaktadır.

1752 Aralık ayına gelindiğinde de depoların durumunda bir düzelme olmadığı gibi gerekli tamirat yapılamadığı için de her geçen gün daha kötü bir hal almaktadır. 19 Aralık 1752 tarihli bir mektup ile Londra'ya şirket merkezine gönderilen keşif raporuna göre depoların vaziyeti aşağıdaki gibidir:

- Birinci depo: Bu depo liman temsilcisinin evinin altında olup içinde doğu tarafından bir miktar nem haricinde yapı olarak gayet iyi durumdadır.
- İkinci depo: Bu depo zemindeki su yüzünden oldukça kötü ve kullanılamaz durumdadır.
- Üçüncü depo: Batı tarafından nem almış vaziyettedir.
- Dördüncü depo: Sadece zemininde birkaç yerde tamirat gerekmektedir.
- Beşinci ve altıncı depo: Her iki depo da iç avludadır ve her ikisinin de çatı kiremitleri kötü durumda olup değiştirilmesi gerekmektedir. Çatı oluklarının gider aralıkları çok uzun olup şiddetli yağmurlarda oluk taşmaktadır, bu nedenle çatıdan avlu içine doğru 3-4 tane daha oluk açmak gerekmektedir.
- Ahır: Çatı kiremitleri değiştirilmeli, bunun dışında oldukça iyi durumdadır.
- Giriş kapısı üzerindeki kamelya: Oldukça kötü ve kullanılamaz durumdadır. Bu kamelyanın kaldırılarak evin girişine doğru üzerine iki kemer inşası ile bir odaya dönüştürülmesi önerilmiştir.

Ayrıca depoların bulunduğu bölgede su birikmesi yanında yakın bir zamanda denizin yükselmesine bağlı olarak nehir suyu da binaları tehdit eder hale gelmiştir ve önlem alınmazsa binaların etrafını tamamen su basması bir ada haline gelmesi muhtemel gözükmektedir. Bu sebeple acilen bölgedeki suyun boşaltılması ve nehir

ağzının açılması için birkaç kişi istihdam edilmelidir. Ayrıca konsolosluk evi ve depoların doğu tarafındaki küçük eski kanalın tekrar açılması da gündeme gelmiştir. İskenderun Ağası yerel ahali ve Avrupalı konsolosların da yardımı ile bu kanalın yeniden açılmasını gündeme getirmiştir, eğer bu işbirliği gerçekleşirse doğu taraftaki suyun boşaltılmasına büyük katkı sağlayacaktır. Ek bir depo inşa edilmesi gerekiyorsa da bu binanın var olan binalardan birisine bitişik olarak yapılması böylece daha az masraf edilmesi mütalaa edilmiştir⁸⁷.

1753 sonuna gelindiğinde ise bu 3 deponun tamirâtı hala gerçekleştirilmemiştir ve depolar kullanılamaz durumdadırlar. Haleb konsolosluk meclisi ayrıca depoların üzerindeki evin de nemden etkilenemeyecek bir yerde inşa edilmesi gerektiğini vurgulamakta buna izin verilmezse İskenderun'da görev yapan kimselerin görev süresinin kısaltılmasını önererek nemin sağlık üzerindeki etkilerinin azaltılmasını tavsiye etmektedir⁸⁸. Ancak Haziran 1754'e ait yazışmalarda halen depoların tamirâtının tam olarak çözülemediği anlaşılmaktadır. Bu gecikmede bölgedeki İngiliz ticaretinin gerilemesinin de payı vardır. Nitekim artık 3 depo Venedik ve İngiliz tüccarlar için yeterli olarak görülmektedir⁸⁹ ve düşen ticari gelirler şirketin yüklü tamir masraflarına engel olmaktadır. 1755 yılında da depolardaki nem sorununun giderilmediği anlaşılmaktadır. Haleb'teki acente ve tüccarlar yünlü kumaşlardaki nemi İskenderun'daki kötü depo şartlarına bağlamaktaydılar⁹⁰.

Bu tarihten sonra depoların ve diğer yapıların ciddi bir şekilde tamir edilip yeniden düzenlendiği ve yeni odaların inşa edildiği anlaşılmaktadır. 1767-1772 yılları arasında İskenderun konsolos vekili olarak görev Abraham Parsons'un gözlemlerine göre toplam yaklaşık 5 acre (yaklaşık 20.230 m²) genişliğinde bir alanının içinde 120 X 90 feet (yaklaşık 36,5 X 27,43 m.=1000 m²)'lik alanda toplam

⁸⁷ **SP**, 110/29, s. 47-48, Haleb konsolosluk meclisinden Londra'ya Levant Company merkezine (19 December 1752).

⁸⁸ **SP**, 110/29, s. 56v-58, Haleb konsolosluk meclisinden Londra'ya Levant Company merkezine, (5 December 1753).

⁸⁹ **SP**, 110/29, s. 63, Haleb konsolosluk meclisinden İskenderun Konsolos Vekili Daniel Gallon'a, (24 June 1754).

⁹⁰ **DE/R/B**, 239/3, Haleb'den Colvill Bridger'dan Londra'ya Edward ve Arthur Radcliffe'e, (8 July 1755).

dört büyük depo ve bu depoların üzerinde toplam altmış kişinin kalabileceği büyüklükte odalar ile büyük bir mutfak olan bir konsolosluk evi bulunmaktadır. Ayrıca bahçede bir avlu, bir ahır ve diğer müştelimat binaları vardır. Tüm bu binalar oldukça iyi ve sağlam durumdadır. Bu binalardan başka ön ve arka kısımda beş depo daha vardır ve bu depolar 5 gemi yükü kadar mal alacak kapasitededir. Tüm bu binaların bulunduğu alan 18 feet (5,48 m.) yüksekliğinde taş bir duvar ile çevrilmiştir. Bu alanın deniz tarafındaki duvarının uzunluğu 750 feet (228,6 m.)'dir. Parsons'un tasvir ettiği bu binalar bütünü muhtemelen kendi görevi zamanında tamir ve inşa edilmiştir. Parsons bu binaların inşasının 100.000 kuruşa mal olduğunu belirtmektedir. Bu tarihte İskenderun'da İngiliz konsolos vekili evi ve depolarından başka aynı zamanda gümrük emini de olan İskenderun Ağası ile Fransız, Hollanda, Venedik konsolosu ve Fransız acentelerinin ikamet ettiği iki katlı evlerde bulunmaktadır⁹¹.

Depoların kullanımı karşılığında da tüccarlar liman temsilcisine belirli bir kira ödemektedirler. Ancak bu kiranın ne kadar olduğuna dair elimizde bir veri bulunmamaktadır. Liman temsilcisinin zaman zaman acente ve tüccarların talimatları doğrultusunda depoda bulunan mallarını kira ve diğer masraflarına karşılık olarak bu tüccarlar adına İskenderun'da satmaktaydılar. Kendi nam ve hesaplarına ticaretten men edilmiş olmakla birlikte acente ve tüccarlar adına bu tür salım satım hizmetlerini yerine getirmekte serbest bırakıldıkları anlaşılmaktadır. 1705 yılında İskenderun liman temsilcisi Haleb'teki acente George Randall'a depoda bulunan barutunu satmasını salık vermekteydi. Zira temsilciye göre yakında gelecek bir İngiliz gemisi ile barut gelmesi halinde piyasada barutun fiyatı düşeceği gibi gün geçtikçe artan depo kirası da barutun karını tüketmekteydi⁹². Levant'taki depoların Hindistan sömürgeleri ile Atlantik sömürgelerindeki nazaran çok daha küçük ve mütevazı yapılar olduklarını tahmin etmek güç değildir. Sömürgecilik uygulamasının olmaması liman depolarının sadece mal transferi gerçekleştirilen yerler olarak kalmasını sağlamış ve sömürge kolonisindeki gibi önce atölye ve zamanla kelimeye bugünkü anlamını da kazandıran fabrikaya dönüşmüşlerini engellemiştir.

⁹¹ Parsons, *Travels in Asia and Africa Including a Journey from Scanderoon to Aleppo*, s. 9-10.

⁹² SP, 110/24, s. 17v, İskenderun'dan Haleb'e George Randall'a, (2 February 1705/13 February 1705).

3.2. İskenderun İngiliz Liman Temsilcisi/Konsolos Vekili ve Görevleri

Haleb'in uluslararası deniz aşırı ticareti için İskenderun limanı büyük önem arz etmekteydi. Limanın Haleb'e yakınlığı diğer tüm olumsuz etkilerin göz ardı edilmesine neden olmuştu. Ticari merkez Haleb şehrinden başka diğer tüm limanlardaki diplomatik ve ticari işlemler Haleb konsolosuna bağlı konsolos vekili ve liman temsilcisi olarak adlandırılan görevlilerce ifa edilmekteydi. Bu limanların merkez Haleb ile olan bağları diğer Osmanlı liman kentlerine göre farklılık arz etmekteydi. İstanbul, İzmir, Selanik gibi diğer büyük Osmanlı liman şehirlerindeki ticaretin birincil aktörleri olan acente ve konsoloslar bu ticaret merkezlerinde ikamet ederlerken, Haleb ve benzer bir şekilde Kahire iç merkezler olarak bir limana bağlı birer ticari merkez durumundaydılar. Haleb-İskenderun için söz konusu olan bu bağlılığın benzer bir şekli Kahire-İskenderiye örneğinde mevcuttu. Bu yapıda liman kentlerinde bulunan İngiliz konsolos vekilleri/liman temsilcileri ticarete ana aktörlerdi ve tüm ticari organizasyondan sorumluydular. İskenderun'dan başka Trablusşam, Akka, Beyrut, Sayda ile Kıbrıs adasında Tuzla limanına atanan konsolos vekilleri/liman temsilcileri de Haleb konsolosunun sorumluluk alanında görev yapmaktaydılar. Bu görevlilerin sahip oldukları diplomatik sıfatları konsolos vekiliği (vice consulate), ticari sıfat ve görevleri liman temsilciliği (factor marine) idi ve bu görevliler İngiliz ticaretinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinden sorumluydular⁹³. İskenderun konsolos vekilleri/liman temsilcileri 18. yüzyılda Osmanlı-İngiliz münasebetlerinde diplomatik görevlerinden ziyade ticari görevleri bakımından ön planda oldukları için bu tezde sadece liman temsilciliği bakımından incelenmiş ve bu şekilde ifade edilmiştir.

3.2.1 Liman Temsilcisinin Atanması

İskenderun liman temsilcisi Haleb'te konsolos başkanlığında toplanan konsolosluk meclisinin önerisi ve Levant Company yönetiminin onayı ile atanmaktaydı. Kimi zaman ise gerek Haleb konsolosluk meclisinde ve gerekse Londra'daki şirket merkezinde temsilci olarak atanacak kimselerin seçiminde

⁹³ SP, 110/29, s. 9v-10, Haleb'den İstanbul'a elçi James Porter'a, (16 July 1747/27 July 1747).

çekişmeler yaşandığı anlaşılmaktadır. 1738'de İskenderun'da liman temsilcisi olarak görev yapmakta olan James Brand'ın görevini ihmal ettiği yönündeki bazı şikâyetler Londra'ya şirket yönetimine bildirilmişti. Bu konuda kendisine yazılan imzasız bir mektupta kendisinin Londra'da Levant Company yönetiminde yapılan oylamada bir oy fark ile liman temsilcisi olarak seçildiği vurgulanarak, görevini ihmal etmesi durumunda kendisi hakkında var olan olumsuz kanaatlerin daha da pekişeceği zımnen vurgulanmış ve görevlerini ihmal etmemesi yönünde sert bir şekilde uyarılmıştı⁹⁴. Ölüm, istifa gibi durumlarda liman temsilciliğine geçici olarak İskenderun'da bulunan bir İngiliz görevlendirilir ve durum Londra'ya bildirilirdi. Liman temsilcisi John Wilson'un ölümünden sonra İskenderun'da Brutus Brown ile Londra'da bulunan Joseph Clutterbuck'ın liman temsilcisi olarak atanmışlardı. Bu şekilde ikili atama ile Londra'dan gelecek olan asıl liman temsilcisi Joseph Clutterbuck'un Levant'ta tecrübe kazanıncaya kadar liman temsilciliğinde kendisine Brutus Brown'un yardımcı olması sağlanmış olmalıdır⁹⁵. Haleb'teki İngiliz acenteler ile İskenderun liman temsilcilerinin arasında sıkı bir iletişim olduğu görülmektedir. Bu iletişim aynı zamanda liman temsilciliğini atanacak kimsenin acentelerce seçiminde de önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Konsolosluk meclisinin üyeleri olan Haleb'teki İngiliz acenteler ve tüccarlar kendi ticari işlerini yürütecek güvendikleri ve uygun buldukları birinin bu göreve atanmasına dikkat etmişlerdir. Acentelerin memnun oldukları kimselerin liman temsilcisi olarak görevde kalması ve bu görevi vekaleten yürüten kimselerin asaleten atanıp göreve devam etmeleri yönünde girişimlerde buldukları ve bu konuda mevcut liman temsilcilerine destek oldukları anlaşılmaktadır. Acente Samuel Harvey vekil liman temsilcisi Walter More'a yazdığı uyarı mektubunda asaleten ataması gerçekleşinceye kadar sorumluluklarını daha dikkatli bir şekilde yerine getirmesi ve herhangi bir şekilde şikâyete meydan verecek bir duruma düşmemesini tembihlemekteydi. Öte yandan da Londra'ya Walter More'un atanmasını destekleyen mektuplar yazarak atanması için kulis faaliyetleri yürütmekteydi⁹⁶.

⁹⁴ **DE/R/B**, 228/1, Londra'dan İskenderun liman temsilcisi James Brand'a, (15 September 1738/26 September 1738).

⁹⁵ **SP**, 105/116, Londra'dan İskenderun'a Brutus Brown'a, (8 December 1713/19 December 1713).

⁹⁶ **SP**, 110/23, s. 90v, Haleb'den İskenderun'a Walter More'a (12 March 1705/23 March 1705)

Geçici de olsa liman temsilcisi olarak atanacak bir İngiliz olmadığı durumlarda ise başka milletlerden kimselerin de vekâleten bu göreve atandıkları görülmektedir. Mart 1737’de liman temsilcisi William Cooper’ın görevden ayrılmak istemesi üzerine geçici olarak Fransız Monsieur Bouviere’nin atanması konsolosluk meclisinde oy birliği ile onaylanmıştı. Haleb konsolosluğu Monsieur Bouviere’ye aylık 30 dolar maaş ödenmesine, liman temsilciliği harcının kendisine bırakılmasına karar vermiş, görevde olduğu sürede liman temsilciliği evini ve depoyu kullanmasına izin verilmesine karar vermiştir⁹⁷. Ancak İskenderun limanı gibi önemli bir limana temsilci olarak bir yabancıya atanmasına Levant Company’nin itiraz ettiği durumlar da söz konusu olmaktadır. İskenderun liman temsilcisi William Bulley’in Mayıs 1753’te rahatsızlığı nedeniyle görevden ayrılmak istemesi üzerine İngilizler arasında güvenilir bir kimse olarak tanınan Venedikli Balthazar Logny ile genç bir İngiliz katip olan Mr. Edey geçici olarak bu göreve atanmışlar ve durum Londra’ya şirket idaresine bildirilmiştir⁹⁸. Ancak bu atama Londra tarafından kabul edilmemiş ve gerekçe olarak da İskenderun gibi önemli bir liman temsilciliğinin bir yabancıya emanet edilmeyecek kadar değerli olduğu bildirilmiştir⁹⁹. Muhtemelen bu itiraz Balthazar Logny’nin şahsınadır ve kendisini tanıyan kimselerin olumsuz yönde oy kullanmaları sonucu Londra’da böyle bir karar alınmıştır. Nitekim Londra şirket yönetiminin başka bir konu üzerinde de olsa Balthazar Logny hakkında haklı çıktığı anlaşılmaktadır. Kasım-Aralık 1753’te İskenderun’a gelip konsolos vekili ve liman temsilcisi olarak göreve başlayan Daniel Gallon’un Venedikli Balthazar Logny ile görevde kaldığı süre zarfında ödenmemiş maaşları olduğu iddiası ile tartışmalar yaşadığı bildirilmiştir¹⁰⁰. Ancak bir süre sonra Venedikli Balthazar Logny’nin yeniden geçici olarak görevlendirildiği görülmektedir. Konsolos vekili ve liman temsilcisi Daniel Gallon’un göreve başlamasından kısa bir süre sonra 8 Ağustos 1754’te ölümü üzerine kendisinden önce de kısa bir vekaleten bu görevi üstlenmiş olan Venedikli Balthazar Logny ile genç bir İngiliz katip olan Mr. Edey, İskenderiye’den İskenderun’a atanması teklif edilen Francis Brown’un atamasının

⁹⁷ SP, 110/27, s. 84-84v, Haleb konsolosluk meclisi toplantı tutanağı, (29 March 1737/9 April 1737).

⁹⁸ SP, 110/29, s. 50, Haleb konsolos Alexander Drummond’dan Londra Levant Company idaresine, (23 May 1753).

⁹⁹ SP, 110/29, s. 54, Londra Levant Company idaresinden Haleb’e, (21 October 1753).

¹⁰⁰ SP, 110/29, s. 61-62v, Haleb’den konsolos Drummond’dan İskenderun’a konsolos vekili Gallon’a, (11 June 1754).

onaylanıp İskenderun'a gelişine kadar bu göreve geçici olarak yeniden atanmışlardır¹⁰¹. Brown'un ve geçici görevlilerin atanmaları onaylanması Kasım 1754'e kadar gerçekleşmemiş¹⁰² ve aradan geçen üç aylık sürede geçici görevliler liman temsilciliği yapmışlardır.

3.2.2. Liman Temsilcisinin Maiyetindeki Memurlar

Aynı zamanda konsolos vekili olan İskenderun'daki liman temsilcisi maiyetinde bir tercüman ile bir katip bulundurmaktaydı.

3.2.2.1. Tercümanlar

Liman temsilcisinin İskenderun'daki ticari işlemlerin sürdürebilmesi için bölgedeki de bir tercümana ihtiyacı vardı. Tercüman sadece liman temsilciliği için olmayıp temsilcilikteki diğer acente ve tüccarlar ile, gemilerdeki İngilizler için de hizmet vermekteydi. Gemi yükleme, boşaltma ve depo işlerinin organize edildiği İskenderun'da bazı yoğun zamanlarda birden fazla tercümana ihtiyaç duyulmadığı anlaşılmaktadır. İskenderun'da yürütülmekte olan ticari işlemlere ait pek az veri olmakla birlikte, liman temsilcisinin tercümana en fazla ihtiyaç duyduğu muhtemel durumlar kervancıların geliş ve gidiş zamanlarının olmalıdır. Liman temsilcileri, tercümanları sadece tercüman olarak değil, tercümanlık hizmetleri dışında kendilerine yardımcı kimseler olarak istihdam etmekteydi. Alexander Drummond İskenderun'da göreve başladıktan iki yıl sonra 1749'da kendisine yardımcı olacak herhangi bir kimse olmadığı gibi bir tercümanı da olmadığını, yanında birisini istihdam etmesi için izin verilen bütçenin sadece 30 dolar olduğunu ancak 30 dolarlık bir maaş için kimseyi istihdam edemediğini bildirmekteydi ve kendisinin bir tercüman istihdam edebilmesi için daha fazla bütçeden pay verilmesini talep etmekteydi. Bu talebi Haleb konsolosu tarafından Levant Company idaresine bildirilmişti¹⁰³. Drummond'un bu isteği kabul edilmiş ve 100 dolar maaş ile ticari

¹⁰¹ SP, 110/29, s. 64-64v, Haleb'den Londra Levant Company idaresine, (12 August 1754).

¹⁰² SP, 110/29, s. 65v, Londra Levant Company idaresinden Haleb konsolosuna, (19 November 1754).

¹⁰³ SP, 110/29, s. 18v-19, Haleb konsolosu Pollard'dan Levant Company merkezine, (5 October 1749/16 October 1749).

işlemlere de yardımcı olacak bir tercüman almasına izin verilmiştir¹⁰⁴. Ancak Drummond muhtemelen tercüman bulmakta veya bulduğu tercümanları İskenderun'da tutmakta zorlanmaktadır. Zira 1750 yılı sonundaki bir başka yazışmada Drummond bu sefer tercümanın maaşının 100 dolardan 150 dolara çıkartılmasını ve bir de katip istihdam etmesi için izin alınmasını Haleb konsolosluğundan talep etmekteydi¹⁰⁵. Muhtemelen bu isteği kabul edilmemiştir, zira aynı tarihlerde Haleb'teki birinci tercümana da 100 dolar maaş verilmekteydi. Öte yandan Drummond'un 4 yıl sonra 1754'te bu sefer Haleb konsolosu olarak görev yaptığı sırada İskenderun'daki tercümanın maaşını muhtemelen şirketin mali politikası gereği 50 dolara indirmişti¹⁰⁶.

3.2.2.2. Katipler

İskenderun liman temsilcileri yoğun iş hacmi içinde yardımcı olarak, hesaplarını ve yazışmalarını sürdürebilmesi için katip görevlendirilmekteydi. Katipler liman temsilcilerinden sonraki en yetkili kimselerdir ve liman temsilcilerinin ölümü ile yerlerine genelde katibi olan kimse vekalet etmekteydi. Katipler İngiltere tebasından tüccar veya şirket görevlilerinin yakınlarından¹⁰⁷ veya Levant'a yeni gelmiş çıraklar ile gemi personeli arasında seçilmekteydi. İdeal bir katibin şirket yazışmaları için yazışma teknikleri ve muhasebe bilmesi gerekliydi. Daha tecrübesiz bazı kişiler ise katiplerin yanında yardımcı olarak görevlendirilerek tecrübe kazanmaları amaçlanmaktaydı. Bazı dönemlerde İskenderun liman temsilcileri katip bulmakta zorlanmışlardır. Bu durum muhtemelen maaşların düşüklüğü ve İskenderun'un rahatsız edici iklim özelliklerinden kaynaklanan bir durumdu. 18. yüzyıl başındaki İspanya veraset savaşı ve buna bağlı olarak savaş öncesinde

¹⁰⁴ SP, 110/29, s. 23, Londra Levant Company merkezinden Haleb'e konsolos Pollard'a, (23 March 1750/3 April 1750).

¹⁰⁵ SP, 110/29, s. 29, Haleb konsolosluk meclisinden İskenderun konsolos vekili Alexander Drummond'a, (11 December 1750/22 October 1750).

¹⁰⁶ SP, 110/29, s. 61-62v, Haleb'den konsolos Alexander Drummond'dan İskenderun'a konsolos vekili Gallon'a, (11 December 1750/22 October 1750).

¹⁰⁷ 1716-1726 arasında Haleb konsolosu olarak görev yapmış olan John Purnell'in oğlu Edward Purnell 1738 yılında İskenderun liman temsilcisinin katibi olarak görev yapmaktaydı. Bkz. Richard Pococke, **Journal of Travels through Various Countries of Europe, and in Egypt and the Levant; in the form of Letters to his Mother, BL. (British Library Manuscript)**, Add. 22998, s. 49, (12 August 1738/23 August 1738).

ticaretin gerilemesi de uygun bir katip bulunması önündeki engellerden birisiydi. İskenderun liman temsilcisi George Randall'ın 10 Ağustos 1704 tarihinde İskenderun'da ölümü üzerine yerine katibi Walter More'u geçici olarak atanmıştı¹⁰⁸. Haleb konsolosu Brandon Mart 1705'te yakında asaleten atanmasının gerçekleşeceğini umduğunu bildirerek Walter More'dan İskenderun'da katip olarak çalışacak uygun birisini Londra'da istemesini tavsiye etmekteydi. Konsolos uygun bir katip için Livorno'da bulunan İngilizlerle yazıştığını ancak İskenderun katipliği için uygun birisini bulamadığını ifade etmekteydi¹⁰⁹. Muhtemelen Haleb'te de katiplik için uygun bir isim bulunamamıştı. Walter More'un uygun bir katip arayışı Nisan 1705 tarihinde de devam etmiştir. Haleb konsolosu bu defa kendisine İskenderun'a İngiliz gemileri ile gelen kimselerden yazısı iyi ve ticarete kabiliyetli katipliğe uygun genç bir İngilizli bu görev için ikna etmesini tavsiye etmekte ve İngiltere'den bir katip gönderilmesini beklemesinin yersiz olduğunu ifade etmekteydi¹¹⁰. Bu tavsiyeye uyan liman temsilcisi More, Leghorn kalyonu ile gelmiş olan Mr. Cox ile muhtemelen Venedikli olan Stefano Gracchi'yi katip olarak hizmetine almıştır. Ancak Haziran ayı ortalarında gelindiğinde Mr. Cox'un vefat ettiği ve Stefano Gracchi'nin ise ağır hasta olduğu anlaşılmaktadır¹¹¹. Bu durumda liman temsilcisi More yeniden bir İngiliz katip aramak durumunda kalacaktı.

Mayıs 1753'te William Bulley'in hastalığı nedeniyle İngiltere'ye dönmek istemesi üzerine yerine bir liman temsilcisi atanıncaya kadar İtalyan asıllı Baltazar Longy vekaleten liman temsilcisi olarak atanmış ve yanına yardımcı olarak İngiltere'den yeni gelmiş olan Mr. Edey tecrübe kazanması için atanmıştır¹¹². Aralık 1753'te ise Daniel Gallon'un liman temsilcisi olarak İskenderun'a gelişi ile Mr. Edey

¹⁰⁸ **SP**, 110/23, s. 54-54v, Belen yaylasından konsolos George Brandon'dan Haleb'e Richard Lockwood'a, (2 August 1704/13 August 1704); **SP**, 110/23, 60v-62, Belen yaylasından konsolos George Brandon'dan Londra'ya Levant Company merkezine, (25 August 1704/5 September 1704).

¹⁰⁹ **SP**, 110/23, 90v, Haleb'den konsolos George Brandon'dan İskenderun'da bulunan Walter More'a (12 March 1705/23 March 1705).

¹¹⁰ **SP**, 110/23, 98v, Haleb konsolosundan İskenderun liman temsilcisi Walter More'a, (16 April 1705/27 April 1705).

¹¹¹ **SP**, 110/23, 105v, Belen yaylasından Haleb'de bulunan acente John Taylor'a, (5 June 1705/16 June 1705).

¹¹² **SP**, 110/29, s. 50, Haleb'den konsolos Alexander Drummond'dan Londra Levant Company merkezine, (23 May 1753).

Haleb konsolosluğu tarafından kendisine katip olarak önerilmiş¹¹³ ve muhtemelen Mr. Edey katip olarak çalışmaya başlamıştır. Ancak Gallon'un kısa bir süre sonra Ağustos 1754'te vefatı üzerine Baltazard Longy ve Mr. Edey yeniden liman temsilciliğine vekaleten atanmışlardır¹¹⁴.

Katipler içinde Türkçe konuşabilenler de vardı. İskenderun'daki İngiliz depolarından bazı malların çalınması nedeniyle Haleb konsolosluğu tarafından yürütülen soruşturmada liman temsilcisi John Purnell'in ismi zikredilmeyen katibinin Türkçe konuşabildiği ve davanın bazı ayrıntılarında tercümanlık ettiği de anlaşılmaktadır¹¹⁵. Bu soruşturma sonrasında Mart 1737'de görevden alınan¹¹⁶ John Purnell ile birlikte bu katibi de görevden el çektirilmiştir. Haleb konsolosu tarafından Londra'ya yazılan 7 Nisan 1737 tarihli bir mektupta Haleb'te katiplik için uygun birisi bulunmadığını belirterek İskenderun için yeni bir liman temsilcisi ile bir katibin görevlendirilmesi talep edilmekteydi¹¹⁷.

Katiplere ne kadar maaş ödendiğine dair bir kayıt yoktur. Ancak 1737 yılına kadar katiplerin maaşları liman temsilcisi tarafından ödenmekte olduğu anlaşılmaktadır. Nisan 1737 tarihli bir yazışmada gerileyen ticaret ile liman temsilcisinin gelirlerini de azaldığı belirtilmiş ve İskenderun'da görevlendirilecek katibin maaşının şirket hazinesinden karşılanması teklif edilerek liman temsilcilerinin maddi anlamda bir miktar rahatlayacakları belirtilmiştir¹¹⁸.

¹¹³ SP, 110/29, s. 56, Haleb konsolosluk meclisinde İskenderun liman temsilcisi Daniel Gallon'a, (4 December 1753).

¹¹⁴ SP, 110/29, s. 64-64v, Haleb konsolosluğundan Londra Levant Company merkezine, (12 August 1754).

¹¹⁵ SP, 110/27, s. 81-82v, Haleb konsolosluk meclisi toplantıları, (7 and 14 March 1737/18 and 25 March 1737).

¹¹⁶ SP, 110/27, s. 83-83v, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (22 March 1737/2 April 1737).

¹¹⁷ SP, 110/27, s. 85v-86, Haleb konsolosluk meclisinden Londra Levant Company merkezine, (24 March 1737/4 April 1737).

¹¹⁸ SP, 110/27, s. 85v-86, Haleb konsolosluk meclisinden Londra Levant Company merkezine, (24 March 1737/4 April 1737).

3.2.3. Liman Temsilcisinin Görev ve Sorumlulukları

3.2.3.1. Ticaretin Organizasyonu

İskenderun liman temsilcisi Haleb'teki İngiliz tüccarı tarafından yürütülen ticaretin liman organizasyonunu sağlayan en önemli aktördü. İngiliz ticareti için Haleb ve yakın çevreden temin edilen malların çıkış noktası olan İskenderun'da bulunan depolar liman temsilcisinin idresinde olup, Haleb'ten ve Londra'dan limana gelen malların depolanması ve muhafazası, gemiye yüklenme ve gemiden indirilmesi kervanlar ile Haleb'e transferinden İskenderun liman temsilcisi sorumluydu.

Liman temsilcisi özellikle gemilerin geliş ve gidiş zamanlarında oldukça yoğun bir dönem geçirmekteydi. Gemilerin yükleniş zamanlarındaki bu yoğunluk; Haleb ve diğer şehirlerden gelmiş olan malların gerektiğinde depoda uygun şekillerde yeniden balyalanıp paketlenmesi, pamuk gibi bazı ürünlerin sıkıştırılarak daha küçük boyutlara düşürülmesi, ki bu iş çoğunlukla yüklemeye yakın günlerde ve muhtemelen gemideki boş yer durumuna göre yapılmaktaydı, gemide veya kervanda ıslanmış olan yünlü kumaş, ipek, pamuk gibi malların balyalarının açılarak kurutulması gibi yoğun işler liman temsilcisinin sorumluluğu altındaydı¹¹⁹. Haleb'ten kervan ile ulaştırılan malların İskenderun'a gelişinden sonra şayet limanda gemi var ise hemen yüklemeye geçilir yok ise gemi gelene kadar malları depolarda muhafaza edilirdi. Liman temsilcisi malları gemiye Haleb'teki temsilcilerin veya Londralı patronların istekleri doğrultusunda ve zamanında yüklemesi sağlamak ve yükleme belgelerinin teslim almaktan zorunda idi. Bu amaçla gemi kaptanları ile gemilerdeki boş yer durumunu görüşüp kimin malının nasıl yükleneceğine karar verirdi¹²⁰. Gemideki boş yer durumuna göre liman temsilcisinin sürekli olarak Haleb'teki acenteler ile yazışarak mal ve gemi durumunu bildirdiği ve fazladan boş yer olması durumunda daha fazla mal gönderilmesi veya az yer olması durumunda da hangi mallara öncelik vermesi gerektiğini danıştığı görülmektedir. Mal yükleme işlemleri tamamlandıktan sonra ise gemi limandan ayrılmadan hemen önce gemiye yüklenen

¹¹⁹ SP, 110/22, s. 102-102v, Haleb'den İskenderun liman temsilcisi George Randall'a, (24 January 1702/4 February 1702).

¹²⁰ SP, 110/22, s. 71v-72, Haleb'den Londra'ya William Chesly'e (4 November 1701/15 November 1701); SP, 110/24, s. 37v, İskenderun'dan Haleb'e Nathaniell Harley'e, (8 May 1705/19 May 1705).

malların tamamı gösteren manifesto ile konçimento (bill of lading) kayıtlarını alarak gemi kalktıktan sonra bu belgelerin birer kopyalarını ayrı ayrı Haleb'teki ilgili acenteye, Londra'ya Levant Company idaresine ve Londra'daki patron tüccarlara geminin limandan ayrıldığı bilgisi ile birlikte göndermekteydi¹²¹. İzmir ve İstanbul gibi ana liman kentlerinde ise bu belgeler doğrudan şirket hazinendarına teslim edilmekte onun tarafından Londra'ya gönderilmekteydi¹²². Bu belgeler liman temsilcisi ve acenteler tarafından Londra'ya gemiden bağımsız olarak genelde karayolu ile de gönderilirdi. Böylelikle Londra'daki patronlar gemi henüz Londra'ya ulaşmadan gelmekte olan gemiden ve mal miktarından haberdar olurlardı.

3.2.3.2. Gemi Yükleme ve Boşaltma İşlemleri

Liman temsilcisinin en önemli görevleri başında, İskenderun'da gemilere mal yükleme ve gemilerden malların teslim alınması gelmekteydi. Gemilerin limana geliş ve limandan ayrılış zamanları liman temsilcisi için oldukça hareketli bir dönemdir. Liman temsilcisini en fazla ilgilendiren işlemlerin başında depolardaki malların mümkün olan en iyi şekilde gemiye yüklenmesi ve mallarını bu ilk gemi ile Londra'ya göndermek isteğindeki acentelerin bu taleplerini karşılama endişesidir. Bu dönemdeki yoğunluğu en iyi yansıtan belgeler liman temsilcisi ile acenteler arasındaki yazışmalardır. Liman temsilcisi ile Haleb'teki acenteler arasında günlük, bazı günlerde de ikişer defa gönderilen mektuplar Haleb'ten malların transferi veya gemiye yüklemesinin hususunda görüşmeler sürdürüldüğü göstermektedir¹²³. Özellikle İngiltere'nin Akdeniz'de Fransa ile savaşa ihtimalinin belirlediği 1701 yılından sonraki dönemlerde, muhtemel savaş ilanından önce mümkün olan en fazla malın Londra'ya gönderilmesi yönündeki baskı ile Haleb'teki acentenin yükleme için doğrudan kaptanlar ile temasa geçip kendisine yükleri için gemide yer ayırmasını istediği görülmektedir. Haleb'teki acente Samuel Harvey, Kasım 1701 tarihli

¹²¹ Bu uygulananın 16. yüzyıldan aynı şekilde uygulandığı anlaşılmaktadır. Harris, "The Letter Book of William Clarke", s. 105.

¹²² SP, 105/116, Londra'dan İstanbul'a elçilik hazinedar Edward Barker'a, (19 December 1718/30 December 1718).

¹²³ Haleb'deki acente aynı gün içinde sabah ve muhtemelen akşama doğru İskenderun'a iki farklı mektup yazmıştı ve bunları aciliyetine binaen muhtemelen güvercinler ile göndermişti, her iki mektup için de bkz. SP, 110/22, s. 76, Haleb'den İskenderun'a, liman temsilcisi George Randall'a (8 November 1701/19 November 1701);

mektubunda¹²⁴ İskenderun'dan mal yüklemekte olan Leghorn kalyonunun kaptanı Phillipp Browne ve İskenderun liman temsilcisi George Randall'a ile iletişime geçerek Londra'daki patronları Edmund Dunch, John Whalley, John Harvey, Willima Cheslyn ile Thomas Cary ve ortağına gönderilmesi gereken toplam 2.700 dolar tutarındaki 19 balya ipeğin mutlaka yüklenmesini talep etmişti¹²⁵. Ancak muhtemelen aynı şekilde mallarını savaş ilanından önce Londra'ya göndermek isteyen başka acetnelerin de yoğun talepleri karşısında söz konusu 19 balya ipeğin sadece 6 balyası yüklenmiş ve kalan malların limanda beklemekte olan Mazareen kalyonuna yükleneceği bildirmiştir¹²⁶. Bunun üzerine acente, liman temsilcisine 4 balya daha ipek göndererek toplam 18 balya ipeğin adı geçen gemiye yüklenmesini sağlamıştır¹²⁷.

Malların gemiye yüklenmesi işlemi, gemilerin tamamen kıyıya yanaşamamaları nedeniyle önce malların sahilde kayıklara yüklenerek biraz açıkta duran gemiye götürülmesi şeklinde gerçekleşmekteydi. 19. yüzyılda rıhtımların inşasına kadar tüm limanlarda gemi yükleme ve boşaltma işlemleri hamallar eliyle ve kayıklar ile yapılmaktaydı¹²⁸. 1720 yılında İskenderun limanında sadece İngiliz gemileri ile İngiliz himayesindeki diğer milletlerin gemilerinin mallarını boşaltmak ve yüklemek için İngiliz liman temsilcisinin idaresinde bir kayık bulunmaktaydı¹²⁹. Ancak bu bir kayık yeterli olmadığı durumlarda ve yoğun dönemlerde bu bir kayık yeterli olmamakta ve daha başka de kayıklar da kiralamak gerekmekteydi. Liman

¹²⁴ **SP**, 110/22, s. 71v-72, Haleb'den Londra'ya William Chesly'e (4 November 1701/15 November 1701).

¹²⁵ **SP**, 110/22, s. 75v, Haleb'den İskenderun'a Kaptan Phillipp Browne'a (8 November 1701/19 November 1701); **SP**, 110/22, s. 75v, Haleb'den İskenderun'a John Wilson'a (8 November 1701/19 November 1701); **SP**, 110/22, s. 76, Haleb'den İskenderun'a George Randall'a (8 November 1701/19 November 1701); **SP**, 110/22, s. 77v, Haleb'den İskenderun'a John Wilson'a (12 November 1701/23 November 1701).

¹²⁶ **SP**, 110/22, s. 80v, Haleb'den İskenderun'a George Randall'a (25 November 1701/8 December 1701).

¹²⁷ **SP**, 110/22, 88, Haleb'den İskenderun'a Bay George Randall'a, (9 December 1701/20 December 1701).

¹²⁸ Bu yüklemelerde zaman zaman gemi ile kayık arasında denize düşerek ıslanan mallara sıklıkla rastlanmaktadır. Bkz. **SP**, 110/22, 17v, Haleb'den İskenderun'a George Randall'a, (17 March 1701/28 March 1701).

¹²⁹ **SP**, 105/116, Londra'dan Haleb Konsolosu John Purnel'e, (14 December 1720/25 December 1720). 1721 yılında bu kayık için İskenderun limanında bir kayıkhanesi inşa edilmesi için istenen izin ve masraflarının şirket hazinesinden karşılanması isteği şirket tarafından kabul edilmiştir, bkz.: **SP**, 105/116, Londra'dan Haleb Konsolosu John Purnel'e, (20 December 1721/31 December 1721).

temsilcisinin İngiliz kayığının yeterli olmadığı veya böyle bir kayık bulunmaması durumunda kayık kiralama işlerinden kaptanlar sorumlu idi ve masrafları da kaptanlar tarafından ödenmekteydi. 30 Kasım 1750 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre gemi yükleme işlemleri için kayık kiralamanın gemi kaptanlarının sorumluluğunda olduğunu ve liman temsilcisi Alexander Drummond'a herhangi bir şekilde kayık temin etme zorunluluğu bulunmadığı bildirilmişti¹³⁰. Ancak İskenderun liman temsilcisi Alexander Drummond tarafından bazı liman harçlarının yeniden düzenlendiği yeni bir liman tarifesi taslağı, Haleb konsolosluk meclisi tarafından kabul edilip onay için Nisan 1751 tarihinde Levant Company şirket merkezine sunulmuştur. Bu taslak tarifede liman temsilcileri malların depodan dışarıya ve dışardan depoya nakli ve kayık hizmeti ve gemiye yükleme işlemleri için ayrı ayrı ücret belirlenmişti¹³¹. Drummond şirketin onayına sunduğu bu yeni tarife ile yükleme için kullanılan kayık işletimini de üzerine alarak hizmet gelirlerini muhtemelen arttırmak arzusunda idi.

Gemi yükleme, boşaltma ve mal taşıma işleri de İskenderun liman temsilcisi emrinde çalışan hamallar tarafından yapılmaktaydı¹³². Tam olarak sayıları belirlenememekle birlikte muhtemelen dönemsel olarak iş hacmine göre sayıları değişen hamallar yerel halktan seçilmekteydiler. Haleb'teki depocu ve simsarlarda olduğu gibi hamalların da gerektiğinde taşıma işleri dışında deponun düzenlenmesi, malların yeniden balyalanması gibi depo içi işlerin tamamını yerine getirmekteydi.

İskenderun'da gemiye yüklenen başta pamuk ve ipek olmak üzere bazı malların bir cendere ile sıkıştırılarak hacimce daha küçük boyutlara düşürülerek gemilere daha fazla yükleme yapılması gereken durumlar da olmuştur. Bu sıkıştırma işlemi tüm gemilerde uygulanmamakta¹³³, sadece küçük boyuttaki gemilerde

¹³⁰ SP, 110/29, s. 28v, Haleb konsolosluğundan, İskenderun liman temsilcisi Alexander Drummond'a, (30 November 1750/ 14 December 1750).

¹³¹ SP, 110/29, s. 35v-36v, Haleb'den Londra'ya gönderilen (1 April 1751/11 April 1751) tarihli mektubun ekinde gönderilen tarife taslağı. Taslak için bkz. Tablo 3.

¹³² SP, 110/27, s. 70-73v, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (1 May 1736/12 May 1736); SP, 110/27, s. 102v-103, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (16 May 1738/27 May 1738).

¹³³ Belgelerde sıkıştırma işleminin tüm gemilere uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Ancak bazı istisnalar da söz konusudur. 1702 tarihli bir belgeden Thear soyadlı bir kaptanın bu işlemi kendi gemisi için uyguladığı anlaşılmaktadır. SP, 110/22, s. 102-102v, Haleb'den İskenderun'a, liman temsilcisi George Randall'a, (24 January 1702/4 February 1702).

uygulanmaktaydı. Ocak 1702’de İskenderun’a gelmiş olan Lexington diğer İngiliz ticaret gemilerine göre daha küçük ancak hızlı hareket eden firkateyn sınıfından bir gemiydi. Gemi İskenderun’a geldiğinde 50 ton taşıma kapasitesine sahip olduğu kaptan Henry Robinson tarafından Haleb’e bildirilmiştir¹³⁴. Bu geminin özellikle seçilme nedeni ise o sırada İngiltere ile Fransa arasında Akdeniz’de sürmekte olan gerginliğin her ana savaşa dönme ihtimalidir. Nitekim Mart 1701’den itibaren bu ihtimale karşı çevik ve hızlı hareket eden bir geminin Levant’a gönderilmesi hazırlıklarına başlandığı anlaşılmaktadır¹³⁵. Bu çevik firkateyn ile Haleb piyasasının ihtiyacı olan yünlüler savaştan önce son kez ulaştırılmış olacak ve yine savaştan önce Levant malları son kez Londra’ya taşınmış olacaktı. Savaş ihtimalini göz önüne alan şirket Lexington gibi küçük ama hızlı bir firkateyni kullanarak olası bir savaş halinde donanma gemileri karşısında avantaj sağlamak istemiş olmalıdır. Böyle bir gemiye mümkün olan en fazla yüklemeyi yapmak ise malların hacminin düşürülmesi ile mümkün olabilirdi. Nitekim Haleb’ten Londra’ya yazılan mektuplarda gemiye yüklenmesi muhtemel mallar belirtilirken, sıkıştırılmaya uygun malların sıkıştırılarak daha fazla yer elde edileceği belirtilmiştir¹³⁶. İskenderun’da bu amaçla kullanılan ahşap bir cendere acente Samuel Harvey’e aitti ve bu acentenin gönderdiği malların sıkıştırılması için Lexington gemisi kaptanı Henry Robinson tarafından kullanılmıştı¹³⁷. Bu acente diğer acentelerin mallarının da sıkıştırılmasında kullanılmak üzere İskenderun liman temsilcisine yetki vermişti ve liman temsilcisi bu hizmeti karşılığında bir ücret talep edebilecek ve karşılığında da cendereyi kullanmadığı zamanlar da muhafaza etmekle yükümlü olacaktı¹³⁸. Ancak cenderenin boyunun uzun olması nedeniyle depolara birisine sığdıramaması, muhafazası hususunda soruna neden olmuş ve son çare olarak üzerinin yağmurdan

¹³⁴ SP, 110/22, s. 99v, Haleb’den İskenderun’a Kaptan Henry Robinson’a, (7 January 1702/18 January 1702).

¹³⁵ SP, 110/22, s. 16, Haleb’den Londra’ya John Harvey’e, (13 March 1701/24 March 1701).

¹³⁶ SP, 110/22, s. 103, Haleb’den Londra’ya Thomas Cary ve ortağına, (2 February 1702/13 February 1702).

¹³⁷ SP, 110/22, 133v, Haleb’den İskenderun’a liman temsilcisi George Randall’a, (28 March 1702/8 April 1702).

¹³⁸ SP, 110/22, 133v, Haleb’den İskenderun’a liman temsilcisi George Randall’a, (28 March 1702/9 April 1702); SP, 110/22, 134v, Haleb’den İskenderun’a liman temsilcisi George Randall’a, (31 March 1702/11 April 1702).

etkilenmeyecek şekilde örtülerek muhafaza altına alınması yoluna gidilmiştir¹³⁹. Bu cenderede filladoes türü ipekler ve ham pamuk gibi mallar sıkıştırılmaktaydı. Ancak cenderenin sahibi acente Samuel Harvey kaliteli filladoes türü ipeğin cenderede bozulma ihtimaline karşı sıkıştırılmadan yüklenmesini talep etmekteydi. Lexington firkateynine yüklenecek mallar için sıkıştırma işlemi Kıbrıs'tan yüklenecek pamuk¹⁴⁰ ile Trablusşam'da yüklenecek pamuk ve filladoes ipeklere de uygulanmıştı¹⁴¹. Kıbrıs'ta bu işlem için İngiliz acentelerin kullandığı bir İngiliz cenderesi vardı¹⁴². Sıkıştırma işlemi ile yaklaşık 1/3 oranında yer kazanıldığı görülmektedir. 48 balyalık pamuk sıkıştırılıp yeniden balyalanarak 30 balyalık bir hacme düşürülmüştü¹⁴³, bir başka 48 balyalık pamuk ise 32 balyaya düşürülmüştü¹⁴⁴.

Limana yeni gemilerin gelişi ile birlikte liman temsilcisi için yoğun bir dönem başlardı. Geminin limana gelişi ile kaptan öncelikle gemi manifestosunu ve gemi kira sözleşmesini liman temsilcisine ibraz ederek geminin manifestosunda listenen mallarını bu limana getirdiğini ispatlamaktaydı. Bu belgeleri inceleyen liman temsilcisi Haleb'e çoğu kez bir güvercin veya hızlı bir ulak ile manifestosunun bir kopyasını göndererek geminin limana geldiğini bildirirdi. Gönderilen belgeleri inceleyen Haleb konsolosluk meclisi geminin boşaltılmasına izin verildiğini ve malları teslim alarak Haleb'e nakletmesini veya depoda muhafaza etmesini liman temsilcisine emrederdi. Aynı yönde bir emir de kaptana yazılarak malları liman temsilcisine teslim etmesi gerektiği bildirilirdi¹⁴⁵. Böylece malların İskenderun'da liman temsilcisine teslimi sağlanırken, gelen mal çeşidi ve miktarına göre Haleb'teki tüccar temsilcilerinin piyasada pozisyon alması da sağlanmaktaydı. Geminin boşaltılması sırasında liman temsilcisinin dikkat etmesi gereken hususlardan birisi de manifestoda belirtilen mallar ile gemideki yükün aynı olup olmadığını kontrol etmekte. Zira manifestoda belirtildiği halde gemide bulunmayan mallar gemi

¹³⁹ SP, 110/22, s. 138-138v, Haleb'den İskenderun'a liman temsilcisi George Randall'a, (16 April 1702/27 April 1702).

¹⁴⁰ SP, 110/22, s. 65-66, Haleb'den Londra'ya Thomas Cary ve George Hatley'e, (15 October 1701/26 October 1701).

¹⁴¹ SP, 110/22, s. 114, Haleb'den Trablusşam'a John Carew'e, (24 February 1702/7 March 1702).

¹⁴² SP, 110/22, s. 226, Haleb'den Kıbrıs'a Keen ve Grayme'ye (25 June 1703/6 July 1703).

¹⁴³ SP, 110/22, s. 136, Haleb'den Londra'ya Thomas Cary ve ortağına, (11 April 1702/22 April 1702).

¹⁴⁴ SP, 110/22, s. 135v, Haleb'den Londra'ya Thomas Cary ve ortağına, (11 April 1702/22 April 1702).

¹⁴⁵ SP, 110/27, s. 51v-52, Haleb konsolosluk meclisi tutanağı, (11 May 1734/22 May 1734).

kaptanın sorumluluğunda olduğu gibi manifestoda olmadığı halde gemide bulunan mallar kaçak olarak taşınmış mal kapsamına girmekte ve bunlara şirket namına el konulması gerekmektedir¹⁴⁶. Gemilerin İskenderun'da yükleme tamamlandıktan sonra kaptanlar tarafından düzenlenen manifesto ve yükleme belgelerini liman temsilcisine vermeden ve onun izni olmadan limandan ayrılmaları yasaktı.

3.2.3.3. Depolama ve İskenderun Haleb Arasında Mal Transferi

İskenderun'daki malların kervanlar ile gönderilmesini organize etmek de liman temsilcisinin göreviydi. Haleb'teki acentelerden kendisine gelen talimatlar ve limanda mevcut bulunan kervanların durumuna göre liman temsilcisi malları depodan veyahut doğrudan gemiden kervanlara yükleyerek Haleb'e gönderirdi. Ancak liman temsilcilerinin bir gemideki tüm yünlü kumaşlar ve diğer malların boşaltılmasını beklemeden Haleb'e mal göndermeleri yasaklanmıştı. 1738'de liman temsilcisi James Brand'un bu şekilde davranarak bazı tüccarların mallarını gemi boşaltımı bitmeden önce kervan ile göndermesi tepki çekmiştir¹⁴⁷. Çünkü liman temsilcisinin bu hareketi gemi boşaltma işinin aksamasına ve hem de Haleb'e malı daha önce ulaşan mal sahibi tüccar ve acentenin diğer acentelere karşı avantaj sağlayıp haksız rekabete neden olabilirdi.

Liman temsilcisi gümrüklerde ödenen tüm vergilerin takibi ve malların vergisinin ödenmemesinden veya eksik ödenmesi iddiasından kaynaklanan sorunlara karşı gerekli önlemleri alarak ticari organizasyonun sorunsuz yürümesi sağlamakla görevliydi. İngiliz tüccarlar da dahil olmak üzere tüm müstemmen tüccarların en fazla şikayet ettikleri konuların başında Osmanlı gümrük memurlarının vergi tahsilinde çıkarttıkları sorunlar en başta gelen sorunlardı. Fazladan vergi tahsil etmekle ilgili şikayetler düvel-i ecnebiye defterlerindeki kayıtlarda en fazla karşılaşılan şikayetlerin başında gelmektedir. 1744 ve 1749 yıllarında tekrar edilen bir emir ile bu tür sorunları en aza indirmek adına Haleb ve İskenderun'da ödenmesi gereken tüm vergilerin akçe üzerinden ödenmesi Levant Company tarafından emredilmiştir.

¹⁴⁶ SP, 110/23, s. 104v-105, Haleb'den İskenderun'a Walter More'a, (19 May 1705/30 May 1705).

¹⁴⁷ DE/R/B, 228/1, Londra'dan George Wakeman'dan İskenderun'a James Brand'a, (15 September 1738/26 September 1738).

Böylece farklı kurlar üzerinden yapılan ödemelerde sıklıkla karşılaşılan kur farkı sorununun çözülmesi hedeflenmiştir. Şirket ayrıca İskenderun liman temsilcisinin İskenderun'da yüklenen ve boşaltılan tüm malların İskenderun gümrüğüne ödenmesi gereken vergi ve harçlarının liman temsilcisi tarafından akçe üzerinden ödenmesini uygulamasını uygulamaya koyarak Osmanlı gümrük memurları ile yaşanan vergi ve kur sorunlarının en aza indirgenmesi hedeflenmiştir¹⁴⁸.

Liman temsilcileri ile Haleb'teki acentelerin karşılaştıkları en önemli sorunlarından bir tanesi de Osmanlı yetkililerinin çeşitli sebep ve bahanelerle mal transferine engel olmalarıdır. Bu bahanelerin başında malın vergisinin ödenmemiş olması veya eksik ödenmiş olduğu iddiası gelmekteydi. Özellikle İskenderun'da mal yüklenmek üzere hazır bekleyen bir geminin olduğu dönemlerde bu sorunlar geminin limandan ayrılmasını geciktirdiği için ticarete zarar verici bir hal almaktaydı. Zaman zaman merkezden gelen emirlerle yeni konulan, oranı yükseltilecek çeşitli yeni vergilerin uygulanmasından kaynaklanan bu sorunların çözümü uzun zaman almakta ve çözüm için genelde İstanbul elçiliğinden yardım istenmekteydi. Haleb muhassılların vergisinin ödenmediği veya eksik ödendiği gerekçesi ile Haleb'ten İskenderun'a hareket edecek deve kervanlarının naklini engellemeleri İngiliz tüccarlar tarafından ciddi tepkilerle karşılanmaktaydı. 1747 yılında Haleb muhassılının ipekten daha fazla vergi talep etmesi İngiliz tüccarların tepkisine neden olmuştu. Eda tezkeresini alamadıkları için mallarını transfer edemeyen İngiliz acente ve tüccarlar şehirde ticareti boykot etmeyi ve uygulamayı protesto amacıyla depolarına kilit vurup anahtarlarını muhassıla göndermeye karar verirler¹⁴⁹. Anlaşılan boykot kararı etkili olmuştur, Haleb valisi ve kadısının da meseleye İngilizler lehine dahil ile kısa süreliğine sorun giderilmiş¹⁵⁰ ise de vali ve kadının ardı ardına görevlerinden ayrılmaları ile muhassıl, yeni kadı ve valinin gelişine kadar şehirdeki en yetkili devlet görevlisi sıfatı ile İngilizlerden yeniden fazla vergi talebinde bulunmaya başlamış, hatta gümrükte bulunan ve vergisi ödenmiş olan 20 balya yünlü kumaşı da teslim etmemiştir. El konulan yünlü kumaş yanında, İskenderun'a yakın bir zamanda gelmesi beklenen yünlü kumaşlardan da fazla vergi alınacak olması

¹⁴⁸ SP, 110/29, s. 44, Londra'dan Haleb konsolosluğuna, (14 June 1751/25 June 1751).

¹⁴⁹ SP, 110/29, s. 6v-8, Haleb'den, Londra Levant Company idaresine, (11 May 1747/22 May 1747).

¹⁵⁰ SP, 110/29, s. 7-8, Haleb'den, İstanbul'a elçi James Porter'a, (13 May 1747/25 May 1747).

İngiliz tüccarları endişelenmiştir¹⁵¹. Meselenin İstanbul'da elçiye bildirilmesi ve elçinin bu yöndeki girişimleri de sonuç vermemiş görünmektedir. Elçinin Osmanlı yetkilileri ile yaptığı görüşmelerde de muhassılın talebinin Osmanlı makamlarınca haklı bulunduğu anlaşılmaktadır ve reisülküttab elçiye cevabında daha düşük vergi ödeme talebinin yeni bir tarife talebi olarak algınacağını belirtmiştir. Elçinin yazışmalarından meseleyi çözüme kavuşturmak için tarife yenilemeyi de göz önüne aldığı anlaşılmaktadır, hatta bunun için 1.000 kuruş ödemeyi de önermiş ise de bu miktar reisülküttab tarafından Haleb ve İskenderun gibi önemli merkezler için az bulunmuştur¹⁵². Maalesef belgelerin anlatısı nasıl bir çözüm yolu bulunduğunu takip etmemize imkan vermemektedir. 1735 yılındaki bir diğer olay da yine vergi ile ilgili farklı bir soruna işaret etmektedir. Merkezden gelen yeni bir emir ile filladoes türü ipeklerin ve pamuğun satışından okka başına alınan vergi oranı yükseltmiştir ve yeni oranın tahsilinin mal nakli sırasında eda tezkereleri üzerinden kontrol edilmesi gerekmektedir. Ancak Haleb muhassılı İngiliz tüccarların vergi yükseltilmeden önce aldıkları malların eda tezkirelerinde bu verginin düşük ödenmiş olduğunu bahane ederek malların nakline izin vermemektedir. İngiliz tüccarların bu malların vergi yükseltilmeden önce alınmış olduğuna itirazları sorunu çözmediği gibi muhassılın sorunun çözümünü İstanbul'a sorması gerektiğini belirtmesi ile çözümün daha uzun vadeye yayılması gündeme gelmiştir¹⁵³. Zikredilen her iki örnekte de meselenin İstanbul'a bildirilmek durumunda kalınması Haleb'teki çözüm yollarının tükenmesi sonrasında olmalıdır. Öte yandan meselenin İstanbul'a intikali ve İstanbul-Haleb arası iletişim süresinin meselenin kısa sürede çözülmesini sağlaması mümkün değildir ve bu durum İngiliz tüccarlar için genelde tercih edilmeyen bir durumdur. Bunun farkında olan muhassılın ise meseleyi adeta yokuşa sürerek ve mal nakline de engel olarak tahsil edilmemiş olan verginin bu yolla tahsilini sağlamak istemiş olmalıdır.

¹⁵¹ **SP**, 110/29, s. 10-11, Haleb'den, İstanbul'a elçi James Porter'a, (25 August 1747/5 September 1747).

¹⁵² **SP**, 110/29, s. 11v, İstanbul'dan elçi James Porter'dan Haleb'e, (kaydın tarih bölümü yırtılmış ty., tt: Eylül-Ekim 1747).

¹⁵³ **SP**, 110/27, 56-56v, Haleb konsolosluk meclisi kararı, (6 January 1735/17 January 1735); **SP**, 110/27, 56v, Haleb'den İstanbul'a elçiye, (10 January 1735/21 January 1735).

Malların depolarda muhafazası, kervancıların gelişine kadar muhafazası, kervana teslim edilip gönderilmesinden yine liman temsilcisi sorumluydu. Hızlı bir şekilde Haleb'e mal naklinin her zaman mümkün olmaması veya bunun tercih edilmemesi malların düzenli olarak bir depoda korunmasını gerekli kılmaktaydı. İskenderun'dan Haleb'e gönderilen yünlü kumaşların ve Haleb'den gönderilen pamuk, ipek ve keçi yününün yağmur ve başka sebeplerle zarar görmemesi için İngilizler tarafından "labett" adı verilen deve tüyünden yapılmış yağmura dayanıklı bir çeşit keçe¹⁵⁴ veya yine pamuklu kanvas türü kumaşlara sarılarak gönderilmekteydi¹⁵⁵. Liman temsilcisi depoya gelen malların iyi bir şekilde korunması, yolda herhangi bir şekilde ıslanmış olan malların gerekirse balyalarının açılarak kurutulması, yeniden balyalanması ve numaralandırılması, genelde tüccarın adlarının baş harflerinden oluşan kısaltmalar ile etiketlenmesi gibi işlemleri de yerine getirmekte ve bu işlemler için ayrıca ücret talep etmekteydiler. Bu işlemler için İskenderun liman deposunda bazı görevliler istihdam ettikleri de görülmektedir. 1705 yılında İngiliz deposunda müslüman ahaliden bazı kimselere balyacı olarak çalıştırılmaktaydı¹⁵⁶. Limana gelen malların İngiliz deposundaki bir kantarda istihdam edilen kantarcılar tarafından tartılmaktaydı. Ticari yazışmalarda mallar balya, sandık, çuval gibi ağırlıkları belli birimler üzerinden belirtilmekle birlikte, manifestolarda malların net ağırlıkların belirtilmesi amacıyla gemiden teslim alınırken ve gemiye yüklenirken kantarda tartıldığı anlaşılmaktadır¹⁵⁷. Liman temsilcisi bu tartım işlemlerinden de belirli bir ücret tahsil etmekteydi¹⁵⁸.

¹⁵⁴ **SP**, 110/28, s. 10, Haleb'den İskenderun'a James Brand'a, (17 November 1738/28 November 1738); Alexander Russell, Patrick Russell, **The Natural History of Aleppo**, vol. II, London 1794, s. 171.

¹⁵⁵ **SP**, 110/22, 17v, Haleb'den İskenderun'a George Randall'a, (17 March 1701/28 March 1701).

¹⁵⁶ **SP**, 110/24, s. 23v, İskenderun'dan Haleb'e Richard Lockwood'a, (4 May 1705/15 May 1705).

¹⁵⁷ **SP**, 110/22, s. 88, Haleb'den İskenderun'a liman temsilcisi George Randall'a, (9 December 1701/20 December 1701); **SP**, 110/22, s. 98v-99, Haleb'den İskenderun'a Lexington gemisi kaptanı Henry Robinson'a, (5 January 1702/16 January 1702); **SP**, 110/22, s. 102-102v, Haleb'den İskenderun'a liman temsilcisi George Randall'a, (24 January 1702/4 February 1702); **SP**, 110/22, s. 103, Haleb'den İskenderun'a liman temsilcisi George Randall'a, (31 January 1702/11 February 1702); **SP**, 110/22, 180, Haleb'den İskenderun'a, liman temsilcisi George Randall'a, (16 September 1702/27 September 1702); **SP**, 110/24, s. 86v, İskenderun'dan Haleb'e Palmentier, Suelling ve Lock ortaklara, (22 March 1706/2 April 1706).

¹⁵⁸ **SP**, 110/29, s. 35-36v, Haleb'den Londra'ya Levant Company idaresine gönderilen liman tarifesi taslağı (1 April 1751/12 April 1751).

Bu liman temsilcilerinin tahsil ettikleri vergiler ve harçlar ile diğer gelir ve giderlerinden oluşan muhasebe kayıtlarının zaman zaman Haleb konsolosluğunca teftiş edilmekteydi. Bu hesaplar ayrıca gerek liman temsilcisinin tahsil ettiği çeşitli harçlar, Haleb'te yükleme ve boşaltma esnasında acenteler adına yapılan harcamalar ve Haleb'teki acenteler namına İskenderun'da gerçekleştirilen ticari faaliyetleri kapsamaktadır. Zira İngilere'den getirilen özellikle kalay ve kurşun gibi ürünlerin zaman zaman Haleb'e gönderilmek yerine İskenderun piyasasında satılmaktaydı¹⁵⁹. Levant Company kayıtları içinde İskenderun liman temsilciliğinin hesaplarına ait müstakil belge ve defterler bulunmamakla birlikte Haleb konsolosluk kayıtlarından liman temsilcilerinin hesap verebilirlikleri ve başka meselelere dair yaşanan sorunların mahiyeti anlaşılmaktadır. Hesaplarını gerekli şekilde Haleb'e göndermeyen ve Haleb konsolosunun emirlerine riayet etmeyen liman temsilcileri hakkında Haleb'teki acentelerden oluşan bir komisyon oluşturularak bu hesapların İskenderun'da yerine teftiş edilmesi yoluna gidilmekteydi.

3.2.2.4. Liman Temsilcisinin Hesaplarının Teftişi

Tıpkı Haleb konsolosluğundaki hazinedarlığı hesaplarının kontrol ve teftişi gibi İskenderun liman temsilcisinin hesapları da zaman zaman konsolosluk tarafından teftiş edilmekteydi. Özellikle liman temsilcisinin hesaplarına ait bazı şüpheler de bu teftişlerin daha da ciddi olarak gerçekleşmekteydi. İskenderun liman temsilcisi olarak görev yapmış olan John Purnell'in hesaplarını teftiş için Haleb'e göndermemekteki ısrarı ve İskenderun'da neden olduğu bazı suçlamalar, hakkında ciddi ve geniş bir tahkikat başlatılmasına neden olmuştur. John Purnell'den hesaplarını göndermesini isteyen Haleb konsolosluğu bu emirlere cevap alamaması üzerine, Ağustos 1735'te¹⁶⁰ hesaplarının tamamını yanına alarak incelenmek üzere bizzat Haleb'e getirmesini istemiştir. Ancak John Purnell bu çağrıya da karşılık vermemiştir. Bu durum Haleb konsolosluk meclisinin tepkisini çekmiştir ve durum

¹⁵⁹ SP, 110/22, s. 99v, Haleb'den İskenderun'a Kaptan Henry Robinson'a, (7 January 1702/18 January 1702).

¹⁶⁰ SP, 110/27, s. 61v, Haleb'den konsolosluk kaçılarıyası Claude Hays'dan İskenderun'a John Purnell'e, (5 August 1735/16 August 1735).

Eylül 1735 tarihinde Londra'ya Levant Company merkezine de bildirilmiştir¹⁶¹. Purnell kendisine yapılan Şubat 1736 tarihli ikinci çağrıya da cevap vermemiştir¹⁶². John Purnell hakkındaki oluşan olumsuz intiba sadece hesaplarını göndermemesinden ibaret değildir. Bir süre sonra Purnell'in İskenderun'da toplumsal davranış kuralları ve genel ahlakın dışına çıkan sorumsuz davranışları Osmanlı yönetimi ile İngilizleri karşı karşıya getirecek seviyeye ulaşmış ve bunlara ek olarak şirketin izni olmadan kendi adına ipek alımı yaparak ticari faaliyetlerde bulunmaya başlaması ve bu işlemlerde de dolandırıcılık ile suçlanması Levant Company Haleb meclisinin John Purnell hakkında geniş çaplı bir soruşturma açmasına neden olmuştur. Bu suçlamalar içinde özellikle ipek ticaretinde bulunma şirketin daha fazla dikkatini çekmiş ve hesaplarının kontrolü de bunun için ısrarla istenmiştir.

Soruşturma kapsamında John Purnell hakkında İskenderun ağası ve muhassılı ile Belen'den muhtemelen Haleb kadısına ulaşmış olan ve kendisini İskenderun'da huzursuzluğa sebep olmakla suçlayan 8 farklı mektubun İngilizce tercümelerinin özetleri konsolosluk meclisinin 12 Mayıs 1736 tarihli toplantısına yansımıştır¹⁶³. Toplantı tutanağında Purnell ile ilgili şikayetlerin tamamı net olarak ifade edilmemiş olmakla birlikte tutanağa kaydedilen mektupların özetleri şöyledir.

1. Mektup: İskenderun muhassılı tarafından yazılan bu mektuba göre John Purnell İskenderun'da bir takım huzursuzluklara sebep olmaktadır. Belen, Payas ve İskenderun halkı onun bu bölgelere yaptığı son gezisindeki hareketlerinden şikayetçidirler ve eğer rahatsız edici davranışlarına bir son vermez ise bu şikayetlerin sebep olacağı karışıklıkların muhassıl tarafından önlenmesi güç olacaktır ve muhassıl meseleyi İstanbul'a bildirmek durumunda olduğunu belirtmektedir. Sorunun niteliği açıkça ifade edilmemekle birlikte Purnell'in bu bölgelerdeki ipek tüccarları ile bazı sorunlar yaşadığı soruşturmanın devamında anlaşılmıştır. Muhassılın şikayetleri de bu yönde olmalıdır.

¹⁶¹ SP, 110/27, s. 62-63, Haleb'den konsolosluk kaçılarıyası Claude Hays'dan Londra'ya John Edwards'a, (27 August 1735/7 September 1735).

¹⁶² SP, 110/27, s. 68v, Haleb'deki konsolosluk kaçılarıyası Claude Hays'dan John Purnell'e, (11 March 1736/22 March 1736).

¹⁶³ SP, 110/27, s. 70-73v, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (1 May 1736/12 May 1736).

2. Mektup: Bu mektup İskenderun ağası tarafından muhassıla yazılmış olup Purnell'in İskenderun'da kadınlarla toplumsal değer yargılarına aykırı ilişkileri, onların evlerine gece ve gündüz serbestçe girip çıkması, sürekli küfür ederek konuşması gibi davranışları İskenderun'da toplumsal anlamda rahatsızlığa neden olmaktadır. Aynı mektupta Purnell'in İskenderun gümrükhanesinin işlerine ve İskenderun'daki ticari yaşama çeşitli müdahalelerde bulunduğu bildirilmektedir. Bu filleri ile kendisi insanlar arasında huzursuzluğa neden olmaktadır.

3. Mektup: İskenderun Ağası tarafından Haleb'e gönderilmiştir. Bu mektupta, John Purnell'in Belen kadısı ve müftüsü huzurunda İslam'a hakaret ettiğini ve bunun üzerine çıkan karmaşayı İskenderun ağasının şimdilik büyümeden önlediğini bildirmektedir. Diğer bir şikayet konusu ise Purnell'in İskenderun'daki hamallara olan borcunu tam olarak ödemediği ve aslında 95 dolar borcu bulunmasına rağmen sadece 36 dolarını ödediğini ve geri kalanın inkar ettiğini bildirmektedir.

4. Mektup: Belen kadısı tarafından sunulan bir arzdan özetlenmiştir. Bu arz Purnell'in arzusu üzerine kalem alınmıştır. Purnell şikayetinde İskenderun'daki hamalların İskenderun ağası tarafından hapsedildikleri ve dövüldükleri için gereği gibi çalışmadıkları ve kendisinin de bunun üzerine hamallara ödeme yapmadığını belirtmiştir. Meselenin araştırılması üzerine Purnell'in hamallara 81 dolar borcu olduğu ve sadece 30 dolarını ödediği anlaşılmıştır.

5. Mektup: İskenderun ağasının gümrüğe yazdığı mektupta Purnell'in İskenderun'da sefahat alemlerine ve adı kötüye çıkmış kimselerin evlerine girip çıkmasının genel bir rahatsızlığa neden olduğunu bildirmektedir. Purnell ayrıca müftü ve Belen kadısı ve bir çok kişinin huzurunda İslam dinine küfretmiş, insanların evlerine giderek onların onurunu zedeleyici davranışlarda bulunmuştur, insanların bu davranışlarından şikayetçi olmaları üzerine de bu kimseleri çeşitli şekillerde tehdit etmiştir.

6. Mektup: Belen kadısının arzıdır. Bu mektupta da 5. mektupta bahsedilen olaylar tekrar edilmekte ve ayrıca Purnell'in dağdan kötü karakterli 30-40 kişiyi getirerek ve onlara barut, kurşun, kıyafet ve para sağlayarak kendilerini

desteklediğini ve bunun sonucunda da bu insanların çevrede soygun ve hırsızlık, yağma gibi hareketlerene kalkıştıklarını bildirmektedir, bu durum İskenderun'da Purnell'e karşı bir tepki doğmasına neden olmuştur. Purnell, İskenderun ağasının şahsına ve İslam dinine Belen serdarı ve Seyyid Hasan Çelebi önünde küfretmiştir. Bu rezil ve kabul edilemez davranışlarının şahidi ise İskenderun ağasıdır. Purnell'in dağlıları desteklemesi ise bölgede büyük karışıklıklara neden olmuştur.

7. Mektup: Bu mektup da 5. mektup gibi İskenderun ağası tarafından gümrük eminine yazılmıştır. Bu mektupta ağa, Purnell'e bağlı olarak çalışan hamaların başka kimselerle birlikte bir eve izinsiz girmeleri ve bir Rum'u öldürmeleri üzerine şikayet edildiklerini ve şikayet üzerine içlerinden bazılarının haps edildiklerini belirtir. Olayı duyan Purnell diğer hamallar ve başka kimselerle gelerek gümrük hapishanesindeki adamını zorla çıkartarak serbest bırakmış, etrafa küfürler ve tehditler savurmuştur. Purnell'in buna benzer hakaretleri her gün meydana gelmektedir. Ağa ne kendisinin ne de şehirde yaşayanların bu adama daha fazla katlanamayacaklarını ve Purnell'in İskenderun'dan ayrılmaya zorlanması gerektiği kanaatindedirler.

8. Mektup: Bu mektup 7. mektuptaki mesele ile ilgili kadının arzının tercümesinden ibaret olup, Purnell'in katibi ve başka adamları ile birlikte hapisteki adamlarını zorla dışarı çıkarttığını bildirmekte ve halkın Purnell'in bu hareketlerinden genel olarak çok şikayetçi olduğunu ve kendisine daha fazla katlanamayacaklarını bildirdiklerini belirtmektedir.

Tutanakta tüm bu şikayetlere ek olarak, Purnell'in yanında bulunan asi ve yaramaz bir adamın Purnell tarafından korunduğunu belirterek buna karşı da bir önlem alınması gerekliliği bildirilmektedir.

Bu mektupların kimilerinin asılları hukuki belgeler olup tamamının Türkçe olduğu anlaşılmaktadır. Bunların tamamı İngilizceye çevrilmiş ve tutanağa özetleri geçirilmiştir. Gerek çeviride ve gerekse tutanağa geçirilirken John Purnell'e isnat edilen suçların hukuki mahiyeti önemli ölçüde aşınarak, olayların kısaca özetlendiği metinler haline gelmişlerdir, bu sırada bu belgeler içerik ve teknik olarak önemli

ölçüde aşınmıştır. Bu nedenle de mevzuyu tam olarak anlamayı sağlayacak birçok unsurun kaybolduğu görülmektedir. Ayrıca belgelerin tarihleri de belirtilmediği gibi bu mektupların kronolojik olarak kaydedilip kaydedilmediğini de belirsizdir, bu da mevzuyu karmaşık hale getiren bir diğer etmendir. Ancak bu 8 mektuptan hareketle meselenin en azından isnat edilen suçlar bakımından incelenmesi ve daha sonraki soruşturma metinlerinin de incelenmesi ile bazı çıkarımlarda bulunmak mümkün olabilmektedir. Mektuplardan liman temsilcisi John Purnell'in İskenderun muhassılı ve mütesellimi ile birçok konuda sorun yaşadığı anlaşılmaktadır. Muhassılın iddiaları üstü kapalı bir biçimde Purnell'in İskenderun, Belen ve Payas'daki ipek alımı ile ilgili faaliyetlerine odaklanmaktadır. İskenderun mütesellimi ise Purnell'in gayr-i ahlaki ve Osmanlı toplumsal yapısına uygun olmayan davranışlarını, resmi görevlilere, ahaliye, İslam dinine ve dini-kutsal değerlere hakaretini ve hamallara olan borcunu ödemediğini şikayet konusu edinmiştir. Mütesellim ayrıca Purnell'e bağlı olarak çalıştığı anlaşılan bazı hamalların bir Rum'u öldürmeleri sonucu gümrükhanede hapsedilmeleri üzerine Purnell'in hapisaneye gelerek ve zor kullanarak hamalların hapisten çıkarılmalarını sağladığından şikayetçidir. Mütesellim ve muhasılın bu iddiaları yanında Belen kadısının arzındaki iddialar daha vahimdir. İddiaya göre Purnell 30-40 kadar dağlı eşkıyaya barut, kurşun, kıyafet ve para sağlayarak onların hırsızlık ve yağma hareketlerine yardımcı olmuştur. Kısaca böyle özetlenebilecek bu suçlamalar karşısında İskenderun kadısı Purnell'in katibi ve beraberindeki başka kimselerle birlikte hapisteki suçluları serbest bırakmasının kabul edilmez olduğunu ve yerli halkın Purnell'in bu davranışlarına daha fazla katlanamayacağını bu sebeple de şehirden ayrılması talep etmektedir. Haleb konsolosluk tutanağı bu iddialara bir de Purnell tarafından himaye edilen bir asinin yine İskenderun ve çevresinde neden olduğu olayların engellenmesi gerektiği yönündedir. Tüm bu iddialara karşı Purnell'in kayda geçen tek yanıtı ise Belen mahkemesinden almayı başardığı arzıdır. Bu arz da Purnell'in emri altındaki hamalların İskenderun mütesellimi tarafından haksız yere hapsedilmeleri yüzünden onları çalıştıramadığı ve bu sebeplede paralarını eksik ödediği şeklindedir. Buraya kadar anlatılanlar Purnell'in Osmanlı memurlarınca şikayet edilen davranışlarından ibarettir. Haleb konsolosluk meclisi ise bu iddiaların tamamı doğru olmasa bile yine

de suçlamaların ciddiyetine binaen bir kısmının doğru olma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünmektedir.

Purnell ile ilgili soruşturmada Haleb konsolosluğunun asıl dikkatini çeken hususlar Purnell'in şirketin emirlerine ayrkırı olarak ipek ticaretine dahil olduğu yönündeki iddia ve bulgulardır¹⁶⁴. Zira konsolos ve konsolos vekillerinin ticari faaliyette bulunmaları yasak olup, bu tür faaliyetleri için şirket yönetiminden izin almaları gerekmektedir. Bu yasak görevlilerin tüm tüccarlar ve acentelere eşit ve tarafsız hizmet vermeleri için önemle uygulanmaktaydı. Purnell'in faaliyetleri sadece ipek ticareti ile sınırlı kalmamış Kara Bey isimli bir mültezime ait bazı vergi ve gümrük gelirlerini kiralamış ve bazılarını da kiralamak için girişiminde bulunmuştur. Anlaşılan bu gelirlerin bir kısmı Belen'deki ipek bahçelerini de kapsamaktadır. Bu faaliyetleri Belen'deki ipek üreticilerinin büyük bir kısmı üzerinde etkili bir kimse konuma gelmesini sağlamış olmalıdır.

Tüm bu suçlamalar, özellikle de ipek üretimi ve vergi gelirlerini kiralama hususundaki girişimleri kendisine sorulması üzerine Purnell vergi kaynaklarını kiralama işlemlerine doğrudan veya dolaylı olarak karışmadığını belirterek bu yöndeki suçlamaları inkar etmiştir. Ancak ipek ile ilgili meselenin iddia edildiği şekilde olmayıp ipeği başkaları adına aldığını, ayrıca borç verdiği kimselerden rehin olarak ipek aldığını belirtmiştir. Öte yandan Purnell ile ipek ticareti yaptığı anlaşılan kimselere de Purnell'in ipek ticareti hakkındaki iddialar sorulmuştur. Sonuçta Purnell'in Belen ve civarında ipek üretim bölgelerinde belli bir etkinliğe sahip olduğunu ve ipek ticaretine dahil olup olmadığı yönünde kanaate dair Haleb konsolosluk meclisi tarafından yapılan oylamada 3 hayır oyuna karşılık 6 evet oyu ile suçlu bulunmuştur¹⁶⁵. Böylece ticaret yaptığına dair suçlamalar ile Osmanlı idarecilerinin daha önceki suçlamalarını da göz önüne alan konsolosluk meclisi yaklaşık 1 aylık bir soruşturmanın sonunda John Purnell'in İskenderun konsolos vekilliği ve liman temsilciliği görevinden el çektirilmesine, yerine geçici olarak kardeşi Edwrad Purnell'in getirilmesine ve durumun Londra'ya şirket merkezine

¹⁶⁴ SP, 110/27, s. 70-73v, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (1 May 1736/12 May 1736).

¹⁶⁵ SP, 110/27, s. 72v-73, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (1 May 1736/12 May 1736).

bildirilmesine karar verilmiştir¹⁶⁶. 12 Haziran 1736 tarihli mektup ile de Edward Purnell liman temsilcisi olarak görevlendirilmiştir¹⁶⁷.

Ancak John Purnell'in görevden alınması kararının sadece 9 kişi ile alınmış olması Haleb'teki diğer acente ve tüccarların tepkisini çekmiştir. Bu tepki üzerine John Purnell'in görevden el çektirilmesi kararından bir ay sonra 13 Haziran 1736'da bu sefer 14 kişi ile toplanan konsolosluk meclisinde yeniden yapılan oylamada 9'a karşı 5 çekimser oy ile John Purnell'in görevine iade edilmesine karar verilmiştir¹⁶⁸. 18 Haziran 1736'da toplanan mecliste ise Purnell geçmişteki hataları için özür dileyerek bağışlanma talep etmiş, koruması altına aldığı asiye tamamen yanında uzaklaştırdığını bildirmiş, şirket kurallarına uygun davranacağına, ipek ticaretine ve iltizam işlerine herhangi bir şekilde dahil olmayacağına, dağlı eşkıya ile olan ilişkilerini bitireceğine ve onlara yardım etmeyeceğine söz vermiştir¹⁶⁹. Bu son gelişme aslında John Purnell'in zımnen de olsa suçlarını itiraf ettiğini göstermektedir. Burada dikkat çeken bir başka nokta ise konsolosluğun John Purnell'in İskenderun'da neden olduğu huzursuzluk ve tepki çeken davranışlardan ziyade onun Levant Company tarafından yasaklanmış ipek ticareti yapmak ile suçlaması durması ve soruşturmayı bu yönde ilerletmesidir. Anlaşılan John Purnell hakkındaki şikayetlerin Haleb konsolosluğu tarafından takip edilmesi de Osmanlı yerel idarecilerince yeterli görülüş olmalıdır. Zira Purnell'in Osmanlı memurları tarafından şikayet edilen toplumsal huzursuzluğa sebep olan hareketleri hakkındaki suçlamalar soruşturmada çok fazlaca üzerinde durulmamıştır. En azından konsolosluk kayıtlarına bu konuda yansıyan bir kayıt yoktur. Olay örgüsü ve kayıtlara yansıyanlar John Purnell'in aslında tüm bu suçlamalar karşısında umursamaz bir tavır takındığını göstermektedir. Daha önce Haleb konsolosluğu yapmış olan babasının¹⁷⁰ itibarına güvenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim

¹⁶⁶ SP, 110/27, s. 70-73v, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (1 May 1736/12 May 1736).

¹⁶⁷ SP, 110/27, s. 76, Haleb'den kançılara Claude Hays'dan Edward Purnell'e, (1 June 1736/12 June 1736).

¹⁶⁸ SP, 110/27, s. 74-75v, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (2 June 1736/13 June 1736).

¹⁶⁹ SP, 110/27, s. 77-77v, Haleb konsolosluk meclisi toplantısı, (7 June 1736/18 June 1736).

¹⁷⁰ Baba John Purnell 1716-1726 arasında Haleb konsolosu olarak görev yapmıştır. SP, 110/60, s. 227-228, (15 October 1729/ 26 October 1729); 1738'de Haleb'e gelmiş olan seyyah Pococke o sırada isim vermeden eski konsolos John Purnell'in oğlunun İskenderun katibi olduğunu belirtir ki, bu İskenderun liman temsilcisi John Purnell'in görevi sırasında da İskenderun'da bulunan kardeşi

konsolosluk meclisinin ilk kararında kendisini görevden almasından sonra bazı acentelerin itirazı üzerine yeniden ve daha geniş katılımlı olarak toplanan mecliste göreve iade edilmesi bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Fakat John Purnell hakkındaki başka suçlamaların 1737 yılında yeniden ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sefer İskenderun'daki depolarda meydana gelen hırsızlık hadisesi ve konsolosluk vergisinin ödenmesi hususundaki ihmali nedeniyle yeniden önce görevden el çektirildiği daha sonra da tamamen görevden alındığı anlaşılmaktadır. Hırsızlık hadisesi İskenderun'daki depolarda bulunan kurşun, biber, çivit ve kırmızı böceği boyası paketlerinin açılmış olduğunun görülmesiyle anlaşılmıştır. Olayda şüpheli olarak görülen bir kişi Haleb'e götürülerek yeniçeri marifetiyle sorgulanması talep edilmiştir. Haleb konsolosluk meclisi tutanaklarına yansıdığına göre bu malların her hangi birisinin yakın zamanda Haleb'te satışının yapılıp yapılmadığı yeniçeri serdarı Mustafa Ağa tarafından soruşturulmuştur. Mustafa Ağa bu mallardan 700 dolar kadar tutan bir miktar malın Michale Pistole'nin oğlu George'a satıldığını tespit etmiştir¹⁷¹. Adı geçen Michale Pistole'nin oğlu George muhtemelen depocu ve simsar olarak görev yapmaktadırlar. Hırsızlık olayının anlaşılması ile konsolos vekili ve liman temsilcisi John Purnell'inde olaydaki muhtemel ihmali nedeniyle görevden el çektirilerek Haleb'e gelmesi emredilmiştir. Ayrıca bu işte dahil olduğu düşünülen İngiliz Mr. Mullet ve Mr. Brickender'in adamları ile birlikte Haleb'e gönderilmesi istenmiştir. Haleb'te simsar veya depocu olması muhtemel Michale Pistole ve oğlu George da işlerinden el çektirilmişlerdir. John Purnell'in yerine Haleb'te konsolosluk meclisinin kançılırya Claude Hays ve beraberinde William Cooper'ın geçici olarak konsolos vekilileri olarak atandığı görülmekte. Her ikisi de İskenderun'da işleri idare etmek üzere görevlendirilmişleridir¹⁷².

Edward Purnell olmalıdır. Bkz. Richard Pococke, **Journal of Travels through Various Countries of Europe, and in Egypt and the Levant; in the form of Letters to his Mother, BL. (British Library Manuscript)**, Add. 22998, s. 49, (12 August 1738/23 August 1738).

¹⁷¹ SP, 110/27, s. 81-82v, Haleb konsolosluk meclisi toplantıları, (7 and 14 March 1737/18 and 25 March 1737).

¹⁷² SP, 110/27, s. 81-82v, Haleb konsolosluk meclisi toplantıları, (7 and 14 March 1737/18 and 29 March 1737).

Aslında John Purnell'in görevden alınmasında sadece depolarda meydana gelen hırsızlık etkili değildir, muhtemelen hırsızlık soruşturması için Haleb'e çağrıldığında Purnell'den liman defterlerini de yanında getirmesi istenmiş ve hesapları da kontrol edilmiştir. Bu kontrol sırasında İskenderun'da tahsil edilen konsolosluk vergisini hesaplarını gerekli şekilde tutmadığı ve toplanan paranın kaybına neden olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle şirketi ve kendisini zarara uğratmış olması da Purnell'in görevden alınmasındaki esas nedenlerden birisidir¹⁷³. John Purnell'in yerine liman temsilciliğine atanmak üzere daha önce kaçıllarya Claude Hays ile oraya gönderilmiş olan William Cooper önerilmiş¹⁷⁴, ancak Cooper'ın kabul etmemesi üzerine vekaleten bir Fransız Mounsieur Bouviere atanmış ve bu atama Londra'ya bildirilerek asıl bir konsolos vekili ve liman temsilcisi atanması istenmiştir¹⁷⁵. Ancak Haleb konsolosluğunun iki defa görevinde ihmal gördüğü için görevden aldığı John Purnell'den vazgeçmediği görülmektedir. Zira John Purnell bir süre sonra Haleb konsolosluğuna kaçıllaryası olarak atandığı görülmektedir¹⁷⁶.

İskenderun liman temsilcisinin görev ve sorumluluklarında tüm şirket üyelerine karşı eşit şekilde davranması ve bazı üyelerin lehine olacak davranışlardan kaçınması gerekmektedir. İskenderun liman temsilcisi James Brand'ın Richard Stratton'a ait ipekleri yeni tamir edilmiş depo yerine eski depoya koyarak ıslanmalarına neden olması, kervancılar ile yaşadığı bazı sorunlara karşılık Haleb konsolosu ve Haleb'teki acentelerin emirlerini dinlememesi, gibi hususlar karşısında sert bir şekilde uyarıldığı ve bu şekilde şikayetlere neden olacak davranışlardan kaçınması gerektiği belirtilerek kendisinin orada tüm İngiliz milletinin hizmetinde olduğunu unutmaması yönünde uyarılarda bulunulmuştu¹⁷⁷.

¹⁷³ **SP**, 110/27, s. 85v-86, Haleb konsolosluk meclisinden Londra Levant Company merkezine, (24 March 1737/4 April 1737).

¹⁷⁴ **SP**, 110/27, s. 83-83v, Haleb konsolosluk meclisi toplantıları, (22 March 1737/2 April 1737).

¹⁷⁵ **SP**, 110/27, s. 84-84v, Haleb konsolosluk meclisi toplantıları, (29 March 1737/ 9April 1737); **SP**, 110/27, s. 84v-85, Haleb konsolosluk meclisi toplantıları, (14 April 1737/25 April 1737).

¹⁷⁶ **SP**, 110/27, s. 134, Haleb'den kaçıllarya John Purnell'den İskenderun'a Delewar gemisi kaptanı John Jolly'ye, (7 January 1741/18 January 1741).

¹⁷⁷ **DE/R/B**, 228/1, Londra'dan İskenderun liman temsilcisi James Brand'a, (15 September 1738/26 September 1738).

3.2.3.5. Liman Temsilciği Harcı

İskenderun liman temsilcisi limanda tüccarlara verdiği çeşitli hizmetlere karşılık olarak konsolosluk harcı veya liman temsilciği harcı olarak anılan bir harç almaktaydı. Ahidnamelerde konsolosluk hakkı olarak zikredilen konsolosluk harcı, konsolosun görev yaptığı limana gelen ve giden kendi tüccarlarından ve himaye edilen diğer devlet tüccarlarının sabit bir harç ile çeşitli hizmet türlerine göre mal birimleri üzerinden alınan bir hartır. Konsolosluk harcının miktarı Levant Company tarafından belirlenmekteydi.

3.2.3.5.1. Liman Harcı Tarifesi

18. yüzyılın ilk yarısına ait mevcut liman harcı tarifesine rastlanmamış olmakla birlikte belgelerde böyle bir harcı tahsil edildiği anlaşılmaktadır. 1751 tarihinde düzenlenen bir tarife taslağından ne tür hizmetler için ne tür ücret ve harçlar alınacağı ayrıntılı olarak anlaşılmaktadır. Bu  cretlere verilen hizmet sırasında ortaya çıkan tüm masrafların da eklendiği görülmektedir. 20 Mart (1 Nisan) 1751 tarihinde Haleb Konsolosu Arthur Pollard, Peter Shaw, William Hamond ve İskenderun liman temsilcisi Alexander Drummond tarafından hazırlanan ve 17 Nisan 1751 tarihinde Haleb konsolosluk meclisi tarafından kabul edilip onaylanmak üzere Londra'ya Levant Company idaresine gönderilen bu liman tarifesi taslađını¹⁷⁸ Londra Levant Company idaresi tarafından onaylanıp onaylanmadığı tespit edilememiştir.

Taslakta liman temsilciliği hakkı olarak 40 dolarlık sabit bir bedel aldığı görülmektedir. Söz konusu 40 dolar dışında, temsilcinin gemi veya kervan ile gelen malların temsilciliğe ait İngiliz kantarında tartılması, depoya yerleştirilmesi, y nl  kumaş ve ipek, pamuk gibi malları ıslanması durumunda açılıp kurutulmaları yeniden balyalanmaları ve üzerine tüccarın işaretinin vurulması, depo içindeki diğer işlemler, hamalliyeye gibi hizmetlerin tamamı için malın cinsi ve durumuna göre değişen oran ve miktarlarda ücret aldığı görülmektedir. Konsolosluk kararında bu harçların tamamının İskenderun'daki liman temsilcisinin bu gibi hizmetlerin yerine getirilmesi durumunda masraflarını kendisinin ödemek zorunda kaldığı belirtilerek,

¹⁷⁸ SP, 110/29, s. 35-36v, Haleb'den Londra'ya Levant Company'ye (6 April 1751/17 April 1751).

gerek liman temsilcisinin zorlanmaması ve gerekse ticaretin aksamadan devamı için bu giderleri zamanında karşılamanması ve liman temsilcisinin üzerine maddi bir ek yük getirmemesinin önemi vurgulanmaktaydı¹⁷⁹.

Tablo 3. Levant Company Liman Vergisi Tarifesi

Bir Balya Yünlü Kumaş ve Tartılmayan Diğer Mallar İçin

Liman temsilcisine	40 dolar
Depoya taşıma hamaliyesi:	6 dolar
Depo içindeki işler için	1 dolar
Depo dışına taşıma hammaliyesi için	6 dolar
Etiketli ip ile etiketleme	10 dolar
Toplam	63 dolar

Bir Paket Biber ve Diğer Tartılabilir Mallar için

Liman temsilcisine	40 dolar
İngiliz kantarında tartılıp depoya taşıma hammaliyesi	9 dolar
Depo içindeki işler için	1 dolar
Depo dışına taşıma hamaliyesi için	6 dolar
Kervancılara teslimde	3 dolar
Etiketli ip ile etiketlendiğinde	10 dolar
Toplam	63 dolar

Ahşap ve Demir Gibi Paket Halinde Olmayan Malların Her Bir Kintali İçin

Liman temsilcisine	40 dolar
İngiliz kantarında tartılıp depoya taşıma hamaliyesi	13 dolar
Depo içindeki işler için	1 dolar
Depo dışına taşıma hamaliyesi için	6 dolar
Kervancılara gönderildiğinde tartımı için	3 dolar
Toplam	63 dolar

¹⁷⁹ SP, 110/29, s. 35, Haleb'den Londra'ya Levant Company'ye (6 April 1751/17 April 1751).

Bir Kental ve 3 Parça Kurşun (3 Pigs of Lead) İçin Kental Başına

Liman temsilcisine	40 dolar
Depoya taşıma hammaliyesi	6 dolar
Depo içindeki işler için	1 dolar
Depo dışına taşıma hamaliyesi için	6 dolar
Toplam	53 dolar

Bir Balya İpek ve Diğer Tartılabilir Mallar İçin

Liman temsilcisine	40 dolar
Kervancılardan alınırken tartımı ve depoya yerleştirilmesi için	7 dolar
Depo içindeki işler için	1 dolar
Depo dışına taşıma hamaliyesi ve İngiliz kantarında tartımı için	9 dolar
Toplam	57 dolar

Tartılmayan Bir Balya veya Bir Sandıklanan Diğer Mallar İçin

Liman temsilcisine	40 dolar
Depoya taşıma hammaliyesi	6 dolar
Depo içindeki işler için	1 dolar
Depo dışına taşıma hamaliyesi için	6 dolar
Toplam	53 dolar

Liman Temsilcisi Tahsil Edeceği Diğer Ek Hizmet Ücretleri

Hamallık

Bir kental veya daha fazlası balya veya paket fazlası için	0,20 dolar
Ahşap ve diğer paket halinde olmayan malların her bir kentali için	0,10 dolar
Ahşap ve diğer paket halinde olmayan malların her bir kentali için	0,10 dolar
Her bir tartım için	0,2 dolar
Her bir farklı paketin tartımı için	3 dolar

Açılan kurutulmuş ve yeniden paketlenen ve bağlanan her bir balya keten için	0,10 dolar
Her 9 parsel biber, şeker, zencefil ve Brezilya ağacının paketlenmesi için	0,80 dolar

Balyalama

Bir balyayı ip ile bağlamak ve ip masrafı için	0,20 dolar
Bir balyayı paketlemek ve sicim tutarı için	0,10 dolar
Bir balya keteni açıp kurutmak ve yeniden balyalamak ve paket ipi için	0,20 dolar
İpeği kurutmak için açıp yeniden balyalamak ve paket ipliği için	0,10 dolar
2 Balya biberi bir balya olarak paketlemek ve paket ipliği ve sicim için	0,20 dolar
2 balya yünlü, keten vb.ni bir balya halinde paketlemek ve paket ipliği ve sicim için	0,40 dolar

Kayıt Ücreti

Gemiye ve gemiden taşınacak her 12 parsel için	0,80 dolar
Her bir kintal ahşap ve diğer paketlenmemiş mal için	0,10 dolar

Gemiye Yükleme Ücretleri

Her bir balya ipek, keten, iplik, ilaç ve fıstık için:

İngiliz: 10 dolar Venedikli: 20 dolar Hollandalı: 10 dolar

Her bir balya (çuval) ham pamuk için:

İngiliz: 10 dolar Venedikli: 20 dolar Hollandalı: 10 dolar

Her bir çuval mazı için

İngiliz: 6, 2/3 dolar Venedikli: 6, 2/3 dolar Hollandalı: 10 dolar

Paketleme de kullanılan her türlü sicim, pamuklu, çadır bezinden paketlik malzeme (canvas), paket ipi, çivi, tahta (sandıklar için) vb. ürünler için mümkün olan en yakın değere biçilmiştir. Bu hizmetler için marangozlara işçilik ücretleri ödenecektir. Ayrıca yukarıda belirtilen değerlere her bir balyaya için 1 dolar eklenmelidir.

3.3. Kıbrıs Adası

Kıbrıs adası Doğu Akdeniz’de Anadolu, Suriye ve Mısır kıyılarına yakın mesafede gerek siyasi ve gerekse jeopolitik bakımdan önemli bir noktada bulunmaktadır. Adanın bu konumu çevresindeki ana kara limanları ile bağlantısını sürekli önemli kılmıştır. Ada Anadolu kıyılarından 70k km., Suriye kıyılarından yaklaşık 100 km. ve Mısır’dan da 370 km. uzaklıktadır. Bu mesafeler Akdeniz’deki uzun deniz aşırı seferlerde gemilerin lojistik ihtiyaçlarının karşılandığı bir yer olarak adanın Doğu Akdeniz’deki önemini arttırmıştır. Adanın girintili çıkıntılı bölümlerindeki birçok doğal liman seyrüsefain için uygun bir ortam sağlamıştır¹⁸⁰. Bu özellikleri adanın stratejik ve ticari bakımdan önemini daha da arttırmıştır. Kıbrıs’ın 1571’de Osmanlılar tarafından fethinden sonra güçlü bir siyasi yapı ile ticari bakımdan da güçlendirilmesi için çeşitli önlemler alınmış ve adanın nüfus bakımından desteklenmesi için de Anadolu kıyılarından iç bölgelere kadar geniş bir sahadan nitelikli nüfus iskanı sağlanmıştır¹⁸¹. Adanın idaresi fetihten sonra doğrudan İstanbul’a bağlı bir eyalet olarak düzenlenmiş ve bu durum 1670 yılına kadar sürmüştür. 1670 yılında kaptan paşa idaresine bırakılmış ve 1703 yılına kadar kaptan paşa tarafından atanan mütesellimler tarafından idare edilmiştir. 1703 yılında ise sadrazam hassına dönüştürülen adanın idaresi yine mütesellimler tarafından

¹⁸⁰ Ali Efdal Özkul, **Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)**, İletişim yay. İstanbul 2005, s. 27.

¹⁸¹ Kıbrıs’ın fethi sonrasında adaya yönelik iskan faaliyetleri için bkz. M. Akif Erdoğan-Yusuf Halaçoğlu, “Kıbrıs’ın Alınmasından Sonra Ada’ya Yapılan İskanlar ve Kıbrıs Türklerinin Menşei”, **Kıbrıs’ta Osmanlılar**, (haz. M. Akif Erdoğan), Galeri Kültür yay. Lefkoşa 2008, s. 30-43. Ayrıca bkz. M. Akif Erdoğan, “Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs’a Sürülmüş Aileler” **Kıbrıs’ta Osmanlılar**, (haz. M. Akif Erdoğan), Galeri Kültür yay. Lefkoşa 2008, s. 44-54.

yürütülmüş ve adanın gelirlerini toplama işi de yıllık olarak iltizam yoluyla muhassıllara havale edilmiştir¹⁸².

3.1. Kıbrıs'ta İlk İngiliz Tüccarlar

Diğer Avrupa devletleri gibi İngilizler de ticari önemine binaen Kıbrıs'ta da ticari faaliyetlere giriştikleri anlaşılmaktadır. 16 ve 17. yüzyıllar için pamuk ve ipek yanında Kıbrıs adasından alınan zeytinyağı ve şarap da önemli yer tutmaktaydı¹⁸³ George Hill bir kayda dayanarak Kıbrıs adasında 1603 yılında bir İngiliz tüccarın Tuzla limanı yakınlarındaki tuz işletmesini uhdesine bulundurduğunu iddia edilmiştir¹⁸⁴.

3.2. Kıbrıs Konsolosluğu

Kıbrıs'a bir İngiliz konsolosluğunun açılmasına ilişkin verilen ilk tarih 1605 yılına aittir. George Hill bu tarihte İngiltere'den başka Venedik, Fransa ve Flander'in de Kıbrıs'ta konsoloslarının olduğunu belirtir¹⁸⁵. 1626 yılında ise Petro Savioni isimli bir başkası İngiliz konsolosluğunu görevlendirilmiştir. Kıbrıs konsolosluğu

¹⁸² Özkul, **Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi**, s. 43-45.

¹⁸³ Wood, **Levant Company**, s. 74-75.

¹⁸⁴ George Hill'in metnini verdiği bu kayıt, **Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice**, vol. X, 1603-1607'de (27 Eylül 1603) kayıtlıdır. Kaydın elektronik kaynağı için bkz., <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=95605&strquery=pervis>. Hill, **A History of Cyprus**, vol. 4, s. 61-62. Hill'in aktardığı bu kayıt, sadrazam tarafından Kıbrıs beylerbeyine gönderilmiş bir emirdir ve içerik olarak; Venediklilerin İngiliz korsan gemilerine karşı faaliyetleri sırasında ele geçirdikleri ve Tuzla limanına getirdikleri bir İngiliz gemisinin mallarının Tuzla'da tuz gümrüğünün idarecisi olan ve İngiliz korsanlarla sürekli iletişimi olan Pervis tarafından İngilizlere iade edilmesi üzerine sadrazam tarafından Pervis'in bu hareketinin araştırılması ve kendisinin hapsedilmesini içermektedir. Yani kayıta Pervis'in bir İngiliz tüccar olduğu açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte, Hill, Pervis'in İngiliz olduğunu iddia etmiştir. Hill'in bu kaydını dikkate alan Ahmet Gazioğlu ise, "Mr. Pervis'in" Kıbrıs'ta Levant Company'ye üye olmadan ticaretle meşgul olan bir İngiliz olduğunu belirterek, Larnaka'daki tuz gölünü işletme izni almış olduğunu belirtmiş ve buna Larnaka'dan Venedik'e tuz satmakta olduğunu eklemiştir. (Ahmet C. Gazioğlu, **Kıbrıs Türk Tarihi Türk Dönemi: 1570-1878**, Kıbrıs Araştırma-Yayın Merkezi yay, Lefkoşa 1994). Bu tarihte bölgede bir İngiliz tüccarın bulunması ihtimal dahilinde olmakla birlikte, o tarihte şirketin tekel hakkı gereği Levant Company'ye üye olmayan birinin ticaret yapması mümkün değildir. Öte yandan Recep Dünder'in "Kıbrıs Beylerbeyliği" başlıklı tezinde de Kıbrıs sicillerinde 1594 tarihli "Memleha ve gümrük ve tevabii mukataatına emin olan Perviz Bey'in" şeklinde tespit ettiği bir kayda göre biraz erken bir tarihte olmakla birlikte tuzla ve gümrük gelirleri emini olan Perviz'den bir müstemem tüccar olarak değil "Bey" olarak bahsedilmektedir. Recep Dünder, "Kıbrıs Beylerbeyliği: (1570-1670)", **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi**, Malatya 1998, s. 289.

¹⁸⁵ George Hill, **A History of Cyprus**, vol. IV, Cambridge University press, Cambridge 2010, s. 62-63. Ancak Flander'in yani Hollanda'nın o tarihte Kıbrıs'ta bir konsolosunun olmasına imkan yoktur. Zira Hollanda'ya ahidname 1612 yılında verilmiştir.

bağımsız bir konsolosluk olmayıp Haleb'e bağlı bir konsolos şeklinde Tuzla (Larnaka)'da teşkilatlanmıştı. Konsolos Petro Savioni muhtemelen Venedikli idi, zira o tarihe ait konsolosluk kayıtları İtalyanca tutulmuştur¹⁸⁶. 1631 yılına ait kayıtlar Londra'dan gelen İngiliz gemilerinin Kıbrıs'a uğradığı görülmektedir. Livorno ve Zante adasına uğradıktan sonra İskenderun'a gelecek olan bir İngiliz gemisinin İskenderun'dan dönüşte Kıbrıs adasına uğraması ve muhtemelen pamuk ve pamuk ipliği alması beklenmekteydi¹⁸⁷. 1636 yılında ise yine Haleb konsolosluğuna bağlı olmak üzere bu sefer Richard Glover isimli bir İngiliz yine Haleb'e bağlı konsolos vekili olarak atanmıştır¹⁸⁸. Ancak 17. yüzyılda Kıbrıs'ta Fransızlara nazaran daha az İngiliz tüccar olduğu anlaşılmaktadır. Holandalı seyyah Bryun'un belirttiğine göre 1683 yılında Kıbrıs'ta İngiliz ve Hollanda konsolosu bulunmamakta ve Fransız konsolosu olarak görev yapmakta olan Balthazar Sovran aynı zamanda adaya gelen Hollanda ve İngilizler tüccarlarına da vekil konsolosluk hizmeti vermekteydi¹⁸⁹. 1703 tarihinde ise Haleb ve Kıbrıs'ta Hollanda konsolosu bulunmaktaydı ve Haleb'teki İngiliz konsolosu Levant Company tarafından kendisine teklif edilen Hollanda konsolosluk vekilliği kabul etmiş, İngiltere'nin Kıbrıs konsolos vekili olan Samuel Turner'a da Hollanda konsolos vekilliğini üstlenmesini teklif edilmişti¹⁹⁰.

18. yüzyılda adada farklı tarihlerde Napoli, Venedik, İngiliz, Fransız, Ragusa ve Hollanda konsolosları Tuzla limanında görev yapmaktaydılar¹⁹¹. 1760 yılında Toskana konsolosluğu görevlisi olarak adaya gelmiş olan Giovanni Mariti'nin bildirdiğine göre adada İngiliz, Fransız, Napoli, Toskana, Venedik ve Dubrovnikli

¹⁸⁶ Geo Jeffery, "The Levant Company in Cyprus: Records", **Notes and Queries**, vol. XI, (20 March 1915), s. 223/222-225.

¹⁸⁷ M. Epstein, **The Early History of Levant Company**, London 1908, s. 139.

¹⁸⁸ Epstein, **The Early History of Levant Company**, s. 216; Ali Efdal Özkul, "The Consuls and their Activities in Cyprus under the Ottoman Administration (1571-1878)", **Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, vol. 8/2, (Winter 2013) Ankara, s. 239-283.

¹⁸⁹ **Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus**, (Tras. And Transc. by Claude Delaval Cobham), Cambridge Univ. press, London 1908, s. 236.

¹⁹⁰ **SP**, 110/23, s. 7, Haleb'den Kıbrıs'a Samuel Turner'a (27 December 1703/7 January 1704).

¹⁹¹ John Heyman Raguzalı ve Napolili konsolosları belirtmezken, Seyyah Hasselquist Hollandalılardan bahsetmeden Napoli ve Raguzalı konsolosların varlığından bahsetmektedir. Frederick Hasselquist, **Voyages and Travels in the Levant in the years 1749-1752**, London 1766, s. 169; Johannes Aegidius van Egmond [van de Nijenburg] - John Heyman, **Travels through part of Europe, Asia Minor, the Islands of the Archipelago, Syria, Palestine, Egypt Mount Sinai**, vol. I, London 1759, s. 293.

tüccarlar bulunmaktadır ve bunların sadece Toskana devletinin konsolosu olmayıp Toskanalı tüccarlar İngiliz konsolosunun himayesi altındadırlar. Adada daha önce ticaret yapmak için gelen Avusturya, Danimarka, İsveç, Hollanda, ve Cenevizli tüccarlara rastlanmaktaysa da bu devletlerin de konsolosları bulunmamakta ve başka devlet konsoloslarının himayesi altındadırlar¹⁹². Napoli konsolosu limandan daha içerdeki Tuzla merkezinde ikamet ederken Venedik, İngiliz, Fransız, Ragusa konsolosları Tuzla'da limanda bulunan evlerde ikamet etmekteydi¹⁹³.

18. yüzyılda Kıbrıs'taki İngiliz konsolos vekilliği (vice consulate) Haleb konsolosluğuna bağlı olarak çalışmaktaydı¹⁹⁴. Bu durum 1722 yılına kadar devam etmiş bu tarihten sonra ise bağımsız bir konsolosluk olarak teşkilatlanmıştır¹⁹⁵. Bu değişiklik adanın İngilizler için önemini arttırdığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu değişimin hemen ardından çıkan Osmanlı-İran harpleri nedeniyle İran ipeğinin Haleb'e piyasasında azalmasına karşın Doğu Akdeniz kıyıları ve Kıbrıs ipeğinin daha değerli hale gelmesi ve adada üretilen pamuğa olan rağbet ile Kıbrıs adası daha da önem kazanmıştır¹⁹⁶. Coğrafi yakınlığı ve önemli bir pamuk, ipek ve şarap üretim merkezi olması nedeniyle Kıbrıs, Doğu Akdeniz'in diğer limanlarından hareket eden gemilerin mal yükledikleri ve ikmalde buldukları bir liman ve istasyon olmuştur¹⁹⁷. 18. yüzyılda İskenderun'dan kalkan İngiliz gemilerinin hemen hemen tamamının Kıbrıs'a uğramaktaydılar. Bu gemiler adadan yük almayacak olsalar bile su ve gıda maddeleri başta olmak üzere temel ihtiyaçlarını takviye için Tuzla limanına uğramaktaydılar.

¹⁹² Giovanni Mariti, *Travels in the Island of Cyprus*, (tran. Claude Delaval Cobham), Cambridge 1909, s. 32.

¹⁹³ Hasselquist, *Voyages and Travels*, London 1766, s. 169.

¹⁹⁴ Jeffery, "The Levant Company in Cyprus", s. 225.

¹⁹⁵ Wood, *Levant Company*, s. 123.

¹⁹⁶ Kıbrıs'ta ipek üretimi ve uluslararası ticareti için bkz. Ali Efdal Özkul, "Silk Production and Trade in Ottoman Cyprus", *Festschrift in Honor of Ioannis P. Theocharides: Studies on Ottoman Cyprus*, (edt. Evangelia Balta, Georgios Salakidis, Theoharis Stavrides), c. I, The Isis press, İstanbul 2014, s. 171-210.

¹⁹⁷ Birçok seyahatnamede Doğu Akdeniz limanlarında kalkan gemilerin veba tehlikesi vb. herhangi aksi bir durum olmadıkça mutlaka Kıbrıs, Girit ve Zenta gibi adalara uğradıkları görülmektedir. 1668 yılında İskenderun limanından bir İngiliz gemisi ile ayrılan Katolik-Arap papaz İlyas Hanna'nın gemisi de Tuzla'ya uğramıştır. Hanna burada hristiyan azizlerin mezarlarını ve kiliseleri ziyaret etmiş ve Venedik'e doğru olan yolculuğunda Girit ve Zenta adalarına da uğramıştır. Bkz. İlyas Hanna, *İlyas Hanna Seyahatnamesi: Bir Osmanlı Tebaasının Güney Amerika Yolculuğu 1668-1683*, (çev. Bekir Keskin), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 26.

Tuzla limanı adanın yüzyıllar boyunca uluslararası ticaret limanı ve diplomatik temsilcilik merkezi olmuştu. Burada üretilen tuz Venedik hakimiyeti devrinde limanın en önemli ihraç malıydı. Tuzun büyük bir kısmı Venedik gemileri ile Avrupa'ya taşınmaktaydı¹⁹⁸. Bu ticari konumu yanında Tuzla limanı eskiçağlardan beri Kıbrıs'a yönelik askeri hareketlerin de ilk çıkış noktası olmuştu¹⁹⁹. 1570'de Osman ordusu da adaya ilk olarak Tuzla limanında karaya çıkmıştı²⁰⁰. Tuzla limanın uygun coğrafi konumu nedeniyle ayrıca deniz taşımacılığındaki için de adanın en önemli limanıydı. Osmanlı fethinden sonra bağımsız bir kadılık olarak teşkilatlanan Tuzla nahiyesine bağlı 25 köy ve bir manastır bulunmaktaydı²⁰¹. Osmanlılar Tuzla limanının ticari bakımdan daha güvenli hale gelmesi için fetihten sonra burada güvenlik önlemlerini arttırmışlar ve 1625'te bir kale inşa ederek limanın güvenliğini sağlamışlardır. Osmanlı idaresi Tuzla'yı Avrupa devletlerinin konsoloslarının yeğane ikamet merkezi yaparak uluslararası ticaretin merkezi haline getirmişti. Adanın başka limanlarında diplomatik temsilcilik açılmasına izin verilmemekteydi. Jennings Kıbrıs'ın 17. yüzyılda genişleyen Akdeniz ticaretinden gerektiği şekilde kazanç elde edemediği, bunda bir ada olarak kara bağlantılarının yokluğu, Osmanlıların Magosa limanı yerine imkanları daha kısıtlı Tuzla limanını uluslararası ticaretin merkez olarak belirlemeleri ve Magosa Osmanlı donanmasının üssü olarak kullanılmasının adanın ticaretine zarar verdiğini, bu sebeple de verimli toprakları rağmen uluslararası piyasaya dahil olamayan Kıbrıs'a uğrayan gemiler ancak dönüş yolculukları için kendi ihtiyaçlarını aldıklarını ifade etmektedir²⁰². Tuzla'ya

¹⁹⁸ M. Akif Erdoğan, "The Nahiye of Tuzla at the End of the XVIth Century", **Histories of Ottoman Larnaca**, (edt. Evangelia Balta, Theoharis Stavrides, Joannis Theocharides) The Isis Press, İstanbul 2012, s. 18. Ancak 18. yüzyılda Tuzla'dan çıkartılan tuz Avrupa'ya yönelik ihracatta önemini kaybetmiş ve sadece başta İstanbul olmak üzere Osmanlı limanlarına taşınan bir meta haline gelmişti. Giovanni Mariti, **Travels in the Island of Cyprus**, s. 121-122.

¹⁹⁹ Kemal Çiçek, "Larnaka", **DİA.**, c. XXVII, İstanbul 2003, s. 105-107.

²⁰⁰ Osmanlı ordusunun Kıbrıs seferi sırasındaki harekâtının ayrıntıları için bkz. İdris Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı", **Beylikten İmparaorluğa Osmanlı Denizciliği**, Kitap yay. İstanbul 2011, 87-110.

²⁰¹ M. Akif Erdoğan, "The Nahiye of Tuzla at the End of the XVIth Century", **Histories of Ottoman Larnaca**, (edt. Evangelia Balta, Theoharis Stavrides, Joannis Theocharides) The Isis Press, İstanbul 2012, s. 12/11-23.

²⁰² Ronald C. Jennings, **Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World: 1571-1640**, State University of New York, Albany 1993, s. 351-352.

yönelik iskan faaliyetleri devam etmiş ve 1746'da Ebubekir Paşa'nın şehre yeni su yolları inşası ile de su sorunu çözülmüştür²⁰³.

Tuzla limanında bir kale ile 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren varlığı bilinen bir han (Han-ı cedid)²⁰⁴ ve burada bir gümrük idaresi vardı. Tuzla'daki İngiliz tüccar ve acentleri her biri veya bir kaç farklı evlerde ikame etmekteydi. Konsolosun ise ayrıca ikametgahının olduğu anlaşılmaktadır. 1700-1709 tarihleri arasında Levant'ta bulunan ve Kıbrıs'a da gelen Hollandalı seyyah John Heyman Larnaka'daki en güzel evin İngiliz konsolosunun evi olduğunu, bu evin geniş salonu gibi bir başka evi Levant'ta görmediğini ifade eder. Aynı tarihlerde İngiliz konsolosun bu evinden başka Tuzla'da başka bir İngiliz tarafından inşa edilmiş büyük ve gösterişli bir ev daha bulunmaktadır ancak bu evin gösteriş ve ihtişamı bazı şikayetlere neden olmuş ve ev yıkılmak istenmiş ise de meselenin İstanbul'a yansımaları üzerine İngiliz elçisinin girişimleri ile ev yıkılmadan kalmıştır²⁰⁵. 1712(?)-1714 tarihleri arasında İngiltere'nin Kıbrıs konsolosu olarak görev yaptığı anlaşılan²⁰⁶, Coke ve Pretty isimli bir ortaklık adı altında ticari faaliyetleri sürdüren²⁰⁷ ve 1724 yılında Kıbrıs'ta iflas eden İngiliz tüccar George Treadway'in Larnaka'daki evi de büyük salonlu ve gösterişli bir ev olarak tavsif edilmektedir ki, bu ev John Heyman'ın ziyareti sırasında konsolosun ikamet ettiğini belirttiği ev olmalıdır. Treadway iflası ve adada Fransız himayesine girip bir Venedik gemisi ile kaçmasına kadar bu evde ikamet etmiş olmalıdır²⁰⁸. Treadway'in bu evden başka Tuzla-Magoas yolunda başka evleri bulunmaktaydı²⁰⁹. 1751 yılında Kıbrıs'ta

²⁰³ Çiçek, "Larnaka", s. 106.

²⁰⁴ Nuri Çevikel, **Kıbrıs Eyaleti Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)**, Doğu Akdeniz Üniv. yay. Gazimağusa 2000, s. 279.

²⁰⁵ Heyman, **Travels**, s. 294.

²⁰⁶ Konsolos George Treadway'in ilk atama tarihi net olarak tespit edilememiş olup 1712 öncesi bir tarih olmalıdır. Ancak Ekim 1714'te istifa ettiği bildirilmiş ve yerine Mart 1715'de Alexander Akehurst atanmıştır. **SP**, 105/116, Londra'dan Kıbrıs'a Konsolos Treadway'e, (7 October 1712/18 October 1712); **SP**, 105/116, Londra'dan Kıbrıs'a Konsolos Treadway'e, (18 March 1715/29 March 1715).

²⁰⁷ **SP**, 110/60, (11 June 1722/22 June 1722) ve (15 April 1720/26 April 1720). Treadway'in Kıbrıs'ta Venedik tüccarları ile bağlantısı için bkz. Erica Ianiri, "Notes on Venetian Commerce on Cyprus in the 18th Century", **Ottoman Cyprus: A Collection of Studies on History and Culture**, (ed. Michalis N. Michael, Matthias Kappler, Eftihios Gavriel), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2009, s. 188.

²⁰⁸ Geo Jeffery bu evin 1915'de halen ayakta olduğunu ve adada görev yapan İngiliz komiseri C. D. Cobham'ın bu evde ikamet ettiğini belirtir. Geo Jeffery, "The Levant Company in Cyprus: Records", **Notes and Queries**, vol. XI, (20 March 1915), s. 224.

²⁰⁹ Jeffery, "The Levant Company in Cyprus", s. 224.

bulunan İsveçli seyyah Hasselquist ise Tuzla'daki bu güzel ve geniş evin Frudvord isimli bir İngiliz tüccara ait olduğunu belirtmekte ve bu evin Larnaka'daki en güzel ve en geniş ev olduğunu ayrıca Tuzla ile Magosa arasında birçok evin harap vaziyette ve hatta bazılarının tamamen yıkılmış olduğunu belirtmektedir²¹⁰. Tüccar Treadway'in iflası ile seyyah Hasselquist'in adaya gelişi arasındaki 26 yıllık zaman diliminde Magosa yolu üzerindeki evlerin harap hale geldiği anlaşılmaktadır. 1760 yılında adaya gelen Giovanni Mariti ise vaktiyle İngiliz tüccar Treadway'e ait olan evin kendi zamanında M. M. Pory isimli Fransız asıllı birisinin mülkü olduğunu ve burada Fransız konsolosunun ikamet ettiği bildirmektedir. Mariti, bu evin büyüklüğü ve güzelliğini ise daha net ifadelerle belirtir. Evin salonu, neredeyse büyükçe bir avlu misali, 500 kişiyi alacak büyüklüktedir ve burası iyi sanatçılar tarafından yapılmış antik resimler ve duvar örtüleri ile kaplıdır. Evin ahır ise 50 at alabilecek kapasitededir²¹¹.

Öte yandan, Özkul tarafından tespit edilen, 1720 tarihli sicil kaydına göre Tuzla'da Parma, Piyo ve Ber isimli İngiliz tüccarların Tuzla kalesi yanında inşa ettikleri ve depo olarak kullandıkları bir binanın Tuzla kalesine havalesi ve limana bakan bir kapısı bulunması nedeniyle yıkılması için divana başvuruda bulunulmuştur. İngiliz elçi Abraham Stanyan ise bu binanın diğer müstemen tüccarların inşa ettikleri depolar gibi olduğunu ve kaleye ve ahaliden kimsenin evine havalesi olmadığını belirterek yıkımına itiraz etmiştir. Yıkımın gerçekleşip gerçekleşmediği net olmamakla birlikte durum tespiti için Lefkoşe ve Tuzla kadılarına hüküm yazıldığı anlaşılmaktadır²¹². 1750 tarihli bir başka kayda göre ise İngiliz konsolosu olan George Wakeman saray tercümanı iken öldürülen ve borçlarına karşılık malları satılan Hristofaci veled-i Kontanti'nin Lefkoşa Baş mahallesindeki evini 1.500 kuruşa satın almıştır²¹³. 1760 yılında ise şehrin batısında Fransız tüccar M. M. Pory'ye ait olduğu anlaşılan bir yer altı deposunda küçük heykelcikler ve kandiller olduğu tespit edilmiş, muhtemelen izinsiz açılan bir kilise

²¹⁰ Hasselquist, *Voyages*, s. 172.

²¹¹ Mariti, *Travels in the Island of Cyprus*, s. 31.

²¹² Ali Eftal Özkul, "Kıbrıs'taki İngiliz Konsoloslugu ve Faaliyetleri", **Osmanlı Döneminde Akdeniz Dünyası**, (edt. Haydar Çoruh, Mehmet Yaşar Ertaş, Metin Ziya Köse) Yeditepe yay. İstanbul 2011, s. 326.

²¹³ Özkul, "Kıbrıs'taki İngiliz Konsoloslugu", s. 327.

olduğu düşünülerek bu depo Osmanlı idarecileri tarafından yıktırılmıştır²¹⁴. Müstemmen tüccarların inşa faaliyetleri, İngiliz konsolosun ev satın alımı ve ticaret için limanda ve başka yerlerde depolar inşa edilmesi gibi faaliyetler ve Osmanlı idarecilerinin bu inşa faaliyetlerine karşı tavırları 18. yüzyılda daha fazla sayıda İngiliz ve diğer Avrupalı devlet tüccarların Kıbrıs adasında ikamet etmeye ve ticari yatırımlarını ve mal varlıklarını arttırmaya başladıklarını göstermektedir.

Tuzla limanında ikametın sadece konsoloslar için zorunlu bir durum olduğu ve müstemmen tüccarların Kıbrıs'ın diğer şehirlerinde özellikle de Magosa gibi diğer liman şehirlerinde de ikamet ettikleri de anlaşılmaktadır. Nitekim 18. yüzyıl ortasına bazı kayıtlar Kıbrıs'daki İngiliz acenteleri Tuzla limanından başka Magosa'da ikamet eden İngiliz tüccarlar olduğunu göstermektedir. Nisan 1735'de başlayan ve Temmuz'a kadar sürdüğü anlaşılan depremler Magosa şehrini de etkilemiştir. William ve George Purnell ortaklar Magosa'da bulunan Lupart ve Lee ortakların evlerinin önemli ölçüde zarar gördüğünü bu sebeple evin bir kısmını tamamen yıkmak zorunda kaldıklarını bildirmekte ve genel olarak Magosa şehrinin de büyük hasar gördüğünü belirtmekteydiler²¹⁵. Magosa ve Lefkoşe gibi şehirler ticari bakımında Anadou ve Suriye şehirleri ile aktif ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü şehirlerdi. 18. yüzyılda Magosa'ya gelen Halebli tüccarların büyük miktarda kumaş burada sattıkları görülmektedir. Bu ticaretin bir kısmı kredi ilişkileri ile yürütülecek kadar uzun vadeli ve hacim bakımından büyük alışverişlerdir²¹⁶.

Tablo 2. İngiltere'nin Kıbrıs Konsolosları Vekilleri (17. ve 18. yüzyıllar)

Tarih	Adı	Durumu
1626	Petro Savioni	Konsolos vekili (Haleb'e bağlı)
1626?	Daniel Steenwinckel	Konsolos vekili (Haleb'e bağlı)
1636	Richard Glover ²¹⁷	Konsolos vekili (Haleb'e bağlı)
1677	Samuel Peer (Bury) ²¹⁸	Konsolos vekili (Haleb'e bağlı)

²¹⁴ Mariti, **Travels in the Island of Cyprus**, s. 33.

²¹⁵ DER/B, 221/7, Kıbrıs'tan William ve George Purnell'den, Londra'ya Arthur Radcliffe'e, (9 July 1735/20 July 1735).

²¹⁶ Kemal Çiçek, "Zımmis (non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court: 1110-39 A.H./1698-1726 A.D.", **University of Birmingham Unpublished PhD. Thesis**, Birmingham 1992, s. 161.

²¹⁷ George Hill, **A History of Cyprus**, vol IV, Cambridge Univ. press 2010, s. 63.

²¹⁸ Marios Hadjianastasis, "Consolidation of the Cypro-Ottoman Elite 1650-1750", **Ottoman Cyprus A Collection of Studies on History and Culture**, (edt. M. N. Michael, M. Kappler and E. Gavriel), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2009, s. 69/63-88.

1683	Balthazar Sauvan	Konsolos vekili (Fransız konsolosu)
1689	Richard Westbrook ²¹⁹	Konsolos vekili (Haleb'e bağlı)
1698	Samuel Turner	Konsolos vekili (Haleb'e bağlı)
1712?-1715	George Treadway	Konsolos vekili (Haleb'e bağlı)
1715-?	Alexander Akehurst	Konsolos vekili (Haleb'e bağlı)
1730-1732	George Barton	Konsolos
1732-1733	William Purnell	Konsolos
1735-1738	Stiles Lupart	Konsolos
1738-1739 (1741)	George Barton	Konsolos
1741-1753	George Wakeman	Konsolos
1753-1759	Alexander Drummond	Konsolos
1759-1762	John Boddington	Konsolos vekili (Haleb)
1762-1763	John Brand Kirkhouse	Konsolos vekili
1763-1768	Timothy Turner	Konsolos vekili
1771	William Baldwin	Konsolos
1771-1776	William Bashley Turner	Konsolos
1776-1781	John Baldwin	Konsolos vekili
1784-1785	Nicholos Caprara	Konsolos
1785-1792	Michael de Vezin	Konsolos vekili
1792-1805	Peristani ?	Konsolos vekili

Kaynaklar: Ali Efdal Özkul, "The Consuls and their Activities in Cyprus under the Ottoman Administration (1571-1878)", **Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, vol. 8/2, (Winter 2013) Ankara, s. 256.; Jeffery, "The Levant Company in Cyprus", s. 225; Marios Hadjianastasis, "Consolidation of the Cypro-Ottoman Elite 1650-1750", **Ottoman Cyprus A Collection of Studies on History and Culture**, (edt. M. N. Michael, M. Kappler and E. Gavriel), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2009, s. 63-88, **SP**, 105/116, Londra'dan Kıbrıs'ta bulunan konsolos Treadway'e, (7 October 1712/18 October 1712); **SP**, 105/116, Londra'dan Kıbrıs'ta bulunan konsolos Treadway'e, (18 March 1715/29 March 1715).

3.3. Kıbrıs'ta İngiliz Tüccarların Kredi Faaliyetleri

İngiliz tüccar ve konsoloslar 17. yüzyılın sonlarından itibaren Kıbrıs adasında kredi ilişkilerine kreditor olarak dahil olmaya başladıkları görülmektedir. 18. yüzyıl başında Hollandalı seyyah John Heyman da Kıbrıs'taki İngiliz konsolosunun yerli halka en az %20'den başlayan oranlarda borç verdiğini ve bu borçlarını tahsilini de ipek, şarap, pamuk, buğday gibi ürünleri ile yaptığını böylece bu ürünlerin satışı ve faizle gelirleri ile birlikte kazanç oranının %30'lara kadar çıkabildiğini belirtir. Heyman'a göre Fransızlar da kredi işlemlerinde aktiftirler ancak ellerinde İngilizler

²¹⁹ George Hill, **A History of Cyprus**, vol IV, Cambridge Univ. press 2010, s. 64.

kadar nakit bulunmadığı için onlar kadar faiz geliri elde edememektedirler²²⁰. Kredi işlemlerinde Osmanlı idaresinin de kabul ettiği normal faiz haddi %10 civarındadır. Nitekim iki farklı davada faiz oranlarının bu şekilde uygulandığı görülmektedir. 12 Ağustos 1698 tarihli bir davada İngiliz konsolosu Samuel Turner tercümanı Lazaniye veled-i Pavlo'yu vekil tayin ederek vefat etmiş olan Ümmühan binti Es'ad'ın kendisine olan 110 esedi kuruş “ber vech-i karz-ı şer'i” borcunun temessük belgesini mahkemeye sunarak varislerinden tahsilini talep etmiştir. Aynı tarihli bir başka davada ise yine İngiliz konsolos Samuel Turner'in yine vekili tercümanı Lazaniye veled-i Pavlo vasıtasıyla kendisine borcu bulunan Ahmed bin el-hac Ömer'den alacağı olan 100 esedi kuruşu borçlunun ödemediğini bildirerek ödemesi için mahkemeye başvurmuştur. Her iki davada da faiz oranının %10 olduğu anlaşılmaktadır²²¹. John Heyman'ın belirttiği %20 faiz oranı biraz abartı görülebilir. Ancak Heyman'ın verdiği oranın da üzerinde %30 oranında gerçekleşen faiz oranlarına da rastlanmaktadır. 1699 tarihli bir başka bir kayda göre İngiliz konsolos Samuel Turner ve Fransız konsolosu Moliçi Kıbrıs adasından alınacak maktu verginin İstanbul'da bulunan kefilleri aracılığıyla o sırada İstanbul'da bulunan Kıbrıs yeniçeri kethüdası Hasan Ağa'ya 60.000 kese olarak ödenmesini ve borç senedinin de Kıbrıs'a gönderilip vadesinde Kıbrıs'tan tahsil edileceğini beyan etmişlerdir²²². Bu borçlanmada her iki konsolos namına alınan toplam 16.000 kuruş olup ayrıca 4.800 kuruş da faiz olarak belirlenmiştir. Bu da faiz haddinin %30 olduğunu göstermektedir²²³. Bu şekilde yüksek bir oranda faiz oranı uygulanması borç miktarının yüksek oluşu ve borçluların tüm reayayı kapsamayı ile bağlantılı olmalıdır. Ayrıca paranın normalde Kıbrıs'tan İstanbul'a gönderilmek yerine doğrudan İstanbul'da ödenecek olması da kredidöterlerin ek bir hizmeti olarak görülmüş ve bu nedenle oran yüksek tutulmuş olabilir. Bu 16.000 kuruşluk kredi için vade belirtilmemiştir. Vadesinin uzun olup olmaması da kredi oranını etkileyen bir husus olup, uzun vadesinden dolayı da kredi oranı yüksek tutulmuş olabilir. Tüm bunlar bir yana gerek Osmanlı merkezi idaresi ve gerekse Kıbrıs mahkemesi bu

²²⁰ Egmond-Heyman, **Travels**, vol. I, s. 294.

²²¹ Kemal Çiçek, “Diplomat Banker ve Tüccar 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka'da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye”, **Osmanlı Araştırmaları**, XXI (2001), İstanbul 2001, s. 277-278.

²²² Çiçek, “Diplomat Banker ve Tüccar, s. 279; Özkul, “Kıbrıs'taki İngiliz Konsoloslugu”, s. 322.

²²³ Çiçek, “Diplomat Banker ve Tüccar, s. 279-280.

krediyi kabul etmiş ve geri ödenmesi işlemlerinin de uygulanmasını sırasında görüleceği üzere %30 oranına itiraz etmemiştir. 1691 tarihli bir başka davada ise faiz oranı belirtilmemekle birlikte İngiliz konsolosluk memurlarından olan Edward Stafford isimli bir İngilize 5.500 kuruş tutarında borcu bulunan defterdar zaim ve bazı Rum din adamları borçlarının tamamını nakit olarak ödeyememişler bir kısmına karşılık olarak ipek ve pamuk vermişlerdir²²⁴.

3.4. Kıbrıs'ın Konumu ve Doğu Akdeniz Ticaret Güzergahındaki Yeri

Kıbrıs'ın uluslararası ticaret merkezi konumundaki Larnaka, liman ve biraz içerdeki şehir merkezi olmak üzere iki parçalı bir yapıya sahipti. Liman konum itibariyle adanın güney doğusunda Suriye kıyılarına bakan vaziyette olması ve konumu itibariyle kuzey rüzgarlarından korunmuş olması Larnaka'nın önemini arttırmaktaydı. Kıbrıs'ın ada olarak bir diğer avantajı Suriye kıyılarına yakınlığıdır. İskenderun limanına uzaklığı yaklaşık 300 km.'dir. Bu nedenle Doğu Akdeniz limanlarının tamamı ile sürekli bağlantı sağlanabilinmiştir. İngiliz, Venedik, Hollanda ve Fransa tüccar gemileri yanında Mısır ve diğer limanlara uğrayan Osmanlı ticaret gemileri de İskenderun, Lazkiye, Trablusşam'a uğradıktan sonra Kıbrıs'a uğramaktaydılar²²⁵.

Kıbrıs'ın bu konumu adaya çabuk ve hızlı ulaşımı sağladığı gibi seyrüsefain için gerekli güvenlik önlemlerinin alınması için Kıbrıs'tan gelecek olan haberlerin önemini arttırmıştır. Kıbrıs ile Suriye limanları arasındaki iletişim normal zamanlarda gemi veya kayıklarla Lazkiye, Trablusşam ve İskenderun limanlarından sağlanmaktaydı. Ancak savaş ve korsan tehlikesi gibi hassas dönemlerde uygun büyüklükteki Osmanlı kayıkları kullanılmaktaydı. 1705 tarihinde sürmekte olan İspanya veraset savaşının da etkisi ile Kıbrıs'tan Haleb'e gönderilmesi gereken mektuplar bir Osmanlı kayığı ile Lazkiye'ye gönderilmiş orada da kara yoluyla Haleb'e ulaştırılmıştı²²⁶. Aynı dönemdeki savaş şartları ve korsan baskınlarının ihtimaline karşılık Londra'dan gelmekte olan veya İskenderun'dan kalkıp Kıbrıs'a

²²⁴ Bkz. Hadjianastasis, "Consolidation of the Cypro-Ottoman Elite 1650-1750", s. 71.

²²⁵ Parsons, **Travels in Asia and Africa Including a Journey from Scanderoon to Aleppo**, s. 5.

²²⁶ SP, 110/23, 115v, Belen'den Haleb'e John Taylor'a, (14 July 1705/25 July 1705).

gidecek İngiliz gemilerinin yolda düşman ve korsan gemilerine rastlamamaları için Larnaka limanı ile sürekli irtibat sağlanmakta ve alınan haberlere göre gemilere yola çıkıp çıkmamaları yönünden haberler ulaştırılmaktaydı. 1702 yılında Fransa ile İspanya veraset savaşı arefesinde İskenderun'dan kalkacak olan Lexington gemisinin Kaptanı Henry Robinson ile Haleb'teki acente Samuel Harvey arasındaki yazışmalarda acente Harvey Kaptan Robinson'a Londra'dan ve Avrupa'dan gelen haberlere dayanarak Akdeniz'deki muhtemel tehlikeleri belirtmekte ve Cebelitarık'a gelmiş olduğu haberi alınan İngiliz filosuna ve Londra'dan gemilerin gönderilmesine dair daha ayrıntılı haberler gelinceye kadar İskenderun'da beklemesini veya Magosa limanına kadar gidip orada kendisinden haber beklemesini salık vermekteydi. Eğer Magosa'ya giderse Magosa limanından çıktıktan sonra Korfu adasından alacağı haberlere göre rotasını çizmesini istemekteydi²²⁷ Nisan 1705 tarihinde 54 toplu bir Fransız savaş gemisi Tolun limanında beraberinde bir Fransız ticaret gemileri ile birlikte 34 günde İskenderun limanına gelmişti. Gemide Haleb üzerinden İran'a gidecek Fransız sefaret heyeti de bulunmaktaydı ve geminin 5-6 gün içinde İskenderun'dan ayrılacağı haberini alan İngiliz konsolosluğu Mart 1705'te Kıbrıs'a yaklaşmakta olduğu bildirilen Leghorn gemisinin yolda Fransız donanma gemileri ile karşılaşmaması için Haleb'ten gelecek ikinci bir habere kadar beklemesi gerektiğinin Kıbrıs konsolos vekili Samuel Turner'a bildirilmesini Trablusşam'da bulunan konsolos vekili John Carew'den istemişti²²⁸. Ayrıca gemi kaptanı James Winstanley'e de yine bu minvalde bir emir gönderilmiştir²²⁹. Bu emirleri içeren mektuplar ayrıca İskenderun'dan Kıbrıs'a gidecek kayık ile bir denizcinin görevlendirilmesi o sırada yine İskenderun'da bekletilmekte olan İngiliz ticaret gemilerinden Mazareen gemisinin kaptanı Peter Tedder'den talep edilmiştir²³⁰. Söz konusu kayık Kıbrıs'a gönderilmiş ve bir ay sonra İskenderun'a dönmüştür²³¹.

²²⁷ SP, 110/22, 131v, Haleb'den İskenderun'a Lexington gemisi kaptanı Henry Robinson'a, (25 March 1702/5 April 1702).

²²⁸ SP, 110/23, s. 96, Haleb'den Trablusşam'a John Carew'e, (30 March 1705/10 April 1705).

²²⁹ SP, 110/23, s. 96v, Haleb'den Kıbrıs'a Kaptan James Winstanley'e (8 April 1705/19 April 1705); SP, 110/23, s. 97, Haleb'den Kıbrıs'a Konsolos Samuel Turner'a, (8 April 1705/19 April 1705).

²³⁰ SP, 110/23, s. 97, Haleb'den İskenderun'a Kaptan Peter Tedder'e, (8 April 1705/19 April 1705).

²³¹ SP, 110/24, s. 39, İskenderun'dan Haleb'e Bay Whitfield ve ortakları'na, (9 May 1705/20 May 1705).

SONUÇ

Haleb konsolosluğu merkezli İngiliz ticari örgütlenmesini ve Haleb çevresinde diğer liman şehirlerini incelemeyi amaçlayan bu çalışma, 18. yüzyılın ilk yarısında Haleb ve bağlı bölgelerde İngilizlerin nasıl bir diplomatik ve ticari örgütlenmeye sahip oldukları incelenmiştir. 1580 ahidnamesinden kısa bir sonra bölgede konsolosluk açan İngilizlerin kısa sürede İskenderun, Trablusşam, Kıbrıs adası gibi önemli ticaret merkezlerinden konsolosluk vekillikleri kurarak ticari ve diplomatik teşkilatlanmalarını tamamladıkları görülmektedir. Bu teşkilatlanma ile ahidname hükümlerinin kendilerine tanıdığı geniş serbestlik çerçevesinde İngiliz tüccarların Haleb’le ticari bağları olan İran, Hindistan ve diğer Osmanlı şehirleri ile kısa sürede bağlantılarını kurdukları görülmektedir.

18. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde ise Haleb’teki İngiliz tüccarlar sadece kendileri tarafından kullanılan müstakil bir handa ticari faaliyetlerini sürdürmektedirler. Haleb dışında İskenderun bu dönemde de İngiliz tüccarlar için denize açıldıkları ana liman konumundadır ve İskenderun’da da nitelikli bir konsolos vekilliği tesis edilmiştir. Haleb’teki İngiliz tüccarların İran savaşları arefesinde bölgede yürüttükleri ticaret bir önceki yüzyıla göre hacmini korumakla birlikte Fransız tüccarların daha etkin konuma geldikleri anlaşılmaktadır. Nitekim yüzyılın başında yaşanacak olan İspanya veraset savaşları Akdeniz güvenliğini tamamen yok etmiş ve Fransız ticaret filosuna büyük avantaj sağlamıştır. Osmanlı-İran savaşları ise yüzyıllardır sürmekte olan İran menşeli ham ipek ticaretine büyük darbe vurmuştur. Bu iki önemli etki Haleb merkezli İngiliz ticaretini olumsuz etkilemiştir.

Haleb’teki İngiliz ticari organizasyonu diğer Osmanlı limanlarındaki gibi Levant Company’ye bağlı tüccarlar ve acenteler tarafından yürütülmektedir. Sermaye sahibi esas tüccarlar genellikle Londra’da ikamet ederken Haleb’e gönderdikleri acenteleri onlar adına mal alımı ve satımını gerçekleştirmektedirler. Acenteler bu hizmetleri karşılığında karşılıklı anlaşmaya bağlı bir komisyon tahsil etmektedirler. Ayrıca bazı acentelerin kendi adlarına da ticari faaliyetleri sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Acentelerin bir kısmı ile tüccarlar arasında herhangi bir kan bağı

bulunmazken bazı köklü tüccar ailelerinin kendilerinden küçük kardeş veya bir sonraki nesilden gelen akrabalarını acente ve çırak olarak Haleb'e gönderdikleri görülmektedir. Acenteler bir tüccardan ziyade birden fazla tüccara aynı anda hizmet vermektedirler. Haleb dışındaki diğer liman şehirleri ve Kıbrıs'taki acenteler de doğrudan Londra'ya bağlı çalıştıkları gibi kimisi de Haleb'teki acente için buldukları bölgelerde mal temin etmektedirler.

İngiliz tüccarların 18. yüzyılda bir önceki yüzyıla göre Haleb'teki ticari avantajlarını Fransa'ya kaptırırken Halep piyasasında önemli büyüklükte krediler verdikleri anlaşılmaktadır. İngiliz tüccarların kredi verdikleri gurupların başında mültezim ve malikaneciler gelmektedir. Osmanlı merkez maliyesinin daha fazla nakit arayışına girdiği bu dönemde, merkezin bu talebi zincirleme olarak taşra ekonomilerinin de iltizam ve malikane çerçevesinde kredi ilişkilerine daha fazla başvurmalarına neden olmuştur. İngiliz tüccarlar ve konsoloslar Halep piyasasında bölgede iltizam ve malikane tasarruf eden kimselere İstanbul'daki bağlantılarını da kullanarak kredi vermekteler ve bu kredilerini yine kendileri Haleb'te tahsil etmekteydiler. Bu krediler çoğunlukla mültezim ve malikânelerin muaccele, müeccel ve mal ödemeleri için kullanılmış olmalıdır. Bir kredinin vadesi bitmeden bir diğer kredinin alınması ve zamanla zincirleme olarak büyüyen kredi hacmi sayesinde İngiliz tüccarlar kredi risk analizleri yapabilmek için kredi verdikleri zümrelerin gelir ve gider durumlarını yakından takip etmeye başlamışlardır. Kredi verilen zümreler içindeki en büyük paya sahip mültezim ve malikanecilerin bir kısmının aynı zamanda tarımsal üretim yapan veya bu üretim üzerindeki vergileri tahsil eden kimseler oluşu İngiliz tüccarlara bu üretim ilişkilerine dahil olma imkanı tanımıştır. Mültezimler dışında yerel idareciler ile aşiret mensuplarına da İngiliz tüccarların kredi verdikleri görülmektedir. Tüccarlar dışında kredi veren bir diğer gurubu konsoloslar oluşturmaktadır. Normalde ticaret yapmak ve bu tür finansal işlemlerde bulunmaları yasak olan konsolosların Levant Company'ye ait olan nakit parayı sık sık bu şekilde değerlendirme yoluna gittikleri görülmektedir. Bu da bir başka ülkeye ait nakit ticari sermayenin Halep piyasasında yoğun bir biçimde dolaşıma girdiğini göstermektedir. Kredi ilişkilerinin bir diğer doğal sonucu, İngiliz tüccarların yerel ürünler ve tahıl ve Mısır ile bağlantılı kahve ticaretine dahil olmalarını gündeme getirmiştir. Mültezim

ve malikanecilerin borçlarını ödeyememeleri durumunda borcun aynî olarak tahsili yoluna gidilmesi, daha önce Osmanlı limanları ve Akdeniz limanları arasında navlun taşımacılığı şeklinde bu ticarete dahil oldukları görülen İngiliz tüccarların bu sefer iç piyasada bu malları toptan olarak satmaya başlamalarına neden olmuştur.

İngiliz tüccarlar Haleb'teki ticari faaliyetlerini gümrük hanı olarak adlandırılan bir handa sürdürmektedirler. Acentelerin depoları bu hanın alt katındadır. Üst katında ofis olarak kullanılan odalar mevcuttur. Konsolosun ofisi de bu odalardan birindedir. Gümrük hanı dışında İngiliz tüccarların Haleb'te ticari olarak diğer hanlarla da ilgileri bulunmaktadır. Bu hanlar ipek, pamuklu kumaş ve mazı ticaretinin sürdürüldüğü hanlardır. Bu hanlardaki depocu ve simsarları ile İngiliz tüccarların doğrudan ilişkileri vardır ve kendi idarelerindeki gümrük hanında kendi işleri için depocu ve simsarlar çalıştırmaktadırlar.

Haleb konsolosluğu konsolos dışında kançılara, hazinedar, katipler, tercümanlardan oluşan bir görevlilerin gurubu ile hizmet vermektedir. Bu memurlardan tercümanlar hariç diğerleri ve tüccarlar Haleb konsolosluk meclisini oluşturmaktadır. Konsolosluktaki tüm işler konsolos idaresinde toplanan bu mecliste görüşülerek karara bağlanmaktadır. Bu memurların bir kısmı aynı zamanda acente ve tüccarların içinden seçilerek bu göreve getirilmektedirler. Bu hizmet gurubu dışında tüccarlar, din adamları ve zaman zaman yolu Haleb'e düşen seyyahalar Haleb'teki İngiliz cemaatini oluşturmaktadır. Cemaat dışındaki İngilizlerle en fazla etkileşimi olan gurubu tercümanlar oluşturmaktadır. Osmanlı tebaası gayrimüslimlerden oluşan bu hizmet gurubu sadece tercümanlık değil bir çok konuda aracı konumundadır ve bu durum tercümanlara büyük bir avantaj ve prestij sağlamaktadır. Sayıları iki ile sınırlandırılmış olan bu tercümanlar belli bir aile tarafından yürütülmektedir. Ancak kimi zaman içlerinden nadir de olsa müslüman olanlarına rastlanmaktadır. Konsolos ve tüccarların bir kısmı Haleb içindeki evlerde ikamet etmektedirler. Diğer tüccarlar ise gümrük hanında ikamet etmektedirler. Konsolosun ikametgâhı ise "dwelling house" adı da verilen resmi konuttur. Geniş ve büyük bir ev olduğu anlaşılan bu eve ait bazı ayrıntılara ulaşmak bu çalışma ile mümkün olmuştur.

İskenderun konsolos vekilliği limana mal getiren İngiliz gemilerinin tüm ihtiyaçlarının karşılandığı ve malların 6 farklı depo ve konsolos vekili yanında çalışan birkaç memurdan ibaret küçük ama muntazam çalışan bir liman temsilciliğidir. Haleb dışındaki limanlardaki konsolos vekilleri aynı zamanda liman temsilcisi olarak görev yapmakta ve konsolosluk harcı dışında buradaki hizmetleri karşılığında tüccar ve acentelerde belli bir ücret almaktadırlar. Konsolos vekillerinin de ticaret yapmaları yasaktır. Liman temsilcisi gemilerin yüklenmesi ve boşaltılmasına nezaret etmek, gemilerin ihtiyaçlarını karşılamak, malların gerektiğinde depolanmasını sağlamak, kervanların organizasyonunu sağlamak, gemilerin limandan ayrılmasından sonra gemi yükleme belgelerini ve manifestolarını Haleb'e ulaştırmak gibi işlemlerden sorumludur. Liman temsilcilerinin birer acente olarak Londra'daki tüccar ve Haleb'teki acenteler adına İskenderun'da mal satışları gerçekleştirdikleri de görülmektedir.

Benzer bir konsolosluk vekilliği de Kıbrıs'ta tüm Avrupalı konsolosların ikamet etmek zorunda oldukları Tuzla limanında bulunmaktaydı. İpek ve pamuk bakımından önemli bir merkez olan Kıbrıs adası İskenderun'dan kalkan İngiliz tüccar gemilerin mutlak uğrak noktalarından birisiydi. Gemiler ancak düşman veya korsan tehlikesi gibi bir tehlike veya adada veba olduğu zamanlarda Tuzla limanına uğramadan geçerlerdi. İngiliz gemilerine buradan ipek ve pamuk yüklenmekteydi. Ticaret dışında Kıbrıs'ta bulunan acente ve konsolosların tıpkı Haleb'teki gibi adada kredi dağıttıkları ve bu yolla %30'a varan kazançlar elde ettikleri görülmektedir.

EKLER

1 Levant Company Liman Vergisi Tarifesi

1751
 98 92
 to separate Accounts, We would therefore humbly propose
 It might be Defray'd Annually by Your Worships Treasur-
 er. We have at present no farther to add, save that at
 all times we most profoundly are
 May It please your Lordship,
 and
 Right Worshipsful Sir & Sirs.
 Your most Devoted, and
 most Obedient Servants.
 Attepo April 6th 1750
 Sent to Mr. S. Waterman to be forwarded
 Via Massellia
 Copy sent Via Vienna April 20th 1751
 Mr. Pollard Consul
 John Tree
 Wm Hammond
 Peter Shaw
 Jasper Shaw
 Thomas Landdown
 Chas. Smith
 Dav^d. Hays
 Thos Phil. Vernon
 To the Right Honble the Govr
 the Honble the Deputy Govr
 Com^{rs} of Merc^e of England
 Trading to the Levant Seas
 Copy of the Factor Marine's Garriff sent March 20th 1751
 in Presence of Consul Pollard, Mr Peter Shaw, Mr Wm Hammond
 & Mr Alex^r Drummond, & confirmed in an Assembly held the
 28th Day of March 1751.
 Marine Duties on a Bale of Cloth or other Goods not weighable
 For the Factor Marine 40
 Portage into the Warehouse 6
 Staying in the Warehouse 1
 Portage out of the Warehouse 6
 Labelling when Labelled & Packthread 10
 63
 Marine Duties on a Bag of Pepper or other Goods weighable
 For the Factor Marine 40
 Weighing when landed by the English Beam 9
 Portage into the Warehouse 3
 Staying in the Warehouse 1
 Portage out of the Warehouse 6
 Weighing when Delivered to the Mallons 3
 Labelling when Labelled & Packthread 10
 Carried forwards

Marine Duties on a Hntal of Loose Goods, as Wood, Iron &c
 For The Factor Marine ----- 36
 Weighing when Landed, by the English Beams ----- 7.40
 Portorage into the warehouse ----- 13
 Staying in the warehouse ----- 1
 Portorage out of the warehouse ----- 6
 Weighing when delivered to the Mallens ----- 3 f. 63

Marine Duties on a Hntal or 3 Pigs of Lead
 For The Factor Marine ----- 40
 Portorage into the Warehouse ----- 6
 Staying in the Warehouse ----- 1
 Portorage out of the Warehouse ----- 6 f. 53

Marine Duties on a Bale of Silk or other Goods weighable
 For The Factor Marine ----- 40
 Weighing when received from the Mallens ----- 7
 Portorage into the warehouse ----- 7
 Staying in the warehouse ----- 1
 Portorage out to the Marine ----- 9
 Weighing when Shipped, by the English Beams ----- 9 f. 57

Marine Duties on a Bale or Chest of Goods not weighable
 For The Factor Marine ----- 40
 Portorage into the Warehouse ----- 6
 Staying in the Warehouse ----- 1
 Portorage out to the Marine ----- 6 f. 53

M. Drummond's Estimate of Extra Charges

Porters
 Each Bale or Package weighing a Hntal or more ex @ 20
 Wood & loof things ----- 10
 every weighing ----- 2
 every Division of Package weighd ----- 3
 opening, drying & repacking a Bale of Linens ----- 10
 besides Packheads
 filling 9 Parcels, pepper, sugar, Ginger, Brazil, &c ----- 30
 Imbales
 making up an entire Bale besides Packheads ----- 25
 loading & covering a Bale ----- besides Carriage
 carried Over ----- 10

Brought Over

Drying & reimplating a Bale of Linens besides Pack thread \dots 20
 opening & making up the covers of Silks &c in Order to
 by dryd \dots besides Pack thread \dots 10
 making two Bales of Paper ~~into~~ one besides \mathcal{L} & cords \dots 20
 D^o Cloth, Linens &c \dots besides \mathcal{L} \dots 40

Boatmen

12 Parcels to & from the Ship \dots 80
 each Rental of Wood or Loose Goods \dots 10

Primage

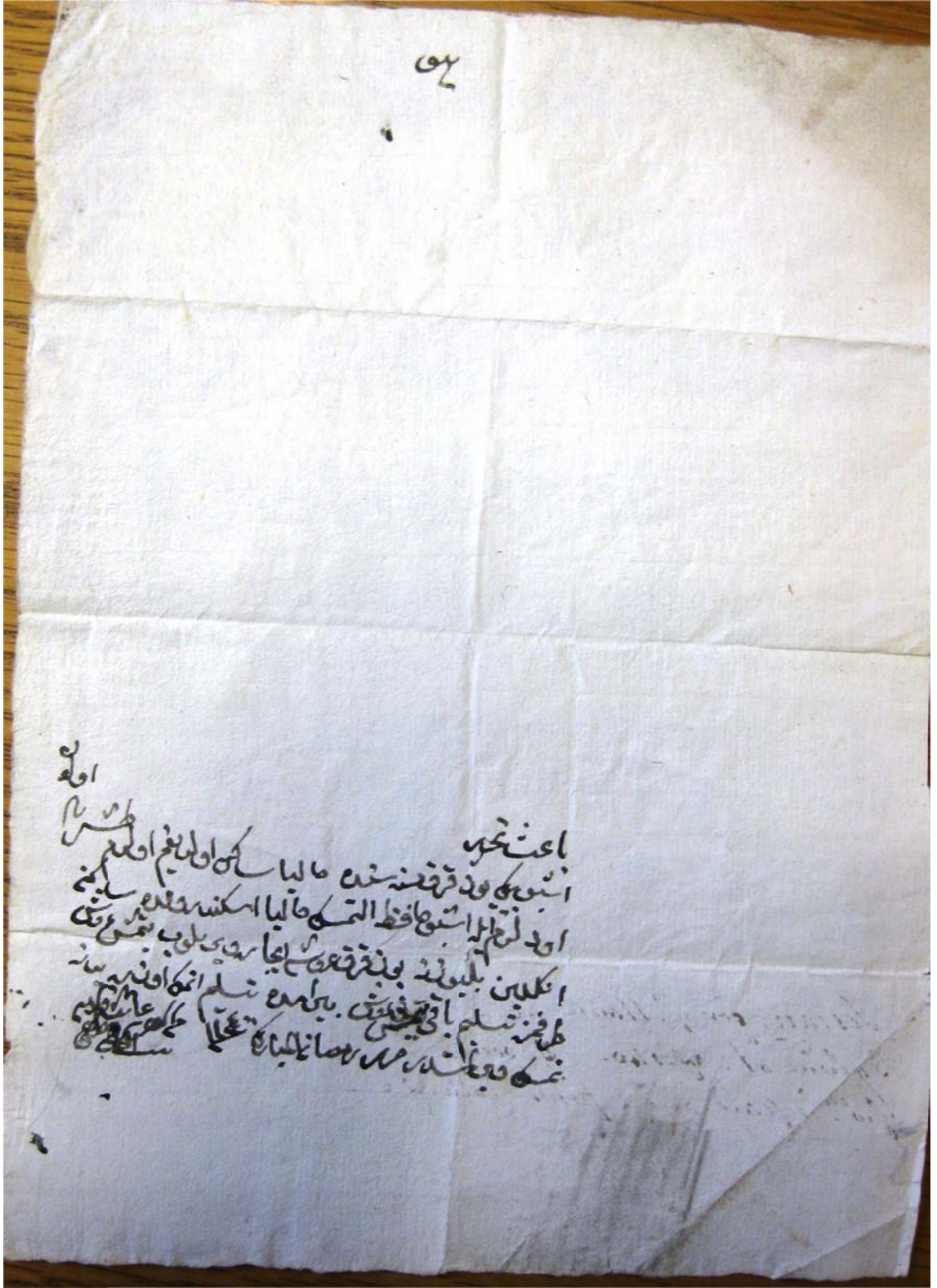
Each Bale of Silk, Linen, Carr, Druggs ^{taxes &c} paid =
 } British \dots 10
 } Venetian \dots 20
 } Dutch \dots 10
 Cotton Wool &c \dots
 } British \dots 10
 } Venetian \dots 10
 } Dutch \dots 10
 Each Sack of Sauls \dots
 } British \dots 6 $\frac{2}{3}$
 } Venetian \dots 6 $\frac{1}{3}$
 } Dutch \dots 10

All Goods, Carriage, Pack thread, Nails, Markts, &c^o are
 estimated as near the Value as can be, & Carpenters
 are Paid, according to the Practice of the place for
 such Labour, besides the above 10 is allowed for
 marking each Bale. When Mallemis Leave Goods &
 don't pay for Recarriage that must be paid, if Labelles, they
 must be opened & relabelled to know what they are. when
 particulars Bales are wanted, the Steuadores are paid
 according to the difficulty of coming at them & restor-
 ing the Goods, & not an asper of the above is charged on
 any extra article is charged but what is paid by.

Signed
 Al. Drummond

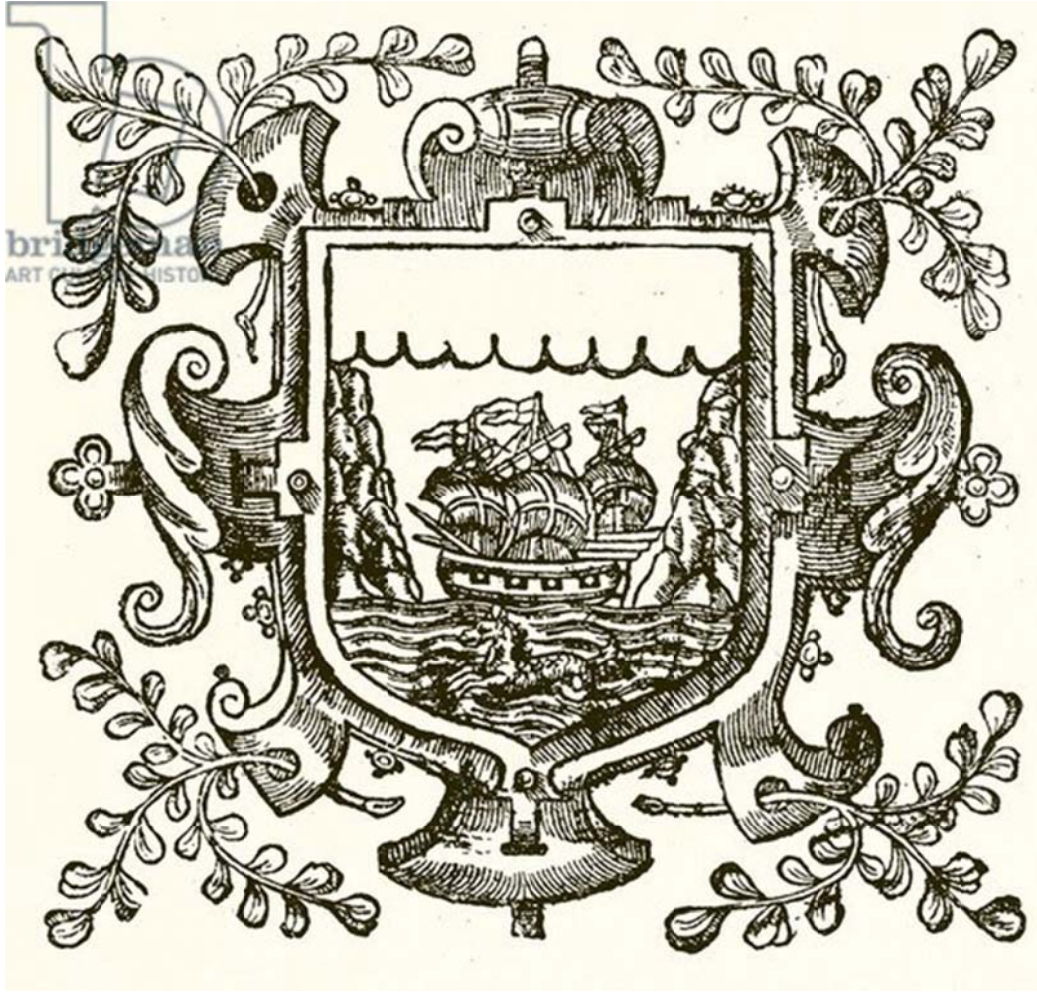
Kaynak: SP, 110/29, s. 35-36v, Haleb'den Londra'ya Levant Company'ye (6 April 1751/17 April 1751).

2. İskenderun konsolos vekili tarafından Belen'de kiralanmış olan bir evin kira temessük belgesi

Kaynak: DE/R/B 390/6, (N. 1130/10 Nisan-10 Mayıs 1728).

3. Levant Company Arması

Kaynak: William Carew Hazlitt, **The Livery Companies of the City of London; Their Origin, Character, Development, and Social and Political Importance,** London 1892, s. 159.

BİBLİYOGRAFYA*

Osmanlı Arşivi (BOA):

- A. DVNS. AHK. MR (Mora Ahkam Defteri), 2.
- A. DVN. DVE, (Düvel-i Ecnebiyye-İngiltere Defteri), 35/1.
- A. DVN. DVE, (Düvel-i Ecnebiyye-İngiltere Defteri), 36/2.
- D. BŞM. SBM, d., 1-16.
- C. ML. 49/2274.
- A. DVN. DVE. (Düvel-i Ecnebiyye-Fransa Dosya), 101.

Haleb Sicilleri (İSAM)

- Haleb Sicilleri (Evâmîr-i Sultâniye), 1.
- Haleb Sicilleri (Evâmîr-i Sultâniye), 2.
- Haleb Sicilleri (Evâmîr-i Sultâniye), 3.
- Haleb Sicilleri (Evâmîr-i Sultâniye), 4.
- Haleb Sicilleri (Evâmîr-i Sultâniye), 5.

İngiliz Ulusal Arşivleri (The National Archives-TNA)

- SP, 105/116
- SP, 110/22
- SP, 110/23
- SP, 110/24
- SP, 110/27
- SP, 110/28

* Bibliyografyada arşiv belgelerinin sadece tasnif numaraları verilmiştir, belge ve sayfa numarası ile tarih gibi diğer ayrıntıları her bir belge için ayrıca dipnotlarda verilmiştir.

SP, 110/29

SP, 110/60

SP, 110/67

SP, 110/72

SP, 110/74

Hertfordshire Archives and Local Studies (HERT)

DE/R/B, 210.

DE/R/B, 216.

DE/R/B, 220.

DE/R/B, 221.

DE/R/B, 226.

DE/R/B, 228.

DE/R/B, 239.

DE/R/B, 247.

DE/R/B, 260/1.

DE/R/B, 261/3.

DE/R/B, 261.

DE/R/B, 261/1.

DE/R/B, 261/2.

DE/R/B, 349.

DE/R/B, 390

British Library

Letter-Books of Alexander Drummond, Add 45932, s. 53-53v.

IOR. (India Office Records), E/1/6.

IOR. (India Office Record), E/1/65

IOR. (India Office Record), E/1/70.

Yayınlanmış Belgeler, Kaynak Eserler ve Seyahatnameler

- Ahmed Refik, **On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553 -1591)**, Devlet Basımevi, İstanbul 1935.
- _____, **Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)**, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- BELL, John, **Travels from St Petersburg in Russia to Divers part of Asia**, c. I, Glasgow 1763
- BELLIN, Jacques-Nicolas, **Le Petit Atlas Maritime, Recueil de Cartes et Plans des Quatre Parties du Monde**, tome III, (Contenant Asie – Afrique), 1764.
- BEMBO, Ambrosio, **The Travels and Journal of Ambrosio Bembo**, (translt.: Clara Bargellini), University of California Press, Berkeley 2007.
- A New General Collection of Voyages and Travels Consisting of the most Esteemed Relations which Have Been hitherto Published in any Language Comprehending Every Thing Remarkable in its Kind in Europe Asia Africa and America**, vol. I, (pub: Thomas Astley), London 1745.
- A Supplement to the British Directory of Trade, Commerce and Manufacture 1792**, t.y., y.y.
- Calendar of State Papers Foreign, (Elizabeth- August 1584- August 1585)**, Vol. XIX, 1916, s. 58-71, (<http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=79060>, Erişim tarihi: 09 Temmuz 2014).
- Calendar of State Papers Foreign, (Elizabeth- July 1583-July 1584)**, Vol. XVIII, 1914, s. 319-334, (<http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=79009&strquery=> Erişim tarihi: 09 Temmuz 2014).

- Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice**, vol. X, 1603-1607'de (27 Eylül 1603), bkz., <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=95605&strquery=pervis>
- DANDINI, Jerome, **A Voyage to Mount Libanus: Wherein is an Account of the Customs, Manners, of the Turks also a Description of Candia, Nicosia, Tripoly, Alexandretta, with Curious Remarks upon Several Passages Relating to the Turks & Maronites**, London 1698.
- DRUMMOND, Alexander, **Travels through Different Cities of Germany, Italy, Greece and Several Parts of Asia as far as the Banks of the Euphrates**, Printed by W. Strahan, London 1754.
- EGMOND, Johannes Aegidius van [van de Nijenburg] - HEYMAN, John, **Travels through part of Europe, Asia Minor, the Islands of the Archipelago, Syria, Palestine, Egypt Mount Sinai**, vol. I-II, [edt. J. W. Heyman], London 1759.
- Evliya Çelebi, **Seyahatname**, III. Kitap, (haz.: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı,), YKY yay., İstanbul 1999.
- _____, **Seyahatname**, IX. Kitap, (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff), YKY yay., İstanbul 2005.
- HASSELQUIST, Frederick, **Voyages and Travels in the Levant in the years 1749-1752**, London 1766.
- HERBERT Thomas, **Some Yeares Travels into the Divers Part of Asia and Africa**, London 1638.
- Hakluytus Posthumus or Purchas his Pilgrimes Contayning a History of the World in Sea Voyages and Lande Travells by Englishmen and Others**, vol. XI ve XII, (edt. Samuel Purchas), Glasgow 1906.
- Muâhedât Mecmuası**, c. I, Hakikat Matbaası, İstanbul 1294.
- “Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî”(Edirneli)nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-

- Ahbâr'ı ve Tevârih-i âl-i Osmân'ı (Metin ve Tahlilleri)", (haz. Abdurrahman Sağırılı), **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2000.
- Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak: I. Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi, II. Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji**, (trc. Hrand D. Andreasyan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1974.
- MARITI, Giovanni, **Travels in the Island of Cyprus**, (tran. Claude Delaval Cobham), Cambridge 1909.
- PARSONS, Abraham, **Travels in Asia and Africa Including a Journey from Scanderoon to Aleppo, and over the Desert to Baghdad and Bussora a Voyage from Bussora to Bombay and along the Western Coast of India a Voyage from Bombay to Mocha and Suez in the Red Sea and a Journey from Suez to Cairo and Rosetta in Egypt**, London 1808.
- POCOCKE, Richard, **A Description of the East and Some Other Countries**, c. II, part 1, London 1745.
- _____, **Journal of Travels through Various Countries of Europe, and in Egypt and the Levant; in the form of Letters to his Mother**, Add. 22998
- PLAISTED, Bartholomew, - ELLIOT, Captain Elliot, **A Journal from Calcutta in Bengal, by Sea, to Busserah from thence Across the Great Desert to Aleppo and from thence to Marseilles and thro' France to England in the Year MDCCL, Direction for Passing over the Little Desert, from Busserah. by the Way of Bagdad, Mousul, Orfa, and Aleppo; An Account of the Countries, Cities, and Towns Adjacent to Bengal**, London 1757.
- Râşid Mehmed Efendi-Çelebizade İsmail Asım Efendi, **Târih-i Râşid ve Zeyli (1115-1134/1703-1722)**, (haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, A. Zeki İzgöer), c. II, Klasik yay., İstanbul 2013.

- RUSSELL Alexander, Patrick
RUSSELL, **The Natural History of Aleppo**, vol. II, London 1794.
- RYCAUT, Paul, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırın Tarihi (XVII. Yüzyıl)**, (Çev. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım), TTK. yay. Ankara 2012.
- _____, **The History of Turkish Empire from the Year 1623-1677**, London 1687.
- _____, **The History of Turkish Empire from the Year 1623-1677, London 1687.**
- Safvet “Üçüncü Sultan Murad'ın İngiltere Kraliçesi Elizabeth'e Bir Nâmesi”, **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM)**, cüz 13 (1 Nisan 1328), İstanbul 1330, s. 814-820.
- SANDYS, George, **Sandys Travels Containing an History of the Original and present State of the Turkish Empire, their Laws, Government, Policy, Military Force, Courts of Justice, and Commerce..**, London 1673.
- Şem'dani-zade Fındıklılı Süleyman Efendi, **Mür'i't-Tevarih**, (haz. M. Münir Aktepe) c. II-A, İstanbul 1978.
- SHAW, Thomas, **Travels or Observations Relating to Several Parts of Barbary and Levant**, vol., II, Edinburgh 18083.
- Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa “Nusretname- Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)”, (haz. Mehmet Topal) **Marmara Üniv. Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2001.
- TOURNEFORT, Joseph de, **Tournefort Seyahatnamesi**, c. II, (edt. Stefanor Yerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2005.
- WITTEK, Paul, “The Turkish Documents in Hakluyt's ‘Voyages’”, **Historical Research**, v. XIX, no. 57, London (November 1942), s. 121-139.

The Diary of Henry Teonge, Chaplain on Board his Majesty's Ships Assistance Bristol and Royal Oak, Anno 1675 to 1679, London 1825.

The Origin and Early History of the Russia or Muscovy Company, Taken from Hakluyt, Purchas, etc., London 1830.

The Turkish Refugee: Being a Narrative of the Life, Sufferings, Deliverances, and Conversion, of Ishmael Bashaw, a Mahometan Merchant, from Constantinople, who was Taken Prisoner by the Spaniards, and Made a Wonderful Escape to England, Londra(?) 1797.

Osmanlı'da Bir Köle Brettenli Michael Heberer'in Anılar 1585-1588, (çev. Türkis Noyan), Kitap yay. İstanbul 2003

Araştırma ve İnceleme Eserler

ACAR, M. Şinasi, **Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesneleri,** Yapı Endüstri Merkezi yay., İstanbul 2011.

AKALIN, Şebnem, "Kervansaray", **DİA.** c. XXV, İstanbul 2002, s. 299-302.

AKDES, Nimet **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişimi 1553-1610,** AÜDTCF Tarih Enst. yay., Ankara 1953.

_____, "Hoca Sadeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü", **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı,** Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yay., Ankara 1953

AMBROSE Gwilym "The Levant Company mainly from 1640-1753", **Oxford Prichard, Univeristy Unpublished PhD. Thesis,** 1935.

ANDERSON, Sonia **An English Consul in Turkey, Paul Rycout at Symrna 1667-1678,** Oxford Unv. press, New York 2001.

ASLANIAN, Sebouh, **From the Indian Ocean to the Mediterranean The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa,** University of California Press 2011.

- _____, “The Salt in a Merchant's Letter: The Culture of Julfan Correspondence in the Indian Ocean and the Mediterranean”, **Journal of World History**, Vol. 19, No. 2 (Jun., 2008), s. 127-188.
- AYBET, Gülgün “Barok Devirde İngiltere'de Türk Kültürü”, **Türkler**, c. XI, Üçel, Ankara 2002, s. 934-943.
- AYDIN, Bilgin, “Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri”, **Osmanlı Araştırmaları**, XXIX (2007), İstanbul 2007, s. 41-86.
- AYDINER, Mesut, “Koca Râgıb Paşa Hayatı ve Dönemi”, **Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv. Sos Bil Enst. Tarih ABD. Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2005.
- BAĞIŞ, Ali İhsan, **Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarları, Berathlı Tüccarlar, Hayriye Tüccarları (1750-1839)**, Turhan Kitabevi yay., Ankara 1983.
- BAKHİT, **The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century**, Librairie du Liban, Beyrut 1982.
- Muhammad Adnan,
- BALADOUNI Vahe- **Armenian Merchants of the Seventeenth and Early Eighteenth Centuries English East Indian Company Sources**, Margaret Makepace (edt.), American Philosophical Society pub., Philadelphia 1998.
- BARBIR, Karl K., **Ottoman Rule in Damascus: 1708-1758**, Princeton University press, Princeton 1980.
- BATATU, Hanna, **The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba'thists, and Free Officers**, Princeton University press, Princeton 1978, s. 224-225.
- BARNETT, R. D., “The European Merchants in Angora”, **Anatolian Studies**, Vol. XXIV (1974), s. 135-141.
- BAYKARA, Tuncer, **Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler: (Anadolu)**, Vakıflar Genel Müdürlüğü yay., Ankara 1990.

- BEAUD, Michel, **Kapitalizmin Tarihi**, (çev. Firkat Başkaya), Dost yay., Ankara 2003
- BENT, J. Theodore, “The English in the Levant”, **The English Historical Review**, vol.V/20 (Oct., 1890), s. 655.
- BERRIDGE, G. R., **British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the Resident Embassy**, Martinus Nijhoff Pub. Leiden 2009.
- BOOGERT Maurits H. van den, **Kapitulasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi: 18. Yüzyılda Kadılar, Konsoloslar ve Beratları**, (çev. Ali Coşkun Tuncer), Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul 2014.
- _____, “European Patronage in the Ottoman Empire: Anglo-Dutch Conflitsc of Interest in Aleppo”, **Friends and Rivals in the East: Studies in Anglo-Dutch Relations in theLevant from the Seventeenth to the Early Nineteenth Century**, (edt. Alastair Hamilton, Alexander Hendrik de Groot, Maurits H. Van Den Boogert), Brill, Liden 2000.
- BOSTAN, İdris, “Kanuni ve Akdeniz Siyaseti 1530-1550”, **Muhteşem Süleyman**, (edt. Özlem Kumrular), İstanbul 2007
- _____, “Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)”, **Bellekten**, c. LIX/225 (Ağustos 1995), Ankara 1995, s. 353-394.
- _____, “Birecik”, **DİA.**, c. VI, İstanbul 1998, s. 187-189.
- _____, “Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı”, **Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği**, Kitap yay. İstanbul 2011, 87-110.
- BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, **18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay. İstanbul 2013.
- BRAUDEL, Fernand, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, c.I, İstanbul 1989.
- _____, **Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII.**

- Yüzyıllar Mübadele Oyunları**, (çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara 2004.
- AI-BUSTANİ, Mehdi Jawad Habib, “Bağdad’daki Kölemen Hakimiyetinin Te’sisi ve Kaldırılması ile Ali Rıza Paşa’nın Vâliliği (1749-1842)”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 1979.
- BRENNER, Robert, **Merchants and Revolution Commercial Change, Political Conflict, and London’s Overseas Traders 1550-1653**, Verso pub., London-New York, 2003.
- BRUINESSEN, Martin Van, “Economic Life in Diyarbekir in the 17th Century”, **Evliya Çelebi in Diyarbekir: The Relevant Section of the Seyahatname Edited with Translation, Commentary and Introduction**, (edt. Martin Van Bruinessen and Hendrik Boeschoten) Brill, Leiden 1988 s. 40
- BRUMMETT, Palmirra, “Osmanlıları Akdeniz Dünyasına Yerleştirmek: Ekâbir ve Kapılar Meselesi”, **Hakim Paradigmaların Ötesinde Rifa’at Abou El-Haj’a Armağan**, (der. Donald Quatert & Baki Tezcan) ,(çev. Aytek Sever) Tan Kitabevi, Ankara 2012.
- BULUT, Mehmet, **Ottoman-Dutch Economic Relations in the Early Modern Period 1571-1699**, Utrecht 2000.
- BUZPINAR, Tufan, Ş. “Lazkiye”, **DİA.**, c. XXVII, İstanbul 2003, s. 117.
- CARNE, John, **Syria, the Holy land & Asia Minor**, v. III, London [t.y.].
- CEZAR, Yavuz, “18. Yüzyılda Eyüp’te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler”, **18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam**, (edt. Tülay Artan), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı yay., İstanbul 1998, s. 15-32.
- CHEW, Samuel C., **The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance**, Oxford University press, New York 1937
- CHICHESTER, H. “Parsons, Abraham (d. 1785)”, (rev. Deborah Manley), **Oxford**

- M., **Dictionary of National Biography**, Oxford University Press, 2004, <http://www.oxforddnb.com/view/article/21449>, [Erişim tarihi: 20 Temmuz 2014].
- CHRIST, Georg, **Trading Conflicts: Venetian Merchants and Mamluk Officials in Late Medieval Alexandria**, Brill press, Leiden 2012.
- COBHAM, Claude **Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus**, Delaval, Cambridge Univ. press, London 1908.
- COWAN, Brian, **The Social Life of Coffee: The Emergence of the British Coffeehouse**, Yale University press, New Haven-London 2005.
- ÇAKAR, Enver, "16. Yüzyılda Halep'te Bir Osmanlı Vakfı: Hüsreviye Külliyesi", **Vakıflar Dergisi**, s. 75-77/67-95.)
- _____, **XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)**, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi yay., Elazığ 2003.
- ÇAKIR, Baki, **Osmanlı Muakataa Sistemi (XVI-XVIII. yüzyıllar)**, Kitabevi yay., İstanbul 2003.
- ÇETİN, Cemal, **Ulak Yol Durak, Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhaneler) (1690-1750)**, Hikmetevi yay. İstanbul 2013.
- ÇEVİKEL, Nuri, **Kıbrıs Eyaleti Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)**, Doğu Akdeniz Üniv. yay. Gazimağusa 2000.
- ÇİÇEK, Kemal, "Larnaka", **DİA.**, c. XXVII, İstanbul 2003, s. 105-107.
- _____, "Diplomat Banker ve Tüccar 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka'da Para ticareti ve Yabancı Sermaye", **Osmanlı Araştırmaları**, XXI (2001), İstanbul 2001
- _____, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", **Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset Adalet ve Raiyyet**, (haz. Kemal Çiçek-Abdullah Saydam), Derya Kitabevi, Trabzon 1998, s. 173/172-183.
- _____, "Zimmis (non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court: 1110-39 A.H./1698-1726 A.D.", **University of Birmingham Unpublished PhD. Thesis**, Birmingham 1992, s. 161.

- DAVID Jean- Claude, “Osmanlı Döneminde Halep’teki Kahvehaneler: Çarşı ve Mahalle Kahvehaneleri”, **Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler**, (edt. Helene Desmet-Gregoire, François Georgeon), (çev. Meltem Atik, Esra Özdoğan), Yapı Kredi yay., İstanbul 1999, s. 125-140.
- DAVIS, Ralph, **Aleppo and Devonshire Square English Traders in the Levant in the 18th Century**, Glasgow 1967.
- _____, “English Imports from the Middle East”, **Studies in the Economic History of the Middle East from the rise of Islam to the Present Day**, (edt. M. A. Cook), Oxford University press, London 1970 s. 199/193-206.
- DEMİR, Ataman, **Çağlar İçinde Antakya**, Akbank Kültür ve Sanat yay., İstanbul 1996.
- DERMAN, M. Uğur, “Mürekkep”, **DİA.**, c. XXXII, İstanbul 2006, s. 46-47.
- DICKIE, Trevor, “Commerce and Experience in the Seventeenth-Century Mediterranean: The Market Dynamics, Commercial Culture and Naval Protection of English Trade to Aleppo” **University of Oxford Balliol College Unpublished PhD Thesis**, Oxford 1997.
- DIGBY, Kenelm, **Journal of a Voyage into the Mediterranean**, (edt. John Bruce) London 1868.
- DREW-BEAR T., C. Naour, R. S. Stroud, “Arthur Pullinger: An Early Traveler in Syria and Asia Minor”, **Transactions of the American Philosophical Society**, New Series, Vol. 75, No. 3 (1985), s. 1-80.
- DURSUN, Davut, “Benderabbas”, **DİA**, c. V, İstanbul 1992, s. 433-434.
- DÜNDAR, Recep, “Kıbrıs Beylerbeyliği: (1570-1670)”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 1998.
- ELDEM, Edhem - GOFFMAN, Daniel - MASTERS, Bruce, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul**, (çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2000,
- ELDEM, Edhem, “XVIII. Yüzyılda İstanbul’da Poliçe Tedavülü ve Kambiyo

- Kurları Hakkında”, **X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, c. IV, TTK. yay. Ankara 1993, s. 1672-1684.
- EMECEN, Feridun “Niğbolu Savaşı”, **DİA**, c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 89-93.
- M.,
_____, “Canbirdi Gazâlî”, **DİA**, c. VII, İstanbul 1993, s. 141-143.
_____, “Fahredden Ma‘noğlu”, **DİA**, c. XII, İstanbul 1995, s. 80-82.
_____, “İbrâhim Han”, **DİA**, c. XXI, İstanbul 2000, s. 316-317.
- EPSTEIN, M., **The Early History of Levant Company**, London 1908.
- ERDBRINK, G. R. **At the Threshold of Felicity Ottoman-Dutch Relations During the Embassy of Cornelis Calkoen at the Sublime Porte 1726-1744**, Ankara 1975.
- ERDOĞRU, M. “The Nahiye of Tuzla at the End of the XVIth Century”, **Histories of Ottoman Larnaca**, (edt. Evangelia Balta, Theoharis Stavrides, Joannis Theocharides) The Isis Press, İstanbul 2012.
- Akif,
_____, “Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs’a Sürülmüş Aileler” **Kıbrıs’ta Osmanlılar**, (haz. M. Akif Erdoğan), Galeri Kültür yay. Lefkoşa 2008.
- ERDOĞRU, M. Akif “Kıbrıs’ın Alınmasından Sonra Ada’ya Yapılan İskanlar ve -HALAÇOĞLU, Kıbrıs Türklerinin Menşei”, **Kıbrıs’ta Osmanlılar**, (haz. M. Akif Erdoğan), Galeri Kültür yay. Lefkoşa 2008.
- ERGİNÇ, Özer, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, **Şehir Toplum Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2013, s. 262-266/257-290.
- _____, “İç Anadolu’nun Kuzeybatı Ucundaki Sof Üretim Alanının İzmir ile Bağlantısı”, **Şehir Toplum Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2013, s. 299/291-299
- _____, “İzmir Harcı Tiftik İpliği: Ankara Sofunun İzmir Serüveni Üzerinden İngiltere Serüveni (1700-1800)”, **Şehir Toplum**

- _____ , **Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2013, s. 299-317.
- _____ , **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Tarih Vakfı yay. Ankara 2012.
- ERİM, Neşe, “Onsekizinci Yüzyılda Erzurum Gümrüğü”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 1984.
- _____ , “Erzurum Gümrüğü, as an International Transit Center, and Some Problems of Administration”, **Osmanlı Araştırmaları**, c. XVI, İstanbul 1996, 189-197.
- EYİCE, Semavi, “Ahmed Paşa Camii”, **DİA.**, c. II, İstanbul 1989, s. 115.
- _____ , “Elçi Hanı”, **DİA.**, c. XI, İstanbul 1995, s. 15-18.
- FAROQHI, Suraiya, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c. II, (edt. Halil İnalçık-Donald Quataert), (terc. Ayşe Berktaş-Süphan Andıç-Serdar Alper), Eren yay. İstanbul 2004, s. 630-631.
- _____ , “Traders and Customs Officials in 1660's İskenderun”, **New Perspectives on Turkey**, no: 5-6, (Fall 1991), s. 107-121.
- _____ , “Onyedinci Yüzyıl Ankara'sında Sof İmalatı ve Sof Atölyeleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. XLI/1-4 (1982-1983) İstanbul, s. 237-259.
- FERRIER, Ronald, “Trade from the Mid-14th Century to the End of the Safavid Period”, **The Cambridge History of Iran: The Timurid and Safavid Periods**, (edt. Peter Jackson ve Laurence Lockhart), c. VI, Cambridge University press, Cambridge 1986, s. 412-490.
- FOSTER, William, **England's Quest of Eastern Trade**, Adam and Charles Black, London 1966.
- FRITZE, Ronald H., “Herbert, Sir Thomas, first baronet (1606–1682)”, **Oxford Dictionary of National Biography**, Oxford University Press, 2004, <http://www.oxforddnb.com/view/article/13049>, [Erişim

tarihi: 23 Ağustos 2013].

- GAZİOĞLU, Ahmet **Kıbrıs Türk Tarihi Türk Dönemi: 1570-1878**, Kıbrıs C., Araştırma-Yayın Merkezi yay, Lefkoşa 1994.
- GENÇ, Mehmet, “İltizam”, **DİA.**, c. XXII, TDV. yay. İstanbul 2000, s. 154-159.
- _____, “Malikâne”, **DİA.**, c. XVII, TDV. yay. İstanbul 2003, s. 516-518.
- _____, “18. Yüzyıla Ait Osmanlı Malî Verilerinin İktisadî Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği Üzerine bir Çalışma” **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken yay. İstanbul 2000, 153-185.
- _____, “Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klasik İlkeleri ve Temel Değerleri”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s. 82-64.
- _____, “Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Temel İlkeleri”, **Devlet ve Ekonomi**, Ötüken yay., İstanbul 2013, s. 39-48.
- GENÇ, Serdar, **Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, Kitap yay. İstanbul 2013
- GERSON, Armand “The Organization and Early History of the Muscovy Company”, **J. Studies in the History of English Commerce in the Tudor Period**, University of Pennsylvania pub. New York 1912, s. 1-122.
- GHARAYBEH, Abdul-Karim “English traders in Syria 1744-1791”, **University of London School of Oriental and African Studies, Unpublished PhD. Thesis**, London 1950.
- GHOUGASSIAN, Mahmud, “Julfa (The 18th and the 19th Century)”, **Encyclopaedia Iranica**, c. XV, s. 231-235. Online versiyonu: <http://www.iranicaonline.org/articles/julfa-ii-the-18th-and-the-19th-century>, (erişim tarihi: 28 Mayıs 2013)
- GOFFMAN, Daniel, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İngilizler 1642-1660**, (çev. Ayşe Başçı-Sander), Sabancı Üniversitesi yay., İstanbul 2001.

- _____, “İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine”, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul**, (çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2000.
- GÖYÜNÇ, Nejat , “Diyarbakır”, *DİA.*, c. IX, İstanbul ..., s. 464-469.
- GÜÇER, Lütfi, “XV. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Politikası”, **Türk İktisat Tarihi Yıllığı**, s. I (1987), İstanbul 1987, s. 63-64/1-128.
- GÜL, Abdulkadir, “Antakya Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)”, **Atatürk Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi**, Erzurum 2008
- GÜMÜŞ, Ercan, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara 2014.
- GÜN, Doğan, “XVIII. Yüzyılda Antakya’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara 2006
- GÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)**, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi yay., Elazığ 2003
- _____, **XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584)**, Mustafa Kemal Üniversitesi yay., Hatay 2009.
- GÜRÇAN, Fatih, “John Murray’ın İstanbul Büyükelçiliği (1765-1775)”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul 2014.
- HACHICHO, Mohamad Ali, “English Travel Books about the Arab near East in the Eighteenth Century”, **Die Welt des Islams**, New Series, vol. IX, Issue 1/4 (1964), s. 1-206.
- HADJIANASTASIS, Marios, “Consolidation of the Cypro-Ottoman Elite 1650-1750”, **Ottoman Cyprus A Collection of Studies on History and Culture**, (edt. M. N. Michael, M. Kappler and E. Gavriel),

Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2009.

- HAKLUYT,
Richard, **The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation**, (edt.), vol. V, Cambridge University Press, New York 2014, s. 109-110.
- HALAÇOĞLU,
Yusuf, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK. yay., Ankara 1991.
_____, “Bağdat”, **DİA.**, s. 434-436.
_____, “Basra”, **DİA.**, 112-113.
_____, “Belen”, **DİA.**, c. V, İstanbul, s. 403-404.
_____, “Dellâl”, **DİA.**, c. IX, İstanbul 1994, s. 145-146.
- HAMILTON,
Alastair, “Denton, Henry (c.1640–1681)”, **Oxford Dictionary of National Biography**, Oxford University Press, 2004, <http://www.oxforddnb.com/view/article/7514>, [erişim tarihi: 7 Temmuz 2014]
- HANMER,
Meredith, **The Baptizing of a Turke, a Sermon Preached at the Hospital of Saint Katherin the 2 of October 1586.**, Londra 1586.
- HANNA, İlyas, **İlyas Hanna Seyahatnamesi: Bir Osmanlı Tebaasının Güney Amerika Yolculuğu 1668-1683**, (çev. Bekir Keskin), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
- HANWAY, Jonas, **The Revolutions of Persia: Containing the History of the Celebrated Usurper Nadir·Kouli from his Birth in 1687 till his Death in 1747**, vol II, London 1753.
- HARMSSEN,
Theodor, “Smith, Thomas (1638–1710)”, **Oxford Dictionary of National Biography**, Oxford University Press, 2004, <http://www.oxforddnb.com/view/article/25912>, [erişim tarihi 7 Temmuz 2014]
- HARRIS, P. R., “The Letter Book of William Clarke Merchant in Aleppo, 1598-1602”, **University of London Unpublished MA. Thesis**, London 1953.

- HATTON, Edward, **The Merchant Magazine or Trades Man's Treasury**, London 1712.
- HILL, George, **A History of Cyprus**, vol IV, Cambridge Univ. press 2010.
- HINZ, Walther, **İslamda Ölçü Sistemleri**, (trc. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yay, İstanbul 1990.
- IANIRO, Erica, "Notes on Venetian Commerce on Cyprus in the 18th Century", **Ottoman Cyprus: A Collection of Studies on History and Culture**, (edt. Michalis N. Michael, Matthias Kappler, Eftihios Gavriel), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2009.
- İNALCIK, Halil, "İmtiyâzât (The Otoman Empire)", **Encyclopaedia of Islam**, E. J. Brill, Leiden 1986, c. III, s. 1179-1189.
- _____, "İpek", **DİA.**, c. XXII, İstanbul 2000, s. 362-365.
- _____, "The Question of the Closing of the Black Sea Under the Ottomans", **Arkhenion Pontou**, vol. 35, Athens 1979, s. 74-110.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Elçi", **DİA.**, c. XI, İstanbul 1995, s. 12/3-15.
- ITZKOWITZ, Norman, "Mehmed Raghib Pasha the Making of an Ottoman Grand Vezir", **Princeton University Basılmamış Doktora Tezi**, Princeton 1959,
- İŞBİLİR, Ömer, "Nasuh Paşa", **DİA.**, c. XXXII, İstanbul 2006, s 428/426-428
- JEFFERY, Geo., "The Levant Company in Cyprus: Records", **Notes and Queries**, vol. XI, (20 March 1915).
- JEFFERY, Geo., "English Chaplains at Aleppo", **Notes and Queries**, vol. XI, (Jan-Jun 1915), s. 201-202.
- JENNINGS, Ronald C., **Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World: 1571-1640**, State University of New York, Albany 1993.
- KABACIK, Mehmet, "XVI. Yüzyılda Halep'te Fiyatlar ve Kıymeti", **Turkish Studies**, vol. VIII/7, (Summer 2013), s. 258-259/237-268.
- KADI, İsmail Hakkı, **Ottoman and Dutch Merchants in the Eighteenth Century: Competition and Cooperation in Ankara, Izmir, and Amsterdam**, Brill, Leiden 2012.

- _____, “On the Edges of an Ottoman World: Non-Muslim Ottoman Merchants in Amsterdam” **The Ottoman World**, (edt. Christine M. Woodhead), Routledge, London 2012, s. 276-288.
- KAFESCİOĞLU, Çiğdem, ““In the Image of Rum’: Ottoman Architectural Patronage in Sixteenth-Century Aleppo and Damascus”, **Muqarnas**, vol. XVI, (1999), s. 70-96.
- KALLEK, Cengiz, “Ticaret”, **DİA**, c. XLI, İstanbul 2012, s. 138/134-144.
- KANSU, Aykut, “18. Yüzyılda İngiltere’de Bir Yeniçeri ya da Yasalara Bağlı bir “Serseri”nin Yaşamından Kesitler”, **Osmanlı’dan Cumhuriyete’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, 1. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993 Ankara**, İstanbul 1998.
- KAPLAN, Herbert H., **Russian Overseas Commerce with Great Britain During the Reign of Catherine II**, American Philosophical Society, Philadelphia 1995.
- KARADENİZ, Yılmaz, **İran Tarihi, 1700-1925**, Selenge yay. İstanbul 2012.
- KASABA, Reşat, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi, On Dokuzuncu Yüzyıl**, (çev. Kudret Emiroğlu), Belge yay. İstanbul 1993.
- KASMO, Ruba - Zeynep AHUNBAY, “Kendir Han (Han El Hibal) ve Halep’in Tarihi Hanlarının Korunması”, **Vakıf Restorasyon Yıllığı**, sayı: 6 (2013), s. 64-80.
- KUT, Turgut, “Ali Ufkî Bey”, **DİA**, c. II, İstanbul 1989, s. 456-457.
- KÜLBİLGE, İlker, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)”, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi**, İzmir 2010.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri 1578-1612**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü yay., İstanbul 1993.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.,
_____,
_____,
_____,
Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850), TTK. yay., Ankara 2013
“Osmanlı Gümrük Kayıtları”, **Osmanlı Araştırmaları**, c. I, İstanbul 1980, s. 219-234.
“1253 Mali Yılına Aid Saraybosna Gümrük Defteri”, **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, s. 8-9 (1980), s. 27-40.
“Ahidname (Türk Tarihi)”, **DİA. (Diyanet İslam Ansiklopedisi)**, c. I, İstanbul 1988, s. 536-540.
- KÜÇÜKKALAY, A. Mesud,
Osmanlı İthalatı: İzmir Gümrüğü 1818-1839, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007;
- LIDLAW, Christine,
British in the Levant, Trade and Perception in the Ottoman Empire, I. B. Taurus Publishers, London 2010.
“Covel, John (1638–1722)”, **Oxford Dictionary of National Biography**, Oxford University Press, 2004, <http://www.oxforddnb.com/view/article/6471>, [erişim tarihi 7 Temmuz 2014].
- MACLEAN, Gerald,
Doğuya Bakış: 1800 Öncesi Dönem İngiliz Yazmaları ve Osmanlı İmparatorluğu, (çev. Sinan Akıllı), ODTÜ Geliştirme Vakfı, Ankara 2009.
Doğuya Yolculuğun Yükselişi: Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları 1580-1720, (çev. Dilek Şendil), Yapı Kredi yayınları, İstanbul 2006.
- MARCUS, Abraham,
_____,
The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century, New York 1989.
Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep, (ter.: Mehmet Emin Baş), Küre yay., İstanbul 2013,
- MARTIN, Frederick,
The History of Lloyd's and of Marine Insurance in Great Britain, The Law Book's Exchange Ltd., Clark New Jersey 2004.
- MASTERS, Bruce,
The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East: Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo 1600-

- 1750, New York University Press, Newyork 1988.
- _____, **Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism**, Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- _____, “Trading Diasporas and 'Nations': The Genesis of National Identities in Ottoman Aleppo”, **The International History Review**, vol. 9, no. 3 (Aug., 1987), s. 345-367.
- _____, “Halep (Osmanlılar Dönemi)”, **DİA.**, c. XV, İstanbul 1997, s. 244-247
- _____, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul**, (çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2000.
- MATTHEE, Rudi, **Persia in Crisis Safavid Decline and the Fall of Isfahan**, I. B. Tauris pub., London 2012.
- MATTERSON, Clarence, “English Trade in the Levant 1693-1753”, **Harward University Unpublished PhD. Thesis**, 1936.
- MAYES, Stanley, **Sultanın Orgu**, (çev. M. Halim Spatar), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 142;
- MCGOVAN, Bruce, “Âyanlar Çağı”, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (Edt. Halil İnalcık-Donald Quataert), (çev. Ayşe Berktaş-Süphan Andıç, Serdar Alper), c. II, Eren yay. İstanbul 2004, s. 847-858.
- MILLS, Simon, “The English Chaplains at Aleppo: Exploration and Scholarship between England and the Ottoman Empire, 1620-1760”, **Bulletin of the Council for British Research in the Levant**, vol. VI/1 (Dec. 2011), s. 13-20.
- MINORSKY, V., “Nadir Shah”, **First Encyclopaedia of Islam 1913-1936**, vol VI, Brill, Leiden 1987, s. 810-814.
- MORGAN, J., **A Complete History of Algiers**, London 1731.
- MORYSON, Fynes, **An Itinerary Containing his Ten Yeeres Travell through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France,**

- England, Scotland and Ireland**, vol. II, James MacLehose and Sons, Glasgow 1907.
- MURPHEY, Rhoads, “Kasışşırın Antlaşması”, **DİA**, c. XXIV, İstanbul 2001, s. 575.
- MÜDERRİSOĞLU, “Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi”, **DİA**, c. XXXVII, İstanbul Mehmet Fatih, 2009, s. 364-366.
- NECİPOĞLU Gülrü, **Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul 2013.
- OLNON, Merlijn, “‘A Most Agreeable and Pleasant Creature’? Merzifonlu Kara Mustafâ Paşa in the Correspondence of Justinus Colyer (1668-1682)”, **Oriente Moderno**, no. XXII, (83/2003), s. 649-669.
- OLSON, Robert W., **The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations 1718-1743: A Study of Rebellion in the Capital and War in the Provinces of the Ottoman Empire**, Indiana University press, Bloomington 1975.
- ORHONLU, Cengiz “Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: - İşIKSAL, Turgut, Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat”, **Tarih Dergisi**, s. XVII-XVIII, (1963), s. 77-1003.
- ORHONLU, Cengiz, “Tercüman”, **İA.**, c. XII/1, İstanbul 1979, s. 175-181.
- ÖĞÜT, Tahir, **18-19. yy.'da Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı**, TTK. yay. Ankara 2013
- ÖZBARAN, Salih, “Hint Okyanusu'na Açılan Yeni Yol: Basra Körfezi Kıyılarında Osmanlılar”, **Sınırdaki Osmanlılar**, Kitap yay. İstanbul 2004, s. 145-161.
- ÖZCAN, “Daltaban Mustafa Paşa'nın Basra Seraskerliği”, **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul, 23-28 Eylül 1985 Tebliğler III. Türk Tarihi**, c. II, İstanbul 1989, s. 475.
- Abdülkadir, **Milletler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul, 23-28 Eylül 1985 Tebliğler III. Türk Tarihi**, c. II, İstanbul 1989, s. 475.
- ÖZDEMİR şenay, “Osmanlı Sularında Yabancı Devletlerin Korsanlığı Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tarafsızlık Konumu”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. XXIII/36, Ankara 2004, s. 189-203.
- ÖZEL, Ahmet, **İslam Hukukunda Ülke Kavramı Darulislam Darulharb**, İz

- Yayıncılık, İstanbul 2011
- _____, ÖZEL, Ahmet, “Müste’men”, **DİA**, c. XXXII, s. 140-143.
- ÖZKAYA, Yücel - “Muhassıl”, **DİA**, c. XXXI, İstanbul 2006, s. 18-20.
- AKYILDIZ, Ali,
ÖZKAYA, Yücel, “Mütesellim” **DİA**, c. XXXII, İstanbul 2006, s. 203/203-204.
- ÖZKUL, Ali Efdal, “Kıbrıs’taki İngiliz Konsolosluğu ve Faaliyetleri”, **Osmanlı Döneminde Akdeniz Dünyası**, (edt. Haydar Çoruh, Mehmet Yaşar Ertaş, Metin Ziya Köse) Yeditepe yay. İstanbul 2011.
- _____, **Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)**, İletişim yay. İstanbul 2005.
- _____, “The Consuls and their Activities in Cyprus under the Ottoman Administration (1571-1878)”, **Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, vol. 8/2, (Winter 2013) Ankara.
- _____, “Silk Production and Trade in Ottoman Cyprus”, **Festschrift in Honor of Ioannis P. Theocharides: Studies on Ottoman Cyprus**, (edt. Evangelia Balta, Georgios Salakidis, Theoharis Stavrides), c. I, The Isis press, İstanbul 2014, s. 171-210.
- ÖZVAR, Erol, “Osmanlı 'da Gümrükler ve Kervanlar”, **Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat**, (yay. haz. Coşkun Çakır), Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s. 120.
- PAMUK, Bilgehan, “İpek Yolu Ticareti ve Erzurum”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. XXII/2, (Aralık 2007), İzmir 2007, s. 125-143.
- PARRY, V. J., “Materials of War in the Ottoman Empire”, **Studies in the Economic History of the Middle East from the rise of Islam to the Present Day**, (edt. M. A. Cook), Oxford University press, London 1970 s. 226-227/219-229.
- POSTLETHWAYT, **Universal Dictionary of Trade and Commerce**, vol 1, Malachy, London 1774.

- RAFEQ, Abdul- karim, “Aspects of Traditional Society in Pre-industrial Ottoman Syria”, **La Ville Arabe Dans L’Islam, Historie et Mutations**, (edt. Abdelwahab Bouhdiba, Dominique Chevallier), Camiatü't-Tunusiyye, Tunus 1982, s. 103-116.
- RAWLINSON, H. G., “Early Trade between England and the Levant”, **Journal of Indian History**, vol. II/1 (1922), s. 109-110/107-116.
_____, **British Beginings in Western India 1579-1657 British Factory of Surat, An Account of the Early Days of the British Factory of Surat**, The Clarendon Press, Oxford 1920.
- RUSSEL, Ina S., “The Later History of the Levant Company 1753-1825”, **The Victoria University of Manchester BasılmamışDoktora Tezi**, 1935.
- RYCAUT, Paul,
- RYLEY, J. Horton, **Ralph Fitch, England's Pioneer to India and Burma, his Companions and Contemporaries, with his Remarkable Narrative Told in his own Words**, T. Fisher Unwin, London 1899.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “1763'de İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve Tarifesi”, **BTTD**, c. XI/8 (1968), s. 53-57;
_____, “Antakya”, **DİA.**, c. III, İstanbul 1991, s. 231/228-232.
- SILVERSTEIN, Adam J., **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- SKILLITER, Susan A., **William Harborne and the Trade with Turkey 1578-1582: A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations**, Oxford Unv. Press, London 1977.
_____, “The Sultan’s Messenger, Gabriel Defrens: An Ottoman Master-Spy of the Sixteenth Century”, **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, LXVIII (1976), s. 47-59.
_____, “The First English Embassy in İstanbul: William Harborne’s Estimate of Staff and Expenses (1582)”, **Mashriq: Proceedings of the Eastern Mediterranean Seminar**, University of

- Manchester 1977-1978**, Manchester 1980, s. 30-35.
- SAVAŞ Ali İbrahim, “Konsolos”, **DİA.**, c. XXVI, İstanbul 2002, s. 178-180.
- ŞAHİN, İlhan, “XVI. Yüzyılda Halep Türkmenleri”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, s. XII (1981-1982), (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı), İstanbul 1982, s. 687-712.
- TABAK, Faruk, **Solan Akdeniz 1550-1870: Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım**, (çev. Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi yay., İstanbul 2009.
- TABAKOĞLU Ahmet, “Osmanlılar Döneminde Basra Körfezi’nin İktisadî Önemi”, **Toplu Makaleler İktisat Tarihi**, c. I, Kitabevi yay., İstanbul 2005, 260-263.
- TALBOT, Michale, “British Diplomacy in the Ottoman Empire During the Long Eighteenth Century”, **University of London, SOAS, Department of History, Unpublished PhD Thesis**, London 2013.
- THABİT, A. J. **Merchants, Mamluks, and Murder: The Political Economy of Trade in Eighteenth Century Basra**, State University of New York Press, Albany 2001.
- TEKİN, Kemal Hakan, “Halep’teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi**, Kayseri 2008.
- TEKİN, Zeki, “Deri-Türkler’de Dericilik”, **DİA.**, c. IX, İstanbul ..., s. 176-178.
- TUNCEL, Metin, “İskenderun” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, c.XXII, İstanbul 2000, s. 580-582.
- TURAN Şerafettin, “Venedik’te Türk Ticaret Merkezi, Fondaco dei Turchi” **Belleten**, c. XXII/126 (Ankara 1968), s. 247-283.
- UNAT, Faik Reşit, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), TTK. yay., Ankara 1968.
- UZUNÇARŞILI, İ. “On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar”, **Belleten**, XIII/51 (Temmuz 1949), Ankara 1949, s. 573-648.

- _____, **Osmanlı Tarihi**, c. I, Ankara, Ankara 1954.
- _____, **Osmanlı Tarihi**, c. V, Ankara, Ankara 1972.
- VURAL, Suat, “Hindistan’da İngiliz Hakimiyetinin Kurulması”, **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri 25-28 Haziran 2007**, TTK. yay., Ankara 2008, s. 135.
- WARMSTRY, **The Baptized Turk or A Narrative of the Happy Conversion of Signior Rigep Dandulo**, London 1658.
- Thomas,
- WATENPAUGH, **The Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries**, E. J. Brill, Leiden-Boston 2004.
- Heghnar Zeitlian,
- WEBB **XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İngiliz Tiftik Ticareti**, TTK. yay., Ankara 2011.
- YILDIRMAK,
- Gülay,
- WILD Antony, **Kahve: Bir Acı Tarih**, (çev. Ezgi Ulusoy), MB Yayınevi, İstanbul 2007.
- WILLAN, T. S., “Some Aspects of English Trade with the Levant in the Sixteenth Century”, **The English Historical Review**, vol. 70, no. 276 (July 1955), s. 400/399-410.
- WILSON Eleanora **The Overseas Trade of Bristol in the Later Middle Ages**, New York 1967.
- Mary Carus (edt.),
- WINTER, Stefan, **The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule, 1516–1788**, Cambridge University press, Cambridge-New York 2010.
- WOOD, Alfred C., **Levant Kumpanyası Tarihi**, (çev. Çiğdem Erkal İpek), Ankara 2013.
- _____, WOOD, Alfred C., “The English Embassy at Constantinople, 1660-1762”, **The English Historical Review**, v. XL/160 (Oct., 1925), s. 539-540/533-561.
- YALÇINKAYA **The First Permanent Ottoman embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)**, The Isis Press, İstanbul 2010.
- Mehmet Alaaddin,
- YÂZÎCÎ, Tâlib, “Halep”, **DİA.**, c. XV, İstanbul 1997, s. 239-244.

- YEŞİL, Fatih, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi”, **Nizam-ı Kadim’den Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Donemi**, (edt. Seyfi Kenan), İSAM yay., İstanbul 2010, s. 391-493.
- YEŞİLOT Okan, **Şah’ın Ülkesinde Rus Çar’ı I. Petro’nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy’in Kafkasya Raporu**, Yeditepe yay., İstanbul 2014.
- YILMAZ, Ali, “XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.
- YILMAZ, Fehmi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)” **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı**, İstanbul 2005.
- YILMAZ, Serap, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğu ile Ekonomik İlişkileri: XVIII. Yüzyılın II. Yarısında Osmanlı Hint Ticareti İle İlgili Bir Araştırma Fransız Arşivlerinden I”, **Bellekten**, c.LVI, S.215, Ankara 1993, s.42.
- YILDIZ, Nuray, **Eski Çağda Deri Kullanımı ve Teknolojisi**, M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1993, s. 253-254.

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında Konya’da doğdu. İlk ve orta öğretimini aynı şehirde tamamladı. 2002 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 2003 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarih Ana Bilim Dalı’nda yüksek lisansa başladı ve “18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul’un Et İlaşesinin Temini: Hassa Kasabbaşılık Kurumu” başlıklı tezi ile 2006 yılında mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda doktora eğitimine başladı ve İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü’ne araştırma görevlisi olarak atandı. Halen aynı enstitüde araştırma görevlisi olarak çalışmaya devam etmektedir.